МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ПРАВО

Випуск 85

— Частина 2 —

Ужгород, 2024

Журнал включенно до категорії «Б» щодо видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук
(Наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471 Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188).

Науковий вісник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Заборовський Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, директор НДІ теорії та практики правосуддя юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет;

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Бєлова Мирослава Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Берч Вероніка Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Бисага Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Карпатського університету ім. Августина Волошина;
Брочкова Катаріна – доктор хабілітований, кандидат юридичних наук, доктор філософії (Словацька республіка);
Булеца Сібілла Богданівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Гарагонич Олександр Васильович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права та господарського процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Гомонай Василь Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Греца Ярослав Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Дешко Людмила Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Жежихова Мартина – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й.Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Ковач Юліус – доктор юридичних наук, професор, проректор Панєвропської високої школи (м. Братіслава, Словацька Республіка);
Кучарик Рудольф – доктор філософії (Словацька Республіка);
Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Манзюк Василь Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Менджул Марія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Мраз Станіслав – доктор юридичних наук, професор, ректор Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Ондрова Юлія – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й. Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Палінчак Микола Михайлович – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Рогач Іван – кандидат юридичних наук, доцент, юридичний факультет Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Фрідманський Роман Михайлович – кандидат юридичних наук, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Чечерський Віктор Іванович – доктор юридичних наук, офіс Генерального прокурора.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 11 від 28.10.2024 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21500-11300Р,
видане Державною реєстраційною службою України 24.11.2014 р. Офіційний сайт видання: ***https://visnyk-juris-uzhnu.com/***

ISSN 2307-3322

© Ужгородський національний університет, 2024
© Ідея дизайну обкладинки належить проф. Бисазі Ю.М.

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО,
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

Берч В.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ:
МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ..... 11

Манзюк В.В., Заборовський В.В., Копча І.І. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ
ВІРТУАЛЬНОГО ТУРИЗМУ..... 17

Остапенко А.А. ОСОБЛИВОСТІ ПОРЯДКУ ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ..... 24

Попович С.М. ОРГАНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
ЯК УЧАСНИКИ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН..... 32

Серт О.В. РОЛЬ НЕВИКОНАВЧИХ ДИРЕКТОРІВ У КОРПОРАТИВНОМУ УПРАВЛІННІ..... 38

Сошников А.О. САМОРЕГУЛЮВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНЕ
ГОСПОДАРЮВАННЯ: ТОЧКИ ДОТИКУ..... 45

Спиридонова К.С. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
НАГЛЯДОВИХ РАД В ДЕРЖАВНИХ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВАХ..... 54

Черних О.С. ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОГО РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ
ТЕХНОЛОГІЇ БЛОКЧЕЙН..... 60

Щока С.В. ПРАВА АКЦІОНЕРІВ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ
ТА КОРПОРАТИВНІ ВІДНОСИНИ..... 68

**РОЗДІЛ 5. ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Абдель Фатах А.С., Гранкіна В.І. ЗАХИСТ ДІТЕЙ-ІНФЛЮЕНСЕРІВ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І ШЛЯХИ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ..... 73

Бурак В.Я., Бук М.О. СТАНДАРТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
У РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ..... 79

Вакарюк Л.В., Бурка А.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ХАРАСМЕНТУ
В СФЕРІ ПРАЦІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД..... 88

Галузінський Н.О. ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ
У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ..... 96

Досін Б.В. ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ
ПІД ЧАС АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ..... 102

Зварич Р.В. АНТИДЕМОКРАТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СТАТТІ «ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ»
ПРОЄКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПРАЦЮ» В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 109

Пилипенко П.Д., Ласько І.М. АКТИ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....115

Пожарова О.В., Пожаров Ю.В. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЩОДО ЗАХИЩЕНИХ ОЗНАК ТА АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....121

Умаєв Б.Б. СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ ЯК ОДИН ІЗ ДОДАТКОВИХ ЗАХОДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 127

Шимон С.І., Лупало О.А. ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ВІДПОВІДНОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА..... 132

Шлапко Т.В., Махітько К.Б. ДИСТАНЦІЙНА ЗАЙНЯТІСТЬ У ЕПОХУ СУЧАСНИХ ЗМІН: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ..... 138

РОЗДІЛ 6. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Балюк Г.І., Пахолок Ю.П. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БОРОТЬБИ З ЯДЕРНИМ ТЕРОРИЗМОМ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ..... 147

Григор'єва Х.А. МЕДІАЦІЯ У СПОРАХ ПРО ДЕРЖАВНУ ПІДТРИМКУ АГРАРІЇВ: ОЦІНКА ПРАВОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ..... 154

Кречик А.С., Кривець О.В., Савчук О.О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ОДНОРАЗОВИХ ПЛАСТИКОВИХ ВИРОБІВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....162

Лященко В.С., Нежевело В.В. АКТУАЛІЗАЦІЯ ПИТАННЯ ОЦІНКИ СТАНУ ЗЕМЕЛЬ ТА ЇХ ВІДНОВЛЕННЯ, ЗА НАСЛІДКАМИ ВОЄННОГО СТАНУ..... 168

Мельник Н.О. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ВТРАТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА..... 174

Роман Н.О. ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПИТАННЯ ОСВОЄННЯ ПІДЗЕМНОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ МІСТОБУДІВНИХ ПОТРЕБ..... 180

Сокол М.В., Романюк Я.М. ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПОСТІЙНИХ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧІВ..... 187

Уберман В.І., Васьковець Л.А. ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ І ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ЕКОЛОГІЧНИХ НОРМАТИВІВ ЯКОСТІ ДЛЯ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНІ ТА ЄС..... 192

Федчишин Д.В. ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ..... 201

Хріщева О.Г. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ КООПЕРАЦІЮ..... 206

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Анісімов Д.О. ГЕНДЕРНА СИСТЕМА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ..... 212

Балишев М.В. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
ЗА ПОДАТКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ:
ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ.....217

Бисага Ю.М., Бєлова М.В., Фрідманський Р.М. ФУНКЦІЇ ПОЛІЦІЇ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД НАЛАГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ З ГРОМАДЯНАМИ
ТА ШЛЯХИ ЙОГО АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ..... 223

Бишковець Ю.П. ВИКОРИСТАННЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ
З МЕТОЮ ОПТИМІЗАЦІЇ ОПОДАТКУВАННЯ.....230

Бігун В.М. МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ В
СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ
В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ..... 241

Бойко Б.В. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА
МОБІЛІЗАЦІЇ: ҐЕНЕЗА ДОКТРИНАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ В 2014-2024 РР..... 248

Бондаренко В.А., Вербицька Х.І. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ
НЕПОВНОЛІТНІХ СУБ'ЄКТІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН
У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....258

Вдовічена Л.І. ПРАВОВА ПРИРОДА НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЇ:
ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ.....264

Воронятніков О.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ НОРМИ ТА СТАНДАРТИ
ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ІНДИВІДУАЛЬНОГО БРОНЕЗАХИСТУ.....270

Глян Т.Д., Зеленський Є.С. ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ
З ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ,
ЯКІ НЕСУТЬ СЛУЖБУ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ.....276

Глян Т.Д., Плахотний А.П. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ
КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....282

Головацький Н.Т. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ:
GDPR ТА ЗАКОНОДАВСТВО США, КАНАДИ Й УКРАЇНИ..... 288

Гомонай В.В. ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ
ТА ЇЇ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ..... 293

Горобець Н.С. ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ, РОЗПОДІЛУ ТА ОБЛІКУ МІЖНАРОДНОЇ
ВІЙСЬКОВОЇ ДОПОМОГИ ДЛЯ СИЛ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....299

Гришко В.І., Киричук Б.С. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ І ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ:
ПОДОЛАННЯ ВИКЛИКІВ У ОСВІТНЬО-НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ
ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ.....305

Гуржій Т.О., Мушенок В.В., Гуржій А.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ВАНТАЖІВ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА..... 311

Діордіца І.В., Циганин Я.М. ПРАВОВІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ДЕРЖАВНОГО АГЕНТСТВА ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ.....316

Дорофеєва Л.М. ВЗАЄМОДІЯ МИТНИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ
У ПИТАННЯХ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ..... 322

Жданова К.В., Плахотний А.П. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ..... 329

Жданова К.В., Порохнявий А.В. РОЛЬ СПОРТУ В ПІДВИЩЕННІ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ТА СТРЕСОСТІЙКОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ..... 335

Йосифович Н.-Л.Д. КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 341

Коваленко В.В. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
ЩОДО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ..... 347

Ковач Я.В., Чапала Г.В. ЩОДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ЗАСТОСУВАННЯ
ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАХОДИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ
ТА ЗМЕНШЕННЯ ВЖИВАННЯ ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ І ЇХ ШКІДЛИВОГО ВПЛИВУ
НА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ» № 2899-IV..... 354

Когут В.М. РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ У ПОКРАЩЕННІ БЕЗПЕКИ
ДОРОЖНЬОГО РУХУ..... 365

Лавренко А.І. ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТА ЗМІСТ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН..... 372

Лиманюк А.А. СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ
ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ..... 379

Логвінова О.В. ПОДАТКОВА ПРОЦЕДУРА: ВІД ДОКТРИНАЛЬНИХ НАПРАЦЮВАНЬ
ДО ЗАКРІПЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДЕФІНІЦІЇ..... 386

Лугіна Н.А., Покорська Я.І. ПРОБЛЕМИ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ
СУДОВИХ РІШЕНЬ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ..... 396

CONTENTS

SECTION 4. ECONOMIC LAW, ECONOMIC AND PROCEDURAL LAW

Berch V.V. LEGAL REGULATION OF E-COMMERCE: INTERNATIONAL AND NATIONAL STANDARDS.....11

Manzyuk V.V., Zaborovskyy V.V., Kopcha I.I. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF VIRTUAL TOURISM.....17

Ostapenko A.A. FEATURES OF THE PROCEDURE FOR FORCED EXHIBITION OF PROPERTY OF BUSINESS SUBJECTS UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF THE MARTIAL STATE.....24

Popovich S.M. BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS PARTICIPANTS IN CONTRACTUAL RELATIONS.....32

Sert O.V. ROLE OF NON-EXECUTIVE DIRECTORS IN CORPORATE GOVERNANCE..... 38

Soshnykov A.O. SELF-REGULATION AND SOCIALLY RESPONSIBLE BUSINESS: POINTS OF CONTACT..... 45

Spyrydonova K.S. FEATURES OF LEGAL REGULATION OF SUPERVISORY BOARDS ACTIVITIES IN STATE JOINT-STOCK COMPANIES.....54

Chernykh O.S. TRENDS IN THE INTERNATIONAL DEVELOPMENT OF LEGAL SUPPORT OF ECONOMIC LAW RELATIONS IN THE FIELD OF APPLICATION OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY..... 60

Shchoka S.V. SHAREHOLDER RIGHTS IN UKRAINE: SOME PROTECTION MECHANISMS AND CORPORATE RELATIONS.....68

SECTION 5. LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Abdel Fatah A.S., Hrankina V.I. PROTECTION OF CHILD INFLUENCERS: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND WAYS OF REGULATION IN UKRAINE.....73

Burak V.Ya., Buk M.O. STANDARDS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO PENSION PROVISION FOR PERSONS DISCHARGED FROM MILITARY SERVICE IN THE DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE.....79

Vakariuk L.V., Burka A.V. LEGAL REGULATION OF COMBATING HARASSMENT IN THE FIELD OF WORK: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE..... 88

Galuzinskyi N.O. COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE IN SOCIAL SECURITY LAW.....96

Dosin B.V. THE APPLICATION OF MECHANISMS OF SOCIAL DIALOGUE IN ALTERNATIVE METHODS OF RESOLVING LABOUR DISPUTES..... 102

Zvarych R.V. THE ANTIDEMOCRATIC TENDENCIES IN THE ARTICLE «LABOUR RELATIONS» OF THE DRAFT LAW OF UKRAINE «ON LABOUR» UNDER MARTIAL LAW..... 109

Pylypenko P.D., Lasko I.M. SOCIAL DIALOGUE ACTS ACCORDING TO THE LAWS OF UKRAINE....115

Pozharova O.V., Pozharov Y.V. INTERNATIONAL STANDARDS ON PROTECTED FEATURES AND ANTI-DISCRIMINATION LEGISLATION OF UKRAINE....121

Umaiev B.B. SOCIAL BENEFITS AS ONE OF THE ADDITIONAL MEASURES OF SOCIAL PROTECTION OF SERVICEMEN AND EMPLOYEES OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE....127

Shymon S.I., Lupalo O.A. LEGAL ASPECTS OF ENSURING THE ACADEMIC COMPLIANCE OF THE QUALIFICATION OF A SCIENTIFICALLY-PEDAGOGICAL WORKER....132

Shlapko T.V., Makhitko K.B. REMOTE EMPLOYMENT IN THE ERA OF MODERN CHANGES: CURRENT LEGAL ANALYSIS....138

SECTION 6. LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Balyuk G.I., Pakholok Y.P. LEGAL REGULATION OF COMBATING NUCLEAR TERRORISM: NATIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS....147

Hryhorieva K.A. MEDIATION IN DISPUTES ABOUT STATE SUPPORT TO AGRARIANS: ASSESSMENT OF LEGAL OPTIONS....154

Krechyk A.S., Kryvets O.V., Savchuk O.O. LEGAL REGULATION OF RESTRICTION OF USE OF DISPOSABLE PLASTIC PRODUCTS IN THE EUROPEAN UNION....162

Liachenko V.S., Nezhevelo V.V. UPDATE ON THE ASSESSMENT OF THE CONDITION OF LANDS AND THEIR RESTORATION, FOLLOWING THE CONSEQUENCES OF MARTIAL LAW....168

Melnyk N.O. HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF COMPENSATION FOR LOSSES OF AGRICULTURAL PRODUCTION....174

Roman N.O. SOME LEGAL ISSUES OF DEVELOPMENT OF UNDERGROUND SPACE FOR URBAN PLANNING NEEDS....180

Sokol M.V., Romaniuk Y.M. PECULIARITIES OF THE SUBJECTIVE COMPOSITION OF PERMANENT LAND USERS....187

Uberman V.I., Vaskovets L.A. CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL FEATURES AND LEGAL CONTENT OF ENVIRONMENTAL QUALITY STANDARDS FOR WATER BODIES IN UKRAINE AND EU....192

Fedchyshyn D.V. LAND-LEGAL ASPECTS OF APPLYING OF MEDIATION IN UKRAINE....201

Khrishcheva O.G. THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF GENDER EQUALITY IN LEGISLATION ON AGRICULTURAL COOPERATION....206

SECTION 7 ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Anisimov D.O. GENDER SYSTEM IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE....212

Balyshev M.V. LIABILITY OF LEGAL ENTITIES FOR TAX OFFENSES: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES.....217

Bysaga Yu.M., Bielova M.V., Fridmanskyi R.M. POLICE FUNCTIONS: INTERNATIONAL EXPERIENCE OF ESTABLISHING INTERACTION WITH CITIZENS AND WAYS OF ITS ADAPTATION IN UKRAINE.....223

Byshovets Y.P. USE OF TAX BENEFITS TO OPTIMIZE TAXATION.....230

Bihun V.M. THE MINISTRY OF CULTURE AND STRATEGIC COMMUNICATIONS OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF ENTITIES PROTECTING NATIONAL INTERESTS IN THE INFORMATION SPHERE.....241

Boyko B.V. PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF MOBILIZATION TRAINING AND MOBILIZATION: THE GENESIS OF DOCTRINAL RESEARCH AND LEGAL REGULATION IN UKRAINE IN 2014-2024.....248

Bondarenko V.A., Verbytska Kh.I. THEORETICAL APPROACHES TO THE CONCEPT AND ESSENCE OF UNDERAGE SUBJECTS OF INFORMATION RELATIONS IN THE CONTEXT OF LEGAL COMMUNICATION.....258

Vdovichena L.I. LEGAL NATURE OF NOTARIAL ACT: ISSUES OF NORMATIVE REGULATION.....264

Voroniatnikov O.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATIONS AND STANDARDS FOR THE USE OF INDIVIDUAL ARMOR PROTECTION.....270

Glyan T.D., Zelenskyi E. PRINCIPLES AND METHODS OF CONDUCTING FIREARMS TRAINING FOR POLICE OFFICERS SERVING IN THE DE-OCCUPIED TERRITORIES.....276

Glyan T.D., Plakhotnyi A.P. REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE PREVENTION OF CORRUPTION IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....282

Holovatskiy N.T. LEGAL REGULATION OF PERSONAL DATA PROTECTION: GDPR AND THE LEGISLATION OF THE USA, CANADA, AND UKRAINE.....288

Homonai V.V. THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF E-COMMERCE AND ITS LEGAL REGULATION.....293

Horobets N.S. PECULIARITIES OF RECEIVING, DISTRIBUTING AND ACCOUNTING OF INTERNATIONAL MILITARY AID FOR THE SECURITY FORCES AND DEFENSE FORCES OF UKRAINE.....299

Gryshko V.I., Kyrychuk B.S. ACADEMIC INTEGRITY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE: OVERCOMING CHALLENGES IN THE EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC ACTIVITIES OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES.....305

Gurzhii T.O., Mushenok V.V., Gurzhii A.V. THE LEGAL GROUNDS OF TARIFF REGULATION FOR RAILWAY TRANSPORTATION OF GOODS IN THE REPUBLIC OF POLAND..... 311

Diorditsa I.V., Tsyhanyn Y.M. LEGAL DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ACTIVITIES OF THE STATE AGENCY FOR THE RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE OF UKRAINE.....316

Dorofeieva L.M. INTERACTION OF CUSTOMS AND LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE ISSUES OF COMBATING SMUGGLING.....322

Zhdanova K.V., Plakhotnyi A.P. ORGANIZATION AND REGULATORY AND LEGAL BASIS OF PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE OFFICERS.....329

Zhdanova K.V., Porokhniavyi A.V. THE ROLE OF SPORT IN IMPROVING PHYSICAL FITNESS AND STRESS RESISTANCE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE..... 335

Yosyfovych N.-L.D. CRITERIA FOR EVALUATING ELECTRONIC EVIDENCE IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....341

Kovalenko V.V. CONCEPTUALIZATION OF STATE POLICY REGARDING ECONOMIC SECURITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY..... 347

Kovach Y.V., Chapala G.V. REGARDING THE PROBLEMATIC ISSUES OF THE APPLICATION OF CERTAIN PROVISIONS OF THE LAW OF UKRAINE «ON MEASURES TO PREVENT AND REDUCE THE USE OF TOBACCO PRODUCTS AND THEIR HARMFUL EFFECTS ON THE HEALTH OF THE POPULATION» NO. 2899-IV..... 354

Kohut V.M. THE ROLE OF INTERNATIONAL COOPERATION IN IMPROVING ROAD TRAFFIC SAFETY.....365

Lavrenko A.I. APPROACHES TO UNDERSTANDING AND WAYS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF DISCRETIONARY POWERS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS..... 372

Lymaniuk A.A. SYSTEM OF PRINCIPLES OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE STATE DURING MARTIAL LAW.....379

Lohvinova O.V. TAX PROCEDURE: FROM DOCTRINAL DEVELOPMENTS TO CONSOLIDATION OF A LEGISLATIVE DEFINITION.....386

Luhina N.A., Pokorska Y.I. PROBLEMS OF ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS DURING MARTIAL LAW.....396

РОЗДІЛ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.7:004.738.5
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.1

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ: МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ

Берч В.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-3837-4724

Берч В.В. Правове регулювання електронної комерції: міжнародні та національні стандарти.
У статті досліджуються проблеми правового регулювання електронної комерції як ключової складової сучасної цифрової економіки. Оскільки електронна комерція є глобальним явищем, яке швидко розвивається, виникають нові виклики в правовому полі, зокрема необхідність гармонізації національних та міжнародних правових стандартів. Зокрема, зазначено, що динамічні зміни у сфері електронної комерції вимагають адаптації національних правових актів для відповіді на сучасні виклики, зокрема у сфері міжнародних транзакцій.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що сучасні технології створюють нові форми цифрових правовідносин, які національні правові системи не завжди встигають адекватно регулювати. Вказане викликає необхідність глибокого аналізу механізмів правового регулювання електронної комерції на міжнародному та національному рівнях. Важливим завданням є гармонізація національних правових норм з міжнародними стандартами, що забезпечить стабільність правової системи та захист прав учасників ринку. Стаття звертає увагу на те, що, попри значний обсяг досліджень у сфері електронної комерції, існує значний розрив у правовому регулюванні цієї галузі в різних країнах, що ускладнює роботу міжнародних платформ та захист прав споживачів і підприємців.

У ході дослідження було проведено комплексний аналіз ключових законодавчих актів України, які регулюють електронну комерцію, включаючи Закон України «Про електронну комерцію», Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» та інші. У статті наголошується на важливості подальшої гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами, що є необхідним для забезпечення правової визначеності та стабільності в умовах глобальної цифровізації економіки.

Значну увагу в роботі приділено аналізу міжнародних правових актів, таких як Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну комерцію та Керівні принципи електронної комерції Організації економічного співробітництва та розвитку. Ці документи відіграють ключову роль у гармонізації міжнародних правових норм і створенні єдиного правового простору для електронної торгівлі.

Акцентовано увагу на тому, що ефективне правове регулювання електронної комерції є важливим для розвитку міжнародної торгівлі, забезпечення безпеки електронних транзакцій і захисту прав усіх учасників ринку. Обґрунтовується необхідність адаптації національних правових систем до вимог міжнародних стандартів, що сприятиме зростанню електронної комерції та підвищенню конкурентоспроможності держав у глобальній економіці.

Ключові слова: електронна комерція, цифрові технології, цифрова економіка, правове регулювання, економічна свобода, інформаційно-комунікаційні технології, глобалізація, цифровізація, національні стандарти, міжнародні стандарти, економічний розвиток.

Berch V.V. Legal regulation of e-commerce: international and national standards.

The article examines the problems of legal regulation of electronic commerce as a key component of the modern digital economy. Since e-commerce is a global phenomenon that is rapidly developing, new challenges arise in the legal field, in particular, the need to harmonize national and international legal standards. It is stated that dynamic changes in the field of e-commerce require adaptation of national legal acts to respond to modern challenges, particularly in the field of international transactions.

The relevance of the study is due to the fact that modern technologies create new forms of digital legal relations, which national legal systems do not always have time to adequately regulate. This calls for an in-depth analysis of the mechanisms of legal regulation of electronic commerce at the international and national levels. An important task is the harmonization of national legal norms with international standards, which will ensure the stability of the legal system and the protection of the rights of market participants. The article draws attention to the fact that, despite a significant amount of research in the field of electronic commerce, there is a significant gap in the legal regulation of this field in different countries, which complicates the work of international platforms and the protection of the rights of consumers and entrepreneurs.

During the study, a comprehensive analysis of key legislative acts of Ukraine regulating electronic commerce was carried out, including the Law of Ukraine «On Electronic Commerce», the Law of Ukraine «On Electronic Identification and Electronic Trust Services» and others. The article emphasizes the importance of further harmonization of Ukrainian legislation with international standards, which is necessary to ensure legal certainty and stability in the conditions of global digitalization of the economy.

Considerable attention is paid to the analysis of international legal acts, such as the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce and the Guidelines for Electronic Commerce of the Organization for Economic Cooperation and Development. These documents play a key role in harmonizing international legal norms and creating a single legal space for electronic commerce.

Attention is focused on the fact that effective legal regulation of electronic commerce is important for the development of international trade, ensuring the security of electronic transactions and protecting the rights of all market participants. The need to adapt national legal systems to the requirements of international standards is substantiated, which will contribute to the growth of electronic commerce and increase the competitiveness of states in the global economy.

Key words: e-commerce, digital technologies, digital economy, legal regulation, economic freedom, information and communication technologies, globalization, digitalization, national standards, international standards, economic development.

Постановка проблеми. Електронна комерція, як засаднича складова сучасної цифрової економіки, розвивається надзвичайно швидкими темпами, що диктує нові виклики у правовому полі. З огляду на глобальний характер електронної комерції, постає питання узгодження міжнародних та національних правових стандартів. Позаяк, низка країн застосовують різні підходи до регулювання електронних транзакцій, захисту персональних даних, інтелектуальної власності та електронних платежів, що призводить до правових колізій та невизначеності для учасників ринку.

Окрім цього, стрімкий розвиток технологій створює умови для появи нових форм цифрових правовідносин, які національні правові системи не завжди встигають адекватно регулювати. Зазначене, підвищує необхідність адаптації існуючих нормативних актів до сучасних реалій, зокрема у сфері міжнародних транзакцій, де учасники різних правових систем зустрічаються у спільному електронному просторі.

Разом із тим, новизна дослідження даної проблематики полягає у тому, що незважаючи на активний розвиток електронної комерції, має місце значний розрив між сферою правового регулювання в різних країнах, що ускладнює роботу міжнародних платформ та забезпечення захисту прав споживачів і підприємців на глобальному рівні. Відтак, необхідність гармонізації національних та міжнародних стандартів є ключовим завданням для досягнення ефективного та стабільного правового регулювання в сфері електронної комерції.

Стан опрацювання. Дослідження розвитку електронної комерції за останні роки було проведено такими науковцями, як Васильєв Ю., Гліненко Л., Дайновський Ю., Лесько Н., Марусей Т., Орєхова Т., Петруненко Я., Писаренко Н., Синявська О. та ін. Незважаючи на значний внесок цих авторів у формування теоретичних та практичних засад електронної комерції, кардинальні зміни в досліджуваній сфері економіки вимагають подальшого детального аналізу. Таким чином, осо-

бливу увагу слід приділити вивченню механізмів впливу різних факторів і стандартів на розвиток електронної комерції як в Україні, так і на міжнародному рівні.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу правового регулювання електронної комерції на основі міжнародних та національних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Електронна комерція стала одним із провідних напрямів сучасної економіки, що вимагає нових підходів до її правового регулювання. Стрімкий розвиток інформаційних технологій і глобалізація цифрових ринків створюють нові виклики для національних правових систем, які мають адаптуватися до сучасних умов. Міжнародний характер електронної комерції піднімає питання про гармонізацію законодавства різних держав, що є необхідним для забезпечення правової визначеності та захисту прав усіх учасників ринку. Неоднорідність правового регулювання, яка існує на рівні національних юрисдикцій, ускладнює функціонування суб'єктів електронної комерції, особливо в аспекті захисту прав споживачів, безпеки даних та забезпечення виконання електронних договорів.

З огляду на зазначене, дослідження правового регулювання електронної комерції на національному та міжнародному рівнях є актуальним і потребує глибокого аналізу. Вказане, таким чином дозволить забезпечити правову стабільність в досліджуваній сфері та створити сприятливі умови для функціонування суб'єктів електронної комерції в глобальному масштабі.

Зауважимо, що на сьогодні не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття «електронна комерція». Різні міжнародні організації, законодавчі акти та науковці підходять до цього питання з різних точок зору. Загалом, електронну комерцію часто визначають як здійснення комерційної діяльності, укладення угод та продаж товарів або послуг через електронні платформи, але межі цього поняття можуть варіюватися залежно від контексту правового регулювання та технологічного розвитку.

Так, погоджуючись із загальним розумінням електронної комерції як діяльності, заснованої на електронних комунікаціях, А.А. Маєвська зосереджується на використанні електронних комунікацій і технологій обробки цифрової інформації для встановлення та зміни відносин, пов'язаних зі створенням вартості між організаціями та між організаціями й індивідами [1].

На противагу вищезазначеному, В.М. Полях розглядає електронну комерцію через призму електронного бізнесу, наголошуючи на важливості використання мережевих інструментів для ефективної взаємодії між учасниками. Важливим елементом даного процесу, як стверджує авторка є використання всіх наявних у мережі інструментів для забезпечення ефективної взаємодії між суб'єктами господарської діяльності, що підкреслює комплексний характер електронної комерції в сучасних умовах цифрової економіки [2].

Погоджуючись із попередніми дефініціями, Р.Ю. Царьов робить акцент на юридичному аспекті електронної комерції, характеризуючи комерцію як будь-яку транзакцію, що здійснюється через комп'ютерні мережі, при якій відбувається передача права власності або права використання товарів чи послуг від однієї особи до іншої, включаючи обмін активами чи правами на них за допомогою електронних засобів, що забезпечує ефективність процесу купівлі-продажу в умовах цифрової економіки [3].

О.М. Юдін, з іншого боку, звертає увагу на економічну складову цього процесу, підкреслюючи його важливість для автоматизації та підвищення ефективності господарських операцій у глобальній цифровій економіці. Так, автор підкреслює, що електронна комерція являє собою форму економічної діяльності, що передбачає процес купівлі-продажу товарів та послуг, де взаємодія між суб'єктами господарювання відбувається на основі інформаційних мереж. Важливою особливістю є відсутність безпосереднього фізичного контакту між учасниками угоди, що здійснюється за допомогою цифрових платформ. Такий підхід дозволяє забезпечити високий рівень автоматизації та ефективності комерційних операцій в умовах глобальної цифровізації економічних відносин [4].

Узагальнюючи всі вищезазначені концепції, під електронною комерцією можна розуміти комплексну форму економічної діяльності, що включає взаємодію між суб'єктами господарювання або споживачами через електронні мережі, переважно Інтернет.

На вітчизняному рівні, правовий статус електронної комерції детально регламентується Законом України «Про електронну комерцію». Так, даний Закон трактує досліджуване нами визначення як: «відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно

з використанням інформаційно-комунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру». Разом із тим, Законом окреслюються наступні принципові засади електронної комерції, а саме: свобода здійснення підприємницької діяльності з використанням інформаційно-комунікаційних систем; свобода вибору контрагентів, електронних засобів, видів і форм діяльності; свобода конкуренції та забезпечення її доброчесності; свобода укладення електронних правочині; рівність і захист прав учасників електронної комерції; дотримання законодавства та етичних норм; забезпечення якості товарів і послуг; рівність юридичної сили електронних та інших правочинів; доступ до інформації для всіх учасників; можливість обмеження надходження комерційних повідомлень; дотримання законодавства про державну мову [5].

Підкреслимо також, що крім Закону України «Про електронну комерцію», електронні правовідносини також регулюються іншими ключовими нормативними актами, які забезпечують правову основу для розвитку електронного бізнесу.

Так, Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» є важливим елементом правової інфраструктури електронної комерції, оскільки він забезпечує правові підстави для використання електронних підписів, електронних печаток та електронної ідентифікації. Дані інструменти є критичними для підтвердження автентичності електронних документів і транзакцій, які здійснюються в електронному середовищі. Завдяки положенням Акту забезпечується юридична сила електронних правочинів, що дозволяє здійснювати ділову активність у електронній комерції на рівні з традиційними формами взаємодії [6].

Черговим документом, який відіграє не менш важливу роль є Закон України «Про захист прав споживачів». Так, даним Законом закріплюється право споживачів на якісні товари та послуги, а також визначаються умови повернення товарів, в тому числі придбаних в електронній формі. Акт також передбачає обов'язок продавця надати покупцеві повну та достовірну інформацію про товар або послугу, що продається через Інтернет [7].

Варто зупинитися також на Законі України «Про інформацію», який має важливе значення для електронної комерції, оскільки він регулює правовідносини, пов'язані з обробкою, збиранням і поширенням інформації в електронній формі. Акт визначає основні принципи захисту інформації, яка передається через електронні канали, включаючи персональні дані споживачів та комерційну інформацію. Закон також встановлює правила доступу до інформації та забезпечує захист інформаційних прав суб'єктів, що є важливим для забезпечення конфіденційності та правомірного використання даних у процесах електронної комерції [8].

Крім наведених є також низка інших актів, які тим чи іншим способом деталізують правовідносини у сфері електронної комерції. Відтак, дані закони створюють правову основу для розвитку електронної комерції, забезпечуючи належне регулювання правовідносин між суб'єктами господарювання та споживачами, а також захист прав учасників в умовах цифрової економіки.

Що стосується міжнародно-правового унормування сфери електронної комерції, слід зазначити, що ряд міжнародних організацій, таких як Всесвітня організація інтелектуальної власності, Світова організація торгівлі, Комісія ООН з міжнародного торгового права, Міжнародна торгова палата та Організація економічного співробітництва та розвитку, активно займаються створенням ефективної правової бази для регулювання міжнародної комерції. Наприклад, у 1990-х роках СОТ звернула увагу на платформи електронної комерції, визначаючи їх як процес виробництва, розповсюдження, маркетингу та продажу товарів і послуг. Зростання кількості кіберзагроз спонукало Всесвітню організацію інтелектуальної власності спростити реєстрацію ідентифікаторів. Крім того, у 1992 році Комісія ООН з міжнародного торгового права ухвалила модельний закон про електронну комерцію, який національні законодавці інтегрували у свої правові системи, зокрема Австралія та Нова Зеландія визнали його стандартом у своїх юрисдикціях [9].

Підкреслимо, що задля забезпечення ефективного функціонування електронної комерції на міжнародному рівні було розроблено ряд правових актів і стандартів, які спрямовані на регулювання цієї галузі, забезпечення юридичної сили електронних правочинів, захисту прав споживачів та підтримки належного рівня конфіденційності та безпеки даних. Зокрема, нижче наведемо огляд основних міжнародних правових документів, що регулюють електронну комерцію, а саме:

- *Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну комерцію від 1996 р. з додатковою статтею 5 від 1998 р.* є основоположним для регулювання електронної комерції на міжнародному рівні. Його основна мета — забезпечити юридичну силу електронних документів, укладених контрактів, та

інших правочинів, що здійснюються за допомогою електронних засобів. Типовий закон містить положення щодо рівноцінності електронних і паперових документів, а також засад визнання електронних підписів, забезпечує чіткі правила для здійснення електронних транзакцій та сприяє впровадженню єдиних підходів до регулювання електронної комерції на міжнародному рівні [10];

- *Керівні принципи електронної комерції Організації економічного співробітництва та розвитку*. OECD розробила ці принципи для сприяння розвитку електронної комерції в контексті міжнародної торгівлі та захисту прав споживачів. Основна увага приділяється захисту прав споживачів, конфіденційності персональних даних та забезпеченню відповідальності суб'єктів господарювання в електронному середовищі. Документом регулюється взаємодія між споживачами та підприємцями, сприяючи прозорості транзакцій і забезпеченню ефективних механізмів вирішення спорів у разі конфліктів [11];

- *Конвенція ООН про використання електронних комунікацій у міжнародних контрактах від 2005 р.* Дана Конвенція була розроблена задля спрощення укладення міжнародних контрактів у цифровому середовищі. Основною метою документа є усунення бар'єрів для використання електронних комунікацій у міжнародних угодах, забезпечуючи рівноправність електронних та традиційних контрактів. Конвенція встановлює чіткі правила щодо використання електронних повідомлень у комерційних правочинах і визначає юридичні підстави для їх визнання на рівні міжнародного права, сприяючи гармонізації правових систем різних країн, забезпеченню стабільності та передбачуваності у використанні електронних засобів в межах міжнародної торгівлі [12].

Висновки. Отже, електронна комерція продовжує стрімко розвиватися, вимагаючи ефективного правового регулювання як на національному, так і на міжнародному рівнях. Незважаючи на наявність таких правових актів в Україні, як Закон «Про електронну комерцію» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», існує потреба в подальшій гармонізації з міжнародними стандартами, що є важливим завданням для забезпечення ефективного функціонування електронної комерції в Україні, сприяння безпеці електронних транзакцій і захисту прав учасників ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маєвська А.А. Електронна комерція і право: навчально-методичний посібник. Х.: 2010. 256 с.
2. Електронна комерція: теоретико-правові засади та сучасний стан в Україні / [В.М. Полях, Н.М. Кривошеєва, В.М. Клочко та ін.]. *ScienceRise*. 2017. № 5. С. 11–17.
3. Царьов Р.Ю. Електронна комерція: навчальний посібник з підготовки бакалаврів. Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2010. 112 с.
4. Юдін О.М. Системи електронної комерції: створення, просунення і розвиток. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. 201 с.
5. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015 р. № 45. Ст. 2344.
6. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017 р. № 45. Ст. 5.
7. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1991 р. № 30. Ст. 379.
8. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992 р. № 48. Ст. 650.
9. Fırat Çetiner. Law of E-commerce and its Regulations Around the World. URL: https://www.byarcadia.org/post/law-of-e-commerce.
10. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/ electronic_commerce.
11. Guidelines for Consumer Protection in the Context of Electronic Commerce. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/guidelines-for-consumer-protection-in-the-context-of-electronic-commerce_9789264081109-en-fr.
12. United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts (New York, 2005). URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/conventions/electronic_communications.

13. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: монографія. К.: Четверта хвиля. 2010. 240 с.
14. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.
15. Бєлов Д.М., Бєлова М.В., Палапа Б.Б. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки. *Науковий вісник УжНУ*. Серія «Право». Випуск 75(1). Ч. 1. 2023. С. 149–155.
16. Бисага Ю.М., Бєлов Д.М., Заборовський В.В. Штучний інтелект та авторські і суміжні права. *Науковий вісник УжНУ*. Серія «Право». Випуск 76(2). Ч. 2. 2023. С. 299–304.

УДК 346.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.2

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВІРТУАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Манзюк В.В.,
професор, кандидат юридичних наук,
професор кафедри господарського права
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0003-2133-1573

Заборовський В.В.
професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0002-5845-7535

Копча І.І.,
аспірант кафедри господарського права
Ужгородського національного університету

Манзюк В.В., Заборовський В.В., Копча І.І. Переваги та недоліки віртуального туризму.
У даній статті досліджуються теоретичні та прикладні питання, що виникають у туристичній діяльності при застосуванні інноваційних технологій віртуальної реальності. Аргументується позиція, що віртуальний туризм є додатковим інструментом і не може замінити реальний туристичний досвід, але може створити нові враження, навіть ті, що за звичайних умов є неможливими. Тонкості межі, що існує між реальним та віртуальним туризмом залежить від психоемоційного ставлення та сприйняття туристом (користувачем) туристичного досвіду за допомогою технологій віртуальної реальності.

Метою дослідження є: аналіз позитивних та негативних якостей віртуального туризму на основі комплексного огляду експериментальних досліджень зарубіжних науковців у цій сфері; дослідження значення та впливу віртуального туризму на розвиток туристичної індустрії загалом як необхідного елемента стадії омолодження даного сектору економіки; виявлення подальшого місця віртуального туризму у сфері туристичної діяльності як додаткового інструменту надання туристичних послуг, або основного, яке залежатиме від ставлення туристів до даної технології.

У рамках нашого дослідження звертається увага на позитивні та негативні аспекти віртуального туризму. Серед позитивних виокремлюються такі як економія коштів та часу, можливість отримання туристичного досвіду для осіб з обмеженими фізичними можливостями, отримання туристичних послуг у будь-якому місці та в будь-який час, покращення екологічної ситуації у світі шляхом мінімізації впливу на довкілля та забезпечення стійкості навколишнього середовища. Серед негативних рис віртуального туризму можна виділити такі як відсутність особистого контакту та необхідної людської взаємодії, обмеженість огляду, яку надають віртуальні тури, що не дає користувачам вільно пересуватися чи досліджувати певні області інтересів, що призводить до вужчого огляду місцевості.

У будь-якому разі, розвиток віртуального туризму є корисно-необхідним не тільки як успішне маркетингове рішення, а й для омолодження туристичної сфери.

Ключові слова: туризм; віртуальний туризм; віртуальна реальність; туризм віртуальної реальності; віртуальні тури; туристична індустрія; туристичний досвід.

Manzyuk V.V., Zaborovskyy V.V., Kopcha I.I. Advantages and disadvantages of virtual tourism.
This article examines theoretical and applied issues that arise in tourism activities when using innovative technologies of virtual reality. The position is argued that virtual tourism is an additional

tool and cannot replace the real tourist experience, but can create new impressions, even those that are impossible under normal conditions. The subtleties of the boundary that exists between real and virtual tourism depends on the psycho-emotional attitude and perception of the tourist (user) of the tourist experience using virtual reality technologies.

The purpose of the research is: analysis of positive and negative qualities of virtual tourism based on a comprehensive review of experimental research by foreign scientists in this field; study of the importance and impact of virtual tourism on the development of the tourism industry in general as a necessary element of the stage of rejuvenation of this sector of the economy; identifying the further place of virtual tourism in the field of tourist activity as an additional tool for providing tourist services, or the main one, which will depend on the attitude of tourists to this technology.

Within the framework of our research, attention is paid to the positive and negative aspects of virtual tourism. Among the positive ones, such as saving money and time, the possibility of obtaining a tourist experience for persons with limited physical capabilities, receiving tourist services anywhere and at any time, improving the ecological situation in the world by minimizing the impact on the environment and ensuring the sustainability of the environment are highlighted environment Among the negative features of virtual tourism, one can highlight such as the lack of personal contact and the necessary human interaction, the limited view provided by virtual tours, which does not allow users to move freely or explore certain areas of interest, which leads to a narrower view of the area.

In any case, the development of virtual tourism is useful and necessary not only as a successful marketing solution, but also for the rejuvenation of the tourism sector.

Key words: tourism; virtual tourism; virtual reality; virtual reality tourism; virtual tours; tourism industry; tourist experience.

Постановка проблеми. Розвиток цифрових технологій та віртуалізація суспільства безсумнівно впливають на продуктивність світової промисловості, в тому числі і сектора туристичної індустрії. Використання інноваційних технологій має значний економічний ефект, пов'язаний із розвитком туристичної діяльності. Предметом нашого наукового дослідження, вже були питання щодо визначення сутності та значення не тільки віртуальних активів в умовах цифровізації [1], але й технологій віртуальної реальності, наприклад, в медицині [2; 3], так і в сфері віртуального туризму зокрема [4; 5].

Пандемія COVID-19 стала тригером для розвитку віртуального туризму у всьому світі. І для того, щоб розгадати тонкощі віртуальної моделі туризму, проливаючи світло на її майбутнє у подальшій туристичній індустрії, необхідно провести дослідження сильних та слабких сторін, можливостей та загроз, пов'язаних з віртуальним туризмом.

Метою даної статті є дослідження позитивних та негативних якостей віртуального туризму. Основними **завданнями** автор ставить перед собою: проаналізувати позитивні та негативні аспекти віртуального туризму; дослідити значення та вплив віртуального туризму на розвиток туристичної індустрії загалом; виявити подальше місце віртуального туризму у сфері надання туристичних послуг.

Аналіз наукових публікацій. Окремі аспекти правової природи віртуального туризму, і зокрема, сутність його позитивних і негативних рис, були предметом наукового дослідження багатьох вчених. Серед вчених, які досліджували окремі елементи даного питання, доцільно виокремити праці А. Анзіяк, Р. Батлера, І. Біленець, Л. Воронкової, Д. Гутенланг, Л. Кнежевич-Цвельбар, К. Крауме, А. Леотти, А. Нурманді, Дж. Отто, Л. Паскалі, А. Собарна, Л. Суластрі, В. Хойєр, В. Шанкар, Б. Шмітта та інших.

Виклад основного матеріалу. Спалах пандемії COVID-19 2020 р. призвів до обмеження поїздок та зниження попиту на подорожі, що поставило під загрозу туристичну індустрію у всьому світі. Життєздатним рішенням цієї ситуації стала цифровізація туристичної діяльності [6].

В міжнародному туризмі комп'ютеризація почала розвиватися за трьома основними напрямками: створення глобальних мереж бронювання, поява електронного маркетингу та управління і розробка віртуальних екскурсій.

Створення глобальних мереж бронювання дозволило як експертам, так і самим туристам легко шукати у всесвітній мережі зручні засоби трансферу, готелі тощо. Комп'ютеризація виробничого процесу в туризмі йде від відносно простих програм, спрямованих на автоматизацію діловодства, до майбутньої автоматизації окремих сегментів туріндустрії. А поява віртуальних офісів турис-

тичних компаній в Інтернеті розширює спектр можливостей представлення на ринку різноманітних маршрутів, варіантів транспорту та розміщення [7].

Та новою гарячою точкою у туристичній індустрії стає туризм віртуальної реальності (VR) [8], що відіграє ключову роль у революційному розвитку туризму, пропонуючи іммерсивні враження, які підвищують задоволення від подорожі та сприяють збереженню та передачі культурної спадщини [9]. Найбільшого поширення такий вид туризму набув під час пандемії COVID-19, коли він використовувався як маркетинговий інструмент для просування маршрутів та надання розважальних вражень [10].

Віртуальна реальність – це новий вид людської діяльності, середовище спілкування, що має свою культуру, мову та відносини [7]. Вона надає користувачам можливість візуалізувати віртуальний світ, реагуючи на візуальні, рухомі та звукові підказки [11]. А сама технологія стає невід'ємною частиною досвіду, дедалі більше стираючи межу між віртуальним та фізичним світами [12].

Самий віртуальний туризм – це форма туризму, в якій віртуальні технології використовуються для досягнення захоплюючої сенсорної стимуляції [13]. Концепція віртуального туризму – одна з технологій штучного інтелекту, що використовує моделювання туристичних об'єктів у вигляді зображень та відео, що містять звуки та текст [14]. Віртуальний туризм – це сучасний та інноваційний підхід до відвідин світових маршрутів без фізичних подорожей. У загальних уявленнях цієї парадигми, користувачі мають можливість досліджувати різні визначні пам'ятки, не виходячи з дому, використовуючи цифрові технології, такі як мобільні пристрої, персональні комп'ютери та пристрої віртуальної реальності (наприклад, окуляри віртуальної реальності, костюми, шлеми, рукавиці, тростини тощо). За допомогою цих платформ користувачі можуть брати участь у захоплюючому та інтерактивному досвіді, що імітує реальне середовище, пропонуючи віртуальну заміну традиційним подорожам. Ця форма туризму використовує досягнення в галузі технологій, щоб надати користувачам цифрове вікно у світ, дозволяючи їм віртуально відвідувати пам'ятки, культурні об'єкти та дива природи, при цьому зводячи до мінімуму екологічний вплив, пов'язаний із фізичними подорожами [15]. Віртуальна реальність використовується і в багатьох інших областях туризму, включаючи планування та управління, маркетинг та обмін інформацією, розваги, освіта, доступність та збереження спадщини [6].

Завдяки експоненційному зростанню технологій віртуальної реальності останніми роками, індустрія туризму розширилася на нову сферу, саме – віртуальний туризм [16]. Однак для розуміння тонкощів моделі віртуального туризму, необхідне детальне дослідження сильних та слабких сторін, можливостей та загроз, пов'язаних з ним.

А. Андзіяк у своєму дослідженні [17] виділяє такі позитивні аспекти віртуального туризму як поліпшене планування подорожей та доповнений досвід.

Так, технології віртуальної реальності можуть запропонувати захоплюючий та реалістичний віртуальний досвід туристичних напрямків, дозволяючи мандрівникам досліджувати та оцінювати потенційні напрямки, перш ніж приймати рішення про бронювання. Ця розширена можливість візуалізації дозволяє туристам робити більш усвідомлений вибір та покращує їх загальний досвід планування подорожей [17] та може допомогти сформувати реалістичні очікування від туристичного досвіду [18].

В даному випадку непотрібно забувати й те, що доступ до віртуальних турів можливий з будь-якого місця, де є підключення до мережі Інтернет, що дозволяє користувачам досліджувати маршрути чи об'єкти у зручному для них темпі та без обмежень. Це відрізняється від традиційних екскурсій, які вимагають дотримання певного графіка та місця.

Віртуальні тури також є економічно ефективними з точки зору затрат і часу і доступні багатьом користувачам [18], оскільки усувають необхідність у поїздках, проживанні та інших супутніх витратах. Це означає, що особи можуть віртуально відвідати кілька напрямків, не навантажуючи свій бюджет. Ще однією перевагою віртуальних турів є економія часу, адже замість того, щоб витрачати дні на подорожі різними напрямками, особи можуть досліджувати різні місця за більш короткий проміжок часу [19]. Це особливо корисно для тих, хто має обмежений час відпустки або щільний графік.

В епоху зростаючих екологічних проблем, екологічні переваги віртуального туризму роблять його більш відповідальним та стійким вибором. Комплексний екологічний аналіз твердо визначає віртуальний туризм як лідера у пошуках екологічно чистих варіантів подорожей, сигналізуючи

про перехід до стійкіших практик у ширшому туристичному ландшафті [15]. Це стійка технологія захисту навколишнього середовища, яка може сприяти розвитку стійкого туризму за рахунок скорочення непотрібних викидів парникових газів на транспорті [20].

На думку дослідників, у суспільстві з'явилося нове соціокультурне співтовариство людей, які бажають провести значну частину свого життя у віртуальному світі [21]. Вони стають туристами, які «мандрують» Інтернетом, де знаходять однодумців. Віртуальна реальність – це новий вид людської діяльності, середовище спілкування, що має свою культуру, мову та відносини [7]. Нові технології змінили спосіб спілкування між людьми та дозволили їм спілкуватися віртуальним та більш соціалізованим способом. Такий технологічний розвиток став дуже ефективним у національній економіці будь-якої країни світу [22]. А тому віртуальний туризм є актуальним не тільки для осіб з обмеженими можливостями [23], які фізично не можуть подорожувати, але й для осіб, які мають страх у взаємодії з іншими людьми – соціофобів.

Таким чином, віртуальна реальність трансформує туристичну індустрію завдяки своїм захоплюючим та інтерактивним враженням, тим самим покращуючи враження від подорожей. Вона є хвилюючою нагодою для туристів вивчити і зрозуміти історичні події на важливих культурних об'єктах. Однак дуже важливо враховувати потенційні недоліки віртуального туризму. Так, на противагу позитивним аспектам вищезазначеного віртуального спілкування, хоча віртуальна реальність може забезпечити комфортний та захоплюючий досвід, але їй може не вистачати особистого контакту та необхідної людської взаємодії, які, на думку окремих дослідників, є квінтесенцією справжньої подорожі. Туристам може бути складно розвинути емоційну прихильність до місць, які вони відвідують через відсутність фізичного контакту та особистої участі. Тим не менше, при впровадженні відповідних правил та етичних аспектів, віртуальна реальність може запропонувати інноваційні враження від подорожей, зберігаючи при цьому автентичність та міжкультурний обмін, які надають туризму його цінності [17].

Можуть бути наявні і недоліки внутрішнього ладу віртуального туризму у вигляді слабкого відновлення живописних місць, через що користувачі можуть лише пасивно приймати нудне відображення зображень таких місць у туристичній системі, але не можуть активно проводити поглиблену взаємодію з такими місцями [8]. Хоче нещодавні досягнення в галузі технологій віртуальної реальності дозволяють постачальникам віртуального туризму пропонувати мультисенсорний досвід як присутності, так і занурення [24]. Та тут може виникнути проблема майнової стратифікації користувачів, оскільки високі інноваційні технології, які мають вищий ступінь імерсії, відповідно мають вищу ціну у їх придбанні чи користуванні.

Ще одним недоліком є обмеженість огляду, яку надають віртуальні тури. Останні, на відміну від особистого вивчення місця, мають тенденцію дотримуватися заздалегідь певних шляхів, обмежуючи цим можливість користувача вільно пересуватися чи досліджувати певні області інтересів, що призводить до вужчого огляду місцевості [17].

У туристичній індустрії віртуальна реальність використовується з кількох причин. По-перше, вона дозволяє користувачам взаємодіяти та керувати напрямком туру у віртуальному середовищі туристичного спрямування. Це може дати користувачам відчуття перебування у реальному середовищі, щоб вони могли сформувати міцний зв'язок із визначними пам'ятками, доступними в туристичних напрямках. По-друге, потенційні туристи можуть мати можливість відвідувати туристичні напрямки без необхідності подорожувати фізично. Нарешті, віртуальна реальність може зменшити занепокоєння потенційних туристів щодо туристичних напрямків, які вони ніколи раніше не відвідували, тим самим допомагаючи їм комфортно планувати свої поїздки [25].

Застосування технологій віртуальної реальності у туристичній сфері є корисним досвідом не тільки для споживачів, а й для самої туристичної індустрії.

У 1980 році Р. Бутлер запропонував модель життєвого циклу туристичної зони як теоретичної основи, що описує еволюцію та розвиток туристичних напрямків з часом. Модель стала широко використовуватися в галузі планування та розвитку туризму [26]. Вона передбачає, що туристичні напрямки проходять низку етапів, кожен із яких характеризується різними рівнями розвитку, кількістю відвідувачів та впливом. Ці етапи полягають у наступному:

1. Стадія дослідження (exploration stage). Характеризується невеликою кількістю туристів, індивідуально організовані поїздки та нерегулярний графік відвідувань.

2. Стадія участі (involvement stage). На цьому етапі спостерігається збільшення кількості відвідувачів та поява базової туристичної інфраструктури, реклами, спеціально призначеної для за-

лучення туристів. Передбачається настання туристичного сезону, певний рівень організації туристичних поїздок, і перший тиск на національну владу з метою покращення транспортних та інших зручностей для відвідувачів.

3. Стадія розвитку (development stage). На цьому етапі у дестинації спостерігається значне зростання кількості відвідувачів та створення більш формальної туристичної інфраструктури, такої як готелі, ресторани та транспортні послуги, а місцеві підприємства починають обслуговувати спеціально туристів.

4. Стадія консолідації (consolidation stage). На даному етапі дестинація досягла високого рівня розвитку і кількість відвідувачів продовжує зростати. Основна частина економіки регіону буде пов'язана із туризмом.

5. Стадія стагнації (stagnation stage). На цій стадії дестинація досягає піку за кількістю відвідувачів і починає демонструвати ознаки перенасичення. Початкова привабливість та унікальність можуть почати знижуватися, а зростання кількості відвідувачів уповільнюється чи зупиняється. Туристична інфраструктура може застаріти, а захоплення відвідувачів може знизитися. Природні та справжні культурні пам'ятки, можуть бути витіснені імпортованими «штучними» об'єктами.

6. Стадія занепаду (decline stage) або омолодження (rejuvenation). На цьому завершальному етапі пункт призначення стоїть перед вибором між занепадом та омолодженням. Якщо цей спад не вирішити, кількість відвідувачів може продовжувати зменшуватися, і напрямок може втратити свою привабливість. У період занепаду можливе перепрофілювання багатьох об'єктів під суміжні види діяльності. Однак при активному плануванні та стратегічних заходах, дестинація може пожвавити себе, пройти процес переосмислення та потенційно розпочати новий цикл зростання [26].

Через поширення COVID-19 у 2020 році, країни посилювали правила подорожей та соціального дистанціювання, туристичний бізнес зіткнувся зі скороченням попиту та обмеженими можливостями щодо постачання туристичних продуктів, тоді як туристи продовжували шукати гедоністичні враження, незважаючи на те, що не могли подорожувати фізично [27]. Щоб вижити, індустрія туризму мала бути відкрита для трансформації та нових інноваційних рішень [23], чим і стали віртуальні версії туристичних продуктів.

Глобальна діджиталізація процесів підштовхує учасників ринку до боротьби за клієнтів у цифровому просторі, так як тягне за собою величезну кількість переваг як для компаній, так і для споживачів [28]. Інформаційні технології використовуються у всіх функціях стратегічного та оперативного управління туристичною галуззю, одночасно роблячи її більш гнучкою, конкурентоспроможною та адаптованою до умов цифрової економіки [7]. Таким чином, нові цифрові технології, такі як віртуальна реальність (virtual reality, VR), доповнена реальність (augmented reality, AR) та змішана реальність (mixed reality, MR), визнані продуктом технологічного прориву у сфері туризму. Вони поєднують реальний і віртуальний світи і створюють нове середовище, в якому співіснують цифрові та фізичні елементи [29].

Саме люди є невід'ємною частиною бізнес-моделі туристичної діяльності бізнес-споживач (B2C). Нові технології проникли у всі аспекти життя (особистого та ділового). Такий технологічний розвиток став дуже ефективним у національній економіці будь-якої країни світу [22]. При цьому, технології є основою інновацій та стимулюють їх розвиток. Розробники інформаційних систем продовжують пропонувати ринку нові, креативні та інноваційні рішення. Таким чином, цифрова трансформація та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, на додаток до мережевих технологій та Інтернету, призводять до величезного оновлення туристичної індустрії та покращення організаційних та адміністративних методів управління туризмом загалом [30]. Таким чином віртуалізація туристичних послуг у будь-якому разі є корисною для всієї сфери туристичної індустрії.

Ще у 90-х роках минулого століття туристичний досвід був визначений саме як суб'єктивний психічний стан, випробуваний туристами під час надання послуги [31]. І стверджується, що віртуальна реальність не замінить туризм повністю, але буде прийнята як заміна реального туристичного досвіду [32]. Вона є додатковим інструментом і не повинна замінювати справжні мандрівки чи особисте спілкування [12]. Зарубіжні експериментальні дослідження засвідчують, що більшість учасників дослідження припускали віртуальні екскурсії чудовою, але тимчасовою заміною фізичних подорожей, однак частина сподівались, що віртуальні екскурсії продовжаться і після пандемії [33]. Можна зазначити, що віртуальний туризм – це ефективний, корисний,

інформативний та практичний досвід, отриманий завдяки функціональним та дієвим перевагам експериментальної діяльності [34].

Висновки. Віртуальні тури пропонують низку переваг, від економічної вигідності для туриста до покращення екологічної ситуації у світі шляхом мінімізації впливу на довкілля та забезпечення стійкості навколишнього середовища.

На підставі узагальненого аналізу зарубіжних досліджень, можемо зазначити, що віртуальний туризм є додатковим інструментом і не може замінити реальний туристичний досвід, але може створити нові враження, навіть ті, що за звичайних умов є неможливими. Тонкості межі, що існує між реальним та віртуальним туризмом залежить від психоемоційного ставлення та сприйняття туристом (користувачем) туристичного досвіду за допомогою технологій віртуальної реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Правова природа особистих немайнових прав особи та прав на віртуальні активи в умовах цифровізації: монографія / за редакцією проф., д.ю.н. Булеци С.Б., проф., д.ю.н. Менджул М.В. Ужгород: РІК-У, 2023. С. 76–149.
2. Булеца С.Б., Заборовский В.В., Менджул М.В., Пирога И.С., Тымчак В.В., Стойка А.В. Правовая защита и особенности применения технологий виртуальной реальности в медицине (Legal protection and features of the application of virtual reality technologies in medicine). *Georgian Medical News*. 2021. № 4 (313). P. 180–186.
3. Заборовський В.В., Манзюк В.В., Копча І.І Відмінні риси та позитивні аспекти віртуального туризму. Scientific Achievements and Innovations as a Way to Success. XXI International scientific and practical conference (Vilnius (Lithuania), May 1-3, 2024). Vilnius: International Science Unity. 2024. С. 106–108.
4. Заборовський В.В., Стойка А.В. Деякі юридичні аспекти застосування технологій віртуальної реальності в психотерапії. *Закарпатські правові читання:* матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 29-30 квітня 2020 року). Ужгород: РІК-У, 2020. С. 347–354.
5. Манзюк В.В., Заборовський В.В., Копча І.І. Технології віртуальної реальності у сфері туризму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 388–394. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.82.1.62.
6. Zeng Y., Liu L., Xu R. The Effects of a Virtual Reality Tourism Experience on Tourist's Cultural Dissemination Behavior. *Tourism and Hospitality*. 2022. Vol. 3(1). Pp. 314–329.
7. Voronkova L.P. Virtual Tourism: on the Way To the Digital Economy. *International Multi-Conference on Industrial Engineering and Modern technologies*. (October 2-4, 2018) / *Institute of Physics Publishing*. 2018. Vol. 463(4). DOI: https://doi.org/10.1088/1757-899X/463/4/042096.
8. Yong L., Dan X. Research on the Application of Computer Virtual Reality Technology in Tourism Development of Scenic Spots. Highlights in Science. *Engineering and Technology*. 2023. Vol. 76. Pp. 755–761.
9. Li Y., Li C., Cui J., Gao Y. Application and Reflection of Virtual Reality in Digital Tourism Development. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences*. 2024. Vol. 9(1). DOI: https://doi.org/10.2478/amns-2024-0841.
10. Leotta A. Virtual Tourism in the Age of COVID-19: A Case Study of the Faroe Islands' 'Remote Tourism' Campaign. *Audiovisual tourism promotion: A critical overview* / Eds: D. Bonelli, A. Leotta. Singapore : Palgrave Macmillan, 2021. Pp. 107–125.
11. Wu X., Lai I.K.W. The use of 360-degree virtual tours to promote mountain walking tourism: stimulus–organism–response model. *Information Technology & Tourism*. 2022. Vol. 24(1). Pp. 85–107.
12. Bilynets I., Trkman P., Knežević Cvelbar L. Virtual tourism experiences: adoption factors, participation and readiness to pay. *Current Issues in Tourism*. 2023. DOI: https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2268809.
13. Yang C., Yan S., Wang J., Xue Y.-J. Flow Experiences and Virtual Tourism: The Role of Technological Acceptance and Technological Readiness. *Sustainability*. 2022. Vol. 14(9). DOI: https://doi.org/10.3390/su14095361.
14. Sulastri S., Nurmandi A., Nur Kasiwi A. A Scientometric Analysis of Virtual Tourism Technology Use in the Tourism Industry. *Applied Informatics* : ICAI 2023. Communications in Computer and

Information Science (October 26-26, 2023) / Eds.: H. Florez, M. Leon. Switzerland : Springer, Cham, 2023. Vol. 1874. Pp. 171–185.
15. Karadzhov V., Kirilov S. Virtual Horizon – Unveiling the Ecological Impact of Virtual Tourism. *Pirinski Knizhovni listi*. 2023. Vol. 14. Pp. 38–49.
16. Giri B., Pokhrel L. Are We Ready for Virtual Tourism of Heritage Sites? An Application of Symmetric and Asymmetric Modeling Technique. *FORE International Marketing Conference* (New Delhi, India, December 15-16, 2023). New Delhi, 2024. URL: https://www.fsm.ac.in/conference/fimc2023.
17. Andziak A. Improving the Tourism Industry Through Virtual Reality. *Global Journal of Business and Integral Security*: International Conference on Business and Integral Security 2023 (November 24, 2023). URL: https://www.gbis.ch/index.php/gbis/article/view/286.
18. Yuan A., Hong J. Impacts of Virtual Reality on Tourism Experience and Behavioral Intentions: Moderating Role of Novelty Seeking. *Journal of Hospitality & Tourism Research*. 2023. Special Issue: Impacts of Future Technology on Hospitality and Tourism. DOI: https://doi.org/10.1177/1096348023117130.
19. Chen J., Lu J.L., Ochiai Y. Simulation object edge haptic feedback in virtual reality based on dielectric elastomer. *International Conference on Human-Computer Interaction* (June 26 – July 1, 2022) / Eds.: C. Stephanidis, M. Antona, S. Ntoa. Switzerland: Springer, Cham, 2022. Pp. 3–9.
20. Lu J., Xiao X., Xu Z., Wang C., Zhang M., Zhou Y. The potential of virtual tourism in the recovery of tourism industry during the COVID-19 pandemic. *Current Issues in Tourism*. 2022. Vol. 25(3). Pp. 441–457.
21. Guttentag D.A. Virtual Reality: Applications and Implications for Tourism. *Tourism Management*. 2010. Vol. 31(5). P. 637–351.
22. Pascali L. The Wind of Change: Maritime Technology, Trade, and Economic Development. *The American Economic Review*. 2017. Vol. 107(9). Pp. 2821–2854.
23. Fennell D.A. Technology and the sustainable tourist in the new age of disruption. *Journal of Sustainable Tourism*. 2021. Vol. 29(5). Pp. 767–773.
24. Manchanda M., Deb, M. Effects of multisensory virtual reality on virtual and physical tourism during the COVID-19 pandemic. *Current Issues in Tourism*. 2022. Vol. 25(11). Pp. 1748–1766.
25. Sobarna A. Virtual Reality Tourism: Linkage Tourist Intention, Satisfaction, and Quality: Moderating Role of Gender and Visiting Experience. *Journal of Marketing Innovation*. 2023. Vol. 3(1). Pp. 13–30.
26. Butler R. The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources. *Canadian Geographer*. 1980. Vol. 24(1). Pp. 5–12.
27. Kwok A.O.J., Koh S.G.M. COVID-19 and extended reality (XR). *Current Issues in Tourism*. 2021. Vol. 24(14). Pp. 1935–1940.
28. Межевникова О.П., Ухина Т.В. Виртуальный туризм: за и против. *Сервис в России и за рубежом.* 2020. № 3(90). С. 6–14.
29. Hoyer W.D., Kroschke M., Schmitt B., Kraume K.., Shankar V. Transforming the customer experience through new technologies. *Journal of Interactive Marketing*. 2020. Vol. 51(1). Pp. 57–71.
30. Momani A., Alsakhnini M., Hanaysha J.R. Emerging Technologies and Their Impact on the Future of the Tourism and Hospitality Industry. *International Journal of Information Systems in the Service Sector*. 2022. Vol. 14(1). DOI: https://doi.org/10.4018/IJISSS.287579.
31. Otto J.E., Ritchie J.B. The service experience in tourism. *Tourism Management*. 1996. Vol. 17(3). Pp. 165–174.
32. Guttentag D. Virtual Reality and the End of Tourism? A Substitution Acceptance Model. *Handbook of e-Tourism* / Eds.: Z. Xiang, M. Fuchs, U. Gretzel, W. Höpken. Switzerland: Springer, Cham. 2022. Pp. 1901–1919.
33. Dybsand H.N.H. The next best thing to being there – participant perceptions of virtual guided tours offered during the COVID-19 pandemic. *Current Issues in Tourism*. 2022. Vol. 27(1). DOI: https://doi.org/10.1080/ 13683500.2022.2122417.
34. Lee W.-j., Kim Y.H. Does VR tourism enhance users' experience? *Sustainability*. 2021. Vol. 13(2). DOI: https://doi.org/10.3390/su13020806.

УДК 347.234.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.3

ОСОБЛИВОСТІ ПОРЯДКУ ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Остапенко А.А.,
здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

Остапенко А.А. Особливості порядку примусового відчуження майна суб'єктів господарювання в умовах правового режиму воєнного стану.

Стаття присвячена дослідженню проблематики процедури примусового відчуження майна суб'єктів господарювання в умовах правового режиму воєнного стану, зокрема, щодо виокремлення стадій процесу примусового відчуження майна суб'єктів господарювання в умовах правового режиму воєнного стану та їх загальної характеристики. У статті проаналізовано актуальні дослідження та публікації вчених-правників щодо особливостей примусового відчуження майна на користь держави в умовах правового режиму воєнного стану. Також, стаття присвячена дослідженню нормативного регулювання процесу примусового відчуження майна суб'єктів господарювання в умовах правового режиму воєнного стану. У статті проаналізовано актуальну судову практику щодо вирішення спорів пов'язаних із законністю процедури примусового відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану. Запропоновано перелік стадій процесу примусового відчуження майна суб'єктів господарювання в умовах правового режиму воєнного стану залежно від фактичного змісту виконуваних завдань та прийнятих рішень, зокрема: введення воєнного стану на території держави; визначення потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану; прийняття уповноваженим органом держави рішення про примусове відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану; реалізація прийнятого рішення про примусове відчуження майна; та повернення відчуженого майна або відшкодування вартості відчуженого майна. Також, наведено загальні характеристики кожної стадії процесу примусового відчуження майна суб'єктів господарювання в умовах правового режиму воєнного стану, із вказівкою на юридичні факти, які характеризують кожну із стадій процесу. Серед юридичних фактів, які характерні для кожної із стадій процесу примусового відчуження майна суб'єктів господарювання виділено обов'язкові юридичні факти, які беззаперечно мають місце на певній стадії, та ті юридичні факти, які не є обов'язковими або можуть мати прояв у іншій формі. У статті відзначено проблемні питання, які можуть бути об'єктами подальших наукових досліджень, звернута увага на прогалини у нормативному регулюванні досліджуваної тематики та запропоновані шляхи подолання наведених прогалин на законодавчому рівні.

Ключові слова: реквізиція, суб'єкти господарювання, господарська діяльність, рішення уповноваженого органу, майно суб'єкта господарювання, примусове відчуження майна, оборонні потреби держави, стадії примусового відчуження майна, повернення відчуженого майна, рішення про примусове відчуження майна.

Ostapenko A.A. Features of the procedure for forced exhibition of property of business subjects under the conditions of the legal regime of the martial state.

The article is devoted to the study of the problems of the procedure of forced alienation of the property of business entities under the conditions of the legal status of martial law, in particular, regarding the identification of the stages of the process of forced alienation of the property of economic entities under the conditions of the legal status of martial law and their general characteristics. The article analyzes current studies and publications of legal scholars regarding the features of forced alienation of property for the benefit of the state under martial law. Also, the article analyzes the legal basis of the forced

alienation of property of economic entities in the conditions of the legal status of martial law and analyzes the current judicial practice regarding the legality of the process of forced alienation of property in the conditions of the legal status of martial law. A list of stages of the process of forced alienation of property of economic entities under the conditions of the legal status of martial law is proposed, in particular: introduction of martial law on the territory of the state; determining the needs of the state in the conditions of martial law; adoption by an authorized state body of a decision on forced alienation of property under martial law conditions; implementation of the adopted decision on forced alienation of property; and return of alienated property or reimbursement of the value of alienated property. Also, the general characteristics of each stage of the process of forced alienation of the property of economic entities under the conditions of the legal status of martial law are given, with an indication of the legal facts that are characteristic of a certain stage. The article notes problematic issues that can be the object of further scientific research, draws attention to gaps in the regulatory regulation of the subject under study, and suggests ways to overcome these gaps at the legislative level.

Key words: requisition, business entities, economic activity, decision of the authorized body, property of the business entity, forced alienation of property, defense needs of the state, stages of forced alienation of property, return of alienated property, decision on forced alienation of property.

Постановка проблеми. Введення на території України правового режиму воєнного стану стало підставою для застосування державою обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, і прав та інтересів юридичних осіб, які пов'язані, зокрема, із реалізацію права власності на майно. Серед таких обмежень є примусове відчуження майна, що має наслідком припинення права власності поза волею власника та перехід таких прав до держави.

Статтею 41 Конституції України передбачено, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, право приватної власності є непорушним [1]. Разом з тим, в умовах правового режиму воєнного стану передбачено можливість обмеження такого речового права, допускаючи законне відчуження майна, яке є приватною власністю для оборонних потреб держави.

У відповідності до положень статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 року примусове відчуження майна є заходом, який застосовується в умовах правового режиму воєнного стану для потреб оборони держави [2].

Задля дотримання та гарантування конституційних прав суб'єктів господарювання під час дії правового режиму воєнного стану, процес примусового відчуження майна має здійснюватися у відповідності до законодавчо визначеної процедури із забезпеченням державою ефективного механізму примусового відчуження майна суб'єктів господарювання, під час якого особливого значення набуває питання регламентування процедури примусового відчуження майна. Цим і зумовлюється актуальність цього дослідження.

Мета дослідження. Метою дослідження є вивчення процедури примусового відчуження майна суб'єктів господарювання в умовах правового режиму воєнного стану, та надання пропозиції та рекомендації щодо удосконалення нормативного регулювання процедури примусового відчуження майна суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням питання примусового відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану займаються багато вчених-правників: А. Гриняк, Р. Миронюк, Г. Сластнікова, В. Коссак та інші.

Виклад основного матеріалу. На законодавчому рівні процес примусового відчуження майна врегульований Конституцією України [1], Цивільним кодексом України [3], Законами України «Про правовий режим воєнного стану» [2], «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [4], «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» [5], «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [6], та іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами.

Статтею 1 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» № 4765-VI від 17 травня 2012 року термін примусового відчуження майна визначається як позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного

чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості [4].

Процес примусового відчуження майна в умовах воєнного стану включає в себе сукупність стадій, кожна з яких пов'язана із певним юридичним фактом, виникнення якого можливе лише на певній стадії.

А. Гриняк зазначає, що реквізицію як правове явище доцільно розглядати як юридичний факт, як засноване на адміністративному акті цивільне правовідношення, як правовий інститут. Аналізуючи реквізицію як юридичний факт, автор наголошує, що для настання юридичних наслідків примусового відчуження об'єктів права власності на користь держави в умовах воєнного стану не досить одного юридичного факту; підставою реквізиції в умовах воєнного стану є юридичний склад, що передбачає сукупність взаємопов'язаних (взаємозалежних) юридичних фактів, які можуть бути із випадковим поєднанням складників чи із поступовим їх накопиченням. Кожен з елементів юридичного складу становить певний вид юридичного факту (оголошення воєнного стану, рішення державного органу про реквізицію), тому лише у сукупності він може призвести до припинення права власності у власника та його виникнення у держави. Відповідно, лише за умови накопичення цих юридичних фактів (повного юридичного складу) відбудеться настання кінцевого правового результату, а саме припинення права власності у попереднього власника та виникнення у держави [7, с. 24]. Із твердженнями автора неможливо не погодитися, проте, доцільно розглядати процедуру примусового відчуження майна в умовах воєнного стану з точки зору сукупності стадій, які є обов'язковими для забезпечення законності такої процедури та гарантування дотримання балансу інтересів держави і власників майна.

Залежно від фактичного змісту виконуваних завдань та прийнятих рішень, пропонується виокремити наступні стадії процесу примусового відчуження майна суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану: введення воєнного стану на території держави; визначення потреб держави в умовах воєнного стану; прийняття уповноваженим органом держави рішення про примусове відчуження майна суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану; реалізація прийнятого рішення про примусове відчуження майна; та повернення відчуженого майна або здійснення компенсаційних виплат вартості відчуженого майна. При цьому, доречно виділити у процесі реалізації прийнятого рішення про примусове відчуження майна окремо підстадію – проведення оцінки майна, яке відчужується.

Кожна із названих стадій має своє призначення та сприяє виконанню покладених в її основу завдань, реалізація яких спрямована на забезпечення дотримання принципу законності при здійсненні реквізиції. Окрім того, кожна стадія пов'язана із певними юридичними фактами, які притаманні лише цій стадії і не можуть бути реалізовані на іншій стадії процесу примусового відчуження майна.

Стадія введення воєнного стану на території держави є початковою та пов'язується безпосередньо із фактом введення на території держави правового режиму воєнного стану.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 року визначає, що воєнний стан є особливим правовим режимом, який вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, який супроводжується обмеженням конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, та вводиться на підставі Конституції України, цього Закону та указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, який затверджується Верховною Радою України [2].

Е. Тітко зазначає, що за умови воєнного стану відбувається забезпечення прав людини за допомогою двох напрямів: обмеження і захист прав людини. За допомогою першого напряму відбувається нормалізація ситуацій. Другий напрям – здійснює захист прав та інтересів людини в особливий період та на території в якій ведуться бойові дії [8, с. 126]. Запропонований підхід забезпечення прав за допомогою обмеження і захисту прав може бути застосовано також при забезпеченні прав суб'єктів господарювання.

Саме з фактом введення на території України правового режиму воєнного стану законодавець пов'язує виникнення правових підстав для легітимного обмеження законних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, у тому числі пов'язаних із обмеженням права приватної власності означених суб'єктів.

Введення на території держави правового режиму воєнного стану супроводжується виникненням у держави потреб для забезпечення обороноздатності держави, які можуть бути задоволені, у тому числі, за рахунок майна юридичних осіб. Тому, наступною стадією після оголошення воєнного стан є стадія визначення потреб держави в умовах воєнного стану.

На законодавчому рівні відсутнє закріплення критеріїв за якими визначаються потреби держави для забезпечення обороноздатності, що свідчить про оціночний характер поняття потреби для забезпечення оборони, залишаючи суб'єктам, на яких покладено обов'язки забезпечення оборонних потреб держави, свободу розсуду при визначенні таких потреб.

Визначення потреб держави в умовах воєнного стану є досить складним процесом, який потребує застосування комплексного та системного підходів. Визначення таких потреб можливе лише після здійснення всебічного аналізу ситуації, яка стала підставою для введення на території держави воєнного стану, здійснення стратегічної оцінки наявних оборонних резервів та ресурсів військовим командуванням та залученими експертами, визначення проблемних напрямків, які потребують залучення певних ресурсів, та розроблення стратегічних планів заміщення виявлених потреб.

На відміну від стадії введення воєнного стану, яка пов'язується із фактом введення на території держави правового режиму воєнного стану, на стадії визначення потреб держави неможливо чітко визначити з яким саме юридичним фактом пов'язується означена стадія.

Разом з тим, залежно від дотримання суб'єктами примусового відчуження майна наведених в попередньому абзаці положень при визначенні потреб оборони, можна виокремити наступні юридичні факти, які не є обов'язковими, проте мають місце бути: внесення змін до спеціальних нормативно-правових актів; розроблення та запровадження державних та місцевих соціальних програм, сприяння волонтерським програмам, залучення міжнародної підтримки соціальних програм, тощо; затвердження стратегічних планів; здійснення аудиторських перевірок та інвентаризації державного майна, тощо.

Наступною є стадія прийняття уповноваженим органом держави рішення про примусове відчуження майна в умовах воєнного стану, яка безпосередньо пов'язана із фактом прийняття такого рішення.

Положеннями статті 4 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» № 4765-VI від 17 травня 2012 року передбачено, що примусове відчуження майна у зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування, у передбачених законом випадках – за погодженням із відповідними органами державної влади; примусове відчуження рухомого майна, що використовується чи може використовуватися для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України і щодо якого існує ризик переривання його функціонування у зв'язку з перебуванням такого майна на території адміністративно-територіальної одиниці України, щодо якої існує загроза її тимчасової окупації та межі якої розташовані на відстані не більше 30 кілометрів від району ведення воєнних (бойових) дій або від тимчасово окупованої території, здійснюється на підставі рішення Ради національної безпеки і оборони України [4]. Тобто, рішення про примусове відчуження майна в умовах воєнного стану приймається виключно військовим командуваннями, у передбачених законом випадках за погодженням із державними адміністраціями.

У контексті наведеного доречно звернути увагу на правові висновки викладені колегією суддів Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду у постанові від 16 лютого 2024 року по справі № 910/10009/22. У даній справі колегія суддів дійшла висновку про те, що попри надання місцевим органам виконавчої влади у взаємодії з територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки, за участю органів місцевого самоврядування, повноважень залучати суб'єктів господарювання задля організації та забезпечення в установленому порядку; та визначення військових адміністрацій відповідальними особами за примусове відчуження майна, вилучення його для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану та за видання про це відповідних документів встановленого зразка із залученням військових адміністрацій до здійснення відповідних заходів, – жодний нормативний акт не передбачає повноваження військової адміністрації ухвалювати рішення (видавати наказ, розпорядження) про примусове відчуження/вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану, оскільки цими повноваженнями закон імперативно наділяє лише військове командування, до якого вій-

ськові адміністрації не належать [9]. У даній справі колегія суддів дійшла висновку про незаконність примусового відчуження майна у позивача, оскільки таке відчуження було здійснено із порушенням процедури примусового відчуження майна в частині повноважень військової адміністрації при видачі наказу про відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану.

Варто зауважити про відсутність законодавчого закріплення вимог щодо процесуального оформлення рішення про примусове відчуження майна, його форми та змісту, що у подальшому може стати підставою виникнення суперечок щодо законності документального оформлення рішення про примусове відчуження майна та визнання таких рішень незаконними. З метою гарантування дотримання законності процедури примусового відчуження майна в умовах воєнного стану та задля уникнення моливих маніпуляцій пов'язаних із процесуальною формою відповідного рішення про примусове відчуження майна, доречним буде доповнити Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» № 4765-VI від 17 травня 2012 року окремою статтею, в якій буде визначено процесуальну форму рішення про примусове відчуження майна та вимоги щодо змісту такого рішення.

Після прийняття уповноваженим суб'єктом рішення про примусове відчуження майна наступає стадія реалізації прийнятого рішення про примусове відчуження майна, яка пов'язана із фактом безпосереднього відчуження майна та документального оформлення переходу права власності на майно, у межах якої доцільно виділити підстадію – проведення оцінки відчужуваного майна, яка пов'язана із фактом проведення відповідної оцінки та складанням відповідного висновку.

Статтею сьомою Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» № 4765-VI від 17 травня 2012 року унормовано, що про примусове відчуження майна складається акт, який виготовляється за єдиним зразком, який затверджено Кабінетом Міністрів України. Частиною другою означеної статті закріплено вимоги до оформлення акту, зокрема, в акті зазначаються: назва військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження або вилучення майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення; відомості про власника (власників) майна; відомості про документ, що встановлює право власності на майно (у разі наявності); опис майна, достатній для його ідентифікації; сума виплачених коштів (у разі попереднього повного відшкодування вартості майна). Акт підписується власником майна або його законним представником і уповноваженими особами військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення, і скріплюється печатками військового командування та/або зазначених органів. Відповідно до частини третьої статті, право державної власності на майно виникає з дати підписання акта; право державної власності на рухоме майно, що використовується чи може використовуватися для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України і щодо якого існує ризик переривання його функціонування у зв'язку з перебуванням такого майна на території адміністративно-територіальної одиниці України, щодо якої існує загроза її тимчасової окупації та межі якої розташовані на відстані не більше 30 кілометрів від району ведення воєнних (бойових) дій або від тимчасово окупованої території, виникає з дня введення в дію указом Президента України рішення Ради національної безпеки і оборони України про примусове відчуження або вилучення такого майна. У разі примусового відчуження майна до акта додається документ, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проводилася у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження (частина четверта). Згідно частини п'ятої статті, у разі відсутності особи, у якої відчужується або вилучається майно, або її законного представника під час складання акта про примусове відчуження або вилучення майна такий акт складається без її участі. У такому разі власник майна або його законний представник має право на ознайомлення з актом про примусове відчуження або вилучення майна. Примірник акта та документ, що містить висновок про вартість майна, вручаються під розписку особі, у якої відчужується або вилучається майно, або її уповноваженому представнику [4].

Із означеного вбачається, що здійснення оцінки майна є обов'язковим етапом процедури примусового відчуження майна на стадії реалізації рішення про примусове відчуження майна, який передує складанню акта про примусове відчуження майна.

Оцінка майна, що підлягає примусовому відчуженню, проводиться у порядку, встановленому Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»

№ 2658-III від 12 липня 2001 року [10], або у разі неможливості залучити до оцінки майна суб'єктів оціночної діяльності, оцінка проводиться суб'єктами оціночної діяльності – органами державної влади або органами місцевого самоврядування за погодженням із власником майна. При цьому, у разі відмови або відсутності власника майна зазначені органи мають право проводити таку оцінку самостійно. Аналогічні положення передбачені у статті восьмій означеного Закону.

Також варто зауважити, що оцінка майна, за якою попередньому власнику було відшкодовано вартість примусово відчуженого майна, може бути оскаржена до суду, і у цьому випадку на стадії реалізації рішення про примусове відчуження майна варто виділити ще один додатковий етап, який не завжди має місце – це оскарження оцінки майна, який пов'язаний із фактом звернення власника майна до суду із позовною заявою про оскарження акту індивідуальної дії та винесенням відповідного судового рішення за результатами розгляду такої позовної заяви. При цьому, законодавством не врегульовано порядок подальшого примусового відчуження майна (після проведення спірної оцінки майна) в разі оскарження власником майна, яке підлягає відчуженню, оцінки такого майно.

За відсутності такого законодавчого регулювання у подальшому можливе виникнення спорів щодо незаконності процедури реквізиції та, відповідно, порушення законних прав та інтересів власників майна, та недотримання балансу інтересів учасників реквізиції. Подолати зазначену прогалину можливо внесенням до Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» № 4765-VI від 17 травня 2012 року статті, якою буде внормована процедура примусового відчуження майна у випадку оскарження власником майна, яке підлягає примусовому відчуженню, проведеної оцінки такого майна.

Завершальним етапом цієї стадії є перехід права власності від попереднього власника до держави. Спеціальна норма закону чітко регламентує, що моментом переходу права власності на майно є дата підписання акту про примусове відчуження майна; при цьому, у виняткових випадка, моментом переходу права власності є день введення в дію указом Президента України рішення Ради національної безпеки і оборони України про примусове відчуження такого майна [4]. Відповідно юридичним фактом у даному випадку є підписання відповідного акту або введення в дію рішення РНБО про примусове відчуження майна.

Аналізуючи наведені положення неможливо не погодитися із доводами Ю. Заїки про те, що за надзвичайних обставин виконати законодавчі приписи щодо складання відповідного акту про відчуження майна не завжди є можливим. Вчений зазначає про необхідність запровадження спрощеної процедури вилучення окремих видів майна (зокрема, транспортних засобів) у випадках коли йдеться про потребу термінової евакуації поранених, забезпечення боєприпасами, зброєю, переміщення особового складу безпосередньо в зоні військових дій [11, с. 66]. Проте, за умови запровадження спрощеної процедури вилучення окремих видів майна можливо гостро постане питання щодо дотримання принципу гарантування недоторканності майна та законності такого відчуження, які безпосередньо пов'язані із дотриманням всієї процедури примусового вилучення майна.

Процедура примусового відчуження майна завершується стадією повернення відчуженого майна або стадіє проведення компенсаційних виплат вартості відчуженого майна. Означена стадія пов'язана із фактом відновлення права власності особи на майно або фактом отримання компенсації вартості за позбавлене право власності на майно.

Особливість повернення відчуженого майна полягають у тому, що хоча процедура реквізиції є адміністративною (позасудовою) процедурою, завершальна стадія такої процедури у будь-якому випадку реалізується в судовому порядку, тобто пов'язується із вчиненням колишнім власником (або іншою уповноваженою особою) дій, пов'язаних із зверненням до суду задля захисту своїх прав.

Законодавець легітимізуючи фактичне припинення права власності на майно констатує відсутність порушеного права особи на мирне володіння майном. У той же час, задля відновлення права власності на майно (яке було обмежене у відповідності до закону) особа має звернутися до суду. Неможливо залишити поза увагою той факт, що підставою для звернення до суду є наявність порушеного права чи інтересу особи, за захистом якого вона звертається до суду. Таким чином, постає питання - чи буде у такому випадку наявне порушене право особи, що є підставою для звернення до суду із позовом, та чи забезпечить судова процедура повернення відчуженого майна

захист прав попереднього власника такого майна? Означені питання можуть стати предметом подальших наукових досліджень, оскільки є актуальними в умовах сьогодення.

Особливістю повернення відчуженого майна є також і те, що повернення такого майна є умовним, оскільки можливе лише за умови скасування правового режиму воєнного стану, збереження майна, яке було відчужене, реалізації колишнім власником свого права на повернення майна та наявності відповідного судового рішення.

Тобто, якщо при примусовому відчуженні майна згода власника є фактично непотрібною, оскільки відчуження можливе і без такої згоди, то при поверненні примусово відчуженого майна законодавець фактично вимагає визнання державою права особи на відновлення його права власності на майно, яке було реквізоване.

Відшкодування вартості відчуженого майна може мати місце як до фактичного переходу права власності до держави (попереднє відшкодування), так і після фактичного відчуження майна. При цьому, у разі якщо власних майна отримує попереднє відшкодування вартості майна, то означений етап варто відносити до стадії реалізації рішення про примусове відчуження майна, оскільки таке відшкодування здійснюється на підставі документа, який містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проведена у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження.

Окрім того, у відповідності до статті дванадцятої Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» № 4765-VI від 17 травня 2012 року, у випадку отримання попереднім власником відшкодування вартості відчуженого майна, останній має повернути грошову суму, яка була ним одержана з вирахуванням розумної плати за використання такого майна, якщо має намір поновити право власності на відчужене майно [4].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок про те, що хоча примусове відчуження майна є інструментом забезпечення оборонних потреб держави в умовах воєнного стану, який має реалізуватися з дотримання балансу інтересів держави та власника майна, обов'язковим є дотримання передбаченої законом процедури для реалізації такого права держави. За результатами дослідження наведено ряд прогалин у законодавчому регулюванні, усунення яких є необхідним для беззаперечного гарантування державної законності та прозорості процедури примусового відчуження майна в умовах воєнного стану та свідчить про потенціал для подальших наукових досліджень. Запропоновано перелік стадій процесу примусового відчуження майна в умовах воєнного стану, який включає в себе ряд процедур, кожна з яких пов'язана із певним юридичним фактом, та наведено характеристики кожної стадії.

Подальші дослідження планується спрямувати на вивчення кожної стадії процесу примусового відчуження майна в умовах воєнного стану та дослідження нормативного регулювання процедури реквізиції майна в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2% D1%80#Text.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1044.
4. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text.
5. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України від 03 березня 2023 року № 2116-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text.
6. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17 листопада 2009 року № 1559-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17#Text.

7. Гриняк А. Примусове відчуження майна в умовах воєнного стану в Україні. *Нове українське право*. 2022. Випуск 2. С. 21–28. URL: http://newukrainianlaw.in.ua/ index.php/journal/article/view/227/206.
8. Тітко Е. Розуміння та тлумачення понять «надзвичайна ситуація» та «надзвичайний стан» у контексті цивільного захисту. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 122–129. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/2_2017/ part_1/24.pdf.
9. Постанова Верховного Суду від 16 лютого 2024 року по справі № 910/10009/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402189.
10. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 року № 2658-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2658-14#Text.
11. Заіка Ю. Примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану. Збірник матеріалів Міжнарод. наук. конф./за заг. ред. П.В. Горінова; Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. С. 65-66. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/ 123456789/44822.

УДК 346.3+351
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.4

ОРГАНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК УЧАСНИКИ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

Попович С.М.,
аспірантка кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки,
Донецький державний університет внутрішніх справ,
ORCID: 0009-0006-4147-1572

Попович С.М. Органи Національної поліції України як учасники договірних відносин.
У статті досліджуються питанні участі органів Національної поліції України у договірних відносинах. Зазначено, що органи Національної поліції України, будучи учасниками договірних відносин, приймають участь в таких відносинах не як органи державної влади, наділені визначеними повноваженнями, а як суб'єкти публічного права - юридичні особи.

Підкреслено, що виходячи з правового статусу органів Національної поліції України, договори за їх участю необхідно виділяти із системи аналогічних господарських зобов'язань. Підкреслено, що такі договірні відносини мають певні особливості починаючи від підстав виникнення, змісту, порядку укладання, оформлення до специфіки відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договірного зобов'язання.

Обґрунтовано, що компетенція органів Національної поліції України визначається не загальними нормами законодавства, а спеціальними. Тому, важливим є чітке встановлення таких повноважень у відповідних нормативних актах.

Наділення органів Національної поліції України господарською компетенцією передбачає реалізацію тих прав і обов'язків, які спрямовані на реалізацію та виконання завдань, що стоять перед ними. Як юридичні особи вони можуть приймати участь у таких договірних відносинах, які спрямовані на досягнення поставлених перед ними завдань. Наділення органів Національної поліції України правами та обов'язками юридичної особи публічного права забезпечує їхнє нормальне функціонування як учасників договірних відносин

Визначено, що органи Національної поліції України здійснюють договірну діяльність на підставі сукупності загальних нормативних актів, присвячених договірним правовідносинам, підзаконних актів, ухвалених державними органами зі спеціальною компетенцією та відомчих актів, що регулюють організацію та повноваження органів Національної поліції України.

Ключові слова: договір, договірні відносини, господарське законодавство, поліція, договір про надання охоронних послуг.

Popovich S.M. Bodies of the National Police of Ukraine as participants in contractual relations.
The article examines the issues of participation of the National Police of Ukraine in contractual relations. It is noted that the bodies of the National Police of Ukraine, being participants in contractual relations, take part in such relations not as state authorities endowed with certain powers, but as subjects of public law – legal entities.

It is emphasized that based on the legal status of the National Police of Ukraine, contracts with their participation must be separated from the system of similar economic obligations. It is emphasized that such contractual relations have certain features, starting from the grounds of origin, content, procedure of conclusion, design to the specifics of responsibility for non-fulfillment or improper fulfillment of a contractual obligation.

It is substantiated that the competence of the National Police of Ukraine is determined not by general legislation, but by special ones. Therefore, it is important to clearly establish such powers in the relevant regulatory acts.

The granting of economic competence to the bodies of the National Police of Ukraine provides for the realization of those rights and obligations aimed at the implementation and fulfillment of the tasks

before them. As legal entities, they can participate in such contractual relations, which are aimed at achieving the tasks set before them. Granting the bodies of the National Police of Ukraine the rights and obligations of a legal entity under public law ensures their normal functioning as participants in contractual relations

It was determined that the bodies of the National Police of Ukraine carry out contractual activities on the basis of a set of general normative acts devoted to contractual legal relations, by-laws adopted by state bodies with special competence and departmental acts regulating the organization and powers of the bodies of the National Police of Ukraine.

Key words: contract, contractual relations, economic legislation, police, contract on the provision of security services.

Постановка проблеми. Національна поліція України, яка була створена в умовах реформування правоохоронної системи країни, відіграє надважливу роль в забезпеченні охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтриманні публічної безпеки і порядку. Але, окрім цих традиційних правоохоронних функцій, Національна поліція України також є учасником договірних відносин, які виникають в процесі її діяльності. Залучення органів Національної поліції України до договірних відносин підкреслює багатогранний характер правоохоронних органів і відображає розширення меж правових реформ та економічних реалій, які формують перехідний період в Україні. На жаль, на цей аспект не завжди звертається увага в колі науковців та в публічному дискурсі.

Актуальність теми підкреслюється зростаючою тенденцією участі державних органів у договірних відносинах з метою оптимізації діяльності, підвищення ефективності та забезпечення дотримання законодавства. Для органів Національної поліції України така участь є не лише важливою для їх функціональної діяльності, але й відображає удосконалення принципів управління, включаючи прозорість, підзвітність та верховенство права. Оскільки Україна продовжує модернізувати свої інституції та прагне глибше інтегруватися у світові та європейські правові рамки, розуміння механізму, підстав та умов участі органів Національної поліції України в договірних відносинах має вирішальне значення для вчених-юристів, політиків і практиків.

Стан дослідження. Загальні питання договірних відносин були предметом дослідження багатьох вчених, таких як: О.А. Беляневич, А.Г. Бобкова, О.М. Вінник, А.П. Гаврилішин, Б.В. Дерев'янко, А.М. Захарченко, В.В. Луць, В.К. Мамутов, В.С. Мілаш, Л.М. Ніколенко, О.П. Подцерковний, В.В. Резнікова, Г.В. Смолин, В.С. Щербина та інших поважних вчених. Питання участі органів Національної поліції України в договірних відносинах не були окремим предметом дослідження, але на деякі окремі питання була звернута увага науковців. Наприклад, слід виділити дослідження Л.О. Бондаренко присвячену питанням участі юридичних осіб системи МВС України в цивільно-правових відносинах, О.І. Панченко щодо договорів про надання охоронних послуг поліцією охорони. Тому, дослідження щодо участі органів Національної поліції України в договірних відносинах є вельми необхідним й актуальним.

Таким чином, **метою даної статті** є розгляд правових та економічних аспектів участі органів Національної поліції України в договірних відносинах, дослідження як теоретичних основ, так і можливостей практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. В процесі здійснення своєї діяльності органи Національної поліції України нерідко вступають у відносини, врегульовані господарським та цивільним законодавством, а саме договірні відносини. Такі відносини виникають між учасниками, які мають відповідні повноваження щодо укладення та реалізації договорів.

Стаття 2 Господарського кодексу України (далі – ГК України) визначає, що учасниками відносин у сфері господарювання є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією [1]. Стаття 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) відносить до учасників цивільних відносин суб'єктів публічного права [2]. В Положенні «Про Національну поліцію України» від 28 жовтня 2015 р. № 877 зазначено, що Національна поліція є юридичною особою публічного права [3].

Органи Національної поліції України, будучи учасниками договірних відносин, приймають участь в таких відносинах не як органи державної влади, наділені визначеними повноваженнями, а як суб'єкти публічного права – юридичні особи. Виступаючи у договірних відносинах як юридична особа, яка наділена господарською компетенцією з властивою специфікою ознак, осо-

бливим порядком створення, реорганізації та ліквідації, господарське та цивільне законодавство розглядає їх як звичайний суб'єкт публічного права, не акцентуючи уваги на тому, що договірні відносини за їх участі мають певну специфічність.

Договірні відносини в контексті державних органів, таких як Національна поліція України, стосуються юридично обов'язкових угод між сторонами, де зобов'язання чітко окреслені та узгоджені. Участь органів Національної поліції України в таких договірних відносинах може варіюватися від договорів про закупівлі, державно-приватного партнерства до інших видів договорі. Ці договірні відносини гарантують, що поліція може отримати необхідні ресурси, інфраструктуру та послуги для виконання своїх повноважень.

Виходячи з правового статусу органів Національної поліції України, договори за їх участю необхідно виділяти із системи аналогічних господарських зобов'язань. Слід підкреслити, що такі договірні відносини мають певні особливості починаючи від підстав виникнення, змісту, порядку укладання, оформлення до специфіки відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договірного зобов'язання.

Крім того, правове регулювання договірних відносин за участю органів Національної поліції України відрізняється тим, що з одного боку щодо загальних питань, стосовно укладення та реалізації договорів, здійснюється за допомогою господарського та цивільного законодавства, а й з іншого, це договірні відносини спрямовані на забезпечення потреб державних органів. Стаття 82 ЦК України встановлює, що на юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах поширюються положення ЦК України, якщо інше не встановлено законом. Отже, це особливі відносини, які також регулюються специфічними нормативними актами. Наприклад, Законом України «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 р. № 808-IX, постановами Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2022 р. № 1275 «Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» з урахуванням Особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 р. № 1178 тощо. Тобто, компетенція органів Національної поліції України визначається не загальними нормами законодавства, а спеціальними. Тому, важливим є чітке встановлення таких повноважень у відповідних нормативних актах.

Стаття 628 ЦК України містить норму, згідно якої, зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

Стаття 180 ГК України підкреслює, що зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства. Вказані норми наголошують на можливості встановлювати особливі правила у спеціальних законах та підзаконних, в тому числі відомчих, актах щодо участі у договірних відносинах органів Національної поліції України.

Договір про надання послуг з охорони є досить поширеним у договірних відносинах за участю органів Національної поліції України. Стаття 8 Закону України «Про охоронну діяльність» зазначає, що суб'єкт охоронної діяльності надає послуги з охорони на підставі договору, укладеного із замовником у письмовій формі відповідно до законодавства [4]. Тобто, під час укладання договорів поліція охорони керується не тільки загальними нормами цивільного та господарського права, а й відомчими нормативними актами, які містять норми, що регламентують особливості таких договірних відносин. Наприклад, Порядок забезпечення охорони об'єктів органами поліції охорони на договірних засадах затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України від 14 грудня 2022 року № 816, який встановлює механізм забезпечення охорони об'єктів, що належать до категорій об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах [5], Методика формування ціни на послуги, які надаються органами поліції охорони затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства економіки України від 19 червня 2024 року № 425/15051.

Застосовуючи загальні норми Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922-VIII щодо участі у закупівлі товарів, робіт і послуг для забезпечення власних потреб, у той же час, треба враховувати, що Кабінет Міністрів України може визначити перелік послуг або робіт,

закупівля яких через централізовану закупівельну організацію є обов'язковою, та перелік замовників, в інтересах яких проведення відкритих торгів зазначеною організацією є обов'язковим [6].

Крім, ГК України та ЦК України в сфері договірних відносин за участю органів Національної поліції України застосовуються інші загальні законодавчі акти, які регламентують договірні відносини, а саме: Земельний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» від 06.09.2012 р. № 5245-VI, Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII [7], Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 03.10.2019 р. № 157-IX, Податковий кодекс України, що підтверджується не тільки договірною, а й судовою практикою [8].

У своєму рішенні від 23.01.2024 р. у справі № 922/4668/23 господарський суд Харківської області спираючись на загальні норми законодавства підкреслив, що «будь-який покупець товару, в тому числі і Головне управління Національної поліції в Харківській області, за звичайних умов, не може бути зацікавленим у збільшенні його ціни, а відповідно й у зміні відповідних умов договору. Тобто, навіть за наявності росту цін на ринку відповідного товару, який відбувся після укладення договору, Головне управління Національної поліції в Харківській області мало право відмовитися від підписання невигідної для нього додаткової угоди, адже ціна продажу товару вже визначена в договорі» [9].

При укладенні окремих видів договорів органи Національної поліції, крім загальних законодавчих актів, керуються спеціальними законодавчими актами, присвячених окремим видам договорів: Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII, Закон України «Про теплопостачання» від 2 червня 2005 року № 2633-IV, Закон України «Про ринок природного газу» від 9 квітня 2015 року № 329-VII, Закон України «Про житлово-комунальні послуги» від 09.11.2017 року № 2189-VIII. При цьому, при визначенні питання щодо співвідношення загального та спеціального законодавства, слід застосовувати останнє. Як приклад, можна навести рішення господарського суду міста Києва від 24.05.2021 р. у справі № 910/2926/21, де суд посилається на норми Закону України «Про житлово-комунальні послуги» [10].

Слід підкреслити, що для своєї договірної роботи органи Національної поліції України активно використовують загальні підзаконні нормативні акти. Наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» від 11 листопада 2022 р. № 1275, постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання розрахунку орендної плати за державне майно» від 28 квітня 2021 р. №630, постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання оренди державного та комунального майна» від 3 червня 2020 р. № 483 тощо.

Крім того, у договірної роботі органи Національної поліції посилаються на відомчі нормативні акти. Хоча Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII прямо не згадує договірну роботу органів поліції, але стаття 105 Закону говорить про фінансування і матеріально-технічне забезпечення поліції, що є підставою, у тому числі договірної діяльності. Положення про Національну поліцію від 28 жовтня 2015 р. № 877 зазначає, що Національна поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності, а також технічні заходи охоронного призначення у випадках і порядку, передбачених законом або іншими нормативно-правовими актами, а також охорону об'єктів критичної інфраструктури, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України [3]. Наказ Державної поліції охорони від 06.10.2021 р. № 100 «Про затвердження примірних договорів» де встановлений контроль за процедурою укладання договорів про надання послуг з фізичної охорони, в тому числі перед підписанням договору про надання послуг з фізичної охорони (або перед початком проведення процедури тендерних закупівель, зокрема договорів субпідряду між органами (установами) поліції охорони [11]. Наказ Національної поліції України від 10.05.2022 р. № 311 «Про організацію закупівель товарів (робіт чи послуг) у центральному органі управління поліції в період дії воєнного стану» щодо доцільності укладання господарського договору про закупівлю запланованого товару (роботи чи послуги). Крім цього керівник Національної поліції України в межах власних повноважень видає та підписує накази поліції; приймає у визначеному порядку рішення про розподіл бюджетних коштів, розпорядником яких є поліція; виконує повноваження керівника державної служби в органі відповідно до законодавства про державну службу та здійснює інші повноваження відповідно до закону [12].

При укладанні договору за участю органів Національної поліції України слід пам'ятати про відомчі нормативні акти, оскільки такий договір повинен відповідати не лише господарському та цивільному, а й відомчому законодавству, у протилежному випадку договір може бути визнаний недійсним. Так, при розгляді справи господарським судом Запорізької області за позовом Головного управління Національної поліції в Запорізькій області про визнання недійсними пунктів договорів та стягнення коштів, суд ухвалив рішення з посиланням на Закон України «Про Національну поліцію» та Закон України «Про національну безпеку України» [13].

Отже, зі зробленого аналізу можна констатувати, що органи Національної поліції України здійснюють договірну діяльність на підставі сукупності загальних нормативних актів, присвячених договірним правовідносинам, підзаконних актів, ухвалених державними органами зі спеціальною компетенцією та відомчих актів, що регулюють організацію та повноваження органів Національної поліції України.

Також слід підкреслити, що обсяг договірної діяльності органів Національної поліції є не менше у порівнянні з іншими учасниками господарської діяльності, але свободи щодо укладення договору та його реалізації є менше порівняно з обсягом договірної свободи інших учасників господарської діяльності. Такі обмеження, перш за все, пов'язані з завданнями поліції та їхньою спеціальною компетенцією. Договірна свобода, визначена ст.ст. 3, 6, 626 ЦК України, дозволяє сторонам відступити від положень актів цивільного законодавства, які не мають імперативного характеру, та врегулювати свої відносини на власний розсуд, реалізуючи при цьому принцип диспозитивності у цивільному праві. Така диспозитивність і свобода договору виявляється також у наданні права сторонам врегулювати свої відносини за власним розсудом і у тому випадку, якщо у цивільному законодавстві відсутні відповідні норми. У такому договорі сторони самостійно можуть визначити його зміст, використовуючи положення, які не суперечать чинному законодавству, реалізуючи принцип приватного права «дозволено все, що не заборонено законом». Проте сторони не можуть відступити від обов'язкових положень, якщо це випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами [14, с. 79].

Висновки. На підставі вищезазначеного можна наголосити, що специфіка діяльності органів Національної поліції України визначає специфічний характер їх участі у договірних відносинах. Наділення органів Національної поліції України господарською компетенцією передбачає реалізацію тих прав і обов'язків, які спрямовані на реалізацію та виконання завдань, що стоять перед ними. Як юридичні особи вони можуть приймати участь у таких договірних відносинах, які спрямовані на досягнення поставлених перед ними завдань. Наділення органів Національної поліції України правами та обов'язками юридичної особи публічного права забезпечує їхнє нормальне функціонування як учасників договірних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України: Законодавство.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/435-15#Text.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
3. Положення про Національну поліцію від 28 жовтня 2015 р. № 877. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України: Законодавство.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text.
4. Про охоронну діяльність: Закон України № 4616- VI від 22.03.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 2. Ст. 8.
5. Про затвердження категорій об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах: постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 року № 975. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України: Законодавство.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2018-%D0%BF#Text.
6. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування: постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 р. № 1178. *Офі-*

ційний веб-портал Верховної Ради України: Законодавство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#n16.
7. Рішення Господарського суду м. Києва від 29.06.2021 р. у справі № 910/3706/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98074679.
8. Рішення Господарського суду м. Києва від 30.07.2021 р. у справі № 910/2930/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98668429.
9. Рішення Господарського суду Харківської області від 30.07.2021р. 23.01.2024 р. у справі № 922/4668/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116767392.
10. Рішення Господарського суду м. Києва від 24.05.2021 р. у справі № 910/2926/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97314307.
11. Звіт за друге півріччя 2022 року. Національна поліція України. Заходи з реалізації засад загальної відомчої політики, виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/uploads/uo/40108578/report-227/nacp-report-227.pdf.
12. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.
13. Рішення Господарського суду Запорізької області від 22.07.2024 у справі № 908/1053/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/120598833.
14. Чубоха Н. Договірна свобода як засада договірного права України. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 1 (11). С. 76–81.

УДК 346.
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.5

РОЛЬ НЕВИКОНАВЧИХ ДИРЕКТОРІВ У КОРПОРАТИВНОМУ УПРАВЛІННІ

Серт О.В.,
адвокат,
аспірант кафедри економічного права
та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0000-3882-8813
e-mail: sertoleksandr@gmail.com

Серт О.В. Роль невиконавчих директорів у корпоративному управлінні.
У статті аналізуються правовий статус та функції невиконавчих директорів, у тому числі незалежних, при однорівневій структурі корпоративного управління в Україні. Дослідження має на меті проаналізувати повноваження невиконавчих директорів, зміст закріплених за ними функцій та критерії незалежності для формулювання чіткого уявлення про їхню роль у корпоративному управлінні в Україні. Автором встановлено, що директором при однорівневій структурі корпоративного управління є фізична особа, яка обирається загальними зборами учасників (акціонерів) до складу ради директорів та набуває статусу посадової особи корпорації з моменту обрання, незалежно від назви посади. У статті вказується, що невиконавчий директор визначається як член ради директорів, який здійснює функції нагляду, контролю та управління ризиками щодо діяльності корпорації та виконавчих директорів. Виконання невиконавчими директорами своїх функцій сприяє збалансованості в управлінні корпорацією. Автором досліджено, що незалежність невиконавчого директора полягає у відсутності будь-яких відносин із корпорацією та його відповідності іншим критеріям незалежності, що визначаються законодавством, статутним документом та / або положенням про раду директорів. Також, автором виснувається про можливість учасника (акціонера) бути обраним на посаду невиконавчого директора, за умови, що це не суперечитиме статутному документу та / або положенню про раду директорів. Автором розглядається за яким умов та при дотриманні яких критеріїв учасник (акціонер), що обраний на посаду невиконавчого директора, може вважатись незалежним. У дослідженні продемонстровано, що у тексті Закону № 2465-IX допущено *error technicus*, яка утруднює учасникам (акціонерам) при однорівневій структурі можливості самостійного правильного використання правових норм про критерії незалежності. Нарешті, управління ризиками визначається у дослідженні як ключова функція невиконавчих директорів, що включає кілька етапів: ідентифікацію, аналіз, оцінку ризиків, а також впровадження заходів для їх мінімізації та подальший моніторинг ефективності обраних заходів. Це сприяє забезпеченню дотримання законодавства та захисту прав акціонерів, у тому числі, міноритарних, і інших стейкхолдерів корпорації. Стаття робить важливий внесок у краще наукове розуміння ролі та функцій невиконавчих директорів.

Ключові слова: однорівнева структура корпоративного управління, рада директорів, акціонерне товариство, невиконавчий директор, незалежний невиконавчий директор.

Sert O.V. Role of non-executive directors in corporate governance.
In the article there is an analysis of the non-executive director's legal status and functions, including independent one, within the one-tier corporate governance structure in Ukraine. The study aims to examine the powers of non-executive directors, the scope of their functions, and the criteria for independence, to provide a clear understanding of their role in corporate governance in Ukraine. Author establishes that a director in a one-tier corporate governance structure is an individual elected by the general meeting of shareholders to the board of directors and assumes the official from the moment of election, regardless of the title. The article defines non-executive directors as members of the board of directors who perform

control and risk management functions regarding the corporation's activities and those of the executive directors. The fulfilment of these functions by non-executive directors contributes to balanced corporate governance. Author explores that the independence of a non-executive director involves the absence of any relationship with the corporation and compliance with other independence criteria determined by legislation, the corporation's charter, and/or board regulations. Author also concludes that a shareholder can be elected to the position of a non-executive director, if this does not contradict the corporation's charter, and/or board regulations. Author examines the conditions and criteria under which a shareholder elected as a non-executive director can be considered independent. The study demonstrates that the text of Law № 2465-IX contains an *error technicus*, which complicates the ability of shareholders within a one-tier structure to correctly apply the legal norms regarding independence criteria. Finally, risk management is identified as a key function of non-executive directors, which includes several stages: risk identification, analysis, evaluation, the implementation of risk mitigation measures, and monitoring the effectiveness of these measures. This ensures compliance with legislation and the protection of shareholders' rights, including minority shareholders, and other stakeholders of the corporation. The article significantly contributes to a better scientific understanding of the role and functions of non-executive directors.

Key words: one-tier corporate governance structure, board of directors, joint-stock company, non-executive director, independent non-executive director.

Постановка проблеми. Коротка тривалість існування однорівневої структури корпоративного управління в Україні іще не дозволила напрацювати системний підхід до розуміння ролі невиконавчих членів ради директорів. Відповідно до додатку XXXVI до гл. 13 Угоди про асоціацію, котра ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 р., до національного законодавства України повинні бути імплементовані, зокрема, Рекомендації 2005/162/ЄС від 15.02.2005 р. щодо ролі невиконавчих директорів корпорацій та щодо комітетів ради директорів [1]. Однак, процес гармонізації національного права до права Європейського Союзу іще далекий від завершення. Для прикладу, Т.Б. Пожоджук слушно зауважує, що Закон України № 2465-IX «Про акціонерні товариства», наділяючи невиконавчих директорів функцією управління ризиками, не розкриває її зміст [2, с. 116].

Західна корпоративна традиція визначає, що невиконавчі директори відіграють важливу роль у корпоративному управлінні корпорацією – товариством, що утворене об'єднанням учасників та належних їм капіталів для здійснення господарської діяльності. Невиконавчі директори, у тому числі незалежні, обираються до складу ради директорів загальними зборами учасників (ст. 64 Закону № 2465-IX) [3]. Загалом, члени ради директорів виконують різні функції, які спрощено можна охарактеризувати як управління або контроль, де останній здійснюється невиконавчими директорами. Невиконавчі директори відіграють важливу роль у вирішенні ситуацій, пов'язаних із можливими зловживаннями службовим становищем (п. 3 преамбули Рекомендацій № 2005/162/ЄС) [4]. Здатність невиконавчих директорів заперечувати пропозиції виконавчих є формою захисту інтересів учасників (акціонерів), у тому числі міноритарних, та інших стейкхолдерів корпорації (п. 7 преамбули Рекомендацій № 2005/162/ЄС). Функції контролю, які мають невиконавчі директори, є вкрай важливими для трьох сфер – призначення директорів, їхня винагорода та аудит (п. 9 преамбули Рекомендацій № 2005/162/ЄС).

Вказане ставить важливе завдання для правової науки з точки зору необхідності глибокого аналізу та формулювання чіткої ролі невиконавчих директорів у рамках національного корпоративного права. З огляду на специфіку корпоративного управління в Україні, актуалізується потреба не лише уточнити правовий статус цих суб'єктів корпоративного управління, але й продемонструвати їхні функції та обов'язки у відповідності до міжнародних стандартів і принципів корпоративного управління. Це включає визначення правових меж їхньої діяльності, механізмів контролю, а також критеріїв незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки у вітчизняній правовій науці приділено достатньо уваги корпоративним відносинам (Г.Ю. Смірнов, В.І. Цікало, І.В. Лукач, Ю.М. Жорнокуй та ін.), господарській компетенції органам корпорації (О.В. Гарагонич, А.В. Смітюх, О.Р. Кібенко та ін.), корпоративному управлінню (І.В. Спасибо-Фатєєва, Л.В. Сіщук та ін.). Господарську компетенцію ради директорів у Великобританії та Європейському Союзі досліджувала О.Р. Кібенко. Аналізували підходи до модернізації корпоративного законодавства

України, в тому числі, в частині запровадження однорівневої структури корпоративного управління О.П. Орлюк, Ю.М. Бисага, О.В. Гарагонич. Правовий статус і функції членів ради директорів, зокрема, невиконавчих директорів, висвітлював О.В. Гарагонич. Питання змісту фідуціарних обов'язків, що набуваються і невиконавчими директорами, досліджував Є.О. Трубаков. Що стосується аналізу ролі невиконавчих директорів, у тому числі незалежних, у корпоративному управлінні в Україні, це залишається без належного висвітлення у роботах науковців, що зумовлює необхідність у подальших наукових пошуках.

Дослідження **має на меті** проаналізувати повноваження невиконавчих директорів, зміст закріплених за ними функцій та критерії незалежності для формулювання чіткого уявлення про їхню роль у корпоративному управлінні в Україні.

Виклад основного матеріалу. У Законі № 2465-IX відсутнє формалізоване або сутнісне визначення терміну «*директор*», а при однорівневій структурі корпоративного управління він використовується законодавцем як замінник словосполучення «член ради директорів»: виконавчий член ради директорів – це виконавчий директор (п. 2 ч. 1 ст. 2), невиконавчий член ради директорів – це невиконавчий директор (п. 12 ч. 1 ст. 2), незалежний член ради директорів – це незалежний невиконавчий директор (п. 14 ч. 1 ст. 2). Відтак, якщо і виконавчий, і невиконавчий члени ради директорів, у тому числі й незалежний, є директорами, варто проаналізувати чинне національне правове регулювання та сформулювати визначення поняттю *«директор»* при однорівневій структурі корпоративного управління.

Національна корпоративна традиція сформувалась таким чином, що термін «*директор*» часто використовується у статутних документах корпорації як назва посади її керівника (голови виконавчого органу), наряду із іншими назвами: «генеральний директор», «президент», «голова» тощо [5, с. 407]. Ми уже висловлювали у дослідженні висновок про те, що не кожен виконавчий член ради директорів є керівником [6, с. 74, 77]. Зазначене *mutatis mutandis* стосується і невиконавчих директорів: оскільки керівником у розумінні ч.ч. 3 та 5 ст. 65 Господарського кодексу України і ч. 17 ст. 86 Угоди про асоціацію є особа, що без довіреності (доручення) діє від імені корпорації, представляє її інтереси та вирішує питання щодо її діяльності [7; 1], невиконавчий директор, у тому числі й незалежний, керівником не є.

У п. 2.2. Рекомендацій 2005/162/ЄС зазначено, що директором є будь-який член будь-якого адміністративного, управлінського або контролюючого підрозділу корпорації. Члени ради директорів (виконавчі та невиконавчі директори) обираються загальними зборами учасників (акціонерів) (ч.ч. 1 та 5 ст. 64 Закону № 2465-IX). Членом ради директорів може бути лише фізична особа, із якою після обрання укладається або трудовий договір (контракт) або цивільно-правовий договір, що підписується від імені корпорації уповноваженою загальними зборами учасників (акціонерів) особою (ч.ч. 4–6 ст. 64 Закону № 2465-IX). Член ради директорів, крім головного виконавчого директора, повинен виконувати свої обов'язки особисто і не може передавати свої повноваження іншій особі, також, жоден член ради директорів не може передавати свій голос іншим особам (ч. 7 ст. 64 та ч. 5 ст. 65 Закону № 2465-IX).

Отже, *«директором»* при однорівневій структурі корпоративного управління в Україні є фізична особа, що обрана загальними зборами учасників (акціонерів) до складу ради директорів і діє як член цього органу корпорації, незалежно від назви посади, набуваючи статусу посадової особи з моменту обрання.

Невиконавчим директором є фізична особа, яка обрана членом ради директорів та здійснює функції нагляду, управління ризиками та контролю за діяльністю корпорації і виконавчих директорів (п. 12 ч. 1 ст. 2 Закону № 2465-IX). Закон № 2465-IX розрізняє серед невиконавчих директорів тих, кого характеризує як *незалежний невиконавчий директор*.

Принагідно відмітимо, що у тексті Закону № 2465-IX допущено *error technicus*, адже у п. 14 ч. 1 ст. 2 вказано, що незалежним невиконавчим директором може бути той член ради директорів, що відповідає вимогам, встановленим ст. 69 цього Закону, в той час як вказана стаття не встановлює жодних критеріїв незалежності чи вимог, які, на противагу, вказані у ст. 73 цього Закону. До того ж, якщо з урахуванням положень ч. 11 ст. 65 Господарського кодексу України, де зазначено про можливість *поширення* на невиконавчого члена ради директорів усіх положень цього Кодексу про члена наглядової ради, аналогічна норма відсутня у Законі № 2465-IX. Таке правове регулювання лише утруднює учасникам (акціонерам) можливості самостійного правильного використання як поширювального тлумачення статей 2, 69 та 73 Закону № 2465-IX, так і аналогії,

особливо в частині виконання ними норм про обрання певної кількості невиконавчих директорів із дотриманням усіх критеріїв незалежності.

Незалежним невиконавчим директором може вважатись член ради директорів, що обраний на посаду невиконавчого директора, та у якого відсутні будь-які відносини із корпорацією, її мажоритарними учасниками або її керівниками, що може спричинити конфлікт інтересів у процесі виконання ним своїх функцій (п. 13.1 Рекомендацій 2005/162/ЄС). Рада директорів може за певних обставин визнати свого члена таким, що не є незалежним, навіть якщо він відповідає всім критеріям незалежності, що встановлені на законодавчому національному рівні, так само і навпаки (п. 13.2 Рекомендацій 2005/162/ЄС). Коли пропонується кандидат на обрання на посаду невиконавчого директора, корпорація повинна обґрунтовано зазначити чи вважає вона такого кандидата незалежним (п. 13.3.1 Рекомендацій 2005/162/ЄС). У додатку ІІ Рекомендацій містить загальний перелік критеріїв незалежності, які рекомендується впроваджувати на національному рівні.

Науковий інтерес в цій частині полягає у з'ясуванні того, чи можуть загальні збори учасників (акціонерів) обрати учасника (акціонера) цієї корпорації до складу ради директорів на посаду невиконавчого директора, а також, чи може такий учасник (акціонер) вважатись незалежним. Як західна корпоративна традиція, так і норми національного права не містять заборони учаснику (акціонеру) бути обраним до складу ради директорів, у тому числі, на посаду невиконавчого директора. Однак, така заборона може бути передбачена у статутному документі корпорації та / або у положенні про раду директорів (ч. 5 ст. 64 Закону № 2465-IX).

Щодо можливості такого учасника (акціонера) бути незалежним невиконавчим директором, необхідно врахувати таке. Відповідно до ч. 2 ст. 73 Закону № 2465-IX незалежним членом наглядової ради може бути учасник (акціонер), який володіє прямо або опосередковано до 4 % частки статутного капіталу включно та відповідає іншим критеріям незалежності, які стосуються отримання доходу, наявності ділових відносин, перебування на посадах тощо. Тобто, мова йде про міноритарного акціонера. Вказана норма може бути виконана учасниками (акціонерами) при одноровневій структурі шляхом використання як поширювального тлумачення, так і аналогії. Відтак, учасник (акціонер), який володіє прямо або опосередковано до 4 % частки статутного капіталу включно і відповідає іншим критеріям незалежності, визначених у Законі, статутному документі та / або положенні про раду директорів, може бути обраним на посаду невиконавчого директора, при цьому вважатись незалежним.

До того ж, відповідно до статті 54 Господарського процесуального кодексу України учасник (акціонер), який володіє до 4 % частки статутного капіталу включно, не має права на *похідний позов* – не може подати в інтересах корпорації, учасником (акціонером) якої він є, позов про відшкодування збитків, заподіяних корпорації її посадовою особою [8]. Вказане дозволяє виснувати, що обрання такого учасника (акціонера) до складу ради директорів на посаду невиконавчого директора, *de facto* є єдиною формою захисту інтересів міноритарних учасників (акціонерів).

Закон № 2465-IX передбачає можливість функціонування ради директорів взагалі без невиконавчих директорів, але лише у приватному акціонерному товаристві з кількістю акціонерів до 10 осіб (абз. 2 ч. 2 ст. 64). У всіх інших акціонерних товариствах, учасники (акціонери) яких обрали однорівневу структуру, до ради директорів обов'язково мають входити невиконавчі директори.

Враховуючи, що Закон № 2465-IX зобов'язує у публічному акціонерному товаристві, підприємстві, що становить суспільний інтерес, а також в акціонерному товаристві, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) прямо або опосередковано належать державі, обов'язково утворювати комітети з питань аудиту (аудиторський комітет), винагород і призначень, більшість членів яких мають бути незалежні директори, і очолювати які мають незалежні директори (ч. 2 ст. 76, ст.ст. 77–79, вимоги яких поширюються і на комітети ради директорів), то у вказаних корпораціях обов'язково має бути певна кількість невиконавчих директорів, що відповідають критеріям незалежності. Аналогічний висновок для професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків випливає із аналізу положень п. 3 ч. 9 ст. 76 Закону України № 3480-IV «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [9].

Як невиконавчі директори, так і незалежні невиконавчі директори мають право брати участь у прийнятті рішень радою директорів та тих комітетів, до складу яких вони входять, а будь-яке інше їхнє втручання у поточну діяльність акціонерного товариства забороняється (ч. 5 ст. 64 Закону № 2465-IX). Невиконавчий директор має усвідомлювати необхідний вектор розвитку корпорації (vision) та правильно оцінювати направлення дійсного її руху в моменті (mission) [10, с. 60].

Ефективність невиконавчих директорів прямо залежить як від їхньої участі на засіданнях ради директорів, так і від ґрунтовної перевірки ними у процесі ухвалення рішень припущень виконавчих директорів та інших агентів [10, с. 61]. Невиконавчі директори на засіданнях ради директорів мають виходити із «*досвідченої невідомості*» – ставити запитання, що на перший погляд можуть здаватися простими, але які можуть допомогти виявити ключові недоліки управлінських припущень (науковці використовують формулювання «idiot-boy questions») [11, с. 221].

Виконавчі директори на засіданнях ради директорів пропонують до ухвалення радою *управлінські рішення*. З точки зору економічної теорії під рішенням розуміється сукупність дій, що спрямовані на вирішення проблеми та досягнення загальної мети керованої системи [12, с. 171]. Управлінське рішення характеризується як результат вибору суб'єктом його ухвалення способу вирішення проблеми в існуючій або спроектованій ситуації [13, с. 50]. Управлінське рішення визначається, в першу чергу, ціллю – розв'язання не власних потреб суб'єкта його ухвалення, а потреб конкретної керованої системи, а в другу чергу, наслідками – впливом таким рішенням на стан всієї системи [14, с. 11]. Науковцями пропонується таке узагальнене розуміння схеми прийняття управлінського рішення: (1) виявлення проблеми та її аналіз; (2) формулювання цілі; (3) пошук альтернатив; (4) попередній вибір кращої альтернативи; (5) вивчення інших альтернатив; (6) експериментальна перевірка всіх альтернатив; (7) вибір найкращого варіанту рішення [14, с.с. 13–17].

Через те, що Закон № 2465-IX передбачає для невиконавчих директорів лише право брати участь у прийнятті рішень радою директорів, прийняття рішення тут нами має розумітись у його широкому значенні, тобто не лише формальне голосування «за», «проти» або «утримався» на засіданні ради директорів чи комітету, а й безпосередня участь у схемі прийняття управлінського рішення: участь в обговоренні виявленої виконавчими директорами проблеми, самостійне виявлення проблеми, пошук альтернатив тощо. В.М. Приймак характеризує управлінське рішення як процес, в ході якого здійснюється пошук та аналіз необхідної інформації, розроблення, затвердження та реалізація рішення [15, с. 51].

На підставі проведеного аналізу, особливістю однорівневої структури корпоративного управління можемо вказати таке: в ухваленні управлінського рішення колегіального органу ради директорів беруть участь невиконавчі директори, які не будуть в подальшому суб'єктами його реалізації, однак в межах своїх повноважень контролюватимуть процес такої реалізації виконавчими директорами та іншими агентами. Участь у прийнятті *управлінських рішень* радою директорів для невиконавчих директорів є процесом, в ході якого здійснюється оцінка пропозиції виконавчих директорів, аналіз альтернатив та затвердження рішення, *контроль особливого характеру* за реалізацією якого здійснюватиметься ними надалі.

Отже, слід дослідити і мотиви, із яких мають виходити невиконавчі директори в ході оцінки як пропозицій виконавчих директорів або інших осіб, так і проєктів рішень ради директорів або комітетів. Важливого значення має участь невиконавчих директорів у прийнятті тих рішень, де існує висока ймовірність зловживання становищем (п. 5 Рекомендацій № 2005/162/ЄС). Закон № 2465-IX послуговується терміном «*управління ризиками*» для характеристики функцій невиконавчих директорів. Також, Закон № 2465-IX до виключної компетенції наглядової ради при дворівневій структурі відносить затвердження декларації схильності до ризиків акціонерного товариства (п. 14-2 ч. 2 ст. 71), відому як RAS – Risk Appetite Statement. Про вказану декларацію не згадується у правових нормах, що стосуються ради директорів при однорівневій структурі, однак аналіз норм Закону № 2465-IX, зокрема, але не виняткова, статей 62 та 70 у їхньому правовому взаємозв'язку, дозволяє нам виснувати, що затвердження RAS належить, аналогічно, до компетенції ради директорів.

Невиконавчі директори при оцінці пропозицій виконавчих директорів та при ухваленні рішень радою директорів аналізують можливі наслідки таких пропозицій або рішень і їхню відповідність встановленим вимогам щодо дотримання декларації схильності до ризиків, у разі якщо така затверджена радою директорів. В будь-якому випадку, невиконавчі директори загалом оцінюють рівень ризиків, що виникають як під час діяльності корпорації, так і при оцінці пропозицій виконавчих директорів, чи при ухваленні рішень радою директорів.

Управління ризиками – це процес ідентифікації ризику, його аналізу та оцінки (пункт 6.4.1. стандарту ДСТУ ISO 31000:2018 (ISO 31000:2018, IDT)) [16, с. 10]. Критерії ризику мають бути узгоджені із *системою управління ризиками*, однак це не означає, що критерії ризику не мо-

жуть бути переглянуті за потреби, адже вони є динамічними (пункт 6.3.4. стандарту ДСТУ ISO 31000:2018 (ISO 31000:2018, IDT)). Оцінка *системи управління ризиками* належить до компетенції комітету з питань аудиту (аудиторського комітету) [17, с. 394]. Відповідно до п. 4.1. ч. 4 додатку 1 до Рекомендацій № 2005/162/ЄС до комітету з питань аудиту (аудиторського комітету) мають входити виняткова невиконавчі директори, більшість з яких має бути незалежними.

Відтак, управління ризиками є важливою функцією невиконавчих директорів, яка передбачає кілька етапів. Перш за все, це включає ідентифікацію ризиків під час роботи ради директорів або діяльності корпорації. Невиконавчі директори повинні проводити аналіз виявлених ризиків і оцінювати їхній вплив. Надалі, управління ризиками передбачає застосування заходів, спрямованих на мінімізацію цих ризиків. Крім того, невиконавчі директори зобов'язані аналізувати та оцінювати ефективність обраних заходів, щоб вчасно вносити корективи у випадку виявлення нових ризиків або зміни обставин. Під ризиком має розумітись ймовірність недотримання вимог законодавства, зловживання службовим становищем, порушення прав та інтересів учасників (акціонерів), у тому числі міноритарних, та інших стейкхолдерів корпорації.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки. (1) Директором при однорівневій структурі корпоративного управління в Україні є фізична особа, що обрана загальними зборами учасників (акціонерів) до складу ради директорів і діє як член цього органу корпорації, незалежно від назви посади, набуваючи статусу посадової особи з моменту обрання. (2) Невиконавчим директором є фізична особа, яка обрана членом ради директорів та здійснює функції нагляду, управління ризиками та контролю за діяльністю корпорації і виконавчих директорів. (3) Незалежним невиконавчим директором може вважатись член ради директорів, що обраний на посаду невиконавчого директора, у якого відсутні будь-які відносини із корпорацією, і який відповідає іншим критеріям незалежності, визначених у законі, статутному документі та / або положенні про раду директорів. (4) У тексті Закону № 2465-IX допущено *error technicus*, оскільки в п. 14 ч. 1 ст. 2 зазначено, що незалежний невиконавчий директор повинен відповідати вимогам ст. 69 цього Закону, яка, насправді, не встановлює жодних критеріїв незалежності або вимог, натомість, таке міститься у ст. 73 цього Закону. (5) Учасник (акціонер) може бути обраним до складу ради директорів, у тому числі, на посаду невиконавчого директора, якщо заборони про таке не вказано у статутному документі корпорації або у положенні про раду директорів. (6) Учасник (акціонер) на посаді невиконавчого директора може вважатись незалежним, якщо володіє до 4 % частки статутного капіталу включно, і відповідає іншим критеріям незалежності, визначених у законі, статутному документі та / або положенні про раду директорів. (7) Участь невиконавчих директорів у прийнятті рішення радою директорів або комітетом, до складу яких вони входять, має розумітись як процес, в ході якого здійснюється оцінка пропозиції виконавчих директорів, аналіз альтернатив та затвердження рішення, контроль особливого характеру за реалізацією якого здійснюватиметься ними надалі. (8) Управління ризиками є ключовою функцією невиконавчих директорів, що включає ідентифікацію, аналіз та оцінку ризиків, застосування заходів для їх мінімізації та подальший моніторинг ефективності цих заходів, з метою забезпечення дотримання законодавства та захисту прав учасників (акціонерів), у тому числі, міноритарних, та інших стейкхолдерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода № 984_011 від 27.06.2014 р. Міжнародний документ. Ратифіковано Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. Дата доступу: 15.10.2024 р.
2. Пожоджук Т.Б. Окремі аспекти забезпечення безпеки бізнесу в контексті євроінтеграційних процесів. Другі наукові читання пам'яті професора Пронської Граціелли Василівни. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання правового регулювання. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (21.04.2023 р., м. Київ). Київ. Ліра-К. 2023. С. 114–116.
3. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 р. № 2465-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 18-19. Ст. 81.

4. Рекомендація Комісії № 2005/162/ЄС від 15.02.2005 р. про роль невиконавчих директорів або наглядових директорів лістингованих компаній і про комітети (наглядової) ради. *Офіційний вісник Європейських Співтовариств*. № 52. 25.05.2005 р. L52/51-L52/63.
5. Ісаєв Ю.В. Щодо правового статусу керівника підприємства, установи, організації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 63. С. 406–411.
6. Серт О.В. Розмежування повноважень голови ради директорів, головного виконавчого директора та корпоративного секретаря при однорівневій структурі корпоративного управління в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право. № 84 (частина 2). 2024. С. 72–79.
7. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.
8. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
9. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.
10. Gunetilleke H.W. Role of non-executive directors in corporate governance in the context of the codes on corporate governance. PhD thesis, University of Greenwich. 2009. 336 p.
11. Gunetilleke. H.W. Role of non-executive directors in implementing non-regulatory codes on corporate governance in SMEs listed in the alternative investment market in the UK: A content analysis. Corporate Ownership and Control. № 13 (1) 2015. Pp. 220–236.
12. Тарабан С.В. Сутність поняття «Прийняття управлінських рішень». *Держава та регіони.* Серія: Державне управління. 2009. № 1. С. 171–175.
13. Цюцюра С.В., Криворучко О.В., Цюцюра М.І. Теоретичні основи та сутність управлінських рішень. Моделі прийняття управлінських рішень. *Управління розвитком складних систем*. 2012. № 9. С. 50–58.
14. Прийняття управлінських рішень: навчальний посібник / [Ю.Є. Петруня, Б.В. Літовченко, Т.О. Пасічник та ін.]; за ред. Ю.Є. Петруні. [4-те вид., переробл. і доп.]. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2020. 276 с.
15. Приймак В.М. Прийняття управлінських рішень: навчальний посібник. Київ: Атіка. 2008. 240 с.
16. ДСТУ ISO 31000:2018. Менеджмент ризиків. Принципи та настанови (ISO 31000:2018, IDT). Національний стандарт від 29.11.2018 р. ДП «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості». 16 с.
17. Серт О.В. Роль та функції аудиторського комітету ради директорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. № 83 (частина 1). 2024. С. 391–397.

УДК 346.13
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.6

САМОРЕГУЛЮВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНЕ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ТОЧКИ ДОТИКУ

Сошников А.О.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»
ORCID: 0000-0003-4998-9713,
e-mail: antonsoshnykov@gmail.com

Сошников А.О. Саморегулювання та соціально відповідальне господарювання: точки дотику.

Бізнес-середовище досить швидко змінюється. Практика дотримання засад соціально відповідального господарювання з кожним роком стає все більш розповсюдженою (кількість компаній, що поділяють та реалізують відповідні практики стрімко збільшується). Безумовно, окрім зміни світоглядного сприйняття власниками бізнесу та менеджментом компаній, цьому також сприяють зовнішні фактори, зокрема й окремі надзвичайні події. Бізнес демонструє спроможність до саморегулювання своєї діяльності та необхідність подальшого галузевого об'єднання.

Стаття направлена на дослідження взаємозв'язку саморегулювання та соціально відповідального господарювання.

Проаналізовано специфіку діяльності саморегулівних організацій, які є класичним проявом саморегулювання.

Проаналізовано положення Меморандуму про наміри щодо створення сприятливого середовища, розвитку добросовісної конкуренції на ринку нафтопродуктів України та задоволення потреб споживачів на період карантину та обмежень; Меморандуму про забезпечення стабільної роботи в Україні ланцюга постачання продукції харчування в умовах воєнного стану; Меморандуму щодо банківського кредитування проєктів з відновлення енергетичної інфраструктури. Обґрунтовано, що меморандуми (декларації) учасників ринку є однією з форм саморегулювання, які закріплюють додаткові зобов'язання та/чи нові правила поведінки.

Також розглянуто саморегулюючі локальні акти суб'єктів господарювання (декларації доброчесності, правила перевірки контрагентів, етичні кодекси тощо), які також є частиною концепції саморегулювання.

Надано класифікацію саморегулювання в контексті соціально відповідального господарювання.

Під час дослідження було обґрунтовано, що саморегулювання є одним з принципів соціально відповідального господарювання. Відзначено, що спроможність бізнесу до саморегулювання можуть демонструвати тільки компанії, які дотримуються високих стандартів соціально відповідальної поведінки.

Також відзначено, що одним з ключових елементів соціально відповідальної поведінки бізнесу виступає ініціативність.

Ключові слова: бізнес, суб'єкти господарювання, ініціативність, саморегулювання, соціально відповідальне господарювання, саморегулівні організації, меморандум, належна обачність (due diligence), комплаєнс.

Soshnykov A.O. Self-regulation and socially responsible business: points of contact.

The business environment is changing rapidly. The practice of adhering to the principles of socially responsible business is becoming more widespread every year (the number of companies that share and implement such practices is growing rapidly). Of course, in addition to changes in the worldview

of business owners and management, external factors, including certain extraordinary events, also contribute to this. Businesses demonstrate the ability to self-regulate their activities and the need for further sectoral unification.

The article aims to study the relationship between self-regulation and socially responsible business.

The author analyses the specifics of the activities of self-regulatory organisations, which are a classic manifestation of self-regulation.

The article analyses the provisions of the Memorandum of Intent to create a favourable environment, develop fair competition in the Ukrainian petroleum products market and meet consumer needs for the period of quarantine and restrictions; the Memorandum on ensuring stable operation of the food supply chain in Ukraine under martial law; and the Memorandum on bank lending for energy infrastructure rehabilitation projects. It is substantiated that memoranda (declarations) of market participants are one of the forms of self-regulation that set out additional obligations and/or new rules of conduct.

The author also considers self-regulatory local acts of business entities (declarations of integrity, rules for verification of counterparties, codes of ethics, etc.), which are also part of the concept of self-regulation.

The author provides a classification of self-regulation in the context of socially responsible business.

The study proves that self-regulation is one of the principles of socially responsible management. It is noted that only companies that adhere to high standards of socially responsible behaviour can demonstrate the ability of business to self-regulate.

It is also noted that initiative is one of the key elements of socially responsible business behaviour.

Key words: business, business entities, initiative, self-regulation, socially responsible business, self-regulatory organisations, memorandum, due diligence, compliance.

Постановка проблеми. З кожним роком все більше суб'єктів господарювання не тільки проголошують (декларують) політику соціально відповідального господарювання, але і дотримуються відповідних принципів на практиці. Окрім зміни світогляду власників бізнесів (акціонерів, учасників) та управлінської вертикалі компанії, безумовно цьому також сприяють зовнішні фактори, з початку виклики, пов'язані з окупацією наших східних територій у 2014 році (окремі території Донецької та Луганської областей), поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), яка стала справжнім викликом для всього українського суспільства, а вже з 2022 року – наслідки неспровокованого повномасштабного вторгнення російської федерації. Бізнес-середовище почало досить швидко змінюватися, не тільки внутрішньо, але і зовнішньо. Бізнес починає відчувати спроможність до саморегулювання, особливо, коли держава не встигає оперативно реагувати на окремі події чи відносини.

Стан опрацювання. Інститут саморегулювання досить активно досліджувався в науковій літературі. Про це свідчать чисельні праці наступних науковців: О. Бакалінської, О. Зельдіної, В. Кочина, Т. Сердюк, Н. Філатової та інших. Досить суттєвий поступ у дослідженні саморегулювання, як інституту зроблено О. Гончаренко. Водночас більшість вітчизняних дослідників розглядають саморегулювання бізнесу через призму функціонування саморегулівних організацій і тільки частина авторів, хоч і опосередковано розглядають саморегулювання через засади соціально відповідального господарювання. Своєю чергою, саморегулювання бізнесу через призму соціально відповідальної поведінки не було предметом комплексного розгляду.

Метою статті дослідити взаємозв'язок саморегулювання та соціально відповідального господарювання.

Виклад основного матеріалу. Загальна канва реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні визначена відповідною Концепцією, яка діє до 2030 року. Концепцією визначено, що розвиток соціально відповідального бізнесу є добровільною діяльністю суб'єктів господарської діяльності, спрямованою на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; створення довіри між бізнесом, суспільством і державою; покращення результативності бізнесу та показників прибутковості у довгостроковому періоді [1]. Окремі дослідники розглядають корпоративну соціальну відповідальність як приватно-саморегулюючу систему, оскільки для неї характерна саморегульованість. Водночас вони підкреслюють, що саморегульованість не можна ототожнювати з іншими формами регулювання (наприклад, стандартами професійної діяльності, які притаманні галузевому саморегулюванню [2].

На міжнародному рівні, а саме Керівними принципами Організації економічної співпраці та розвитку для багатонаціональних підприємств проголошено, що компаніям необхідно розвивати і застосовувати, як ефективну практику саморегулювання, так і системи управління, які сприятимуть зокрема забезпеченню взаємної довіри між корпораціями та суспільством, в рамках якого вони здійснюють свою діяльність [3].

Засади для розвитку саморегулювання в Україні були закладені ще при прийняті Господарського кодексу України. Так, статтею 5 було встановлено, що правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів.

Представники академічної спільноти та експертного середовища досить високо оцінюють роль саморегулювання у розвитку підприємництва. Окремі вчені-економісти досить слушно наголошують, що класична модель саморегулювання значно більше відповідає цілям соціальної справедливості та є більш соціально відповідальною [4]. Представники юридичної науки також підтримують зазначений підхід. Так, О. Бакалінська справедливо зазначає, що саме саморегулювання господарської діяльності є одним з ключових джерел формування чесних звичаїв у господарській діяльності [5], елементом доброчесної поведінки та створення соціально відповідального бізнес-середовища. О. Гончаренко визнає, що саморегулювання дозволяє підвищити відповідальність у певній сфері, рівень надання послуг, якості товарів та сприяє подальшому уникненню проявів недобросовісності, нечесності у підприємницькій діяльності [6]. В. Махінчук підкреслює, що саме через саморегулювання досягаються конкурентні переваги через демонстрацію дотримання більш високим стандартам [7, с. 180]. Дійсно досить важко переоцінити значення саморегулювання у розвитку сучасного бізнесу, зокрема побудованого на засадах соціально відповідальної поведінки.

Дослідники пропонують розглядати саморегулювання не тільки як більш гнучкий вид регулювання відповідних господарських відносин, але і спосіб його осучаснення та модернізації, оскільки саморегулювання дозволяє знайти нові підходи впливу, які можуть бути досить ефективними [8]. Підтримуючи дану позицію необхідно констатувати, що саморегулювання набуває особливого значення в сучасних умовах (невизначеності та додаткових загроз), дає змогу досить швидко реагувати на різні виклики, як проблеми в конкретній галузі (наприклад, в банківській сфері, коли у 2022 році громадяни та бізнес почали масово виводити кошти зі своїх банківських рахунків, тим самим створюючи загрози для стійкості фінансової системи України тощо), та як реакцію на події (наприклад, поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), повномасштабне вторгнення російської федерації тощо).

В. Добровольська характеризуючи саморегулювання в підприємницькій сфері доходить до висновку, що це є «регулюванням певних ринків і сфер підприємницької діяльності самими її учасниками, без втручання держави». Саме саморегулювання дозволяє встановити єдині правила для учасників визначеного сегмента ринку, використовуючи різний інструментарій, від механізмів вирішення конфліктів між учасниками ринку, що визначаються учасниками ринку до застосування санкції за порушення цих правил [9, с. 69].

Окремі автори визнають саморегулювання господарської діяльності (через саморегулівні організації) ефективною формою соціального регулювання економічних відносин, оскільки воно здійснюється без жорсткого державного втручання безпосередньо суб'єктами розробки та реалізації правил, які зацікавлені в результаті досягнення поставленої перед ними самими мети та активно діють, застосовуючи засоби, притаманні саморегулюванню [10]. О. Бакалінська зазначає, що метою створення саморегулівних організацій є підтримка конкурентних засад розвитку економіки в Україні, розвиток і захист економічної конкуренції, просування ідей добросовісності, розумності і справедливості в усіх сферах суспільного життя [11]

На законодавчому рівні дано визначення саморегулівних організації, наприклад, у сфері архітектурної діяльності. Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 року № 687-XIV це неприбуткові добровільні об'єднання фізичних та юридичних осіб за відповідним напрямом підприємницької чи професійної діяльності, які в установленому порядку набули відповідного статусу [12].

В. Кочин підкреслює, що «саморегулювання є способом упорядкування суспільних відносин між юридично рівними суб'єктами на основі самостійного визначення їх взаємних прав та обов'язків, що формується у відповідному правочині або шляхом створення норм та правил пове-

дінки спеціально створеними організаціями (регуляторами), які визнаються та використовуються їх учасниками (членами)» [13].

Погоджуючись з авторськими концептами необхідно відзначити, що саморегулювання більшістю цих авторів розглядається саме через створення та діяльність саморегулівних організацій за галузевим спрямуванням, хоча на наш погляд, загальна концепція саморегулювання бізнесу є більш ширшою.

Необхідно відзначити, що здебільшого саморегулювання розвивається за галузевим принципом. В Україні діють, як саморегулівні організації (наприклад, Національна асоціація страховиків України), так і організації, що об'єднують компанії за галузевою спрямованістю (наприклад, Асоціація українських банків). Для цих організацій, окрім індивідуального членства, також характерно колективне членство. Окрім, основної своєї функції представництва інтересів своїх членів, для значної частини цих компаній характерно також дотримання високих стандартів соціальної відповідальної поведінки. Об'єднання зусиль (згуртованість) може демонструвати тільки бізнес, який має цінності, який усвідомлює не тільки свій вплив, але і інших представників галузі.

Саморегулівні організації приймають стандарти професійної діяльності, які обов'язкові до членів організації. Але на практиці бувають випадки, коли відповідні стандарти приймають не саморегулівні організації. Так, наприклад Конфедерацією будівельників України, за власної ініціативи було розроблено та прийнято цілий ряд стандартів, які мають обов'язковий характер для всіх членів організації: Стандарт професійної діяльності № 1/2015 «Вимоги до членів Конфедерації будівельників України та до якості виконуваних (надаваних) ними робіт (послуг)» [14]; Стандарт професійної діяльності № 2/2015 «Контроль за дотриманням членами Конфедерації будівельників України стандартів професійної діяльності» [15]; Стандарт професійної діяльності № 3/2016 «Механізм відшкодування збитків, завданих споживачам при виконанні будівельно-монтажних робіт неналежної якості членами Конфедерації будівельників України» [16]. Так, планувалось, що надалі Конфедерація будівельників України набуде відповідного статусу саморегулівної організації, але так і не набула статусу, але відповідні стандарти саме як правила поведінки є обов'язковими для дійсних членів організації. Необхідно звернути увагу, що у відповідних документах встановлені додаткові та/або вищі вимоги до якості виконуваних (надаваних) членами Конфедерації будівельників України робіт (послуг), порівняно із вимогами, визначеними нормативно-правовими актами, будівельними нормами, державними стандартами та правилами.

Окрім саморегулювання в класичному розумінні, коли йде мова про діяльність саморегулівних організацій, однією з форм саморегулювання можна назвати меморандуми (декларації), які укладаються компаніями, які є основними учасниками ринку або організаціями, що об'єднують бізнес, а іноді і за участі держави (стороною виступає Уряд України чи окремий центральний орган виконавчої влади). Так, наприклад, у квітні 2021 року було укладено Меморандум про наміри щодо створення сприятливого середовища, розвитку добросовісної конкуренції на ринку нафтопродуктів України та задоволення потреб споживачів на період карантину та обмежень між Кабінетом Міністрів України та галузевим об'єднанням, що представляє інтереси найбільших гравців нафтогазового ринку – Нафтогазовою Асоціацією України (далі – НАУ), що об'єднує оптових, роздрібних, видобувних, переробних підприємств, які охоплюють міжнародний, національний, приватний і державний бізнес (WOG, OKKO, Shell, AMIC, SOCAR, KLO, Паралель, Glusco та інші). Ці компанії мали суттєвий вплив на весь ринок, забезпечували близько 50% роздрібної торгівлі і близько 80% ринку імпорту нафтопродуктів [17]. Меморандум був направлений на розвиток партнерських відносин між бізнесом та державою; запобігання порушенням законодавства, здобуттю та використанню неправомірних переваг у конкуренції. Сторони Меморандуму також взяли на себе зобов'язання, НАУ: продовжуватиме популяризувати принципи прозорої та добросовісної конкуренції та сплати податків всіма учасниками ринку у повному обсязі; пропагуватиме дотримання принципів соціально відповідального ведення бізнесу з метою забезпечення споживачів якісними нафтопродуктами за ринковими цінами; буде надавати Кабінету Міністрів України інформацію про факти існування нелегального обігу пального та місць здійснення діяльності суб'єктів, які працюють з ознаками порушення норм законодавства. А Уряд України буде реагувати на цю інформацію, шляхом вжиття заходів щодо протидії нелегальному виробництву та обігу пального. Представники бізнес-спільноти зобов'язались продовжувати виконувати податкові зобов'язання, при формуванні ціноутворення на нафтопродукти дотримуватись принципу вільної конкуренції та враховувати кон'юнктуру на світових ринках. Відзначимо, що серед

засад, які дозволять створити сприятливі умови розвитку ринку нафтопродуктів (проголошені в Меморандумі) серед законності, прозорості, чесної конкуренції також виокремлено додатково і соціальну відповідальність [18]. Меморандум дозволив стабілізувати ціни на нафтопродукти для кінцевих споживачів через посилення контролю органів влади за діяльністю окремих гравців ринку, які займалися недоброчесною діяльністю на ринку, зокрема і збутом незаконно ввезених нафтопродуктів та іншою незаконною діяльністю та гарантувати державі сплату представниками бізнес-спільноти податків та зборів в повному обсязі (основні гравці ринку відмовились застосувати різні інструменти з оптимізації оподаткування).

Також дані ініціативи з саморегулювання в окремих секторах та галузях досить активно продовжують використовуватися вже і під час дії воєнного стану. Так, наприклад, досить значний вплив на продовольчу безпеку в Україні мав Меморандум про забезпечення стабільної роботи в Україні ланцюга постачання продукції харчування в умовах воєнного стану, який уклали 14 квітня 2023 року основні продуктові ритейли держави – АТБ, Сільпо, Ашан-Україна, Novus, Varus, Коло. Меморандум був направлений на забезпечення продовольчої безпеки та належного постачання продуктів харчування населенню в усі регіони країни та задля збалансування взаємовідносин з постачальниками продовольчих товарів і торгових мереж, підтримки виробництва продуктів харчування в Україні в умовах воєнного стану [19]. Основні учасники ринку погодились відкоригувати основні умови оплати за договорами поставки базових харчових продуктів вітчизняного виробництва (крупи, борошно, хліб, макаронні вироби, молоко, овочі з так званого «борщового набору» (картопля, морква, буряк, цибуля, капуста) тощо). Так, вони не повинні перевищувати 30 календарних днів з моменту поставки товарів від постачальника (виробника). Також торгівельні мережі домовились виконувати урядове рішення щодо забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану (якою передбачено максимальний строк здійснення розрахунків за поставлені продовольчі товари вітчизняного виробництва, що мають істотну соціальну значущість, у 10 календарних днів з дня виставлення постачальником таких продуктів рахунка для оплати за поставлену продукцію) [19]. Окремо відзначимо, що у 2022-2023 роках (до підписання зазначеного меморандуму) строки оплати за поставлений товар були значно більшими, хоч і не перевищували 60 календарних днів [20].

Антимонопольний комітет України у своєму висновку констатував, що положення Меморандуму, зокрема встановлені граничні строки є сумісним з чесною торгівельною практикою розрахунків за сільськогосподарську та харчову продукцію та може вважатися загальновизнаним комерційним звичаєм чи загальною практикою Європейського Союзу, до якої поступово адаптується законодавство України [20].

Голова Робочої групи з вирішення проблемних питань у взаємовідносинах виробників, переробників, постачальників та суб'єктів реалізації сільськогосподарської продукції, яку утворено при Комітеті Верховної Ради України з питань економічного розвитку Г. Лічман досить позитивно також оцінювала ініціативу підписання Меморандум, який фактично став першим документом саморегулювання у сфері продуктових мереж і який свідчив про первинний їх намір до галузевого об'єднання, з подальшою метою самостійно регулювати (визначати) умови взаємовідносин із постачальниками, а дотримання умов Меморандуму після набрання ним чинності має стати важливим свідченням здатності галузі до такого саморегулювання [21].

Підписання меморандуму також досить схвально було сприйнято експертним середовищем, як ініціативи, яка є новим рівнем саморегулювання (за умови виконання його положень) та вагомим прикладом ефективності розвитку інституту саморегулювання [22].

Тобто підписання Меморандуму торгівельними мережами дозволило пришвидшивши отримання коштів постачальниками (виробниками) продуктів харчування, тим самим підтримуючи останніх (реалізується концепція «бізнес для бізнесу»), але своєю чергою, і забезпечити, як асортимент до продукції, так і загальний доступ до продукції, задовольняючи зростаючий попит кінцевих споживачів, що особливо спостерігалось у перші періоди повномасштабного вторгнення російської федерації (коли зникла більшість продуктів у торгівельних мережах або значно підвищились оптові та роздрібні ціни). Повноцінний доступ до продовольчих продуктів вдалося задовольнити і безумовно суттєву роль в цьому було досягнуто через різні інструменти, від регулювання цін і закінчуючи практичною реалізацією цього меморандуму.

Вже у 2024 році реагуючи на виклики, з якими зіткнулась українська енергетика внаслідок постійних обстрілів російської федерації, зважену відповідальну позицію зайняли представники

банківського сектору, які вирішили об'єднати свої зусилля для стабілізації ринку електричної енергетики. У червні 2024 року 17 найбільших банківських установ підписали Меморандум щодо банківського кредитування проєктів з відновлення енергетичної інфраструктури. За інформацією голови Національного банку України А. Пишного Меморандум підписали банки, які об'єднують понад 80% усіх активів банківської системи [23]. За інформацією центробанку, на 8 серпня 2024 року загальна кількість підписантів Меморандуму вже складала 20 банків, яким належить понад 85% чистих активів [24]. Основна мета Меморандуму – забезпечити доступне кредитування для суб'єктів підприємництва, які прагнуть реалізувати проєкти, спрямовані на підвищення рівня енергонезалежності країни. Кредитування направлено на різних суб'єктів господарювання (від мікропідприємств до великого бізнесу), які планують реалізувати проєкти з будівництва сонячних, вітрових станцій, виробництва промислових акумуляторних батарей тощо. Для мікро і малого бізнесу (в тому числі фізичних осіб-підприємців) встановлення енергозберігаючих дверів/вікон, сонячних панелей тощо. Загальна сума кредитування може досягати 500 тис. євро (для мікропідприємств), 1,5 млн євро (для малого бізнесу) та до 10–25 млн євро (для середнього та великого бізнесу), своєю чергою, строки кредиту визначені до 5–7 років, а відсоткова ставка дорівнює обліковій ставці Національного банку України. Також необхідно звернути увагу на мінімальний внесок клієнта для реалізації інвестиційного проєкту, який може становити 10%. Для мікро- та малих підприємств можливе кредитування без застави, а для інших – порука власника або іншого бізнесу, корпоративна гарантія, застава предмета фінансування (майнових прав на об'єкт, обладнання) тощо. Додатково зазначено, що цей Меморандум є декларацією про наміри, а вже конкретні умови фінансування конкретних позичальників визначатимуться кожним банком самостійно [25; 26] Так, тільки за 2 місяці банки отримали понад 1350 заявок від бізнесу на кредитування проєктів з відновлення енергетичної інфраструктури на понад 40 млрд грн, з них схвалено на загальну суму майже 4 млрд грн окремо відзначимо цільове кредитування фізичних осіб, так вже було надано 191 кредит на загальну суму 15 млн грн. Реалізацію Меморандуму досить позитивно оцінено і головою Національного банку України А. Пишний, який вважає підписання меморандуму свідченням соціальної відповідальності банківського сектору, оскільки відновлення енергонезалежності залежить від спільних зусиль держави та бізнесу [23]. Абсолютно підтримуючи відповідно позицію, все ж таки наразі ще досить важко оцінювати вплив реалізації Меморандуму на впровадження проєктів з відновлення та посилення енергетичної системи, хоча залучення такого значного фінансового ресурсу за короткий час та на досить сприятливих умовах (низька процента ставка, строки кредитування, а іноді і відсутність застави) створюють сприятливе середовище, як для підтримки інших компаній (забезпечення власної енергонезалежності через доступ до альтернативних джерел енергії, так і будівництва та відновлення об'єктів електроенергетики, які дозволять забезпечити безперебійне постачання електроенергії кінцевим споживачам).

У відповідних меморандумах основних гравців ринку так чи інакше згадується соціально відповідальна поведінка та її значний вплив на подальший розвиток відповідної сфери (галузі). Сам факт підписання таких документів (меморандумів, декларацій тощо) є елементом соціально відповідального господарювання та сприяє подальшій розбудові відповідного середовища. Меморандуми (декларації) є одними з форм саморегулювання, які закріплюють додаткові зобов'язання та/чи нові правила поведінки.

Окремо необхідно розглянути саморегулюючі локальні акти суб'єктів господарювання, які також є частиною концепції саморегулювання. Серед цих актів можна виокремити: декларації доброчесності, правила перевірки контрагентів, правила етичної поведінки співробітників, етичні кодекси тощо. Всі ці акти прямо або опосередковано пов'язані з соціально відповідальним веденням бізнесу. У більшості випадків ці акти є ініціативними, тобто приймаються за ініціативи та добровільно менеджментом компанії, а іноді – власників бізнесу (акціонерів, учасників), без будь-якого примусу держави зокрема, і за відсутності відповідної законодавчої вимоги. Хоча іноді, ці локальні акти приймається для налагодження співпраці з іншими суб'єктами господарювання (здебільшого європейських або американських компаній), фактично на їх «вимогу» (наприклад, коли вже локальними актами цих потенційних контрагентів встановлена вимога щодо наявності відповідних політик та локальних актів по всьому ланцюгу постачання). О. Гончаренко однією з перших зроблено спробу проаналізувати корпоративну соціальну відповідальність через етичні кодекси, які справедливо можна вважати важливим елементом саморегулювання на рівні конкретного суб'єкта господарювання. Одночасно, вона зауважує, що оскільки сучасна економіка

пов'язана з глобальним переміщенням товарів та послуг, тому компанії приділяють достатню увагу розробці та просуванню етичних засад та формування на їх основі певного збірника – етичного кодексу. Для бізнес-спільноти виникнення етичного кодексу пов'язано із просування та реалізацією концепції корпоративної соціальної відповідальності [27]. Потрібно погодитись, що етичні кодекси суб'єктів господарювання повинні не тільки враховувати особливості здійснення діяльності в умовах воєнного стану, але і містити спеціальні положення (наприклад, нездійснення своєї господарської діяльності в державі-агресорі та державах, які є пособниками та підтримують агресію). Своєю чергою, досить важливо, щоб ці положення були не тільки проголошені, але і мали практичну реалізацію [27].

На думку інших дослідників, «правила корпоративної соціальної відповідальності, на основі яких формуються етичні кодекси компанії, є засобами саморегулювання суб'єкта господарювання, адже в їх створенні зацікавлені, залучені та у кінцевому підсумку реалізують самі суб'єкти господарювання» [28].

Окремо необхідно зупинитись на політиці належної обачності. О. Осінська вважає, що належна обачність (due diligence) є системною перевіркою суб'єкта господарювання або певних активів, об'єктів нерухомості на основі фахового аналізу та оцінки інформації з метою виявлення та визначення ступеня потенційних ризиків для прийняття рішення про доцільність укладення відповідного договору та визначення його істотних умов [29]. Особливо політика належної обачності набуває актуальності у світлі остаточного прийняття Директиви ЄС з належної обачності щодо корпоративної сталості (Corporate Sustainability Due Diligence Directive) [30], яку Україні потрібно надалі імплементувати. Український бізнес стає повноцінним учасником більш глобального європейського та світового ринку через ланцюги постачання, тому виконання, зокрема і цієї Директиви є важливим кроком у реалізації своєї продукції на зовнішніх ринках.

Безумовно ці всі обставин сприяють подальшому розвитку бізнесу на засадах соціально відповідального господарювання, зокрема і через саморегулювання.

Саморегулювання виступає засадничою соціально відповідального господарювання. Спроможність бізнесу до саморегулювання може демонструвати тільки компанії, які дотримуються високих стандартів соціально відповідальної поведінки.

В основі саморегулювання стоїть ініціатива бізнесу (бізнес ініціює створення саморегулівних організацій; ініціює своє членство в саморегулівних чи професійних організаціях; компанії ініціюють розробку і впровадження політик доброчесної, соціально відповідальної поведінки; бізнес ініціює або надалі приймає рішення долучитися до підписання меморандумів, декларацій, як з іншими представники бізнесу, так іноді і державою). Ініціативність виступає ключовим елементом соціально відповідальної поведінки бізнесу (принципом соціально відповідального господарювання). Також для ініціативності бізнесу характерно, що суб'єкт господарювання не чекає рішень органів влади (зокрема, і обмежувального характеру), а готовий приймати рішення самостійно, тим самим беручи на себе лідерство та відповідальність. Потрібно відзначити, що існує досить негативна практика, коли суб'єкт господарювання хоч і приймає етичні правила у своїх локальних документах (етичні кодекси, правила етичної поведінки тощо), чим приваблює, як контрагентів, так і споживачів, але це не знаходить свого практичного вираження (ініціатива тільки проголошена, але не реалізується) [27]. Зазначену проблему можна вирішити вже на рівні саморегулівних організацій.

Підсумовуючи саморегулювання, в контексті соціально відповідального господарювання, можна класифікувати залежно від рівнів: первинний (локальний), на рівні конкретного суб'єкта господарювання; вторинний (галузевий), на рівні саморегулівних організацій, об'єднань суб'єктів господарювання за галузевим чи іншим спрямуванням. Також цей рівень може охоплювати діяльність декількох компаній, які згуртовані спільними цілями, але без створення окремої юридичної особи (для представництва інтересів).

Разом з тим, на локальному рівні саморегулювання може бути направлено на зовнішню аудиторію (вимоги до контрагентів тощо), так і внутрішню (вимоги до працівників, посадових осіб органів управління тощо).

Висновки. В результаті дослідження було розглянуто взаємозв'язок саморегулювання на розвиток соціально відповідального бізнесу.

Так, обґрунтовано, що саморегулювання є одним з принципів соціально відповідального господарювання.

Також визначено, що одним з ключових елементів соціально відповідальної поведінки бізнесу виступає ініціативність (принцип соціально відповідального господарювання).

Обґрунтовано, що меморандуми (декларації) учасників ринку є однією з форм саморегулювання, які закріплюють додаткові зобов'язання та/чи нові правила поведінки.

Саморегулювання, в контексті соціально відповідального господарювання класифіковано за рівнями прийняття рішень. На локальному рівні саморегулювання може бути направлено, як на зовнішню аудиторію, так і внутрішню.

Подальші дослідження планується спрямувати на розгляд інших принципів соціально відповідального господарювання та більш детальне вивчення впливу саморегулівних організацій на розвиток соціально відповідальної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 66-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text.
2. Alavi H., Hąbek P., Cierna H. Corporate social responsibility and self-regulation. MM Science Journal. 2016. № 2016 (04). P. 1121–1126. URL: https://www.researchgate.net/publication/308665955_Corporate_social_responsibility_and_self-regulation.
3. Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=37fd9683-b256-41e8-af9a-d49125f63221&title=KerivniPrintsipiOesrDliaBagatonatsionalnikhPidprimstv.
4. Яковенко Р.В. Соціальна відповідальність у класичній моделі ринкового саморегулювання та в системі державного регулювання економіки України. *Ефективна економіка*. 2020. № 6. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.6.66.
5. Правила професійної етики та корпоративної соціальної відповідальності як інструменти саморегулювання корпорацій. URL: https://coordynata.com.ua/pravila-profesijnoi-etiki-ta-korporativnoi-socialnoi-vidpovidalnosti-ak-instrumenti-samoreguluvanna-korporacij.
6. Гончаренко О. Конституційні засади саморегулювання господарської діяльності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 84. С. 28–36. URL: https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/article/view/521/454.
7. Махінчук В.М. Приватноправове регулювання підприємницьких відносин в Україні. К.: Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
8. Гончаренко О. Державне регулювання та саморегулювання господарської діяльності: пошук балансу. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 3. С. 40–45. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/3/ 3_2018.pdf#page=40.
9. Добровольська В.В. Правові засади державного регулювання підприємницької діяльності: дис. …канд. юрид.наук: ОНЮА. 2007. 214 с.
10. Гончаренко О. Види саморегулювання господарської діяльності. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 68–72. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/11/15.pdf.
11. Бакалінська О.О. Правові проблеми розвитку саморегулювання в сфері добросовісної конкуренції. Право і суспільство. 2014. № 2. С. 63–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_2_13.
12. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 № 687-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text.
13. Кочин В. Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві України. *Юридична Україна.* 2014. № 10. С. 52–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2014_10_11.
14. Стандарт професійної діяльності № 1/2015 «Вимоги до членів Конфедерації будівельників України та до якості виконуваних (надаваних) ними робіт (послуг)». URL: https://kbu.org.ua/files/standart1.pdf.
15. Стандарт професійної діяльності № 2/2015 «Контроль за дотриманням членами Конфедерації будівельників України стандартів професійної діяльності». URL: https://kbu.org.ua/files/standart2.pdf.

16. Стандарт професійної діяльності № 3/2016 «Механізм відшкодування збитків, завданих споживачам при виконанні будівельно-монтажних робіт неналежної якості членами Конфедерації будівельників України». URL: https://kbu.org.ua/files/standart3.pdf.
17. Про підписання Меморандуму про наміри щодо створення сприятливого середовища, розвитку добросовісної конкуренції на ринку нафтопродуктів України та задоволення потреб споживачів на період карантину і запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.04.2021 № 270-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/ npas/pro-pidpisannya-memorandumu-pro-namiri-shchodo-stvorennya-spriyatlivogo-seredovishcha-rozvitku-t20421.
18. Уряд підписав меморандум з Нафтогазовою асоціацією для цінової стабілізації. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d5333361-97d5-41a2-ae5c-96c95e7cb115 &title=UriadPidpisavMemorandumZNaftogazovoiu AsotsiatsiiuDliaTsinovoiStabilnosti.
19. Повний текст Меморандуму торговельних мереж про забезпечення стабільної роботи в Україні ланцюгу постачання продуктів харчування в умовах дії воєнного стану. URL: https://rau.ua/economika/derzhava/povnij-tekst-memorandumu/#google_vignette.
20. АМКУ надав свій висновок щодо дій найбільших торговельних мереж в рамках виконання положень укладеного між ними Меморандуму. URL: https://amcu.gov.ua/ news/amku-nadav-svij-visnovok-shchodo-dij-najbilshih-torgovelnih-merezh-v-ramkah-vikonannya-polozhen-ukladenogo-mizh-nimi-memorandumu.
21. Торгові мережі підписали Меморандум про забезпечення стабільної роботи в Україні ланцюга постачання продукції харчування в умовах воєнного стану в частині строків розрахунків на базові продукти харчування – Ганна Лічман. URL: https://www.rada.gov.ua/ news/news_kom/235512.html.
22. Меморандум торгових мереж щодо граничних строків розрахунків як феномен саморегулювання галузі. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/memorandum-torgovih-merezh-shchodo-granichnih-strokiv-rozrahunkiv-yak-fenomen-samoregulyuvannya-galu.html.
23. Відновлення енергетики: банки підписали Меморандум про кредитування проектів. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3879053-vidnovlenna-energetiki-banki-pidpisali-memorandum-pro-krediruvanna-proektiv.html.
24. Банки за два місяці схвалили заявки на кредитування проєктів із відновлення енергетичної інфраструктури на суму майже 4 млрд грн – результати опитування банків. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/banki-za-dva-misyatsi-shvalili-zayavki-na-krediruvannya-proyektiv-iz-vidnovlennya-energetichnoyi-infrastrukturi-na-sumu-mayje-4-mlrd-grn--rezultati-opituvannya-bankiv.
25. Меморандум щодо банківського кредитування проєктів з відновлення енергетичної інфраструктури. URL: https://globusbank.com.ua/images/uploaded/sys_media_doc/doc_119fd26e91c0bcf4813077d44e8802e2.pdf.
26. Найбільші банки України підписали меморандум про пільгове кредитування відновлення енергоінфраструктури. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2024/06/25/715756.
27. Гончаренко О.М. Саморегулювання цифрової економіки в умовах правового режиму воєнного стану: кодекси етики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. № 83(1). С. 292–297. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.43.
28. Ломакіна І.Ю. Правила корпоративної соціальної відповідальності як інструмент саморегулювання сільського господарства. *Економіка. Фінанси. Право.* 2019. Вип. 12/1. С. 36–40. DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2019.12(1).8.
29. Осінська О.А. Правовий дью діліджанс як процедура, необхідна для створення віртуального підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. № 83(1). С. 328–333. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.49.
30. Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859 (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj.

УДК 346.24
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.7

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАГЛЯДОВИХ РАД В ДЕРЖАВНИХ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВАХ

Спиридонова К.С.,
доктор філософії
ORCID: 0000-0003-0139-7583

Спиридонова К.С. Особливості правового регулювання діяльності наглядових рад в державних акціонерних товариствах.

У статті досліджено правовий статус наглядових рад в акціонерних товариствах, 50 і більше відсотків акцій яких прямо або опосередковано належать державі. Проаналізовано основні завдання та виділено особливості корпоративного врядування в державних компаніях, визначено специфіку незалежності наглядової ради у державному секторі, яка полягає у взаємодії наглядової ради не тільки з виконавчим органом, а й з акціонером в особі відповідного органу управління.

Проаналізовано законодавчі норми, що регулюють діяльність наглядових рад в державних акціонерних товариствах, та Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності.

Автором виокремлено особливості правового регулювання діяльності наглядової ради акціонерного товариства 50 і більше відсотків акцій якого прямо або опосередковано належать державі, такі як особливі вимоги до мінімальної кількості незалежних директорів, неможливість встановлення додаткових підстав для дострокового припинення повноважень членів наглядової ради, обов'язкове утворення комітетів, неможливість передачі функцій наглядової ради загальним зборам та інші особливості.

Автором проаналізовано 3питання правомочності засідань наглядової ради державних компаній у випадку, якщо у складі наглядової ради відсутня більшість незалежних директорів. Досліджено правові наслідки недотримання законодавчої вимоги щодо більшості незалежних директорів у складі наглядової ради та зроблено висновок про те, що будь-які правові наслідки відсутні, а наглядова рада у такому випадку буде правомочною та зможе виконувати покладені на неї обов'язки в повному обсязі в межах своєї компетенції. Визначено, що відсутність правових наслідків у такій ситуації є недоліком у правовому регулюванні статусу наглядової ради. Поряд з цим зроблено висновок, що недоліками у правовому регулюванні також є відсутність відповідальності органу управління за порушення строків проведення конкурсного відбору незалежних членів наглядової ради та надання органу управління можливості виконання функцій наглядової ради на період дії воєнного стану.

Ключові слова: корпоративне управління, наглядова рада, державне акціонерне товариство, SOE, загальні збори акціонерів, виключна компетенція.

Spyrydonova K.S. Features of legal regulation of supervisory boards activities in state joint-stock companies.

The article examines the legal status of supervisory boards in joint-stock companies with 50 percent or more of their shares owned directly or indirectly by the State. The author analyzes the main tasks and highlights the peculiarities of corporate governance in state-owned companies, and identifies the specifics of the supervisory board's independence in the public sector, which consists in the interaction of the supervisory board not only with the executive body, but also with the shareholder represented by the relevant management body.

The author analyzes the legislative norms governing the activities of supervisory boards in public joint-stock companies and the OECD Guidelines on Corporate Governance in State-Owned Enterprises.

The author highlights the specifics of legal regulation of the supervisory board of a joint-stock company with 50 percent or more of its shares owned directly or indirectly by the State, namely, special

requirements for the minimum number of independent directors, impossibility of establishing additional grounds for early termination of powers of the supervisory board members, mandatory formation of committees, impossibility of delegating the functions of the supervisory board to the general meeting, etc.

The author analyzes the question of the authority of the meetings of the supervisory board of state-owned companies in the event that the majority of independent directors are absent in the supervisory board. Researched the legal consequences of non-compliance with the legal requirement for a majority of independent directors on the supervisory board and concludes that there are no legal consequences, and the supervisory board will be competent in this case and will be able to perform its duties in full within its competence. It is determined that the absence of legal consequences in such a situation constitutes a shortcoming in the legal regulation of the status of the supervisory board. At the same time, the author concludes that the lack of responsibility of the management body for violation of the terms of competitive selection of independent members of the supervisory board and the provision of the management body with the opportunity to perform the functions of the supervisory board for the period of martial law also constitute shortcomings in legal regulation.

Key words: corporate governance, supervisory board, state joint-stock company, SOE, general meeting of shareholders, exclusive competence.

Постановка проблеми. Корпоративне управління в державних компаніях на сьогоднішній день залишається однією з найбільш актуальних тем, адже держава продовжує бути власником великої кількості компаній, у той час як міжнародні партнери очікують від нашої країни ефективну, результативну та прозору політику у сфері управління державними корпоративними правами. Перебуваючи на шляху до членства в Організації економічного співробітництва та розвитку Україна невпинно працює над законодавчими змінами з метою приведення чинного законодавства у відповідність до провідних світових практик у сфері корпоративного врядування. У той час як нормативно-правова база протягом останніх років була суттєво покращена, практичні проблеми все ще стають перешкодою для повноцінного функціонування керівних принципів корпоративного управління в державних підприємствах.

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних проблем щодо правового статусу наглядової ради акціонерного товариства, у якому 50 і більше відсотків акцій належить державі, визначення особливостей у правовому регулюванні діяльності таких наглядових рад та виявлення існуючих недоліків, обґрунтування необхідності зміни у законодавстві з метою вдосконалення функціонування інституту незалежних директорів.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження питання правового статусу наглядових рад в державних акціонерних товариствах здійснювали такі вчені як Кологойда О., Лукач І., Мороз О., Спасибо-Фатєєва І., Трубаков Є., Черненко О. та інші вчені.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день держава залишається власником понад 3000 українських підприємств, у той час як у переважній більшості європейських країн цей показник не перевищує 500 підприємств. Серед таких державних підприємств є і компанії, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави та/або становлять суспільний інтерес. Роль власника таких підприємств безумовно покладає на державу ряд обов'язків, пов'язаних із необхідністю забезпечити прозору та результативну діяльність компаній.

Основним завданням корпоративного врядування в державних компаніях (State-Owned Enterprises (SOE) є забезпечення прозорої, ефективної та підзвітної діяльності, що є однією з основ успішно функціонуючого підприємства. Ефективно побудоване корпоративне врядування в державних компаніях напряму впливає на економічне зростання, покращення фінансових показників, зменшення інвестиційних ризиків та підвищення інвестиційної привабливості країни. Особливістю корпоративного управління в SOE є той факт, що посадові особи, до компетенції яких віднесене управління належними державі корпоративними правами, мають діяти не у власних інтересах, а виключно в інтересах держави.

Загалом можна виділити два підходи у державному регулюванні процесу управління корпоративними правами SOE. За першого підходу управління відбувається централізовано спеціально утвореним органом, який виконує функції акціонера. За другого підходу, який має місце і в Україні, функції акціонера виконують різні міністерства залежно від галузевої спрямованості того чи іншого державного підприємства.

Провідна роль у належному корпоративному управлінні державною компанію відведена наглядовій рад як органу, який відповідає за стратегічне скерування та моніторинг діяльності виконавчого органу управління та має забезпечувати невтручання в його діяльність. Для того, що належно і ефективно виконувати покладені на неї функції, наглядова рада повинна відповідати двом ключовим характеристикам: бути незалежною та компетентною. У випадку, коли мова йде про незалежність наглядової ради саме у державному секторі, потрібно зазначити, що така незалежність має певну специфіку, оскільки її слід розглядати не лише з огляду на відносини між наглядовою радою та виконавчим органом компанії, а й на відносини між наглядовою радою та акціонером (тобто відповідним міністерством) [1, ст. 6]. Основним завданням незалежної наглядової ради є контроль за тим, щоб рішення, які приймаються виконавчим органом, відповідали дійсним інтересам компанії, і щоб, у той же час, акціонер в особі окремих державних службовців не здійснював неправомірного тиску на виконавчий орган.

Окрему увагу корпоративному врядуванню та ролі незалежних наглядових рад в SOE приділила Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), прийнявши Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності. Керівні принципи стали орієнтиром для вдосконалення правового регулювання корпоративного врядування в державних підприємствах і в Україні. Варто зазначити, що навіть в умовах воєнного стану і жорстокої збройної агресії з боку російської федерації, законодавство у сфері корпоративного управління останніми роками було значно вдосконалене. Тільки протягом останніх двох років було прийнято як новий Закон України «Про акціонерні товариства», так і суттєво змінено в частині корпоративного управління Закон України «Про управління об'єктами державної власності».

Особливістю правового регулювання статусу наглядової ради в SOE є встановлення додаткових вимог та обмежень для таких наглядових рад, які мають на меті забезпечити формування незалежного, компетентного, професійного та незаангажованого складу наглядової ради. Серед таких вимог та обмежень можна виділити наступні:

1. Статутом державного акціонерного товариства не може передбачатися, що загальні збори акціонерів можуть вирішувати будь-які питання, у тому числі ті, що належать до компетенції наглядової ради або ради директорів. Зазначена норма дозволяє уникнути ситуації, коли держава в особі відповідного міністерства зможе передбачити у статуті можливість передати частину компетенції незалежної наглядової ради загальним зборам акціонерів.

2. На виконання вимоги статті 70 Закону України «Про акціонерні товариства» [2] наглядова рада зобов'язана щороку складати звіт про свою роботу. Такий звіт є окремою складовою частиною річного звіту товариства та підлягає оприлюдненню.

3. Склад наглядової ради має відповідати вимогами частини 4 статті 72 Закону України «Про акціонерні товариства», яка передбачає, що більшість членів наглядової ради має бути незалежними директорами [2].

4. Наглядова рада державного акціонерного товариства зобов'язана утворювати такі комітети, як комітет з питань аудиту, комітет з питань визначення винагороди посадовим особам акціонерного товариства і комітет з питань призначень.

5. Статутом товариства не можуть передбачатися додаткові підстави для дострокового припинення повноважень членів наглядової ради, крім тих підстав, які передбачені законодавством.

6. Відбір на посади членів наглядових рад відбувається за результатами конкурсної процедури, врегульованої на законодавчому рівні.

Зазначені особливості правового регулювання мають на меті забезпечити вимогу щодо незалежності наглядової ради як однієї з основ належного корпоративного врядування в державній компанії. Одним із ключових елементів такої незалежності у переважній більшості країн світу є інститут незалежних директорів. Це знайшло своє відображення в багатьох кодексах і рекомендаціях щодо найкращої практики, які вимагають запровадження мінімального відсотка незалежних директорів як для ради в цілому, так і для деяких комітетів, особливо щодо аудиторських комітетів [3]. Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності визначають, що незалежні члени наглядової ради державного підприємства, де це застосовно, повинні бути вільними від будь-яких матеріальних інтересів чи відносин з підприємством, його керівниками, іншими великими акціонерами та з організацією-власником, щоб не ставити під загрозу своє незалежне судження [4]. Відповідно до Закону України «Про акціонерні

товариства», незалежний директор це член наглядової ради, на якого відсутній будь-який вплив з боку інших осіб у процесі прийняття рішень під час виконання обов'язків члена наглядової ради [2]. Відповідно до статті 73 зазначеного закону, не може вважатися незалежним директором особа, якщо вона:

– входила протягом попередніх п'яти років до складу органів управління цього товариства та/або афілійованих з ним юридичних осіб;

– одержує та/або одержувала протягом попередніх трьох років від цього товариства та/або афілійованих з ним юридичних осіб додаткову винагороду в розмірі, що перевищує 5 відсотків сукупного річного доходу такої особи за кожний з таких років;

– володіє (прямо або опосередковано) 5 і більше відсотками статутного капіталу юридичної особи або є посадовою особою чи особою, яка здійснює управлінські функції в такій юридичній особі, або є фізичною особою – підприємцем, яка протягом минулого року мала істотні ділові відносини з товариством та/або афілійованими з ним юридичними особами;

– є та/або була протягом попередніх трьох років ключовим партнером, посадовою особою чи працівником суб'єкта аудиторської діяльності, що брав участь у наданні послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності цього товариства та/або афілійованих з ним юридичних осіб;

– є та/або була протягом попередніх трьох років працівником аудиторської фірми, яка протягом попередніх трьох років надавала аудиторські послуги цьому товариству та/або афілійованим з ним юридичним особам;

– є та/або була протягом попередніх трьох років працівником цього товариства та/або афілійованих з ним юридичних осіб;

– є акціонером – власником контрольного пакета акцій та/або представником акціонера - власника контрольного пакета акцій цього товариства в будь-яких цивільних відносинах;

– була сукупно більше 12 років членом наглядової ради цього товариства;

– є особою, пов'язаною родинними відносинами з особами, переліченими у пунктах вище;

– не відповідає додатковим критеріям, встановленим статутом акціонерного товариства або іншими внутрішніми документами товариства [2].

Слід зазначити, що чинне законодавство України на сьогодні є таким, що в більшій мірі відповідає найкращим стандартам корпоративного управління та Керівним принципам ОЕСР. Однак аналіз можливості реалізації на практиці окремих правових норм дозволяє виявити окремі проблемні моменти, які можуть нівелювати незалежність наглядової ради.

Одним з таких проблемних моментів є практична реалізація законодавчої вимоги щодо більшості незалежних директорів у складі наглядової ради. Як зазначається в Керівних принципах ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності, для посилення об'єктивності Наглядових рад державних підприємств, має існувати вимога мінімальної кількості їх незалежних членів [4]. І формально така вимога передбачена як у частини 4 статті 72 Закону України «Про акціонерні товариства», так і у частині 2 статті 11^2 Закону України «Про управління об'єктами державної власності». При цьому обов'язок забезпечити призначення (обрання) незалежних членів наглядових рад державних акціонерних товариств покладено на уповноважений орган управління. Отже, законодавство України в цій частині повністю відповідає найкращим світовим практикам у сфері корпоративного врядування. Проте, жодних наслідків порушення вимоги щодо більшості незалежних членів у складі наглядової ради законодавство не містить, що призводить до непоодиноких випадків функціонування наглядових рад, склад яких не відповідає вимогам законодавства. На сьогоднішній день єдиний випадок, коли наглядова рада державного акціонерного товариства буде неправомочною, передбачений статтею 11^2 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», відповідно до положень якої наглядова рада є неправомочною у випадку, якщо кількість членів наглядової ради, повноваження яких є дійсні, становить половину її кількісного складу, встановленого статутом, або менше [5]. Аналогічне положення містить і стаття 75 Закону України «Про акціонерні товариства», де зазначається, що засідання наглядової ради є правомочними за умови що кількість членів наглядової ради, повноваження яких є чинними, становить більше половини її загального складу [2].

Отже, якщо, наприклад, наглядова рада складається з дев'яти членів, п'ять з яких є незалежними, у випадку, якщо повноваження будуть чинними у шести членів, з яких тільки два будуть незалежними, наглядова рада буде правомочною та зможе приймати будь-які рішення відповідно до своєї компетенції. При цьому, вимогу щодо більшості незалежних у складі наглядової ради до-

тримано не буде. Відсутність правових наслідків порушення вимоги щодо кількості незалежних членів створює ситуацію, коли існує можливість цілком законно функціонувати наглядовій раді, у складі якої кількість незалежних членів буде становити менше половини.

Враховуючи вищезазначене, на нашу думку існує потреба врегулювання питання правомочності наглядової ради у тих випадках, коли не дотримується вимога про те, що більшість членів наглядової ради державного акціонерного товариства мають становити незалежні члени.

У той же час, підхід до вище окресленого питання має бути комплексним. Якщо наглядова рада не буде правомочною до моменту виконання вимоги щодо більшості незалежних членів у її складі, необхідно одночасно на законодавчому рівні закріпити правові наслідки невиконання акціонером свого обов'язку по забезпеченню призначення (обрання) незалежних членів наглядових рад державних акціонерних товариств. Відповідно до статті 11^2 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», добір кандидатів на посаду члена наглядової ради розпочинається не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку повноважень відповідного члена наглядової ради (якщо у зазначений строк не прийнято рішення про продовження строку його повноважень) або не пізніше 10 днів з дня дострокового припинення повноважень. Відповідно до Порядку проведення конкурсного відбору кандидатів на посаду незалежного члена наглядової ради державного унітарного підприємства та їх призначення, а також проведення конкурсного відбору кандидатів на посаду незалежного члена наглядової ради господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, що пропонуються суб'єктом управління об'єктами державної власності до обрання на посаду незалежних членів наглядової ради, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 р. № 142, підставою для оголошення конкурсного відбору кандидатів на посаду незалежних членів наглядової ради є наказ відповідного суб'єкта управління [6]. Однак на практиці суб'єкти управління досить часто не дотримуються встановленої вимоги та не розпочинають відбір незалежних членів наглядової ради. На нашу думку, доцільним є встановлення на законодавчому рівні правового регулювання наслідків невиконання суб'єктом управління свого обов'язку розпочати відбір незалежних членів наглядової ради.

Ще одним проблемним моментом, на нашу думку, є практична реалізація пункту 6 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління» від 22 лютого 2024 року № 3587-IX. Відповідно до вказаної норми у період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 12 місяців з дня його припинення чи скасування, але не більше трьох років з дня набрання чинності цим Законом, у господарських товариствах, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, якщо утворення наглядової ради є обов'язковим відповідно до закону, а також якщо утворення наглядової ради передбачено статутом, орган управління державного унітарного підприємства, загальні збори господарського товариства мають право приймати рішення з питань, що належать до виключної компетенції наглядової ради згідно із законом та/або статутом, до обрання нового складу наглядової ради. Після набрання наглядовою радою правомочності рішення, які належать до виключної компетенції наглядової ради і були прийняті органом управління/загальними зборами акціонерів у період її неправомочності, можуть бути переглянуті наглядовою радою [7].

На нашу думку, зазначена норма створює ситуацію, коли міністерство, що виконує функції акціонера, може бути зацікавленим у відсутності правомочної та незалежної наглядової ради адже буде мати правові підстави виконувати функції наглядової ради, в тому числі, такі стратегічно важливі ,як обрання (призначення) членів виконавчого органу.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, вбачається необхідність у посиленні контролю за забезпеченням з боку державних органів формування складу наглядової ради, який відповідав би вимогам щодо більшості незалежних членів. На сьогоднішній день основним проблемним моментом є той факт, що представниками держави не забезпечується своєчасне проведення конкурсного відбору незалежних членів наглядових рад державних акціонерних товариств. З огляду на те, що з правової точки зору це не призводить до відсутності у наглядової ради правомочності для проведення засідань та прийняття рішень в межах своєї компетенції, має місце функціонування наглядових рад, у який кількість незалежних членів менша за представників держави. Зважаючи на те, що корпоративне врядування в державних компаніях має відповідати кращим практикам у сфері корпоративного управління, має бути створений законодавчий механізм, який буде стимулювати

органи управління належним чином виконувати свої обов'язки по своєчасному обранню незалежних членів наглядових рад державних підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Luca Gnan, Alessandro Hinna, Danila Scarozza, Fabio Montaduro. SOEs ownership and control: Indipendence and competence of boards members. *Corporate Ownership & Control*. Volume 8, Issue 1, Fall 2010, Continued. URL: efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.virtusinterpress.org/IMG/pdf/10-22495_cocv8i1c7p6.pdf.
2. Про акціонерні товариства: Закон України від 27 липня 2022 року № 2465-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2023, № 18-19, ст. 81.
3. Vagliasindi M. The effectiveness of boards of directors of state owned enterprises in developing countries. URL: https://www.researchgate.net/publication/23550569_The_effectiveness_of_boards_of_directors_of_state_owned_enterprises_in_developing_countries/link/00b7d53b2da9672a15000000/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19.
4. Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності, редакція 2015 року. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/governance/2015_9789264312906-uk#page1.
5. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 року № 185-V. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2006, № 46, ст. 456.
6. Деякі питання управління державними унітарними підприємствами та господарськими товариствами, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 року № 142. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D0%BF#Text.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління: Закон України від 22 лютого 2024 року № 3587-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3587-20#Text.

УДК 346
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.8

ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОГО РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ БЛОКЧЕЙН

Черних О.С.,
аспірант Інституту економіко-правових досліджень
НАН України, адвокат
ORCID: 0000-0002-5904-1734

Черних О.С. Тенденції міжнародного розвитку правового забезпечення господарсько-правових відносин у сфері застосування технології блокчейн.

Стаття розглядає вплив міжнародного досвіду, зокрема рекомендацій FATF, Європейського законодавства на регулювання криптовалют і блокчейн-технологій в Україні. Особлива увага приділена досвіду Сполученого Королівства, ЄС та Швейцарії, де успішно провели тестові транзакції відповідно до вимог FATF. Стаття наголошує на складності дотримання міжнародних стандартів у блокчейн-операціях через тривалі строки їх впровадження та обсяг необхідних правових змін. В статті визначається необхідність наукового аналізу тенденцій розвитку регулювання крипто-активів, з метою наукового прогнозування їх подальшого розвитку, відокремлення від існуючих інститутів права. Проаналізовано рішення Європейського суду з прав людини, яке підтверджує платіжну функцію криптовалют, що робить їх аналогічними фіатним грошам. Однак українське законодавство, поки не визнає криптовалюти засобом платежу, що ускладнює їх регулювання. У статті також підкреслюються переваги блокчейн-технологій для державного управління та бізнесу, включаючи прозорість, неможливість змінювати дані після запису та незалежність від учасників. Позитивні зміни в українському законодавстві, зокрема імплементація Регламенту ЄС щодо ринків криптоактивів, мають прискорити розвиток національної економіки та її інтеграцію з європейським ринком. В статті проаналізовано тісний зв'язок впровадження технологій блокчейн з фінансовим і банківським секторами економіки, при цьому аналізується відмінність розвитку і ключові характеристики використання блокчейн при проведені платежів, документарних операцій, фінансування експортно-імпортних угод.

Визначені тенденції розвитку правового забезпечення, а саме, пов'язаність з фінансовим і господарським (комерційним) сектором, необхідність впровадження верифікації, ідентифікації та аутентифікації суб'єктів для легальності транзакції – правочинів, що проводяться за технологією блокчейн, відокремлення технології блокчейн від ринку криптовалют, в тому сенсі, що криптовалюти одна з можливостей технології блокчейн, а не технологія блокчейн є обслуговуючим, допоміжним механізмом ринку криптовалют.

Ключові слова: криптовалюта, блокчейн, віртуальні активи, транзакція, законодавство, платіжний засіб, розподілений реєстр, криптоактиви, VASP, євроінтеграція.

Chernykh O.S. Trends in the international development of legal support of economic law relations in the field of application of blockchain technology.

The article considers the influence of international experience, in particular FATF recommendations, European legislation on the regulation of cryptocurrencies and blockchain technologies in Ukraine. Special attention is paid to the experience of the United Kingdom, EU and Switzerland, which successfully conducted test transactions in accordance with FATF requirements. The article emphasizes the difficulty of complying with international standards in blockchain operations due to the long terms of their implementation and the amount of necessary legal changes. The article defines the need for a scientific analysis of trends in the development of regulation of crypto-assets, with the aim of scientific forecasting of their further development, separation from existing legal institutions. The decision of the European Court of Human Rights, which confirms the payment function of cryptocurrencies,

which makes them similar to fiat money, is analyzed. However, Ukrainian legislation does not yet recognize cryptocurrencies as a means of payment, which complicates their regulation. The article also highlights the benefits of blockchain technology for government and business, including transparency, immutability of data once recorded, and independence from participants. Positive changes in Ukrainian legislation, in particular the implementation of the EU Regulation on crypto-asset markets, should accelerate the development of the national economy and its integration with the European market. The article analyzes the close connection between the implementation of blockchain technologies and the financial and banking sectors of the economy, while analyzing the difference in development and the key characteristics of the use of blockchain when making payments, documentary transactions, and financing export-import agreements.

Identified trends in the development of legal support, namely, the connection with the financial and economic (commercial) sector, the need to implement verification, identification and authentication of subjects for the legality of transactions – transactions carried out using blockchain technology, separation of blockchain technology from the cryptocurrency market, in the sense that cryptocurrencies are one of the possibilities of blockchain technology, and not blockchain technology is a service, auxiliary mechanism of the cryptocurrency market.

Key words: cryptocurrency, blockchain, virtual assets, transaction, legislation, payment method, distributed ledger, crypto assets, VASP, european integration.

Постановка проблеми. В 2023 році в сфері правового забезпечення сфери віртуальних активів, що засновані на технології розподіленого реєстру (блокчейн) відбулися зміни. Зокрема це стосується правового регулювання в Європейському Союзі, Сполученому Королівстві та Україні.

09 червня 2023 року було оприлюднено Регламент Європейського Союзу ринків криптоактивів [1] (далі Регламент) який, пропонує встановлення такого правового регулювання криптоактивів, що фактично прирівнює їх до фінансових інструментів. 19 червня 2023 року Велика Британія отримала проголосований в першому читання Financial Services and Markets Bill (FSMB) – Закон «Про фінансові послуги та ринки», яким змінюється регулювання питання криптовалют, і встановлене їх ототожнення до фінансових інструментів [2]. Зазначені зміни важливі, тому що саме Регламент взятий за основу для розробки змін презентованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) 16 червня 2023 року [3] до так і ненабувшого станом на 10 жовтня 2024 року чинності Закону України «Про віртуальні активи», а зміни регулювання у Сполученому Королівстві мають бути враховані тому, що 20 березня 2023 року Підписна Угода про цифрову торгівлю між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії (далі – Угода про цифрову торгівлю[4]) яка є інтегрованою частиною Угоди про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії (далі – Угода між Україною та Сполученим Королівством), вчинену 08.10.2020 [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі правового регулювання віртуальних активів присвячені розробки українських вчених Іванського А. [6], Подцерковного О., Могил Л. [7], Кудь О., Кучерявенко М., Смичок Є. [8], Кулік О. [9], Гудима Т., Джабарілов Р., Устименко В. [10], які зосереджені на фундаментальних дослідженнях природи віртуальних активів, при цьому більше уваги приділяється саме віртуальним валютам, в той час як інші аспекти використання блокчейн технологій потребують розгалужених досліджень.

Метою статті є: дослідження останніх тенденцій регулювання блокчейн технологій, з метою їх адаптації та імплементації для правозастосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Технологія блокчейну (англ. «Blockchain», «Block chain» від «block» – блок, «chain» – ланцюг) являє собою розподілену базу даних, яка підтримує перелік записів – так званих «інформаційних блоків», – кількість яких постійно зростає.

Основними перевагами цієї технології є певна публічна доступність та надійність здійснюваних економічних транзакцій. Під публічною доступністю мається на увазі те, що всі блоки є доступними для перегляду, тобто можна відстежити шлях будь-якої транзакції. Надійність та безпечність ж забезпечується тим, що виключається підміна даних та хакерські атаки, оскільки використовуються спеціальні криптографічні ключі.

За визначенням О. Кудя, М. Кучерявенко, Є. Смичка «Розподілений реєстр є базою даних, яка розподілена між кількома мережевими вузлами (нодами), кожен з яких отримує дані з інших

вузлів і зберігає повну копію реєстру. У цьому такі вузли оновлюються незалежно друг від друга. Ключовою особливістю розподіленого реєстру є децентралізація, тобто відсутність єдиного центру зберігання та реєстрації даних.» [8, с. 13].

Аналізуючи правову природу блокчейну можна стверджувати, що Приєднання до блокчейн є фактично добровільним приєднанням до публічного договору, оферти про використання криптографічних блоків та комунікацій і тому, тому в першу чергу блокчейн розглядається як інститут що функціонує в приватній сфері, і досліджується, насамперед, як механізм проведення розрахунків чи смарт-контрактів.

Блокчейн, фактично, це публічний реєстр інформації, зібраної через мережу, яка знаходиться у розподіленому стані у багатьох користувачів Інтернету. Саме так записується ця інформація, що надає блокчейну його новаторський потенціал. Технологія Blockchain – це не компанія і не додаток, а скоріше абсолютно новий спосіб документування даних в Інтернеті. Ця технологія може бути використана для розробки блокчейн-додатків, таких як соціальні мережі, месенджери, платформи розрахунків, біржі, платформи зберігання даних, системи голосування, системи прогнозування ринків, системи розподілу соціальної допомоги.

Головною перевагою блокчейну для регулювання господарських відносин є його незалежність від учасників цих відносин.

Ця незалежність полягає в тому, що система блокчейн на відміну від системи правовідносин в принципі не допускає порушення встановлених правил: «Однією з фундаментальних відмінностей між юридичним і технічним кодексом є механізм, за допомогою якого кожен впливає на діяльність. Юридичний кодекс є «зовнішнім»: правила може бути порушено, але наслідки випливають із цього порушення, щоб забезпечити відповідність. Технічний код, навпаки, є «внутрішнім»: якщо його правила порушуються, виникає помилка повертається, і жодної активності не відбувається, тому відповідність забезпечується через операцію самого коду. Ще одна характеристика програмного забезпечення полягає в тому, що машина буде жорстко працювати дотримуйтеся правил навіть у тих випадках, коли ця відповідність призводить до непередбачених або небажаних подій результати. Це призводить до деяких разючих відмінностей у роботі розподілених систем бухгалтерських книг порівняно з поточною фінансовою системою [11, с. 41].

Інформація, записана на блокчейні, може приймати будь-яку форму, будь то позначаючи передачу грошей, право власності, транзакцію, чиюсь особу, угоду між двома сторонами. Однак для цього потрібне підтвердження від декількох пристроїв, комп'ютерів, що верифіковані у системі, в мережі інтернет. Як тільки між цими пристроями буде досягнута домовленість, інакше відома як «консенсус», зберігати щось на блокчейні, вона, безперечно, є, її неможливо оскаржити, видалити або змінити без відома та дозволу тих, хто зробив цей запис, а також будь-кому з необмеженого кола осіб.

Те, що в системі блокчейн називається «консенсус», є фактично акцептом публічної оферти, яку неможливо відмінити і в тому є перевага перед іншими системами контролю поведінки чи виконання зобов'язань як правових, моральних и релігійних.

Першими такі переваги стали використовувати в транскордонних міжбанківських правочинах.

Так перші операції з проведення міжбанківських розрахунків були проведені у 2016 році [12] банком Barclays для свого клієнта компанії Ornua. Це був акредитив, яким забезпечено постачання масла та сирів до компанії Сейшельских островів на суму 100 000 доларів США, що послугувало поштовхом для розвитку торгового фінансування через використання блокчейну в акредитивних формах розрахунків.

Після цього провідні фінансові установи світу почали розвивати технології торгового фінансування за допомогою блокчейн і пропонувати різні шляхи адаптації нових інформаційних технологій до вимог сучасного фінансового світу.

Так вже у 2018 році британській банк HCBS та голландській банківський холдинг ING реалізували схему торгового фінансування для міжнародної корпорації Cargill щодо забезпечення постачання сільськогосподарської продукції в рамках відносин між компаній холдингу.

Так у проекті для Cargill були мінімізовані операційні ризики та забезпечено дотримання політики KYC (Know Your customer) (знай свого клієнта) відповідно до рекомендацій FATF (Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей) та стандартів International Accounting Standards Committee (IASC). Але для широкого загалу ці послуги та сервіс розрахунків з використанням блокчейн у господарських операціях не стали реальністю.

Найперша операція Barclays була проведена усього за чотири години, в той час як звичайно проведення операцій по покритому акредитиву (LC – "letter of credit") займає близько семи днів.

У 2018 презентовано – Batavia, платформа торгового фінансування, яка заснована на блокчейні, розроблена IBM та консорціумом з п'яти банків, завершила свої перші операції в реальному часі з корпоративними клієнтами і вважається близькою до комерційного використання.[13]

Також існуюча we.trade, європейська платформа для управління, відстеження та захисту торгових операцій між клієнтами малого та середнього бізнесу, за підтримки дев'яти банків, прагнула запустити бізнес-клієнтів у третьому кварталі 2018 року [14].

З 2016 року фінансові інституції активно розвивають галузь розрахунків за допомогою блокчейн технологій. Так у квітні 2018 року міжнародний банківський синдикат презентував «Fusion LenderComm» – платформа для синдикованих кредитів, що працює на блокчейні, і яка доступна після успішного опробування семи міжнародних банків, включаючи BNP Paribas, BNY Mellon, HSBC, ING, Natixis та State Street [15].

У травні 2019 року три міжнародних банки на цій платформі вже протестували міжбанківське кредитування, розрахунки у реальному часі, валютні позиції банків-контрагентів та залишки по нарахуванням [16]. В першу чергу, лідерами господарських операцій з використанням блокчейн є забезпечення торгівлі. Найбільший світовий агрохолдинг Cargill вже забезпечує розрахунки за аграрну продукцію в рамках своїх структур.

Впровадження блокчейн технологій вже викликало дискусії Міжнародній торговій палаті щодо внесення змін до правил INCOTERMS [17] та правил МТП 500, МТП 600. Враховуючи, що Україна є одним зі світових лідерів з постачання аграрної продукції до світових ринків, проблематика наукового дослідження та розробки теоретичних обґрунтувань правового регулювання блокчейн у господарських відносинах, є нагальною та на часі.

09 липня 2020 року у Женеві пройшла нарада The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) на якій визначили: «1) створити структуру / механізм для розробки та впровадження інфраструктури служб блокчейну ООН, яка буде сумісною та відповідатиме іншій інфраструктурі послуг, а також може бути використана або розширювана у всьому світі; 2) підготувати довідковий документ про стратегію розвитку та впровадження взаємодіючої глобальної інфраструктури технологій блокчейн, беручи до уваги існуючі відповідні стандарти» [18].

Проблематика імплементації іноземного правового регулювання полягає не лише у рецепції законодавства чи запровадження рекомендацій міжнародних організацій, які будуть розроблені в найближчий час Європейською економічною комісією ООН та Міжнародною торгівельною палатою, питання в втіленні блокчейн технологій в державне управління для мінімізації впливу суб'єктивного фактору в регулятивних процедурах, що має покращити умови ведення бізнесу і сприяти економічному росту.

Так в Індії у 2018-2019 роках урядова платформа фінансування рахунків-фактур розпочала роботу з рішенням на основі блокчейну, яке дозволило різним залученим компаніям обмінюватися інформацією, щоб запобігти подвійному фінансуванню через блокчейн. Однак у цього продукту немає елемента фінансування, але участь держави як публічноправового регулятора є винятковою.

Також всесвітньо відомий успіх застосування у 2019 році блокчейн технології у Швеції при реєстрації прав на землю [19]. Досвід Естонської компанії Guardtime [20] що з 2008 року займається збереженням медичних карток пацієнтів за допомогою технології блокчейн, також підтверджує успішність використання таких систем. Щодо Британії, то «ще 2015 року її уряд офіційно проголосив у своїй цифровій стратегії про створення «уряду як платформи» (Government as a Platform, або GaaP) як про головний підхід до надання цифрових послуг. Британська урядова цифрова служба (Government Digital Service (GDS)) вже понад 13 років активно та масово впроваджує заходи у платформному управлінні, а інші розвинені країни (США, Канада, Австралія, Південна Африка) змоделювали свої урядові цифрові сервіси на зразок британської GDS.» [21, с. 6].

Також Банк Англії, був першим банком, що почав експерименти з цифровою валютою, визначивши успіх та перспективність цих розробок, саме як платіжних операцій з платіжним інструментом CBDC (Central bank's digital currency) – цифрова валюта центрального банку [22]. А 20 вересня 2023 року набув чинності Закон Сполученого Королівства «Про електронний торгівельний документ» [23], який ввів поняття «електронного торгового документу» прирівнявши його до «паперового торгівельного документу», що певним чином спростило регулювання галузі і ото-

тожнило документи, що можуть використовуватися на ринку віртуальних послуг з паперовими, за умови наявності в них необхідних реквізитів.

У 2019 році на рівні The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) (Європейська економічна комісія ООН) проведено обговорення та підготовлено доповідь, щодо необхідності впровадження блокчейн у торгове фінансування, так звана «Біла книга. Блокчейн у спрощені торгівлі» («White Paper. Blockchain in Trade Facilitation»).

Розвиток торгових і розрахункових операцій з використанням блокчейн був обговорений Комісією зі спрощення торгівлі та електронного бізнесу Європейської економічної комісії ООН, зокрема зазначено (стор. 36.: «Правові системи очікують певного ступеня достовірності, незмінності та перевірки матеріалів або інформації, представлені для того, щоб суди розглядали їх як допустимі докази. У випадку публічних записів блокчейнів, хоча технологія передбачає незмінність і перевіряючи транзакції, мережа дозволяє будь-кому брати участь, використовуючи псевдоніми, які дуже ускладнюють оцінку юридичної особи, яка бере участь у транзакції. Таким чином, якщо особа (особи), яка бере участь у судовому процесі, не має повноважень (і не може) виявити справжню особу учасника (учасників) у транзакціях на публічному блокчейні про які йдеться, суди можуть мати сумніви щодо транзакцій, заснованих на блокчейнах, як до допустимих доказів.» [24].

Таким чином практичне застосування систем блокчейн може бути легальним за умови забезпечення чіткого, послідовного виконання закладеного правового або фінансового алгоритму між чітко встановленими суб'єктами.

В той же час, слід відзначити, що основним чинником, що сповільнює впровадження блокчейн у господарських операціях є проблема ідентифікації, верифікації та запобігання легалізації доходів отриманих злочинним шляхом.

У жовтні 2018 року FATF прийняла зміни до своїх Рекомендацій, щоб чітко пояснити, що вони застосовуються до фінансової діяльності, що стосується віртуальних активів, а також додала два нові визначення у Глосарії, «віртуальний актив» (VA) та «постачальник послуг віртуальних активів» (VASP). Змінена Рекомендація 15 FATF [25] вимагає, щоб VASP були врегульовані для боротьби з відмиванням грошей та боротьби з фінансуванням тероризму (ПВК/ФТ), ліцензовані або зареєстровані та підлягали застосуванню ефективних систем моніторингу або нагляду.

У червні 2019 року FATF прийняла пояснювальну записку до Рекомендації 15 для подальшого роз'яснення того, як повинні застосовуватися вимоги FATF щодо ПД та ПДП, зокрема щодо застосування підходу, заснованого на оцінці ризику (ППР), щодо діяльності або операцій ПДП та ПДП; нагляд або моніторинг VASP для цілей протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму; ліцензування або реєстрація; запобіжні заходи, такі як примусове ставлення клієнтів, ведення документації та звітування про підозрілі трансакції, серед іншого; санкції та інші заходи правозастосування; та міжнародне співробітництво.

Рекомендації FATF [26], які імплементовані в законодавство України Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 19.12.2020 року, ще біль жорстко встановлюють вимоги щодо ідентифікації та верифікації контрагентів та змісту їх операцій. При цьому слід відмітити, що 15 Рекомендація, яка регулює вимоги щодо віртуальних активів, досі не впроваджена в Україні.

Враховуючи, що розвиток фінансових послуг на базі технології блокчейн несе певні ризики, то FATF у 2014 році введено рекомендації щодо запобігання ризикам: «Однак інші характеристики віртуальних валют в поєднанні з їх глобальним охопленням представляють потенційні ризики ПВК / ФТ, такі як: анонімність, яку надає торгівля віртуальними валютами в Інтернеті

- обмежена ідентифікація та перевірка учасників,
- відсутність чіткості щодо відповідальності за дотримання, нагляд та забезпечення дотримання закону про боротьбу з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму за цими операціями, які розподілені за кількома країнами,
- відсутність центрального наглядового органу» [27].

Враховуючи, що у 2019 році FATF поширила свої вимоги на сферу криптовалют та операцій за допомогою блокчейн технології, то цілком є необхідним аналіз можливостей таких дій в українському правовому полі.

Необхідний досвід є в Швейцарії де 21.0.2020 провели першу транзакцію за вимогою протоколів FATF [28], як тестову, на суму 23 американських долари. Але і розмір транзакції і строки до

її підготовку (понад шість років) говорять про те, що надскладним є саме дотримання усіх міжнародних норм публічно-правового характеру при реалізації зобов'язань за допомогою блокчейн технологій.

Таким чином чітко відслідковується розвиток застосування блокчейн технологій від використання лише в транскордонних розрахунках, до ведення державних реєстрів і проведення звичайних транзакцій з дотриманням усіх вимог законодавства з повною деанонімізацією операції.

Окремо слід заначити, що віртуальні активи і за класифікацією Банка Англії, за позицією Європейської Комісії [29] та за позицією Європейського суду з прав людини (зокрема справа 22 жовтня 2015 року у справі Хедквіст проти Швеції) віртуальні активи (криптовалюта зокрема) мають усі властивості засобу платежу.

«Суд заявляє, що віртуальна валюта може бути визначена як тип нерегульованих цифрових грошей, що емітуються та контролюються його розробниками і приймаються членами певної віртуальної спільноти. Віртуальна валюта "біткойн" є однією з віртуальних валютних схем із "двостороннім потоком", яку користувачі можуть купувати та продавати на основі обмінного курсу. Зважаючи на їхнє використання у реальному світі, такі віртуальні валюти є аналогічними іншим конвертованим валютам. Вони дають можливість купувати як реальні, так і віртуальні товари та послуги. Віртуальні валюти відрізняються від електронних грошей, як визначено Директивою 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 вересня 2009 р. щодо започаткування і здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до директив 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС та скасовує Директиву 2000/46/ЄС (OJ 2009 L 267, с. 7), оскільки, на відміну від таких грошей, віртуальні валюти не виражені в традиційних одиницях обліку, таких як євро, а натомість виражені у віртуальних одиницях обліку, таких як "біткойн".» [30].

Тому найбільшою проблемою як правового регулювання так і наукових досліджень, є те, що Закон України «Про віртуальні активи» (не набув чинності) в суперечч міжнародні практиці визначив що віртуальні активи в Україні не є засобами платежу, тим самим вивівши систему розрахунків за допомогою блокчейн технологій в позаправове поле. Платіжність віртуальних активів, тобто можливість обміну їх між собою та на валюти (фіатні гроші) є визнаною правовою конструкцією, властивістю віртуальних активів і тому швидше визнання їх в Україні призведе до спрощення регулювання і відповідно, застосування похідних інститутів та механізмів правового забезпечення, відповідно до світових тенденцій розвитку регулювання.

Висновки. Сучасними Тенденціями розвитку правового забезпечення господарсько-правового регулювання, важливими для подальшої розробки законодавства та аналізу перспектив правового забезпечення використання блокчейн в господарській діяльності, слід відзначити:

– пов'язаність з фінансовим і господарським (комерційним) сектором,

– необхідність верифікації, ідентифікації та аутентифікації суб'єктів для легальності транзакції – правочинів, що проводяться за технологією блокчейн,

– відокремлення технології блокчейн від ринку криптовалют, в тому сенсі, що криптовалюти одна з можливостей технології блокчейн, а не технологія блокчейн є обслуговуючим, допоміжним механізмом ринку криптовалют.

Перевагами блокчейн технологій для впровадження у господарській діяльності, які необхідно визначити:

- Відсутність впливу на систему, бо сама сутність блокчейн технології полягає у забезпечені проведення певної транзакції між учасниками (суб'єктами) цієї транзакції, за певним узгодженим між ними алгоритмом, за умовами узгодженими учасниками але без можливості ними вплинути на транзакцію після акцепту її умов. Відсутність можливості впливу забезпечується саме тим, що транзакція, як набор кодів, розподіляється між необмеженою кількістю комп'ютерів та її умови виконуються акцептованим алгоритмом у віртуальному середовищі і сам результат транзакції доступний для контролю та перевірки будь-якій особі.
- Незалежність виконання адміністративної процедури або правочину, бо по собі блокчейн технологія це реальна можливість втілення «розумних контрактів», що можуть виконуватися без участі суб'єктів та виконання яких забезпечується віртуально та невиконання яких за своєю природою просто неможливо і не лише в приватноправовому регулюванні, а й в державному регулюванні господарської діяльності.
- Захищеність від знищення історичних записів (архівів), бо блокчейн зобов'язаний своєю назвою тому, як він працює, і способом зберігання даних, а саме тому, що інформація упаковуєть-

ся в блоки, які зв'язуються, утворюючи ланцюжок з іншими блоками подібної інформації. Саме цей акт зв'язування блоків у ланцюг робить інформацію, що зберігається на блокчейні, такою надійною. Після того, як дані записані в блок, їх неможливо змінити, не змінюючи кожен блок, що прийшов після нього, що робить неможливим це зробити, без відображення змін, що будуть очевидні іншим учасникам мережі.

Позитивними змінами у підходах Українського законодавця слід визначити проект з імплементації Регламенту Європейського Союзу ринків криптоактивів [1], що упорядковує відповідність національного Законодавства до європейського, що має стимулювати взаємодію ринків і позитивно впливати на повоєнне відновлення економіки України. Важливим для розвитку національного законодавства, вбачається врахування переваг застосування блокчейн технологій, наведених в цьому дослідженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937. EUR-LEX офіційний сайт Європейського союзу. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0593 (дата звернення: 02.10.2024).
2. Shumba C. UK Crypto, Stablecoin Laws Approved by Parliament's Upper House. CoinDesk.19.06.2023.URL:https://www.coindesk.com/policy/2023/06/19/uk-crypto-stablecoin-laws-approved-by-parliaments-upper-house/?outputType=amp (дата звернення: 02.10.2024).
3. Віртуальні активи в законі: В Україні представлений довгоочікуваний документ для запуску ринку. Офіційна сторінка Національної комісії з регулювання ринків цінних паперів та фондового ринку. Новини. 14.06.2023. URL: https://www.nssmc.gov.ua/virtualni-aktyvy-v-zakoni-v-ukraini-predstavlenyi-dovhoochikuvanyi-dokument-dlia-zapusku-rynku/ (дата звернення: 02.10.2024).
4. Офіційна веб-сторінка Міністерства економіки України. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e05fe8f-815d-4fa7-903b-aa59dc2d650f (дата звернення: 02.10.2024).
5. Угода про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_001-20#n985 (дата звернення: 02.10.2024).
6. Іванський А. Фінансово-правові аспекти кваліфікації віртуальних активів в Україні у порівнянні з досвідом Європейського Союзу та інших зарубіжних країн. *Право і суспільство*. 2024. № 1(2). URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/ archive/2024/1_2024/part_2/26.pdf (дата звернення: 02.10.2024).
7. Подцерковний О.П., Могил Л.С. Щодо потреб застосування теорії правової фікції для визначення поняття «криптовалюта». *Економіка та право*. 2023. № 1. С. 11–23.
8. Kud, A., Kucheriavenko, M., & Smychok, Y. (2019). **Digital assets and their economic and legal regulation in the light of the blockchain technology development**. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01900692. 2021.1993905 (дата звернення: 02.10.2024).
9. Кулик, О.І. (2021). Правове регулювання ринку віртуальних активів. *Актуальні проблеми держави і права*, (92), 52–58.
10. Гудіма Т., Устименко В., Джабраілов Р., & Черних О. (2022). Особливості правового регулювання обігу віртуальних активів в україні: де-факто vs де-юре. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, *5*(46), 137–148. URL: https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3844.
11. FATF recommendations. URL: http://www.fatf-gafi.org/publications/ fatfrecommendations/documents/fatf-recommendations.html (дата звернення: 02.10.2024).
12. Barclays bank looks into blockchain technology. Reuters. URL: https://www.reuters.com/ article/us-banks-barclays-blockchain-idUSKCN11D23B (дата звернення: 02.10.2024).
13. Blockchain-based Batavia platform set to rewire global trade finance. IBM Blog. URL: https://www.ibm.com/blogs/blockchain/2018/04/blockchain-based-batavia-platform-set-to-rewire-global-trade-finance (дата звернення: 02.10.2024).

14. HSBC and ING in live trade finance transaction on blockchain. Global Trade Review. URL: https://www.gtreview.com/news/fintech/hsbc-and-ing-in-live-trade-finance-transaction-on-blockchain/ (дата звернення: 02.10.2024).
15. Blockchain solution for syndicated loans becomes first app to go live on R3's Corda. Global Trade Review. URL: https://www.gtreview.com/news/fintech/ blockchain-solution-for-syndicated-loans-becomes-first-app-to-go-live-on-r3s-corda/ (дата звернення: 02.10.2024).
16. Finastra's Fusion LenderComm on blockchain signs up three new big banks. FinTech Futures. URL: https://www.fintechfutures.com/2019/05/finastras-fusion-lendercomm-on-blockchain-signs-up-three-new-big-banks (дата звернення: 02.10.2024).
17. Sun D. Incoterms rules 2020 and blockchain. ICC. URL: https://iccwbo.org/media-wall/news-speeches/incoterms-rules-2020-blockchain-dorjee-sun-dap-fob-fca-exw-cfr-cpt/ (дата звернення: 02.10.2024).
18. Digital Trade Spotlight at the 11th World Chambers Congress in Rio. UNECE. URL: https://www.unece.org/index.php?id=54682 (дата звернення: 02.10.2024).
19. Sweden's Land Registry demos live transaction on a blockchain. CoinDesk. URL: https://www.coindesk.com/markets/2018/06/15/swedens-land-registry-demos-live-transaction-on-a-blockchain/ (дата звернення: 02.10.2024).
20. Estonia's digital transformation. DOU. URL: https://dou.ua/lenta/ columns/estonia-technology/ (дата звернення: 02.10.2024).
21. Blockchain in public administration. Taylor & Francis. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01900692.2021.1993905 (дата звернення: 02.10.2024).
22. Innovations in payment technologies and the emergence of digital currencies. Bank of England. URL: https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/quarterly-bulletin/2014/innovations-in-payment-technologies-and-the-emergence-of-digital-currencies.pdf (дата звернення: 02.10.2024).
23. Electronic Trade Documents Act 2023. URL: https://www.legislation. gov.uk/ukpga/2023/30/enacted (дата звернення: 02.10.2024).
24. UNECE White Paper on Blockchain. URL: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/GuidanceMaterials/WhitePaperBlockchain.pdf (дата звернення: 02.10.2024).
25. Targeted update on virtual assets and VASPs. FATF. URL: https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/targeted-update-virtual-assets-vasps-2024.html (дата звернення: 02.10.2024).
26. FATF. 5th round assessment. URL: https://www.sdfm.gov.ua/assets/userfiles/books/5%20round%20FATF.pdf (дата звернення: 02.10.2024).
27. FATF virtual currency definitions and AML/CFT risk. URL: https://www.fatf-gafi.org/documents/documents/virtual-currency-definitions-aml-cft-risk.html (дата звернення: 02.10.2024).
28. First automated travel rule-compliant Bitcoin. 21 Analytics. URL: https://www.21analytics.ch/blog/21-analytics-enables-the-first-automated-travel-rule-compliant-bitcoin/ (дата звернення: 02.10.2024).
29. Council of the European Union. ST 11053 2020 INIT. [Електронний ресурс]. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11053-2020-INIT/en/pdf (дата звернення: 02.10.2024).
30. Рішення Суду Європейського Союзу від 22 жовтня 2015 року у справі C-264/14 «Skatteverket проти David Hedqvist». URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=170305&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=2221933 (дата звернення: 02.10.2024).

УДК 347.72.031:347.191.11]:340.134(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.9

ПРАВА АКЦІОНЕРІВ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ТА КОРПОРАТИВНІ ВІДНОСИНИ

Щока С.В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Щока С.В. Права акціонерів в Україні: деякі механізми захисту та корпоративні відносини.
Ця стаття детально аналізує становлення та захист прав акціонерів в Україні, що є важливою складовою корпоративного управління та розвитку країни. Захист прав акціонерів забезпечує стабільність фінансових ринків і сприяє залученню інвестицій. Правовий статус акціонерів, їхні права й обов'язки відіграють ключову роль у функціонуванні акціонерних товариств.

Основним шляхом набуття статусу акціонера є купівля акцій на фондовому ринку, а також передача акцій через спадкування або дарування. Закон України «Про акціонерні товариства» регулює ці процеси, встановлюючи права акціонерів на участь у загальних зборах, отримання дивідендів і доступ до інформації про діяльність товариства. Однією з важливих функцій закону є забезпечення акціонерів можливістю захищати свої права у разі їхнього порушення.

Механізми захисту прав акціонерів включають судове звернення та подачу скарг до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР). Цей державний орган контролює діяльність акціонерних товариств, забезпечуючи виконання законодавчих вимог щодо випуску та обігу цінних паперів. НКЦПФР також має повноваження накладати санкції на товариства, які порушують права акціонерів.

Прозорість і відкритість діяльності акціонерних товариств є важливими аспектами захисту прав акціонерів. Товариства зобов'язані надавати інформацію про свою фінансову діяльність і управлінські рішення, але на практиці це не завжди виконується належним чином. У таких випадках НКЦПФР може застосовувати штрафні санкції та вимагати виправлення порушень.

В Україні акціонерні відносини та корпоративне управління зазнають суттєвих трансформацій під впливом глобалізації, постійного оновлення законодавства та зростання фондового ринку. Ці зміни створюють нові можливості для розвитку бізнесу, але також ставлять перед акціонерами і компаніями нові виклики. Захист прав акціонерів виступає як один із наріжних каменів забезпечення стабільності економіки та формування привабливого інвестиційного середовища. Ефективна система корпоративного управління, яка гарантує справедливий захист інтересів акціонерів, є необхідною умовою для підвищення довіри до українського ринку та залучення міжнародних інвесторів.

Міжнародна практика відіграє важливу роль у впровадженні стандартів корпоративного управління в Україні. Принципи, розроблені міжнародними організаціями, спрямовані на забезпечення справедливого ставлення до акціонерів, підвищення прозорості та відповідальності органів управління. Це сприяє захисту прав акціонерів, покращенню інвестиційного клімату та розвитку корпоративної української культури.

Ключові слова: акціонер, акціонерне товариство, захист прав акціонерів, корпоративні спори, фондовий ринок.

Shchoka S.V. Shareholder rights in Ukraine: some protection mechanisms and corporate relations.
This article provides a detailed analysis of the establishment and protection of shareholders' rights in Ukraine, which is an important component of corporate governance and the country's development. The protection of shareholders' rights ensures the stability of financial markets and contributes to attracting

investments. The legal status of shareholders, their rights, and obligations play a crucial role in the functioning of joint-stock companies.

The primary way to acquire shareholder status is by purchasing shares on the stock market, as well as through the transfer of shares via inheritance or gifting. The Law of Ukraine «On Joint-Stock Companies» regulates these processes, establishing shareholders' rights to participate in general meetings, receive dividends, and access information about the company's activities. One of the important functions of the law is to provide shareholders with the opportunity to protect their rights in the event of violations.

The mechanisms for protecting shareholders' rights include legal recourse and filing complaints with the National Commission on Securities and Stock Market (hereinafter – NCSSM). This government body oversees the activities of joint-stock companies, ensuring compliance with legal requirements regarding the issuance and circulation of securities. The NCSSM also has the authority to impose sanctions on companies that violate shareholders' rights.

Transparency and openness in the activities of joint-stock companies are crucial aspects of shareholder protection. Companies are required to provide information about their financial activities and management decisions, but in practice, this is not always done properly. In such cases, the NCSSM may impose fines and demand that violations be corrected.

In Ukraine, shareholder relations and corporate governance are undergoing significant transformations under the influence of globalization, continuous legislative updates, and the growth of the stock market. These changes create new opportunities for business development but also present new challenges for shareholders and companies. The protection of shareholders' rights is one of the cornerstones of ensuring economic stability and forming an attractive investment environment. An effective system of corporate governance that guarantees fair protection of shareholders' interests is a necessary condition for increasing trust in the Ukrainian market and attracting international investors.

International practice plays an important role in the implementation of corporate governance standards in Ukraine. The principles developed by international organizations are aimed at ensuring fair treatment of shareholders, increasing transparency, and enhancing the accountability of management bodies. This contributes to the protection of shareholders' rights, improves the investment climate, and fosters the development of corporate culture in Ukraine.

Key words: shareholder, joint-stock company, protection of shareholders' rights, corporate disputes, stock market.

Актуальність теми. В Україні акціонерні відносини та корпоративне управління зазнають суттєвих трансформацій під впливом глобалізації, постійного оновлення законодавства та зростання фондового ринку. Ці зміни створюють нові можливості для розвитку бізнесу, але також ставлять перед акціонерами і компаніями нові виклики. Захист прав акціонерів виступає як один із наріжних каменів забезпечення стабільності економіки та формування привабливого інвестиційного середовища. Ефективна система корпоративного управління, яка гарантує справедливий захист інтересів акціонерів, є необхідною умовою для підвищення довіри до українського ринку та залучення міжнародних інвесторів.

Аналіз наукових публікацій з цієї теми. Досліджувана проблема отримала значну увагу в наукових колах. Зокрема, її розглядали такі дослідники, як В.С. Щербина, О.М. Вінник, А.В. Попова, О.В. Паплик, І.В. Спасибі-Фатєєва тощо. Варто відзначити, що рішення цієї проблематики також знаходять відображення в ряді нормативно-правових актів України, включаючи Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, а також Закон України «Про акціонерні товариства» та інших.

Метою статті є комплексний аналіз основних проблем та викликів, з якими стикаються акціонери в Україні, а також вивчення дієвих механізмів захисту їх прав і контролю за дотриманням законодавства у цій сфері. Основне **завдання**, яке ставить перед собою автор, полягає у детальному дослідженні шляхів набуття статусу акціонера, а також у аналізі діяльності НКЦПФР, яка виступає головним регулятором в галузі акціонерних відносин. У статті також розглядаються ключові проблеми, з якими стикаються акціонери під час захисту своїх прав, включаючи питання прозорості, корпоративного управління та правового забезпечення, що дозволяє не лише описати поточний стан захисту прав акціонерів, але й запропонувати шляхи вдосконалення регуляторної політики та підвищення ефективності діяльності Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Виклад основного матеріалу. У наукових дослідженнях права акціонерів зазвичай поділяють на майнові та немайнові. Майнові права відносяться до фінансових інтересів акціонерів, таких як отримання дивідендів, тоді як немайнові права стосуються участі в управлінні компанією, включаючи право голосу на загальних зборах і доступ до інформації [1]. Ця класифікація широко використовується у правовій літературі, оскільки кожен вид прав безпосередньо впливає на можливість акціонерів впливати на важливі процеси компанії. Особливо це стосується загальних зборів акціонерів, де майнові права реалізуються через отримання дивідендів, а немайнові – через участь у прийнятті ключових рішень.

Загальні збори акціонерів є важливим інструментом для стратегічного розвитку товариства, адже саме на них приймаються рішення щодо виплат дивідендів та інших фінансових питань [2]. Проте для забезпечення стабільності компанії існують законодавчі обмеження на виплату дивідендів. Зокрема, дивіденди не можуть бути виплачені, якщо звіт про емісію акцій не зареєстровано належним чином або якщо власний капітал товариства стане меншим за встановлений мінімум. Ці обмеження спрямовані на забезпечення фінансової стійкості товариства та захист інтересів акціонерів і кредиторів.

У сучасних умовах розвитку корпоративних відносин в Україні правове регулювання захисту прав акціонерів є однією з найважливіших складових функціонування ефективної економіки. Відсутність надійних механізмів захисту інтересів акціонерів може призвести до зниження інвестиційної привабливості компаній, зростання рівня корпоративних конфліктів та нестабільності фондового ринку. Важливим є те, що Закон України «Про акціонерні товариства» зазнає періодичних змін з метою адаптації до нових умов ринку, гармонізації з міжнародними стандартами та усунення прогалин, що існували у попередніх редакціях.

Однією з ключових змін останніх років стало запровадження механізмів захисту прав міноритарних акціонерів, таких як право примусового викупу акцій та право на продаж акцій за запитом міноритарія. Ці механізми дають можливість акціонерам захистити свої фінансові інтереси у разі консолідації власності мажоритарієм, уникнути несприятливих умов управління та знизити ризики втрати інвестицій. Водночас, як показує практика, ці механізми ще потребують подальшого вдосконалення, оскільки часто виникають труднощі у їхньому застосуванні через відсутність чітких процедур та юридичної визначеності.

У процесі управління акціонерними товариствами існують законодавчі обмеження, які спрямовані на захист інтересів акціонерів, кредиторів та інших зацікавлених сторін. Важливим аспектом розвитку законодавства у сфері захисту прав акціонерів є впровадження міжнародних стандартів корпоративного управління. У країнах Європейського Союзу, Сполучених Штатах Америки та Японії існують жорсткі правила регулювання діяльності акціонерних товариств, що забезпечують надійний захист інтересів акціонерів. Зокрема, міжнародні стандарти визначають чіткі правила розкриття інформації, прозорість управлінських рішень, а також ефективні механізми запобігання конфліктам інтересів. Держави-члени Європейського Союзу активно використовують рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), які встановлюють базові принципи захисту прав акціонерів, зокрема:

1. Справедливе ставлення до акціонерів незалежно від їхніх часток у статутному капіталі товариства;
2. Забезпечення ефективної участі акціонерів у прийнятті рішень;
3. Захист міноритарних акціонерів від можливих зловживань з боку мажоритаріїв;
4. Створення умов для прозорості корпоративної діяльності [3].

У цьому контексті важливою є роль України у процесі імплементації цих стандартів, адже адаптація до європейських та світових практик сприятиме підвищенню довіри до українського ринку цінних паперів та формуванню позитивного іміджу держави як надійного економічного партнера.

Так, акціонерне товариство не має права ухвалювати рішення про виплату дивідендів, якщо звіт про результати емісії акцій не був належним чином зареєстрований відповідно до вимог законодавства, якщо власний капітал компанії опускається нижче розміру статутного капіталу, резервних фондів або зменшується через виплату дивідендів, враховуючи різницю між ліквідаційною та номінальною вартістю привілейованих акцій. Окрім того, виплата дивідендів забороняється, якщо активів компанії недостатньо для покриття вимог кредиторів за простроченими зобов'язаннями, або якщо після виплати дивідендів активи можуть виявитися недостатніми для виконання цих зобов'язань.

Також товариство не має права здійснювати виплату дивідендів за простими акціями, якщо у нього є невиконані зобов'язання щодо викупу акцій або дивіденди за привілейованими акціями не були виплачені в повному обсязі. Ці законодавчі обмеження покликані забезпечити стабільність товариства, а також надати акціонерам і кредиторам гарантії, що виплата дивідендів здійснюється лише за умови дотримання всіх фінансових і правових зобов'язань.

Існує кілька способів стати акціонером акціонерного товариства. Один із них – це бути засновником товариства, що дає можливість брати безпосередню участь у його діяльності та управлінні. Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства» зазначено, що одна особа може заснувати акціонерне товариство самостійно, придбавши всі його акції [4]. Інформація про такий акт створення підлягає обов'язковій реєстрації та публікації в порядку, встановленому законодавством. Додатково, ст. 30 Закону України «Про господарські товариства» передбачає, що засновники мають володіти акціями, які у сумі становлять не менше 25% статутного капіталу товариства, протягом щонайменше двох років [5]. Ця норма введена для того, щоб гарантувати стабільність функціонування товариства та підвищити відповідальність його засновників.

Акціонерні товариства зазвичай формуються групою осіб, які вкладають фінансові або інші ресурси для створення статутного капіталу, основна функція якого полягає в захисті інтересів кредиторів і демонстрації фінансової стабільності компанії. Засновники товариства отримують свої права та обов'язки на підставі величини вкладеного капіталу та кількості акцій, якими вони володіють. Важливим зобов'язанням акціонерного товариства є інформування акціонерів про фінансовий стан компанії та забезпечення своєчасної виплати дивідендів відповідно до чинного законодавства і положень статуту.

При цьому, розуміння способів, за допомогою яких особа може стати акціонером, є вирішальним для захисту їхніх прав. Кожен спосіб набуття статусу акціонера має свої юридичні особливості, що можуть впливати на відповідні механізми захисту прав. Наприклад, права засновників товариства можуть бути захищені по-іншому, ніж права міноритарних акціонерів, що іноді може спричиняти конфлікти. Окрім того, судова практика демонструє численні випадки, коли договори купівлі-продажу акцій визнавалися недійсними, внаслідок чого особи втрачали статус акціонерів. Тому важливо ретельно перевіряти законність таких угод і звертати увагу на їхню відповідність чинному законодавству, щоб уникнути втрати прав.

Акціонери класифікуються як міноритарні або мажоритарні залежно від кількості акцій, якими вони володіють. Міноритарні акціонери мають невеликі пакети акцій, тоді як мажоритарні контролюють значну частку компанії. При розподілі акціонерів на ці категорії особливу увагу приділяють захисту прав міноритаріїв, оскільки вони частіше зазнають утисків. Останнім часом стало очевидним, що система захисту інтересів як держави в ролі акціонера, так і окремих інвесторів у корпоративних конфліктах є недостатньо ефективною. Незважаючи на певні покращення в корпоративному законодавстві України, питання вдосконалення системи управління залишаються актуальними [6, с. 94]. Окрім цього, міноритарні акціонери часто стикаються з різними труднощами, зокрема з обмеженням їхніх прав у процесі прийняття важливих рішень, затримкою або відсутністю виплати дивідендів, а також обмеженим доступом до інформації щодо діяльності компанії. Ці проблеми свідчать про необхідність подальшого розвитку механізмів захисту прав міноритарних акціонерів, щоб забезпечити їхню участь у корпоративному управлінні на належному рівні [7, с. 20].

В умовах сучасної економіки України значущість регулюючих органів у сфері цінних паперів постійно зростає. Основним регулятором у цій сфері виступає НКЦПФР, яка здійснює нагляд за рухом цінних паперів на фондовому ринку. Її ключовою функцією є забезпечення дотримання законодавчих норм, а також контроль за випуском і обігом акцій. Окрім цього, акціонерні товариства зобов'язані регулярно надавати звітність, що дозволяє державним органам моніторити їхню діяльність, включаючи створення та ліквідацію компаній.

Захист прав акціонерів здійснюється через різноманітні механізми. Внутрішні документи акціонерних товариств містять основні правила щодо врегулювання конфліктів, хоча мажоритарні акціонери часто впливають на ці процеси. Окрім внутрішніх засобів захисту, акціонери мають можливість звертатися до НКЦПФР або до суду з метою вирішення корпоративних спорів та захисту своїх інтересів, оскільки Комісія відіграє ключову роль у забезпеченні захисту прав акціонерів в Україні. Вона здійснює нагляд за виконанням акціонерними товариствами вимог законодавства у сфері цінних паперів та корпоративного управління. Одним із важливих аспектів

діяльності НКЦПФР є контроль за своєчасним розкриттям інформації компаніями, моніторинг їхньої діяльності та вжиття заходів у разі порушення прав акціонерів.

Протягом останніх років НКЦПФР розробила низку регуляторних актів, які спрямовані на підвищення прозорості корпоративної діяльності, встановлення жорсткіших вимог до звітності та посилення контролю за діяльністю акціонерних товариств. Проте для ефективного функціонування цих механізмів необхідно вдосконалити регуляторну політику та забезпечити більш активну взаємодію між НКЦПФР, судовими органами та акціонерами [8].

Висновки. В умовах постійних змін в економічній та правовій сферах України розвиток ефективної системи корпоративного управління є однією з першочергових задач. Підвищення рівня захисту прав акціонерів, вдосконалення механізмів вирішення корпоративних спорів, впровадження міжнародних стандартів управління та створення умов для справедливої участі акціонерів у прийнятті рішень є ключовими факторами для формування стабільного ринку цінних паперів та підвищення довіри інвесторів.

Таким чином, захист прав акціонерів є складним і багатогранним процесом, який вимагає системного підходу з урахуванням як національних, так і міжнародних стандартів корпоративного управління. Впровадження ефективних механізмів правового регулювання, що враховують інтереси як мажоритарних, так і міноритарних акціонерів, сприятиме створенню прозорого та стабільного середовища для розвитку акціонерних товариств. Це дозволить не лише знизити ризики виникнення корпоративних конфліктів, але й забезпечити захист прав усіх учасників фондового ринку. У результаті, посилення правового регулювання корпоративного управління стане важливим чинником економічного зростання та сприятиме інтеграції України у світове економічне співтовариство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вінник О.М., Щербина В.С. Акціонерне право: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2000. 544 с.
2. Народний правовий портал «Юрисконсульт». URL: https://legalexpert.in.ua/ komkodeks/ gk/79-gk/519-158.html.
3. OECD Principles of Corporate Governance. URL: https://www.oecd.org/ corporate/principles-corporate-governance.htm.
4. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text.
5. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text.
6. Попова А.В. Проблемні аспекти правового регулювання участі міноритарних та мажоритарних акціонерів в управлінні акціонерним товариством. *Управління розвитком.* 2013. № 16 (156). С. 94–96.
7. Спасибі-Фатєєва І.В. Акціонерні товариства: корпоративні правовідносини. Харків: Право, 1998. 256 с.
8. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР). Регуляторні документи НКЦПФР. URL: https://www.nssmc.gov.ua.

РОЗДІЛ 5. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.10

ЗАХИСТ ДІТЕЙ-ІНФЛЮЕНСЕРІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І ШЛЯХИ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ.

Абдель Фатах А.С.,
доктор філософії,
доцент кафедри цивільно-правових
та гуманітарних дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

Гранкіна В.І.,
доктор філософії,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

Абдель Фатах А.С., Гранкіна В.І. Захист дітей-інфлюенсерів: міжнародний досвід і шляхи регулювання в Україні.

У сучасному світі діти стають все більш впливовими, активно створюючи вміст у соціальних мережах. Ця тенденція швидко зростає, оскільки молоді впливові люди можуть досягти мільйонів і впливати на поведінку своєї аудиторії. Хоча це може призвести до значних фінансових вигод як для дітей, так і для їхніх сімей, це також викликає серйозні занепокоєння щодо їх правового захисту та загального здоров'я – як фізичного, так і психічного. Враховуючи широке використання соціальних медіа, необхідне ретельне вивчення цієї ситуації, оскільки особи, які впливають на дітей, часто опиняються в оточенні, яке може зашкодити їхньому благополуччю. Зважаючи на ці виклики, існує нагальна потреба у розробці та впровадженні ефективного законодавства, яке гарантує захист прав дітей, забезпечує належні умови праці та захищає їх від різних форм експлуатації.

У цій статті розглядається важливе питання регулювання впливу на дітей, яке стає все більш актуальним із розширенням впливу соціальних мереж. Молоді впливові особи в Інтернеті стикаються з численними ризиками, включаючи експлуатацію, маніпуляції з боку батьків або компаній, а також тиск надмірної роботи та психологічного напруження через складний графік.

У статті пропонується порівняльний аналіз законодавчих заходів, вжитих Францією та Сполученими Штатами, які почали вирішувати ці проблеми. Досліджуються ключові аспекти правового захисту дітей, залучених до створення комерційного контенту, такі як обмеження робочого часу, забезпечення доступу до освіти, надання психологічної підтримки та сприяння фінансовій прозорості. Дослідження має на меті підкреслити необхідність створення міжнародної бази для регулювання дитячої праці в цифровій сфері та запропонувати рекомендації щодо вдосконалення як національного, так і міжнародного законодавства. У статті пропонується створити спеціалізовані установи для контролю за дотриманням законодавства, що захищає права дітей на дозвілля, освіту та розвиток особистості.

Ключові слова: захист дітей, трудова експлуатація неповнолітніх, трудові права дітей, регулювання онлайн-праці.

Abdel Fatah A.S., Hrankina V.I. Protection of child influencers: international experience and ways of regulation in Ukraine.

In today's world, children are becoming more and more influential by actively creating content on social media. This trend is growing rapidly, as young influencers can reach millions and influence the behavior of their audience. While this can lead to significant financial benefits for both children and their families, it also raises serious concerns about their legal protection and overall health - both physical and mental. Given the widespread use of social media, careful consideration of this situation is needed, as those who influence children are often exposed to environments that may be detrimental to their well-being. In view of these challenges, there is an urgent need to develop and implement effective legislation that guarantees the protection of children's rights, ensures proper working conditions and protects them from various forms of exploitation.

This article addresses the important issue of regulating the influence on children, which is becoming increasingly relevant as the influence of social media expands. Young influencers on the Internet face numerous risks, including exploitation, manipulation by parents or companies, as well as the pressure of overwork and psychological stress due to a demanding schedule.

The article offers a comparative analysis of legislative measures taken by France and the United States that have begun to address these issues. The key aspects of legal protection for children involved in the creation of commercial content are explored, such as limiting working hours, ensuring access to education, providing psychological support, and promoting financial transparency. The study aims to emphasize the need to create an international framework for the regulation of child labor in the digital sphere and to offer recommendations for improving both national and international legislation. The article proposes to create specialized institutions to monitor compliance with legislation that protects children's rights to leisure, education and personal development.

Key words: child protection, labor exploitation of minors, labor rights of children, regulation of online work.

Постановка проблеми. У сучасному світі діти все частіше стають активними учасниками соціальних мереж як впливові особи, набуваючи значної популярності та впливу завдяки таким платформам, як Instagram, TikTok і YouTube. Ці молоді люди часто можуть похвалитися мільйонами підписників, а їхній контент привертає увагу рекламодавців. Як правило, батьки керують своїми обліковими записами, наглядають за взаємодією з підписниками та розв'язують фінансові питання. Основне занепокоєння полягає в тому, що діти можуть не повністю зрозуміти наслідки такого впливу та вимоги цієї роботи. Ця ситуація викликає питання щодо їх правового захисту та загального добробуту. У багатьох країнах чинні законодавчі рамки ще не адаптовані до цих нових реалій, що створює ризики для дітей, які впливають. Франція та США пропонують різні підходи до захисту прав дітей, які можуть дати цінну інформацію для вдосконалення національних правових систем.

Мета цього дослідження – проаналізувати та порівняти правовий захист, доступний для дітей-інфлюенсерів у Франції та США, визначити ключові сильні та слабкі сторони обох систем, а також запропонувати рекомендації щодо посилення правових гарантій для дітей-інфлюенсерів у міжнародному масштабі.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового захисту дітей, які працюють «впливовими особами» в цифровому середовищі, все частіше досліджується в науковій літературі, чому сприяє швидкий розвиток соціальних мереж. Науковці, серед яких Скворцова О.В., Шевченко Л.О, Авер'янов В.С., розглядають цю тенденцію через призму прав людини, трудових стандартів і медіа-етики, оскільки залучення дітей до економічної діяльності в Інтернеті викликає серйозні занепокоєння щодо експлуатації та психологічних наслідків. З огляду на існуючі дослідження, питання потребує додаткового аналізу та всебічного розгляду.

Виклад основного матеріалу. Діти впливових людей, які накопичують велику кількість підписників і залучають партнерства з брендами, займають значну нішу в соціальних мережах. Однак їхня діяльність викликає змішані почуття: від радості від перегляду їхніх відео до занепокоєння щодо свого фізичного та психічного добробуту, а також потенційної можливості експлуатації. Це підкреслює необхідність для суспільства не лише обговорювати питання дітей-інфлюенсерів, а й впроваджувати необхідні законодавчі заходи для регулювання цієї діяльності. Враховуючи унікальні виклики та ризики, з якими стикаються діти-інфлюенсери, існує нагальна потреба в

новому законодавстві про дитячу працю, спеціально адаптованому до індустрії інфлюенсерів. Чинне законодавство про дитячу працю недостатньо захищає цих дітей, що призводить до можливої фінансової, фізичної та психологічної експлуатації.

Можна чітко сказати, що діти через свій етап розвитку можуть не повністю усвідомлювати наслідки своїх дій, що може призвести до їх ненавмисної участі в оманливих рекламних практиках. Крім того, діти, як правило, більш сприйнятливі, ніж дорослі, до зовнішніх впливів у прийнятті ними рішень, у тому числі з боку власних батьків. Нарешті, діти-інфлюенсери часто не володіють зрілістю, необхідною для того, щоб впоратися зі славою та увагою, що може призвести до негативних наслідків для їхнього психічного здоров'я, таких як тривога та депресія [1].

Діти-інфлюенсери стикаються з ризиком бути використаними дорослими, які хочуть отримати прибуток від їхньої чарівності та молодості. Крім того, ці діти можуть опинитися в небезпечних умовах праці. Наприклад, тривалі зйомки або недостатній нагляд можуть поставити під загрозу їхнє благополуччя. Крім того, особи, які впливають на дітей, разом із їхніми батьками чи опікунами можуть свідомо, чи несвідомо використовувати їхні доходи, ставлячи пріоритетом власні фінансові інтереси над добробутом дитини. Численні випадки ілюструють цю проблему в усьому світі. Яскравим прикладом є сага про опіку Брітні Спірс, коли вона була законно ув'язнена роками, причому більша частина її заробітку надходила її батькові, який контролював не лише її фінанси, а й ліки та графік виконання. Інший випадок відноситься до 1938 року, коли Джекі Куган, який у дитинстві грав у фільмі Чарлі Чапліна «Малюк», виявив, що його мати та вітчим розтратили його мільйони. Він успішно подав до суду на своїх батьків, що змусило Каліфорнію прийняти Закон Кугана в 1939 році, який мав на меті захистити дітей-аніматорів, передавши 15 відсотків їхніх доходів у траст [2]. Але якщо раніше увагу законодавця привернули діти-актори, то наразі актуальним є правове регулювання роботи дітей-інфлюенсерів.

У своїй статті «Вони просто граються: чому дітям-зіркам соціальних медіа потрібен посилений захист Кугана, щоб врятувати їх від батьків» Ніла МакГінніс підкреслює, що чинні закони про дітей-акторів, як-от «Закон Кугана» не підходять для дітей-інфлюенсерів. Вона виступає за посилення цих правил, зокрема, вимагаючи від батьків відкладати частину заробітку своїх дітей у спеціальні цільові фонди, щоб запобігти фінансовій експлуатації. Досвід таких відомих дітей-акторів, як Джекі Куган і Ширлі Темпл, показує, як їхні батьки погано розпоряджалися їхніми доходами, залишаючи їм дуже мало. МакГінніс також підкреслює, що сучасні діти-інфлюенсери часто працюють у нерегульованому просторі, особливо в штатах, де немає конкретних вказівок щодо роботи дітей в Інтернеті. Вона пропонує встановити національні стандарти, оскільки сучасний цифровий контент перетинає межі штатів і потребує федерального нагляду [3].

Медісон Едвардс у своїй роботі «Children Are Making It Big (For Everyone Else)» підіймає важливі питання щодо невідповідності чинних законів стрімкій еволюції соціальних мереж. Вона зазначає, що, на відміну від дітей-акторів, які користуються певним захистом згідно з традиційним трудовим законодавством, діти-інфлюенсери часто не мають правових гарантій для свого фінансового та емоційного благополуччя. Едвардс пропонує, щоб діти-інфлюенсери мали такі ж права, як і діти-актори, і щоб батьки були зобов'язані відкладати частину своїх заробітків, поки діти не досягнуть повноліття. Крім того, вона наголошує на необхідності етичних стандартів на соціальних платформах, щоб запобігти надмірній експлуатації дитячих зображень з комерційною метою [4].

Перш за все, ми повинні покладатися на відповідальність дорослих, які за законом зобов'язані піклуватися про дітей і гарантувати належний нагляд за їхніми правами. Однак нереалістично думати, що ми можемо покладатися виключно на батьківський нагляд, щоб звести до мінімуму потребу в суворих законодавчих нормах, оскільки розуміння законодавства батьками може бути різним. Без належної законодавчої бази батьки можуть намагатися повністю захистити своїх дітей, залишаючи дітей уразливими до примх дорослих. Діти-інфлюенсери не підпадають під дію традиційного законодавства про дитячу працю, яке було прийнято задовго до появи соціальних медіа. Як наслідок, немає жодного правового захисту для управління їхніми доходами чи надання гарантій, подібних до тих, що стосуються дітей-акторів. Характер їхньої роботи може наражати їх на різні ризики, у тому числі на емоційні страждання від громадського контролю та тиску. Оновлення нормативно-правової бази може допомогти шляхом встановлення обмежень на робочий час для дітей, що впливають, запобігання надмірній роботі та забезпечення часу для відпочинку та навчання. Законодавство також могло б створити механізми, які б гарантували, що ці діти здо-

будуть належну освіту. Обмеження діяльності на платформі допомогли б підтримувати здоровий баланс між їхньою онлайн-кар'єрою та навчанням, що зрештою сприяло б їхній майбутній конкурентоспроможності. Важливо визнати, що кожна дитина, яка впливає, є окремою. Таким чином, рівень нагляду та захисту, яких вони потребують, змінюватиметься залежно від їхньої зрілості та систем підтримки, що підкреслює необхідність індивідуальних підходів, а не єдиних правил для всіх. Гнучкі правила можуть бути більш вигідними, дозволяючи індивідуальні рішення, які відповідають унікальним потребам кожної дитини. На практиці впровадження єдиного універсального стандарту є досить складним завданням.

Правове регулювання діяльності впливових дітей потребує ретельного балансу, щоб захистити їхнє благополуччя, а також заохочувати творчість та індивідуальність через самовираження в Інтернеті. Унікальний характер цієї правової сфери вимагає стратегій, спрямованих на права та розвиток дитини. Для початку важливо чітко визначити такі ключові терміни, як «інфлюенсер», «комерційний контент» і «значний дохід» у законодавстві. Така ясність допоможе зменшити ймовірність лазівок і захистить права дітей, які впливають.

Наприклад, французьке законодавство описує «інфлюенсерів» як осіб, які в обмін на оплату чи інші вигоди використовують свою популярність, щоб ділитися онлайн-контентом, який прямо чи опосередковано рекламує товари, послуги чи різні цілі. По-перше, необхідно на законодавчому рівні чітко визначити такі ключові терміни, як «інфлюенсер», «комерційний контент» і «значний дохід». Це дозволить мінімізувати ймовірність пошуку лазівок та порушення прав дітей-інфлюенсерів.

Закон Франції закріпив визначення «інфлюенсерів», як людей, які за винагороду або виплати в натуральній формі «мобілізують свою популярність серед своєї аудиторії для передачі «онлайн» контенту, спрямованого на просування, прямо чи опосередковано, товарів, послуг або будь-якої іншої справи» [5].

Комерційний вміст стосується будь-якого матеріалу, який рекламує продукт, послугу чи бренд, навіть якщо в ньому їх прямо не згадується чи не стосується фінансової операції. Сюди входять спонсоровані дописи, розміщення продуктів, реклама брендів, афілійовані маркетингові посилання та вміст із кодами знижок. Важливо, щоб законодавці окреслили винятки, коли контент не буде класифікуватися як комерційний. Наприклад, справжні «неоплачені» огляди, навчальний вміст, який демонструє продукт, або вміст, створений без прямого просування бренду, можуть підпадати під ці винятки. Чіткий фінансовий поріг для того, що вважається «значним доходом», можна визначити, враховуючи такі фактори, як вік дитини, місцезнаходження та вартість життя. Крім того, індексація цього порогу на рівень інфляції може бути корисною.

Використання альтернативних показників, таких як вартість бренду чи охоплення, може допомогти зафіксувати негрошові переваги, які можна вважати «значними». Відповідальність за надання прозорої інформації про доходи дітей-інфлюенсерів лежить на платформах або агентствах. Вони повинні переконатися, що батьки або законні опікуни отримають чітку інформацію про потенційний заробіток і юридичне визначення «значного доходу» до того, як дитина почне створювати комерційний контент. У штаті Іллінойс був прийнятий новаторський закон, перший у своєму роді в США, який зобов'язує дорослих, які використовують «образ, ім'я чи фотографію» неповнолітнього в платному онлайн-контенті, передавати частину прибутку в траст. Цей закон дає право впливовим особам віком до 16 років отримувати частину прибутку на основі їх появи у відеоблогах або онлайн-контенті. Кошти зберігатимуться в трасті, до якого дитина матиме доступ після досягнення 18 років [6].

Штат Вашингтон ухвалив нове законодавство про права дитини (Закон HB 1627), яке забезпечує правовий захист дітей, які з'являються в онлайн-контенті. Закон вимагає, щоб батьки відклали частину доходу від контенту в окремий фонд, доступний для дітей, коли вони досягнуть повноліття. Крім того, закон закріплює право на конфіденційність для цих дітей, дозволяючи їм подавати петиції на видалення відео та іншого контенту [7].

По-друге, правове регулювання дітей, які впливають, не може бути ефективно реалізовано без створення незалежних органів, завданням яких є забезпечення дотримання правових положень і розслідування можливих порушень. Ці органи мають включати різноманітних експертів, як-от спеціалістів із захисту дітей, захисників прав людини, які зосереджуються на цифрових правах, законодавстві про медіа та законодавстві про дитячу працю, а також професіоналів галузі з маркетингових агентств і платформ.

По-третє, беззаперечною умовою для дітей-інфлюенсерів є наявність контрактів із чіткими формулюваннями та визначенням умов участі дітей, тривалості роботи, деталей компенсації, права власності на контент та умов розірвання. Такі договори мають відповідати віку та бути зрозумілими законним представникам дитини.

По-четверте, перед створенням контенту за участю дітей батьки або законні опікуни повинні отримати дозвіл відповідного державного органу, відповідального за нагляд і захист прав дітей. Цей дозвіл може бути відкликано на вимогу батьків, третіх осіб або самої дитини. У відповідь на унікальні виклики цифрової ери, зокрема на появу дітей-інфлюенсерів на таких платформах, як YouTube та Instagram, французькі законодавці запровадили спеціальні правові заходи для захисту юних зірок Інтернету. Відповідно до цих заходів законні представники, як правило, батьки, повинні отримати офіційний дозвіл на включення дітей віком до шістнадцяти років в онлайн-відео, де вони є основною увагою аудиторії [8].

Положення, встановлені французьким законодавцем щодо дитячої праці для користувачів YouTube на платформах обміну відео (відповідно до Закону від 19 жовтня 2020 року), поширюються на всі онлайн-платформи. Трудовий кодекс захищатиме дітей, які впливають на комерційну діяльність, забезпечуючи їм гарантований дохід. Завдяки обов'язковій згоді батьків або опікунів французьке законодавство робить суттєвий прогрес у захисті прав і добробуту вразливих дітей [9].

Такий підхід спрямований на узаконення прихованого використання дитячої праці на онлайн-платформах, одночасно забезпечуючи прозорий нагляд за їх діяльністю. Це допоможе керувати контентом, у якому зображені ці діти, і створити правову базу для запобігання потенційній експлуатації та жорстокому поводженню.

Для зручності користування ці індивідуальні дозволи мають бути короткостроковими з можливістю продовження після перевірки прав дитини. У кожному дозволі має бути детально вказано характер змісту, частоту участі дитини, години роботи, періоди відпочинку та години, присвячені виключно навчанню дитини.

Щоб захистити права дітей, можна створити анонімні канали для повідомлення про експлуатацію чи небезпечні умови праці. За отриманими повідомленнями можуть бути проведені розслідування, а винні притягнуті до відповідальності.

Висновки. З метою посилення правового регулювання діяльності дітей-інфлюенсерів в Україні, ключові концепції міжнародної практики (наприклад, у Франції та США) можуть бути адаптовані відповідно до українських умов, зокрема: впровадження обов'язкових дозволів для дітей-інфлюенсерів, коли їх участь у створенні контенту приносить дохід, чітке визначення робочого часу та умов для підтримки балансу між навчанням, відпочинком і роботою, тим самим запобігаючи втомі та стресу. Крім того, можна було б запровадити фінансовий захист, подібний до французької моделі трастових фондів, разом із створенням незалежних органів для нагляду за діяльністю дітей, які впливають. Нарешті, між дітьми (в особі їхніх батьків або опікунів) і агентствами чи брендами, які використовують їхній контент, мають бути укладені обов'язкові контракти, чітко вказуючи умови працевлаштування, фінансову винагороду та права на вміст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Abrams R. C. Family Influencing in the Best Interests of the Child. *Chicago Journal of International Law*. 2023. CJIL Online Vol. 2 No. 2. URL: https://cjil.uchicago.edu/ sites/default/files/2023-06/2ChiJIntlLOnline97.pdf.
2. Safronova V. Child Influencers Make Big Money. Who Gets It? *The NewYork Times*. URL: https://www.nytimes.com/2023/10/10/style/children-influencers-money.html?auth=login-google1tap&login=google1tap (date of access: 04.10.2024).
3. Nila McGinnis, "They're Just Playing": Why Child Social Media Stars Need Enhanced Coogan Protections to Save them from their Parents, 87 MO. L. REV. 2022. URL: https://scholarship.law.missouri.edu/mlr/vol87/iss1/10
4. Edwards M. Children Are Making It Big (For Everyone Else): The Need For Child Labor Laws Protecting Child Influencers. *SSRN Electronic Journal*. 2023. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.4351827 (date of access: 04.10.2024).
5. Loi du 9 juin 2023 visant à encadrer l'influence commerciale et à lutter contre les dérives des influenceurs sur les réseaux sociaux. *Vie publique*. URL: https://www.vie-publique.fr/loi/288793-loi-influenceurs-proposition-de-loi-delaporte-vojetta (date of access: 04.10.2024).

6. Navlakha M. Child influencers in Illinois can now sue their parents. *Mashable*. URL: https://mashable.com/article/illinois-child-influencers-law-payment-compensation (date of access: 04.10.2024).
7. DiBenedetto C. A new Washington state bill takes the first step in legislating rights for child influencers. *Mashable*. URL: https://mashable.com/article/child-influencer-washington-state-bill (date of access: 04.10.2024).
8. Pour les Enfants : A New French Law Regulates Influencers Who Are Under the Age of 16 - MAW-LAW Web Site Pour les Enfants : A New French Law Regulates Influencers Who Are Under the Age of 16. *MAW-LAW Web Site*. URL: https://www.maw-law.com/uncategorized/pour-les-enfants-a-new-french-law-regulates-influencers-who-are-under-the-age-of-16/ (date of access: 04.10.2024).
9. Illera A. E., Monge Benito S., Olabarri Fernández E. La aparición de menores en contenidos comerciales y su efecto negativo en la audiencia:. Revista ICONO 14. *Revista científica de Comunicación y Tecnologías emergentes*. 2022. Vol. 20, no. 1. URL: https://doi.org/ 10.7195/ri14.v20i1.1752 (date of access: 24.07.2024).

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.11

СТАНДАРТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ У РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Бурак В.Я.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-3511-0555
e-mail: volodymyr.burak@lnu.edu.ua

Бук М.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-8410-9377
e-mail: myroslava.buk@ lnu.edu.ua

Бурак В.Я., Бук М.О. Стандарти реалізації права на пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби у рішеннях Конституційного Суду України.

У статті проаналізовано спеціальний правовий статус та особливий характер права на соціальний захист військовослужбовців, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, які звільненні з військової служби. Обґрунтовано, що особливий характер соціального захисту цієї категорії осіб зумовлений не їх непрацездатністю чи відсутністю засобів до існування, а специфікою професійних обов'язків. Досліджено нормативно-правові акти, які визначають умови, норми і порядок пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби. Встановлено особливості реалізації особами, які звільнені з військової служби права на такі види пенсій: 1) за вислугу років; 2) по інвалідності; 3) у разі втрати годувальника. Аргументовано, що пенсія особи, звільненої з військової служби, як різновид соціального-забезпечувального надання повинна відповідати одній з основних галузевих засад, яка закріплена у Конституції Україні – гарантування гідного рівня життя особи. Встановлено, що важливими ознаками прожиткового мінімуму як мінімального стандарту соціального захисту є внормування його призначення та систематичність виплати. Доведено, що важливою засадою пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби є засада правової визначеності. Проаналізовано сформульоване у рішеннях Конституційного Суду України розуміння змісту принципу правової визначеності, відповідно до якого ця засада означає, що органи законодавчої влади повинні прагнути зрозумілості та чіткості під час правотворчої діяльності, а особа повинна розуміти, яка норма права застосовується у її випадку та мати чітке розуміння щодо настання конкретних юридичних наслідків. Наведено приклади порушення вимог принципу правової визначеності у відносинах пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби. Проаналізовано запропоноване Конституційним Судом України розуміння принципу пропорційності у сфері соціального захисту, відповідно до якого цей принцип означає, що заходи, які передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та бути співмірними з нею.

Ключові слова: соціальний захист, гідний рівень життя, принципи/основні засади, соціальні зобов'язання держави, гарантії права на пенсію за вислугу років/по інвалідності, національне законодавство, правова визначеність, пропорційність, судова практика.

Burak V.Ya., Buk M.O. Standards for the implementation of the right to pension provision for persons discharged from military service in the decisions of The Constitutional Court of Ukraine.

This article examines the special legal status and specific nature of the right to social protection afforded to military personnel serving in the Armed Forces of Ukraine and other military formations, as well as to persons discharged from military service. It is substantiated that the special nature of social protection for this category of persons is determined not by their disability or lack of livelihood, but by the specifics of their professional duties. The article examines the legal acts that determine the conditions, norms, and procedures for pension provision for persons discharged from military service. The article establishes the specifics of the implementation of the right to the following types of pensions by persons discharged from military service: 1) for long service; 2) for disability; 3) in case of loss of breadwinner. It is argued that the pension of a person discharged from military service, as a form of social security provision, must comply with one of the fundamental sectoral principles enshrined in the Constitution of Ukraine – guaranteeing a decent standard of living for all citizens. The article establishes that the subsistence minimum, as a minimum standard of social protection, is characterized by the regulation of its purpose and the systematic nature of payments. It is proven that an important principle of pension provision for persons discharged from military service is the principle of legal certainty. The article analyzes the understanding of the content of the principle of legal certainty formulated in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, according to which this principle means that legislative bodies should strive for clarity and unambiguity in their lawmaking activities, and a person should understand which rule of law applies in their case and have a clear understanding of the occurrence of specific legal consequences. The article provides examples of violations of the principle of legal certainty in the context of pension provision for persons discharged from military service. The article analyzes the understanding of the principle of proportionality in the field of social protection proposed by the Constitutional Court of Ukraine, according to which this principle means that the measures provided for in legal acts should be aimed at achieving a legitimate goal and be proportionate to it.

Key words: social protection, decent standard of living, principles, social obligations of the state, guarantees of the right to a pension for long service, disability pension, national legislation, legal certainty, proportionality, judicial practice.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [1]. З початку повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію України тисячі осіб вступили до лав Збройних Сил України для виконання свого конституційного обов'язку – оборони Вітчизни. Військовослужбовці є суб'єктами права на соціальний захист, що включає право на пенсійне забезпечення. Однак, особливий характер служби, небезпека для життя і здоров'я під час виконання військових завдань, обмеження прав, які пов'язані з можливістю заробляти та накопичувати матеріальні блага для гарантування гідного рівня життя для військовослужбовця та його сім'ї є об'єктивними умовами виникнення відмінних від загальних механізмів реалізації права на пенсію особами, які звільненні з військової служби.

Закріплення права на пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби ще не є гарантією реалізації такого права. Ефективність пенсійного законодавства пізнається у процесі правозастосувальної діяльності. І як підтверджує практика такої діяльності, нормативно-правове регулювання у цій сфері є недосконалим, тому право на пенсію осіб, які звільненні з військової служби доволі часто є предметом розгляду у судах. Така ситуація є неприйнятною, негативно впливає на мотивацію громадян у період загальної мобілізації населення та потребує негайного вирішення. В цьому аспекті актуальним є аналіз рішень Конституційного Суду України, в яких наведено правові висновки щодо основних засад пенсійного забезпечення осіб, які звільненні з військової служби. Адже, по-перше, основні засади права безпосередньо впливають на процес правотворчості, визначають зміст правових норм та способи й методи реалізації права на пенсію. По-друге, Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, головним прагненням якого є вдосконалення механізму захисту прав людини.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби розглянуто у наукових доробках К.Ю. Мельника, О.Ю. Кісіль, О.Г. Середи, С.О. Сільченка, С.М. Синчук, І.М. Сироти. Однак, деякі питання пенсійного забезпечення цієї

категорії осіб є невирішеними, потребують дослідження та переосмислення з урахуванням вимог основних засад соціального забезпечення, умов воєнного стану та євроінтеграційного курсу України.

Метою статті є аналіз рішень Конституційного Суду України під час розгляду справ щодо соціальних прав у напрямку окреслення тенденцій в тлумаченні Конституції України та інших актів законодавства України з питань пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби через призму основної засади соціального забезпечення – гарантування гідного рівня життя.

Виклад основного матеріалу. Конституційний Суд України у своїх рішеннях (абз. 2 п. 3 мотивувальної частини рішення від 17.03.2004 р. № 7-рп/2004 [2]; (абз. 6-7 п. 3 мотивувальної частини рішення від 20.03.2002 р. № 5-рп/2002 [3]) сформулював правові позиції, у яких утверджує, що військовослужбовці, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також особи, які звільненні з військової служби мають спеціальний правовий статус та особливий характер права на соціальний захист, який зумовлений не їх непрацездатністю чи відсутністю засобів до існування, а специфікою професійних обов'язків – захист Вітчизни, незалежності та територіальної цінності. На важливості соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України наголошено й у Рішенні від 13.09.2023 р. № 7-р(I)/2023 [4] де зазначено, що соціальні зобов'язання держави щодо цієї категорії осіб мають засадничий характер (абз. 1 пп. 2.3 мотивувальної частини Рішення).

Умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України із числа осіб, які перебували на військовій службі визначено Законами України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 р. № 1788 [5], «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058 [6], «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 р. № 2262 (далі Закон № 2262). Закон № 2622 передбачає три види пенсій для цієї категорії суб'єктів права соціального забезпечення: 1) за вислугу років; 2) по інвалідності; 3) у разі втрати годувальника. Пенсія за вислугу років призначається особам з числа військовослужбовців, після звільнення зі служби, незалежно від віку, при наявності календарної вислуги 25 років і більше. Коли ж вислуга років менше 25 років, то пенсія призначається при досягненні на день звільнення військовослужбовцем 45 річного віку, за наявності 25 років і більше страхового стажу з яких не менше 12 років і 6 місяців становить служба у силових структурах. Пенсія по інвалідності призначається військовослужбовцю після звільнення зі служби, незалежно від віку та тривалості служби у разі, якщо інвалідність настала в період проходження служби або ж не пізніше 3 місяців після звільнення зі служби, або ж якщо інвалідність настала пізніше 3 місячного строку після звільнення, але внаслідок захворювання (травми, поранення, контузії, каліцтва, тощо), яке виникло в період проходження військової служби. Пенсія у разі втрати годувальника призначається непрацездатним членам сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти військовослужбовців, якщо годувальник помер у період проходження служби або не пізніше 3 місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби, а сім'ям пенсіонерів, якщо годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше 5 років після припинення її виплати [7].

Пенсія особи, звільненої з військової служби, як різновид соціального-забезпечувального надання повинна відповідати одній з основних галузевих засад, яка закріплена у Конституції Україні – гарантування гідного рівня життя особи (ст.ст. 46, 48 Конституції України [1]). Аналогічні положення закріплені й у міжнародних правових актах: «кожен має право на життєвий рівень, що є достатнім для здоров'я та добробуту його особисто і його сім'ї [8]…», «кожен має право на захист від бідності та соціальної ізоляції [9]». В основі цього галузевого принципу лежить гуманізм, як основоположний принцип права. Адже у соціальній державі людська гідність є стрижнем формування соціальної політики, головною метою здійснення якої є убезпечення людини від бідності та гарантування їй у зв'язку з цим базового соціального захисту. Людську гідність буде заперечено, якщо держава не забезпечить людині принаймні мінімальних соціальних вигод (абз. 4, 6 пп. 2.2 п. 2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 22.03.2023 р. № 3-р (II)/2022 [10]). Мінімальним розміром виплат, які має отримувати кожен як основне джерело існування для гарантування реалізації конституційного права на достатній життєвий рівень, є прожитковий мінімум, розмір якого з урахуванням його суті та призначення визначає Верховна Рада України у відповідному законі (абз. 2 пп. 6.4 п. 6 мотивувальної частини Рішення КСУ від 15.07.2021 р. № 2-рп/2021 [11]). Законодавство України визначає прожитковий мінімум як вартісну величину достатнього для забезпечен-

ня нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [12]. Важливими ознаками прожиткового мінімуму як мінімального стандарту соціального захисту є внормування його призначення та систематичність виплати. Систематичність виплати пенсії полягає в позитивному обов'язку держави забезпечити такі виплати протягом певних періодів, визначених законом, а суть внормування розміру - у тому, що навіть якщо із вказаних виплат буде здійснено обґрунтовані державою відрахування для досягнення правомірної (легітимної) мети, їхній розмір не може бути нижчим від гарантованого державою прожиткового мінімуму (абз. 3 пп. 3.3 п. 3 мотивувальної частини Рішення від 22.03.2023 р. № 3-р (II)/2022 [10]). Окрім того, у п. 2 ст. 5 Конвенції МОП про основні цілі та стандарти соціальної політики № 117 зазначено, що при визначені прожиткового мінімуму мають бути враховані такі основні потреби сім'ї працівників, як їжа та її споживча цінність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта [13]. З урахуванням вимог цієї засади, Конституційний Суд України ухвалив «успішне» (винесене на користь позивача) рішення у справі «щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму [10]», яким визнав неконституційним приписи абз. 4, 5 ч. 2 ст. 70 Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404 та абз. 3, 4 ч. 2 ст. 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058, які суперечать принципу гарантування гідного рівня життя, адже передбачають можливість відрахувань з пенсії, як основного джерела існування, яка призначена у розмірі прожиткового мінімуму.

Мінімальний розмір пенсій за вислугу років та вразі втрати годувальники встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму/подвійному розмірі прожиткового мінімуму, а розмір пенсії по інвалідності у грошовому виразі або відсотках від розміру пенсії (5025 грн, 4610 грн, 4396 грн, 4605 грн, 4396 грн, 4186 грн; 110 %, 120 % відповідних мінімальних розмірів пенсій, передбачених для осіб з інвалідністю з числа рекрутів, солдатів і матросів строкової служби). За інформацією Департаменту соціального забезпечення Міністерства оборони України станом на січень 2024 року мінімальний розмір пенсії за вислугу років колишнім військовослужбовцям (учасникам бойових дій) становить 4958 грн, іншим особам – 3854 грн; пенсія по інвалідності – особам з інвалідністю війни – 15 347 грн (I група), 12 396 грн (II група), 8500 грн (III група); особам з інвалідністю, пов'язаною з проходженням військової служби – 5526 грн (I група), 5275 грн (II група), 5023 грн (III група); пенсія у разі втрати годувальника – за загиблого (померлого) військовослужбовця, смерть якого пов'язана із захистом Батьківщини – 6100 грн або 7800 грн (залежно від чисельності отримувачів пенсії) для кожного члена сім'ї; за військовослужбовця який помер за інших обставин – 4722 грн – для кожного члена сім'ї [14].

Важливою засадою пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби є засада правової визначеності. У науковій літературі її, зазвичай, розглядають як складову принципу верховенства права, водночас науковці висловлюють певні думки щодо змісту цього принципу. Так, на думку М. Козюбри принцип правової визначеності означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих, які адресовані безпосередньо громадянам. До вимог цього принципу науковець відносить вимоги, які пов'язані з гарантіями від довільного втручання влади у права особистості, обмеження дискреційних повноважень [15, с. 6]. С. Погребняк підкреслює, що принцип правової визначеності виявляє себе не лише на етапі правотворчості, але й на етапі правозастосування і основними вимогами такого принципу називає: зрозумілість (доступність) нормативно-правих актів; несуперечність; повне врегулювання суспільних відносин, без допускання існування прогалин; обов'язковість оприлюднення нормативно-правових актів; заборону їх зворотньої сили; розумну стабільність права; послідовність правотворчості; надання достатнього часу для змін у системі правовідносин, викликаних прийняттям нового закону; виконання нормативно-правових актів; існування практики уточнення (конкретизації) змісту нормативно-правових актів та практики одноманітного застосування закону; остаточність та обов'язковість рішень суду щодо застосування закону [16, с. 181–192; 17, с. 45–53].

Значущість принципу правової визначеності для ефективного регулювання відносин пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби підтверджується практикою Конституційного Суду України. Власне розуміння змісту принципу правової визначеності Конституційний Суд України сформулював у Рішенні від 02.03.2015 р. № 213-VIII [18], де зазначив, що юридичну визначеність необхідно розуміти через такі її складові, як: чіткість, зрозумілість, однозначність

норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування). Таким чином ця засада означає, що органи законодавчої влади повинні прагнути зрозумілості та чіткості під час правотворчої діяльності. Кожна особа повинна розуміти, яка норма права застосовується у її випадку та мати чітке розуміння щодо настання конкретних юридичних наслідків (абз. 5, 6 пп. 3.2 п. 3 мотивувальної частини Рішення). У Рішенні від 24.04.2018 р. № 3-р/2018 [19], Конституційний Суд України знову наголошує на необхідності органам публічної влади забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, які необхідні для задоволення потреб та інтересів людини (абз. 1 п. 3 мотивувальної частини Рішення). У Рішенні від 13.09.2023 р. № 7-р(I)/2023 [4] Суд звернув увагу на правову визначеність, як елемент верховенства права, яка, по-перше, дає можливість учасникам суспільних відносин завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях (legitimate expectations). По-друге, вимагає від законодавця чітке, зрозуміле, однозначне, прогнозоване правове регулювання суспільних відносин для забезпечення стабільного правового становища людини, не допускати довільної відмови державою взятих на себе зобов'язань, гарантувати належний захист правомірних (легітимних) очікувань особи (абз. 9 пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини Рішення). У Рішенні від 13.05.2015 р. № 4-рп/2015 [20] Суд сформулював правову позицію згідно з якою перелік щомісячних додаткових видів грошового забезпечення, введення яких є підставою для перерахунку пенсій особам звільненим з військової служби, визначається виключно Верховною Радою України шляхом прийняття законів, а Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення права на таке пенсійне забезпечення, керуючись Конституцією та законами України (абз. 9 пп. 2.1 мотивувальної частини Рішення). Цими висновками Конституційний Суд України підтвердив зв'язок принципу правової визначеності та принципу поділу влади, суть якого полягає у тому, що чітке розмежування повноважень органів законодавчої, виконавчої та судової влади та їхня взаємодія сприяє стабільності прав людини, у тому числі права на пенсію особи, звільненої з військової служби.

Прикладом порушення вимог принципу правової визначеності у відносинах пенсійного забезпечення, вважаємо, прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови «Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб» від 21.02.2018 р. № 103, якою: по-перше, запроваджено, всупереч Закону № 2262, диференційований підхід до розрахунку пенсій колишніх військовослужбовців; по-друге, встановлено непропорційність пенсійного забезпечення військовослужбовців залежно від часу їхнього звільнення (військовослужбовцям, які звільняються зі служби після 01.03.2018 р. для розрахунку пенсії крім відповідних окладів за посадою, військовим (спеціальним) званням та відсоткової надбавки за вислугу років, враховуються також щомісячні додаткові види грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення) та премії, передбачені постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 р. № 704 «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб», а для осіб, звільнених до 01.03.2018 р. – тільки три складові грошового забезпечення). І хоча Окружний адміністративний суд міста Києва рішенням від 12.12.2018 р. № 826/3858/18 [21] та рішенням від 14.05.2019 р. № 826/12704/18 [22] визнав протиправними та нечинними п. 1, 2, 3 Постанови № 103 від 21.02.2018 р., справи про перерахунок пенсій особам, звільненим з військової служби і надалі є предметом розгляду в судах.

Засадою пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби є також пропорційність. Цю засаду розглядають, як складову принципу верховенства права, яка спрямована на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чиї інтереси обмежуються [23, с. 306]. Конституційний Суд України у Рішенні від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 [24] сформулював власне розуміння принципу пропорційності у сфері соціального захисту, відповідно до якого цей принцип означає, що заходи, які передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та бути співмірними з нею (абз. 3 пп. 2.2 п. 2 мотивувальної частини Рішення). Водночас у Рішенні від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011 [25] Конституційний Суд України дійшов висновку, що соціальні права, які закріплені у нормативно-правових актах не є абсолютними, а механізм їх реалізації може бути змінений державою через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Такі заходи мо-

жуть бути обумовлені необхідністю запобігання чи усунення загроз економічній безпеці України, що відповідно до ст. 17 Конституції України є однією з найважливіших функцій держави (абз. 10 пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини Рішення). Але ж і соціальний захист, у тому числі пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби здійснюється на підставі ст. 17 Конституції України. Саме тому у Рішенні від 11.10.2005 р. № 8-рп/2005 [26] Конституційний Суд України зазначає, що комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей не залежить від розміру доходів цих осіб чи наявності фінансування з бюджету, а має безумовний характер. Ці гарантії не можуть бути скасовані чи знижені без відповідної компенсації (абз. 5 п. 6 мотивувальної частини Рішення). У контексті аналізу принципу пропорційності у пенсійному забезпеченні військовослужбовців заслуговує на увагу Окрема думка судді Конституційного Суду України В.М. Кампа стосовно Рішення КСУ від 22.05.2008 р. № 10-рп/2008 [27], де суддя зауважує, що існує окремий різновид соціальних прав – соціальні права категорій осіб, об'єднаних за ознакою здійснення ними певних видів діяльності. До таких категорій належать і військовослужбовці. Соціальні права цих осіб є складовою їхнього правового статусу, сприяють виконанню ними своїх функцій, а отже, беззаперечно підлягають державному забезпеченню та судовому захисту (абз. 7 Окремої думка судді КСУ В.М. Кампа стосовно Рішення КСУ від 22.05.2008 р. № 10-рп/2008). У Рішенні від 20.12.2016 р. № 7-рп/2016 [28], Конституційний Суд України вказав, що обмеження максимального розміру пенсії особам, звільненим з військової служби, порушує суть конституційних гарантій щодо безумовного забезпечення соціального захисту таких осіб (абз. 10, пп. 2.2 мотивувальної частини Рішення). Аналогічну позицію зустрічаємо у Рішенні КСУ від 12.10.2022 р. № 7-рп(II)/2022 [29] (абз. 2.3 пп. 3.2 п. 3 мотивувальної частини Рішення).

Актуальною в умовах сьогодення є позиція Конституційного Суду України висловлена у Рішенні від 06.04.2022 р. № 1-рп(II)/2022 [30]. У цьому рішення орган конституційної юрисдикції дійшов висновку, що якщо у разі втручання держави, навіть для досягнення легітимної мети, шляхом ухвалення нормативно-правового акта має місце обмеження права військовослужбовців на соціальний захист, то доведення виправданості (домірності) такого обмеження покладається на орган публічної влади, який ухвалив такий нормативно-правовий акт (абз. 2 пп. 4.2.4 п. 4 мотивувальної частини Рішення). Конституційний обов'язок держави щодо забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців є значущішим ніж будь-які цілі, досягнення яких законодавець визначив як підставу для запровадження обмеження права на отримання одноразової грошової допомоги у збільшеному розмірі при зміні групи інвалідності, збільшенні відсотка втрати працездатності часовими рамками (абз. 1 пп. 5.2 п. 5 мотивувальної частини Рішення).

Висновки. Враховуючи засадничий характер соціальних зобов'язань держави щодо військовослужбовців, Конституційний Суд України у своїх рішеннях, через призму недопущення звуження змісту та обсягу їх соціальних прав, сформулював ряд висновків щодо пенсійного забезпечення цієї категорії осіб. Насамперед, пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби повинно гарантувати їм базовий соціальний захист, мінімальним стандартом якого є прожитковий мінімум, який має реально забезпечувати гідний рівень життя особи. Ефективність реалізації права на пенсію осіб, які звільнені з військової служби можлива за умови чіткого дотримання правил техніки нормопроектування, обліку нормативно-правових актів та правил їхньої дії; органи державної влади під час реалізації своїх повноважень повинні дотримуватись цих правил та принципу поділу влади. В умовах воєнного стану, можливість зміни механізму реалізації права на соціальний захист через відсутність фінансових ресурсів держави, неспівмірна із можливим обмеженням права військовослужбовців на пенсійне забезпечення. Адже, спеціальний соціальний захист цієї категорії осіб зумовлений специфікою їхніх професійних обов'язків, що безпосередньо пов'язані з обороноздатністю держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#top.
2. Рішення Конституційного Суду України від 17.03.2004 р. № 7-рп/2004 у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, четвертої статті 59 Закону України «Про

Державний бюджет за 2003 рік» (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-04#Text.
3. Рішення Конституційного Суду України від 20.03.2002 р. № 5-рп/2002 у справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-02#Text.
4. Рішенні Конституційного Суду України (Перший сенат) від 13.09.2023 р. № 7-р(I)/2023 р. у справі за конституційною скаргою Костіни Миколи Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 26 розділу VI „Прикінцеві та перехідні положення“ Бюджетного кодексу України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-23#Text.
5. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text.
6. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text.
7. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 р. № 2262 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text.
8. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголош. резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
9. Європейська соціальна хартія (переглянута): ратифіков. Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/994_062#Text&.
10. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 22 березня 2023 р. № 3-р (II)/2022 у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України „Про виконавче провадження“, абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування“ (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text.
11. Рішення Конституційного Суду України від 15 липня 2021 року № 2-р/2021 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 6 Закону України „Про оплату праці“ від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР у редакції Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України“ від 6 грудня 2016 року № 1774-VIII, частини шостої статті 96 Кодексу законів про працю України в редакції Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України“ від 6 грудня 2016 року № 1774-VIII (про мінімальний посадовий оклад (тарифну ставку). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-21#Text.
12. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.05.1999 р. № 966 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text.
13. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117: ратифіков. Законом України від 16 вересня 2015 № 692-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/993_016#Text.
14. Довідник. Пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та членів їх сімей. URL: https://social.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/pensijne-zabezpechennya-vijskovosluzhbovcziv.pdf.
15. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки.* 2007. Т. 64. С. 3–9.

16. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків: Право, 2008. 238 с.
17. Погребняк С.П. Вимоги до нормативно-правових актів, які випливають з принципу правової визначеності. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 42–53.
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III „Прикінцеві положення“ Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення“ від 2 березня 2015 року № 213-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text.
19. Рішенні Конституційного Суду України від 24.04.2018 р. № 3-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text.
20. Рішення Конституційного Суду від 13.05.2015 року № 4-рп/2015 у справі за конституційним зверненням громадянина Сердюка В.Л. щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-15#n2.
21. Витяг із рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 12.12.2018 р. № 826/3858/18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3858805-18#Text.
22. Витяг із рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 14.05.2019 р. № 826/12704/18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2704805-19#Text.
23. Погребняк С.П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини*: зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 15 вересня 2012 р./ за ред. С.В. Ківалова; НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2012. С. 294–310.
24. Рішення Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#top.
25. Рішення Конституційного Суду України від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#top.
26. Рішення Конституційного Суду України від 11.10.2005 р. № 8-рп/2005 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та 50 народним депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV "Прикінцеві положення" Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 13 Закону України "Про статус суддів" (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного утримання). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text.
27. Окрема думка судді КСУ Кампа В.М. стосовно Рішення КСУ від 22.05.2008 р. № 10-рп/2008 (справа щодо предмета та змісту Закону Про Державний бюджет України). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08.
28. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2016 р. № 7-рп/2016 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16#Text&.

29. Рішення Конституційного Суду України від 12.10.2022 р. № 7-рп(II)/2022 у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України „Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи“ від 8 липня 2011 року № 3668-VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-22#top.
30. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 06.04.2022 р. № 1-рп(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей“ (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text.

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.12

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ХАРАСМЕНТУ В СФЕРІ ПРАЦІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Вакарюк Л.В.,
докторка юридичних наук,
доцентка кафедри приватного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0003-0263-7665
e-mail: l.vakaryuk@chnu.edu.ua

Бурка А.В.,
докторка філософії,
доцентка кафедри приватного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича,
ORCID: 0000-0001-8038-2958
e-mail: a.burka@chnu.edu.ua

Вакарюк Л.В., Бурка А.В. Правове регулювання протидії харасменту в сфері праці: національний та зарубіжний досвід.

У статті наголошується, що поширеною є думка, що харасмент – це сексуальні домагання, хоча насправді цей термін має набагато ширший зміст. Харасмент є проблемою глобального характеру, який проявляється в різних сферах соціальної взаємодії і має місце в житті кожної країни. Зазначається, що не дивлячись на те, що проблема харасменту визнається серйозною та такою, що потребує вирішення, держави по-різному підходять до попередження харасменту на законодавчому рівні.

Акцентується, що національне законодавство багатьох країн дозволяє ефективно боротися з харасментом на робочому місці та запобігати цьому ганебному явищу. Визначення поняття харасменту та заходи по боротьбі з ним встановлені у відповідних загальних антидискримінаційних законах, в трудовому законодавстві та підзаконних нормативно-правових актах, що сприяє ефективній реалізації національних державних політик із питань запобігання та протидії дискримінації у сфері праці.

Звертається увага на те, що на цей час термін «харасмент» не вживається в українському законодавстві. Однак найближчим смисловим відповідником указаному терміну є поняття «сексуальні домагання», визначення якого міститься у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Правове регулювання протидії харасменту, зокрема в трудових правовідносинах, в Україні базується на нормативно-правових актах, які належать до різних галузей права.

Наголошується, що в КЗпП України відсутні прямі норми про заборону сексуального домагання (харасменту) на робочому місці. Не містить він і спеціальних норм, котрі б визначали процедурні питання встановлення факту сексуального домагання, його фіксації, доведення, розслідування та особливостей дисциплінарної відповідальності за вчинення харасменту. Попри відсутність в українському законодавстві нормативного поняття «харасмент» все ж в Україні особи, потерпілі від сексуальних домагань на робочому місці, наділені юридичними інструментами захисту своїх прав та інтересів. Ці інструменти варіюються від подання уповноваженим суб'єктам скарг на сексуальні домагання і до притягнення винуватих осіб до кримінальної відповідальності. Законодавство України з протидії сексуальним домаганням на роботі є частиною антидискримінаційного законодавства, яке нині динамічно розвивається та адаптується до потреб сучасності.

Ключові слова: трудове право, трудова діяльність, роботодавець, працівник, дискримінація, харасмент, законодавство про працю.

Vakariuk L.V., Burka A.V. Legal regulation of combating harassment in the field of work: national and foreign experience.

The article points out that there is a common belief that harassment is sexual harassment, although in reality the term has a much broader meaning. Harassment is a problem of a global nature, which manifests itself in various spheres of social interaction and takes place in the life of every country. It is emphasized that the national legislation of many countries makes it possible to effectively combat harassment at the workplace and prevent this shameful phenomenon. The definition of the concept of harassment and measures to combat it are established in the relevant general anti-discrimination laws, in labor legislation and subordinate legal acts, which contributes to the effective implementation of national state policies on the prevention and counteraction of discrimination in the field of work.

Attention is drawn to the fact that currently the term «harassment» is not used in Ukrainian legislation. However, the closest semantic equivalent of this term is the concept of «sexual harassment», the definition of which is contained in the Law of Ukraine «On Ensuring Equal Rights and Opportunities of Women and Men». The legal regulation of anti-harassment, in particular in labor relations, in Ukraine is based on normative legal acts that belong to different branches of law.

It is emphasized that the Code of Labor Laws of Ukraine does not contain direct regulations on the prohibition of sexual harassment (harassment) at the workplace. This Code does not contain special norms that would determine the procedural issues of establishing the fact of sexual harassment, its fixation, proof, investigation and specifics of disciplinary responsibility for committing harassment. Despite the absence of the regulatory concept of «harassment» in Ukrainian legislation, in Ukraine, victims of sexual harassment at the workplace are provided with legal tools to protect their rights and interests. These tools range from filing sexual harassment complaints with authorized entities to criminal prosecution of the perpetrators. The legislation of Ukraine on combating sexual harassment at work is part of the anti-discrimination legislation, which is currently dynamically developing and adapting to modern needs.

Key words: labor law, labor activity, employer, employee, discrimination, harassment, labor legislation.

Постановка проблеми. Особливою формою дискримінації виступає харасмент, який проявляється в різних сферах соціальної взаємодії і має місце в житті кожної країни. Харасмент в сфері праці є елементом дискусій про гідність, рівноправність, безпеку та добробут особи. З одного боку, на міжнародному та національному рівнях прийнята нормативно-правова база, що встановлює заборону на будь-які прояви дискримінації по відношенню до працівників. В той же час різні статистичні дані та звіти свідчать про те, що проблема й досі залишається невирішеною та гострою. Зокрема, згідно результатам опитувань, проведеним МОП спільно з фондом Lloyd`s Register Foundation, жертвами насилля та домагань на робочому місці хоча б раз у житті ставали майже 23% найманих працівників (якщо екстраполювати на всіх працюючих людей у світі, то це 743 млн людей) [1]. Соціологи наголошують на тому, що переважно жертвами харасменту є жінки, як більш вразлива категорія, хоча впродовж останніх років все частіше з'являється інформація і про жертв харасменту серед чоловіків. Відповідно даним міжнародної організації захисту прав жінок Catalyst, «чоловіки подають 17,5% скарг про харасмент сексуального характеру, при цьому в чотирьох випадках із п'яти агресорами є також чоловіки» [2]. Розуміння масштабів та специфіки харасменту вимагає вирішення цієї проблеми на всіх рівнях суспільства. Насамперед спільних зусиль на рівні міжнародного співробітництва й обміну передовими практиками превенції харасменту, розробки ефективних національних стратегій протидії харасменту та удосконалення чинної нормативно-правової бази. Харасмент в сфері праці є небезпечним явищем, яке призводить до плинності кадрів, зниження продуктивності праці, негативно впливає на фізичне та ментальне здоров'я жертв харасменту, на підприємства в цілому.

Стан дослідження. Різні аспекти питання харасменту в сфері праці (правове регулювання, визначення поняття, відповідальності за порушення вимог законодавства, заходи протидії) були предметом дослідження таких науковців як Р. Бутинська, Л.М. Загоруй, І.С. Загоруй, В.В. Корсунська, А.В. Кучко, А.Г. Мосейко, С.І. Поляруш, І.С. Сахарук, В.Д. Філіппова, А. Шаповалова та ін.

Метою статті є аналіз явища харасменту у сфері праці, зарубіжного та національного досвіду правового регулювання протидії харасменту в сфері праці.

Виклад основного матеріалу. На глобальному рівні вперше комплексно до захисту працівників від харасменту підійшла Міжнародна організація праці, члени якої у 2019 році прийняли Конвенцію №190 «Про викорінення насильства та домагань у сфері праці» та супровідну Рекомендацію МОП № 206. У статті 1 Конвенції № 190 пропонується таке визначання насильства та харасменту (домагання) у сфері праці: «це ряд неприйнятних форм поведінки і практики або загрози таких – незалежно від того чи це одиничний або повторний випадок, – метою, результатом або можливим наслідком яких є заподіяння фізичної, психологічної, сексуальної або економічної шкоди, включно з гендерним насильством та домаганням» [3, ст. 1].

Стаття 10 Конвенції № 190 «Про викорінення насильства та домагань у сфері праці» визначає ряд заходів, котрі повинні вживатися країнами-підписантами, серед яких: здійснення моніторингу і забезпечення виконання національних законодавчих актів, що стосуються домагань в сфері праці; забезпечення працівникам та іншим зацікавленим особам вільного доступу до належних та ефективних засобів правового захисту, а також до безпечних, справедливих та дієвих механізмам повідомлення і врегулювання суперечок в разі актів насильства і домагань у сфері праці; передбачення заходів покарання, коли це необхідно, в разі актів насильства і домагань у сфері праці; визнання наслідків впливу побутового насильства на сферу праці та вжиття заходів для їх усунення; гарантування того, щоб працівники мали право покинути робочі місця, якщо є підстави вважати, що умови їх праці створюють небезпеку для їх життя або здоров'я через насильство і домагання [3, ст. 10].

Станом на початок жовтня 2024 року Конвенцію № 190 ратифікували понад 40 держав, хоча не в усіх вона вступила в силу [4]. На необхідність ратифікації Україною Конвенції № 190 звертають увагу українські науковці: «Конвенція № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці та супровідна Рекомендація № 206 є основою для розуміння харасменту та внесення змін до законодавства щодо механізму соціального партнерства» [5, с. 284].

Слід відзначити, що до моменту прийняття Конвенції № 190 в багатьох країнах світу вже була нормативно-правова база з протидії та запобіганню харасменту. Наприклад, у Франції такі норми відображені в Трудовому кодексі, в якому під домаганням розуміється «повторювана дія, метою чи результатом якої стало погіршення умов праці, здатне завдати шкоди правам працівника або його гідності, вплинути на фізичне чи психічне здоров'я або скомпрометувати його професійне майбутнє. Суди Франції кваліфікують як домагання такі дії роботодавця як, наприклад, безпідставне пониження на посаді та розголошення відомостей про особисте життя, багаторазове безпідставне притягнення до дисциплінарної відповідальності, постійна критика в принизливій формі в присутності колег». Також відповідно до французького Трудового кодексу, роботодавець повинен своїми діями запобігати домаганню, негайно розслідувати всі випадки, що стали відомими, та вживати всіх можливих заходів для відшкодування збитків. Обов'язок доказування у справах про харасмент покладається на роботодавця, в свою чергу працівник має надати факти можливого вчинення харасменту [6, 7]. Загалом Франція є прикладом країни, де боротьба з харасментом відбувається на різних рівнях, від законодавчих заходів до інформаційно просвітницьких. Також це один з основних напрямків роботи французьких профспілок.

В Норвегії ще до ратифікації Конвенції № 190 діяли Закони «Про гендерну рівність та заборону домагання» [8], «Про робоче середовище» [9]. Нагляд за виконанням цих актів здійснюють омбудсмен з дискримінації, а також спеціальні органи - норвезька інспекція праці по боротьбі з домаганнями та цькуванням і норвезький трибунал з питань рівності, куди звертаються жертви сексуального домагання. У Великобританії норми «Закону про рівність» 2010 року [10, с. 152-153], покладають на роботодавців відповідальність за захист працівників від утиску з боку третіх осіб. Працівники можуть поскаржитися на поведінку, яку вони вважають образливою, навіть якщо вона не була адресована їм.

Закон «Про дискримінацію» (Дискримінаційний акт) Швеції від 2008 року вимагає від роботодавців активно сприяти рівності між чоловіками та жінками, вживати заходів з протидії домагань. Зокрема, встановлює чітко визначені вимоги по проведенню роботодавцем розслідувань, пов'язаних з випадками сексуальних домагань [11]. В Австралії прийнятий «Закон про внесення поправок в законодавство про дискримінацію за ознакою статті і віку» № 40 від 2011 року, який розширив заходи захисту від сексуальних домагань на робочих місцях і в школах, а також за-

боронив сексуальний харасмент, що здійснюється за допомогою нових технологій, наприклад, через інтернет, текстові повідомлення чи соціальні мережі [12]. В Ісландії діє Положення «Про дії проти булінгу, сексуальних домагань, домагань за ознакою статі та насильства на робочому місці» № 1009/2015, що охоплює не лише дискримінаційні утиски та сексуальні домагання, але й знущання та залякування [13].

В Канаді в 2020 році вступили в силу «Правила запобігання харасменту на роботі», а з 2021 року он-лайн харасмент є окремим видом правопорушення [14]. Якщо працівник піддається домаганням, він може подати судовий позов проти свого роботодавця. Оновлений у 2024 році Кодекс праці Польщі забороняє дискримінаційні утиски та сексуальні домагання і діє як спеціальний закон по відношенню до випадків дискримінації в сфері праці [15].

Отже, національне законодавство багатьох країн дозволяє ефективно боротися з харасментом на робочому місці та запобігати цьому ганебному явищу. Визначення поняття харасменту та заходи по боротьбі з ним встановлені у відповідних загальних антидискримінаційних законах, в трудовому законодавстві та підзаконних нормативно-правових актах (положеннях, правилах тощо), що сприяє ефективній реалізації національних державних політик із питань запобігання та протидії дискримінації у сфері праці.

Щодо України, то на цей час термін «харасмент» не вживається в українському законодавстві. Однак найближчим смисловим відповідником указаному терміну є поняття «сексуальні домагання», визначення якого міститься у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Слід звернути увагу на відмінність у розумінні самого слова «харасмент» в українській та англійській мовах. Л.М. Загоруй та І.С. Загоруй у зв'язку із цим пропонують розглядати харасмент в широкому розумінні як будь-яке порушення недоторканості приватного життя, що притаманно для англомовних країн, та у вузькому розумінні, тобто як сексуальне переслідування, домагання, що характерно для українського слововжитку [16, с. 38]. Їхню позицію підтримує Р.Я. Бутинська, котра при цьому зауважує, що у вітчизняній юриспруденції під харасментом розуміють приставання та сексуальні домагання, котрі включають небажану нав'язливу увагу, жарти та сексуальні натяки, ляпанці та дотики, погрози, шантаж [5, с.286].

Правове регулювання протидії харасменту, зокрема в трудових правовідносинах, в Україні базується на нормативно-правових актах, які належать до різних галузей права. Так, відповідно до статті 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Ця ж стаття Основного Закону України встановлює, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [17, ст. 24].

Україною ратифіковано Конвенцію Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 11.05.2011 року, яка ще відома як Стамбульська конвенція. Для нашої країни положення указаної конвенції набрали чинності з 01.11.2022 року. Серед цілей цієї конвенції наявні такі: захист жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства; сприяння ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та заохочення дійсної рівності між жінками та чоловіками, у тому числі шляхом надання жінкам самостійності [18, ст. 1]. Стаття 40 Стамбульської конвенції, яка має назву «Сексуальні домагання», зобов'язує сторони вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній санкції [18, ст. 40].

Деякі положення КЗпП України можна віднести до таких, які спрямовані на протидію харасменту в трудових відносинах. Це насамперед норма-принцип, яка передбачена у частині 1 статті 2-1 указаного кодексу, за якою забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від ряду ознак, серед яких стать, гендерна ідентичність, сексуальна орієнтація та інші [19, ст. 2-1]. У частині 4 статті 2-1 КЗпП України передбачено правові механізми боротьби з харасментом. Тут вказано, що особи, які вважають, що вони зазнали дискримінації у сфері праці, мають право звернутися із скаргою до органів державної влади, органів влади АРК, органів міс-

цевого самоврядування та їх посадових осіб, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та/або до суду [19, ст. 2-1]. Стаття 60-2 КЗпП України передбачає можливість переведення працівника на тимчасову дистанційну роботу в разі, якщо на робочому місці стосовно нього були вчинені дії, що містять ознаки дискримінації [19, ст. 60-2]. До таких дій можуть бути віднесені й сексуальні домагання, тобто харасмент у вузькому його розумінні, який є однією з форм дискримінації.

Слід зауважити, що в КЗпП України відсутні прямі норми про заборону сексуального домагання (харасменту) на робочому місці. Не містить цей Кодекс спеціальних норм, котрі б визначали процедурні питання встановлення факту сексуального домагання, його фіксації, доведення, розслідування та особливостей дисциплінарної відповідальності за вчинення харасменту.

Як було вище вказано, поняття «сексуальні домагання» розкривається в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Так у статті 1 цього закону під ними розуміють дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування [20, ст. 1].

Розділ VI Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» присвячений відповідальності за порушення законодавства України про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Частина 1 статті 22 цього закону фактично дублює положення частини 4 статті 2-1 КЗпП України, але уточнює, що право звертатися із скаргою до уповноважених суб'єктів має особа, яка вважає, що стосовно неї було застосовано дискримінацію за ознакою статі чи вона стала об'єктом сексуальних домагань або постраждала від насильства за ознакою статі [20, ст. 22].

Наприклад, стаття 17 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» передбачає, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений) приймає та розглядає звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють в їхніх інтересах, відповідно до Закону України «Про звернення громадян». Звернення подаються Уповноваженому в письмовій формі протягом року після виявлення порушення прав і свобод людини і громадянина. За наявності виняткових обставин цей строк може бути подовжений Уповноваженим, але не більше ніж до двох років [21, ст. 17].

За наслідками розгляду заяви (скарги) особи на вчинення відносно неї харасменту Уповноважений має право направити за місцем роботи постраждалої особи акт реагування у вигляді Подання Уповноваженого. Останнє вноситься Уповноваженим до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина [21, ст. 15].

Частина 2 статті 22 Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачає спеціальний міжнародно-правовий захід захисту прав осіб, щодо яких було застосовано дискримінацію, який полягає у праві надсилати повідомлення про порушення прав, гарантованих Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, до Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у разі, якщо вичерпані внутрішні засоби правового захисту або якщо застосування таких засобів захисту невиправдано затягується [20, ст. 22].

Статті 23 та 24 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачають різні види відповідальності за вчинення дискримінації за ознакою статі чи сексуальних домагань, насильства за ознакою статі, серед яких відшкодування матеріальної та моральної шкоди, притягнення осіб до цивільної, адміністративної чи навіть кримінальної відповідальності.

Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, як засобів захисту цивільних прав, врегульовані статтями 22 та 23 Цивільного кодексу України. У частині 2 статті 23 Цивільного кодексу України передбачено, що моральна шкода полягає, зокрема, у приниженні честі та гідності фізичної особи [22, ст. 23]. Тобто за формально-юридичними ознаками вчинення сексуальних домагань на роботі може мати наслідком стягнення моральної шкоди з харасера.

Підстави та особливості відшкодування шкоди, зокрема завданої фізичній особі сексуальними домаганнями, деталізовані у главі 82 Цивільного кодексу України, а процесуальні питання звернення в суд з позовною заявою, доказування, статусу учасників спору врегульовані Цивільним процесуальним кодексом України.

Тут слід звернути увагу на специфіку доказування у справах про дискримінацію. Так, за загальним правилом, визначеним у частині 3 статті 12 та частині 1 статті 81 Цивільного процесуального кодексу України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом [23, ст. 12,81]. Однак відповідно до частини 2 статті 81 Цивільного процесуального кодексу України у справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація мала місце. У разі наведення таких даних доказування їх відсутності покладається на відповідача [23, с. 81].

Українське законодавство передбачає адміністративну відповідальність за вчинення сексуальних домагань на робочому місці. На цей час стаття 173-2 КУпАП передбачає відповідальність, зокрема, за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисного вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. Описані дії тягнуть за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або адміністративний арешт на строк до десяти діб [24, ст. 173-2].

Згідно зі статтею 255 КУпАП протоколи про адміністративні правопорушення за статтею 173-2 КУпАП мають право складати уповноважені посадові особи органів Національної поліції [24, ст. 255]. Адміністративні справи про насильства за ознакою статі розглядаються суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів у спеціальний строк, а саме протягом доби з дня одержання суддею, правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи, як це передбачено у статтях 221 та 277 КУпАП [24].

Звертаємо увагу на те, що 19.12.2024 року набере чинності Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Цим законом КУпАП буде доповнений статтею 173-7, яка визначатиме спеціальну відповідальність за сексуальні домагання. Зокрема частина 1 статті 173-7 КУпАП передбачатиме таке: «Сексуальне домагання, тобто умисне вчинення проти бажання особи образливих, принизливих дій сексуального характеру, виражених вербально або невербально (слова, жести, рухи тіла), у тому числі з використанням електронних комунікацій, тягне за собою накладення штрафу від вісімдесяти до ста шістдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин, або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти процентів заробітку» [25, ст. 5]. Майбутня частина 2 статті 173-7 КУпАП серед ознак, що посилюватиме відповідальність за сексуальні домагання, виділятиме вчинення такого порушення стосовно особи, яка перебуває у матеріальній, службовій чи іншій залежності від правопорушника.

Вчинення харасменту на робочому місці за певних умов може бути кваліфіковане як кримінальне правопорушення та тягнути за собою кримінальну відповідальність за статтями 153 або 154 Кримінального кодексу України. Зокрема, частина 2 статті 154 Кримінального кодексу України передбачає, що примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна, карається штрафом до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційним наглядом на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк [26, ст. 154].

Висновки. Як підсумок, відзначимо, що міжнародна практика в сфері боротьби із харасментом на робочому місці свідчить про те, що проблема харасменту визнається серйозною та такою, що потребує вирішення. Національне законодавство багатьох держав встановлює механізми протидії та захисту від харасменту, а також ефективні алгоритми дій для роботодавців.

Аналіз перелічених вище норм українського законодавства дозволяє стверджувати, що попри відсутність в ньому нормативного поняття «харасмент» все ж в Україні особи, потерпілі від сексуальних домагань на робочому місці, наділені юридичними інструментами захисту своїх прав та інтересів. Ці інструменти варіюються від подання уповноваженим суб'єктам скарг на сексуальні домагання і до притягнення винуватих осіб до кримінальної відповідальності. Законодавство України з протидії сексуальним домаганням на роботі є частиною антидискримінаційного

законодавства, яке нині динамічно розвивається та адаптується до потреб сучасності. Зокрема, поступово впроваджуються зміни у чинні закони на виконання міжнародних зобов'язань України у зв'язку із ратифікацією Стамбульської конвенції. Поряд із тим українське законодавство про працю не містить відособлених правових норм щодо протидії сексуальним домаганням на роботі. Це при тому, що харасмент на робочому місці має свою специфіку, що обумовлена матеріальною та організаційною залежністю працівника від роботодавця, тривалим знаходженням працівників в одному колективі, прямим впливом етики ділової поведінки та ефективністю виконання трудових обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Experiences of violence and harassment at work: A global first survey. URL: https://www.ilo.org/publications/major-publications/experiences-violence-and-harassment-work-global-first-survey.
2. Sexual harassment at work: what is it, what it isn`t and how it harms your organization (topic overview). URL: https://www.catalyst.org/research/sexual-harassment-work-overview.
3. Violence and Harassment Convention, 2019 (No. 190). URL: https://normlex.ilo.org/ dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:3999810:NO.
4. Ratifications of ILO Conventions: Ratifications by Convention. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11300:0::NO::P11300_INSTRUMENT_ID:3999810.
5. Бутинська Р. Харасмент як вид гендерної дискримінації у сфері праці. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право.* 2023. Т. 1. Вип. 80. С. 283–288. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/ 43.pdf.
6. Employment Law in France: In-depth / Croner-i. https://app.croneri.co.uk/ topics/employment-law-france/indepth.
7. Code du travail Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072050 St.L1152-4
8. Lov om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings-og diskrimineringsloven). LOV-2017-06-16-51. URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-51/KAPITTEL_2#%C2%A713
9. Lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (arbeidsmiljøloven). LOV-2005-06-17-62. URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-62/KAPITTEL_5#%C2%A74-3.
10. Закон «Про рівність» від 2010: основні поняття. URL: https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/Sue%20Ashtiani.pdf.
11. Diskrimineringslagen (2008:567). [Дискримінаційний акт]. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567.
12. Sex and Age Discrimination Legislation Amendment Act (No. 40, 2011). [Закон про внесення поправок в законодавство про дискримінацію за ознакою статті і віку № 40, 2011]. URL: https://www.legislation.gov.au/ C2011A00040/asmade/text
13. Reglugerð um aðgerðir gegn einelti, kynferðislegri áreitni, kynbundinni áreitni og ofbeldi á vinnustöðum (1009/2015). [Положення про дії проти булінгу, сексуальних домагань, домагань за ознакою статі та насильства на робочому місці № 1009/2015]. URL: https://www.reglugerd.is/reglugerdir/eftir-raduneytum/ felagsmalaraduneyti/nr/19859
14. В Канаді прийнятий важливий договір про права працівників: в чому суть? URL: https://vancouverok.com/ua.
15. Kodeks pracy. USTAWA z dnia 26 czerwca 1974 r. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19740240141/U/D19740141Lj.pdf.
16. Загоруй Л.М., Загоруй І.С. Харасмент як вид гендерної дискримінації. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 2 (102). С. 34–45. URL: https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/103/96
17. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР із змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
18. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Конвенція від 11.05.2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11.

19. Кодекс законів про працю України: Закон Верховної Ради УРСР від 10.12.1971 року № 322-VIII із змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08.
20. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 року № 2866-IV із змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2866-15.
21. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 року № 776/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр.
22. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV із змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
23. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року № 1618-IV із змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.
24. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Верховної Ради УРСР від 07.12.1984 року № 8073-X із змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.
25. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 22.05.2024 року № 3733-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3733-20.
26. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.13

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Галузінський Н.О.,
аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

Галузінський Н.О. Відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення.

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних проблем відшкодування моральної шкоди, завданої управомоченому суб'єкту протиправними діями, бездіяльністю, рішеннями зобов'язаного суб'єкта у сфері соціального захисту, та оцінці ефективності відповідної штрафної санкції у праві соціального забезпечення.

Доведено, що з огляду на те, що санкції у праві соціального забезпечення характеризуються особливою юридичною силою, яка полягає у спрямуванні на припинення правопорушення / усунення його наслідків та перешкод, що стоять на шляху забезпечення інтересів учасників матеріальних та процедурних відносин у праві соціального забезпечення, спричиненням негативних наслідків для особи, яка не виконала передбаченого законом чи договором обов'язку у сфері соціального захисту, можна говорити, що відшкодування моральної шкоди належить до числа галузевих санкцій права соціального забезпечення, хоча й має цивільно-правову природу.

У статті йдеться, що поширення застосування відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення пов'язане з трансформацією галузевих суспільних відносин та зміною механізму їх регулювання, що характеризується появою полікомпонентних міжгалузевих правових конструкцій, які, тим не менше, повністю відповідають меті правового регулювання галузевих відносин – забезпечення соціальної захищеності населення.

Встановлено, що відсутність у соціально-забезпечувальному законодавстві прямої вказівки на можливість компенсації моральних страждань управомоченого суб'єкта не обмежує можливість громадян звертатися до суду з відповідним позовом. У будь-якому випадку при вирішенні питання про захист права на соціальний захист буде застосовуватися механізм, закріплений ст. 56 Конституції України, ст. 23 Цивільного кодексу України.

У статті робить висновок, що з огляду на суб'єктний склад надавачів соціального захисту фактична ефективність відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення все ж залежить від бюджетного фінансування виконання рішень суду, що гарантовані державою.

Ключові слова: відповідальність у праві соціального забезпечення, санкції у праві соціального забезпечення, штрафні санкції, ефективний спосіб захисту, моральна шкода, відшкодування моральної шкоди.

Galuzinskyi N.O. Compensation for moral damage in social security law.

The article is devoted to the study of theoretical and practical problems of compensation for moral damage caused to the authorized subject by illegal actions, inaction, decisions of the obliged subject in the field of social protection, and the evaluation of the effectiveness of the appropriate penalty in the law of social security.

It is proved that, given the fact that sanctions in the law of social security are characterized by a special legal force, which consists in directing the termination of the offense / elimination of its consequences and obstacles that stand in the way of ensuring the interests of the participants of material and procedural relations in the law of social security, causing negative consequences for a person who has not fulfilled the obligation provided for by law or contract in the field of social protection, it can be said that compensation for moral damage belongs to the number of sectoral sanctions of the law of social security, although it has a civil legal nature.

The article states that the spread of the application of compensation for moral damages in social security law is connected with the transformation of sectoral social relations and a change in the mechanism of their regulation, which is characterized by the emergence of multi-component intersectoral legal constructions, which, nevertheless, fully meet the purpose of legal regulation of sectoral relations - ensuring social security of the population.

It was established that the absence of a direct indication of the possibility of compensation for the moral suffering of the authorized subject in the social security legislation does not limit the ability of citizens to apply to the court with a corresponding claim. In any case, when solving the issue of protection of the right to social protection, the mechanism established by Art. 56 of the Constitution of Ukraine, Art. 23 of the Civil Code of Ukraine.

The article concludes that, given the subject composition of social protection providers, the actual effectiveness of compensation for moral damages in the law of social security still depends on the budgetary financing of the execution of court decisions guaranteed by the state.

Key words: liability in the law of social security, sanctions in the law of social security, fines, effective method of protection, moral damage, compensation for moral damage.

Постановка проблеми. Статтею 1 Конституції України нашу державу проголошено «суверенною і незалежною, демократичною, соціальною та правовою», у якій «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а її права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» (ст. 3).

Цитовані конституційні приписи знайшли своє відображення й в інших положеннях Основного Закону України, зокрема, у ст. 46, якою гарантовано право на соціальний захист «у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом». Утвердження і забезпечення цього права є обов'язком держави (ст. 3), яка є своєрідним гарантом забезпечення законності у відповідних суспільних відносинах.

Проте, на жаль, варто констатувати, що у сфері соціального захисту кількість порушень прав людини з часом не лише не зменшується, а, навпаки, зростає. Лише Верховним Судом «протягом 2023 року розглянуто 9581 судову справу щодо захисту соціальних прав, що становить 78% загальної кількості касаційних скарг, які надходять до суду» [1]. Протиправні дії, бездіяльність та рішення надавачів соціального захисту, затягування реалізації права на соціальний захист, нівелювання його компенсаційної функції через тривале очікування адміністративного чи судового рішення, проблеми на шляху їх виконання – це лише найпоширеніші види перешкод, з якими змушені зіштовхуватися майже всі управомочені у сфері соціального захисту суб'єкти. Нестабільність соціального законодавства, суперечливість його положень, системне обмеження на законодавчому рівні соціальних гарантій з метою забезпечення економічного зростання держави, відсутність ефективного механізму забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України пояснює причини формування сучасного стану, у першу чергу, соціально-забезпечувальних відносин, та свідчить про нагальну необхідність розробки на теоретичному рівні та впровадження у практику ефективних заходів забезпечення законності у сфері реалізації права людини на соціальний захист.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження теоретичних та практичних проблем відшкодування моральної шкоди, завданої управомоченому суб'єкту протиправними діями, бездіяльністю, рішеннями зобов'язаного суб'єкта у сфері соціального захисту та оцінка ефективності відповідної штрафної санкції у праві соціального забезпечення.

Стан опрацювання проблематики. До питань відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення у свій час звертатися такі науковці, як: К. Бориченко, С. Синчук, Г. Чернявська, М. Шумило та ін. Проте наукові здобутки згаданих та інших вчених не мають комплексного характеру, стосуються або окремих інститутів права соціального забезпечення, або галузевої теорії, без врахування особливостей практики притягнення до відповідальності у праві соціального забезпечення у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У праві соціального забезпечення можливість компенсації моральної шкоди прямо не передбачена жодним нормативно-правовим актом. В якості виключення з цього правила можна згадати, хіба що, положення частини восьмої ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV,

якою закріплено право потерпілих від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членів їхніх сімей на відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Проте важливо зауважити, що у цитованій статті йдеться про те, що відповідний спосіб захисту прав згаданих суб'єктів застосовується відповідно до приписів Цивільного кодексу України та Кодексу законів про працю України, а, отже, не є страховою виплатою. Тим не менше сама по собі норма ч. 8 ст. 30 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» підтверджує визнання законодавцем можливості завдання потерпілому моральної шкоди, наприклад, під час виявлення у нього професійного захворювання, а, отже, й права на її відшкодування.

Про можливість визнання «відшкодування моральної шкоди» своєрідною санкцією у праві соціального забезпечення свідчать підходи до розуміння змісту досліджуваної категорії, які зводяться до її визначення, як: «1) компенсації за завдану моральну шкоду; 2) самостійного, особливого та універсального виду відповідальності; 3) способу захисту прав» [2, с. 154].

Так, Т.Є. Крисань, досить вдало зазначає, що «компенсація (відшкодування) моральної шкоди являє собою можливість людини, якій заподіяно моральну шкоду внаслідок порушення її природних прав і свобод, вимагати від порушника виконання його обов'язку вчинити певні дії, спрямовані на усунення або послаблення в неї негативних психічних станів та процесів, викликаних приниженням її гідності внаслідок цього порушення; а також її можливість звернутися до компетентних державних чи міжнародних органів за примусовим забезпеченням виконання зазначеного обов'язку» [3, с. 218].

Схоже за змістом визначення формулює В.Д. Чернадчук, який зауважує, що відшкодування моральної шкоди зводиться до «покладання на суб'єкта, винного у її завданні, невигідних майнових наслідків у грошовій або іншій матеріальній формі, що застосовуються незалежно від заподіяння майнової шкоди» [4, с. 7].

Цивілісти також дійшли висновку, що відшкодування моральної шкоди має на меті відновлення порушеного права та/або компенсацію витрат, що їх зазнала особа у зв'язку з порушенням її права [5, с. 22].

Таким чином, з огляду на те, що санкції у праві соціального забезпечення характеризуються особливою юридичною силою, яка полягає у спрямуванні на припинення правопорушення / усунення його наслідків та перешкод, що стоять на шляху забезпечення інтересів учасників матеріальних та процедурних відносин у праві соціального забезпечення, спричиненням негативних наслідків для особи, яка не виконала передбаченого законом чи договором обов'язку у сфері соціального захисту, можна з упевненістю говорити, що відшкодування моральної шкоди належить до числа галузевих санкцій права соціального забезпечення, хоча й має цивільно-правову природу.

З цього приводу варто зауважити, що майже в кожній галузі права у сучасних умовах відбуваються трансформаційні процеси, які пов'язані з виникненням, розширенням кількості міжгалузевих інститутів. Не є виключенням у цьому сенсі й право соціального забезпечення, яке, як відзначають науковці [6, с. 91], вже давно характеризується публічно-приватною природою, що знаходить своє втілення в існуванні полікомпонентних правових конструкцій та використання їх потенціалу для вирішення питань соціального захисту. Мова йде про застосування договірного способу регулювання галузевих відносин, констатацію можливості зловживання правом на соціальний захист. Цей перелік, видається, можна доповнити й відшкодуванням моральної шкоди, завданої управомоченому суб'єкту права соціального забезпечення.

На виправданості саме такого підходу щодо необхідності шукати приклади галузевих санкцій у праві соціального забезпечення в рамках чотирьох існуючих форм юридичної відповідальності: кримінальної, адміністративної, матеріальної та дисциплінарної, наполягає й М.М. Шумило [7, с. 490], який зазначає, що «закріплення форм галузевої відповідальності призведе до розбалансування як соціально-забезпечувального, так і всього законодавства, оскільки (якщо керуватися такою логікою) можна приймати закони про відповідальність у сфері сімейних, земельних, екологічних та інших відносин» при цьому самі санкції у будь-якому випадку винятковими не будуть.

Тим не менше, не можна не погодитися з К.В. Бориченко, яка зауважує, що «відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення як санкція за порушення галузевого законодавства має виключно додатковий характер та саме по собі не є ефективним за умови незастосування правопоновлюючих та/або припиняючих санкцій» [8, с. 113].

Одиничність прикладів комплексного застосовування санкцій у праві соціального забезпечення, серед іншого, є наслідком прогалини правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин. Тоді, коли законодавство не містить вказівки на можливість компенсації моральної

шкоди, здійснення судами правозастосовної діяльності призводить до різних юридично-значущих наслідків, які відповідним чином відображаються на рівні соціальної захищеності людини.

Про доцільність застосування відшкодування моральної шкоди в якості санкції у праві соціального забезпечення судами зроблено висновок основуючись на положеннях ст. 13 Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 року, якою передбачено, що «кожен, чиї права та свободи, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження». При цьому з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, яка відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV визнається в Україні джерелом права, «під ефективністю способів захисту порушених (невизнаних, оспорюваних) прав розуміється їх здатність запобігати стверджуваному порушенню, його повторенню у майбутньому, а також адекватно відшкодувати шкоду, завдану ним» [9]. Таким чином, адекватне відшкодування шкоди, зокрема моральної, завданої порушенням права на соціальний захист, є однією із ефективних санкцій у праві соціального забезпечення, яка відіграє подвійну функцію: компенсаційну та каральну. На жаль, з огляду на практику виконання судових рішень з соціальних спорів, сама лише констатація порушення прав позивача та зобов'язання вчинити певні дії, частіше за все, не може бути достатньою для того, щоб захист міг вважатися ефективним. Відповідних рис він набуває завдяки штрафним санкціям.

Проте, існуючий в Україні механізм фінансування виконання державою своїх соціальних зобов'язань, обумовлює висновок про те, що у сучасних умовах, про забезпечення фактичної ефективності відшкодування моральної шкоди як штрафної санкції у праві соціального забезпечення, можна говорити суто в теорії.

Так, відповідно до статистики Державної судової адміністрації за 2022 рік, 67,6% від загальної кількості всіх адміністративних справ склали спори про пенсійні та інші соціальні виплати [10], відповідачем у яких є територіальні органи Пенсійного фонду України.

За умови застосування до територіального органу Пенсійного фонду України поряд з правопоновлюючою санкцією штрафної у виді відшкодування пенсіонеру моральної шкоди відповідне судове рішення буде виконуватися з урахуванням приписів частини першої ст. 3 Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 5 червня 2012 року № 4901-VI, відповідно до якої «виконання рішень суду про стягнення коштів, боржником за яким є державний орган, здійснюється Державною казначейською службою України в межах відповідних бюджетних призначень шляхом списання коштів з рахунків такого державного органу, а в разі відсутності у зазначеного державного органу відповідних призначень – за рахунок коштів, передбачених за бюджетною програмою для забезпечення виконання рішень суду, а саме за бюджетною програмою КПКВК 3504040 «Заходи щодо виконання рішень суду, що гарантовані державою» (далі – бюджетна програма КПКВК 3504040)».

У зв'язку з тим, що у територіальних органів Пенсійного фонду України немає відкритих рахунків в органах казначейства, на яких можуть обліковуватись кошти безпосередньо цього органу та з яких можливо здійснити безспірне списання коштів, а бюджетні призначення на виплату відшкодування моральної шкоди не передбачені то відповідні виплати можуть бути здійснені виключно за наявності відповідного фінансування з Державного бюджету України.

Таким чином, виконання судових рішень про стягнення з Пенсійного фонду України відшкодування моральної шкоди буде здійснюватися Державною казначейською службою України за бюджетною програмою КПКВК 3504040, з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень».

Відповідно до абзацу другого частини третьої розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», заборгованість за рішеннями суду погашається в такій черговості:

«у першу чергу, погашається заборгованість за рішеннями суду щодо пенсійних та соціальних виплат, про стягнення аліментів, відшкодування збитків та шкоди, завданих внаслідок злочину або адміністративного правопорушення, каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, а також у зв'язку з втратою годувальника;

у другу чергу, погашається заборгованість за рішеннями суду, пов'язаними з трудовими правовідносинами;

у третю чергу, погашається заборгованість за всіма іншими рішеннями суду».

Оскільки законодавством встановлено, що безспірне списання коштів державного бюджету повинно здійснюватися за черговістю надходження рішень суду на виконання, то відповідним судовим рішенням про відшкодування моральної шкоди пенсіонеру може бути присвоєно виключно третю черговість заборгованості.

Довідково варто зазначити, що станом на сьогодні лише в Одеській області сума коштів за судовими рішеннями, що обліковуються за бюджетною програмою КПКВК 3504040 по 1-й, 2-й та 3-й черзі, складає понад 7,4 млрд. грн., а виконуються судові рішення, зареєстровані в органах Казначейства протягом ІІІ кварталу 2023 року (1 черговість заборгованості). Протягом серпня 2024 року по Україні за названою бюджетною програмою виконано судових рішень на 9,17 млн. грн. [11], що з високою очевидністю свідчить про недостатність виділених коштів для забезпечення інтересів управомочених суб'єктів у сфері соціального захисту у разі винесення щодо них судового рішення про відшкодування завданої моральної шкоди.

Висновки. З огляду на ознаки категорії «відшкодування моральної шкоди» вона цілком підпадає під зміст штрафних санкцій у праві соціального забезпечення, застосування якої є виправданим як з точки зору забезпечення ефективності захисту права на соціальний захист, так і попередження майбутніх порушень названої міри можливої поведінки фізичної особи (сім'ї).

Поширення застосування відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення пов'язане з трансформацією галузевих суспільних відносин та зміною механізму їх регулювання, що характеризується появою полікомпонентних міжгалузевих правових конструкцій, які, тим не менше, повністю відповідають меті правового регулювання галузевих відносин – забезпечення соціальної захищеності населення.

Відсутність у соціально-забезпечувальному законодавстві прямої вказівки на можливість компенсації моральних страждань не обмежує правомочність громадян звертатися до суду з відповідним позовом. У будь-якому випадку при вирішенні питання про захист права на соціальний захист буде застосовуватися механізм, закріплений ст. 56 Конституції України, ст. 23 Цивільного кодексу України

Водночас у сучасних умовах обмеженості фінансування значної кількості сфер суспільного життя в Україні та переважання заходів соціального захисту, які здійснюються в межах «державних» організаційно-правових форм, ефективність відшкодування моральної шкоди, завданої управомоченому суб'єкту права на соціальний захист, носить суто теоретичний характер. При цьому за умови покращення фінансування бюджетної програми КПКВК 3504040 «Заходи щодо виконання рішень суду, що гарантовані державою» відшкодування моральної шкоди у сфері соціального захисту стане рушійною силою на шляху покращення не лише правозастосовної практики у сфері соціального захисту, але й нормотворчої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Касаційний адміністративний суд у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/ userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvi/KASU_zvit_2023.pdf.
2. Ярошенко О.М., Мельничук Н.О., Москаленко О.В., Луценко О.Є., Сорока О.П. Актуальні теоретичні та практичні проблеми відшкодування моральної шкоди потерпілим працівникам від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань: монографія / за заг. ред. О.М. Ярошенка. Харків: Юрайт, 2022. 272 с.
3. Крисань Т.Є. Правові аспекти відшкодування моральної шкоди у цивільно-правових відносинах. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 218–221.
4. Чернадчук В.Д. Відшкодування моральної шкоди при порушенні трудових прав: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2001. 14 с.
5. Селезень С.В. Поняття відшкодування моральної шкоди в трудовому праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 10-1. Том 2. С. 21–23.
6. Ярошенко О.М. До питання про предмет права соціального забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 90–98.
7. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: Ніка-Центр, 2016. 680 с
8. Бориченко К.В. Особливості відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези

доповідей учасників міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 квітня 2020 р.) / за ред. М.І. Іншина. Київ: ФОП Маслаков, 2020. С. 112–115.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року (заява № 40450/04). *Офіційний вісник України.* 2010. № 13. Ст. 651.
10. Пенсійні спори суди змусять розглядати у жорсткі строки. URL: https://zib.com.ua/ua/160957.html.
11. Про стан та терміни перерахування коштів за рішеннями судів. Державна казначейська служба України. URL: https://www.treasury.gov.ua/diyalnist/vikonannya-sudovih-rishen/pro-stan-ta-termini-pererahuvannya-koshtiv-za-rishennyami-sudiv.

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.14

ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ ПІД ЧАС АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ

Досін Б.В.,
аспірантка кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-2126-6348
e-mail: ang080212@gmail.com

Досін Б.В. Застосування механізмів соціального діалогу під час альтернативних способів вирішення трудових спорів.

У статті визначено правові характеристики альтернативних способів вирішення трудових спорів під кутом зору визначення їх місця у механізмі соціального діалогу як гарантії взаємодії та взаєморозуміння його сторін. Відзначено тенденцію розвитку сучасного законодавства про працю у напрямку підвищення значення механізмів соціального діалогу під час вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів, а також активнішого залучення учасників соціального діалогу до вирішення цих спорів. Наголошено на тому, що процедури примирення та посередництва в сучасних умовах повинні застосовуватися як при вирішенні трудових спорів про право, так і трудових спорів інтересів. Критично проаналізовано законодавче обмеження узгоджувальних процедур лише сферою відносин розроблення проектів нормативно-правових актів. Альтернативні способи вирішення трудових спорів розглянуто як одну із форм примирної процедури. Наголошено, що альтернативні способи вирішення трудових спорів передбачають можливість врегулювання суперечностей сторонами трудового спору самостійно через спільне рішення, або залучити для допомоги третю незацікавлену особу, спільно уповноваживши її виробити прийнятний варіант рішення, яке обидві сторони спору визнають обов'язковим. Автор виділяє такі альтернативні способи вирішення трудових спорів: безпосередні переговори; примирення шляхом узгоджувальних процедур; посередництво; третейські процедури. Акцентовано, що обрання комісії по трудових спорах на загальних зборах чи конференції працівників суперечить принципам соціального діалогу, закріпленим у ст. 3 відповідного Закону України. Запропоновано обирати такий орган на засадах соціального діалогу із представників працівників та роботодавця. Функціонально комісія по трудових спорах повинна бути постійно діючим примирним, а не юрисдикційним органом.

Запропоновано урегулювати можливість застосування медіації для вирішення трудових спорів на локальному рівні в колективному або трудовому договорі. Наведено аргументи, що медіація є підвидом однієї з форм соціального діалогу – узгоджувальні процедури, оскільки спрямована на примирення сторін спору і пошук взаємоприйнятного рішення. Її можна застосовувати не лише при вирішенні трудових спорів, але і при проведенні переговорів для укладення колективних договорів і угод, особливо для вирішення розбіжностей які можуть виникати у процесі підготовки проєктів зазначених угод.

Ключові слова: форми соціального діалогу, альтернативні способи вирішення трудових спорів, узгоджувальні процедури, медіація/посередництво, примирні процедури, трудове законодавство, стандарти Європейського Союзу, захист прав та інтересів працівників, комісія по трудових спорах.

Dosin B.V. The application of mechanisms of social dialogue in alternative methods of resolving labour disputes.

The article defines the legal characteristics of alternative methods of resolving labour disputes, considering their role within the mechanism of social dialogue as a guarantee of interaction and mutual understanding between the parties involved. It highlights the trend in the development of modern

labour legislation towards increasing the significance of social dialogue mechanisms in resolving both individual and collective labour disputes, as well as fostering greater involvement of social dialogue participants in the resolution of these disputes. It emphasises that conciliation and mediation procedures should be applied under current conditions in resolving both rights-based and interest-based labour disputes. A critical analysis is presented of the legislative limitation that confines conciliation procedures solely to the development of draft regulatory acts. Alternative methods of resolving labour disputes are considered as a form of conciliation procedure. It is emphasised that alternative methods of resolving labour disputes offer the possibility for the parties to the dispute to independently resolve their disagreements through a joint decision or to involve an impartial third party, jointly authorising them to develop an acceptable resolution that both sides will recognise as binding. The author identifies the following alternative methods for resolving labour disputes: direct negotiations, conciliation through settlement procedures, mediation, and arbitration procedures. It is highlighted that appointing a labour dispute commission at a general meeting or conference of employees contradicts the principles of social dialogue established in Article 3 of the relevant Law of Ukraine. It is proposed that such a body be formed on the basis of social dialogue, comprising representatives of both employees and the employer. Functionally, the labour dispute commission should operate as a permanent conciliation body rather than a jurisdictional one. It is suggested to regulate the use of mediation for resolving labour disputes at the local level within a collective or employment agreement. Arguments are presented that mediation is a subtype of one form of social dialogue—namely, conciliation procedures—since it aims to reconcile the parties to a dispute and to find a mutually acceptable solution. Mediation can be used not only for resolving labour disputes but also during negotiations for the conclusion of collective agreements, particularly to address disagreements that may arise during the preparation of draft versions of such agreements.

Key words: forms of social dialogue, alternative methods of resolving labour disputes, conciliation procedures, arbitration, mediation, conciliation procedures, labour legislation, European Union standards, protection of workers' rights and interests, labour dispute commission.

Постановка проблеми. Проблема застосування механізмів соціального діалогу для примирення сторін трудового спору є актуальною в умовах економічної кризи, коли посилюється тиск роботодавців на права працівників та виникає потреба у захисті трудових прав працівників. Механізми соціального діалогу застосовуються для збалансування інтересів сторін трудового договору, що, своєю чергою, мало б сприяти попередженню у сучасному світі ринку праці конфліктів, спорів та забезпеченню соціального миру. Одним із можливих механізмів збалансування інтересів сторін трудових відносин є альтернативні способи вирішення трудових спорів, оскільки вони покликані примирити сторони спору. Аналіз альтернативних способів вирішення трудових спорів як елементу механізму соціального діалогу сприятиме швидшому поширенню такого способу вирішення спорів, а також розвантаженню судової системи і досягнення балансу інтересів сторін.

Метою дослідження є визначити правові характеристики альтернативних способів вирішення трудових спорів під кутом зору визначення їх місця у механізмі соціального діалогу як гарантії взаємодії та взаєморозуміння його сторін.

Стан опрацювання проблематики. Альтернативні способи вирішення трудових спорів у науковій літературі розглядаються як заміна судового порядку їх вирішення у законодавчо передбачених випадках. Законодавчому регулюванню відносин соціального діалогу, а також характеристиці альтернативних способів вирішення трудових спорів присвячено чимало наукових публікацій, серед яких дослідження Л.П. Амелічева [1], В.Я. Бурака [2], Л.Ю. Величко, О.М. Ярошенко [3], О.Є. Луценко [4], П.Д. Пилипенка [5], О.Г. Середи [6; 7] та інших вчених. Водночас, такі способи не отримали належної уваги науковців та практиків під кутом зору визначення їх елементом механізму соціального діалогу або дослідження їхнього місця в системі його форм.

Виклад основного матеріалу. Соціальний діалог відповідно до преамбули базового у цій сфері відносин Закону України [8] покликаний забезпечувати підвищення рівня та якості життя громадян та соціальної стабільності в суспільстві. Із його процедурами пов'язують можливість уникнення соціальної напруги та сприяння встановленню соціального миру. Досягнення зазначених цілей між суб'єктами трудових правовідносин, зокрема компромісу між працівниками та роботодавцями можливе шляхом застосування механізмів соціального діалогу при вирішенні трудових спорів.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» соціальний діалог здійснюється між сторонами соціального діалогу відповідного рівня у формах: обміну інформацією; консультацій; узгоджувальних процедур; колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод [8]. Тут також передбачено, що узгоджувальні процедури як одна із форм соціального діалогу здійснюються з метою врахування позицій сторін, вироблення компромісних узгоджених рішень під час розроблення проектів нормативно-правових актів.

Підхід законодавця щодо обмеження сфери застосування узгоджувальних процедур як форми соціального діалогу лише сферою відносин розроблення проектів нормативно-правових актів видається дискусійним та таким, що не відповідає сучасним реаліям розвитку трудових відносин, які передбачають застосування механізмів визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу. Адже узгоджувальні процедури застосовуються і при вирішенні трудових спорів, як, наприклад, переговори при вирішенні індивідуальних трудових спорів або примирні процедури при вирішенні колективних трудових спорів. Варто відзначити, що сьогодні назріла необхідність визначити у Законі України «Про соціальний діалог в Україні» такі форми соціального діалогу, як вирішення розбіжностей між працівниками та роботодавцями, примирні процедури при вирішенні трудових спорів. Пропонуємо зазначеним переліком доповнити ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні».

Вважаємо, що актуальним напрямком розвитку відносин соціального діалогу є альтернативні способи вирішення трудових спорів. Адже, як зазначає В.Я. Бурак, метою альтернативних способів вирішення трудових спорів є досягнення компромісу між сторонами такого спору та вироблення між ними узгодженого рішення [2, с. 352]. Альтернативні способи вирішення трудових спорів у літературі визначають як сукупність не заборонених законом процедур, спрямованих на мирне врегулювання суперечностей між сторонами на основі узгодження їхніх позицій та інтересів, які здійснюються самими сторонами конфлікту або з залученням інших осіб, для вироблення взаємоприйнятного рішення, що задовольняє інтереси кожної з них і має на меті врегулювання конфлікту [9, с. 65]. Держави, у яких поширена англосаксонська система права активно послуговуються переговорами, примиренням, посередництвом як способами вирішення трудових спорів [5, с. 41].

Однією з основних тенденцій розвитку українського законодавства про вирішення трудових спорів є залучення учасників соціального діалогу до їх вирішення. При цьому процедури примирення та посередництва повинні застосовуватися як при вирішенні трудових спорів про право, так і трудових спорів інтересів.

Європейською Конвенцією про захист прав людини та основних свобод від 04.11.1950 р. передбачено прийняття справ до судового розгляду тільки після невдалої спроби вирішити спір альтернативними способами [10]. Європейський кодекс поведінки для медіаторів було розроблено з метою ефективного застосування процедур медіації у різних сферах життя людей [11]. Він встановлює стандарти компетентності, незалежності та конфіденційності, що застосовуються до медіаторів у трудових спорах.

Відносини медіації на рівні ЄС врегульовані в положеннях Директиви Європарламенту «Про деякі аспекти (посередництва) медіації в цивільних та комерційних справах», що спрямована на сприяння використання медіації як альтернативного методу вирішення спорів та встановлює загальні рамки для медіації, що вплинули на формування національного правового регулювання, зокрема й трудової медіації. Зазначена Директива заохочує використання медіації, встановлює мінімальні стандарти конфіденційності та дозволяє надавати медіаційним угодам виконавчу силу [12]. До основних документів ЄС у цій сфері віднесено Європейський соціальний діалог, який дозволяє профспілкам, асоціаціям роботодавців та Європейській комісії вести переговори та створювати рамкові угоди з питань праці та зайнятості. Через цей механізм також були створені необов'язкові для виконання угоди, що сприяють вирішенню трудових спорів та використанню медіації [13]. На розширене використання альтернативного вирішення трудових спорів через медіацію впливають положення Директиви 2013/11/EU «Про альтернативне вирішення спорів у споживчих спорах» [14].

На підставі аналізу світових та національних тенденцій виділяють характерні чинники застосування альтернативних способів вирішення трудових спорів: 1) потреба у спрощенні процедури розгляду як трудових спорів про право так, і спорів інтересів; 2) використання усіх допустимих

способів примирення сторін задля залагодження конфліктів та усунення причин їх виникнення; 3) розвантаження судових органів від значної кількості трудових спорів [15, с. 248]. Адже такі способи передбачають можливість врегулювання суперечностей сторонами трудового спору самостійно через спільне рішення, або залучити для допомоги третю незацікавлену особу, спільно уповноваживши її виробити прийнятний варіант рішення, яке обидві сторони спору визнають обов'язковим. В умовах європейської інтеграції Україна взяла на себе зобов'язання впроваджувати стандарти ЄС у національне законодавство, зокрема й щодо застосування механізмів вирішення трудових спорів.

Альтернативними формами захисту трудових прав та законних інтересів є: примирні та третейські процедури, а також посередництво (медіація) [2, с. 358]. Відзначимо, що механізми соціального діалогу застосовуються як при вирішенні трудових спорів про право, так і трудових спорів інтересів. Це стосується як примирних процедур вирішення трудових спорів, так і створення органів, покликаних вирішувати такі спори.

Згідно із Законом України «Про соціальний діалог в Україні» для ведення соціального діалогу можуть бути створені органи соціального діалогу, які в межах своєї компетенції повинні здійснювати регулювання трудових відносин, а також сприяти пошуку компромісів та взаємоприйнятних рішень. Створені органи також можуть брати учать у вирішенні трудових спорів. Розмежуємо їх на дві групи. Перша – тимчасові. Такими є: двостороння робоча комісія на локальному рівні для ведення колективних переговорів з укладення колективних договорів, а також інші органи соціального діалогу (комітети, комісії тощо), які створюються для вирішення окремих питань соціального діалогу чи врегулювання трудових відносин. Друга – постійні. Це: комісії по вирішенню трудових спорів, примирні комісії, трудовий арбітраж, які створюються для вирішення конкретного колективного трудового спору.

Чинне законодавство про працю не передбачає обрання комісії по трудових спорах трудовими колективами працівників, які перебувають у трудових відносинах з фізичною особою як роботодавцем. У ст. 223 КЗпП України йдеться про юридичну особу (підприємство, установу, організацію), що є порушенням рівноправності працівників незалежно від виду трудового договору. Видається, що обрання комісії по трудових спорах на загальних зборах чи конференції працівників суперечить принципам соціального діалогу, закріпленим у ст. 3 відповідного Закону України, оскільки порушує права роботодавця щодо вирішення трудових спорів. Вважаємо, що такий орган повинен обиратися на засадах соціального діалогу із представників працівників та роботодавця, бути постійно діючим примирним, а не юрисдикційним органом. Зазначені пропозиції мають бути відображені у чинному законодавстві. що забезпечить ефективність процедур, пов'язаних із діяльністю комісії по трудових спорах. Проектом Трудового кодексу, який підготовлено Кабінетом Міністрів України, передбачено що комісія по трудових спорах утворюється на рівних засадах із представників працівників та роботодавця. Завданням комісії відповідно до проекту Трудового кодексу є сприяння вирішенню індивідуального трудового спору шляхом пошуку взаємоприйнятних рішень, усунення порушень прав сторін індивідуального трудового спору та їх примирення [16]. Паритетність представництва роботодавця і працівників, закріплену у проєкті Трудового кодексу вважаємо прикладом підвищення залучення процедур соціального діалогу у трудових правовідносинах.

Позитивним, на нашу думку, є положення про обрання представників працівників до комісії по трудових спорах, які обираються загальними зборами (конференцією) первинної профспілкової організації або загальними зборами працівників.

Підтримуємо положення проєкту Трудового кодексу щодо колективно-договірного регулювання порядку створення комісії по трудових спорах. Зокрема, проектом Трудового кодексу передбачено, що порядок утворення комісії по трудових спорах та розгляду нею індивідуального трудового спору визначається колективним договором чи актом роботодавця, погодженим з представниками працівників. Не погоджуємося із тезою, наведеною вище, що створення комісії може регулюватися актом роботодавця, погодженим з представниками працівників. Така процедура, на нашу думку можлива лише за умови, що колективний договір не був укладеним. Проект Трудового кодексу потребує зміни у цій частині. Важливо наголосити, що колективний договір не може повною мірою визначати саму процедуру вирішення трудового спору комісією. Ці питання швидше мають бути предметом відповідного положення або регламенту, які також враховуватимуть положення Кодексу про прийняття рішення комісією лише за згодою між представниками сторін

індивідуального трудового спору, які беруть участь у її засіданні.

Вважаємо, що комісія по трудових спорах повинна застосовувати примирні процедури задля досягнення компромісу при їх вирішенні та їх примиренні. Тому пропонуємо передбачити право комісії по трудових спорах застосовувати також переговори між сторонами спору, які вони можуть проводити безпосередньо або через уповноважених представників, а також процедури медіації. Це сприятиме ефективнішому вирішенню трудових спорів, а також зменшить навантаження на суди.

При вирішенні трудових спорів про інтереси також утворюються органи, завданням яких є примирення сторін. Так, Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» передбачає можливість утворення примирної комісії і трудового арбітражу для вирішення колективного трудового спору [17]. Натомість проєкт Трудового кодексу передбачає лише залучення медіатора і утворення трудового арбітражу для вирішення колективного трудового спору за взаємною угодою сторін спору. Якщо за проектом Трудового кодексу медіатор покликаний примирити сторони спору, то трудовий арбітраж приймає рішення по суті спору, яке є обов'язковим для виконання сторонами.

Індивідуальні та колективні трудові спори повинні вирішуватися із застосуванням примирних процедур. Проєкт Трудового кодексу містить норму стосовно примирних процедур лише для вирішення колективних трудових спорів. Відповідно до проєкту Трудового кодексу примирна процедура є порядком розгляду трудового спору безпосередньо сторонами під час переговорів, шляхом проведення трудової медіації або визначеним сторонами альтернативним порядком, спрямованим на досягнення взаємоприйнятного рішення [16].

О.Є. Луценко зазначає, що будь-який примирний спосіб alternative dispute resolution передбачає, що роботодавці та працівники намагатимуться, наскільки це можливо, вирішити проблеми на робочому місці, відповідно до існуючих домовленостей щодо вирішення розбіжностей між ними, будь-які спори або розбіжності, пов'язані із застосуванням трудового законодавства [4, с. 224].

Як видається, примирні процедури також повинні застосуватися і при вирішенні індивідуальних трудових спорів шляхом застосування їх комісією по трудових спорах і через залучення медіатора. Тому пропонуємо доповнити ст. 192 проєкту нормою про те, що індивідуальні трудові спори можуть бути вирішені шляхом примирних процедур.

Ще одним альтернативним способом вирішення трудових спорів є медіація. Відповідно до ст. 222-1 КЗпП України трудовий спір між працівником і роботодавцем незалежно від форми трудового договору може бути врегульовано шляхом медіації відповідно до Закону України «Про медіацію» [18]. Вона може застосовуватися як при вирішенні індивідуальних, так і колективних трудових спорів.

Медіація спрямована на те, щоб урегулювати спір за допомогою фактичних переговорів із залученням медіатора [3, с. 34]. Тож можемо стверджувати, що медіація є одним із видів примирної процедури при вирішенні трудових спорів. Особливістю медіації можна також визнати і добровільність виконання зобов'язань сторонами, які закріплені в угоді за результатами медіації. А відтак, її можна розглядати як підвид такої форми соціального діалогу як примирні процедури.

Відповідно до Закону України «Про медіацію» застосування медіації здійснюється на підставі медіаційної угоди, яка укладається між сторонами у письмовій формі [18]. Медіація проводиться за взаємною згодою сторін з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації.

За її результатами укладається угода. У разі, якщо така угода не виконана чи неналежно виконана її сторони мають право звернутися для розгляду трудового спору до органів, передбачених КЗпП України.

Медіацію можна застосовувати не лише при вирішенні трудових спорів, але і при проведенні переговорів для укладення колективних договорів і угод, особливо для вирішення розбіжностей які можуть виникати у процесі підготовки проектів зазначених угод.

У Трудовому кодексі необхідно закріпити правило про те, що працівник має право вибирати між судовим розглядом індивідуального трудового спору і його розглядом за допомогою примирних процедур, зокрема медіації. Це право можна передбачити і в договірних актах (трудовому та колективному договорах). Як видається, таке положення договору не буде суперечити відповідним конституційним положенням, оскільки не обмежуватиме права працівника на звернення до

суду, а лише створить правову підставу реалізації його права на звернення за іншою процедурою також. Надання сторонам можливості вибору порядку вирішення спору не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист. Натомість такі положення розширюють права працівників на вибір можливостей захисту порушених прав.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що альтернативні способи вирішення трудових спорів є елементом механізму соціального діалогу, метою якого є примирити сторони такого спору і пошук взаємоприйнятного та узгодженого всіма сторонами рішення. Альтернативними способами вирішення трудових спорів є примирні та третейські процедури, а також посередництво (медіація).

Необхідність ширшого застосування альтернативних способів вирішення трудових спорів зумовлена потребою спрощення процедури їх, забезпечення можливості використання усіх допустимих способів примирення сторін з метою залагодження конфліктів та усунення причин їх виникнення, а також необхідністю розвантаження судових органів від значної кількості трудових спорів.

Альтернативні способи вирішення трудових спорів передбачають можливість врегулювання суперечностей сторонами трудового спору самостійно шляхом ухвалення спільного рішення або із залученням третіх незалежних сторін.

Медіацію можна розглядати підвидом однієї із форм соціального діалогу, оскільки вона проводиться шляхом переговорів за участю третьої сторони – медіатора, на підставі медіаційної угоди та за її результатами укладається угода.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Амелічева Л.П. Деякі проблеми правового регулювання медіації у сфері трудових відносин. *Наукові записки університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 34/2022. С. 324–331.
2. Бурак В.Я. Правовий механізм захисту трудових прав та законних інтересів працівників: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 440 с.
3. Медіація при вирішенні індивідуальних трудових спорів в Україні: реалії та перспективи: монографія. / Величко Л.Ю. та ін.; за заг. ред. О.М. Ярошенка. Харків: Право, 2024. 232 с.
4. Луценко О.Є. Примирні процедури у вирішенні трудових спорів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. С. 220–224.
5. Пилипенко П.Д. Про відновне правосуддя та його роль у вирішенні трудових спорів. *Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства*: матеріали IV Всеукраїн. наук.-практ. конф. 27 листопада 2015 р. Харків: ХНУВС, 2015. С. 38–42.
6. Sereda O., Dmytryk O. Some issues of defining the principles of mediation as an out-of-judicial procedure for resolving labor disputes. *Право та інноваційне суспільство*. 2023 № 1 (20). URL: https://apir.org.ua/index.php/lais/article/ view/399/351 (дата звернення: 05.10. 2024).
7. Середа. О. Ґенеза інституту медіації в країнах англосаксонської правової системи: історико-правове дослідження. *Соціальне право*. 2022. № 3. С. 11–19.
8. Про соціальний діалог: Закон України від 23 грудня 2010 року № 2862-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text (дата звернення : 05.10. 2024).
9. Альтернативні способи вирішення трудових спорів: навч. посібник / Буряк В.Я. та ін.; під ред. У. Гелльманна, П.Д. Пилипенка. Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2015. 171 с.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. / *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_004#Text (дата звернення: 05.10. 2024).
11. The European Code of Conduct for Mediaton Providers. 04.12.2018. / *European Commission for Efficiency of Justice*. URL: https://e-justice.europa.eu/63/EN/eu_rules_on_ mediation (дата звернення: 05.10. 2024).
12. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council on Mediation in Civil and Commercial Matters. 21.05.2008. / *European Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32008L0052 (дата звернення: 05.10. 2024).
13. European Social Dialogue / *European Parliament*. URL: https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/58/social-dialogue (дата звернення: 05.10. 2024).

14. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council on Alternative Dispute Resolution for Consumer Disputes. 21.05.2013. / *European Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX: 32013L0011 (дата звернення: 05.10. 2024).
15. Розман Ю.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 245–256.
16. Проєкт Трудового кодексу України, підготовлений Кабінетом Міністрів України. Редакція 15.01.2024 р. URL: https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/1proekt_ trudovogo_ kodeksu_12.01.2024.pdf (дата звернення: 05.10. 2024).
17. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 3 березня 1998 року № 137/98-ВР. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 05.10. 2024).
18. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 05.10. 2024).

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.15

АНТИДЕМОКРАТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СТАТТІ «ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ» ПРОЄКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПРАЦЮ» В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Зварич Р.В.,
кандидат історичних наук, магістр права,
викладач суспільних дисциплін,
юрисконсульт
Коломийського педагогічного фахового коледжу
Івано-Франківської обласної ради
ORCID: 0000-0003-3936-3602
e-mail: romanzvarychphd@ukr.net

Зварич Р.В. Антидемократичні тенденції у статті «Трудові відносини» проєкту Закону України «Про працю» в умовах воєнного стану.

Україна сьогодні переживає надскладні воєнні часи в утвердженні демократичних європейських цінностей суспільного життя. В умовах збройної боротьби за демократію, частиною якої виступає визнання прав людини й утвердження принципу верховенства права, законодавча ініціатива реформувати правове регулювання суспільних відносин, об'єктом яких виступає праця, має ознаки антидемократичного державно-політичного режиму. Найнебезпечнішою тенденцією проєкту є те, що його зміст всіляко надає пріоритет господарсько-економічній системі, а не людині, що не відповідає ст. 3 Конституції України і може призвести до тяжких наслідків, прикладами яких в історії держави і права були геноциди проти націй.

Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII сьогодні є єдиним нормативно-правовим актом, який справді здатний захистити права людини в Україні, зокрема, права працівника, разом із Конституцією України. Водночас, окремі інститути та підінститути трудового права потребують розвитку в результаті динаміки соціальних відносин, пов'язаних із працею. Натомість, проєкт Закону України «Про працю», поданий за законодавчою ініціативою Кабінету Міністрів України в особі Д. Шмигаля, не передбачає розвитку вже встановлених основ і принципів правового регулювання трудових відносин, а навпаки, пропонує їх скасувати, що має ознаки антидемократичного державно-політичного режиму та дискримінації людини за ознакою праці.

Чинний Кодекс законів про працю України, безперечно, потребує вдосконалення, але будь-які реформи правового регулювання не можуть скасовувати вже напрацьовані правові інститути на основі принципу верховенства права. Проєкт Закону України про працю значно обмежує права працівників, порушує Конституцію та загальні принципи трудового права. На жаль, проєкт не є еволюційним щодо інститутів права на працю, він просто їх уникає, що суперечить існуючій нормативно-правовій базі України та може призвести до непоправної соціальної ситуації, приклади якої неодноразово траплялися в історичному та правовому розвитку народів світу. Методи нашого доктринального дослідження включають метод критичного аналізу та опису, порівняльно-правовий метод тощо.

Ключові слова: праця, ознаки трудових відносин, трудовий договір, гарантії, дискримінація, економічний, геноцид.

Zvarych R.V. The antidemocratic tendencies in the article «Labour Relations» of the draft Law of Ukraine «On Labour» under martial law.

Nowadays Ukraine is experiencing an extremely difficult wartime in the strengthening democratic European values of social life. With the help of the critical analysis method the historical and legal evaluation of objective norms in labor sphere which are discriminatory was done. The comparative-legal method has helped to study the draft's norms on conformity of their current legislation of Ukraine

on labor. In the context of the armed struggle for Democracy, part of which is recognition of human rights and strengthening the Rule of Law, legislative initiative to reform the legal regulation of social relations, the object of which is the labor and employment, has signs of an anti-democratic state-political regime. The most dangerous tendency of the Draft is that its content prioritizes the economic system over the individual, which contradicts Article 3 of the Constitution of Ukraine and may lead to severe consequences, examples of which in the history of the state and law include genocides against nations.

The Labor Code of Ukraine, dated December 10, 1971, No. 322-VIII is today the only normative legal act that is really able to protect human rights in Ukraine, in particular, the employee, along with the Constitution of Ukraine. At the same time, certain institutions and sub-institutions of labor law need to be developed as a result of the dynamics of social relations related to labor. Instead, the Draft Law of Ukraine «On Labor» on the legislative initiative of the Cabinet of Ministers of Ukraine represented by D. Shmygal does not represent any development of the already established foundations and principles of legal regulation of labor relations, but on the contrary, proposes to cancel them all, which has the characteristics of an anti-democratic state-political regime and discrimination of a person on the basis of work.

The current Labor Code of Ukraine certainly needs to be improved, but any reforms of legal regulation cannot cancel the already developed legal institutions on the basis of the principle of the rule of law. Unfortunately, the Project is not of an evolutionary nature of the institutions of the right to work, it simply escapes them, which contradicts the existing regulatory framework of Ukraine, and can lead to an irreparable social situation, examples of which have repeatedly occurred in the historical and legal development of the nations of the world. The methods of our doctrinal research are the method of critical analysis and description, the comparative legal method, etc.

Key words: labour, signs of labour relations, labour agreement, safeguard, discrimination, economic, genocide.

Постановка проблеми. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII [1] (далі – КЗпП України) є на сьогодні поряд з Конституцією України єдиним нормативно-правовим актом, що реально в змозі захистити права людини в Україні, зокрема працівника. При цьому потребують розвитку певні інститути та підінститути трудового права внаслідок динаміки суспільних відносин, пов'язаних з працею. Натомість проєкт Закону України «Про працю» [2] за законодавчою ініціативою Кабінету Міністрів України в особі Д. Шмигаля, поданий на обговорення Директоратом розвитку ринку праці та умов оплати праці Міністерства економіки України 23 вересня 2022 р. о 8 год. 12 хв. (далі Проєкт), не представляє жодного розвитку уже закладених основ і принципів правового регулювання трудових відносин, а навпаки, пропонує їх всіх скасувати, що має ознаки антидемократичного державно-політичного режиму та дискримінації людини за ознакою праці.

Мета статті – дослідити Проєкт на предмет відповідності його чинному законодавству України у період правового режиму воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Деякі елементи предмету дослідження ставали об'єктом неодноразового наукового зацікавлення, зокрема щодо форми держави: Р. Мартинюка, І. Процюка, Ю. Мацієвського, О. Євтушенка, М. Кармазіної, Т. Бевз, Н. Ротар, В. Лемака, Г. Куц, В. Копєйчикова, Ю. Шемшученка та ін.; щодо принципів трудового права та його інститутів: В. Прокопенка, П. Пилипенка, М. Бойка, С. Прилипка, О. Ярошенка, С. Синчук, Н. Болотіної, О. Процевського та ін.

Виклад основного матеріалу. Чинний КЗпП України неодмінно потребує удосконалення, однак будь-які реформи правового регулювання не можуть скасовувати вже вироблені правові інститути на основі принципу верховенства права. На жаль, Проєкт не носить еволюційного характеру інститутів права на працю, він просто їх оминає, що суперечить наявній нормативно-правовій базі України, та може призвести до непоправного суспільного становища, приклади якого неодноразово відбувалися в історико-правовому розвитку націй світу. Способами нашого доктринального дослідження виступають метод критичного аналізу й опису, порівняльно-правовий метод та ін.

Ми зупинимося на аналізі лише деяких проєктних норм щодо змін законодавства про працю, зокрема на розділі ІІ Проєкту «Трудові відносини і трудовий договір». Уже тільки з самої назви цього розділу можна стверджувати, що у суб'єкта законодавчої ініціативи є неправильне уявлення про відмінність/окремішність трудових відносин від трудового договору, оскільки трудові відно-

сини не можуть існувати без кінцевого юридичного оформлення у вигляді трудового договору. При цьому слід наголосити на проблемі невключення до предмету правового регулювання трудового права будь-яких відносин, пов'язаних з працею.

Стаття 12. Трудові відносини.

1. Трудові відносини – це відносини між працівником і роботодавцем, що передбачають виконання за дорученням, під керівництвом і контролем роботодавця особисто працівником за винагороду, визначеної роботодавцем роботи. Таке визначення не відповідає чинному законодавству України. Трудові відносини – це суспільні відносини з приводу використання й застосування живої найманої праці, в яких беруть участь не тільки працівник і роботодавець, а цілісна система суб'єктів трудових правовідносин:

1) трудовий колектив на підставі:

– Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права;

– Європейської соціальної хартії (переглянутої);

– Конвенції МОП № 98;

– Конвенції МОП №154;

– Рекомендації МОП № 91;

– ст. 36 Конституції України;

– Закону України «Про колективні договори і угоди»;

– Закону «Про трудові колективи і підвищення їх ролі в управлінні підприємствами, установами, організаціями»;

– ч. 2, ст. 91, ч. 3, ст. 52, ст. 152, гл. III, XVI–A, XV КЗпП України та ін.;

2) професійна спілка або інші уповноважені на представництво трудовим колективом органи на підставі:

– Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права;

– Конвенція МОП № 145;

– гл. XVI КЗпП України;

– ст. 36 Конституції України;

– Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та ін.;

3) сторони соціального діалогу – соціальні партнери на відповідному рівні укладення колективної угоди на підставі:

– гл. II КЗпП України;

– Закону України «Про колективні договори і угоди»;

– Закону України «Про соціальний діалог»;

4) суб'єкти, що вирішують колективні трудові спори: незалежний посередник, примирна комісія, трудовий арбітраж, Національна служба посередництва і примирення, на підставі Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» та ін. нормативно-правових актів та угод.

5) органи державної влади;

6) органи місцевого самоврядування;

7) інші суб'єкти, перелік яких не може бути вичерпним.

Таким чином, стаття 12 Проєкту визначає, що трудовими відносинами є лише індивідуальні трудові відносини, дискримінуючи суб'єктів колективної правосуб'єктності у сфері трудових правовідносин, разом з органами державної влади та місцевого самоврядування, шляхом виключення їх з кола учасників трудових правовідносин, що суперечить національному законодавству України.

Крім того, у ч. 1 ст. 12 Проєкту застосовується поняття «доручення», що входить до предмету регулювання цивільно-правових відносин [3] чи деяких галузей публічного права у формі управлінського рішення чи письмового повноваження за участі суб'єктів органів державної влади [4]. Якщо вже мова йде про виконання роботи працівником, то вона може здійснюватися лише за умовами трудового договору, а не за «дорученням». Така інтерпретація ст. 12 Проєкту завдає шкоди працівнику, позбавляючи його законодавчих гарантій у сфері праці, оскільки такі «доручення» можуть видаватися на власний розсуд роботодавця, а не відповідно до трудового договору, колективного договору, колективних угод чи трудового законодавства. Таке скасування законодавчих гарантій прав працівників прослідковується у всьому тексті Проєкту, що суперечить Конституції України, Кодексу законів про працю України, законам України та міжнародним договорам і уго-

дам. Варто також додати, що в чинному законодавстві України наявне термінологічне поняття «доручення роботодавця», яке одночасно входить до предмету цивільного і трудового права та означає видане працівникові у письмовій формі завдання, яке має безпосереднє відношення до специфіки діяльності підприємства або діяльності роботодавця і може привести до створення винаходу (корисної моделі), але Проєкт цього не вміщує.

Застереженню підлягає також проєктна конструкція «під контролем роботодавця» у ч. 1 ст. 12. Роботодавець не здійснює «контроль», таке повноваження входить до компетенції органів державної влади та профспілкової організації чи інших уповноважених на представництво трудовим колективом органам, тобто йде мова про державний та громадський контроль, передбачені гл. XVIII КЗпП України. Натомість на роботодавця покладені обов'язки «правильно організувати працю працівників, створювати умови для зростання продуктивності праці, забезпечувати трудову і виробничу дисципліну, неухильно додержувати законодавства про працю і правил охорони праці, уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту» (ст. 141 КЗпП України). Інакше кажучи, роботодавець вправі лише забезпечувати виконання трудових обов'язків за умовами трудового договору працівником, а не контролювати таке виконання із створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної, високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохоченням за сумлінну працю (ст. 140 КЗпП України). Такі застереження вміщені у чинному КЗпП України, у гл. X «Трудова дисципліна», що взагалі відсутнє у Проєкті.

Принцип свободи праці полягає не тільки у свободі вибору виду діяльності і роду занять, а й свободи на власний розсуд працівника виконати якнайкраще свої трудові обов'язки, обираючи форми й методи виконання трудових обов'язків, що не можуть бути контрольованими, а лише забезпеченими. З огляду на пропозиції змін до трудового законодавства та наявної неправомірної практики застосування, наприклад, відеонагляду за працівниками, включно без їхньої згоди, а також нелегітимного скасування принципів трудового права, працівник перетвориться на безправного суб'єкта, який у системно-механічному порядку зобов'язаний буде виконувати команди і примхи псевдороботодавця. Такий стан речей підпадає під визнання економічного показника вище над людиною, що присутнє у антидемократичному комуністичному Китаї. Таким чином, за деякими економічними характеристиками, людина перетворюється на об'єкт економічної експлуатації, що суперечить всім принципам права, здоровому глузду, а у разі застосування такого антидемократичного механізму призведе до непоправної катастрофи, що уже не раз мала місце у історико-правовому розвитку як Українського народу, так і інших націй світу у формі антигуманних, злочинних подій і явищ під назвами «рабовласництво», «кріпацтво», «феодалізм», «поміщицтво», «воєнний комунізм», «комунізм», «НЕП», «колективізація», «Голодомор (1921-1923, 1932-1933, 1946-1947)», «Апартеїд», «Голокост» та ін. – предмет вчинення злочину геноциду або увесь склад злочину геноциду – найважчий злочин проти людства.

Отже, ч. 1 ст. 12 Проєкту, як і увесь зміст Проєкту надає роботодавцю дискреційних повноважень всупереч Конституції України, Кодексу законів про працю України, законам України та міжнародним договорам і угодам, що скасовує чинні права працівників і не може бути прийнятим на підставі ст.ст. 1, 3, 8, 22 та ін. Конституції України.

Наступна невідповідність ч. 1. ст. 12 Проєкту чинному національному законодавству України полягає в тому, що винагорода, як і саме виконання роботи, визначається роботодавцем самостійно – це порушення принципу договірного характеру трудових правовідносин [5, с. 152], визначений у цілій системі нормативно-правових актів України, зокрема правовим інститутом трудового права «трудовий договір», який є угодою (ч. 1, ст. 43 Конституції України, ч. 1 ст. 21 КЗпП України) і укладається на підставі добровільного волевиявлення, за винятком випадків, передбачених, ч. 3. ст. 43 Конституції України – військова або альтернативна (невійськова) служба, робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. До цього слід додати, що в Україні також встановлене відповідне нормативно-правове регулювання систем і розмірів оплати праці [6], що виключають можливість для роботодавця на власний розсуд визначати розмір заробітної плати, який встановлюється з дотриманням встановлених коефіцієнтів, розрядів, категорій, кваліфікацій, складності роботи тощо.

2. У ч. 2 ст. 12 Проєкту зазначається, що «сторонами трудових відносин є працівник і роботодавець». Таке формулювання є помилковим, оскільки працівник і роботодавець є сторонами тру-

дового договору і головними учасниками (суб'єктами) трудових правовідносин, але не єдиними.

3. Підставою для виникнення трудових правовідносин не є тільки трудовий договір, хоча він є осоновним юридичним фактом виникнення трудових правовідносин і, коли є наявні інші юридичні факти, що є підставою виникнення трудових правовідносин, то в кінцевому результаті вони будуть оформлятися трудовим договором у випадку індивідуальних трудових відносин.

У абз. 2 ч. 3 ст. 12 Проєкту зазначається «у випадках, передбачених установчими документами». Установчі документи є засновницькими актами суб'єктів цивільних і господарських правовідносин, актами юридичної особи. На підставі чинного трудового законодавства України за наявності юридичної особи-роботодавця обов'язково існує суб'єкт трудових правовідносин «трудовий колектив», правовий статус якого взагалі не визначається Проєктом, а лише двома словами згадується у абз. 2 ч. 1 ст. 16 Проєкту. Тим більше, що за сучасними реаліями поняття «трудовий колектив» як суб'єкт може існувати і за участі фізичної особи-роботодавця у трудових правовідносинах.

У пунктах абз. 2 ч. 3 ст. 12 Проєкту перераховані не всі можливі випадки юридичних фактів, що є підставами виникнення трудових правовідносин, зокрема членство в кооперативах (ОСББ), селянських (фермерських) господарствах, колективних сільськогосподарських підприємствах, організаціях [7, с. 54]. Так, на підставі ч. 1 ст. 3 КЗпП України законодавство про працю регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами. Таким чином, будь-яка наймана праця має врегульовуватися нормами трудового законодавства. Натомість, Проєкт взагалі виключає з поняття трудових правовідносин об'єкт трудових правовідносин – працю і далі не регламентує працю в кооперативах (ОСББ), селянських (фермерських) господарствах, колективних сільськогосподарських підприємствах, організаціях, яка потребує належного врегулювання з моменту відновлення незалежності України в межах трудового законодавства. Таке проєктне виключення є порушення принципів демократизму та верховенства права і дискримінує громадян України у сфері праці за професійною ознакою, сферою діяльності. При цьому знову ж таки надаються дискреційні права суб'єктам господарювання, які можуть визначати підстави виникнення трудових відносин у своїх статутах, а не на підставі законодавства України.

Подальша відсутність правової регламентації праці за нормами трудового законодавства в кооперативах (ОСББ), селянських (фермерських) господарствах, колективних сільськогосподарських підприємствах, організаціях продовжує довголітню експлуатацію учасників вказаних відносин.

У абз. 2 ч. 3 ст. 12 Проєкту законотворець зазначає, що трудовий договір змінюється на підставі: 1) призначення на посаду; 2) обрання на посаду; 3) результатів конкурсу; 4) рішення суду. Таке положення Проєкту також суперечить принципу договірного характеру трудових відносин [8, с. 79; 9], що полягає у взаємній згоді сторін трудового договору, який може змінюватися лише за взаємною згодою працівника і роботодавця.

Висновки. Зміст проєкту Закону України про працю є нікчемним, оскільки: скасовує права людини у сфері праці порівняно з чинним трудовим законодавством; суперечить загальним і галузевим принципам права; не відповідає Конституції України; надає пріоритет роботодавцю, а не працівнику, що суперечить сутності самого права на працю і всього трудового права, яке має бути направлене тільки на пріоритет визнання прав працівника, який за винагороду віддає у найм свою власну людську робочу силу; скасовує інститути трудового права, врегульовані чинним трудовим законодавством; нічого не розвиває та не удосконалює, чого справді вимагають реалії сьогодення, а, навпаки, ще більше містить прогалини у правовому регулюванні праці; надає роботодавцю право на власний розсуд організовувати процес праці без дотримання законодавчих вимог, яких взагалі в Проєкті немає, що всупереч Конституції України та всього національного законодавства України дозволить експлуатувати працю фізичних осіб, в першу чергу, громадян України без надання будь-яких гарантії у сфері праці; має ознаки антидемократичного державно-політичного режиму; є українським перекладом Трудового кодексу Російської Федерації; не дотримано норм українського правопису; дублює проєкт Закону про працю № 2708 від 28.12.2019 р.; становить небезпечну антиправову тенденцію; може бути передумовою чи засобом непоправних наслідків, які мали місце у світі під час «рабовласництва», «кріпацтва», «феодалізму», «поміщицтва», «воєнного комунізму», «комунізму», «НЕПу», «колективізації», «Голодомору (1921-1923, 1932-1933, 1946-1947)», «Апартеїду», «Голокосту» та ін. антигуманних подій і явищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс законів про працю України: Кодекс; Закон від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08?lang=en#Text (дата звернення: 04.10.2024).
2. Про працю: Проєкт Закону України від 23.09.2022 р. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=334b823a-aaca-437e-9014-b68a627a5e86 (дата звернення 05.11.2022).
3. Цивільний кодекс України : Кодекс; Закон від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення 05.11.2022).
4. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Tex (дата звернення 05.11.2022).
5. Мельничук Н.О. Договір як форма регулювання трудових відносин. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 149–153.
6. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери: Постанова КМУ від 30 серпня 2002 р. № 1298. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-п#Text (дата звернення 05.11.2022).
7. Єрьоменко В.В. Підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин з членами фермерських господарств і інших сільських господарств та кооперативів. *Право та інновації*. 2017. № 2 (18). С. 46–54.
8. Жигалкін І.П. Поєднання державного і договірного регулювання трудових відносин як принцип трудового права. *Право та інновації*. 2015. № 2 (10). С. 73–79.
9. Козак ЗЯ. Договірне регулювання за трудовим правом України: автореф. дис… канд. юридичних наук. Київ, 1999. 17 с.

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.16

АКТИ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Пилипенко П.Д.,
завідувач кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-3382-3033
e-mail: pylyp.pylypenko@lnu.edu.ua

Ласько І.М.,
доцентка кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-8303-7161
e-mail: iryna.lasko@lnu.edu.ua

Пилипенко П.Д., Ласько І.М. Акти соціального діалогу за законодавством України.
У статті запропоновано характеристику системи актів соціального діалогу в Україні, що покликані шляхом залучення сторін правовідносин соціального діалогу здійснювати колективно-договірне регулювання трудових відносин. Зазначено, що основним завданням актів соціального діалогу є збалансування інтересів його сторін. Наведено приклади соціального значення досягнення ними цих завдань. Наголошено, що збалансування інтересів працівників і роботодавців дає змогу забезпечити високі стандарти реалізації колективних трудових прав та сприяти досягненню соціального миру в суспільстві загалом. З'ясовано поняття актів соціального діалогу та їхню правову характеристику. Наголошено, що їм притаманні специфічні процедури прийняття, особлива структура та порядок дії та виконання. Стверджується, що акти соціального діалогу можуть укладатися як на основі прямої вказівки закону, так і самостійно за ініціативою сторін такого діалогу з метою регулювання відносин, які або не врегульовані законодавством, або, на думку сторін соціального діалогу, потребують додаткового регулювання. Проаналізовано акти соціального діалогу, щодо яких у законодавстві визначено чіткий порядок їх укладення, а також ті, щодо яких законодавець делегує сторонам питання визначення порядку їх укладення та здійснення самостійно. Результати такої спільної діяльності сторін відображаються у вигляді меморандумів, резолюцій, спільних заяв. Наведено приклади актів соціального діалогу, які можуть бути укладені задля встановлення додаткових пільг чи гарантій для працівників в межах компетенції сторін. Визначено систему актів соціального діалогу: 1) колективні угоди і договори, які укладаються відповідно до Законів України «Про колективні договори і угоди» і «Про соціальний діалог в Україні»; 2) угоди, які укладаються з метою вирішення окремих питань соціального діалогу або узгодження позицій між сторонами (протокол про проведення консультацій між сторонами; 3) локальні нормативно-правові акти, які укладаються за погодженням між сторонами соціального діалогу, або за поданням сторін соціального діалогу (Положення про оплату праці тощо); 4) акти органів соціального діалогу: пропозиції, висновки та рекомендації національної чи територіальних тристоронніх соціально-економічних рад.

Ключові слова: акти соціального діалогу, колективний договір/угода, локальні акти, порядок вирішення трудових спорів, сторони соціального діалогу, права та інтереси працівників та роботодавців, законодавство, гарантії прав, трудові правовідносини.

Pylypenko P.D., Lasko I.M. Social dialogue acts according to the laws of Ukraine.
The article proposes a characterisation of the system of social dialogue acts in Ukraine, which are intended to facilitate collective bargaining regulation of labour relations through the involvement of parties to the social dialogue legal relations. It is noted that the primary objective of social dialogue acts is to balance the interests of the parties involved. Examples of the social significance of achieving

these objectives are provided. It is emphasised that balancing the interests of employees and employers makes it possible to ensure high standards in the realisation of collective labour rights and contributes to achieving social harmony in society as a whole. The concept of social dialogue acts and their legal characteristics have been clarified. It is highlighted that these acts are characterised by specific adoption procedures, a particular structure, as well as distinct modes of operation and implementation. It is argued that social dialogue acts may be concluded either on the basis of a direct statutory provision or independently at the initiative of the parties to such dialogue, with the aim of regulating relations that are either not covered by legislation or, in the opinion of the parties to the social dialogue, require additional regulation. The article analyses social dialogue acts for which legislation establishes a clear procedure for their conclusion, as well as those for which the legislator delegates the determination of the procedure for their conclusion and implementation to the parties themselves. The results of such joint activities of the parties are reflected in the form of memoranda, resolutions, and joint statements. Examples are provided of social dialogue acts that can be concluded to establish additional benefits or guarantees for employees within the competence of the parties. The system of social dialogue acts has been defined as follows: 1) collective agreements and contracts, which are concluded in accordance with the Laws of Ukraine «On Collective Agreements and Contracts» and «On Social Dialogue in Ukraine»; 2) agreements aimed at resolving specific issues of social dialogue or aligning positions between the parties, such as a protocol on holding consultations between the parties; 3) local normative-legal acts, which are concluded by agreement between the parties of social dialogue, or at the proposal of the social dialogue parties, such as regulations on remuneration; 4) acts of social dialogue bodies, including proposals, conclusions, and recommendations of national or territorial tripartite socio-economic councils.

Key words: social dialogue acts, collective contract/agreement, local acts, procedure for resolving labour disputes, parties to social dialogue, rights and interests of employees and employers, legislation, guarantees of rights, labour relations.

Постановка проблеми. У трудових правовідносинах при використанні найманої праці досить часто інтереси сторін не збігаються, унаслідок чого виникають суперечності, котрі потребують своєчасного та ефективного вирішення. Вважається, що найбільш конструктивним методом співпраці та взаємодії профспілок, роботодавців та урядових структур є соціальний діалог. Результативність соціального діалогу як механізму врегулювання трудових та інших, суміжних до них, відносин залежить передусім від ефективності виконання рішень, прийнятих його сторонами. Зовнішньою формою таких рішень є акти як документи правової чинності, які складені на підтвердження певних подій чи фактів. Акти соціального діалогу є тими правовими рішення, що відображають узгоджені наміри сторін, досягнуті ними компроміси, взяті на себе зобов'язання. Вони покликані збалансувати інтереси працівників та роботодавців, що, своєю чергою, сприятиме попередженню на сучасному ринку праці конфліктів, спорів, а також забезпеченню соціального миру.

Метою дослідження є характеристика системи актів соціального діалогу, що покликані шляхом залучення усіх сторін соціального діалогу здійснювати колективно-договірне регулювання трудових відносин.

Стан опрацювання проблематики. Акти соціального діалогу були об'єктами наукових розвідок у працях таких вчених: В.Я. Бурака [1], Н.Д. Гетьманцевої [2], Н.О. Мельничук [3], Г.І. Чанишевої [4], О.М. Ярошенка [5] та інших. В сучасних умовах ухвалення нових нормативно-правових актів у сфері колективно-трудових правовідносин, що відповідають євроінтеграційним інтересам нашої держави, теоретичні, законодавчі та правозастосовні питання прийняття та реалізації актів соціального діалогу визначають нові аспекти їх дослідження.

Виклад основного матеріалу. У час глобальної економічної та фінансової кризи досягнення консенсусу між основними зацікавленими сторонами набуває першочергового значення. Адже більшість гарантій трудових прав працівників, серед яких восьмигодинний робочий день, праця неповнолітніх, охорона материнства, знайшли своє юридичне закріплення завдяки соціальному діалогу. Також активну роль він відіграв під час кризи, спричиненої Covid-19. У наукових дослідженнях зазначають, що саме двосторонні та тристоронні угоди соціальних партнерів були спрямовані на зменшення ризику зараження працівників на робочому місці. Так, в Австрії сторони соціального діалогу уклали угоду про обов'язок проведення систематичного тестування працівників тих галузей виробництва, для яких характерна підвищена небезпека передачі вірусу. Інший

приклад: результатом тристоронніх дискусій Південно-Африканській Республіці було закріплення обов'язку роботодавців проводити оцінювання ризиків на робочих місцях перед поверненням працівників до роботи [6, с. 18]. Це ще раз підкреслює, що соціальний діалог як механізм балансування інтересів працівників і роботодавців є ключовим методом забезпечення «сталих рішень і мирних трудових відносин [6, с. 9].

Варто відзначити, що науковці неодноразово звертали увагу на таке явище, як баланс інтересів сторін трудових правовідносин. Зокрема Н.О. Мельничук зауважує, що збалансування інтересів працівників і роботодавців є основною засадою регулювання трудових відносин у нових економічних умовах, яка найповніше відбивається у договірних процедурах визначення правових умов здійснення трудової діяльності [3, с. 176]. О.Т. Панасюк і І.А. Богдан наголошують, що баланс інтересів у правовідносинах – це забезпечуване нормами права поєднання переваг, корисних, необхідних «властивостей» кожної сторони правовідносин достатньою мірою, щоб досягти певної спільної мети. Це – поєднання взаємної користі здійснюється такою мірою, яка унеможливлювала б завдання один одному шкоди [7, с. 162-163].

Відтак саме збалансування інтересів працівників і роботодавців дає змогу досягнути якісних результатів у забезпеченні високих стандартів реалізації колективних трудових прав, уникнути виникнення спорів між працівниками і роботодавцями, що повною мірою сприяє досягненню соціального миру в суспільстві.

Вітчизняне законодавство закріплює різні форми соціального діалогу, тож і домовленості як результат співпраці сторін мають різні форми вираження (закріплення), які науковці-трудовики називають актами соціального діалогу. Під поняттям «акти соціального діалогу» розуміють систему нормативних договорів та інших актів, які укладаються сторонами соціального діалогу на різних рівнях проведення діалогу у межах їх компетенції та визначають зобов'язання сторін з метою ефективного правового регулювання трудових та соціально-економічних відносин та інших відносин соціального діалогу [4, с. 601].

Досліджуючи акти соціального діалогу, Б.В. Досін виділяє їх правові характеристики. По-перше, цільовим призначенням їх прийняття та застосування є регулювання трудових чи соціально-економічних відносин, а також врахування інтересів сторін соціального діалогу, які брали участь у відносинах соціального діалогу. По-друге, переважною їх зовнішньою формою є нормативні договори – колективні угоди та договори, що укладаються відповідно до законодавчо закріпленої особливої процедури та є джерелами трудового права. По-третє, зміст і структура актів соціального діалогу погоджуються його сторонами в межах їх компетенції, а закріплені правові умови не можуть погіршувати правове становище працівників порівняно з актами трудового законодавства. По-четверте, є строковими, але після закінчення строку за погодженням (презумпцією погодження) вони можуть продовжувати діяти до того часу, поки сторони не укладуть новий або не переглянуть чинний, якщо інше не передбачено у змісті. По-п'яте, виконавцями таких актів є сторони соціального діалогу, які погодили такі акти [8, с. 254].

У продовження дослідження особливостей правової природи актів соціального діалогу, наведемо їх класифікацію, запропоновану Г.І. Чанишевою. Вчена поділяє їх на дві групи. Перша – акти, які не містять норм права. В них фіксуються досягнуті домовленості та узгоджені рішення щодо формування і реалізації державної, соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин. Друга – правові акти, які містять норми права. І такими, на думку вченої, є колективні угоди та договори, які з одного боку, є видом договорів у трудовому праві, а з іншого – правовими актами, які укладаються в договірному порядку і належать до системи джерел трудового права [9, с. 8].

Колективні договори та угоди укладаються за результатами колективних переговорів, що є однією з форм соціального діалогу (ч. 5 ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні») [10]. Варто зауважити, що трудове законодавство часто прямо зобов'язує суб'єктів трудових правовідносин, врегулювати конкретне питання у договірному порядку із результатом у формі колективного договору. Для прикладу, згідно із абз. 2 ст. 76 КЗпП України тривалість щорічних додаткових відпусток, умови та порядок їх надання встановлюються нормативно-правовими актами України, а також трудовим та/або колективним договором [11].

Також роботодавець самостійно у колективному договорі з дотриманням норм і гарантій, передбачених законодавством, генеральною та галузевими (регіональними) угодами встановлює форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, ставки, схеми посадових

окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат. Якщо колективний договір у роботодавця не укладено, він зобов'язаний погодити відповідні питання з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником), що представляє інтереси більшості працівників, а у разі його відсутності – з іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом органом. (ст. 97 КЗпП України) [11]. Отже, у разі відсутності колективного договору роботодавець зобов'язаний врегулювати зазначені вище питання в іншому локальному правовому акті (до прикладу, у Положенні про оплату праці). Заразом роботодавець повинен дотримуватись порядку прийняття цього акту, що характерний для колективно-правового регулювання та полягає у погодженні з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником), який представляє інтереси більшості працівників, а у разі його відсутності – з іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом органом.

Варто зауважити, що в сучасних умовах, колективні угоди та договори укладаються між сторонами соціального діалогу з метою регулювання трудових та інших відносин не лише з огляду на пряму вказівку закону. Так, Законом України «Про зайнятість населення» передбачено можливість затвердження комплексу заходів спрямованих на регулювання процесів, що відбуваються на ринку праці, для підвищення рівня зайнятості населення [12].

Основна роль колективних угод та договорів полягає у встановленні додаткових порівняно з чинним законодавством соціальних пільг та гарантій для працівників. Так, Державна служба України з питань праці у своєму роз'ясненні зазначає, що частина третя ст. 13 КЗпП України і ст. 7 Закону «Про колективні договори і угоди» допускають можливість внесення в колективні договори умов, що поліпшують становище працівників порівняно з законодавством (надають додаткові трудові і соціально-побутові пільги працівникам, а також додаткові гарантії). Такі умови колективних договорів є чинними і не можуть вважатися такими, що суперечать законодавству [13].

Законодавець визначає порядок ведення колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод, а також форму вираження результатів таких переговорів, якою є колективні угоди та договори. Щодо інших форм соціального діалогу він делегує питання визначення порядку їх здійснення сторонами самостійно. Результати такої спільної діяльності сторін відображаються у вигляді меморандумів, резолюцій, спільних заяв.

Відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» обмін інформацією здійснюється з метою з'ясування позицій, досягнення домовленостей, пошуку компромісу і прийняття спільних рішень з питань економічної та соціальної політики. Порядок здійснення цього обміну визначається сторонами [10]. Водночас Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» у ст. 45 зобов'язує роботодавців, їх об'єднання в тижневий термін надавати на запити профспілок, їх об'єднань інформацію, яка є в їх розпорядженні, з питань умов праці та оплати праці працівників, а також соціально-економічного розвитку підприємства, установи, організації та виконання колективних договорів і угод [14].

За пропозицією сторони соціального діалогу з метою визначення та зближення позицій сторін при прийнятті ними рішень, що належать до їх компетенції можуть проводитись консультації. Важливо, що сторони, які одержали таку пропозицію, зобов'язані взяти участь у консультації, спільно погодити порядок і строки її проведення та визначити склад учасників (ч. 3 ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні») [10].

Свого часу Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2010–2012 роки у Додатку 5 детально регламентувала порядок проведення консультацій. А досягнуті домовленості фіксуються на практиці протоколом або договором [15].

Хоча соціальний діалог найперше спрямований на знаходження компромісу сторонами, ми не можемо виключати ймовірність недосягнення згоди. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про колективні договори і угоди», якщо під час переговорів сторони не дійшли згоди з незалежних від них причин, то складається протокол розбіжностей, до якого вносяться остаточно сформульовані пропозиції сторін про заходи, необхідні для усунення цих причин, а також про строки відновлення переговорів [16]. Натомість ст. 11 закону «Про колективні угоди і договори», який набере чинності через шість місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану, передбачає, що проект колективної угоди, договору (змін і доповнень до них), а також неврегульовані спільною

робочою комісією розбіжності (у разі їх наявності) вносяться на розгляд сторін для прийняття відповідного рішення [17]. На відміну від чинного Закону України новий не регулює порядку вирішення розбіжностей, якщо сторони не прийшли до єдиної думки і не прийняли відповідного рішення. Видається, що у цьому випадку вони повинні вирішуватися у порядку, передбаченому для вирішення колективних трудових спорів (конфліктів).

Серед актів соціального діалогу також можна виокремити рішення, що прийняті органами соціального діалогу. Національна тристороння соціально-економічна рада, до основних завдань якої належить вироблення консолідованої позиції сторін соціального діалогу щодо стратегії економічного і соціального розвитку України та шляхів вирішення існуючих проблем у цій сфері, активно співпрацює з іншими сторонами соціального діалогу. До прикладу, 18.02.2014 р. відбулося засідання Національної тристоронньої соціально-економічна ради, на якому було прийнято низку рішень про стан реформування оплати праці, про удосконалення законодавчої бази з призначення та фінансування пільгових пенсій, а також про нову модель вирішення трудових спорів в Україні [18]. На жаль упродовж 2018–2021 років Національна тристороння соціально-економічна рада фактично не виконувала своїх завдань та функцій для вироблення консолідованої позиції сторін соціального діалогу щодо стратегії економічного і соціального розвитку України та шляхів вирішення існуючих проблем у цій сфері. Зауважимо, що здебільшого порядок прийняття актів соціального діалогу регулюється їхніми статутами, чи затвердженими положеннями та регламентами [19].

Проаналізувавши особливості прийняття актів соціального діалогу та їх зміст, ми можемо виділити наступні:

- колективні угоди і договори, які укладаються відповідно до Законів України «Про колективні договори і угоди» («Про колективні угоди і договори» від 23.02.2023) і «Про соціальний діалог в Україні»;
- угоди, які укладаються з метою вирішення окремих питань соціального діалогу або узгодження позицій між сторонами. Наприклад, протокол про проведення консультацій між сторонами;
- локальні нормативно-правові акти, які укладаються за погодженням між сторонами соціального діалогу, або за поданням сторін соціального діалогу. Наприклад, Положення про оплату праці як локальний нормативно-правовий акт, що регулює питання оплати праці;
- акти органів соціального діалогу: пропозиції, висновки та рекомендації національної чи територіальних тристоронніх соціально-економічних рад.

Висновки. Акти соціального діалогу за правовою природою здебільшого є договірними актами. Вони є результатом переговорів або узгодження позицій сторін конкретного соціального діалогу. Основним їхнім завданням є збалансування інтересів працівників і роботодавців. Їм притаманні специфічні процедури прийняття, особлива структура та порядок дії та виконання.

Систему актів соціального діалогу становлять: колективні угоди і договори, які укладаються відповідно до Законів України «Про колективні угоди і договори» і «Про соціальний діалог в Україні»; інші угоди, які укладаються з метою вирішення окремих питань соціального діалогу, або узгодження позицій між сторонами; локальні нормативно-правові акти, які укладаються за погодженням між сторонами соціального діалогу, або за поданням сторін соціального діалогу; акти органів соціального діалогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурак В.Я. Правовий механізм захисту трудових прав та законних інтересів працівників: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2021. 440 с.
2. Гетьманцева Н.Д. Соціальне партнерство як спосіб інтеграції інтересів суб'єктів соціально-трудових відносин. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 3. С. 82–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_3_15.
3. Мельничук Н.О. Договірне регулювання трудових відносин в нових економічних умовах: монографія. Київ: «Хай-Тек Прес», 2012. 340 с.
4. Чанишева Г.І. Колективні угоди як правові акти соціального діалогу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 600–603.
5. Ярошенко О.М. Теоретичні та практичні проблеми джерел трудового права України: монографія. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. 456 с.

6. Розширення соціального діалогу задля заохочення культури безпеки та здоров'я на роботі. 28 квітня 2022 р. 42 с. URL: https://www.ilo.org/uk/media/ 97361/download (дата звернення: 05.09.2024).
7. Панасюк О.Т., Богдан І.А. Зловживання суб'єктивними трудовими правами: постановка проблеми. *Право України*. 2010. № 3. С. 161–165.
8. Досін Б.В. Акти соціального діалогу як правова форма прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу. *Правові виклики сучасності: законодавче реагування на геополітичні та історичні проблеми*: матеріали ІІІ міжнар. науково-практ. онлайн конф, 6 грудня 2022 року, м. Чернівці: Чернівец. Нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 252–254.
9. Чанишева Г.І. Колективні угоди та договори як правові акти соціального діалогу. *Сучасні стандарти соціального діалогу: Новели Закону "Про колективні угоди та договори*: матеріали круглого столу, 23 травня 2023 р. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. С. 8–11.
10. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text (дата звернення: 05.09.2024).
11. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII / Верховна Рада УРСР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 05.09.2024).
12. Про зайнятість населення. Закон України 5 липня 2012 року № 5067-VI. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text (дата звернення: 05.09.2024).
13. Чи можна до колективного договору включити більш розширені умови праці працівників підприємства чи лише загальні норми, які визначені законодавством? URL: http://surl.li/kzyvzc (дата звернення: 05.09.2024).
14. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV / *Відомості Верховної Ради*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text (дата звернення: 05.09.2024).
15. Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2010–2012 роки. URL: http://surl.li/scnfoz (дата звернення: 05.09.2024).
16. Про колективні договори і угоди: Закон України від 1 липня 1993 року № 3356-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12 (дата звернення: 05.09.2024).
17. Про колективні угоди та договори: Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2937-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2937-20#Text (дата звернення: 05.09.2024).
18. Протокол № 1 засідання Національної тристоронньої соціально-економічної ради від 18 лютого 2014 року *Національна тристороння соціально-економічна рада*: веб-сайт. URL: http://surl.li/lkxjgo (дата звернення: 05.09.2024).
19. Становлення та розвиток соціального діалогу в Україні. *Національна тристороння соціально-економічна рада*: веб-сайт. URL: https://ntser.gov.ua/ (дата звернення: 05.09.2024).

UDC 349.2:006.032+316.647.82(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.17

INTERNATIONAL STANDARDS ON PROTECTED GROUNDS AND ANTI-DISCRIMINATION LEGISLATION OF UKRAINE

Pozharova O.V.,
candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
associate professor
of the Department of labor law
and Social Security Law
National University «Odessa Law Academy»
ORCID: 0000-0002-0792-1561
e-mail: pogarovaov@onua.edu.ua

Pozharov Y.V.,
lawyer,
Odessa region Bar Council

Pozharova O.V., Pozharov Y.V. International standards on protected features and anti-discrimination legislation of Ukraine.

The article analyzes international acts adopted by the United Nations, the Council of Europe, and European Unions in the field of combating discrimination and anti-discrimination legislation of Ukraine.

The article considers the law of Ukraine «On the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine», which contains a generalizing concept of «discrimination», defines forms of discrimination and lists protected features.

It is proposed to fix in Article 1 of this law the definition of the term «protected features».

Scientific works of V. Iskovich and V. Galan in the field of studying new types of discrimination and protected features are studied.

It is established that the protected characteristics that are enshrined in international acts include: race, skin color; gender; religious views; ethnic origin; language; marital status; political and other views; environmental and other status; place of birth; age; health status; birth of a child; status; availability of property; any form of social segregation; genetic inheritance; economic activity and profession.

The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination**,** the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol are studied in more detail. Definitions of the following concepts are considered: «discrimination on the basis of race», «discrimination on the basis of gender», «discrimination on the basis of age», «discrimination on the basis of disability».

Special attention is paid to the implementation of the principle of equal rights of women and men in Ukraine. In order to implement UN Security Council Resolution 1325 «Women, peace, security» in 2020, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the National Action Plan for the period up to 2025. In 2022, the Ministry of social policy prepared a draft state strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men until 2030 and an action plan for 2022□2024 of Ukraine.

It is established that the European Court of Human Rights is of great importance for the interpretation of the concept of «protected attribute». The court practice of the ECHR actually expands the list of protected features, which should be taken into account when improving the national anti-discrimination legislation.

Key words: international standards, anti-discrimination legislation of Ukraine, United Nations declarations, conventions of the International Labour Organization, labor relations, discrimination, protected attribute, race, gender, disability, age, discrimination by association, ECHR.

Пожарова О.В., Пожаров Ю.В. Міжнародні стандарти щодо захищених ознак та антидискримінаційне законодавство України.

У статті здійснено аналіз міжнародних актів, які прийняти Організацією Об'єднаних Нації, Радою Європи, Європейським Союзам у сфері протидії дискримінації та антидискримінаційного законодавства України.

Розглянуто Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», який містить узагальнююче поняття «дискримінація», надає визначення форм дискримінації та перераховує захищені ознаки.

Запропоновано закріпити у статті 1 даного закону визначення терміну «захищені ознаки».

Досліджено наукові праці В. Іськович та В. Галана у сфері вивчення нових типів дискримінації та захищених ознак.

Встановлено, що до захищених ознак, які закріплені у міжнародних актах відносять: расу, колір шкіри; стать; релігійні погляди; етнічне походження; мову; сімейний стан; політичні та інші погляди; екологічне та інше становище; місце народження; вік; стан здоров'я; народження дитини; статус; наявність власності; будь-яку форму соціальної сегрегації; генетичну спадковість; економічну діяльність та професію.

Більш детально досліджено Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенцію про права осіб з інвалідністю і Факультативний протокол до неї. Розглянуто визначення понять: «дискримінацію за ознакою раси», «дискримінацію за ознакою статі», «дискримінацію за віком», «дискримінацію за ознакою інвалідності».

Окремо звернуто увагу на реалізацію принципу рівності прав жінок і чоловіків в Україні. З метою виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» у 2020 році Кабінет Міністрів України затвердив Національний план дій на період до 2025 року. У 2022 році Міністерство соціальної політики підготувало проект Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 року та План заходів на 2022–2024 роки України.

Встановлено, що Європейського суду з прав людини має велике значення для тлумачення поняття «захищена ознака». Судова практика ЄСПЛ фактично розширює перелік захищених ознак, що необхідно враховувати при вдосконаленні національного антидискримінаційного законодавства.

Ключові слова: міжнародні стандарти, антидискримінаційне законодавство України, декларації Організації Об'єднаних Націй, конвенції Міжнародної організації праці, трудові правовідносини, дискримінація, захищена ознака, раса, стать, інвалідність, вік, дискримінація за асоціацією, ЄСПЛ.

Problem statement. Today, the issue of preventing and countering discrimination, which is a complex and multicomponent phenomenon in society, is relevant. All over the world, people still face discrimination on various grounds in many areas of life, in particular in the labor sphere. The main principle of a democratic society is equality and non-discrimination, which ensures social justice and respect for Human Rights. In Ukraine, countering discrimination is still an urgent task in the labor sphere, especially after the spread of coronavirus disease (COVID-19) and the introduction of martial law in our country.

The refore, it is worth noting international standards in the field of countering discrimination and highlighting the protected features that are enshrined in international acts. Improving the national anti-discrimination legislation, taking into account international standards in this area, will certainly be useful for our state.

Status of working out this issue. O.-M.I. Bachinskaya, A.Ya. Lavriv, N.M. Mitina, O.O. Uvarova, G.I. Chanisheva, I.V. Yankovets and others paid attention to the research of issues related to overcoming the existing discriminatory attitude towards women, youth, and persons with disabilities in labor relations. Defining the list of protected features in international acts on which discrimination is possible is important and requires further study.

The purpose of the article is to carry out a comprehensive analysis of protected features that are enshrined in international acts, and to provide proposals for improving the national anti-discrimination legislation.

Presentation of the main research material. The principle of legal equality is important for the normal development and life of people, as well as for the rights and opportunities of employees. Article

2 of the Universal Declaration of human rights lists the main protected features, namely: «Everyone is entitled to all the rights and freedoms set forth in this Declaration, without distinction of any kind, such as race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status» [1].

Thus, the Universal Declaration of human rights established the principle of legal equality and the list of protected features. These are anti-discrimination norms at the international level, which appeared in 1948.

The principle of equality and non – discrimination was embodied in many international acts in the second half of the twentieth century, namely, in the declarations and conventions of the United Nations (hereinafter – the UN), the conventions of the International Labour Organization (hereinafter – the ILO) and the conventions of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (hereinafter-UNESCO).

For example: the UN adopted the following declarations: Declaration on the Elimination of Discrimination against Women, Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief;

and conventions: International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, International Convention on the Cessation and Punishment of the Crime of Apartheid, Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women;

ILO has adopted conventions in this area: Equal Remuneration Convention, Discrimination (Employment and Occupation) Convention, Employment Policy Convention;

UNESCO adopted the Convention on Combating Discrimination in Education, etc.

The International Covenant on Civil and Political Rights and The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights also contain anti-discrimination legislation.

The anti-discrimination legislation of the European Union includes the Charter of Fundamental Rights of the European Union and directives (on the creation of common standards in support of equality in employment and work; on the principle of equal treatment of persons regardless of their race or ethnicity).

The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights) occupies a special place, as it establishes a mechanism for the protection of rights and freedoms in the European Court of Human Rights.

The international acts adopted by the United Nations, the Council of Europe, and the European Unions that establish the principle of non-discrimination and mechanisms for countering discrimination can be considered as the basis for the formation of anti-discrimination national legislation.

The Constitution of Ukraine establishes the general principles of equality and non-discrimination. According to Article 24 of the Constitution of Ukraine: «Citizens shall have equal constitutional rights and freedoms and shall be equal before the law.

There shall be no privileges or restrictions based on race, skin colour, political, religious, and other beliefs, sex, ethnic and social origin, property status, place of residence, linguistic or other characteristics» [2]. This article lists protected attributes that can also be considered as a key element of discrimination.

V. Iskovich proposed the following definition: «a feature should be understood as an individual characteristic of a person, which should not be taken into account for the purposes of excellent attitude or use of a specific good. In other words, we can say that this is a certain characteristic of a person that causes different attitudes or treatment of him» [3].

The law of Ukraine «On the Principles of Preventing and Countering Discrimination in Ukraine» is the main normative legal act that contains a generalizing «concept of discrimination», defines forms of discrimination and lists protected features. According to Article 1 of this law, «discrimination is the situation in which an individual and/or a group of individuals suffers from the restriction on the recognition, exercise or enjoyment of rights and freedoms in any form established in this Law on the grounds of their race, skin colour, political, religious and other beliefs, sex, age, disability, ethnic or social origin, nationality, marital and property status, place of residence, linguistic or on other grounds that have been, are or may be actual or alleged (hereinafter – particular grounds) except for cases when such restriction has a legitimate, reasonably justified aim, which is achievable in an appropriate and necessary way» [4].

This definition has a list of potential grounds for discrimination, but it remains open. We believe that in Article 1 of this law it is desirable to fix the definition of the concept of «protected attribute».

Based on the analysis of international acts and national regulations, it is necessary to conclude that the grounds for discrimination can be: race, skin color;

gender; religious views; ethnic origin; language; marital status; political and other views; environmental and other status; place of birth; age; health status; birth of a child; status; availability of property; any form of social segregation; genetic inheritance; economic activity and profession.

Race is one of the protected traits. Oxford Languages defines race as a historically formed group of humanity, which is united by a common origin and a common hereditary physical characteristics (skin and hair color, head shape, etc.). The concept of discrimination on the grounds of race is enshrined in Article 1 of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. «Definition of racial discrimination: any distinction, exclusion, restriction, or preference based on race, colour, descent or national or ethnic origin with the purpose or effect of impairing the enjoyment on equal footing of human rights. Affirmative action policies or measures are not to be deemed racial discrimination» [5]. For example: case Budinova i Chaprazov V. Bulgaria (No. 12567/13).

International instruments prohibit discrimination on the basis of gender. The term «gender» itself refers to the biological differences between women and men.

Article 1 of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women provides that the concept of «discrimination against women». means any distinction, exclusion or restriction on the basis of gender aimed at weakening or nullifying the recognition, enjoyment or enjoyment by women, regardless of their marital status, on the basis of gender equality, human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, social or any other field. For example: case Munteanu V. The Republic of Moldova (No. 34168/11).

The law of Ukraine «On ensuring equal rights and opportunities for women and men» establishes the following terms: «gender discrimination», «sexual harassment», «gender-based violence», «gender equality», etc.

Ukraine shares gender principles, carries out activities for the realization of equal rights and opportunities for women and men, which were proclaimed in international documents. For example: the Cabinet of Ministers of Ukraine in 2020 approved the National Action Plan for the period up to 2025 to implement UN Security Council Resolution 1325 «Women, Peace, Security». The result of this document will be the creation of conditions for countering gender-based violence and security challenges, ensuring equal participation of women and men in overcoming conflicts. On August 12, 2022, the government approved the draft state strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men until 2030 and the action plan for 2022-2024, which were developed by the Ministry of social policy of Ukraine.

On January 8, 2022, the law of Ukraine No. 1750-IX of 10.09.2021 came into force, which amends the law of Ukraine «on advertising» on countering discrimination on the basis of gender. The law introduces such concepts as «discriminatory advertising» and «discriminatory advertising on the basis of gender».

Special attention should be paid to discrimination in social and Labor Relations. Discrimination on the basis of gender in social and Labor Relations is manifested through unequal access, for example: to professional training, to advanced training, to retraining; to paid work and to various professions (occupations); to receiving compensation and assistance, or unequal conditions: in the selection and hiring, in career growth, in the organization of working hours, etc.

In the field of work, there is also Age Discrimination, which is called ageism. This type of discrimination is manifested through the willingness to interact on an equal basis and cooperate only with those people who meet a certain pre-established criterion-age. Employers are biased against older employees when applying for employment, not paying attention to their work experience and professional qualities. In order to strengthen the protection of employees ‘ rights in 2022, amendments were made to the laws of Ukraine «On collective agreements and agreements», «On advertising» and Article 2-1 «equality of labor rights of citizens of Ukraine, non-discrimination in the field of labor» of the Labor Code of Ukraine was set out in a new version.

Unlike national legislation, age discrimination is the only case under European Union law where it can be objectively justified. These are cases where an excellent attitude towards access to employment or the establishment of a minimum age, professional experience and length of service may be considered legitimate (article 6 of the Equality in employment directive).

In 2009, Ukraine ratified the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol. This convention establishes the definition of discrimination on the basis of disability, which

means any distinction, exclusion or restriction on the basis of disability, the purpose or result of which is to diminish or deny the recognition, realization or enjoyment, on an equal basis with others, of all human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, civil or any other sphere [6].

Discrimination on the basis of disability has also been widely interpreted at the national level in the law of Ukraine «On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine». Despite the legislative prohibition of discrimination, it is still present in many areas of life and has many reasons: ranging from ignorance of rights to stereotypes and prejudices towards people with disabilities.

People with disabilities face discriminatory actions that are also manifested in the employment process, when the employer refuses without valid reasons, based on the state of health, disorders of body functions or unfavorable external signs that have arisen in a person due to disability.

To resolve such situations, Article 19 of the law of Ukraine «On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine» establishes a quota for employment of persons with disabilities in enterprises, institutions and organizations, including individuals who hire employees.

In 2022, the mechanism for accounting for jobs for persons with disabilities was simplified and control over entrepreneurs ' compliance with quotas was improved. On November 6, 2022, the law of Ukraine No. 2682-IX came into force, which is aimed at ensuring timely accounting of an employee's work in electronic form.

V. Galan studied the formation of a new type of discrimination for Ukraine, namely: discrimination by association.

Association discrimination is considered a less favorable attitude because the person is related to or correlated with the protected characteristic [7, p. 169].

A person may face discriminatory actions, although he himself does not have a protected trait, thus, we are talking about discrimination through kinship (discrimination by association), when a specific trait is interpreted abstractly. The scientist believes that the concept of discrimination due to kinship in the anti-discrimination law of the European Union is well-established, since the standards of protection against it are confirmed and developed by judicial practice [8, p. 220-221].

The European Court of Human Rights is of great importance for the interpretation of the concept of «protected attribute».

For example: the ECHR drew attention to the fact that «sexual orientation» is not explicitly mentioned among the protected features in Article 14 of the convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, but it is included in the list of «other» features protected by this article. At the same time, discrimination on the basis of sexual orientation is considered as a situation where a person experiences a difference in attitude towards him because of his homosexual or bisexual orientation (case S. L. V. Austria, case E. B. V. France).

Thus, the list of protected grounds on which discrimination is possible is clarified and actually expanded by the judicial practice of the ECHR.

Conclusions. International standards on combating discrimination are contained in declarations and the UN Convention, ILO Conventions, UNESCO conventions, and so on. The anti-discrimination legislation of the European Union includes the Charter of Fundamental Rights of the European Union and anti-discrimination directives. On the basis of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights was established. It is of great importance in the field of protection against discrimination and the interpretation of the concept of «protected attribute».

The law of Ukraine «On the basics of preventing and countering discrimination in Ukraine» establishes the general definition of the concept of «discrimination», lists protected features. Their list is not exhaustive and needs to be finalized, taking into account the judicial practice of the European Court of Human Rights. It is advisable to continue scientific development on the definition of the concept of «protected attribute», in order to prepare proposals for its legislative consolidation.

REFERENCES:

1. Universal Declaration of Human Rights (1948, December 10). Retrieved from: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights.
2. Constitution of Ukraine (1996, June 28). *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* (BVR), 1996, No. 30, Article 141. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254к/96-вр#Text.

3. Iskovich, V., & Mandzi R. *Discrimination on protected grounds. Anti-discrimination vocabulary.* Retrieved from: https://pravokator.club/news/dyskryminatsiya-za-zahyshhenymy-oznakamy-antydyskryminatsijna-leksyka/ [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine On the Principles of Preventing and Countering Discrimination in Ukraine № 5207- VI. (2012, August 6). *Bulletin of the Verkhovna Rada* (BVR), 2013, No. 32, art. 412. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/en/5207-17#Text [in Ukrainian].
5. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (1965, December 21). Retrieved from: https://digitallibrary.un.org/ record/699663?ln=en&v=pdf.
6. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006, December 13). Retrieved from: file:///E:/ТРУДОВОЕ%20ПРАВО/статьи/2024/f247976n678.pdf.
7. Schiek, D., Waddington, L. & Bell M. Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Non-Discrimination Law. *Hart Publishingю*. 2007. Pp. 169-170.
8. Galan V.O. (2015) Development and formation of new types of discriminatory behavior: discrimination by association, experience for Ukraine. *Actual problems of modern international law*/, (November 27). Kharkiv. Part 1. Pp. 215–222 [in Ukrainian].

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.18

СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ ЯК ОДИН ІЗ ДОДАТКОВИХ ЗАХОДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Умаєв Б.Б.,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені проф. О.І. Процевського Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Умаєв Б.Б. Соціальні пільги як один із додаткових заходів соціального захисту військовослужбовців та працівників Служби безпеки України.

Стаття присвячена дослідженню одного із важливих додаткових заходів соціального захисту військовослужбовців та працівників Служби безпеки України – соціальним пільгам, які надаються військовослужбовцям та працівникам Служби безпеки України на підставі чинного законодавства з метою компенсації певних обмежень їх прав і свобод, пов'язаних із перебуванням на службі та стимулюванням зацікавленості в її проходженні. Проаналізовано чинне національне законодавство та погляди науковців з досліджуваного питання. Зазначено, що на сьогоднішній день військовослужбовці Служби безпеки України користуються цілою низкою соціальних пільг, що надаються у сфері користування громадським транспортом різних видів (безоплатного проїзду), у сфері охорони здоров'я (безоплатного отримання ліків, першочергового медичного обстеження та диспансеризації), санаторно-курортного обслуговування, знижки у сфері оплати за комунальні послуги та користування житлом та інші пільги, що врегульовані законами України «Про Службу безпеки України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей». Щодо працівників Служби безпеки України, які уклали трудовий договір, то їх соціальний захист забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю та надалі конкретизується в соціально-забезпечувальному законодавстві. Зроблено висновок, що незважаючи на те, що чинним законодавством для військовослужбовців Служби безпеки України передбачено цілу низку пільг, сьогодні держава, ще не в змозі в повному обсязі забезпечити їх повну реалізацію через відсутність необхідної економічної бази, достатнього обсягу фінансових ресурсів, чіткого механізму реалізації задекларованих гарантій і пільг. Зрозуміло, що країна перебуваючи на сьогоднішній день у воєнному стані, має обмежені економічні можливості щодо фінансування багатьох сфер, постійно стоїть перед викликом балансувати потреби оборони, економіки та розвитку людського капіталу. Водночас соціальний захист даної категорії осіб повинен компенсувати важкі умови праці та обмеження їх прав, які випливають з умов проходження цього виду служби, мотивувати їх до виконання своїх завдань на високому професійному рівні, самовіддано й максимально ефективно.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні пільги, Служба безпеки України, працівники, військовослужбовці, держава, трудове законодавство, соціально-забезпечувальне законодавство.

Umaiev B.B. Social benefits as one of the additional measures of social protection of servicemen and employees of the Security Service of Ukraine.

The article is devoted to the study of one of the important additional measures of social protection of servicemen and employees of the Security Service of Ukraine – social benefits provided to servicemen and employees of the Security Service of Ukraine on the basis of current legislation in order to compensate for certain restrictions on their rights and freedoms associated with being in the service and stimulating interest in its passage. The current national legislation and the views of scientists on the researched issue are analyzed. It is noted that today military personnel of the Security Service of Ukraine enjoy a number of social benefits provided in the field of using public transport of various types (free travel), in the

field of health protection (free obtaining of medicines, primary medical examination and dispensation), sanatorium-resort service, discounts in the field of payment for communal services and housing use and other benefits regulated by the laws of Ukraine «On the Security Service of Ukraine», «On social and legal protection of military personnel and their family members». As for the employees of the Security Service of Ukraine who have concluded an employment contract, their social protection is provided on a general basis in accordance with the labor legislation and will be further specified in the social security legislation. It was concluded that despite the fact that the current legislation provides for a number of benefits for military personnel of the Security Service of Ukraine, today the state is not yet able to ensure their full implementation due to the lack of the necessary economic base, a sufficient amount of financial resources, and a clear mechanism for the implementation of the declared guarantees and benefits It is clear that the country, being currently in a state of war, has limited economic opportunities for financing many areas, constantly faces the challenge of balancing the needs of defense, economy and human capital development. At the same time, the social protection of this category of persons should compensate for the difficult working conditions and restrictions on their rights that arise from the conditions of this type of service, motivate them to perform their tasks at a high professional level, selflessly and as efficiently as possible.

Key words: social protection, social benefits, Security Service of Ukraine, employees, military personnel, state.

Постановка проблеми. Служба безпеки України є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, одним із завдань якого є захист державного суверенітету та територіальної цілісності нашої держави. Згідно ст. 19 Закону України «Про Службу безпеки України» «кадри Служби безпеки України складають: співробітники-військовослужбовці, працівники, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України, а також військовослужбовці строкової служби» [1], які мають повний обсяг прав і свобод, визначених міжнародно-правовими нормами та відповідними конституційними засадами, серед яких важливе місце посідає право на соціальний захист. Разом з тим, слід зазначити, що організаційно-правові та економічні заходи, які спрямовані на забезпечення належного соціального захисту таких громадян, пов'язані не тільки з втратою працездатності, безробіттям або відсутністю достатніх засобів для існування, а й особливістю виконуваних ними обов'язків щодо забезпечення найважливіших функцій держави. І тому існує нагальна потреба надання державою працівникам і військовослужбовцям Служби безпеки України відповідних гарантій і компенсацій, які певним чином мають відшкодовувати додаткові навантаження, пов'язані з особливостями виконання їх обов'язків. Крім того, соціальний захист даної категорії працівників повинен не тільки компенсувати важкі умови праці та обмеження їх прав, які випливають з умов проходження цього виду служби, а й стимулювати професійне зростання, мотивувати їх до виконання своїх завдань на високому професійному рівні, самовіддано й максимально ефективно.

Серед заходів соціального захисту військовослужбовців та працівників Служби безпеки України переважне місце належить соціальним пільгам (виплати чи послуги, які надаються згідно з чинним законодавством України), які є додатком до основних джерел існування, необхідною складовою конституційного права на забезпечення достатнього життєвого рівня, який принаймні не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом, тому звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних за ст. 22 Конституції України забороняється.

Стан опрацювання. У науці права соціального забезпечення соціальні пільги як правова категорія досліджуються у роботах В. Андріїва, Н. Болотіної, Н. Вапнярчук, О. Кучми, О. Москаленко, Л. Сіньової, С. Синчук, Б. Сташківа, Л. Шумної, Г. Чанишевої, О. Ярошенка та ін.

Мета статті полягає в дослідженні додаткових заходів соціального захисту військовослужбовців та працівників Служби безпеки України, переважне місце серед яких належить соціальним пільгам.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 27 до Закону України «Про Службу безпеки України» «держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців і працівників Служби безпеки України. Військовослужбовці Служби безпеки України користуються політичними, соціально-економічними та особистими правами і свободами, а також пільгами відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», цього За-

кону, інших актів законодавства. Право на пільги зберігається за військовослужбовцями Служби безпеки України, яких звільнено зі служби за віком, через хворобу або за вислугою років. Соціальний захист працівників, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України, забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю». Тобто держава гарантує даній категорії осіб не тільки достатнє матеріальне (продовольче, речове) та грошове забезпечення, надання медичної допомоги, а й низку соціальних пільг.

Що ж таке соціальна пільга? У наукових джерелах соціальну пільгу розглядають «як передбачене законодавством надання додаткових прав, повне або часткове звільнення від виконання окремих обов'язків у зв'язку з особливим соціальним статусом особи або специфікою її професійної діяльності» [2, с. 59]; «як законодавче звільнення (повне чи часткове) особи від виконання нею свого обов'язку або надання їй додаткових прав при настанні соціального ризику чи за наявності у такої особи значних заслуг перед державою. До характерних рис соціальних пільг відносять: (б) адресовані громадянам, які мають особливі заслуги перед державою або суспільством, перебувають в особливому статусі – за станом здоров'я, віком тощо; (в) визначені законодавством, але можуть установлюватись індивідуально на окремих підприємствах, установах організаціях; (г) основна мета – поліпшити становище окремих категорій населення, звільнити повністю або частково від виконання обов'язку (наприклад, зниження оплати за послуги)» [3, с. 113].

Отже, пільги – це переваги та привілеї, які надаються особам (у нашому випадку військовослужбовцям та працівникам Служби безпеки України) на підставі чинного законодавства з метою компенсації певних обмежень їх прав і свобод, пов'язаних із перебуванням на службі та стимулюванням зацікавленості в її проходженні.

Щодо видів соціальних пільг, то у науці права соціального забезпечення їх класифікація здійснюється за різними підставами. Так, С. Синчук, зважаючи на правоможності суб'єкта, виділяє матеріальні та організаційні соціальні пільги. Вчена вважає матеріальними заходи, які полегшують матеріальне становище окремих категорій осіб, як результат того, що частину обов'язкових грошових виплат суспільство бере на себе. До матеріальних пільг віднесені соціальна податкова пільга, пільга на житлово-комунальні послуги, право на безоплатне або пільгове придбання ліків тощо. Організаційними соціальними пільгами є: першочергове або позачергове отримання послуг, які є реалізацією інших конституційних прав особи (на освіту, на медичне чи соціально-побутове забезпечення). Такими є: першочергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов; позаконкурсне зарахування до закладів вищої освіти у разі одержання позитивних оцінок [4, с. 333-334]. Також вчена здійснює класифікацію соціальних пільг за іншими критеріями: за терміном надання – постійні та термінові; за ступенем персоніфікації – одноособові та сімейні; за періодичністю виплати – одноразові та щомісячні; за суб'єктами, яким надаються пільги, – ветеранам війни, ветеранам праці, особам, які мають особливі заслуги перед державою, багатодітним сім'ям, особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, дітям-сиротам, реабілітованим особам, пенсіонерам, особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю та ін.; за змістом – житлово-комунальні, медико-реабілітаційні, транспортні, соціально-побутові, пенсійні, соціально-трудові [5, с. 440-441].

Надання соціальних пільг регулюється численними нормативно-правовими актами, якими визначаються такі види пільг: (1) пільги з оплати житлово-комунальних послуг та користування житлом; (2) пільги зі сплати податків, зборів, в тому числі земельного, державного мита та єдиного соціального внеску; (3) пільги за користування транспортними послугами; (4) пільги на придбання ліків, протезування та санаторно-курортне лікування; (5) пільги на придбання палива, в тому числі рідкого; (6) пільги, пов'язані із трудовою діяльність (наприклад, надання відпустки у зручний час); (7) пільги з отримання житла або позики на житло; (8) пільги, пов'язані із навчанням в середніх спеціальних та вищих державних закладах освіти. Більшість із них надаються або за особливі заслуги перед країною та суспільством, або внаслідок перебування громадянина в особливому соціальному статусі. Так, до категорії осіб, наділених особливим соціальним статусом відносять і військовослужбовців та працівників Служби безпеки України, які є особливою категорією працівників, що здійснюють свою професійну діяльність від імені держави та задля реалізації її функцій, специфіка якої пов'язана зі значною кількості ризикових ситуацій.

На сьогоднішній день військовослужбовці та працівники Служби безпеки України користуються цілою низкою соціальних пільг, що надаються у сфері користування громадським транспортом різних видів (безоплатного проїзду), у сфері охорони здоров'я (безоплатного отримання

ліків, першочергового медичного обстеження та диспансеризації), санаторно-курортного обслуговування, знижки у сфері оплати за комунальні послуги та користування житлом та інші пільги, що врегульовані законами України «Про Службу безпеки України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей», Кодексом законів про працю України.

Зокрема, відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» військовослужбовцям [6] надаються такі пільги:

– звільнення від сплати відсотків за користування кредитом (пільги не стосуються погашення основного боргу за кредитною заборгованістю);

– звільнення від сплати штрафів/пені за несвоєчасну сплату платежів по кредиту (пільги стосуються не тільки банківських установ, а й усіх кредитних організацій, зокрема МФО, ломбардів, кредитних спілок, лізингових компаній та інших юридичних осіб і фізичних осіб, які надають фінансові послуги). При цьому пільги не поширюються на кредитні договори щодо придбання майна, яке віднесено чи буде віднесено до об'єктів житлового фонду та/або автомобіля;

– звільнення від сплати військового збору (під час дії правового режиму воєнного стану);

– звільнення від нарахування і сплати ПДФО та єдиного податку, а також від подання звітності та звільнення від нарахування та сплати ЄСВ за себе, а також від подання звітності у разі відсутності найманих працівників (мобілізовані ФОП на весь строк військової служби);

– збереження місця роботи, тобто не вправі звільнити, а час проходження військової служби зараховується до страхового стажу;

– безоплатний проїзд залізничним, повітряним, водним та автомобільним (за винятком таксі) транспортом: у відрядження; у відпустці в межах України (за умови, що розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу); при переведенні на нове місце проходження військової служби або у зв'язку з передислокацією військової частини; до місця проживання, обраного при звільненні з військової служби, в межах України.

Також при переведенні на нове місце проходження військової служби або звільненні з військової служби вони мають право на безоплатне перевезення до 20 тонн особистого майна в контейнерах з попереднього місця проживання до нового залізничним транспортом, а там, де такого виду транспорту немає, – іншими видами транспорту (за винятком повітряного). У разі перевезення особистого майна в окремому вагоні, багажем та дрібною відправкою їм відшкодовуються фактичні витрати, але не більше вартості перевезення майна в контейнері вагою 20 тонн;

– 75 % знижка квартирної плати та вартості комунальних послуг;

– придбання проїзних документів для себе та членів своєї сім'ї на всі види транспорту поза чергою (при направленні у відрядження до нового місця проходження військової служби, а також до місця використання відпустки та назад);

– дітям військовослужбовців за місцем проживання у першочерговому порядку надаються місця у загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладах і дитячих оздоровчих таборах незалежно від форм власності. При цьому діти, в яких один з батьків (усиновлювачів) загинув чи визнаний судом безвісно зниклим, протягом трьох років після здобуття відповідної загальної середньої освіти зараховується поза конкурсом за особистим вибором спеціальності до державних і комунальних вищих та професійно-технічних навчальних закладів України для навчання за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів;

– у разі наявності підстав можуть отримати статус учасника бойових дій, який надаватиме пільги та гарантії, передбачені ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та інших нормативно-правових актах, зокрема пільги на житлово-комунальні послуги, проїзд, санаторно-курортне лікування, отримання земельних ділянок, житла тощо [7].

Військовослужбовці та члени їх сімей, які мають право на пільги, гарантії та компенсації відповідно Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» користуються пільгами, гарантіями та компенсаціями, встановленими для громадян України законами та іншими нормативно-правовими актами, а також рішеннями органів місцевого самоврядування. Якщо такі особи одночасно мають право на отримання однієї і тієї ж пільги, гарантії чи компенсації з кількох підстав, то їм надається за їх вибором пільга, гарантія чи компенсація тільки з однієї підстави, крім випадків, передбачених законами.

І що головне право на вказані пільги зберігаються й за військовослужбовцями Служби безпеки України, яких звільнено зі служби за віком, через хворобу або за вислугою років.

Щодо працівників Служби безпеки України, які уклали трудовий договір, то їх соціальний захист забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю. Зокрема, соціальний захист здійснюється в тих випадках, коли працівник зазнав соціального ризику, а саме: тимчасова втрата працездатності, нещасний випадок на виробництві, який спричинив каліцтво чи тимчасову втрату працездатності, старість, досягнення пенсійного віку, смерть працівника. Трудовим законодавством закріплено загальне положення про те, що всі працівники підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. Так, згідно ст. 253 КЗпП України всі особи, які працюють за трудовим договором (контрактом) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання або у фізичної особи, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню [8]. Надалі це положення конкретизується в соціально забезпечувальному законодавстві (законах України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та підзаконних нормативно-правових актах).

Висновки. На підставі викладеного, зроблено висновок, що на сьогоднішній день військовослужбовці Служби безпеки України користуються цілою низкою соціальних пільг, що надаються у сфері користування громадським транспортом різних видів (безоплатного проїзду), у сфері охорони здоров'я (безоплатного отримання ліків, першочергового медичного обстеження та диспансеризації), санаторно-курортного обслуговування, знижки у сфері оплати за комунальні послуги та користування житлом та інші пільги, що врегульовані законами України «Про Службу безпеки України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей». Щодо працівників Служби безпеки України, які уклали трудовий договір, то їх соціальний захист забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю та надалі конкретизується в соціально-забезпечувальному законодавстві. Зазначено, що незважаючи на те, що чинним законодавством для військовослужбовців Служби безпеки України передбачено цілу низку пільг, сьогодні держава, ще не в змозі в повному обсязі забезпечити їх повну реалізацію через відсутність необхідної економічної бази, достатнього обсягу фінансових ресурсів, чіткого механізму реалізації задекларованих гарантій і пільг. Зрозуміло, що країна перебуваючи на сьогоднішній день у воєнному стані, має обмежені економічні можливості щодо фінансування багатьох сфер, постійно стоїть перед викликом балансувати потреби оборони, економіки та розвитку людського капіталу. Водночас соціальний захист даної категорії осіб повинен компенсувати важкі умови праці та обмеження їх прав, які випливають з умов проходження цього виду служби, мотивувати їх до виконання своїх завдань на високому професійному рівні, самовіддано й максимально ефективно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
2. Чанишева Г.І. Соціальні пільги: поняття, правова природа, класифікація. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 3. URL: http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/ article/view/98/94.
3. Вапнярчук Н.М. Соціальна пільга як найважливіша соціальна гарантія особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. *Соціальне право*. 2021. № 4. С. 110–116.
4. Синчук С.М. Теорія правовідносин соціального забезпечення: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2015. 35 с.
5. Право соціального забезпечення України: навч. посібн. / за ред. П.Д. Пилипенка. Вид. 2-ге. Київ: Ін Юре, 2008. 504 с.
6. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.
7. Пільги для військовослужбовців: на що можуть розраховувати захисники України. URL: https://chas.news/current/pilgi-dlya-viiskovosluzhbovtsiv-na-scho-mozhut-rozrahovuvati-zahisniki.
8. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

УДК 342.733
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.19

ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ АКАДЕМІЧНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА

Шимон С.І.,
доктор юридичних наук, професор,
професорка кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0003-1677-1937
e-mail: svitlana.shymon@uzhnu.edu.ua

Лупало О.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4685-9158
e-mail: olexman@ukr.net

Шимон С.І., Лупало О.А. Юридичні аспекти забезпечення академічної відповідності кваліфікації науково-педагогічного працівника.

У статті досліджуються питання правового забезпечення вимоги про відповідність академічної кваліфікації науково-педагогічного працівника освітнім компонентам, які він викладає у процесі реалізації освітньої програми у закладі вищої освіти. Науково-педагогічні працівники, які викладають освітні компоненти для забезпечення освітньої програми мають статус викладачів закладів вищої освіти відповідно до Професійного стандарту на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти».

У законодавстві спостерігаються розбіжності в термінології, адже в одних випадках застосовуються терміни «академічна кваліфікація», а в інших – «освітня кваліфікація». У праці доведено, що інформація про освітню кваліфікацію викладача закладу вищої освіти відображена у відомостях про освіту, науковий ступінь та вчене звання, а про професійну кваліфікацію – у даних про досвід професійної діяльності та показниках професійної й наукової активності викладача закладу вищої освіти. Освітня та професійна кваліфікація у сукупності відображають академічну кваліфікацію викладача закладу вищої освіти.

Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності в Україні вимагають, щоб академічна кваліфікація викладача закладу вищої освіти відповідала освітній програмі та освітнім компонентам. Така відповідність підтверджується спеціальністю (за документом про вищу освіту, про науковий ступінь) або практичним досвідом у сфері професійної чи управлінської діяльності за безпосереднім предметом освітнього компонента (навчальної дисципліни).

Вимога про відповідність академічної кваліфікації викладача закладу вищої освіти тим освітнім компонентам, які він забезпечує для реалізації освітньої програми, встановлена законодавством. Тому її слід вважати одним із критеріїв добору претендентів на посаду науково-педагогічного працівника. Відповідність академічної кваліфікації викладача освітнім компонентам одночасно засвідчує і відповідність профілю кафедри. Недотримання цієї вимоги виключає правозгідне зайняття особою відповідної посади викладача закладу вищої освіти.

Ключові слова: науково-педагогічний працівник, кваліфікація науково-педагогічного працівника; ліцензійні умови провадження освітньої діяльності.

Shymon S., Lupalo O. Legal aspects of ensuring the academic compliance of the qualification of a scientifically-pedagogical worker.

In the article the questions of the legal providing of requirements for compliance with the academic qualification of a scientifically-pedagogical worker are investigated to the educational components

that he lays out in the process of realization of the educational program in establishment of higher education. Scientifically-pedagogical workers that provide educational components for realization of the educational program have status of teachers of establishments of higher education in accordance with the Professional standard on the group of professions «Teachers of establishments of higher education».

In a legislation there are divergences in terms; a term «academic qualification» is used in one law, and in other normatively-legal acts is «educational qualification». In the article an author proves that educational qualification of teacher of establishment of higher education is incarnated in information about education and scientific degree; and professional qualification is incarnated in practical professional activity and indexes of scientific activity of teacher of establishment of higher education. Together educational and professional qualification present academic qualification of teacher of establishment of higher education.

The licensed requirements of realization of educational activity require in Ukraine, that qualification of teacher of establishment of higher education answered the educational program and educational components that he provides. Such accordance must be confirmed by speciality (in accordance with documents about higher education, about a scientific degree) or practical experience in the field of professional or administrative activity according to the article of educational component (educational discipline).

Requirement about accordance of academic qualification of teacher of establishment of higher education to those educational components that he provides for realization of the educational program, envisaged by a law. Therefore, she belongs to the criteria according to that the selection of pretender is conducted on position of scientifically-pedagogical worker. Accordance of academic qualification of teacher simultaneously certifies his accordance of profile of department educational components. Violation of this requirement does not allow legitimately to hold a position of teacher of establishment of higher education.

Key words: scientifically-pedagogical worker, qualification of scientific and pedagogical worker; licensing conditions for conducting educational activities.

Постановка проблеми. Освітня й професійна кваліфікація науково-педагогічних працівників є одним з критеріїв оцінювання якості освітньої програми, за якою здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти в Україні. Викладачі закладів вищої освіти, які залучаються до реалізації освітньої програми, зважаючи на їх кваліфікацію та/або їх професійний досвід, мають бути спроможними забезпечувати освітні компоненти, які вони реалізують у межах освітньої програми, враховуючи вимоги стосовно викладачів у сфері вищої освіти, які визначені законом [1]. Саме відповідність академічної та/або професійної кваліфікації викладачів закладів вищої освіти, задіяних в реалізації освітньої програми, як зазначено в Рекомендаціях щодо застосування критерії оцінювання якості освітньої програми [2], забезпечує досягнення цілей і програмних результатів навчання, які визначені в освітній програмі.

Відповідність кваліфікації науково-педагогічного працівника засвідчує й забезпечення ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладом вищої освіти [3], що є передумовою ліцензування такої діяльності за відповідною галуззю знань та спеціальністю. Відтак відповідність кваліфікації науково-педагогічного працівника є нормативною вимогою, дотримання якої є умовою успішної реалізації освітньої програми та забезпечення якості вищої освіти. Водночас, зміст нормативної формули «відповідність кваліфікації» викладача закладу вищої освіти по-різному трактується на практиці, внаслідок чого у різних закладах освіти застосовуються різні вимоги щодо науково-педагогічних працівників, задіяних в реалізації освітніх програм.

Стан опрацювання проблематики. Проблема юридичних аспектів відповідності академічної кваліфікації науково-педагогічного працівника практично не досліджується в наукових працях; переважно предметом дослідження стають або її інші (не юридичні) аспекти, або ж питання про конкурсний добір на посади викладачів закладів вищої світи, про підвищення кваліфікації і подібн. (Ю. Алферова, Л. Кайдалової, О. Пімінова, Н. Щокіної та ін.). При цьому академічна кваліфікація підлягає постійному, системному підвищенню, що повинно мати випереджувальний характер з огляду на зміни, які відбуваються у вищій освіті, та процеси європейської інтеграції [4, с. 9]. З'ясування ж питання про правову складову забезпечення кваліфікації відповідності викладача закладу вищої освіти освітнім компонентам, які він забезпечує, дозволить досягти єдності у змістовному трактуванні відповідних категорій та практичному застосуванні вимог, які ставлять-

ся до науково-педагогічного працівника. Така єдність є запорукою досягнення відповідності результатів навчання тим вимогам, які визначені законом, відповідними стандартами вищої освіти, договорами про надання освітніх послуг, тобто забезпечення якості вищої освіти.

Метою нашої праці є визначення змісту нормативно встановленого критерію відповідності академічної кваліфікації науково-педагогічного працівника освітнім компонентам та засобів його підтвердження як передумови забезпечення якості вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Передусім звернемо увагу на певну колізію у термінології, яка використовується у досліджуваній сфері. Так, щодо викладачів, які забезпечують освітній процес у закладі вищої освіти, застосовуються терміни «науково-педагогічні працівники» (Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності [3]), «викладачі закладів вищої освіти» (Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» [5] – далі «Професійний стандарт») та «викладачі» (Методичні рекомендації для експертів Національного агентства щодо застосування Критеріїв оцінювання якості освітньої програми [2] – далі «Методичні рекомендації»).

Очевидним є той факт, що вибір відповідного терміну залежить від суб'єкта, який видавав відповідний нормативно-правовий акт. Враховуючи той факт, що термін «науково-педагогічний працівник» є ширшим за змістом та обіймає всі посади викладачів закладу вищої освіти й деякі інші посади, а термін «викладач» застосовується і щодо суб'єкта, який працює поза межами вищої освіти, вважаємо за доцільне застосовувати саме термін «викладач закладу вищої освіти», який відображає узагальнену назву професії, типовими посадами за якою є: асистент, викладач, старший викладач, доцент, професор кафедри.

Вимога щодо відповідності кваліфікації нормативно закріплена на підзаконному рівні; причому термінологія у цьому питанні також відрізняється. Так у п. 37 Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності йдеться про відповідність *освітньої* та (або) *професійної* кваліфікації науково-педагогічних, педагогічних працівників *освітньому компоненту*. Тоді як у Положенні про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти [1] фігурує просто «кваліфікація», яка має забезпечити *освітні компоненти*. А в Методичних рекомендаціях один з критерії оцінювання (6.1) пов'язується з відповідністю *академічної* та/або *професійної* кваліфікації викладачів *цілям освітньої програми* та *програмним результатам навчання*.

Отже у нормативних документах в одному випадку йдеться про академічну, а в іншому про освітню кваліфікацію. У Законі України «Про вищу освіту» [6] згадуються «кваліфікація», «освітня кваліфікація» та «професійна кваліфікація». Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону кваліфікацією є сукупність визначених освітньою програмою та здобутих особою компетентностей (результатів навчання), яка визнана суб'єктом освітньої діяльності у сфері вищої освіти й засвідчена документом про вищу освіту. Згідно з ч. 3 ст. 7 Закону кваліфікація складається з відомостей про: ступінь вищої освіти, спеціальність (за винятком освітніх міждисциплінарних програм), спеціалізацію, предметну спеціальність (за умови її наявності), професійні кваліфікації (у разі їх присвоєння). З контексту інших норм цього Закону слід дійти висновків, що кваліфікація та освітня кваліфікація ототожнюються законодавцем, тоді як професійна кваліфікація завжди розглядається як самостійна категорія. У цілому ж видається доцільним зберегти підхід, який зафіксовано у ч. 3 ст. 7 Закону «Про вищу освіту», але з метою його конкретизації викласти зміст цієї норми більш системно – сформулювавши її зміст таким чином: «У документі про вищу освіту зазначаються назва закладу вищої освіти (наукової установи), що видав цей документ (у разі здобуття вищої освіти у відокремленому підрозділі закладу вищої освіти (наукової установи) – також назва такого підрозділу), назва освітньої програми, а також кваліфікація, що складається з інформації про освітню кваліфікацію – здобутий особою ступінь вищої освіти, спеціальність (крім міждисциплінарних освітніх програм), спеціалізацію, предметну спеціальність (за наявності) – та про професійну кваліфікацію (у разі її присвоєння)».

Тоді як термін «академічна кваліфікація» нормативно не визначений і може трактуватися як у вузькому сенсі, що ототожнює його з поняттям освітньої кваліфікації, так і в широкому – на позначення належного рівня компетентності у визначеній спеціальності, що підтверджено досвідом, рівнем освіти або науковою діяльністю у цій сфері, чому відповідає і термін «кваліфікація» в Законі України «Про вищу освіту». З цього можливо дійти висновку, що академічна кваліфікація викладача закладу вищої освіти включає освітню кваліфікацію та професійну кваліфікацію.

Уточнимо, що освітня кваліфікація відображає ступінь та рівень вищої освіти, спеціальність та спеціалізацію, яка визначається змістом освітньої програми. Наприклад: ступінь магістра, здо-

бутий на другому рівні вищої освіти зі спеціальності D8 – Право (081 – Право) за освітньою програмою «Право інтелектуальної власності» (спеціалізація). Щодо професійної кваліфікації, то вони присвоюються здобувачеві не завжди, а лише у тому разі, якщо це передбачено освітньою програмою, яка може передбачати присвоєння кількох (не більше двох) професійних кваліфікацій, які формуються за її вибірковими освітніми компонентами. Приміром, випускник освітньої програми на магістерському рівні вищої освіти за спеціальністю D8 – Право отримує кваліфікацію «викладач права».

Перенесення цих вимог на питання відповідності кваліфікації викладачів закладів вищої освіти не вирішує проблем розмежування освітньої та професійної кваліфікації. Проте відповідь на це питання можливо знайти у додатку 15 до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, який визначає перелік відомостей про науково-педагогічних працівників, що підтверджують їх освітню та/або професійну кваліфікацію. Так, відомості про *освітню* кваліфікацію науково-педагогічного працівника мають містити дані про: найменування закладу вищої освіти, який закінчив викладач; спеціальність та кваліфікацію за документом про вищу освіту; науковий ступінь, шифр і найменування наукової спеціальності; тему дисертації; вчене звання, за якою кафедрою/спеціальністю присвоєне та про документи, які їх засвідчують. Відомості ж про *професійну* кваліфікацію за цим документом відображають дані про: досвід професійної діяльності за фахом (спеціальністю, спеціалізацією), посаду та строки роботи на посадах (крім науково-педагогічної та наукової діяльності); підготовку науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (керівництво/консультування дисертацій на здобуття наукового ступеня); наявність протягом останніх 5-ти років публікацій у фахових наукових виданнях України, а також виданнях, що входять до наукометричних баз, рекомендованих Міністерством освіти і науки України (Scopus, Web of Science Core Collection).

Отже освітня кваліфікація викладача закладу вищої освіти відображена у відомостях про його освіту, науковий ступінь та вчене звання, а професійна кваліфікація – у досвіді професійної діяльності та показниках професійної й наукової активності.

Згідно з абзацом 2 п. 43 Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності відповідність кваліфікації науково-педагогічного працівника освітній програмі та освітнім компонентам визначається спеціальністю (за документом про вищу освіту, про науковий ступінь) *або* практичним досвідом не менше трьох років у сфері професійної й/або управлінської роботи за *безпосереднім предметом* освітнього компонента, (науково-педагогічна діяльність враховується виключно для програм підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників). Тож це положення передбачає альтернативу – підтвердження відповідності освітній компоненті або освітньої, або професійної кваліфікації викладача, який її забезпечує.

Проблема відповідності кваліфікації науково-педагогічного працівника освітній компоненті має надзвичайно важливе значення; цей критерій є предметом оцінювання при акредитації освітніх програм. Академічна кваліфікація науково-педагогічного працівника стосується його компетентностей у певній спеціальності, наявність яких засвідчується документами про освіту або наукову діяльність у цій сфері. У межах цього критерію (відповідності кваліфікації освітнім компонентам) враховується і професійний досвід, який означає досвід діяльності у визначеній сфері, який дозволяє фахово викладати відповідну навчальну дисципліну. Як-от: практика нотаріальної діяльності дозволяє на високому і практико орієнтованому рівні викладати навчальні дисципліни, пов'язані з нотаріальним процесом.

Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності у п. 38 визначають перелік формалізованих критеріїв, які дозволяють встановити відповідність науково-педагогічного працівника певній спеціалізації. Але зазначений критерій відповідності освітнім компонентам вимагає співвіднесення кваліфікації науково-педагогічних працівників та освітніх компонент, а для такого порівнювання набір формалізованих критеріїв у контексті згаданого п. 38 є недостатнім. Тому питання про відповідність компетентностей конкретного науково-педагогічного працівника освітнім компонентам є предметом оцінки у процесі діяльності акредитаційної комісії (експертної групи).

Відповідно до цієї вимоги заклад вищої освіти у звіті про самооцінювання обгрунтовує відповідність науково-педагогічних працівників тим навчальним дисциплінам, які вони викладають. Відповідність академічної (освітньої та професійної) кваліфікації науково-педагогічних працівників освітньому компоненту визначається відповідно до п. 37 Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності на підставі документів встановленого зразка про: вищу осві-

ту; присудження наукового ступеня (має бути підтверджена однакова за змістом спеціальність (спеціалізація, предметна спеціальність); досвід не менше п'яти років професійної діяльності за відповідною спеціальністю (фахом, спеціалізацією) за винятком наукової, педагогічної, науково-педагогічної діяльності; наукове керівництво/консультування щодо захищеної в Україні або за кордоном дисертації на здобуття наукового ступеня за відповідною спеціальністю; щонайменше п'ять публікацій протягом останніх п'яти років у наукових виданнях, включених до переліку фахових наукових видань України, або до наукометричних баз, наприклад до Web of Science Core Collection, Scopus.

Отже, відповідність академічної кваліфікації науково-педагогічного працівника освітнім компонентам, викладання яких він забезпечує, має бути критерієм допуску до зайняття науково-педагогічною діяльністю за конкретною освітньою компонентою. Це вирішується у процесі розподілу навчального навантаження викладачів конкретної кафедри, яка забезпечує відповідні освітні компоненти за освітньою програмою. При закріпленні навчальних дисциплін за конкретними науково-педагогічними працівниками має враховуватися не тільки їх науковий ступінь і вчене звання, але передусім – тема захищеної дисертації та предмет їх наукової активності з конкретним результатом у вигляді переліку опублікованих наукових праць.

Важливо при цьому, що критерій відповідності науково-педагогічного працівника освітнім компонентам є складником визначеного законом критерію, який вимагає, щоб кваліфікація претендента на посаду науково-педагогічного працівника відповідала профілю кафедри. Адже саме за умови, коли тема захищеної дисертації та/або опубліковані наукові праці науковця відповідають конкретним освітнім компонентам, вони відповідають і профілю відповідної кафедри. Отже у тих випадках, коли визначені законом умови, а також положення локальних нормативно-правових актів закладів вищої освіти про порядок конкурсного відбору на посади науково-педагогічних працівників, не закріплюють вимогу про відповідність кандидата на посаду профілю кафедри, критерій щодо такої відповідності має застосовуватися на підставі Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності у частині вимоги про відповідність освітньої та/або професійної кваліфікації викладача освітнім компонентам, які він забезпечує.

Висновки. Положення нормативно-правових актів, які регулюють освітню діяльність у сфері вищої освіти та зокрема процедури акредитації освітніх програм, закріплюють вимоги про відповідність академічної кваліфікації науково-педагогічного працівника освітнім компонентам, які він забезпечує. Законодавчі приписи дозволяють дійти висновків, що академічна кваліфікація науково-педагогічного працівника (викладача закладу вищої освіти) включає освітню кваліфікацію та професійну кваліфікацію. Освітня кваліфікація відображена у відомостях про освіту, науковий ступінь та вчене звання, а професійна кваліфікація – у досвіді професійної діяльності та показниках професійної й наукової активності викладача закладу вищої освіти. Вимога про відповідність академічної кваліфікації викладача закладу вищої освіти освітнім компонентам, які він забезпечує, є частиною законодавчої вимоги про відповідність претендента на посаду науково-педагогічного працівника профілю кафедри, а її недотримання унеможливлює правозгідне зайняття особою відповідної посади науково-педагогічного працівника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України № 686 від 15 травня 2024 р. Законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1013-24#Text.
2. Методичні рекомендації для експертів Національного агентства щодо застосування Критеріїв оцінювання якості освітньої програми. Затверджені рішенням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти протокол від 29 серпня 2019 р. № 9. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Офіційний веб-сайт. URL: https://naqa.gov.ua.
3. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності: постанова Кабінету Міністрів України № 1187 від 30 грудня 2015 р. Законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF#Text.

4. Пімінов О.Ф., Кайдалова Л.Г., Щокіна Н.Б. Підвищення кваліфікації викладачів – невід'ємна складова забезпечення якості освіти. *Збірник наукових праць. Серія Педагогіка і психологія.* 2013. Вип. 41, Ч. 4. С. 189–195.
5. Про затвердження Професійного стандарту на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти»: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 610 від 23 березня 2021 р. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/news/zatverdzheno-standart-na-grupu-profesiy-vikladachi-zakladiv-vishchoi-osviti.
6. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. Законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text.

УДК: 342.9:331.5:004.738.5
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.20

ДИСТАНЦІЙНА ЗАЙНЯТІСТЬ У ЕПОХУ СУЧАСНИХ ЗМІН: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Шлапко Т.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інститут права
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0003-1619-3831
e-mail: t.shlapko@uabs.sumdu.edu.ua

Махітько К.Б.,
студент Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0002-6902-2369
e-mail: kirillmahitko@gmail.com

Шлапко Т.В., Махітько К.Б. Дистанційна зайнятість у епоху сучасних змін: правовий аналіз.

Стаття досліджує актуальні питання дистанційної зайнятості як однієї з форм нестандартної зайнятості в сучасних умовах. На перший погляд, цей тип зайнятості надає більше гнучкості та незалежності, але насправді він пов'язаний з численними викликами та проблемами. Одним із найважливіших аспектів є необхідність більш детальної регламентації та регулювання дистанційної зайнятості. Суттєвим є додержання загальновизнаних трудових прав, адже відсутність фізичного контакту може призвести до різних порушень у сфері праці. Проаналізовано сучасний стан законодавства та виявлено ключові аспекти проблем, що потребують вирішення для забезпечення належного рівня правового захисту працівників. Зокрема, в статті висловлюється думка про застарілість підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють порядок дистанційної зайнятості. Враховано актуальні дані статистики та соціологічних досліджень, що підкреслюють важливість розвитку законодавчої бази у цій сфері. Це вказує на необхідність їх оновлення відповідно до сучасних реалій та викликів, які існують у сучасних трудових відносинах.

Звертається увага на стрімкий розвиток цифрової економіки, що підкреслює важливість розвитку відповідного законодавства. Це не лише забезпечить динамічний розвиток трудових відносин, а й сприятиме збереженню здоров'я та безпеки працівників. Чітке врегулювання цих питань забезпечить покращення якості життя працівників і вирішення викликів, пов'язаних з дистанційною зайнятістю. Також було відзначено активну участь українських компаній, які впроваджують передові практики управління, експериментують з дистанційною зайнятістю як однією з альтернативних форм зайнятості.

Окрім цього, у статті розглянуто переваги та недоліки дистанційної зайнятості як для працівників, так і для роботодавців, враховуючи їх погляди та інтереси. В цілому, стаття має на меті підкреслити важливість правового регулювання дистанційної зайнятості та його вплив на розвиток сучасних трудових відносин. Зосереджено увагу на необхідності удосконалення законодавства з урахуванням сучасних тенденцій і викликів, що сприятиме стабільності та розвитку ринку праці в умовах постійних технологічних трансформацій.

Ключові слова: нестандартні форми зайнятості, дистанційна зайнятість, дистанційна робота, правове регулювання, працівник, роботодавець, трудові права, цифрова економіка, безпека праці.

Shlapko T.V., Makhitko K.B. Remote employment in the era of modern changes: current legal analysis.

The article explores the urgent aspects of remote employment as one of the forms of non-standard employment in contemporary conditions. At first glance, this type of employment offers more flexibility and independence, but in reality, it is associated with numerous challenges and issues. One of the most important aspects is the need for more detailed regulation and governance of remote employment. Adherence to universally recognized labor rights is essential, as the lack of physical contact can lead to various violations in the labor sphere. The current state of legislation has been analyzed and key aspects of problems that need to be resolved to ensure an adequate level of legal protection for employees have been identified. The article particularly expresses the opinion that the existing regulatory legal acts governing the order of remote employment are outdated. Current statistical data and sociological research emphasizing the importance of developing the legislative framework in this area are taken into account. This indicates the necessity for updating these regulations in line with modern realities and challenges posed by contemporary labor relations.

Attention is drawn to the rapid development of the digital economy, which underscores the importance of developing relevant legislation. This will not only ensure the dynamic development of labor relations but also contribute to the preservation of employees' health and safety. Clear regulation of these issues will improve the quality of life for workers and address challenges associated with remote employment. The active participation of Ukrainian companies that implement advanced management practices and experiment with remote employment as one of the alternative forms of employment was also noted.

Additionally, the article examines the advantages and disadvantages of remote employment for both employees and employers, considering their views and interests. In general, the article aims to emphasize the importance of legal regulation of remote employment and its impact on the development of modern labor relations.

The authors highlight the need to improve legislation in light of current trends and challenges, which will contribute to the stability and development of the labor market amid ongoing technological transformations.

Key words: non-standart forms of employment, remote employment, remote work, legal regulation, employee, employer, labor rights, digital economy, labor safety.

Постановка проблеми. У зв'язку з останніми глобальними подіями, періодом поширення пандемії та введенням військового стану дистанційна форма зайнятості стає все більш популярною та стрімко розвивається. З кожним роком все більше людей використовують інформаційно-комунікаційні технології для роботи та особистих потреб. Це дозволяє їм працювати віддалено, за допомогою комп'ютерних мереж і телекомунікаційних пристроїв, не знаходячись у приміщеннях чи на території свого роботодавця. Активний розвиток сфери знань за участю інформаційних та комунікаційних технологій, збільшення міжнародної конкуренції та розширення сфери послуг, що призвело до більшої гнучкості на ринку праці, сприяє зростанню попиту роботодавців на дистанційну зайнятість, що стимулюється можливістю зниження витрат на утримання персоналу, оренду офісних приміщень та інших витрат.

За даними Міжнародної організації праці, близько 8% робочої сили світу, тобто близько 260 мільйонів людей, працюють дистанційно. Проте в Україні немає достовірних даних про поширеність цієї форми зайнятості. Офіційні статистичні дані, що збирає Державна служба статистики України, не розрізняють працівників, які працюють на робочому місці, наданому роботодавцем, від тих, хто працює за його межами. Згідно деяких соціологічних досліджень відсоток працівників, які працюють дистанційно, коливається від 29 до 57 [1, с. 6].

В сучасних умовах дистанційна зайнятість може відповідати потребам сучасності і задовольнити потреби працівників та роботодавців, оскільки є також одним з реальних способів зменшення рівня безробіття, що збільшується через одночасно нестачу кваліфікованих фахівців та зростання значення інформаційного суспільства. Адже вона є ефективним засобом забезпечення доступності праці для різних категорій осіб, дозволяє подолати просторові обмеження та забезпечує гнучкість процес роботи, що сприяє підвищенню продуктивності та ефективності.

Нестандартні форми зайнятості дозволяють суспільству на макроекономічному рівні зменшити гостроту незайнятості через надання можливості (у тому числі й найбільш вразливим на ринку праці категоріям населення) отримувати дохід, підтримувати рівень своєї кваліфікації та працез-

датності, а підприємству на мікрорівні – маніпулювати обсягом робочої сили, не створюючи при цьому соціальної напруги через звільнення працівників внаслідок зміни потреб виробництва [2, с. 154].

У цьому контексті важливо відзначити соціологічні дослідження, які свідчать, що понад 35% працівників перейшли на дистанційну роботу під час пандемії COVID-19. Ця ситуація стимулює проведення технологічних та соціальних експериментів, які значно впливають на майбутнє офісних працівників. Дослідження Colliers International показали, що 82% опитаних офісних працівників з 25 країн висловили бажання продовжувати працювати з дому один або два дні на тиждень після повного скасування карантинних заходів [3]. Відповідно до цього така нова форма зайнятості може модернізувати ринок праці та позитивно впливати на розвиток трудових відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідність активних наукових досліджень питання дистанційної зайнятості виникла з 2020 року після закріплення відповідних норм у законодавстві та масового переходу на дистанційну роботу, що стимулювало аналіз її впливу на працівників, роботодавців та економіку загалом, а зростання технологічних можливостей полегшили її впровадження та розширили її потенціал в подальшому задля організації процесу праці.

Сучасні тенденції у впровадженні дистанційної форми зайнятості привернули увагу багатьох вчених. Науковці Н.М. Вапнярчук, С.В. Вишновецька, О.В. Демченко, М.І. Іншин, О.М. Лук'янчиков, Д.О. Новіков, В.О. Носенко, Д.О. Плєхов, Я.В. Свічкарьова, С.О. Сільченко та інші досліджували це питання, зосереджуючись на дистанційній зайнятості у мирний час. Однак сьогодні, в умовах воєнного стану, використання такої нестандартної форми зайнятості зазнає значних змін, про що свідчить, зокрема, праця О.Є. Луценко.

Мета статті полягає у виокремленні переваг та недоліків дистанційної зайнятості в сучасних реаліях та надання власних пропозицій задля сприяння більш справедливому та ефективному функціонуванню ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національний ринок праці поступово адаптується до світових тенденцій у використанні дистанційної форми зайнятості. Важливо відзначити, що більшість українських компаній, які активно впроваджують передові практики управління, експериментують з дистанційною роботою, як однією з альтернативних форм організації праці. Це через те, що сьогодні вона має чимало переваг порівняно зі традиційним виконанням обов'язків працівником на робочому місці. Серед компаній, які застосовують широко дистанційну роботу, є ІТ-компанії: EPAM Ukraine – це одна з найбільших ІТ-компаній України, яка пропонує повністю дистанційну модель роботи; Київстар – найбільший мобільний оператор України, який використовує дистанційну роботу для частини своїх працівників; Rozetka – найбільший онлайн-ритейлер України, який пропонує дистанційну роботу для своїх працівників з ІТ-відділу.

Проте, хоча у багатьох інших країнах дистанційна зайнятість вже стала поширеною та конкурентоспроможною альтернативою традиційним формам зайнятості, в Україні вона поки що розвивається на початковому етапі, однак вже здійснює вплив на трудові відносини, що призводить до змін як у змісті, так і у структурі цих відносин. До нагальних питань, пов'язаних з правовими аспектами впровадження дистанційної зайнятості, можна віднести з одного боку – незаконодавчу регуляцію цього питання відповідно до потреб сучасних трудових відносин і ринку праці, а з іншого – відсутність належного правового врегулювання укладання трудових договорів з дистанційними працівниками, включаючи письмові та електронні форми; визначення місця роботи; захисту конфіденційної інформації; встановлення та обліку робочого часу і його оплати; поєднання дистанційної зайнятості з іншими формами зайнятості; участь дистанційних працівників у профспілкових організаціях; та стимулювання розвитку дистанційної зайнятості.

Аналізуючи законодавство України, слід зазначити, що у свій час у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [4] від 17.03.2020 р. № 530-IX та у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 р. № 540-IX [5] **не з'явилося прямої статті,** яка б чітко легалізувала дистанційну роботу як захід проти COVID-19. Зазначені нормативно-правові акти **вводили певні положення**, які робили її можливим варіантом для роботодавців та працівників.

Водночас Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням

гнучкого режиму робочого часу» від 04.02.2021 р. № 1213-IX, що набрав чинності з 27.02.2021 р., розділив дистанційну та надомну працю [6]. Тож внаслідок цих змін відбулися позитивні зрушення та питання дистанційної і надомної роботи наразі регулюють окремі статті Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України): ст. 60-1 і ст. 60-2 [7].

Відповідно до ч. 4 ст. 60-2 КЗпП України при виконанні дистанційної роботи працівник самостійно визначає робоче місце та несе відповідальність за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на ньому. Водночас згідно Типової форми трудового договору про дистанційну роботу, затвердженої наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 05 травня 2021 року № 913-21 з метою належного оформлення працівника на дистанційну роботу роботодавцю надається право при укладенні трудового договору про дистанційну роботу отримувати відомості про місце проживання працівника або інше місце за його вибором, де буде виконуватись трудова функція [8].

Також ч. 5 ст. 60-2 КЗпП України закріплює, що при дистанційній роботі на працівника не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором. Хоча частиною 2 статті 29 КЗпП України, яка була викладена в новій редакції Законом № 1213-IX [6; 7], визначено, що при укладенні трудового договору про дистанційну роботу роботодавець забезпечує виконання пунктів 1, 3, 5, 7-9 частини 1 цієї статті (в тому числі п. 5 – поінформувати працівника про правила внутрішнього трудового розпорядку) та у разі потреби надає працівникові необхідні для виконання роботи обладнання та засоби, а також рекомендації щодо роботи з ними. Інформування може здійснюватися у формі дистанційного інструктажу або шляхом проведення навчання безпечним методам роботи на конкретному технічному засобі. У трудовому договорі за згодою сторін можуть передбачатися додаткові умови щодо безпеки праці.

Позитивним зрушенням у регулюванні праці, в тому числі і дистанційної, стала частина 3 статті 29 КЗпП України, яка визначає, що ознайомлення працівників з документами роботодавця щодо їхніх прав та обов'язків допускається з використанням визначених у трудовому договорі засобів електронних комунікаційних мереж з накладенням удосконаленого електронного підпису або кваліфікованого електронного підпису.

Таку форму зайнятості можна вважати формою адаптації до сьогоденної нестабільності, що має свої переваги. Так, М.І. Іншин до переваг дистанційної зайнятості відносить такі: 1) здійснення трудової функції у віртуальному середовищі з використанням інформаційних та комунікаційних технологій; 2) гнучкий графік роботи, що означає можливість оптимізації робочого часу, а також самостійного визначення працівником часу відпочинку; 3) вільний вибір робочого місця та спокійна робоча обстановка, яка включає у тому числі й зменшення ймовірності конфліктів з колегами і(або) керівництвом та можливість вирішення сімейних проблем, на прикладу разі необхідності здійснення догляду за дітьми; 4) економічні фактори, зокрема скорочення витрат на поїздки на роботу чи на харчування; 5) можливість роботи без укладання довгострокового трудового договору, у разі небажання зв'язувати себе тривалими формами співробітництва як працівником, так і роботодавцем [9, с. 48-49].

О.О. Герасименко виокремлює переваги феномену дистанційної зайнятості й вважає: «…що запровадження цифрових робочих місць сприяє зниженню операційних витрат, цифровізація дозволяє компаніям передавати на аутсорсинг окремі бізнес процеси та навіть види діяльності. Поширення різних видів і форм дистанційної зайнятості з використанням інформаційних і комунікаційних технологій забезпечує не лише гнучкість у залученні та використанні людського ресурсу, а й можливість зменшити чи навіть стерти перепони для тих, хто опинився на узбіччі ринку праці та потрапив до соціальної ексклюзії» [10, с. 230]. Тому зміни трудового законодавства в даному аспекті сприяють покращенню трудових правовідносин, забезпечуючи соціальний захист працівників, які працюють дистанційно, і надають роботодавцям можливість встановлювати чіткий режим дистанційної роботи для таких працівників за допомогою локальних нормативних актів, без укладання додаткових договорів з працівниками.

Варто зазначити, що деякі спільні риси дистанційної зайнятості, що визначені науковцями (а саме: є нестандартною формою зайнятості, заснованою на гнучких соціально-трудових відносинах між працівником та роботодавцем; відсутність прив'язки до місця роботи; відбувається у віртуальному середовищі з використанням інформаційних та комунікаційних технологій) були закріплені в визначенні поняття «дистанційна робота» згідно з ч. 1 ст. 60-2 КЗпП України [7].

Однак дистанційна форма зайнятості також супроводжується непередбачуваними наслідками, тому також слід звернути увагу й на недоліки дистанційної зайнятості. Так, В.О. Носенко негативними ознаками дистанційної зайнятості, які є спільними для працівника та роботодавця, вважає: 1) складності кадрового діловодства, атестації; 2) переведення та звільнення віддалено працюючого співробітника; 3) наявність ризиків невиконання роботи; 4) брак механізму захисту комерційної таємниці, можливість перехоплення або втрати даних, переданих через Інтернет; 5) неможливість контролю робочого часу та часу відпочинку працівника, дотримання ним норм охорони праці, санітарно-гігієнічних норм і т.д.; 6) невизначеність статусу дистанційного працівника і, як наслідок, його правова й соціальна незахищеність [11, с. 21-22].

До основних правових проблем дистанційної зайнятості Д.О. Плєхов відносить: 1) неврегульованість даного питання відповідно до потреб суспільних відносин; 2) проблему укладення трудового договору, його форми та змісту за дистанційної зайнятості; 3) проблему забезпечення рівності прав дистанційних працівників з іншими працівниками; 4) проблему дотримання вимог щодо охорони праці дистанційними працівниками; 5) проблему визначення місця роботи; проблему захисту інформації; 6) проблему встановлення та обліку робочого часу та його оплати; 7) проблему поєднання дистанційної форми праці з іншими видами зайнятості; проблему участі дистанційних працівників у профспілкових організаціях; 8) проблему стимулювання розвитку дистанційної зайнятості [12, с. 86].

Незважаючи на початкові спроби законодавця врегулювати гнучкі трудові відносини між працівником та роботодавцем у контексті дистанційної зайнятості, наукова спільнота продовжує шукати відповіді на ряд розбіжностей. Основні дискусії стосуються узгодження інтересів сторін правовідносин, співвідношення прибутків і збитків, а також стану трудових відносин при переході до дистанційної роботи.

Центральне питання, що виникає: чи сприяють умови дистанційної зайнятості покращенню соціально-трудових відносин між працівниками та роботодавцями? Деякі дослідження підтверджують, що дистанційна робота може сприяти збалансованій робочій обстановці, зниженню стресу та підвищенню задоволеності працівників. Зокрема, дослідження Університету Стенфорда показало, що працівники, які працюють дистанційно, мають більше гнучкості у плануванні свого робочого дня, що може призвести до кращого балансу між роботою та особистим життям [13]. Дослідження Американської асоціації управління людськими ресурсами свідчить, що 78% дистанційних працівників рекомендують дистанційну роботу іншим [14].

Однак існують і протилежні точки зору, що наголошують на проблемах, таких як: відсутність контролю та координації, можливість виникнення конфліктів і збільшення відчуття відокремленості від колективу. Згідно дослідження Університету Чикаго дистанційним працівникам може бути складніше спілкуватися та співпрацювати зі своїми колегами, що може призвести до непорозумінь та зниження продуктивності [15].

В кінцевому сенсі основні негативні риси дистанційної зайнятості для працівника (не лише в Україні, а і в інших державах), які можуть виникнути у результаті її популяризації, пов'язані насамперед з проблемами невизначеності статусу дистанційного працівника, відсутності або зниження соціального захисту, забезпечення гарантій трудових прав працівників, з нівелюванням перспектив професійного розвитку. Основними негативними наслідками поширення дистанційної зайнятості для роботодавця є наявність певних ризиків, зокрема, невиконання або невчасного виконання роботи; збереження комерційної таємниці; відсутності контролю робочого часу та часу відпочинку працівника, дотримання ним норм охорони праці, санітарно-гігієнічних норм тощо.

Наразі згідно з ч. 6 ст. 60-2 КЗпП України працівник може комбінувати дистанційну та офісну роботу за умови попередньої домовленості з роботодавцем. Чи є це об'єктивним та чи враховує це їхні права? Як вказують Д.О. Новіков та О.М. Лук'янчиков: «законодавцем не були закріплені правила щодо специфіки укладення трудового договору з дистанційним працівником (окрім обов'язкової письмової форми), умов та охорони праці й тому подібне, чим, по суті, було звужено обсяг мінімальних трудових стандартів для цієї категорії працівників» [16, с. 102].

Введення воєнного стану в Україні зумовило новий етап розвитку регулювання трудових відносин. Всі сили в державі, економіка зокрема, в умовах війни концентрують свою діяльність для забезпечення стабільності в країні. А саме ринок праці потребував негайної реакції від законодавця з метою збереження робочих місць та забезпечення відносної стабільності соціально-трудової сфери. Тому законодавство про працю в період воєнного стану зазнало досить ґрунтовних змін і

до цього слід ставитися з розумінням, але усі нормативно-правові зрушення сьогодні є своєчасними, і такими, що відповідають сучасним потребам сторін трудового договору.

Відповідно до ч. 2 ст. 60-2 КЗпП України умовою запровадження дистанційної роботи є укладення письмового трудового договору про дистанційну роботу [7]. Водночас у ст. 2 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX наголошено на тому, що у період дії воєнного стану сторони за згодою визначають форму трудового договору [17].

Виходячи з цієї норми, хоча в ч. 1 ст. 24 КЗпП України визначено, що трудовий договір укладається, як правило, у письмовій формі [7], законодавець надав можливість не дотримуватись письмової форми трудового договору в умовах воєнного стану.

Сьогодні дуже часто виникає питання, чи може в умовах воєнного стану трудовий договір бути укладеним, приміром, шляхом обміну електронними документами. З метою більш детального дослідження даного питання звернемося до Цивільного кодексу України. Положеннями ст.ст. 205, 207 ЦК України законодавець фактично прирівнює за правовими наслідками договори, укладені в електронній формі, до таких, що укладені в письмовій формі [18].

Виходячи з викладеного, вважаємо, що в умовах воєнного стану трудовий договір за аналогією з цивільно-правовим договором може бути укладеним шляхом обміну електронними документами між сторонами та матиме нарівні з цивільно-правовим договором однакову юридичну силу та вважатиметься укладеним у письмовій формі. Проте слід зауважити, що законодавче положення про електронну форму трудового договору доцільно зафіксувати, запропонувавши відповідні зміни до Закону України № 2136-IX [17].

За договором про дистанційну роботу працівник має право розподіляти робочий час на власний розсуд, однак в умовах воєнного стану це «час початку і закінчення щоденної роботи (зміни) визначається роботодавцем» (ч. 4 ст. 6 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [17]). Така норма щодо наділення роботодавця правом визначати час початку і закінчення щоденної роботи (зміни) є необхідною для створення умов належного функціонування підприємств, установ, організацій в умовах воєнного часу, а також для реалізації потреб оперативного залучення працівників до виконання роботи.

У Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» акцентовано значну увагу на правовому регулюванні відпусток. У ч. 1 ст. 12 підкреслено, що «у період дії воєнного стану надання працівнику щорічної основної відпустки за рішенням роботодавця може бути обмежено тривалістю 24 календарні дні за поточний робочий рік». Якщо тривалість щорічної основної відпустки працівника становить більше 24 календарних днів, надання невикористаних у період дії воєнного стану днів такої відпустки переноситься на період після припинення або скасування воєнного стану [17].

Наразі слід зазначити, що, наприклад, рік тому профспілкові організації освіти домоглися збереження 56-денної відпустки всім освітянам, в тому числі які працюють дистанційно. На нашу думку, до обмеження відпустки під час воєнного стану слід підходити більш виважено з урахуванням виконання працівниками робіт на стратегічно важливих об'єктах інфраструктури.

Дистанційна зайнятість відповідно до ч. 11 ст. 60-2 КЗпП України може мати місце на час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством, та/або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру.

Очевидно, що дана норма має бути удосконалена для всебічного забезпечення прав працівників. Так, у ній не було визначено, який орган має ухвалювати рішення щодо наявності таких загроз та їх тривалості. Для цього слід користуватися іншими нормативними актами, які відповідають конкретній ситуації [19, с. 29].

Торгово-промислова палата України (далі – ТПП) офіційно підтвердила форс-мажорні обставини, такі як військова агресія росії проти України, що призвела до введення воєнного стану. ТПП зазначає, що ці обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного завершення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб за договорами, окремими податковими та/чи іншими зобов'язаннями/обов'язками. Виконання таких зобов'язань стало неможливим у встановлений термін через настання форс-мажорних обставин. Рішення ТПП підтверджує наявність форс-мажорних обставин для всіх роботодавців на території України [20].

Водночас згідно вищезазначеної норми ст. 60-2 КЗпП України правове становище дистанційних працівників погіршується враховуючи, що за даних умов введення дистанційної роботи може встановлюватися наказом (розпорядженням) роботодавця без обов'язкового укладення трудового договору про дистанційну роботу в письмовій формі.

У наведеній нормі працівник позбавлений вольового впливу на наявні договірні відносини, а повноваження роботодавця практично необмежені, оскільки він у випадку загрози (якою б нереальною вона не була), а не під час безпосередньо встановлення особливого правового режиму (пандемії, епідемії, воєнного чи надзвичайного стану), вправі власним рішенням змінювати умови праці працівника. Законодавчо також не роз'яснено, що належить до «загроз іншого характеру», що цілком вільно може тлумачитись роботодавцем у ситуаціях наявності загрози його економічних інтересам [16, с. 102]. Цим порушуються принципи свободи праці та свободи трудового договору, адже створюється ситуація, коли не враховуються положення про заборону примусової праці (ч. 3 ст. 43 Конституції України [21]) й правила зміни істотних умов праці, які передбачають обов'язкову згоду працівника (ч. 3 ст. 32 КЗпП України [7]).

Крім цього, у згадуваному випадку згідно ч. 11 ст. 60-2 КЗпП України не потребується згоди працівника, але роботодавець повинен повідомити його про запровадження дистанційної роботи наказом протягом двох днів з дня його прийняття, але до введення цієї форми зайнятості.

Якщо працівник не може працювати дистанційно в умовах, передбачених законом, через неможливість виконувати обов'язки, то роботодавець може застосувати простій (в тому числі перевести працівника за його згодою з урахуванням спеціальності і кваліфікації на іншу роботу згідно ч. 2 ст. 34 КЗпП України) або призупинити дію трудового договору не більше ніж період дії воєнного стану згідно Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [17]. При цьому не визначено конкретно випадки, що можуть перешкоджати працівнику працювати дистанційно.

Деякі обмеження у частині використання дистанційної праці з-за кордону осіб були введені Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану» від 26.04.2022 р. № 481, якою встановлене положення, що дозволяє працівникам суб'єктів державного сектору економіки працювати дистанційно, але в межах України [22]. А згідно з пунктом 3 цієї Постанови № 481 в разі воєнного стану роботодавець може накладати на працівників дисциплінарні стягнення за порушення трудової дисципліни у випадку їх знаходження в робочий час поза межами робочого місця в Україні без рішення виконавчого органу або керівника суб'єкта господарювання державного сектору економіки або перебування в робочий час за кордоном, за винятком перебування у відрядженні [22].

У даному контексті варто було б зняти таке обмеження, враховуючи, що розуміння правової природи дистанційної зайнятості дає свободу вибору місця реалізації трудової функції працівником за умови належного виконання своїх обов'язків, незалежно від фактичного місця їх виконання.

Натомість варто визначити конкретні обставини, які можуть вплинути на ухвалення позитивного рішення про запровадження дистанційної роботи з-за кордону на період воєнного стану з урахуванням переважаючих можливостей працівника, який готовий працювати. Одним з них є забезпечення безпеки та здоров'я працівника, що передбачає створення безпечних умов праці та інформування про можливі загрози та заходи безпеки. Також важливо мати належну технічну та інформаційну підтримку для продуктивної дистанційної роботи, а також забезпечити психологічну підтримку та доступ до консультування для збереження психічного здоров'я. Необхідно також бути в курсі правових аспектів, що стосуються роботи з-за кордону, таких як оподаткування та соціальні виплати, щоб забезпечити правову захищеність працівника. Враховуючи ці аспекти, ефективна дистанційна зайнятість в умовах воєнного стану можлива лише за умови комплексного підходу, який забезпечить безпеку, технічну та психологічну підтримку та правову захищеність працівника.

Отже, умови використання дистанційної зайнятості під час воєнного стану в Україні дійсно стали складнішими для працівників. Постанова Кабінету Міністрів України № 481 має буде переглянута і змінена таким чином, щоб чітко визначити обмежене коло осіб, які будуть підпадати під її дію. Для забезпечення більшої чіткості та обмеженості кола осіб, які підпадатимуть під дію постанови № 481, можна розглянути ряд можливих покращень. Наприклад, визначення конкретних категорій осіб, які мають право на дистанційну роботу під час воєнного стану, чітке встановлення територіальних обмежень для такої роботи, обмеження за видом діяльності або посадою. Також важливо враховувати різні точки зору та проводити консультації з різними зацікавленими

сторонами для врахування їхніх потреб та думок щодо цього питання. Основна мета таких змін – зробити постанову більш зрозумілою та чіткою для всіх учасників процесу.

З огляду на вищесказане, важливо відзначити, що наявність належної правової регламентації у сфері дистанційної зайнятості має велике значення для України та її суспільства, адже така регламентація дозволить ефективно забезпечити трудові права як дистанційних працівників, так і роботодавців.

Висновки. Дистанційна зайнятість стає все більш поширеною формою зайнятості та має багато переваг, адже може призвести до підвищення продуктивності, гнучкості та економії коштів. З іншого боку, вона має певні недоліки, які необхідно усувати з метою забезпечення належного рівня співпраці та збалансованості інтересів між сторонами працівників та роботодавців, охорони та захисту прав працівників, які працюють дистанційно, через створення більш сприятливої правової сфери для розвитку дистанційної зайнятості.

Проаналізувавши правове регулювання дистанційної роботи в Україні в мирний час, можна констатувати, що національний законодавець своєчасно зреагував на зміни, які відбулися на ринку праці, внісши зміни до КЗпП України щодо впровадження дистанційного режиму роботи на підставі Закону України № 540-IX та Закону України № 1213-IX.

Варто відзначити, що зміни в законодавстві щодо дистанційної зайнятості в умовах введення воєнного стану включають, зокрема, трансформацію правового регулювання робочого часу та часу відпочинку: змінено порядок встановлення часу початку та завершення роботи і це право тепер належить роботодавцю; збільшено нормальну та скорочену тривалість робочого часу працівників; обмежено тривалість щорічної оплачуваної відпустки 24 календарними днями та надання окремих видів відпусток працівникам, залученим до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури; встановлено обмеження для деяких категорій працівників щодо місця виконання роботи, обов'язкового виконання трудової функції під час воєнного стану в робочих приміщеннях чи на території роботодавця, що призводять до суперечності самої ідеї дистанційної зайнятості, яка передбачає свободу вибору місця виконання роботи.

Отже, дослідивши основні нормативно-правові акти, які регулюють дистанційну роботу як форму нестандартної зайнятості, зазначимо, що дана сфера потребує подальшого вдосконалення правового регулювання таких ключових аспектів: чіткого врегулювання прав та обов'язків сторін трудового договору; єдиних стандартів та рекомендацій щодо дистанційної роботи; обізнаності роботодавців та працівників про свої права та обов'язки з метою усунення проблем з комунікацією та співпрацею; оплати праці за виконання понаднормової роботи; контролю за дистанційною працею; обліку робочого часу для чіткого розмежування робочого та особистого життя; послідовності дій працівника у разі настання нещасного випадку; страхування робочого обладнання; запровадження дотацій для роботодавців; зниження ставок нарахувань на соціальне страхування для роботодавців, які використовують дистанційну форму зайнятості; надання грантів та інших форм фінансової допомоги роботодавцям, які розвивають дистанційну форму зайнятості; розвиток онлайн-платформ, які як поєднують роботодавців із працівниками, які займаються дистанційною роботою, так і які містять різноманітні програми навчання, підвищення кваліфікації працівників за дистанційною формою зайнятості й програми підтримки роботодавців, що створюють навчальні центри підготовки та перепідготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Telework in the European Union. *Eurofound*. URL: https://www.eurofound.europa.eu/ sites/default/files/ef_files/docs/eiro/tn0910050s/tn0910050s.pdf.
2. Буда Т. Гнучкі і нестандартні форми зайнятості: соціальні вигоди і ризики. *Сталий розвиток економіки*. 2016. № 2. С. 149–157. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/121459.pdf.
3. Результати соціологічного опитування соціологічною службою Центру Разумкова. *Interfax – Україна*. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/general/748075.html.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 р. № 530-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 р. № 540-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 04.02.2021 р. № 1213-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text.
7. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08.
8. Про затвердження типових форм трудових договорів про надомну та дистанційну роботу: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 05.05.2021 р. № 913-21 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.
9. Іншин М.І. Види та зміст переваг дистанційної зайнятості працівників в Україні. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*: тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 19 черв. 2020 р.); Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 48–51. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ ndippsn_20200619/article/view/inshyn/pdf.
10. Герасименко О.О. Дистанційна зайнятість як тренд цифрової економіки: нові можливості, нові соціальні ризики. *Сфера зайнятості і доходів в умовах цифрової економіки: механізми регулювання, виклики та домінанти розвитку*: збірник тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 23–24 жовт. 2019 р.). Київ: КНЕУ, 2019. С. 228–231. URL: https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/1622/1/%E2%84%9610.pdf.
11. Носенко В.О. Правове регулювання дистанційної зайнятості працівників в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Київ, 2015. 190 с.
12. Плєхов Д.О. Дистанційна зайнятість як одна з форм трудових відносин в умовах сьогодення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 5(34). С. 84–87. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v5_2020/18.pdf.
13. Flexible work at Stanford: Present state and future steps. *Stanford University. Cardinal at Work*. 2022. URL: https://cardinalatwork.stanford.edu/community/news/workplace-essentials/flexible-work-stanford-present-state-and-future-steps.
14. Bloom N., Barrero J.M., Davis S., Meyer B. and Mihaylov E. Survey: Remote Work Isn't Going Away and Executives Know It. *Executive Network*. 2023. URL: https://www.shrm.org/ executive-network/insights/survey-remote-work-isnt-going-away-executives-know.
15. Mortensen M. Tension Is Rising Around Remote Work. *Harvard Business Review*. 2023. URL: https://hbr.org/2023/07/tension-is-rising-around-remote-work.
16. Новіков Д.О., Лук'янчиков О.М. Цивілістичний характер змін у Кодексі законів про працю України, пов'язаних із впровадженням правового регулювання дистанційної роботи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 100–103. URL: http://lsej.org.ua/ 4_2020/25.pdf.
17. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2136-20#Text.
18. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
19. Луценко О.Є. Трудо-правові аспекти використання дистанційної праці в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право.* 2022. Випуск 72: частина 2. С. 27–31. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/6-1.pdf.
20. Лист ТПП України від 28.02.2022 р. № 2024/02.0-7.1 [Щодо форс-мажору]. *Торгово-промислова палата України*. URL: https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda 9382669631.pdf.
21. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада *України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0% B2%D1%80#Text.
22. Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2022 р. № 481. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2022-%D0%BF#Text.

РОЗДІЛ 6. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.21

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БОРОТЬБИ З ЯДЕРНИМ ТЕРОРИЗМОМ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ

Балюк Г.І.,
докторка юридичних наук, професорка,
член-кореспондентка НАПрН України,
професорка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-5855-0142
e-mail: galynabaliuk@gmail.com

Пахолок Ю.П.,
PhD,
старший лаборант кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-3642-1478
e-mail: pakholok_juliya@ukr.net

Балюк Г.І., Пахолок Ю.П. Правове регулювання боротьби з ядерним тероризмом: національний та міжнародний аспекти.

У статті розглянуто питання правового регулювання боротьби з ядерним тероризмом. Метою статті є висвітлення проблем правового регулювання боротьби з ядерним тероризмом. Авторами статті проведений ретроспективний огляд та проаналізований стан розвитку законодавства України в сфері правового регулювання боротьби з ядерним тероризмом. За наслідками такого розгляду визначено, що останні десятиліття XX століття, а також XXI століття показали: найбільшою загрозою є терористичні організації, які мають міжнародний (транснаціональний) характер і пов'язані з організованими кримінальними товариствами. Терористичні організації значною мірою переорієнтувалися з одиночних убивств або серйозних вибухів звичайних вибухових речовин на активні спроби заволодіти засобами масового знищення або виготовити її з подальшою загрозою застосування. Рівень ризику застосування ядерної зброї та радіоактивних матеріалів можна попередньо оцінити за загрозами скоєння актів ядерного тероризму і викраденнями ядерних матеріалів. Авторами у статті наведено окремі дані пов'язані з терористичними актами, а також найнебезпечнішими випадками їх викрадення. У статті проаналізовано основні положення Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму. Автори дійшли до висновку, що Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму відіграє ключову роль у забезпеченні ядерної безпеки. До повномасштабного вторгнення рф в Україні вважалося, що Україна є прикладом послідовної та зваженої політики в сфері нерозповсюдження ядерної зброї. Події, які тривають в Україні уже майже три роки, показали, що ядерне законодавство як міжнародне, так і вітчизняне в сфері, яка пов'язана з використанням ядерної енергії є, недосконалим, і не дає адекватної відповіді на багато питань. Зовнішньо політична діяльність держав, які володіють ядерною зброєю є визначальною, для майбутнього людства, для виживання людської цивілізації. Попередити немислиме – знищення життя на землі, відстояти мир, немає на сьогодні більш важливого

завдання для всіх народів нашої планети. На думку авторів, доцільно розробити та прийняти міжнародний акт про норми взаємовідносин ядерних держав, який мав би дуже важливе значення.

Ключові слова: ядерна безпека, міжнародний тероризм, ядерний тероризм, ядерна зброя, радіоактивні матеріали, ядерний потенціал, МАГАТЕ, Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму.

Balyuk G.I., Pakholok Y.P. Legal regulation of combating nuclear terrorism: national and international aspects.

The article deals with the issue of legal regulation of the fight against nuclear terrorism. The purpose of the article is to highlight the problems of legal regulation of the fight against nuclear terrorism. The authors of the article conducted a retrospective review and analyzed the state of development of Ukrainian legislation in the field of legal regulation of the fight against nuclear terrorism. As a result of such consideration, it was determined that the last decades of the 20th century, as well as the 21st century, showed that the greatest threat is terrorist organizations that have an international (transnational) character and are connected to organized criminal societies. Terrorist organizations have largely reoriented themselves from single murders or serious explosions of conventional explosives to active attempts to acquire or manufacture means of mass destruction with the subsequent threat of use. The level of risk of using nuclear weapons and radioactive materials can be pre-estimated by threats of committing acts of nuclear terrorism and theft of nuclear materials. The authors of the article provide separate data related to terrorist acts, as well as the most dangerous cases of their abduction. The article analyzes the basis of the provisions of the International Convention on Combating Acts of Nuclear Terrorism. The authors concluded that the International Convention on the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism plays a key role in ensuring nuclear security. Before the full-scale invasion of the Russian Federation in Ukraine, Ukraine was considered to be an example of a consistent and balanced policy in the field of nuclear non-proliferation. The events that have been going on in Ukraine for almost three years have shown that nuclear legislation, both international and domestic, in the sphere related to the use of nuclear energy is imperfect and does not provide adequate answers to many questions. Externally, the political activity of states that possess nuclear weapons is decisive for the future of humanity, for the survival of human civilization. To prevent the unthinkable - the destruction of life on earth, to defend peace - there is no more important task for all peoples of our planet today. According to the authors, it is expedient to develop and adopt an international act on the norms of relations between nuclear states, which would be of great importance.

Key words: nuclear security, international terrorism, nuclear terrorism, nuclear weapons, radioactive materials, nuclear potential, IAEA, International Convention on the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism.

Постановка проблеми. Події, які тривають в Україні уже майже три роки, показали, що ядерне законодавство як міжнародне, так і вітчизняне в сфері, яка пов'язана з використанням ядерної енергії є, недосконалим і не дає адекватної відповіді на багато питань. Власне, можна говорити про його безсилля під час ведення війни. Підтвердженням цьому є факти, пов'язані з захопленням рф Чорнобильської та Запоріжської АЕС, коли агресор шантажує весь світ ядерною катастрофою, а отже наражає людство на ядерну та радіаційну небезпеку, а також погрожує застосувати ядерну зброю.

Несанкціонований доступ до ядерних матеріалів загрожує здоров'ю та безпеці населення і довкіллю. Наслідки ядерного бомбардування Японії, катастрофа на Чорнобильній АЕС та на Фукусфма-1 не потребують коментарів.

Сьогодні викрадення, контрабанда і несанкціоновані поставки ядерних і радіоактивних матеріалів є серйозною загрозою для багатьох країн і міжнародної безпеки загалом. Зокрема, до спроб придбати ядерні та радіоактивні матеріали можуть вдаватися декілька держав, терористичні організації, релігійні екстремісти та кримінальні угрупування.

Стан опрацювання. Окремі питання щодо правового регулювання боротьби з ядерним тероризмом розглядались у наукових працях таких вчених як: Г.І. Балюк, Х.Н. Бехруз, І.О. Лесь, К.В. Мануїлової, А.О. Матвійчука, Т.В. Мельник та інших. Крім того, особливості міжнародно-правового регулювання боротьби з ядерним тероризмом становили предмет досліджень і зарубіжних науковців, зокрема: М. Банкс, Л. Свансон, С. Сілверстайн, Г. Соколскі та інших.

Метою статті є висвітлення проблем правового регулювання боротьби з ядерним тероризмом.

Виклад основного матеріалу. Наявність сильних за ресурсами (фінанси, люди, озброєння) терористичних угрупувань притаманні державам, де є етнічні, релігійні проблеми та осередки сепаратизму. Такі приклади не злічити як в Азії, Африці, Латинській Америці, а також деяких країнах на просторах СНД, а так само в країнах Європи. Останні десятиліття XX століття, а також XXI століття показали: найбільшою загрозою є терористичні організації, які мають міжнародний (транснаціональний) характер і пов'язані з організованими кримінальними товариствами. При цьому, терористичні організації значною мірою переорієнтувалися з одиночних убивств або серйозних вибухів звичайних вибухових речовин на активні спроби заволодіти засобами масового знищення (далі – ЗМЗ) або виготовити їх з подальшою загрозою застосування [1, с. 165].

Умовно акт ядерного тероризму можна класифікувати за такими категоріями: підрив (загроза підриву) ядерно-вибухового пристрою; зараження радіоактивними матеріалами (радіоактивне зараження, як правило, має локальний характер); диверсія на ядерних об'єктах як цивільного (АЕС та їхня інфраструктура), так і військового призначення (сховище ядерних матеріалів тощо).

Виникає цілком закономірне запитання, що ми повинні розуміти під ядерними матеріалами? Як правило, фахівці під терміном «ядерні матеріали» розуміють уран, плутоній, торій або їхні сполуки, а також опромінене паливо для ядерних реакторів. Уран може містити природні ізотопи, бути збідненим (менше 0,7 % ізотопу 235) або збагаченим ізотопами 235 або 233. У свою чергу, високозбагачений уран містить 20 або більше відсотків ізотопу 235. Плутоній 239 (отриманий штучно) та ізотоп урану 235 є найпоширенішими ядерними матеріалами (під ударами теплових або швидкісних нейтронів ядра цих елементів розщеплюється). Під матеріалами, що розщеплюються, як правило, розуміють, плутоній і високозбагачений уран. МАГАТЕ класифікує плутоній (не менше 20 % ізотопу 238), високозбагачений уран і уран-233 як матеріали «прямого використання», тобто придатні для виготовлення зброї. Крім інших компонентів, для створення ядерного пристрою потрібно лише дванадцять кілограмів високозбагаченого урану або чотири кілограми плутонію [2, с. 103-104].

Ядерна зброя перебуває під суворим контролем і допуск до неї малоймовірний. Дещо реальніші напади терористів на ядерні боєприпаси, що транспортуються або демонтуються. Для виготовлення ядерного пристрою з палива для АЕС необхідна піврічна робота трьох-чотирьох лабораторій із надзвичайно складним устаткуванням і наявність кількох десятків професіоналів, що кардинально знижує можливість цієї загрози.

Таким чином, попередні десятиліття засвідчили, що доступ терористів до ядерних арсеналів практично було зведено до нуля. Але небезпека переміщується в іншу площину: на думку багатьох експертів найреальніша на сьогодні загроза ядерного тероризму – це напади на АЕС.

Термін «радіоактивні матеріали» означає речовини, які не можна використовувати для ядерно-вибухового пристрою (неспроможні підтримувати ядерну реакцію). Передусім це джерела іонізуючого випромінювання, зокрема, які використовуються в промисловості, науці, медицині (америцій, стронцій, цезій, кобальт і радій) [3, с. 582].

Сьогодні виготовлення, переробка, міжнародні перевезення ядерного палива, їх відходів зростають: атомна енергетика генерує значну частину енергетики світу – у більше ніж 30 країнах працює більше ніж 500 реакторів із загальною потужністю 350 ГВт. Це підвищує ймовірність несанкціонованого доступу до ядерних матеріалів (створення радіологічної зброї з радіоактивних відходів), що використовуються в атомній енергетиці, особливо в наукових центрах атомних підводних човнів.

Безсумнівно, напад відносно легко озброєних терористів (із стрілецькою зброєю, вибуховими пристроями звичайних типів) або, навіть, загроза захоплення АЕС можуть мати надзвичайно сильний психологічний ефект серед населення. Іншими словами, терористи, не виконавши свою загрозу до кінця (не завдавши шкоди АЕС) доб'ються бажаного для них ефекту – паніки, істерії, незначних людських і величезних матеріальних втрат.

Рівень ризику застосування ядерної зброї та радіоактивних матеріалів можна попередньо оцінити за загрозами скоєння актів ядерного тероризму і викраденнями ядерних матеріалів. На сьогодні не існує надійних і повних даних про нелегальне переміщення ядерних і радіоактивних матеріалів тощо.

База даних МАГАТЕ станом на 2021 рік свого часу зареєструвала понад 550 інцидентів переміщення ядерних і радіоактивних матеріалів, і тільки дві третини з них була підтверджена МАГА-

ТЕ [4, с. 25]. Кількості усіх перехоплених матеріалів не вистачало б навіть для одного ядерного пристрою.

Наведемо деякі дані пов'язані з терористичними актами, або скоріше загрозою їх скоєння, а також найнебезпечнішими випадками викрадення ядерних матеріалів:

– 1985 рік – американська компанія Union Oil одержала від невідомих осіб лист із загрозою підірвати ядерний пристрій на одному із заводів компанії, якщо шантажистам не виплатять 100 тис. доларів;

– 1980-ті роки XX століття – пуерто-ріканські сепаратисти погрожували терактами проти ядерних об'єктів США.

– 1987 рік – у Бразилії (м. Гоянія) через пошкодження викраденого контейнера з цезієм-137 загинуло 4 чоловік, 129 – одержали значні рівні опромінення, довелося евакуювати людей із 41 будинку. Роботи із знешкодження тривали пів року, було видалено 3500 кубічних метрів радіоактивних відходів;

– 1990-ті роки – у росії представники Смоленської та Курської АЕС отримали листи із загрозою підірвати або захопити АЕС;

– 1993 рік – у Литві з Ігналінської АЕС викрадено касету ядерного палива. Згодом (1997 рік) знайшли близько 50 кг ядерного урану, очевидно, який був витягнутий із цієї касети;

– 1993 рік – у США на територію АЕС Три-Майл-Айленд крізь систему інженерних бар'єрів прорвався автомобіль. У цьому ж році в Грузії з Сухумського ядерного центру зникло близько двох кілограмів високозбагаченого урану;

– 1994 рік – у Німеччині (м. Мюнхен) було затримано контрабанду плутонію з росії придатного для атомної бомби. Цього ж року у Литві кримінальне угрупування після ухвалення судом смертного вироку одному з її лідерів погрожували підірвати Інгалінську АЕС;

– 1995 рік – у Франції в другий охолоджуючий контур третього енергоблоку АЕС Байес невідомі засипали сіль;

– 1995 року – у Японії релігійна секта АО Сіньрікьо планувала виготовити ядерний вибуховий пристрій з австралійського або російського урану;

– у росії – чеченські екстремісти в московському парку помістили контейнер з радіоактивним ізотопом цезій-137;

– 1997 рік – у росії була відвернута спроба диверсії на одній з АЕС;

– у росії – службовця ядерного об'єкту затримали при спробі викрадення розщеплюваного матеріалу в кількості, достатній для виготовлення одного «ядерного пристрою»;

– служби росії запобігли укладенню угоди з придбання однією з пакистанських компанії збагаченого урану;

– 1998 рік – у росії біля Камчатського півострова заарештували чотирьох моряків, які мали схованку з радіоактивними матеріалами, що були викрадені із субмарини, де вони проходили службу [5, с. 247].

За даними МАГАТЕ з 1993 по 2004 роки було зареєстровано, з високим ступенем достовірності, 175 випадків нелегального продажу ядерних матеріалів і 201 випадок збуту інших радіоактивних джерел, зокрема тих, що використовуються в промисловості та медицині. Тільки у 18 з них йшлося про високозбагачений уран або плутоній, які необхідні для створення атомної бомби, і кількість їх була недостатньою для створення ядерного вибухового пристрою [6, с. 32].

Наведений вище аналіз статистичних даних говорить про те, що основним джерелом контрабанди ядерних матеріалів були країни СНД, передусім росія, об'єктом викрадення був високозбагачений уран. Передавали цей матеріал у країни Центральної Європи. Якщо раніше вважалося малоймовірним створення ядерного вибухового пристрою, якоюсь терористичною групою, то на сьогодні така ймовірність явно існує. Тезу про гранично малу ймовірність використання терористами ядерних матеріалів, поза як останні можуть загрожувати самим терористам, поклали уламки веж міжнародного торговельного центру США 11 вересня 2001 року. Як виявилося, терористи-камікадзе не бояться загинути [7, с. 52].

Все викладене вище не могло не турбувати міжнародну спільноту і у 1996 році, резолюцією 51/210 Генеральної Асамблеї ООН було утворено спеціальний комітет, метою якого стала підготовка конвенції про боротьбу з міжнародним тероризмом, включаючи конвенцію, яка безпосередньо стосується ядерного тероризму (п. 9). Після майже десятирічних переговорів щодо проекту

Конвенції, Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму [8] (Конвенція про ядерний тероризм)) була відкрита для підписання у 2005 році.

Відповідно до Конвенції, будь-яка особа, яка вчиняє злочин за змістом цієї Конвенції, якщо вона (особа) незаконно і навмисно володіє, використовує або погрожує використати радіоактивний матеріал з наміром заподіяти шкоду; або завдає шкоду об'єктам з тим самим наміром; або намагається це зробити; або бере участь, організовує (сприяє) таким діям вважається ядерним терористом (ст. 2).

Конвенція вимагає від сторін криміналізувати ці злочини у своєму національному законодавстві (ст. 5). Вона закликає сторони вжити практичних заходів для запобігання підготовки таких злочинів на їхній території; заборонити діяльність осіб, груп або організацій, які сприяють вчиненню таких правопорушень; обмінюватися інформацією відповідно до національного законодавства та інформувати ООН і МАГАТЕ (ст. 7). Крім того, вона закликає сторони вжити заходів для захисту радіоактивних матеріалів відповідно до рекомендацій МАГАТЕ (ст. 8).

Потрібно зазначити, що Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму, учасниками якої є 108 країн (станом на 2024 рік), відіграє ключову роль у забезпеченні ядерної безпеки. Конвенція переслідує дві основні цілі: криміналізувати володіння або використання ядерних матеріалів для можливих актів тероризму, а також посилення співпраці між державами для запобігання ядерному тероризму [9, с. 622]. Крім того, конвенція створює норми для співпраці, включаючи обмін інформацією, розслідування та запобігання таким правопорушенням. Однак, хоча Конвенція про ядерний тероризм сприяє співпраці між державами і з МАГАТЕ, і з ООН, вона як і Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1979 року обмежена, оскільки ні МАГАТЕ, ні ООН не було надано повноваження з моніторингу її дотримання.

А, окрім того, на той момент ще ніхто не думав, що таким терористом може стати вся держава, як наприклад, рф. Час що минув, після прийняття вказаної Конвенції багато країн світу вжили заходів щодо посилення ядерної безпеки. Так, у Франції підприємство з переробки опроміненого ядерного палива охороняється підрозділами ППО; у Великій Британії райони ядерного центру у Селлафілді патрулює бойова авіація; у Канаді навколо ядерних об'єктів було зведено спеціальні бетонні загородження; у США було передбачено безпрецедентні заходи безпеки на всіх ядерних об'єктах (що мають, здебільшого, таємний характер).

Однією з головних рушійних сил програми боротьби з ядерним тероризмом і розшуку терористів у США є Програма «Нагороди за правосуддя», яку реалізує Держдеп США. За цією Програмою, за інформацію, що дозволить запобігти теракту проти США чи інших країн, або віддати терориста до суду, пропонується винагорода в розмірі до 5 млн доларів США.

А тепер пропонуємо розглянути ситуацію в окремих країнах, яка стосується питань ядерного тероризму. Зокрема, в США з 1988 року по 2001 рік американські АЕС тридцять разів зазнавали нападів як екстремістів, так і активістів екологічних організацій. Проте, досить серйозних атак на АЕС не було. Найсерйознішим вважався прорив легкової машини крізь систему інженерних бар'єрів. Автомобілем керувала людина, котра раніше лікувалась від психічного захворювання. Після «кривавого» 11 вересня 2001 року, голова комісії ядерного регулювання США рекомендував переглянути заходи безпеки, які застосовувались на 103 АЕС, розташованих у 31 штаті. Усім АЕС і паливним сховищам було наказано підтримувати найвищий рівень захисту, яким передбачено посилене патрулювання, додаткову охорону, тіснішу координацію з правоохоронними та військовими організаціями (конкретніше дії не розкривалися).

Комісія з ядерного регулювання підтвердила, що раніше в розроблений таємний документ під назвою «Базова загроза» не було включено, атак на ядерні об'єкті із застосування великих авіалайнерів.

Стосовно України можна зауважити, що розпад СРСР зробив нашу державу, свого часу, третьою в світі державою за обсягом ракетно-ядерного потенціалу. Від колишнього Союзу Україна успадкувала 130 стратегічних ракет СС-19 та 46 стратегічних ракет СС-24. Так на зорі української незалежності постало питання про необхідність приєднання до Договору про обмеження та скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Уже 1992 року було підписано Лісабонський протокол до Договору про обмеження та скорочення стратегічних наступальних озброєнь, відповідно до якого Україна разом із Білоруссю та Казахстаном взяла на себе зобов'язання стати неядерною державою. 1996 року усі ядерні боєзаряди з України були вивезенні в росію в обмін на ядерне паливо для АЕС, а 30 жовтня 2010 року було ліквідовано останню із шахтно-пускових установок

міжконтинентальних твердопаливних ракет СС-24. Таким чином, у питанні ядерного потенціалу України було поставлено жирну крапку [10, с. 13].

У результаті політичної домовленості росія стала спадкоємцем радянського ядерного потенціалу.

Проте, з мирним атомом у нашій країні проблеми як були, так і залишаються.

Знищення останньої шахтно-пускової установки не означало припинення робіт із програми зменшення ядерної загрози. На місцях розміщення шахтно-пускових установок було проведено рекультиваційні роботи, а інші 16 об'єктів було повернуто народному господарству до 2002 року. Усі роботи з утилізації ракет і знищення шахтно-пускових установок фінансувались США. Україна одержала 520 млн доларів [11, с. 81].

До повномасштабного вторгнення рф в Україні вважалося, що Україна є прикладом послідовної та зваженої політики в сфері нерозповсюдження ядерної зброї.

Україна ратифікувала Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму 15 березня 2006 року (Закон України № 3533-IV) [12]. Після ратифікації вказаного міжнародного нормативно-правового документу Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо боротьби з ядерним тероризмом у зв'язку з ратифікацією Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму» № 1071-V від 24 травня 2007 року. Згідно із положеннями зазначеного законодавчого акту були внесені зміни до Кримінального кодексу України щодо запровадження кримінальної відповідальності за контрабанду радіоактивних матеріалів (частина 1 статті 201), виготовлення ядерного вибухового пристрою або будь-якого пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (частина 1 статті 265) та за порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами (частини 1 статті 414) [13].

В Україні, було і залишаються вже «заднім числом» супротивники передачі ядерної зброї росії. Раніше говорили про те, що мова йде не стільки про передачу в рф ядерного потенціалу, скільки заради збереження ядерного статусу України?! Але після подій 11 вересня 2001 року у США і кількох невдалих ракетних стрільб в Україні, супротивників без'ядерного статусу України значно поменшало.

З часу, який минув з моменту прийняття Конвенції про боротьбу з ядерним тероризмом пройшло майже 20 років. Як свідчить нинішня ситуація, на сьогодні всесвітньо важливою проблемо, яка стосується долі нинішніх і майбутніх поколінь, життєвих інтересів народів всіх країн є боротьба з ядерним тероризмом та попередження ядерної війни. Ось чому, на думку авторів даної статті, мова повинна йти про напрацювання і прийняття ядерними державами важливого міжнародно-правового акту, свого роду кодексу поведінки ядерних держав.

Висновки. Отже, події, які тривають в Україні уже майже три роки, показали, що ядерне законодавство як міжнародне, так і вітчизняне в сфері, яка пов'язана з використанням ядерної енергії є, недосконалим і не дає адекватної відповіді на багато питань. Рівень ризику застосування ядерної зброї та радіоактивних матеріалів можна попередньо оцінити за загрозами скоєння актів ядерного тероризму і викраденнями ядерних матеріалів. Водночас, на сьогодні не існує надійних і повних даних про нелегальне переміщення ядерних і радіоактивних матеріалів тощо.

Зовнішньо політична діяльність держав, які володіють ядерною зброєю є визначальною для майбутнього людства, для виживання людської цивілізації. Попередити немислиме – знищення життя на землі, відстояти мир, немає на сьогодні більш важливого завдання для всіх народів нашої планети. На нашу думку, міжнародний акт про взаємовідносини ядерних держав мав би дуже важливе значення. Зокрема, можна виділити шість наступних основоположних норм. Вони конкретні, реалістичні, а також базуються на результатах міжнародно-правового розвитку:

1) перше основоположне зобов'язання ядерних держав – розглядати попередження ядерної війни як головну мету своєї зовнішньої політики;

2) відмовитися від пропаганди ядерної війни в будь-якому її варіанти – глобальному або обмеженому;

3) взяти зобов'язання не застосовувати першими ядерну зброю;

4) не допускати розповсюдження ядерної зброї в будь-якій формі: не передавати будь-кому якої б то не було зброї або контролю над нею; не розміщувати її на територіях країн де її немає; не переносити гонку ядерних озброєнь в нові сфери;

5) крок за кроком, на основі принципу однакової безпеки добиватися скорочення ядерних озброєнь аж до повної їх ліквідації в усіх різновидах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балюк Г.І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні. К.: Видавництво «Віпол», 1997. 196 с.
2. Балюк Г.І. Ядерне право України: стан і перспективи розвитку (правові аспекти радіоекології). К.: Видавництво «Віпол», 1996. 140 с.
3. Бехруз Х.Н., Мануїлова К.В. Ядерний тероризм як загроза міжнародному правопорядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 581–584. URL: http://lsej.org.ua/3_2023/132.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
4. Пахолок Ю.П. Роль Міжнародного агентства з атомної енергії в процесі екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2022. Випуск 74: частина 2. С. 23–27.
5. Балюк Г.І. Проблеми формування та становлення ядерного права України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.06; 12.00.01. Київський університет імені Тараса Шевченка. К., 2000. 363 с.
6. Матвійчук А.О. Правове регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні (на прикладі деяких зарубіжних країн). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Випуск 76: частина 2. С. 29–35.
7. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 328 с.
8. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 14.09.2005 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_d68 (дата звернення: 20.09.2024).
9. Лесь І.О. Генезис міжнародно-правових засобів забезпечення ядерної безпеки. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* С. 619–623. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/113.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
10. Балюк Г.І. Проблеми правового забезпечення радіаційної безпеки в умовах воєнного стану в Україні. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»:* збірник тез наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, заступниці декана юридичного факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002–2004), завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету (2011–2018), професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Краснової (26 травня 2023 року). За ред. Т.Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е.В. Позняк, к.ю.н., доц. Київ: Талком, 2023. С. 12–15.
11. Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г. Правове регулювання відносин щодо забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Випуск 83: частина 2. С. 75–83. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/83-part-2.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
12. Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму: Закон України від 15.03.2006 року № 3533-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3533-15 (дата звернення: 20.09.2024).
13. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо боротьби з ядерним тероризмом у зв'язку з ратифікацією Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму: Закон України від 24.05.2007 року № 1071-V. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1071-16 (дата звернення: 20.09.2024).

УДК 349.422
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.22

МЕДІАЦІЯ У СПОРАХ ПРО ДЕРЖАВНУ ПІДТРИМКУ АГРАРІЇВ: ОЦІНКА ПРАВОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ[1]

Григор'єва Х.А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-7659-2178

Григор'єва Х.А. Медіація у спорах про державну підтримку аграріїв: оцінка правових можливостей.

У статті розглядається науково-практична проблематика застосування медіації до вирішення спорів у сфері надання державної підтримки сільському господарству. Підгалузь агропротекційного законодавства є однією з найбільш проблемних у сучасному аграрному законодавстві України. Зокрема, відносини підтримки сільськогосподарських товаровиробників породжують значну кількість спорів та конфліктів. Це пояснюється кількома факторами: а) значною кількістю задіяних суб'єктів із різними правовими статусами; б) широким колом агропротекційних правових механізмів, які мають різну юридичну природу; в) високим ступенем зацікавленості суб'єктів у отриманні державної підтримки; г) недосконалістю законодавчих положень, що створює благодатне підґрунтя для спірних ситуацій. Незважаючи на те, що державна підтримка охоплює заходи сприяння, слід підкреслити, що конфліктність цих відносин досить висока через конкурентні засади надання, обмежене бюджетне чи інше фінансування, короткостроковість програм тощо. У зв'язку з цим кількість спорів у агропротекційній сфері залишається стабільно на високому рівні, вимагаючи додаткових науково-практичних розвідок у напрямі формування альтернативних способів їхнього вирішення. Ураховуючи поширену тенденцію до поглибленого вивчення медіації як найбільш відомого способу врегулювати спір поза судом, закономірно постає питання про можливість і законність застосування цієї процедури до агропротекційних спорів. На основі проведеного дослідження можна зробити деякі висновки. Спори, що виникають у сфері надання державної підтримки сільському господарству, залежно від суб'єктів та юридичної природи відносин поділяються на три категорії, що характеризуються різним ступенем можливості застосування медіації: а) інституційно-функціональна категорія спорів – спори між суб'єктами владних повноважень (немедіабельні); б) владно-адміністративна категорія спорів – спори між суб'єктами владних повноважень (або спеціальними особами публічного права) та приватними особами – адресатами підтримки (обмежено медіабельні); в) партнерська категорія спорів – спори, які виникають на основі договірних форм надання державної підтримки (умовно медіабельні).

Ключові слова: медіація, медіабельність, вирішення спорів, агропротекційні спори, аграрно-правові спори, аграрні відносини, державна підтримка, земельні спори.

Hryhorieva K.A. Mediation in disputes about state support to agrarians: assessment of legal options.

The article examines the scientific and practical problems of using mediation to resolve disputes in the sphere of providing state support to agriculture. The sub-branch of agricultural protection legislation is one of the most problematic in modern agrarian legislation of Ukraine. In particular, relations of support of agricultural commodity producers give rise to a significant number of disputes and conflicts. This is explained by several factors: a) a significant number of involved entities with different legal

[1] Дослідження здійснене у рамках виконання наукового проєкту (реєстраційний номер № 226/0062) відповідно до договору із Національним фондом досліджень України, за сприяння Кембриджського університету (Велика Британія).

statuses; b) a wide range of agricultural protection legal mechanisms, which have different legal nature; c) a high degree of interest of subjects in receiving state support; d) the imperfection of legislative provisions, which creates fertile ground for controversial situations. Despite the fact that state support covers assistance measures, it should be emphasized that the conflict of these relations is quite high due to the competitive principles of provision, limited budgetary or other funding, short-term programs, etc. In this regard, the number of disputes in the field of agro-protection remains stable at a high level, requiring additional scientific and practical investigations in the direction of the formation of alternative ways of solving them. Taking into account the widespread tendency to in-depth study of mediation as the most well-known way to settle a dispute out of court, the question of the possibility and legality of applying this procedure to agro-protection disputes naturally arises. Based on the conducted research, some conclusions can be drawn. Disputes arising in the field of providing state support to agriculture, depending on the subjects and the legal nature of the relationship, are divided into three categories characterized by different degrees of the possibility of using mediation: a) institutional and functional category of disputes – disputes between subjects of power (non-mediable); b) power-administrative category of disputes – disputes between subjects of power (or special persons of public law) and private persons – recipients of support (limitedly mediatable); c) partner category of disputes – disputes that arise on the basis of contractual forms of providing state support (conditionally mediated).

Key words: mediation, mediability, dispute resolution, agricultural protection disputes, agrarian legal disputes, agrarian relations, state support, land disputes.

Постановка проблеми. Підгалузь агропротекційного законодавства є однією з найбільш проблемних у сучасному аграрному законодавстві України. Зокрема, відносини підтримки сільськогосподарських товаровиробників породжують значну кількість спорів та конфліктів. Це пояснюється кількома факторами: а) широким колом задіяних суб'єктів із різними правовими статусами; б) великою кількістю агропротекційних правових механізмів, які мають різну юридичну природу; в) високим ступенем зацікавленості суб'єктів у отриманні державної підтримки; г) недосконалістю законодавчих положень, що створює благодатне підґрунтя для спірних ситуацій. Незважаючи на те, що державна підтримка охоплює заходи сприяння, слід підкреслити, що конфліктність цих відносин досить висока через конкурентні засади надання, короткостроковість програм, обмежене бюджетне чи інше фінансування тощо. У зв'язку з цим кількість спорів у агропротекційній сфері залишається стабільно на високому рівні, вимагаючи додаткових науково-практичних розвідок у напрямі формування альтернативних способів їхнього вирішення. Ураховуючи поширену тенденцію до поглибленого вивчення медіації як найбільш відомого способу врегулювати спір поза судом, закономірно постає питання про можливість і законність застосування цієї процедури до агропротекційних спорів.

Прийняття у 2021 році довгоочікуваного Закону України «Про медіацію» [1] дало відповіді на деякі питання, але одночасно породило інші. Зокрема, цей Закон намагається максимально відійти від певних вказівок на категорії спорів, у яких медіація може бути застосована. Він обмежується абстрактним змістом ст. 3, в якій дію цього Закону поширено на будь-які конфлікти (спори), в т.ч. цивільні, сімейні, трудові, господарські, адміністративні, а також на справи про адміністративні правопорушення та кримінальні провадження з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Законом одразу наголошено на власному загально-правовому характері, оскільки закріплено, що «законодавством можуть передбачатися особливості проведення медіації в окремих категоріях конфліктів (спорів)» [1]. При цьому жодних додаткових правових норм щодо використання медіації в агропротекційних спорах законодавство не містить. Виникає потреба в науково-практичному аналізі агропротекційних спорів та визначенні їхньої медіабельності, тобто здатності бути вирішеними в порядку медіації.

Аналіз сучасного стану досліджень. Вітчизняна доктрина містить багато напрацювань у сфері вивчення юридичних спорів. Так, багато уваги приділено сутності публічно-правових спорів – цим питанням присвячували свої праці С.В. Ківалов, І.В. Скляренко, В.А. Сьоміна, К.О. Тимошенко, Н.Є. Хлібороб тощо. Приватноправові спори досліджувалися такими науковцями як О.В. Бринцев, Н.Ю. Голубєва, О.П. Подцерковний, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова та інші. Водночас, слід погодитися із тим, що в сучасній науці особливостям аграрно-правових спорів приділено недостатню увагу. Так, окремі аспекти аграрно-правових спорів розглядалися в працях А.М. Земко, Л.А. Машевської, Ю.Ю. Бакай. Водночас, існуючі наукові розвідки в основному зо-

середжені на традиційному судовому порядку вирішення спорів, тоді як предметних досліджень щодо альтернативних способів вирішення спорів аграрно-правової природи досі бракує.

Доктрина активно розробляє та класифікує альтернативні способи вирішення юридичних спорів, однак найбільш розробленою є теоретико-практична основа для застосування медіації. Вітчизняна наука збагачена загальними теоретико-правовими розробками (Л.І. Бурової, Н.М. Грень, Н.А. Мазаракі, Л.Д. Романадзе та інших) та спеціальними правовими дослідженнями розвитку медіації в Україні (наприклад, медіації в земельних спорах присвячено публікації Д.В. Бусуйок, Т.П. Валянської, Л.А. Канівець, Н.В. Карпінської, В.В. Кононова, М. Кучерової, О.І. Настіної, А.І. Ріпенка, Д.В. Федчишина, Т.Є. Харитонової, М.А. Хлистік та інших; медіаційному вирішенню екологічних спорів приділено увагу в роботах К.А. Козмуляк та інших науковців). При цьому медіаційне вирішення спорів, які виникають у сфері державної підтримки сільського господарства, у вітчизняній юридичній літературі залишається практично недослідженим.

У зв'язку з цим метою даної статті є визначення правової можливості застосовувати медіацію для врегулювання конфліктів і спорів у відносинах надання державної підтримки сільському господарству. З огляду на заявлену мету вважаємо за необхідне, перш ніж перейти до викладу основного дослідження, вказати на деякі вихідні методологічні засади. Так, доктрина містить значну кількість загально-теоретичних і спеціально-правових наукових розвідок, присвячених поняттю і ознакам медіабельності спорів [2–6]. При цьому певного загальновизнаного підходу ще не вироблено. Ми свідомо не заглиблюватимось у вивчення цього теоретичного питання, взявши за основу найбільш абстрактне розуміння медіабельності як можливості застосувати медіацію до врегулювання конфлікту чи вирішення спору. Таке спрощення у термінологічному питанні дозволить нам сконцентруватися саме на заявленій спеціальній проблематиці.

Виклад основного матеріалу. Цілком логічно було би припустити, що стрімкий розвиток аграрного права як науки та галузі вітчизняної правової системи простимулює науково-дослідницьку активність у напрямі вивчення категорії аграрно-правових спорів. Однак таке припущення не підтверджується аналізом сучасної аграрно-правової доктрини. Так, наприклад, земельно-правовим спорам присвячено велику кількість досліджень (А.О. Арсенюк, О.В. Бурцева, В.М. Єрмоленка, О.І. Заєць, І.І. Каракаша, Т.О. Коваленко, П.Ф. Кулинича, Л.В. Лейби, А.М. Мірошниченка, В.В. Носіка, В.Ю. Уркевича, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги тощо). Не меншу увагу привертають еколого-правові спори (О.А. Бузунко, Л.А. Калишук (Канівець), К.М. Медведєв, Г.В. Мороз, З.В. Яремак тощо). На тлі такої активної науково-теоретичної розробки проблем вирішення земельних та екологічних спорів виглядає дивним низький рівень інтересу до аграрно-правових спорів та їхніх особливостей.

Авторське визначення аграрно-правового спору дає Л.А. Машевська, яка розуміє під ним «юридичний конфлікт, що виникає з приводу застосування норм аграрного законодавства в процесі функціонування і господарської діяльності аграрних товаровиробників, як суб'єктів аграрних правовідносин, який переданий на судовий розгляд» [7]. У своїй дисертаційній роботі учена розглядає ознаки та специфіку вирішення окремих категорій аграрно-правових спорів: земельних, майнових, договірних, членських, трудових. Однак при цьому слід наголосити на тому, науковиця обрала лише деякі види аграрних відносин, залишивши поза межами свого дослідження багато інших різновидів. Так, відносини з надання державної підтримки також органічно входять у предмет аграрного права. При цьому вони володіють власними особливостями, які впливають на те, яким чином вирішуються спори з цих питань. Однак медіабельність таких агропротекційних спорів ще не виступала окремим предметом наукових досліджень.

Ураховуючи стан та еволюцію вітчизняного агропротекційного законодавства, слід зазначити, що однією з характерних рис розвитку законодавчих положень про надання державної підтримки сільського господарства потрібно вказати підвищену конфліктність та значну кількість спорів, які виникають з агропротекційних відносин. При цьому більш детальний аналіз цих відносин вказує на їх неоднорідність, що безпосередньо відображається на особливостях таких спорів. Вивчаючи агропротекційні спори та застосувавши до них комплексний критерій, що поєднує суб'єктний склад та юридичну природу відносин, ми класифікували аналізовані спори на три категорії: інституційно-функціональну, владно-адміністративну і партнерську.

1) Інституційно-функціональна категорія. Ця група спорів виникає між публічними органами. Це можливо, наприклад, у ситуації недостатньо чітко визначеного законодавчого кола повноважень публічного органу, задіяного в агропротекційних процесах. При цьому в силу різ-

ночитань законодавства про повноваження того чи іншого органу публічної адміністрації між такими органами можуть виникати конфлікти щодо розмежування компетенції. У певних випадках такі конфлікти можуть навіть трансформуватися в повноцінні спори.

Сучасним прикладом може стати конфлікт, породжений здійснюваною гідромеліоративною реформою. Однією з ключових ідей цієї реформи став перерозподіл повноважень державних органів у цій сфері, у результаті якого очікується розмежування функцій двох центральних органів влади: Державне агентство водних ресурсів України (Держводагенство) має управляти водними ресурсами, а Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм (Держрибагенство) отримує в управління гідромеліорацію. Незважаючи на публічно-правовий статус обох інституцій, між ними розгорнулося повноцінне юридичне протистояння. Так, Держрибагенство та підвідомчі йому організації вимагають виконати розпорядження Кабінету Міністрів України «Про передачу цілісних майнових комплексів державних підприємств, установ та організацій до сфери управління Державного агентства з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм» від 12 серпня 2022 р. № 714-р [8] і передати в їх управління низку об'єктів меліоративного господарства [9], а Держводагенство ці вимоги не виконує. Звичайно, існування спору між ключовими відомствами, відповідальними за використання та охорону водних ресурсів, негативно впливають на ведення сільськогосподарської діяльності окремих аграріїв. Сільськогосподарські товаровиробники, що користуються водою для зрошування на територіях спірних меліоративних систем, опинилися в складній ситуації з огляду на невизначеність компетенції державних органів.

Якщо характеризувати такі спори з точки зору їх медіабельності, то необхідно, передусім, визначити їхні основні ознаки, а саме: а) публічно-правовий характер; б) учасниками конфлікту є органи публічної влади; в) конфлікт виникає на підставі порушення суспільних та/або відомчих інтересів; г) агропротекційний контекст може проявитися по-різному (наприклад, визначення органу, уповноваженого на здійснення заходів підтримки; визначення обсягу таких повноважень; визначення правомірності тих чи інших агропротекційних рішень тощо).

Незважаючи на те, що Закон України «Про медіацію» не містить прямої вказівки щодо поширення відповідних процедур на відносини, що складаються в рамках аналізованої моделі, у доктрині зустрічаються досить прямолінійні твердження щодо цього. Наприклад, категорично немедіабельними учені називають такі публічно-правові спори, які виникають між суб'єктами владних повноважень [5; 10]. Ми схильні приєднатися до цієї думки. Вона пояснюється тим, що медіація за своєю суттю спрямована на врегулювання конфлікту та досягнення компромісу, побудованого на взаємних поступках. Відносини між органами публічної адміністрації формуються на абсолютно інших засадах: імперативність, підпорядкування, обмеженість дій прямими вказівками закону. Публічні органи не можуть бути наділені правами самостійно розширювати, звужувати чи вільно інтерпретувати свої повноваження. У зв'язку з цим ми переконані в абсолютній немедіабельності цієї категорії спорів у агропротекційних відносинах.

2) Владно-адміністративна категорія. Ця категорія агропротекційних спорів є найчисленнішою. Вона охоплює спори, що виникають між суб'єктами владних повноважень та особами – адресатами підтримки. Характерні ознаки спорів цієї категорії: а) публічно-правова природа; б) відносини підпорядкування, ієрархічності; в) сторонами спору є орган публічної адміністрації та приватна особа – адресат підтримки; г) підставою виникнення може бути дія чи бездіяльність органу влади щодо надання підтримки конкретній особі (винесення індивідуального акту, прийняття рішення, протокол постпротекційного контролю, відсутність реального виконання рішення про підтримку тощо). У цій категорії агропротекційних спорів приватна особа-адресат знаходиться в юридично вразливому становищі: вона має інтерес в отриманні певного виду підтримки, повинна довести своє право на нього та очікує одержання необхідного адміністративного акту (рішення, наказу тощо), яким уповноважений публічний орган це право визнає та визначає умови його реалізації (обсяг, строки тощо). Під час прийняття таких рішень публічний орган має керуватися лише прямими вказівками законодавства. У даних відносинах орган публічної адміністрації відстоює суспільні інтереси. Наприклад, у типових відносинах щодо надання часткової компенсації понесених витрат конкретному виробнику (в рамках кредитної субсидії, компенсації частини вартості сільськогосподарської техніки тощо) прийняття будь-якого рішення має суспільне значення: позитивне рішення органу впливає на розвиток конкретного суб'єкта, його виробничу діяльність; негативне рішення означає, що державна підтримка буде надана іншому суб'єкту, і це, у свою чергу, вплине на його становлення.

Так само можна проаналізувати дещо інші за своєю побудовою агропротекційні відносини – податкові. Наприклад, надання підтримки певному суб'єкту (у вигляді податкових пільг або права на спрощений режим оподаткування) означає зменшення надходжень до бюджету, і орган публічної адміністрації, який приймає це рішення, бере на себе відповідальність за виправданість такого рішення перед суспільством.

У цю категорію спорів входять також спори, які виникають із постпротекційних відносин. Зокрема, у деяких механізмах підтримки передбачаються зобов'язання адресата виконувати певні дії чи утримуватися від них протягом встановленого періоду. Наприклад, часткова компенсація вартості придбаної техніки у багатьох програмах супроводжувалася вимогою до аграрія не відчужувати цю техніку протягом встановленого строку. Подібні додаткові вимоги встановлювалися й іншими програмами підтримки. Наприклад, не зменшувати поголів'я худоби протягом певного часу після отримання державної фінансової підтримки на нього; або вимога щодо цільового використання коштів підтримки тощо. Державний контроль виконання цих умов також може спричинити виникнення спору. Однак такий різновид спорів має важливий додатковий фактор – він будується навколо притягнення особи до юридичної відповідальності за вчинене порушення. Доведення факту порушення часто обертається неприємними наслідками для суб'єкта господарювання: багато агропротекційних механізмів використовує конструкцію «покарання» за невиконання таких вимог у вигляді позбавлення права звертатися за державною підтримкою протягом кількох років.

Зібрані в рамках цієї владної моделі агропротекційні спори відносяться до родової категорії публічно-правових спорів. Вітчизняна доктрина рясніє багатьма дослідженнями, які переконують у тому, що наявність у спорі органу публічної влади не є підставою для визнання такого спору немедіабельним (дисертації А.Г. Бортнікової, Н.В. Боженко, З.В. Красіловської, Т.І. Шинкар тощо). Наприклад, А.Г. Бортнікова вважає, що «наявність особливої сторони публічно-правового спору – суб'єкта владних повноважень, дії якого обмежені підставами, межами повноважень та способами, що передбачені Конституцією та законами України, несправедливо називають несприятливим чинником для застосування медіації як способу вирішення публічно-правового спору. Але саме завдяки природній зацікавленості зазначеного суб'єкта в утвердженні й забезпеченні прав і свобод людини та громадянина медіація є обов'язковим елементом його повноважень, від якості здійснення якого залежить рівень забезпеченості прав і свобод людини та громадянина у державі» [11]. З теоретичної точки зору, висловлені зауваження є цілком справедливими. Однак, з практичної точки зору, публічно-правовий учасник в агропротекційному спорі критично знижує здатність до вирішення такого спору в порядку медіації. На нашу думку, передусім, це спричинено відсутністю природного інтересу органу влади в медіаційному вирішенні спору з конкретним суб'єктом. За своєю ідейною суттю медіація передбачає взаємний пошук рішення, прийнятного для обох сторін конфлікту. Законодавство не створює в органу влади зацікавленості в цьому – основні завдання такого органу полягають в тому, щоб діяти в рамках закону, не виходити за межі своїх повноважень, виконувати чітко прописані функції. У зв'язку з цим ми вважаємо спори даної категорії, що виникають між органами публічної адміністрації та суб'єктами отримання підтримки та базуються на владних відносинах, обмежено медіабельними. Тобто повністю виключати таку можливість не варто, однак і розраховувати на повсюдне поширення не слід. Медіаційне вирішення окремих агропротекційних спорів у межах владної моделі можливе скоріше як виняток, а не як норма.

3) Партнерська категорія охоплює спори, які виникають з договірних відносин між суб'єктами владних повноважень (або спеціальними особами публічного права) та суб'єктами отримання підтримки. Справді, певна частина агропротекційних відносин отримує договірне вираження, а значить, розвивається на інших правових засадах, ніж відносини попередніх категорій. Перша група таких договорів – це *класичні договори із доданням пільгового елементу.* До цієї групи відноситься основна частина всіх апробованих у нашій країні договірних способів державної підтримки (пільгове кредитування фермерів, пільговий лізинг сільськогосподарської техніки, форвардні контракти, державні заставні закупівлі зерна тощо). В основі такої державної підтримки лежить певна класична договірна конструкція (кредит, лізинг, купівля-продаж тощо), однак їй надається агропротекційний ефект шляхом додавання до неї певних пільгових елементів – зменшення вартості послуг, урахування сезонності виробництва, подовження терміну виконання зобов'язань тощо. Друга група – це *договори, що опосередковують оформлення співпраці держави*

та аграрного бізнесу. До цієї групи відносяться ті договори, якими, наприклад, оформлюються відносини державно-приватного партнерства, відносини щодо інвестиційної діяльності держави у сфері сільського господарства тощо [12].

Партнерську категорію агропротекційних спорів відрізняють деякі особливі риси: а) приватно-публічний характер; б) умовна рівність сторін за договором; в) обмежена диспозитивність регулювання відносин. Можливість вирішення таких спорів альтернативним шляхом важливо дослідити більш детально хоча би тому, що договірний спосіб надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам є досить перспективним в умовах ринкової конкуренції та обмеженості бюджетних коштів. Свій аналіз ми проведемо на прикладі одного з найбільш масштабних та добре відомих агропротекційних механізмів – форвардних контрактів, за якими сторони домовляються про майбутні поставки сільськогосподарської продукції на визначених умовах.

Дійсно, форвардні програми закупівель сільськогосподарської продукції, які щорічно організовувалися ДСБУ «Аграрний фонд», а потім і ПАТ «Аграрний фонд», можуть виступати яскравим прикладом договірного способу державної підтримки. Форвардні контракти укладалися із великою кількістю сільськогосподарських товаровиробників і створювали потужний агропротекційний ефект за рахунок стабілізації відносин щодо реалізації урожаю, надання авансових коштів, необхідних для проведення посівної, тощо. Однак партнерська складова цих відносин поступово витіснялася [13; 14]. Це спричинило збільшення кількості спорів між ПАТ «Аграрний фонд» і сільськогосподарськими товаровиробниками. Більш детально відстеживши еволюцію цих відносин, ми дійшли висновку про поступове посилення імперативності та жорсткості в юридичній конструкції форвардного контракту, що було спричинене намаганням одного партнера (особи публічного права) максимально використати переваги свого статусу та, ігноруючи принципи рівноправності сторін, наділити другого партнера зобов'язаннями, непропорційними за кількістю та обсягом.

Опираючись на об'єктивний досвід, апробований на численних прикладах протягом кількох десятиріч, маємо визнати, що спори в цій партнерській категорії не можна ідентифікувати суто як приватноправові, оскільки публічний елемент у них відіграє занадто важливу роль (орган державної влади, орган місцевого самоврядування або особа публічного права). Це обмежує можливості для певних варіативних підходів до вирішення спорів за їх участю. Обмежує, але не виключає. Так, наприклад, ПАТ «Аграрний фонд» визнавав, що ранжує власних партнерів залежно від історії їх спільних відносин, ступеня ризиковості сільськогосподарської діяльності, наявності забезпечення тощо. Це впливає і на можливості альтернативного вирішення конфліктів у разі, наприклад, настання непередбачуваних обставин та невиконання сільськогосподарськими виробниками своїх зобов'язань. Зокрема, надійним партнерам можуть йти назустріч та реструктурувати борги у зручний для обох сторін спосіб. Фактично, мова йде якраз про сприятливу основу для медіації – готовність сторін знайти взаємовигідне рішення для уникнення чи вирішення конфлікту, а також збереження можливості подальшої співпраці.

Проведені протягом останніх років дії уряду щодо передачі ПАТ «Аграрний фонд» Фонду державного майна для розгляду можливості його приватизації, вкотре ставить під питання подальше існування агропротекційних форвардних програм в Україні [15; 16]. Однак це не зменшує актуальності отриманих нами висновків, оскільки новітнє агропротекційне законодавство містить й інші приклади обрання подібної партнерської форми надання державної підтримки. Мова йде, зокрема, щодо укладення договорів про надання гранту для створення або розвитку тепличного господарства або про надання гранту для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства [17]. Вважаємо, що потенційні проблеми із виконанням договорів на грантове фінансування, як укладені у порядку реалізації цієї програми, можуть стати причиною багатьох спорів у майбутньому. Справа у тому, що належне виконання таких договорів обумовлюється дотриманням низки досить складних вимог (обов'язкове провадження підприємницької діяльності на профінансованому об'єкті протягом встановленого періоду, утворення необхідної кількості робочих місць тощо). При цьому юридична можливість адресата підтримки певним чином вплинути на умови її надання зведені до нуля, оскільки законодавством прямо передбачається використання форми договору приєднання, тобто типової стандартної форми, яка або приймається стороною, або ні – без можливості вносити корективи чи індивідуально визначені зміни. Звичайно, якщо навіть на етапі підписання договору відсутнє прагнення йти назустріч майбутньому партнеру та враховувати його специфічні інтереси, то, на нашу думку, на етапі виникнення спору питання про готовність до компромісів з боку публічного партнера є риторичним.

Звичайно, необхідно визнати, що договірна форма таких агропротекційних відносин дещо трансформує медіабельність спорів у цій сфері та підвищує шанси на ефективне вирішення альтернативним шляхом. Однак приклади реального застосування договірної конструкції до оформлення відносин щодо надання державної підтримки демонструють традиційно потужну публічно-правову складову, яка слабо пом'якшується законодавчими положеннями та формує жорсткість позицій публічних партнерів, що не сприяє медіаційному врегулюванню спорів. Виходячи з отриманих результатів, вважаємо агропротекційні спори із третьої (партнерської) категорії умовно медіабельними.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити деякі висновки. Агропротекційний спір є особливим видом аграрно-правових спорів, що відрізняється варіативністю, підвищеною конфліктністю та значним поширенням у практиці правозастосування. Позасудові можливості вирішення таких спорів, зокрема можливість застосування медіації викликають не лише науковий, але й серйозний практичний інтерес.

Однак медіабельність агропротекційних спорів має досить жорсткі рамки. У результаті здійсненого дослідження виявлено, що спори, які виникають у сфері надання державної підтримки сільському господарству, залежно від суб'єктів та юридичної природи відносин поділяються на три категорії, що характеризуються різним ступенем можливості застосування медіації: а) інституційно-функціональна категорія спорів (немедіабельні); б) владно-адміністративна категорія спорів (обмежено медіабельні); в) партнерська категорія спорів (умовно медіабельні). Отримані висновки демонструють досить вузьке коло випадків, коли агропротекційні спори можуть бути ефективно вирішені в порядку медіації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 року. *Відомості Верховної Ради.* 2022. № 7. Ст. 51.
2. Кононов В.В., Петровська М.П. Критерії медіабельності земельних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 90–93.
3. Романадзе Л.Д. Критерії медіабельності в контексті системи вирішення спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 6 (35). С. 8–13.
4. Бортнікова А. Критерії медіабельності публічно-правового спору. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 6.
5. Мазаракі Н. Щодо поняття медіабельності спору. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 258–262.
6. Хлистік М.А. Ознаки медіабельності земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 3 (56). С. 149–154.
7. Машевська Л.А. Рішення суду в системі джерел аграрного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2014. 19 с.
8. Про передачу цілісних майнових комплексів державних підприємств, установ та організацій до сфери управління Державного агентства з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 714-р. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 183.
9. Григор'єва Х.А. Правовий дисбаланс гідромеліоративної реформи в Україні (агропротекційний вимір). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція.* 2024. Вип. 69. С. 124–131.
10. Лиско А. Проблеми впровадження та проведення медіації в адміністративному судочинстві України. *Законодавство України: проблеми та перспективи*: збірник матеріалів XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Закарпаття, с. Верхній Студений, 28 січня – 01 лютого 2010 року). Київ, 2010. С. 319–321.
11. Бортнікова А.Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 19 с.
12. Григор'єва Х.А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2020. 492 с.
13. Григор'єва Х.А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

14. Григор'єва Х.А. Правовий аналіз форвардних закупівель зерна як засобу державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 47–52.
15. Григор'єва Х.А. Публічне адміністрування агробізнесу в умовах війни: правовий аналіз протекційності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. С. 53–65.
16. Григор'єва Х.А. Загроза зникнення АТ «Аграрний фонд»: закономірна еволюція чи небезпечна правова тенденція? *Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз:* матеріали круглого столу (Харків, 12 травня 2023 року) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2023. С. 46–49.
17. Деякі питання надання грантів бізнесу: постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 144.

УДК 349.6
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.23

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ОДНОРАЗОВИХ ПЛАСТИКОВИХ ВИРОБІВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Кречик А.С.,
студент І курсу магістратури факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кривець О.В.,
студент І курсу магістратури факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Савчук О.О.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кречик А.С., Кривець О.В., Савчук О.О. Правове регулювання обмеження використання одноразових пластикових виробів у Європейському Союзі.

У статті аналізується проблема пластикових відходів у контексті переходу до циркулярної економіки, що є одним із пріоритетів політики Європейського Союзу. Наголошено на впровадження обмеження на використання пластикової продукції, починаючи з Директиви 2008/98/ЄС, яка встановлює основні рамки управління відходами, включаючи пластик, з акцентом на рециклінг та перехід до циркулярної економіки, з метою досягнення цільових показників до 2025, 2030 і 2035 років. Основна увага приділяється Директиві 2019/904 щодо зменшення використання одноразових пластикових виробів, що спрямована на зменшення негативного впливу пластику на довкілля. Директива передбачає заборону на певні види одноразових пластикових товарів, включаючи пластикові кришки, які повинні залишатися прикріпленими до контейнерів під час використання. Аналізується важливість гармонізації законодавства країн-членів ЄС у процесі імплементації цієї Директиви, оскільки відмінності в національних законах можуть призвести до правових конфліктів.

Окремо розглядаються економічні виклики для країн із менш розвиненими системами управління відходами, які можуть мати труднощі з виконанням вимог у встановлені строки. У статті акцентується увага на необхідності впровадження нових технологій та екологічно сталих моделей споживання, щоб забезпечити ефективне виконання положень Директиви. Розглядаються також приклади ініціатив, спрямованих на зменшення використання одноразового пластику, таких як система депозитів на пластикові пляшки в Німеччині та швейцарська програма ReCircle. Україна також впроваджує заходи щодо зменшення пластикових відходів, однак наразі законодавчі ініціативи потребують подальшого розвитку для досягнення глобальних екологічних цілей. У статті підкреслюється важливість підвищення правосвідомості серед громадян і бізнесу для успішного переходу до циркулярної економіки.

Ключові слова: циркулярна економіка, пластикові відходи, Директива 2019/904, одноразові пластикові вироби, переробка пластику, екологічна політика, управління відходами.

Krechyk A.S., Kryvets O.V., Savchuk O.O. Legal regulation of restriction of use of disposable plastic products in the European Union.

The article analyses the problem of plastic waste in the context of transition to a circular economy, which is one of the priorities of the European Union's policy. The author emphasises the introduction of restrictions on the use of plastic products, starting with Directive 2008/98/EC, which establishes a basic framework for waste management, including plastic, with a focus on recycling and the transition to a circular economy, in order to achieve targets by 2025, 2030 and 2035. The main focus is on Directive

2019/904 on the reduction of the use of single-use plastic products, which aims to reduce the negative impact of plastic on the environment. The Directive provides for a ban on certain types of single-use plastic goods, including plastic lids that must remain attached to containers during use. The article analyses the importance of harmonising the legislation of the EU member states in the process of implementing this Directive, as differences in national laws may lead to legal conflicts.

The economic challenges for countries with less developed waste management systems, which may have difficulty meeting the requirements within the established timeframe, are also considered. The article emphasises the need to introduce new technologies and environmentally sustainable consumption patterns to ensure effective implementation of the Directive. Examples of initiatives aimed at reducing the use of single-use plastic, such as the deposit system for plastic bottles in Germany and the Swiss ReCircle programme, are also discussed. Ukraine is also implementing measures to reduce plastic waste, but legislative initiatives need to be further developed to achieve global environmental goals. The article emphasises the importance of raising legal awareness among citizens and businesses for a successful transition to a circular economy.

Key words: circular economy, plastic waste, Directive 2019/904, single-use plastic products, plastic recycling, environmental policy, waste management.

Постановка проблеми. Проблема пластикових відходів неодноразово підіймалася на рівні Європейського Союзу (далі – ЄС). Наприкінці 2015 року Європейська комісія визнала пластик одним із пріоритетів у затвердженому плані переходу ЄС до циркулярної економіки [1]. У 2017 році Комісія оголосила про плани забезпечити, щоб до 2030 року вся пластикова упаковка була придатною для переробки [2]. А у «Європейській стратегії щодо пластику в циркулярній економіці» було зазначено, що чинна практика виробництва, використання та утилізації пластику часто не враховує економічних переваг циркулярного підходу та завдає значної шкоди довкіллю [3]. У документі також наголошувалося на важливості співпраці всіх учасників економічних процесів для протидії деградації навколишнього середовища.

Особливу увагу було приділено ролі індустрії пластмас, впровадження інновацій у якій може створити нові можливості для розвитку. Стратегія передбачає розвиток розумної, інноваційної та стійкої індустрії пластику, де дизайн і виробництво відповідатимуть вимогам повторного використання, ремонту та переробки. Крім того, у стратегії підкреслюється, що громадяни, уряди та промисловість мають підтримувати більш стійкі моделі споживання та виробництва пластику, що сприятиме соціальним інноваціям та підприємництву, відкриваючи нові можливості для всіх європейців.

Такий підхід є основою для створення ефективної та стійкої системи поводження з пластиковими відходами, що дозволить зменшити негативний вплив на довкілля та підвищити конкурентоспроможність європейської економіки та є прикладом для країн, які переходять від лінійної до циркулярної економіки.

Стан опрацювання проблеми. У розробку правової проблематики щодо обмеження використання пластику в ЄС внесли вклад такі вчені та експерти у галузі екологічного права ЄС: Марія Лідінгтон, Лоренс Гландсдорф, Патриція Бірн, Джейн Буллок, Найджел Гаунсселл, Філіп Сандс.

Метою статті є дослідження європейської системи управління відходами в контексті обмеження використання одноразових пластикових виробів.

Виклад основного матеріалу. Пластикова продукція займає значне місце серед антропогенних забруднювачів довкілля. Щороку у світі виробляється понад 430 мільйонів тонн пластику, дві третини цього об'єму перетворюється на сміття, осідаючи на землі, в морі та в повітрі й дедалі частіше потрапляючи до продуктів харчування. Пластик – загроза для здоров'я, довкілля та клімату. Щорічний соціальний та економічний збиток, яке завдає пластикове забруднення, оцінюється в суму від 300 до 600 мільярдів доларів [4].

У зв'язку з глобальними викликами, ЄС почав активніше впроваджувати обмеження на використання пластикової продукції. Одним із перших кроків стало прийняття Директиви 2008/98/ЄС про відходи та про скасування деяких директив (далі – Директива 2008/98/ЄС), яка встановила основні рамки для управління відходами, під яким розуміють «*будь-яку речовину чи предмет, яких володілець позбувається, або має намір чи зобов'язаний позбутися*» [5]. Пластик як один з видів відходів не регулюється окремо, а входить до збірної назви «муніципальні відходи», а тому до нього висуваються загальні вимоги щодо управління муніципальними відходами, одним з ос-

новних є підготовка до повторного використання та рециклінг. З метою досягнення цілей щодо переходу до циркулярної економіки встановлено цільові показники, які зобов'язують держав-членів вживати необхідних заходів для їх досягнення, зокрема: до 2025 року рециклінг муніципальних відходів повинен досягти мінімум 55% за масою, а до 2030 року цей показник має зрости до 60%, а до 2035 року - до 65%.

ЄС надав державам-членам достатньо часу для реалізації вимог Директиви 2008/98/ЄС та адаптації системи управління відходами до нових стандартів, що дозволило поступово підготуватися до переходу на більш екологічні моделі. Директива передбачає поетапне досягнення цільових показників, що дає країнам можливість впроваджувати відповідні заходи та інфраструктуру з урахуванням національних особливостей. Такий підхід забезпечує сталість реформ для переходу до циркулярної економіки.

Проте Директива 2008/98/ЄС не могла передбачити тих викликів, з якими людство стикнулося в наступні роки, особливо зростаючу кількість одноразового пластику та його вплив на навколишнє середовище. Тоді ще не було повного розуміння масштабів забруднення морів та океанів пластиковими відходами. З часом стало зрозуміло, що необхідно змінити підхід до вирішення цієї проблеми.

У січні 2018 року Європейська комісія представила стратегію «Європейську стратегію щодо пластику в циркулярній економіці», спрямовану на зміну уявлень про виробництво та використання пластику. Одним із основних завдань стратегічного документу є досягнення того, щоб до 2030 року всі пластикові упаковки були призначені для повторного використання або переробки [1]. Це вписується у загальну європейську політику стосовно переходу до циркулярної економіки: ефективне використання ресурсів та зменшення об'ємів пластикових відходів. Отже, Європейський Союз прагне зменшити негативний вплив пластику на природу та здоров'я людей шляхом впровадження більш екологічно сталих процесів виробництва та споживання. З цією метою у 2019 році було прийнято Директиву 2019/904 про зменшення впливу окремих пластикових виробів на довкілля (далі – Директива 2019/904).

Директива 2019/904 регулює не всі види пластику, а лише одноразові пластикові вироби, перелічені у Додатку, які становлять близько 86 % від усього пластику, знайденого на пляжах Союзу, що пов'язано з його легкодоступністю. Споживання такого пластику лише зростатиме, що викликає хвилювання з боку інституціональних органів ЄС. З метою обмеження негативного впливу одноразових пластикових виробів на навколишнє середовище, держави-члени зобов'язані обмежити їх розміщення на ринку.

У розумінні Директиви 2019/904 під одноразовим пластиковим виробом потрібно розуміти «*виріб, який повністю або частково виготовлений із пластику і який не був задуманий, спроектований або розміщений на ринку для того, щоб протягом свого життєвого циклу здійснювати багаторазові цикли шляхом повернення виробнику для повторного наповнення або повторного використання з тією самою метою, для якої він був задуманий*» [6].

Стаття 5 Директиви 2019/904 передбачає, що «*держави-члени забороняють розміщення на ринку одноразових пластикових виробів, перелічених у частині В Додатку, та виробів, виготовлених з оксорозкладаного пластику*» [6]. Наприклад, з 2021 року на ринку ЄС діє заборона на такі пластикові товари: столові прибори, соломинки для напоїв, ватні палички, ємності для напоїв з пінополістиролу і т.д. Проте така заборона не розповсюджуються на ватні палички та соломинки, які використовуються в медицині.

Фактично такі обмеження спрямовані на перехід до товарів багаторазового використання і Директива 2019/904 покладає на держави-члени реалізувати це зобов'язання за допомогою маркетингових обмежень та заохочувати використання товарів, придатних для багаторазового використання. При цьому просвітницька та інформаційна діяльність держав-членів є ключовим елементом у досягненні цієї мети. Стаття 10 Директиви 2019/904 передбачає вжиття заходів для інформування та заохочення відповідальної поведінки споживачів щодо наявність альтернатив багаторазового використання.

Такий підхід передбачає м'який перехід до використання багаторазових товарів, на відміну від більш жорстких заходів, що застосовувалися в інших державах. Урядові та неурядові організації Тайваню розробили графік скорочення і відмови від одноразових пластикових виробів. До 2030 році буде заборонено виробляти, імпортувати і продавати одноразові пластикові вироби будь-де, а це означає, що Тайвань буде країною, де одноразове використання пластику не буде [7]. Однак ЄС

надає державам-членам можливість адаптуватися до нових вимог поступово, забезпечуючи баланс між екологічними зобов'язаннями та економічними реаліями. Це дозволяє уникнути різких змін у виробництві та споживанні, даючи час на перехід до більш сталих моделей споживання. Водночас, завдяки маркетинговим обмеженням та просвітницькій діяльності, країни ЄС сприяють формуванню екологічної свідомості, що допомагає громадянам і бізнесу добровільно переходити на багаторазові та екологічні рішення [8]. Тобто, відповідні заходи є наглядним прикладом дотримання концепції сталого розвитку щодо необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом екологічних інтересів.

Для деяких товарів проблему сміття (наприклад, кришки від пластикових контейнерів) та інші впливи на навколишнє середовище можна вирішити за допомогою змін у дизайні продукту та переходу на більш екологічні замінники (наприклад, заміна пластикового вмісту). Одним із ключових елементів Директиви 2019/904 є вимога щодо проектування пластикових кришок таким чином, щоб вони залишалися прикріпленими з корпусом під час використання. Це зумовлено високим рівнем забруднення морських та річкових екосистем пластиковими кришками, які становлять значну частину одноразових відходів у природі. Таким чином, Директива 2019/904 має чітке юридичне підґрунтя і спрямована на досягнення низки правових та екологічних цілей Європейського Союзу.

Такі вимоги є частиною правової та екологічної стратегії, яка реалізує принципи попередження забруднення та відповідальності виробників, закріплені в законодавстві ЄС. Саме тому держави-члени зобов'язані реалізовувати заходи, які спрямовані на зменшення кількості одноразових пластикових відходів та забезпечувати більш ефективне управління відходами.

Норми Директиви 2019/904 покладають юридичні обов'язки для виробників, які виробляють та імпортують пластикові пляшки в ЄС. Заборона продажу пляшок із відокремлюваними кришками після червня 2024 року полягає в тому, що виробники змушенні адаптувати свої продукти до нових вимог, з метою доступ до ринку ЄС, що є формою прямого регулювання ринку і забезпечується на національному рівні через адміністративні санкції у випадку їх недотримання та підсилює ефективність виконання зобов'язань.

Не менш важливу роль у переході до циркулярної економіки відіграє правосвідомість бізнесу та окремих громадян, особливо у сфері використання та переробки пластику. Усвідомлення екологічних наслідків пластикових відходів спонукає до змін як на рівні окремих ініціатив, так і в масштабах бізнесу, стимулюючи пошук рішень для мінімізації відходів та впровадження систем багаторазового використання.

Один із яскравих прикладів — ініціатива щодо зменшення використання одноразових пластикових пляшок у ЄС. Наприклад, у Німеччині система депозитів на пластикові пляшки («Pfand») заохочує громадян повертати використані пляшки в торгові точки для переробки, повертаючи їм частину витрат [9]. Цей приклад демонструє, як державна політика у поєднанні з екологічною свідомістю громадян, сприяє зменшенню пластикових відходів і впровадженню моделей повторного використання.

Революційною ініціативою на міжнародному рівні є «ReCircle» у Швейцарії. Її концепція полягає у багаторазовому використанні упаковок, які замінюють одноразові пластикові контейнери на більш екологічні. Користувачі сплачують депозит за багаторазовий контейнер або чашку, користуються ними та повертають у мережі партнерів для отримання нової упаковки або повернення депозиту. Важливим аспектом є те, що старі контейнери рециклінуються виробником, що підтримує циркулярну економіку. Система допомагає скорочувати пластикові відходи і зберігати ресурси [10].

В Україні обмеження використання пластикової продукції регулюється секторальним законом, зокрема Законом «Про обмеження обігу пластикових пакетів», однак правовий розвиток у цій сфері відійшов на другий план, що ставить під загрозу досягнення цілей сталого розвитку до 2030 року. Проте громадські ініціативи в Україні не чекають ухвалення законопроектів, а активно здійснюють свою діяльність. Наприклад, громадські організації знайшли баланс між зменшенням забруднення від кришок та вигодою від них. Діяльність ініціатив спрямована на залучення громади до збору кришечок, які відправляють на переробку.

Проте Директива 2019/904 має недоліки. Одним із таких – імплементація та гармонізація законодавств держав-членів ЄС. Хоча Директива 2019/904 встановлює загальні вимоги для всіх країн Союзу, національні уряди мають впровадити законодавчу базу для її виконання. У резуль-

таті, в кожній країні можуть виникати відмінності у способах її виконання, що може призвести до юридичних конфліктів між країнами або між національними нормами та законодавством ЄС. Це пов'язано із застосуванням статті 4 Директиви «*держави-члени вживають необхідних заходів для досягнення амбітного та сталого скорочення споживання одноразових пластикових виробів […]. Ці заходи мають досягти вимірюваного кількісного скорочення споживання одноразових пластикових виробів, перелічених у частині А Додатка, на території держави-члена до 2026 року порівняно з 2022 роком*» [6]. Тобто, Держави-члени самостійно обирають заходи, які варто запровадити у своїй країні, відповідно до конкретного національного контексту.

Один із ключових недоліків Директиви полягає в тому, що вона не завжди враховує особливості економічного розвитку окремих держав-членів. Для країн із менш розвиненими системами управління відходами може бути складно виконати вимоги Директиви в зазначені строки, що призводить до порушення принципу рівності у доступі до ринку ЄС, створюючи нерівні умови для бізнесу в різних країнах-членах. Для таких компаній у Польщі як ZELAN та Bittner Packaging Директива стала шоком. Співвласник Bittner Packaging коментує її так: «*Ми очолили цю компанію в червні 2015 року, і наш план розвитку і всі активності, які ми проводили до травня 2018 року, передбачали модернізацію виробництва за існуючою моделлю, в рамках продуктового портфеля на той момент, який, як виявилося, сьогодні на 90% підпадає під ринкові обмеження* [запровадженні Директивою] *(Mach, Interview)*» [11]. У статті 17 Директиви 2019/904 передбачається, що «*держави-члени повинні ввести в дію закони, нормативно-правові акти та адміністративні положення, необхідні для виконання цієї Директиви, до 3 липня 2021 року*», однак деякі країни, як Фінляндія, Чехія, Словаччина, Румунія, Болгарія та Хорватія зіткнулися з труднощами в імплементації, яку здійснили майже через рік, а Польща лише в квітні 2023 року. На нашу думка, такі порушення з боку держав-члені пов'язанні з відтермінуванням покладення обов'язку на підприємства, розуміючи національні особливості та складнощі, які можуть виникнути при швидкому встановленні обмежень. Проте ми вважаємо, що ЄС у повній мірі виконав вимоги vacatio legis, а тому суб'єкти господарювання мали достатню можливість адаптуватися до змін нового законодавства.

Також важливо зазначити, що система контролю та нагляду за виконанням вимог Директиви 2019/904 залежить від національних органів влади. У країнах із слабкими механізмами правозастосування її виконання може бути недостатньо ефективним, що підриває загальний результат ЄС.

Економічні стимули є більш ефективними у досягнення цілей сталого розвитку. Погоджуємось з думками науковців, що «*податки можуть відігравати важливу роль у переформуванні дій населення, зменшенні виробництва та споживання товарів. Податок може стягуватися в різних частинах ланцюга виробництва, переробки, с поживання та відходів, залежно від основної мети податку. Єдиної проблеми з пластиком не існує, оскільки ланцюг є довгим і складним. На практиці «податок на пластик» може бути фактично набором податків, кожен з яких покликаний викликати певну поведінкову відповідь у частині ланцюга, включаючи виробників та споживачів. Будь-який податок повинен бути цільовим, ефективним, справедливим, прогресивним, прозорим і базуватися на принципі «забруднювач платить»*» [8].

Тому, Директива 2019/904 є революційним кроком у боротьбі з пластиковим забрудненням, однак її впровадження потребує ретельного нагляду, узгодження з національними законодавствами та забезпечення підтримки від бізнесу для уникнення правових колізій і забезпечення ефективності її виконання, але є прикладом для імплементації іншими країнами.

Висновок. Директива 2019/904 є важливим кроком у боротьбі з пластиковим забрудненням, оскільки вона спрямована на зменшення впливу окремих одноразових пластикових виробів на довкілля. Проте її успішна реалізація вимагає не лише ретельного нагляду, але й ефективної координації з національними законодавствами держав-членів ЄС. Це дозволить уникнути правових колізій і забезпечить належне виконання на місцях. Крім того, залучення бізнесу через стимули або інші форми підтримки є ключовим для забезпечення переходу до більш сталих рішень. Директива 2019/904 також є зразком для інших країн, які можуть адаптувати подібні заходи у боротьбі зі шкідливим впливом пластику на навколишнє середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Closing the loop – an EU

action plan for the Circular Economy. European Commission, 2 December. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0614&from=PL (дата звернення: 14.10.2024 р.)
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank. Investing in a smart, innovative and sustainable Industry – a renewed EU Industrial Policy Strategy. European Commission, 13 September. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:c8b9aac5–9861-11e7-b92d-01aa75ed71a1. 0001.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 14.10.2024 р.)
3. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A European Strategy for Plastics in a Circular Economy. European Commission, 16 January. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A28%3AFIN (дата звернення: 14.10.2024 р.).
4. Negotiations on plastic pollution, 13 November 2023. URL: https://news.un.org/ru/story/2023/11/1446747 (дата звернення: 14.10.2024 р.).
5. Про відходи та про скасування деяких директив: Директива Європейського парламенту і Ради від 19 листопада 2008 року № 2008/98/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/984_029-08#Text (дата звернення: 14.10.2024 р.).
6. Directive (EU) 2019/904, 2019. Directive (EU) 2019/904 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on the reduction of the impact of certain plastic products on the environment (Text with EEA relevance). The Official Journal of the European Union, 12 June. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/904/oj (дата звернення: 14.10.2024 р.).
7. Xavier Sun. Taiwan Soon to be Plastic Free. Waste Not Asia, Vol. 1, Issue 1, January to March 2018. Pp. 16–20. URL: https://www.no-burn.org/taiwan-soon-to-be-plastic-free/ (дата звернення: 14.10.2024 р.).
8. Відмова від одноразового використання. За перекладом В. Мельничук. Київ, 2020. URL: https://www.breakfreefromplastic.org/wp-content/uploads/2020/04/Moving_away_from_single-use-fin.pdf (дата звернення: 14.10.2024 р.).
9. Pfand або застава за пляшки, 23.07.2022. URL: https://laruhelpsukraine.com/ uk/info/pfand-abo-zastava-za-plyashky/ (дата звернення: 14.10.2024 р.).
10. One box at a time. URL: https://www.recircle.eu/europa/how-to-recircle/ (дата звернення: 14.10.2024 р.).
11. Dominika Kasznik, Zofia Łapniewska. The end of plastic? The EU's directive on single-use plastics and its implementation in Poland, Environmental Science & Policy, Vol. 145, 2023, Pages 151–163, ISSN 1462-9011. URL: https://doi.org/10.1016/j.envsci.2023.04.005 (дата звернення: 14.10.2024 р.).

УДК 349.414
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.24

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПИТАННЯ ОЦІНКИ СТАНУ ЗЕМЕЛЬ ТА ЇХ ВІДНОВЛЕННЯ, ЗА НАСЛІДКАМИ ВОЄННОГО СТАНУ

Лященко В.С.,
здобувач 2-го курсу, група ЗЮР 2301-м,
юридичний факультет,
Сумський національний аграрний університет
e-mail: kuzuraviktoria072@ukr.net

Нежевело В.В.,
доктор філософії спеціальності 081 «Право»,
доцент кафедри приватного та соціального права,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: 0000-0003-4596-4818
e-mail: valentina_tsurkan.27@ukr.net

Лященко В.С., Нежевело В.В. Актуалізація питання оцінки стану земель та їх відновлення, за наслідками воєнного стану.

Стаття присвячена дослідженню вибіркових проблемних аспектів щодо оцінки стану земель та щодо потреб та можливих шляхів відновлення земель, що були пошкоджені унаслідок військових дій російської федерації на території України. Окрему увагу приділено необхідності та проблемності очищення замінованих зон, що має відбуватися з комплексним підходом, але даний процес потребує та ще буде потребувати великої кількості часу та ресурсів. Основна увага зосереджена на необхідності створення комплексної стратегії відновлення земель, яка включатиме оцінку збитків, розробку нових нормативно-правових актів, а також впровадження механізмів захисту та відновлення земельних ресурсів, як складового елементу довкілля. Особливо акцентується на необхідності запровадження так званих «червоних зон» на найбільш небезпечних та забруднених територіях, де проведення господарської чи особистої діяльності є небезпечними для здоров'я населення, що потребує врахування в тому числі і періоду ведення на певних територіях активних бойових дій. У статті також розглянуто досвід інших країн, які стикалися з такими проблемами, зокрема, для прикладу, країни Франції після Першої світової війни, та наголошено на важливості міжнародної співпраці з організацією по Програмі Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП) для забезпечення ефективного відновлення земель. Крім того, пропонується внесення змін до податкового законодавства України для виваженого тимчасового звільнення землевласників чи то землекористувачів від податків на час проведення відновлювальних робіт, що сприятиме більш ефективному використанню ресурсів. Крім того, зауважено на тому, що уряд держави максимально має вчиняти усіх організаційних заходів, аби отримати репарації за злочини проти довкілля від країни-агресора. У роботі підкреслено важливість узгодження екологічної політики України з нормами Європейського Союзу в контексті європейської інтеграції, адже Україна має євроінтеграційний курс і екологічні зміни також є однією з умов вступу до Європейського Союзу, тому відбудова зруйнованих міст має відбуватись вже у відповідності до норм Європейського Союзу.

Ключові слова: оцінка земель, відновлення земель, воєнний стан, червона зона, екологічна політика, міжнародна співпраця.

Liachenko V.S., Nezhevelo V.V. Update on the assessment of the condition of lands and their restoration, following the consequences of martial law.

The article is devoted to the study of selective problematic aspects regarding the assessment of the condition of the lands and the needs and possible ways of restoring the lands that were damaged as a

result of the military actions of the Russian Federation on the territory of Ukraine. Particular attention is paid to the need and difficulty of clearing mined areas, which should be done with an integrated approach, but this process requires and will require a large amount of time and resources. The main focus is on the need to create a comprehensive strategy for land restoration, which will include damage assessment, development of new legal acts, as well as implementation of mechanisms for the protection and restoration of land resources as a component of the environment. Particular emphasis is placed on the need to introduce so-called «red zones» in the most dangerous and polluted territories, where economic or personal activities are dangerous for the health of the population, which needs to be taken into account, including the period of active hostilities in certain territories. The article also considers the experience of other countries that faced such problems, in particular, for example, the country of France after the First World War, and emphasizes the importance of international cooperation with the organization of the United Nations Environment Program (UNEP) to ensure effective restoration of lands. In addition, it is proposed to introduce amendments to the tax legislation of Ukraine for a balanced temporary exemption of land owners or land users from taxes for the time of restoration works, which will contribute to more efficient use of resources. In addition, it was noted that the state government should take all organizational measures as much as possible in order to receive reparations for crimes against the environment from the aggressor country. The work emphasizes the importance of harmonizing the environmental policy of Ukraine with the norms of the European Union in the context of European integration, because Ukraine has a European integration course and environmental changes are also one of the conditions for joining the European Union, so the reconstruction of destroyed cities should already be in accordance with the norms of the European Union.

Key words: land assessment, land restoration, martial law, red zone, environmental policy, international cooperation.

Постановка проблеми. Внаслідок воєнних дій на території нашої держави, стан земель значно погіршився, зокрема це відбувається через засмічення земель, забруднення ґрунтів, замінування територій, тощо. Значна кількість родючих сільськогосподарських земель перебуває на території ведення активних бойових дій і доступ до цих земель наразі неможливий. Російська федерація нехтує усіма нормами міжнародного права та створює справжню катастрофу для екосистеми України.

Актуалізація дослідження полягає в тому, що так зване «післявоєнне відновлення» земельних ділянок треба починати як можна швидше, адже чим довше йдуть бойові дії тим більше завдається шкоди ґрунтам.

Мета дослідження. Дослідження та оцінка стану землі на території України, в тому числі з врахуванням негативного впливу воєнних дій, а також пошук стратегій задля відновлення українських земель після завершення військових дій.

Стан опрацювання проблематики. Науково-практичними дослідженнями у сфері оцінки стану землі постраждалих внаслідок бойових дій займалися Гопцій Д., Анопрієнко Т., Мірошниченко Б. та інші, проте комплексно дана тема потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Війна завдала Україні значної шкоди як загалом, так і земельним ресурсам зокрема. Серед наслідків ведення бойових дій можна зазначити фізичні руйнування, забруднення, ерозії ґрунтів, зниження родючості та інші негативні наслідки для екосистеми. Відновлення земель потребує комплексного підходу, який включає юридичні, екологічні, економічні заходи, а також допомогу міжнародної спільноти.

Міжнародне право забороняє навмисне руйнувати довкілля в ході воєнних дій. Згідно з частиною 3 статті 35 І Додаткового протоколу до Женевської конвенції заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу [1, ст. 35].

Подібні норми є і в Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1977 р.), учасницями якої є й Україна, і росія [2].

Нажаль, на відновлення негативного стану довкілля, до якого призвели воєнні злочини країни-агресора, потрібні величезні кошти, тому Україна потребує міжнародної допомоги партнерів, а також мають бути здійснені повні відшкодування збитків російською федерацію після завершення війни. Саме тому уряд держави максимально має вчиняти усіх організаційних заходів, аби отримати репарації за злочини проти довкілля від країни-агресора.

Відповідно до статті 441 Кримінального кодексу України екоцид - це масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [3], що і має місце з боку країни-агресора.

Проблемним питанням в даному аспекті є те, що наразі немає на міжнародному рівні офіційно визначеного такого міжнародного злочину, як «екоцид», в тому числі не існує чітко визначеного механізму вчинення дій щодо притягнення винної країни до відповідальності за «екоцид», проте дискусії міжнародної спільноти ведуться навколо цього питання.

Та все ж таки, існують на міжнародному рівні шляхи притягнення російської федерації до відповідальності за злочини проти довкілля в Україні.

Так, статтею 8 Римського Статуту передбачено умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою [4].

Важливими на даному етапі є дії саме по виваженому правильному та коректному фіксуванню Україною всіх військових злочинів проти довкілля, з метою подальшого забезпечення справедливості та отримання компенсації за порушення норм з причиненими негативними наслідками.

Доречно згадати, як у червні 2023 року російська федерація вчинила неймовірно тяжкий злочин – підрив Каховської гідроелектростанції. Серед наслідків цього «екоциду», зокрема для сільськогосподарських земель, можна назвати: знищення врожаю, деградація та ерозія ґрунтів, затоплення, опустелювання, тощо. Таким чином родючі ґрунти, які є цінністю нашої держави, та які є засобом надходження значних прибутків для української економіки, наразі потребують тривалого відновлення.

Враховуючи наразі масштаби екологічної катастрофи, відновлення ґрунтового покриву потребує комплексного підходу. По-перше, потребується детальна оцінка стану ґрунту; по-друге, очищення від сміття, шкідливих речовин, металу, тощо; по-третє, внесення добрив для покращення родючості, а також задля запобігання ерозії - висадка рослинності.

Окрім того, на сьогодні Україна є найбільш замінованою країною світу, розмінування усієї території країни займе десятки років та коштуватиме нам мільярди доларів США. За даними Міністерство економіки України, в Україні заміновано 5,6 млн га полів. Якщо їх не повернути в користування, аграрії щороку втрачатимуть до 2,5 мільярдів доларів США [5].

Задля дослідження стану замінування земельних ділянок було б доречно запровадити дистанційний моніторинг. Наразі сучасні технології дозволяють провести моніторинг за допомогою супутникових даних, дронів з фото- та відео фіксацією, з метою виявлення вибухонебезпечних пристроїв. Такі дані сприяють і визначенню ступеню забруднення полів.

Але після розмінування деяких територій може виникнути інша проблема, це проблема додаткового забруднення ґрунтів через підрив вибухових пристроїв для їх знешкодження.

Таким чином, очищення замінованих зон є комплексним підходом, що потребує великої кількості часу та ресурсів.

Для розуміння масштабів ведення робіт з відновлення земель, було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 740 від 07.06.2024 року «Деякі питання щодо створення, забезпечення функціонування та ведення реєстру територій, забруднених/імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами», яка спрямована на реалізацію формування реєстру територій, забруднених/імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами.

В даному контексті, цікавим є мобільний додаток, що працює у Боснії і Герцеговині з 2018 року, під назвою «Міновані підозрілі райони». Його розроблено в рамках проєктів Європейського союзу «Оцінка мінних територій у Боснії та Герцеговині 2018-2019 рр.» та «Підтримка ЄС у створенні інформаційної системи Центру протимінної діяльності Боснії та Герцеговини» (ВНМАС). Його можна завантажити з Google App і App Store. У цьому додатку можна отримати дані про своє місце знаходження: чи безпечно там, чи є поблизу вибухонебезпечні засоби, чи є безпечніші варіанти проходу до точки вашого призначення, тощо [6, с. 8].

Вищезазначена розробка Боснії та Герцеговини була б зараз корисною і в Україні після проведення моніторингу і оцінення масштабів замінування. Адже зпрогнозувати скільки часу займе очищення нашої території від вибухонебезпечних предметів майже неможливо. Війна йде вже більше 2 років і з кожним днем кількість вибухонебезпечних пристроїв збільшується. Населення України на цей час повинно бути обізнане в тому чи безпечна та чи інша територія.

Також, проблемним питанням є питання консервації земель. Під консервацією земель розуміють тимчасове припинення використання земель, задля відновлення таких земель шляхом заліснення, залуження або ренатуралізації.

Відповідно до ст. 51 Закону України «Про охорону земель» консервації підлягають земельні ділянки, забруднені хімічними речовинами внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану [7].

Значна кількість земель сільськогосподарського призначення, що зазнали забруднення внаслідок воєнних дій, перебуває у приватній власності. Натомість чинне законодавство не містить ефективного механізму проведення консервації земель, особливо коли такі дії пов'язані із необхідністю їх вилучення у власника. Це потребує законодавчого врегулювання питання консервації земель, а також визначення джерел компенсації власникам забруднених земель [8, с. 49].

Враховуючи означене, неодмінними діями є включення до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» норм щодо екологічної оцінки збитків та рекультивації земель усіх форм власності та усіх категорій, при чому з визначеним окремим механізмом .

У свою чергу, стратегію відновлення якості земельних ресурсів України необхідно викласти в новому нормативно правовому акті, який буде регулювати в тому числі всі питання планування та фінансування проведених робіт. В цьому акті доречно і визначити повноваження всіх суб'єктів на яких покладено обов'язки з відновлення земель, а також включити розділ про соціальну допомогу та компенсації для населення.

Зазначимо, що наша держава неодмінно повинна налагодити відмінний зв'язок з міжнародною організацією ООН в межах Програми з охорони навколишнього середовища (ЮНЕП). ЮНЕП є основним органом ООН в сфері охорони навколишнього середовища, який покликаний забезпечувати керівництво і сприяти співробітництву в інтересах навколишнього середовища шляхом стимулювання діяльності, інформування та надання допомоги з метою покращення якості життя [9].

Важливим досягненням є приєднання в 2022 році України до Програми ЄС LIFE. LIFE діє задля реалізації заходів із захисту довкілля та боротьби зі змінами клімату.

Наразі, Держава Україна має всі перспективи отримання допомоги в процесі моніторингу стану довкілля, та Європейський Союз обіцяє надати супутникові дані системи Copernicus про забруднення ґрунтів, повітря, водних ресурсів, радіаційний моніторинг тощо.

Слід відмітити, що Україна стала першою країною, яка приєднана до вищезгаданої Програми, яка не є членом Європейського Союзу.

Також, неодмінно, слід дослідити досвід інших країн, які вже пройшли шлях відновлення своїх земель після збройної агресії та запозичити найбільш дієві методи. Але зрозуміло, що кожен збройний конфлікт індивідуальний і несе різні за характером наслідки.

Для прикладу, у Франції після Першої світової війни утворили так звану «червону зону» (zone rouge). Приблизно 1200 кв км були визнані непридатними не лише для ведення сільського господарства, а й взагалі до життя людини на відповідних територіях, тому єдиним виходом стало огородити цю площу від відвідування та використання. Сьогодні частину території вже виводять із «червоної зони», проте досі є ділянки, що залишаються небезпечними і їх відновлення триватиме ще століттями. Щороку влада Франції виявляє там близько 900 тонн боєприпасів [10].

Для найбільш небезпечних територій України в межах Херсонщини, Миколаївщини, Харківщини, та Сумщини, було б доречно зробити «червону зону». Також важливо пам'ятати, що збройний конфлікт на території Донецької та Луганської областей триває з 2014 року і ця земля скоріше за все виявиться найнебезпечнішою.

Україна вже має подібний досвід після аварії на Чорнобильській атомній електростанції (зона відчуження). Чорнобильська зона відчуження (або просто зона відчуження) – спеціально створена урядом через Чорнобильську техногенну катастрофу територія з обмеженим доступом. Основною метою цього було підвищити безпеку людей, зупинити поширення радіоактивного забруднення [11].

На сьогодні ця зона є заповідником, кількість небезпечних речовин в ґрунті поступово зменшується. Але на повне відновлення цієї частини території України підуть тисячі років.

Забруднення важкими металами, вибухівкою та хімікатами внаслідок агресії РФ наразі робить деякі території не придатними для використання. Ці землі потрібно в обов'язковому порядку законсервувати для запобігання подальшого поширення забруднень та захисту здоров'я населення.

Для запровадження таких зон в Україні потрібно: визначити найбільш небезпечні зони та встановити межі цих зон; прийняти законодавство про створення «червоної зони», яким передбачити механізм для забезпечення дотримання режиму зони; провести очищення та рекультивацію; проводити регулярний моніторинг стану ґрунту.

Більш всього, що означені дії сприятимуть зменшення кількості орних земель та збільшенню кількості земель природно-заповідного фонду.

Це є важливими пунктами стратегії України відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [12].

Україна має євроінтеграційний курс і екологічні зміни також є однією з умов вступу до Європейського Союзу, тому відбудова зруйнованих міст має відбуватись вже у відповідності до норм Європейського Союзу.

Важливо врахувати також інтереси землекористувачів тих земельних ділянок, які підлягають консервації, яка займає велику кількість часу, при цьому користуватись земельною ділянкою для господарських потреб за умов консервації не можна. Тому доречним буде і внесення зміни до Податкового кодексу України, а саме передбачити для цих землекористувачів тимчасове звільнення від оподаткування земельних ділянок на час проведення відновлювальних робіт.

Висновки. Оцінка якості земель в повному обсязі можлива лише після завершення ведення бойових дій. Але основною метою на сьогодні є створення комплексної стратегії з відновлення земельних ресурсів та визначення пріоритетних напрямків відновлення та захисту цих ресурсів. Наразі існує необхідність у створенні нового нормативно-правового акту для вирішення всіх питань відновлення навколишнього середовища.

Необхідно врахувати досвід інших країн, які вже пройшли шлях відновлення земель після збройних конфліктів, зокрема Франції після Першої світової війни щодо створення «червоної зони» на найбільш небезпечних територіях України. Україна вже має певний досвід відновлення забруднених територій після Чорнобильської катастрофи.

Важливими кроками до впровадження таких зон в Україні є законодавче закріплення «червоної зони», очищення, моніторинг стану ґрунту та консервація.

Також важливо налагодити міжнародну співпрацю з організацією ЮНЕП для отримання міжнародної допомоги та консультацій щодо відновлення земель.

Варто врахувати, що внаслідок бойових дій порушуються і права землевласників та землекористувачів, а отже вони потребують соціальної допомоги та компенсації за заподіяну шкоду відносно земельних ділянок.

Україна має всі шанси стати першою країною у світі, яка отримає репарації за злочини проти довкілля, що сприятиме швидшому відновленню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 05.08.2024).
2. Чи можливо притягнути росію до відповідальності ще й за злочини проти довкілля та екоцид? URL: https://ecoaction.org.ua/prytiahnuty-rosiu-do-vidpovidalnosti.html (дата звернення 25.07.2024).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 19.05.2024 . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 25.07.2024).
4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 25.07.2024).
5. Мірошниченко Б. Україна не тільки розмінує землі, а й заробить на цьому. Як працюватиме новий ринок? Економічна правда. 2023. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2023/10/9/705226/ (дата звернення 26.07.2024).
6. Повоєнний досвід відновлення довкілля Боснії і Герцеговини. Екологія Право Людина. Аналітична записка. С. 12. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/Dosvid-Bosniyi-i-Gertsegovyny_fin.pdf (дата звернення 25.07.2024).
7. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2023 № 962-IV. Дата оновлення: 18.05.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text (дата звернення 25.07.2024).

8. Гопцій Д., Анопрієнко Т. Забруднення земель в Україні внаслідок війни: оцінка масштабів проблеми та пошук шляхів її вирішення. Екологічна і біологічна безпека в умовах війни: реалії України. Збірник матеріалів науково-практичної конференції (Україна, Київ, 19-20 липня 2023 р.). Київ. 2023. С. 114.
9. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). URL: https://mepr.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-diyalnist/spivrobitnytstvo-z-mizhnarodnymy-organizatsiyamy/programa-oon-z-navkolyshnogo-seredovyshha-yunep/ (дата звернення 30.07.2024).
10. Що робити з пораненою землею? – висновки дискусії. URL: https://ecoaction.org.ua/shcho-robyty-z-poranenoiu-zemleiu.html (дата звернення 28.07.2024).
11. Чорнобильська зона відчуження: що це таке. URL: https://realchernobyl.com/pro-zonu (дата звернення 29.07.2024).
12. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. Дата оновлення: 28.02.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#top (дата звернення 01.08.2024).
13. Piddubnyi O.Yu., Rudenko L.D., Hbur L.V., Nezhevelo V.V., Oleksiuk V.P. Legislative support for expanding the land powers of local self-government bodies in Ukraine. International Journal of Agricultural Extensionthis link is disabled, 2021, 9 (Special Issue), стр. 55–63. Режим доступу: https://esciencepress.net/journals/index.php/IJAE/article/view/3721/1848.

УДК 349.4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.25

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ВТРАТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Мельник Н.О.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри земельного та аграрного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

Мельник Н.О. Історико-правові аспекти відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва.

Актуальність теми зумовлена необхідністю дослідження історико-правових аспектів інституту відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, який був запропонований ще за радянських часів і стосувався земель сільськогосподарського призначення. Запровадження цього інституту мало за мету збільшення обсягів виробництва сільськогосподарського виробництва шляхом залучення до використання якомога більшої частини земельного фонду держави. Такий підхід зумовлював необхідність включення до радянського законодавства певного кола положень, які, з одного боку, забезпечували переважне надання в користування земельних ділянок саме для сільськогосподарських потреб, а з іншого – встановлювали правові обмеження і перешкоди для зменшення площі сільськогосподарських угідь, що використовувалися для несільськогосподарських потреб. Реалізація викладеного підходу, відбувалася на підзаконному рівні шляхом прийняття низки союзних і республіканських постанов. В подальшому ст. 46 Земельного кодексу УРСР (1970 р.) закріпила відповідні законодавчі положення, який не тільки унормував відносини щодо відшкодування втрат, а і заклав основу пріоритетності земель сільськогосподарського призначення, що дозволяло забезпечувати збереження земель сільськогосподарського призначення.

Черговий етап унормування відносин щодо відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва пов'язаний з прийняттям Земельного кодексу УРСР 1990 року, який поряд з відшкодуванням втрат сільськогосподарського виробництва додатково врегулював і відшкодування втрат лісогосподарського виробництва, розширив перелік підстав відшкодування втрат, а також передбачив, що кошти, які надходять у порядку відшкодування втрат, використовуються виключно для освоєння нових земель, підвищення родючості ґрунтів і продуктивності земель лісового фонду, поліпшення угідь та охорони земель.

Наголошується, що чинний Земельний кодекс України (2001 р.) детально і системно врегулював відносини, які виникають щодо відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва. Процедура відшкодування таких втрат передбачає компенсацію суспільству негативних наслідків соціально-економічного та екологічного характеру, що наступають внаслідок переведення сільськогосподарських земель до складу інших категорій. Натомість останнім часом законодавча діяльність у зазначеній сфері демонструє поступове знецінення земель сільськогосподарського призначення як об'єкту особливої охорони. Йдеться, зокрема, про вилучення із глави 36 Земельного кодексу України норми щодо відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, у зв'язку з чим зміна цільового призначення земель сільськогосподарського призначення здійснюється без відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва та інше. Це свідчить, як мінімум, про досягнення мети інститутом відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, яка була поставлена при його запровадженні, та про розширення можливостей для залучення інвестицій з метою швидкої відбудови України.

Ключові слова: використання земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення; відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва; правова охорона земель; економічний потенціал.

Melnyk N.O. Historical and legal aspects of compensation for losses of agricultural production.
The relevance of the topic is stipulated by the need to study the historical and legal aspects of the institute of compensation for losses of agricultural production which was proposed in Soviet times and concerned agricultural land. The introduction of this institute was aimed at increasing agricultural production by involving as much of the State's land fund as possible. This approach necessitated the inclusion in Soviet legislation of a certain range of provisions that, on the one hand, ensured the preferential allocation of land plots for agricultural use, and, on the other hand, established legal restrictions and obstacles to reducing the area of agricultural land used for non-agricultural purposes. This approach was implemented at the subordinate level by adopting a number of union and republican resolutions. Subsequently, Article 46 of the Land Code of the Ukrainian SSR (1970) enshrined the relevant legislative provisions, which not only regulated relations on compensation for losses, but also laid the foundation for the priority of agricultural land, which allowed for the preservation of agricultural land.

The next stage in the regulation of relations regarding compensation for losses of agricultural production is associated with the adoption of the Land Code of the Ukrainian SSR of 1990, which, along with compensation for losses of agricultural production, additionally regulated compensation for losses of forestry production, expanded the list of grounds for compensation for losses, and also provided that the funds received as compensation for losses shall be used exclusively for the development of new lands, improvement of soil fertility and productivity of forest lands, and improvement of the forestry fund.

It is emphasized that the current Land Code of Ukraine (2001) has regulated in detail and systematically the relations arising from the compensation of losses of agricultural production. The procedure for compensation for such losses provides for compensation to society for the negative socio-economic and environmental consequences arising from the transfer of agricultural land to other categories. However, recent legislative activity in this area has demonstrated a gradual depreciation of agricultural land as an object of special protection. In particular, the provision on compensation for losses of agricultural production was removed from Chapter 36 of the Land Code of Ukraine, which means that the change of the designated purpose of agricultural land is carried out without compensation for losses of agricultural production, etc. This indicates, at least, that the institution of compensation for losses of agricultural production has achieved the goal set when it was introduced, and that it has expanded opportunities for attracting investments with a view to rapidly rebuilding Ukraine.

Key words: use of agricultural and forestry land; compensation for losses of agricultural and forestry production; legal protection of land; economic potential.

Постановка проблеми. Реалізація сучасної земельної реформи, започаткованої в Україні на початку 90-х років XX століття, зумовила системне оновлення та вдосконалення чинного вітчизняного земельного законодавства. Така перебудова торкнулася і одного із земельно-правових утворень – правових приписів, які регламентують суспільні відносини щодо відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва. Правове регулювання цих відносин має свою історію, яка була започаткована ще за радянських часів і стосувалася земель сільськогосподарського призначення.

Відомо, що землі сільськогосподарського призначення – один із основних економічних потенціалів будь-якої держави. В Україні вони створюють підгрунтя продовольчої безпеки країни. Водночас ці землі відіграють не тільки економічну, а екологічну, соціальну та політичну роль у житті вітчизняного суспільства. Названі землі насамперед забезпечують базу для сільськогосподарської діяльності, окреслюють місце та умови життя людини і виконують функцію об'єктивного фактору її безпечного існування. Їхня цінність передовсім полягає в тому, що в сільському господарстві вони виступають основним засобом виробництва. Використання сільськогосподарських земель дозволяє забезпечувати потреби країни в продуктах харчування, кормах для худоби та сировині для промисловості. В межах цих земель здійснюються два основних види землекористування: а) безпосередньо сільськогосподарське використання та б) використання їх у сфері організаційно-господарського обслуговування сільськогосподарського виробництва.

Мета дослідження. Аналіз історико-правових аспектів інституту відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва та вивчення еволюції законодавства щодо відшкодування втрат і його сучасного стану, зокрема, в контексті змін у Земельному кодексі України.

Стан опрацювання проблематики. Правові проблеми відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва перебували в полі зору представників вітчизняної земельно-правової науки (В.І. Андрейцева, П.Ф. Кулинича, В.В. Носіка, М.В. Шульги та ін.), які досліджували окремі аспекти даної тематики. Була підготовлена кандидатська дисертація та опублікована монографія, присвячена правовим засадам відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва [1, с. 36].

Виклад основного матеріалу. Запровадження історичної категорії «відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва» зазвичай пов'язують із реалізацією колишнім радянським урядом України наприкінці 60-х – на початку 70-х років XX століття низки спеціальних заходів з метою збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. В основу таких заходів був накладений екстенсивний шлях розвитку сільського господарства країни. Його сутність полягала в тому, що збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції мало забезпечуватися залученням до використання якомога більшої частини земельного фонду держави у сферу сільськогосподарського виробництва. Наведений підхід зумовлював включення до чинного на той час радянського законодавства певного кола правових норм, які, з одного боку, забезпечували переважне надання в користування земельних ділянок саме для сільськогосподарських потреб, а з іншого – встановлювали правові обмеження і перешкоди для вилучення сільськогосподарських угідь, що використовувалися за цільовим призначенням, з метою їх подальшого використання для несільськогосподарських потреб [2, с. 46]. Таким чином, відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва вперше було запроваджено в якості самостійного складника в комплексі заходів, що мали забезпечувати збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Нормативне закріплення викладеного підходу відбувалося на підзаконному рівні шляхом прийняття низки союзних і республіканських урядових постанов, якими передбачалося, що при відведенні сільськогосподарських угідь для потреб, наприклад, будівництва втрати сільськогосподарським підприємствам на освоєння нових земель замість тих, які відводяться, мають відноситися на рахунок тих юридичних осіб, яким надаються відповідні землі [3]. Не виключалося, що за відсутності земель, за рахунок яких можна компенсувати втрати сільськогосподарських угідь, що відводяться для несільськогосподарських потреб, підприємства та організації мають передбачати необхідні кошти на будівництво зрошувальних систем, а також на осушувальні роботи. Було також передбачено, що кошти, призначені для освоєння нових земель, зацікавлені юридичні особи, для яких відводяться сільськогосподарські угіддя, переводять після фінансування будівництва цільовим призначенням відповідним обласним управлінням сільського господарства.

За радянської доби усталилась практика, коли надання земельних ділянок для потреб, наприклад, житлової чи громадської забудови, промисловості, транспорту, зв'язку, а також здійснення іншої несільськогосподарської діяльності відбувалося переважно за рахунок земель сільськогосподарського призначення, шляхом зміни їх цільового призначення. Це фактично призводило до скорочення площі даних земель, що в кінцевому рахунку негативно впливало на рівень розвитку аграрного виробництва.

З метою збереження сільськогосподарських угідь, а також забезпечення досягнення необхідного рівня сільськогосподарського виробництва, постановою Ради Міністрів УРСР від 10 жовтня 1974 року № 485 «Про відшкодування збитків землекористувачам і втрат сільськогосподарського виробництва при відведенні земель для державних або громадських потреб» [4] на міністерства, відомства УРСР і облвиконкоми був покладений обов'язок забезпечити відшкодування підвідомчими підприємствами, організаціями і установами втрат сільськогосподарського виробництва, пов'язаних з вилученням сільськогосподарських угідь для будівництва та інших несільськогосподарських потреб. Названа постанова була прийнята на розвиток положень ст. 46 Земельного кодексу УРСР (1970 р.) [5].

Відшкодування таких втрат мало відбуватися у розмірі вартості освоєння рівновеликої площі нових земель з урахуванням проведення на новоосвоюваних землях заходів по їх окультурюванню і підвищенню родючості ґрунтів. Було встановлено, що кошти, призначені для відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, мали перераховуватися на спеціальні рахунки обласних управлінь сільського господарства в установах Держбанку СРСР і витрачатися на освоєння нових земель та проведення заходів по підвищенню родючості новоосвоюваних земель або поліпшення сільськогосподарських угідь, наявних сільськогосподарських підприємств незалежно від їх підпорядкованості. В подальшому постановою Ради Міністрів УРСР від 3 липня 1975 р. № 327

були затверджені нормативи визначення вартості освоєння нових земель замість сільськогосподарських угідь, що вилучаються для несільськогосподарських потреб [6]. Порядок застосування нормативів вартості освоєння нових земель замість сільськогосподарських угідь, що вилучаються для несільськогосподарських потреб, визначений Інструкцією, затвердженою заступником Міністра сільського господарства УРСР 25 вересня 1975 р. [7]

Законодавче закріплення категорії « відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва» пов'язане з прийняттям «Основ земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1968 р.) та Земельного кодексу УРСР від 3 червня 1970 р.

Фактично одночасно із запровадженням правової регламентації відносин щодо відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва була закладена і основа пріоритетності земель сільськогосподарського призначення. Так, ст. 17 ЗК УРСР (1970 р.), закріплюючи переважне надання земель для потреб сільського господарства, передбачала, що землі, визнані у встановленому порядку придатними для потреб сільського господарства, насамперед повинні надаватися сільськогосподарським підприємствам, організаціям і установам. Це одна із особливостей правового режиму даних земель, яка свідчить про закріплення принципу їх пріоритетності. Основу цього принципу, щодо використання сільськогосподарських земель, складає їх природна властивість виконувати одну з головних функцій – виступати основним засобом виробництва в сільському господарстві.

Пріоритетність сільськогосподарського землевикористання, як слушно підкреслюється в земельно-правовій літературі, означає закономірність встановлення офіційних переваг цього виду землекористування перед іншими та необхідність використання земель за природним та юридичним призначенням.

Принцип пріоритетності земель сільськогосподарського призначення із самого початку був спрямований на збереження сільськогосподарських земель як основного засобу виробництва. Він закріплений на законодавчому рівні в якості загальної вимоги у вигляді спеціальних правил, які мають забезпечувати збереження площі земель сільськогосподарського призначення. Принцип пріоритетності даних земель тісно пов'язаний із категорією «відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва». Такий зв'язок зумовлений загальною метою – необхідністю збереження земель сільськогосподарського призначення. Отже пріоритетність сільськогосподарських земель зумовлювала ситуацію, коли землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися саме для сільськогосподарського виробництва. Водночас обов'язок щодо відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва «пригальмовував» бажання представників несільськогосподарських структур щодо вилучення земельних ділянок сільськогосподарського призначення для подальшого використання їх з метою задоволення несільськогосподарських потреб. Таким чином, наведений тандем мав забезпечувати збереження даних земель.

Відповідно до ст. 46 ЗК УРСР (1970 р.) підприємства, організації та установи, яким відводяться для будівництва та інших несільськогосподарських потреб земельні ділянки, зайнятті сільськогосподарськими угіддями, відшкодовують втрати сільськогосподарського виробництва, пов'язані з вилученням цих ділянок.

Земельний кодекс УРСР (1990 р.), зберігаючи правонаступництво, не тільки унормував поряд з відшкодуванням втрат сільськогосподарського виробництва втрати лісогосподарського виробництва та розширив перелік підстав відшкодування названих втрат, а також встановив, що кошти, які надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, використовуються виключно для освоєння нових земель, підвищення родючості ґрунтів і продуктивності земель лісового фонду, поліпшення угідь та охорони земель (ст.ст. 90–92), при цьому даний Кодекс встановлював, що втрати сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва підлягають відшкодуванню місцевим радам.

Земельний кодекс України (в ред. 1992 р.), розрізняючи відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам і втрати сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, передбачав, що втрати підлягають відшкодуванню Уряду Республіки Крим, обласним, Київській і Севастопольській міським радам. При цьому частина зазначених коштів може централізуватися у Державному бюджеті України.

Згідно з цим Кодексом втрати сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва відшкодовуються юридичними особами, яким відводяться сільськогосподарські та лісогосподарські угіддя, що вилучаються для потреб, не пов'язаних з веденням сільського та лісового господарства,

а також підприємствами, установами і організаціями, навколо об'єктів яких встановлюються охоронні, санітарні та захисні зони з виключенням із обороту сільськогосподарських і лісових угідь або переведення їх до менш цінних земель. Окрім того юридичні особи, навколо об'єктів яких встановлено охоронні, санітарні та захисні зони, відшкодовують також втрати сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва при погіршенні якості земель внаслідок їх виробничої діяльності за межами цих зон.

Введення інституту відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва у вітчизняне земельне законодавство ще за радянських часів дозволяло забезпечувати запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення та захищати сільськогосподарські угіддя від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб. Категорію втрат сільськогосподарського виробництва складали втрати самих сільськогосподарських угідь, а також втрати, завдані обмеженням у користуванні та погіршенням якості земель.

Правове підґрунтя відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва до недавніх пір складали приписи глави 36 чинного Земельного кодексу України та спеціальна постанова Кабінету Міністрів України, присвячена порядку визначення розміру втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва.

Системний аналіз правових приписів щодо відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва та практики реалізації відповідного законодавства давав підстави для висновку, що процедура відшкодування таких втрат передбачала компенсацію суспільству негативних наслідків соціально-економічного та екологічного характеру, що наступають внаслідок переведення цих земель до інших категорій, а також у випадку обмеження землекористування чи погіршення якості земель як основного засобу виробництва, що перебуває під особливою охороною держави.

Останнім часом в юридичній літературі зазначається, що законодавча діяльність сьогодні демонструє поступове знецінення земель сільськогосподарського призначення як об'єкту особливої охорони держави [8]. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» від 20.06.2022 р. № 2321-IX внесені зміни до змісту ст. 23 Земельного кодексу України, яка присвячена пріоритетності земель сільськогосподарського призначення [9].

Чинною редакцією ч. 1 ст. 23 Земельного кодексу України встановлено, що землі, придатні для потреб сільського господарства (крім самозалісених земель), повинні надаватися насамперед для таких цілей:1) ведення сільського господарства; 2) ведення лісового господарства; 3) створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Це означає, що за наведених обставин відбулися певні зміни у правовому режимі земель сільськогосподарського призначення.

Практично паралельно Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» від 19.10.2022 р. № 2698-IX внесені зміни і до глави 36: Земельного кодексу України, з якої вилучено приписи щодо відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва [10].

Висновки. Отже можна констатувати, що відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, як спеціальна функція механізму збереження земель сільськогосподарського призначення відіграла на сучасному етапі розвитку свою позитивну роль. Це стосується і змісту принципу пріоритетності земель сільськогосподарського призначення, оскільки землі, придатні для потреб сільського господарства (крім самозалісених земель), повинні надаватися не тільки для ведення сільського господарства, а і для ведення лісового господарства та для створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Сьогодні на порядок денний виходить проблема законодавчого забезпечення правового режиму земель сільськогосподарського призначення як об'єкта інвестиційного розвитку в нашій державі. Особливості правового режиму земель, придатних для вітчизняних та іноземних інвестицій, поки що не визначені у Земельному кодексі України, в якому передбачена необхідність встановити правовий режим земель практично кожної з категорій спеціальними законами. У зв'язку з цим, з огляду на особливості землі як об'єкта інвестиційного розвитку, законодавче забезпечення правового режиму земельних ділянок, що можуть бути залучені до інвестиційної діяльності, слід підтримати висловлену в юридичній літературі пропозицію про виокремлення у національній правовій системі міжгалузевого комплексного правового інституту, який мають складати органічно поєднані між собою норми земельного, цивільного, господарського, аграрного, інвестиційного та іншого законодавства [11, с. 54].

Застосування цих норм має забезпечувати функціонування прозорого і ефективного механізму правової регламентації суспільних відносин у сфері залучення інвестицій у економічний і соціальний розвиток територій України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельник Н.О. Правові засади відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва: монографія. Харків: Право, 2016. 184 с.
2. Кулинич П.Ф. Принципи пріоритету сільськогосподарського використання земель в земельному праві України: *Право України.* 2004. № 8. С. 45–48.
3. Про покращення державного обліку земель і використання їх у сільськогосподарському виробництві: Постанова Ради Міністрів СРСР від 12 липня 1962 р. № 730. ЗП СРСР. 1962. № 12. Ст. 120.
4. Про відшкодування збитків землекористувачам і втрат сільськогосподарського виробництва при відведені земель для державних або громадських потреб: Постанова Ради Міністрів УРСР від 10 жовтня 1974 р. № 485. ЗП УРСР. 1974. № 10. Ст. 66
5. Земельний кодекс УРСР: *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1970. № 29. Ст. 205.
6. Порядок застосування нормативів вартості освоєння нових земель: Постанова Ради Міністрів УРСР від 3 липня 1975 р. ЗП УРСР. 1975. № 7. Ст. 41.
7. Законодавчі акти про землю. Київ. «Урожай». 1979. С. 96–102.
8. Титова Н.І. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України: науково-навчальний посібник. / Львів: ПАІС, 2005. С. 67-68.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів: Закон України від 20.06.2022 р. № 2321-IX. *Офіційний вісник України.* 2022. № 56. Ст. 59.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель: Закон України від 19.10.2022 р., № 2698-IX. *Офіційний вісник України.* 2022. № 96. Ст. 9.
11. Ковальчук М.О. Земля як об’єкт інвестиційного розвитку за законодавством України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ. 2014. 236 с.

УДК 349.41
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.26

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПИТАННЯ ОСВОЄННЯ ПІДЗЕМНОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ МІСТОБУДІВНИХ ПОТРЕБ

Роман Н.О.,
аспірант кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Роман Н.О. Деякі правові питання освоєння підземного простору для містобудівних потреб.

Статтю присвячено окремим правовим аспектам освоєння підземного простору для містобудівних потреб в Україні. Розглянуто особливості правового регулювання процесу освоєння підземного простору у вітчизняному законодавстві як загалом, так і для містобудівних потреб зокрема. Проаналізовано особливості понять «підземний простір», «земля», «земельна ділянка» у законодавстві та науковій доктрині. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі створенням та використанням підземних просторових об'єктів для містобудівних потреб. Розглянуто проблемні питання створення та легалізації останніх. Проаналізовано історію підходів до виникнення та оформлення права власності на підземні об'єкти, пов'язані із земельними ділянками, світовий досвід використання та дії 3D кадастрів, виокремлено правові та технічні особливості запровадження, використання таких відомостей. Підкреслено необхідність створення системи 3D кадастру в Україні, проаналізовано сучасний стан Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, досліджено аспекти розвитку протягом останніх років у напрямку цифровізації та використання геопросторових даних, а також окреслено подальші перспективи запровадження 3D кадастру у нашій державі. Розглянуто окремі приклади оформлення права власності на підземні об'єкти у європейських країнах, зокрема країнах Північної Європи. На прикладі законодавства та судової практики Королівства Нідерланди продемонстровано як необхідно вирішувати проблему реєстрації права власності на підземні складові об'єктів, що виходять за межі земельних ділянок, на яких розміщені наземні частини будівель та зроблено відповідні пропозиції щодо зміни чинного вітчизняного законодавства. Розглянуто розроблену Кабінетом Міністрів України концепцію створення Національної системи реєстрів та кадастрів нерухомості та запропоновано поглиблену уніфікацію і синхронізацію даних про земельні ділянки як просторові об'єкти та підземні будівлі у відповідних електронних державних реєстрах.

Ключові слова: використання земель; забудова земель; охорона земель; просторове планування; містобудівна діяльність; планування територій; підземний простір.

Roman N.O. Some legal issues of development of underground space for urban planning needs.

The article is devoted to certain legal aspects of the development of underground space for urban planning needs in Ukraine Peculiarities of legal regulation of the process of development of underground space in domestic legislation both in general and for urban planning needs in particular are considered. The features of the concepts «underground space», «land», «land» in legislation and scientific doctrine are analyzed. Proposals for improving the legal regulation of social relations related to the creation and use of underground spatial objects for urban planning needs have been formulated. The problematic issues of creation and legalization of the latter are considered. The history of approaches to the emergence and registration of the ownership of underground objects related to land plots, the world experience of the use and operation of 3D cadastres, the legal and technical features of the introduction and use of such information are highlighted. The need to create a 3D cadastre system in Ukraine is emphasized, the current state of the State Land Cadastre and the State Register of Real Property Rights is analyzed, aspects of development in recent years in the direction of digitization and the use of geospatial data

are explored, and further prospects for the introduction of 3D cadastre in our country are outlined. Individual examples of registration of ownership of underground objects in European countries, in particular the countries of Northern Europe, are considered. Using the example of the legislation and judicial practice of the Kingdom of the Netherlands, it is demonstrated how it is necessary to solve the problem of registering the ownership of underground components of objects that go beyond the land plots on which the above-ground parts of buildings are located, and relevant proposals are made to change the current domestic legislation. The concept of creation of the National System of Real Estate Registers and Cadastres, developed by the Cabinet of Ministers of Ukraine, was considered, and in-depth unification and synchronization of data on land plots as spatial objects and underground buildings in the relevant electronic state registers was proposed.

Key words: land use; land development; land protection; spatial planning; urban planning activity; territory planning; underground space.

Постановка проблеми. Зі зростанням чисельності населення, обмеженістю земельних ресурсів та потребою в зменшенні навантаження на поверхневу інфраструктуру все більш актуальним є освоєння підземного простору для містобудівних потреб. Така людська діяльність може стати важливим кроком у створенні сталого, функціонального і комфортного міського середовища. Також не слід забувати про такий виклик сьогодення, як військові дії на території нашої держави, що вимагає створення і удосконалення захисних споруд для захисту населення і забезпечення належних умов для перебування людей. Саме тому розвиток цієї сфери суспільних відносин є важливим і для економічного розвитку, так і для забезпечення людської безпеки.

Правове регулювання є важливим інструментом для забезпечення ефективного та сталого розвитку суспільних відносин при освоєнні підземного простору для містобудівних потреб. Тільки нормативне регулювання відповідних суспільних відносин сприятиме ефективному обліку, плануванню земельних ділянок, дотриманню складових права власності на такі ділянки, раціональному з точки зору суспільних інтересів плануванню підземних містобудівних проектів, зокрема, стосовно житлової та побутової інфраструктури, транспортних шляхів.

В Україні необхідним є нормативне регулювання поняття земельних ділянок для будівництва саме підземних споруд, процедури виділення земельних ділянок та оформлення права власності як на такі земельні ділянки, так і на відповідні об'єкти нерухомості.

Метою дослідження є виокремлення низки правових питань щодо освоєння підземного простору для містобудівних потреб.

Стан опрацювання проблематики. Питання освоєння підземного простору залишається практично не врегульованими у вітчизняному законодавстві та малодослідженими в земельно-правовій та містобудівній науці. Деякі аспекти зазначеної проблеми висвітлювали у своїх наукових працях: Ріпенко А.І. [1], Кулинич П.Ф. [2], Ігнатенко І.В. [3], Федчишин Д.В. [4], Шульга М.В. [5].

Виклад основного матеріалу. Комплексне освоєння і використання підземного простору, тобто розміщення під землею різних об'єктів і споруд для пропуску транспорту і прокладання інженерних комунікацій, тимчасових і постійних стоянок автомобілів, об'єктів інженерного устаткування і комунального обслуговування і, навіть, торговельно-розважальних комплексів обумовлює підвищення ефективності використання міського простору [6, с. 455].

Перспективність освоєння підземного простору підтверджується світовим досвідом. Однією з перших країн підземного будівництва є Японія. Комерційне освоєння підземних просторів там почалося ще в 30-х роках минулого століття. Тоді в Токіо відкрився перший підземний торговий центр «Магазин-Метро», розрахований на пасажирів приміських електричок. На цей час у країні функціонує близько ста підземних «ярмарків» загальною площею близько 1 млн кв. м. У діловому районі Лондона Canary Warf багато будівель з'єднуються підземними торговими галереями. Найбільший торговий центр Парижа «Форум-дез-Аль» на чотири рівні йде під землю. У Норвегії зведений найбільший спортивний комплекс на глибині 18 м від поверхні землі, загальна площа якого дорівнює 7 тис. кв. м.

Будучи просторово-територіальним резервом міста, підземний потенціал покликаний компенсувати недоліки міського життя, ущільнюючи наявні життєво важливі функції на відносно невеликих територіях. Серед іншого, це зумовлюється: вартістю земель (їх оренди), що зростає, в найбільших містах; наявністю непридатних для забудови і деградованих земель; удосконаленням

систем штучного клімату; потребою в комфортному та екологічно чистому середовищі (збагачення наземного рівня зеленими насадженнями) тощо [6, с. 215].

З розвитком технологій проекти у сфері освоєння підземного простору стають все масштабнішими. Триваюча традиційна забудова територій об'єктами, які можуть, а в історичному ракурсі і повинні бути розміщені під землею, свідчить про відсутність єдиної стратегії комплексного використання підземного простору. Необхідність застосування методів цільового програмування і системного аналізу диктується комплексним, міжвідомчим характером проблеми, яка пов'язана з тим, що рівень розвитку системи державного регулювання цієї діяльності, її ресурсного, правового та наукового забезпечення не відповідає складності керованої системи (понятійна складність і багатостадійність розвитку території, її зростаюча цінність). Проблема лежить на стику містобудування, землекористування та природокористування, тісно пов'язана з аспектом безпеки і вимагає організації зусиль різних фахівців. Водночас відповідні види законодавства вкрай не системно і без взаємної ув'язки регулюють розгляд подібних відносини [7, с. 162-163].

В літературі, вважають, що пріоритетним є розгляд проблеми в рамках земельних та містобудівних відносин. Норми містобудівного законодавства в універсальному порядку повинні поширюватися і на створення підземних споруд з одночасним урахуванням специфіки підземного містобудування. На цей час зазначені питання регулюються на досить низькому рівні в межах земельного законодавства. Також відсутня достатня кількість технічних важелів регулювань використання підземної нерухомості. При цьому авторами враховано, що правовий режим земельної ділянки законодавчо закріплений нормативними документами. Як і при наземному будівництві, розвиток системи підземних споруд формується послідовно шляхом містобудівного планування, землевпорядного проектування і зонування, виконання інженерних вишукувань, архітектурно-будівельного проектування і власне будівництва. Тому важливим елементом у цьому аспекті є забезпечення технологічного зв'язку в галузі землекористування, правового режиму використання земель підземної нерухомості та нормами містобудівної діяльності [7, с. 163].

Що стосується власне земельно-правових аспектів освоєння підземного простору, то варто зазначити наступне. У науці вітчизняного земельного права в цілому усталеним є розуміння «землі» як розташованої над надрами поверхні, що охоплює ґрунтовий шар чи територіальний простір. У свою чергу, земельна ділянка визначається як частина «землі», що має чітко визначені в порядку землеустрою та зафіксовані у двовимірному просторі межі. Закріплене у ч. 1 ст. 79 Земельного кодексу України поняття земельної ділянки як «частини земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування з визначеними щодо неї правами не дає змогу визначити, до яких саме меж розповсюджується панування власника ділянки «вниз» та «вверх». Частина 3 вказаної статті Земельного кодексу України встановлює правило: «право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд». Практично аналогічні положення з цього приводу закріплені у ч. 3 ст. 373 Цивільного кодексу України. У будь-якому разі справедливо ставити питання визначення земельної ділянки як частини простору, а не лише як безпосередньо «поверхні». Дана постановка питання властива науці цивільного права, що, однак, не виключає дослідження таких проблем в межах земельно-правової науки [8, с. 820-821].

Досліджуючи питання співвідношення поняття «земельна ділянка» як частини земної поверхні та об'єкта права власності, Ріпенко А.І. висловив думку, що у перспективі вдосконалення актів чинного земельного та цивільного законодавства варто розглянути доцільність запровадження у вітчизняне законодавство «концепції єдиного об'єкта нерухомості - земельної ділянки». Хоча й за такого розуміння можуть залишитись певні проблеми. Наприклад, якщо йдеться про необхідність використання земельних ділянок для зведення та обслуговування підземних (надземних) лінійних об'єктів великої протяжності тощо. Таким чином законодавство дозволяє вирішувати питання одночасної експлуатації надземних, підземних та наземних частин простору земельних ділянок, але лише до певної межі, не даючи конкретних та вичерпних відповідей на всі питання, що виникають у зв'язку з цим [8, с. 828].

Водночас Кулинич П.Ф. стверджує, що землецентрична правова конструкція «річ, що тісно пов'язана з землею» не завжди може бути використана для кваліфікації будівлі чи споруди у якості нерухомого майна. Так, наприклад, навряд чи можна вважати пов'язаними із землею споруди торгово-розважальних центрів у м. Києві, а також у деяких інших великих містах нашої країни.

Адже, по-перше, такі споруди розташовані на землях загального користування (вулицях, площах, скверах тощо), які не можуть надаватися громадянам та юридичним особам у власність чи користування, а тим більше для забудови. А по-друге, переважна більшість таких об'єктів побудовані не на поверхні відповідної земельної ділянки (території), а під її поверхнею таким чином, що використання об'єкту не створює перепон у використанні земельної ділянки (території) у якості земель загального користування. Тому, за великим рахунком, спорудження підземного об'єкту нерухомого майна, повністю розташованого під земною поверхнею, у багатьох випадках не потребує відведення земельної ділянки для його будівництва та експлуатації. Причому автор прогнозує, що у зв'язку з досягненням максимальної щільності забудови населених пунктів України та зростанням вартості вільних земель практика освоєння підземного простору (надр) земельних територій для забудови набуватиме більш інтенсивного розвитку принаймні у великих містах. Отже, в недалекому майбутньому землецентричність нерухомості перестане бути універсальною її характеристикою. Очевидно, законодавство України повинне відреагувати на такі зміни шляхом уточнення поняття нерухомого майна, відносячи до останнього не тільки будівлі, нерозривно пов'язані з земельними ділянками, а й будівлі, які розташовані під земною поверхнею та нерозривно пов'язані з надрами земельних ділянок [2, с. 33-34].

Слід зазначити, що в проекті Закону України № 5265 від 22.10.2009 «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про плату за землю» пропонувалося наступне визначення: «підземний простір - площа приміщення, визначена по зовнішньому периметру такого приміщення, що розміщується під поверхнею землі та призначена для здійснення господарської діяльності, а також площа, що призначена для зберігання транспортних засобів». Однак із прийняттям Податкового кодексу України, яким визнано таким, що втратив чинність, Закону України «Про плату за землю» відбулося законодавче регулювання лише окремих аспектів оподаткування використання надр, які добуваються із підземного простору. Також відповідно до пункту 35 Постанови Кабінету Міністрів України «Про експертну грошову оцінку земельних ділянок» від 11.10.2002 № 1531 при оцінці забудованих земельних ділянок визначення витрат на земельні поліпшення здійснюється на основі ринкових витрат, пов'язаних із спорудженням будинків, будівель та споруд, що розташовані в межах земельної ділянки (включаючи підземний простір), за умови її найбільш ефективного використання.

Норми Порядку розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження містобудівної документації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 926 від 01.09.2021 передбачають наявність у Детальному плані території інформації як про земельні ділянки, сформованих до розроблення містобудівної документації на місцевому рівні, так і про використання підземного простору у разі наявності або планування об'єктів будівництва у підземному просторі, що використовуються/будуть використовуватись для комерційних та/або транспортних функцій у Детальному плані території.

Із наведеного вбачаю доцільним закріплення у Земельному кодексі України положень про те, що «земельна ділянка є частиною земного простору», а не «частиною земною поверхні», що в подальшому стане основою можливості прозорого механізму як виділення таких земельних ділянок, так і оформлення права власності на них, що в подальшому матиме наслідком оформлення права власності на відповідні об'єкти нерухомого майна згідно меж відповідних ділянок.

Також слід виділити особливості процедури державної реєстрації на об'єкти містобудування та їх складових, розташованих у підземному просторі.

В нашій країні повноцінна державна реєстрація прав на нерухоме майно запроваджена лише з 1 січня 2013 р., коли права на земельні ділянки та інші об'єкти нерухомого майна реєструються за єдиними правилами, закріпленими у Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та прийнятими у їх розвиток підзаконних нормативно-правових актах. Виходячи зі змісту закріпленого у чинному законодавстві України поняття нерухомого майна, неодмінною передумовою здійснення державної реєстрації прав на об'єкти нерухомого майна є формування земельних ділянок як системоутворюючого фактору нерухомості. Адже проведення державної реєстрації прав на будівлі та споруди потребує чіткого визначення земель (земельної території), на якій розташовані та з якою нерозривно пов'язані зазначені об'єкти нерухомого майна. Однак, базування Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» виключно на землецентричній правовій моделі нерухомості по суті блокує легітимне зведення будівель і споруд у надрах землі, тобто, без відведення земельної ділянки як

частини земної поверхні для здійснення такого будівництва та реєстрації прав на возведену у надрах будівлю (споруду) [2, с. 34-35].

Як відомо, виділення землі для розміщення об'єктів містобудування вимагає оформлення прав на земельну ділянку, картографічного його відображення і обов'язкової реєстрації об'єктів. Але відповідно до чинного законодавства земельна ділянка – це частина земної поверхні, а для функціонування підземних об'єктів наземна частина земельних ділянок не виділяється. В Україні реєстрація прав на об'єкти нерухомості здійснюється різними органами і в різних базах даних. Підземні простори з розташованими на них об'єктами не підлягають земельній реєстрації і не можуть відображуватись в кадастровій системі. Хоча у багатьох зарубіжних країнах реєстрація прав на об'єкти підземної нерухомості існує (наприклад, в Нідерландах, Норвегії). Варіанти впровадження інформації про підземні об'єктах в сучасні земельно-кадастрові системи можна об'єднати в кілька типових видів: наявність тривимірних (3D) карт в діючій кадастровій системі, наприклад, у Нідерландах; ще одним прикладом є метод Осло в Норвегії; повний тривимірний (3D) кадастр (на даний момент його немає ні в одній країні, але спроби його створення здійснюються); кадастр інженерних мереж (на стадії створення пілотних проектів у кількох європейських країнах) [2, с. 6-7].

Так, у Норвегії «3D-ділянки» з верхніми та нижніми межами мають назву «construction parcels», що можуть бути визначені над та під поверхнею, в тому числі для розміщення конструкцій на поверхні морських чи інших водних об'єктів. Можливість використання підземних та надземних просторів пов'язується з безпосереднім розміщенням у цих просторах визначених об'єктів чи узгодженою з органами влади можливістю їх розміщення за наявності проектних та дозвільних документів. Тому можливість використання таких площ у Норвегії пов'язується виключно з отриманням «будівельного дозволу» («building permit») щодо спорудження конкретного підземного чи надземного об'єкта. Цей дозвіл зберігає чинність протягом трьох років. Отже, «3D-ділянка» не може бути сформована безвідносно до конкретної будівлі чи споруди. У такий шлях виключається можливість зареєструвати об'єм повітря чи гори лише задля підтвердження своєї власності та резервування цих площ для майбутнього використання чи продажу [1, с. 221].

Також детальніше зупинюся на практиці дії 3D кадастру та окремих аспектах права власності та реєстрації підземних об'єктів у Нідерланадах. Основні принципи власності на землю в Нідерландах описуються двома латинськими правовими максимами: «superficies solo cedit» (незалежно від того, що додається до землі, цей об'єкт є його частиною) і «cuius est solum, est usque ad sidera, usque ad inferos» (право власності землі охоплює право аж до зірок і в підземний світ). В цивільному кодексі Нідерландів закріплений принцип, що походить від класичного Римського права, і звучить він так : «будинки та інші споруди, які є постійно прикріплені до землі, вважаються частиною цієї землі, а отже, належать власнику землі. Якщо законом не передбачено інше, право власності на землю включає: a. поверхню; b. шари ґрунту під поверхнею; e. будівлі та споруди, що утворюють постійну частину землі, безпосередньо або через об'єднання з іншими будівлями або спорудами, якщо вони не є частиною нерухомої речі іншої особи [9].

Також у Цивільному кодексі Королівства Нідерланди закріплено правило про те, що «право власника землі на користування нею включає право користування тим, що знаходиться над і під поверхнею. Інші особи можуть використовувати те, що знаходиться над і під поверхнею, якщо це відбувається так високо або настільки глибоко під поверхнею, що власник не зацікавлений заперечувати проти цього» [9].

Також у Нідерландах є сформована практика щодо виникнення права власності та державної реєстрації такого права на підземні об'єкти, що у виходять за просторової межі земельної ділянки. Так, на підставі діючих норм законодавства Верховний Суд Королівства Нідерланди у рішенні від 06 червня 2003 року висловив наступну позицію. Власність на будівлі пов'язана і з власністю на земельну ділянку в силу так званого «вертикального приєднання». Однак якщо частини підземної конструкції, що зачіпають іншу ділянку, є складовою наземного об'єкта, то власником підземної споруди є власник компонентів, з яких складається конструкція (принцип «горизонтального приєднання») [10].

Як бачимо, світова практика країн романо-германської правової сім'ї залишається вірною постулатам Римського приватного права, які роз'яснюють механізм набуття права власності на просторові об'єкти. Законодавство іноземних країн використовує 3D земельні кадастри, оскільки закріплення землі як просторового об'єкту є першочерговим при освоєнні підземного простору.

Формування землі як об'єкта прав є вихідним моментом, оскільки від цього залежить подальше виникнення речових прав на відповідні об'єкти, споруджені під землею.

Чинне законодавство України передбачає, що геопросторові дані, метадані та сервіси, оприлюднення, інша діяльність з якими та доступ до яких здійснюються у мережі Інтернет згідно із Законом України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» включаються до Державного земельного кадастру. Це може стати кроком на шляху до реалізації 3D кадастру у нашій державі, оскільки згаданий Закон визначає правові та організаційні засади створення, функціонування та розвитку національної інфраструктури геопросторових даних, спрямованої на забезпечення ефективного прийняття органами державної влади та органами місцевого самоврядування управлінських рішень, задоволення потреб суспільства в усіх видах географічної інформації, інтегрування у глобальну та європейську інфраструктури геопросторових даних.

Наведене свідчить про вчинені першочергові заходи щодо створення в Україні сучасної системи просторових даних. Однак слід зазначити, що питання власне підземного простору потребує окремої правової регламентації, зокрема необхідним є закріплення процедури оформлення права власності на підземні просторові об'єкти у випадку виходу таких за межі земельної ділянки, на якій містяться об'єкти поверхні (на кшталт принципів «горизонтального» та «вертикального» приєднання, закріплених у законодавстві Нідерландів). Це дасть змогу зробити доступними, ефективними планування, забудову, державну реєстрацію та подальшу експлуатацію підземних об'єктів нерухомості та дотримання як публічних та приватних інтересів.

Ігнатенко І.В. стверджує, що після запровадження Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно наступним кроком може бути запровадження обліку та реєстрації об'єктів нерухомості в тривимірному просторі. Запровадження тривимірної реєстрації в Україні слід пов'язувати з інтеграцією системи землевпорядного та містобудівного кадастрів, планування і проектування, а також уніфікацією правових режимів «земельної» та «неземельної» нерухомості. [11, с. 7-8].

Доцільним також є створення Національної системи реєстрів та кадастрів нерухомості, що запропонована Кабінетом Міністрів України. До складу відповідної системи мають увійти: Державний реєстр речових прав на нерухоме майно (ДРРП), Державний земельний кадастр (ДЗК), Реєстр будівель та споруд, що буде створено в складі ЄДЕССБ, Єдиний адресний реєстр, що має бути створений, Оновлений Реєстр адміністративно-територіального устрою [12].

Ефективний та швидкий обмін між реєстрами, відхід від паперових носіїв та цифрових – процеси, що є вкрай необхідними у час технологій для держави, що сповідує європейські цінності та прагне ефективності в управлінській діяльності та задоволення приватних та публічних інтересів.

Висновки. Сучасний стан справ у нашій державі, освоєння підземного простору для містобудівних потреб потребує вирішення низки проблем. В першу чергу, це стосується закріплення правового статусу земельної ділянки як просторового об'єкта. Також важливим є подальше якісне наповнення Державного земельного кадастру просторовими даними про підземний простір, а також створення вже запропонованої Національної системи реєстрів та кадастрів нерухомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ріпенко А.І. Використання земель для містобудівних потреб: теретичні та практичні проблеми. Монографія. *Херсон: Видавничий дім «Гельветика».* 2019. 496 с.
2. Кулинич П.Ф. Проблеми вдосконалення правового режиму нерухомості: землецентрична і надроцентрична концепції. *Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія: Правничі науки.* 2014. Вип. 1. С. 31–35.
3. Ігнатенко І.В. Проблеми комплексного освоєння підземного простору: еколого-правовий аспект. *Вісник Київського університету права.* № 1. 2016. С. 234–237.
4. Шульга М.В., Ігнатенко І.В., Федчишин Д.В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. № 1 (42). С. 75–81.
5. Шульга М.В., Ігнатенко І.В. Організаційно-правове забезпечення управління землями у межах населених пунктів. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* Серія «Право». 2016. № 2 (14). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16smvmnp.pdf.

6. Плешкановська А.М. Урбаністика сучасності та її окремі види (до питання термінології). URL: https://repositary.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/084818e4-566a-442f-911c-d7340dd63a4f/content.
7. Нестеренко С.Г., Радзінська Ю.Б., Доброходова О.В. Принципи ефективного використання земель підземної нерухомості в структурі мегаполісів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Серія: технічні науки. Том 31 (70) № 3. Частина 2. 2020. С. 162–165.
8. Ріпенко А.І. Правові питання використання надземного та підземного простору земельних ділянок. *Форум права*. 2012. № 1. С. 820–828.
9. Цивільний кодекс Королівства Нідерланди: URL: https://www.businesslegalconsultancy.com/ru/grazhdanskyj-kodeks-knyga-2.
10. Hendrik D. PLOEGER and Jantien E. STOTER. Cadastral Registration of Cross-Boundary Infrastructure Objects. URL: https://www.researchgate.net/publication/237344220_Cadastral_Registration_of_Cross-Boundary_Infrastructure_ Objects.
11. Ігнатенко І.В. Деякі правові аспекти комплексного освоєння підземного простору мегаполісів. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2 (8). С. 1–10.
12. Офіційний веб-портал Кабінету Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/ news/ rozpochato-robotu-nad-nacionalnoyu-sistemoyu-reyestriv-ta-kadastriv-neruhomosti.

УДК 349.414
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.27

ОСОБЛИВОСТІ СУБЄКТНОГО СКЛАДУ ПОСТІЙНИХ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧІВ

Сокол М.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0001-6820-3347

Романюк Я.М.,
здобувач освіти 6-го курсу
юридичного факультету,
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0009-0003-2882-2890

Сокол М.В., Романюк Я.М. Особливості суб'єктного складу постійних землекористувачів.

Стаття присвячена актуальним питанням правової регламентації відносин щодо набуття на умовах постійного користування земельних ділянок відповідного цільового призначення. Проводиться історичний аналіз безстрокового користування починаючи із 1918 року при передачі селянам поміщицьких земель без викупу. Значна увага присвячена характеристиці Земельного кодексу 1990 року, із висвітленням переліку фізичних та юридичних осіб, яким земельні ділянки надавалися на праві постійного користування.

Детально досліджено судову практику щодо переходу права постійного користування, набутого у встановленому порядку, до 1 січня 2002 року фізичною особою для ведення селянського (фермерського) господарства до фермерського господарства зі статусом юридичної особи, а також перехід такого титульного права до правонаступників в результаті реорганізації не залежно від організаційно-правової форми та виду діяльності.

Висвітлено перелік чітких кроків щодо можливості перереєстрації права постійного користування чи оренди із засновника (члена) фізичної особи на фермерське господарство як юридичну особу. Охарактеризовано види діяльності, які можуть здійснювати постійні землекористувачі на земельних ділянках сільськогосподарського призначення.

За результатами проведеного аналізу нормативно-правової бази та судової практики сформульовано перелік суб'єктів, які на сьогодні можуть мати на праві постійного користування земельні ділянки. Серед них: 1) суб'єкти, які можуть набувати земельні ділянки згідно ч. 2 ст. 92 ЗК України; 2) фізичні особи, які мають земельні ділянки для ведення особистого (підсобного) господарства; 3) фізичні особи, які мають земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства; 4) фермерські господарства, які мають земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства; 5) юридичні особи, перелік яких визначено ст. 7 ЗУ УРСР, якщо вони діють до сьогодні або у випадку реорганізації їх правонаступники, не залежно від організаційно-правової форми та виду діяльності.

Ключові слова: право постійного користування земельними ділянками, фермерські господарства, землекористувачі, цільове призначення земельної ділянки, землі сільськогосподарського призначення.

Sokol M.V., Romaniuk Y.M. Peculiarities of the subjective composition of permanent land users.

The article is devoted to the topical issues of legal regulation of relations regarding the acquisition of land plots of the respective designated purpose on the terms of permanent use. The author conducts a

historical analysis of perpetual usufruct starting from 1918 when landowners transferred land to peasants without redemption. Considerable attention is paid to the characterization of the Land Code of 1990, with a list of individuals and legal entities to whom land plots were granted on the right of permanent use.

The author analyzes in detail the case law on the transfer of the right of permanent use acquired in accordance with the established procedure before January 1, 2002 by an individual for the purpose of running a peasant (farm) to a farm with the status of a legal entity, as well as the transfer of such title to successors as a result of reorganization, regardless of the organizational and legal form and type of activity.

The author identifies a list of clear steps for the possibility of re-registering the right of permanent use or lease from the founder (participant) of an individual to a farm as a legal entity. The author characterizes the types of activities which may be carried out by permanent land users on agricultural land plots.

Based on the results of the analysis of the regulatory framework and case law, the author formulates a list of entities which may currently have the right to permanent use of land plots. Among them: 1) legal entities that may acquire land plots in accordance with Part 2 of Article 92 of the Land Code of Ukraine; 2) individuals who have land plots for personal (subsidiary) farming; 3) individuals who have land plots for peasant (farm) farming; 4) farms that have land plots for running a peasant (farm) economy; 5) legal entities listed in Article 7 of the Land Code of 1990, if they continue their activities, and in case of reorganization – their legal successors, regardless of the organizational and legal form and type of activity.

Key words: right of permanent use of land plots, farms, land users, designated purpose of land plots, agricultural land.

Постановка проблеми. Запровадження права приватної власності та створення нових форм користування землею, таких як: сервітут, емфітевзис та суперфіцій значно обмежили застосування, порівняно із попередніми роками, інституту права постійного користування земельною ділянкою. Така суттєва трансформація та наявні законодавчі прогалини стали підставою неоднакового застосування правових норм та як результат значної кількості земельних спорів.

Особливої уваги заслуговують питання, щодо: необхідність захисту прав постійних землекористувачів, гарантії реалізації набутої ними правосуб'єктності, переоформлення права постійного користування земельною ділянкою отриманою громадянами до 2002 року, порядок державної реєстрації права постійного користування земельною ділянкою фермерським господарством, а також спадкування даного титульного права. Внесені до земельного законодавства зміни у 2023 році не повністю врегульовують виокремлені питання, що зумовлює необхідність подальшого дослідження визначеної наукової проблематики.

Метою статті є дослідження правової долі земельних ділянок наданих у постійне користування громадянам до 2002 року, визначення особливостей державної реєстрації права постійного користування фермерським господарством та механізмів реалізації прав постійних землекористувачів.

Стан напрацювання проблематики. Право постійного землекористування у земельно-правовій доктрині досліджувався у працях провідних представників вітчизняної науки, зокрема, М.Я. Ващишин, Н.В. Ільківа, П.Ф. Кулинича, А.М. Мірошниченка В.В. Носіка та ряду інших вчених. Водночас, у зв'язку із внесеними законодавчими змінами окремі аспекти даного правового інституту потребують додаткового вивчення та аналізу.

Виклад основного матеріалу. Право постійного користування найбільшого свого поширення набуло в період націоналізації усіх земель. У зв'язку із відсутністю права приватної власності на землю та недосконалості орендних відносин (на той час тимчасового землекористування) законодавчо визначена категорія суб'єктів мала можливість використовувати землю лише на підставі права довічного успадкованого володіння та постійного користування.

Вперше право безстрокового землекористування було закріплено 26 грудня 1918 року в Земельному законі про передачу селянам усієї поміщицької землі без викупу, прийнятого Урядом Директорії УНР [1, с. 9], однак на практиці норми земельного законодавства реалізовані не були.

В подальшому право безстрокового користування земельними ділянками засвідчувалося записами зробленими у земельно-шнурових книгах, підставою для цього був Акт "Про колективне та індивідуальне городництво і садівництво робітників і службовців" 1949 року. Такі облікові документи вели усі сільськогосподарські державні, кооперативні організації та установи, де засвідчувалося право землекористування громадян, які проживали у сільській місцевості.

У містах та селищах міського типу записи про надання у безстрокове користування земельної ділянки після її відведення в натурі (на місцевості) здійснювалися в реєстрових книгах виконавчих комітетів міських, селищних рад народних депутатів. Правове регулювання зазначених питань здійснювалося Земельним кодексом УРСР 1970 року [2].

Починаючи із 1990 року земельним законодавством було закріплено новий правовий титул - довічного успадковуваного володіння земельними ділянками для введення селянського (фермерського) господарства; ведення особистого підсобного господарства; будівництва і обслуговування житлового будинку та господарських будівель; садівництва; дачного і гаражного будівництва; традиційних народних промислів [3]. На підставі зареєстрованого державного акту на землеволодільців поширюються усі права щодо користування землею, а також деякі правомочності власника землі. Зокрема, вони мали право, в окремих випадках, передавати земельну ділянку в тимчасове користування третій особі та у спадщину.

На сьогодні, довічне успадковуване володіння не виступає окремою формою використання земельних ділянок громадянами, проте законодавчо зареєстрований державний акт на таке володіння наділяє суб'єктів правом безоплатної приватизації земельної ділянки за "спрощеною процедурою". Підтвердженням цього є постанова Великої Палати Верховного Суду від 20.11.2019 року у справі № 368/54/17 (№ 14-487ЦС19), яка зводиться до того, що право довічного успадковуваного володіння є дійсним, оскільки зі смертю особи дані права не припиняються, згідно ст. 1219 Цивільного кодексу України, а передаються у спадок [4, с. 254].

Право безстрокового користування вперше було замінено на постійне у Земельному кодексі 1990 року. До об'єктів такого користування належали земельні ділянки, які надавалися для введення городництва, випасання худоби та сінокосіння, проте згідно змін внесених до Земельного кодексу у 1992 році право постійного користування змінювалося на короткострокове до 3-х років та довгострокове від 3-х до 25-ти років.

Після внесення ряду змін до нормативно-правових актів у березні 1992 року, було закріплено право постійного користування громадянами України земельними ділянками для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства із земель державної власності. Правовстановлюючим документом був державний акт, який видавався сільськими, селищними, міськими та районними радами народних депутатів після відведення у встановленому розмірі земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Згідно Постанови Великої Палати Верховного Суду від 23.06.2020 у справі № 179/1043/16-ц право постійного користування земельною ділянкою, набуте у встановленому порядку до 1 січня 2002 року, не втрачається внаслідок його не переоформлення користувачем, який за ЗК України від 25 жовтня 2001 року не є суб`єктом такого права. Проте, в такому випадку, до уваги потрібно взяти також іншу норму цієї Постанови стосовно права постійного користування земельною ділянкою, наданою фізичній особі для ведення селянського (фермерського) господарства. Таке право, згідно рішення суду, може бути об`єктом спадкування, якщо зазначена особа до її смерті не змогла створити (зареєструвати) селянське (фермерське) господарство. Тільки у такому разі право постійного користування зазначеною ділянкою входить до складу спадщини у разі смерті цієї особи та може бути успадкованим лише для мети, для якої це право отримав спадкодавець. А у випадку реєстрації селянського (фермерського) господарства чи фермерського господарства з 2003 року, право постійного користування переходить до юридичної особи [5].

За оціночними даними у постійному користуванні фізичних та юридичних осіб (набутого до 01 січня 2002 року), які на сьогодні, згідно зі ст. 92 Земельного кодексу України, не належать до суб'єктів права постійного користування, знаходиться 1,5 млн га сільськогосподарських угідь [6]. Така ситуація є цілком закономірною, адже у 2005 році Конституційний Суд України [7] визнав вимогу встановлену п. 6 розділу X "Перехідних положень" ЗК України щодо переоформлення такими суб'єктами права постійного користування на право власності або право оренди не конституційною, у зв'язку із тим, що зазначений обов'язок не передбачав відповідного законодавчого, організаційного та фінансового забезпечення.

Ситуація, яка склалася із постійними землекористувачами фізичними та приватними юридичними особами, скоріше за все, ближчим часом буде врегульованою, адже у 2023 році прийнято зміни до законодавства, де чітко прописується процедура державної реєстрації прав на земельні ділянки, надані для ведення фермерського господарства, у зв'язку із створенням юридичної особи з організаційно-правовою формою фермерське господарство, що проводиться за відповідною

юридичною особою на підставі документів, необхідних для такої реєстрації, передбачених Законом України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень", іншими законами України та цим Порядком, виданих на ім'я засновника, члена такого фермерського господарства [8]. Отже, згідно згаданої Постанови фермерські господарства отримують можливість перереєструвати право постійного користування чи оренди із засновника (члена) фізичної особи на фермерське господарство як юридичну особу, яке з 1 січня 2024 року зможе викупити земельну ділянку з розстрочкою платежу до 10 років.

Для реалізації такого права, перш за все, потрібно, присвоїти земельній ділянці кадастровий номер, далі провести збори членів юридичної особи з підписанням протоколу про реєстрацію земельної ділянки за фермерським господарством і в результаті здійснити державну реєстрацію речового права.

На відміну від Земельного кодексу 1990 року, чинний кодифікований акт забезпечує пріоритет суб'єктів саме публічних інтересів, які можуть на праві постійного користування мати земельну ділянку. Так, у ст. 92 ЗК України закріплено виключний перелік осіб до яких належать: а) органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності; б) громадські організації осіб з інвалідністю України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації; в) релігійні організації України, статути (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності; г) публічне акціонерне товариство залізничного транспорту загального користування, утворене відповідно до законодавства; ґ) заклади освіти незалежно від форми власності; д) співвласники багатоквартирного будинку для обслуговування такого будинку та забезпечення задоволення житлових, соціальних і побутових потреб власників (співвласників) та наймачів (орендарів) квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку; е) оператор газотранспортної системи, оператор газосховища та оператор системи передачі; є) господарські товариства в оборонно-промисловому комплексі; ж) акціонерне товариство "Національна суспільна телерадіокомпанія України" [2, ст. 92]. Отже, серед приватних юридичних осіб отримати у постійне користування земельну ділянку можуть лише юридичні особи окремих організаційно-правових форм із чітко визначеною сферою та видом діяльності.

Крім того, доречним буде зауважити, що у 2023 році було значно обмежено види діяльності, які можуть здійснювати постійні землекористувачі на земельних ділянках сільськогосподарського призначення. Так, якщо раніше державним та комунальним сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям земельні ділянки надавалися для науково-дослідних, навчальних цілей та ведення товарного сільськогосподарського виробництва, то на сьогодні мета надання у користування землі сільськогосподарського призначення полягає лише у необхідності будівництва та обслуговування об'єктів нерухомого майна [9].

Якщо ж державне підприємство має намір використовувати земельну ділянку для товарного сільськогосподарського виробництва, то єдиною можливістю, з моменту дії обмежень, є вилучена земельної ділянки із постійного користування іншого державного, комунального підприємства, установи, організації.

Ще однією особливістю суб'єктного складу права постійного користування є набуття такого титульного права тими особами, які не входять до переліку визначеного ч. 2 ст. 92 ЗК України в порядку правонаступництва.

Підстави припинення права користування земельною ділянкою (в тому числі права постійного користування) передбачені у ст. 141 ЗК України. Однією серед таких підстав є припинення діяльності державних чи комунальних підприємств, установ та організацій, а також релігійних організацій. У даному випадку, законодавець має на увазі припинення діяльності у формі ліквідації. Підтвердженням цього є ч. 3 ст. 24 ЗК України де зазначається, що у разі ліквідації державного чи комунального підприємства, установи, організації землі, які перебувають у їх постійному користуванні, за рішенням відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування переводяться до земель запасу або надаються іншим громадянам та юридичним особам для використання за їх цільовим призначенням.

Проте, якщо формою припинення діяльності є реорганізація, то право постійного користування, набуте у встановленому законом порядку, переходить до правонаступника, оскільки згідно ч. 1 ст. 104 Цивільного кодексу України правонаступник повністю замінює собою попередника

у всьому обсязі прав та обов'язків. Але чи таке право продовжує діяти та не втрачається у випадку, якщо особа не включена до переліку суб'єктів, які можуть набувати на праві постійного користування земельні ділянки. З цього приводу Верховний Суд у постанові від 15. 11.2021 року у справі № 906/620/19 доходить висновку, що право постійного користування земельною ділянкою, набуте у встановленому законодавством порядку, відповідно до законодавства, що діяло на момент набуття права постійного користування, не втрачається та не припиняється навіть у тому разі, якщо особа, яка за чинним законом не може набути таке право, не здійснить переоформлення цього права в інший правовий титул. Право постійного користування зберігається і є чинним до приведення прав та обов'язків щодо такої земельної ділянки у відповідність до вимог чинного законодавства й переоформлення права постійного користування у право власності чи оренду [10]. А як вже зазначалося раніше жодних обмежень щодо строків переоформлення у законодавстві України не встановлено.

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження встановлено, що до переліку постійних землекористувачів, на сьогодні, належать: 1) суб'єкти, які можуть набувати земельні ділянки згідно ч. 2 ст. 92 ЗК України; 2) фізичні особи, які мають земельні ділянки для ведення особистого (підсобного) господарства; 3) фізичні особи, які мають земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства; 4) фермерські господарства, які мають земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства; 5) юридичні особи, перелік яких визначено ст. 7 ЗУ УРСР, якщо вони діють до сьогодні або у випадку реорганізації їх правонаступники, не залежно від організаційно-правової форми та виду діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Становлення та розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI ст. Науково-практичний посібник для суддів та кандидатів на посаду судді. За заг. ред. П.Ф. Кулинича. Київ. 2018. 141 с.
2. Земельний кодекс України: Закон УРСР від 08. 07. 1970 року № 29.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07# (втратив чинність).
3. Земельний кодекс України: Закон УРСР від 18. 12. 1990 року № 561-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ card/561-12 (втратив чинність).
4. Сокол М.В. Правові підстави приватизації земельних ділянок, що перебувають у користуванні громадян. *Юридичний вісник.* 2024. № 3. С. 251–257.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.06.2020 у справі № 922/989/18 (2), (3). Особливості розгляду та вирішення господарськими судами спорів з приводу постійного користування землею. 2003 рік. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/ media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Pravo_kor_zeml.pdf.
6. Федун А. Право постійного користування землями: між минулим та майбутнім. Agro Portal URL: https://agroportal.ua/blogs/pravo-postoyannogo-polzovaniya-zemlyami-mezhdu-proshlym-i-budushchim.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 року у справі № 1-17/2005 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text.
8. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України у сферах державної реєстрації: Постанова Кабінету міністрів України від 02.05.2023 року № 432. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2023-% D0%BF#Text.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення державної власності: Закон України від 27.07.2023 р. № 3272-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3272-20#n9.
10. Постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ щодо земельних відносин та права власності Касаційного господарського суду від 15.11.2021 року у справі № 906/620/19. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/102298024.

УДК 349.6;341.1; 340.5
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.28

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ І ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ЕКОЛОГІЧНИХ НОРМАТИВІВ ЯКОСТІ ДЛЯ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНІ ТА ЄС

Уберман В.І.,
кандидат технічних наук, провідний науковий співробітник
лабораторії формування та регулювання якості вод,
Науково-дослідна установа
«Український науково-дослідний інститут екологічних проблем»
Міндовкілля України
ORCID: 0000-0002-2807-7937
e-mail: vlad.uberman@gmail.com

Васьковець Л.А.,
кандидат біологічних наук, професор,
професор кафедри безпеки праці та навколишнього середовища
НТУ «Харківський політехнічний інститут»
ORCID: 0000-0002-7373-7113
e-mail: ludmilavaskovets2@gmail.com

Уберман В.І., Васьковець Л.А. Понятійно-термінологічні особливості і правовий зміст екологічних нормативів якості для водних об'єктів в Україні та ЄС.

У статті досліджується відповідність українського та європейського водних законодавств в частині правових інструментів – нормативів визначення, оцінювання екологічного стану та регулювання якості поверхневих вод. Такі інструменти входять до головних еколого-правових інститутів цих законодавств. Актуальність дослідження визначається переходом українського водного законодавства у фазу практичного забезпечення реалізації європейського менеджменту річковими басейнами. Використання зазначених правових інструментів повинно передбачатися в перших українських планах управління річковими басейнами. Метою статті є визначення термінологічної коректності й поняттєвої відповідності екологічних нормативів для забезпечення українських планів управління річковими басейнами європейськими відповідниками (або аналогами) законодавчих засобів боротьби із погіршенням екологічного стану і забрудненням поверхневих вод, зокрема внаслідок впливу точкових джерел. Дослідження ґрунтується на порівняльному аналізі законодавчих вимог українського та європейського водних законодавств. Виявлено численні невідповідності, які перешкоджають гармонізації законодавств. Найзначніша з них стосується нещодавно створеної за екосистемним підходом української бази нормативів екологічного та хімічного стану (та відповідних класифікацій) масивів поверхневих вод. Ці нормативи мають істотні термінологічні некоректності та невідповідності водному законодавству України в частині поняття екологічного нормативу якості води. Визначено, що європейський термін та поняття екологічних стандартів якості не відповідає українському поняттю екологічного нормативу якості води і не дозволяє без змін у законодавстві імплементувати європейське регулювання скидання забруднювальних речовин. Крім того, створюються значні перешкоди дотриманню вимог українського законодавства у сфері питної води та питного водопостачання. Зазначено, що принцип побудови українського аналога європейської системи нормативів ускладнює політику загальнодержавної уніфікації діяльності у сферах екологічної безпеки та господарського користування водними екосистемами.

Ключові слова: екологічне та водне законодавство України, водне законодавство ЄС, екологічний стан води, якість води, регулювання скидання забруднювальних речовин, методи оцінювання екологічного стану.

Uberman V.I., Vaskovets L.A. Conceptual and terminological features and legal content of environmental quality standards for water bodies in Ukraine and EU.

The article investigates the compliance of Ukrainian and European water legislation in the part of legal instruments, which are the standards for determining, for assessing the ecological status and for regulating the quality of surface waters. Such instruments are included in the main environmental and legal institutions of these legislations. The relevance of the study is determined by the transition of Ukrainian water legislation to the phase of practical support for the implementation of European river basin management. The use of these legal instruments should be envisaged in the first Ukrainian river basin management plans. The purpose of the article is to determine the terminological correctness and conceptual conformity for standards of environmental regulating to ensure that Ukrainian river basin management plans are provided with European equivalents (or analogues) of legislative means to combat environmental status degradation and for surface water pollution, in particular, as a result of the impacts of point sources. The study is based on a comparative analysis of the legal requirements of Ukrainian and European water legislation. Numerous inconsistencies have been identified that impede the harmonization of the both legislations. The most significant of these inconsistencies concerns the recently created Ukrainian ecosystem-based framework of environmental and chemical standards (and corresponding classifications) for surface water bodies. These standards have significant terminological inconsistencies and inconsistencies with the water legislation of Ukraine in terms of the concept of environmental water quality standards. It is determined that the European term and concept of environmental quality standards does not correspond to the Ukrainian concept of the environmental water quality standard and does not allow implement of European regulation of pollutant discharges without changes in legislation. In addition, find inconsistencies create significant obstacles to compliance with the requirements of Ukrainian legislation in the field of drinking water and drinking water supply. It is noted that the principle of building a Ukrainian analog of the European system of environmental quality regulations complicates the policy of nationwide unification of activities in the areas of environmental safety and economical use of aquatic ecosystems.

Key words: environmental and water legislation of Ukraine, water legislation of the EU, ecological status of surface water, water quality, pollutant discharges regulation, environmental assessing methods.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В Україні попри воєнний стан, бойові дії, необхідність відновлення господарства та економічну скруту, триває діяльність з наближення водного законодавства до *acquis* ЄС, принципів Організації економічного співробітництва та розвитку щодо водного врядування в річкових басейнах, у прибережних і морських водах. Саме досягнення результатів у цих напрямах передбачено стратегічними цілями засадничого документа державної політики «Водна стратегія України на період до 2050 року» (ВСУ) [1]. Зокрема, найближчими завданнями за ціллю 5 ВСУ є: «проведення системного аналізу водного законодавства щодо його узгодженості з вимогами законодавства ЄС та цілями сталого розвитку для успішної реалізації цієї Стратегії» та «впровадження з 1 січня 2025 р. планів управління річковими басейнами … ». У ВСУ зазначено, що «… до 1 серпня 2024 р. передбачено затвердження Кабінетом Міністрів України 9 планів управління річковими басейнами …» [1]. Українські законодавчі вимоги до планів управління річковими басейнами (ПУРБ) викладено у ст. 13-2 Водного кодексу України (ВКУ) [2]. Одночасно здійснюється впровадження в Україні європейської системи визначення, оцінювання стану та регулювання якості вод. Головні правові інструменти боротьби із забрудненням водних об'єктів та впливу на якість вод, передбачені у директивному документі [3], конкретизуються в переліку програм (планів) для району річкового басейну (чи суббасейну) в заходах, спрямованих на зменшення забруднення органічними, біогенними, небезпечними речовинами. До найбільш поширених та дієвих з відповідних правових інструментів належать визначені у ст. 35 ВКУ «нормативи в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів». Ця категорія нормативів, зокрема, включає: нормативи екологічної безпеки водокористування (ГДК), ***екологічний норматив якості води*** масивів поверхневих та підземних вод (ЕНЯВ), нормативи гранично допустимого скидання забруднювальних речовин (ГДС). Для реалізації ПУРБ найбільш важливими є норматив ЕНЯВ поверхневих вод та нормативи ГДС для стаціонарних точкових джерел. Саме ними визначаються та регулюються допустимі рівні вмісту та надходження забруднювальних речовин (ЗР) у водні об'єкти. Зазначені категорії нормативів входять до складу українського комплексного

еколого-правового інституту оцінки якості води та її регулювання (ОЯВР) водного законодавства, а нормативи ГДК та ГДС – до підінституту регулювання скидання ЗР (РСЗР) [4, 5]. На шляху наближення до *acquis* ЄС в Україні відповідно до ч. 4 ст. 21-1 ВКУ у травні 2024 р. було затверджено ***«екологічні нормативи якості води для визначення екологічного стану масиву поверхневих вод» (ЕНЯВС)***. Саме за цими ЕНЯВС, які вважаються відповідниками європейських екологічних стандартів якості (ЕСЯ), мають визначатися цільові вимоги, а отже й очікуваний ефект правового регулювання скидання забруднювальних речовин (РСЗР) у поверхневі води України.

Загальною проблемою, яка підлягає вирішенню, є ***визначення понятійно-термінологічної відповідності українського та європейського водних законодавств в частині правових інструментів, призначених для запобігання забрудненню поверхневих вод точковими джерелами ЗР шляхом використання у ПУРБ нормативів ЕНЯВС та ЕСЯ***. Складність цієї проблеми підсилюється відсутністю затверджених українських перекладів джерел європейського права, на які посилається дана стаття.

Мета дослідження. Дослідження спрямовано на визначення термінологічної коректності й поняттєвої відповідності правових інститутів ОЯВР та РСЗР українського та європейського водних законодавств для забезпечення українських ПУРБ правовими інструментами й заходами боротьби із забрудненням поверхневих вод, подібними європейським.

Стан опрацювання проблематики, аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні вимоги щодо встановлення нормативними інструментами правового режиму екологічної безпеки водних об'єктів, механізму ОЯВР і РСЗР у спеціальному водокористуванні, досліджувалися відомими вченими-правознавцями В.І. Андрейцевим, А.П. Гетьманом, Н.Р. Кобецькою, Н.Р. Малишевою, Ю.А. Красновою, А.К. Соколовою, Ю.С. Шемшученком, М.В. Шульгою та ін. Стислий аналіз українських принципів екологічного нормування виконано Чопко Х.І. [6].

У сучасних еколого-правових дослідженнях, зокрема Суєтнова Є.П., екосистемний підхід визнається «квінтесенціальним принципом екологічного права» ([7]). Ним же стверджується, що наразі «в сучасній еколого-правовій доктрині немає чіткого й однозначного розуміння принципу екосистемного підходу та його місця серед інших принципів екологічного права» [7, с. 109]. Можна вважати, що у сучасному українському правовому полі «екосистемний підхід» з боку регулювального впливу на якість води представлено лише вимогами екологічної безпеки та деякими інструментами, зокрема, екологічними нормативами ЕНЯВ і ЕНЯВС, які входять до складу ОЯВР.

Найбільше значення для предмета даної статті мають дослідження особливостей екосистемного підходу у правовідносинах щодо водних об'єктів, їх використання, охорони та відновлення, виконані Черкашиною М.К. (Maryna Cherkashyna). В її статті [8] йдеться про недоліки водного законодавства України, які спричиняються ігноруванням екосистемного підходу і перешкоджають імплементації європейського права у національне водне законодавство, стверджується, що позбавлення таких недоліків вимагає прийняття нової редакції ВКУ. Зазначено, що задля подальшої гармонізації законодавства України та ЄС у сфері охорони водних ресурсів та забезпечення їх якості «необхідно розробити нові нормативно-правові акти та вдосконалити діючі відповідно до вимог, встановлених європейським законодавством». У статті [9] пропонується виділити екологічні системи як самостійний об'єкт екологічних правовідносин, що потребує прийняття більш деталізованих положень, спрямованих на охорону екологічних систем, їх використання та відновлення. Першим кроком у зазначеному напрямі може бути ***впровадження європейських правових інструментів оцінки та регулювання екологічного стану водних об'єктів, що вимагає дослідження особливостей застосування таких інструментів в Україні***. Отже, на шляху гармонізації з екологічним законодавством ЄС та впровадження екосистемного регулювання невирішеною частиною загальної проблеми є поняттєва відповідність ЕНЯВ, ЕНЯВС та ЕСЯ у водних законодавствах України та ЄС.

Специфіка воєнного часу ускладнює регулювання екологічних правовідносин і відвертає соціальну увагу від охорони екологічних систем. Антонюк У.В. [10] дійшла висновків що в умовах війни зменшуються можливості використання наявних природних ресурсів, а державні інституції не в змозі забезпечити ефективний захист екологічних прав громадян. ***Виникає необхідність змін механізмів екологічних правовідносин, дерегуляції природноресурсних відносин та спрощення спеціального природокористування***. Тобто воєнні дії в України зменшують можливості держави у забезпеченні нею прав, гарантованих ч. 1 ст. 50 Конституції України. Тієї ж думки дійшли й автори даної статті [5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародні зобов'язання України щодо наближення до водного законодавства ЄС, директивні документи та державні плани вимагають якомога скорішої актуалізації та правової інструменталізації у національному законодавстві загальних принципів екосистемного правового регулювання ЄС. Слід зазначити, що в головному джерелі європейського водного законодавства – Водній рамковій директиві ЄС (ВРД) [11, art. 2(35)], зроблено перші кроки на шляху реалізації екосистемного принципу і використано термін ЕСЯ (*environmental quality standard*) без вказівки на його обмеження лише водою, що точніше відповідає визначенню цього терміну та природооб'єктним стосункам: вода, осад, біота, захист здоров'я людини та довкілля. Одна з найбільших у ВРД за обсягом тексту статей (11, art. 4) стосується саме екологічних цілей (*environmental objectives*). Відмінність українського терміну ЕНЯВ від ЕСЯ може породжувати певну плутанину. Наразі ***європейські екологічні стандарти якості (ЕСЯ) стосовно водних об'єктів слід розглядати як найбільш ефективні та дієві правові інструменти екосистемного регулювання*** правовідносин у сфері охорони (оцінки стану) та використання водних ресурсів, зокрема щодо скидання ЗР.

У структурі механізму правового регулювання спеціального водокористування зі скиданням ЗР українські нормативи якості води ГДК підінституту РСЗР є формально подібними європейським ЕСЯ, а нормативи лімітування скидів – ГДС, попри принципові змістовні відмінності, мають європейськими відповідниками граничні величини скидів (ГВС) (*emission limits values* [11, art. 2(40)]). Еколого-політичну роль пари українських нормативів ГДК – ГДС підкреслено у [12, с. 231], де зазначено, що у сучасній Україні «взаємозв'язок двох груп екологічних нормативів (ГДК та ГДС) [*вставка у дужках авторів*: – В.У., Л.В.] фактично має визначати екологічну політику в кожному конкретному регіоні, а отже, із необхідністю має впливати на соціально-економічну ситуацію як у країні у цілому, так і в регіоні зокрема». Крім того, норматив ГДС визначає правомірність господарської поведінки водокористувачів [13, с. 95)]. На сучасному етапі наближення до *acquis* ***для цілей ПУРБ замість регіонів слід розглядати водні басейни (суббасейни) та масиви вод, замість ГДК – ЕНЯВ та ЕНЯВС, а замість ГДС – ГВС.*** Загальний еколого-правовий зміст та взаємозв'язок європейських нормативів ЕНЯ та ГВС розглянуто у статті [14].

Адміністративно-правова категоризація українського терміну ЕНЯВ як «екологічного нормативу якості води масивів поверхневих … вод» (ст. 35 ВКУ) викликає значні непорозуміння та невідповідності у порівняннях джерел українського та європейського екологічного законодавства. В останніх використовується термін «екологічний стандарт якості» [11, art. 2(35)]). Аналіз лексичного значення слів «норматив» та «стандарт» на підставі загальновизнаного в юридичній практиці тлумачного словника [15, с. 1383] дозволяє визнати, що обидва слова можуть використовуватися в українських джерелах у відповідному екологічному контексті. Але використання терміну «норматив» у рамковому джерелі українського екологічного права Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ЗУПОНПС) [16, ст. 33] і відсутність у ньому терміну «стандарт» надають перевагу першому з них.

З іншого боку, за визначенням у ст. 1 ВКУ «екологічний стан масиву поверхневих вод – інтегрований показник якості масиву поверхневих вод, що визначається за біологічними, гідроморфологічними, хімічними та фізико-хімічними показниками». За джерелом [15, с. 500] «ІНТЕГРОВАНИЙ, -а, -е. Оснований на об'єднанні, інтеграції; комплексний». Тобто ЕНЯВ в ОДНИНІ повинна відповідати МНОЖИНА показників. Крім того, у ст. 35 ВКУ визначено, що ЕНЯВ у формі ОДНИНИ стосується, зокрема, «масивів поверхневих … вод», а у ч. 1 ст. 37 ВКУ чітко зазначено, що ЕНЯВ використовується для «оцінки екологічного та хімічного станів масиву поверхневих вод … та визначення комплексу водоохоронних заходів». Там же визначено, що ЕНЯВ «містить науково обґрунтовані значення концентрацій забруднюючих речовин та показники якості води (загальнофізичні, біологічні, хімічні, радіаційні)». Цим додатково підтверджується, що ОДИН ЕНЯВ віддзеркалює декілька значень концентрацій РІЗНИХ ЗР та характеристик якості води РІЗНОЇ ПРИРОДИ. Тобто ***ЕНЯВ має багатокомпонентну структуру визначення і його слід розглядати, як єдиний цілісний показник***, що цілком кореспондується зі ст. 35 ВКУ, де всі нормативи визначаються у множині, лише ЕНЯВ – в однині. Так само слід ставитися і до зв'язку у ст. 38 ВКУ нормативів ГДС для РІЗНИХ ЗР та ОДНОГО ЕНЯВ. Отже, можна дійти висновку, що ЕНЯВ перетворює набори різних ЗР та характеристик в один показник. Своєю чергою (за ст. 21-1 ВКУ), інтервали значень ЕНЯВ використовуються для вербальної характеристики (класифікації) цілей якості (ЦЯ), а також для визначення екологічного та хімічного станів масивів вод. Засобом

досягнення необхідного ЕНЯВ, а отже і ЦЯ, за ст. 38 ВКУ серед іншого є нормативи ГДС. Тобто український ЕНЯВ у загальному випадку не є концентрацією певної ЗР. З викладеного випливає, що ***ЕНЯВ слід вважати головним правовим інструментом українських ОЯВР і РСЗР***.

Термін ЕНЯВ крім водного законодавства також використовується законодавством у сфері питної води та питного водопостачання. У ч. 1 та ч. 2 ст. 29 Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» (ЗУППВТПВ) [17, ст. 29] серед нормативів у сфері питної води та питного водопостачання зазначено про «екологічні нормативи якості води джерел питного водопостачання» у МНОЖИННІЙ формі. Але у ч. 4 та ч. 5 ст. 29 ЗУППВТПВ вже йдеться про «екологічний норматив якості води джерел питного водопостачання, який містить науково обґрунтовані допустимі значення забруднюючих речовин і показники якості води», в ОДНИНІ. Використання двох різних лексичних форм в одній статті закону щонайменше є свідченням його термінологічної некоректності. Також визначається, що «Екологічний норматив якості води в джерелах питного водопостачання встановлюється з урахуванням вимог державних гігієнічних та протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері екологічної безпеки» [17, ч. 4 ст. 29]. Відсутність посилання на такий самий термін ЕНЯВ у ВКУ створює юридичну колізію, причиною якої є спроба у ЗУППВТПВ окремо і незалежно від ВКУ наблизитися до вимог ВРД в частині врахування змісту європейського терміну «захищених зон», використаному у статтях 4, 6 – та у додатку IV Директиви Європейського Парламенту і Ради 2000/60/ЄС від 23 жовтня 2000 року про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики (ВРДУ) [18].

Щодо інструменту лімітування складу і властивостей поверхневих вод європейського водного законодавства у [11, ст. 2(35)] визначено: «*Environmental quality standard means the concentration of a particular pollutant or group of pollutants in water, sediment or biota which should not be exceeded in order to protect human health and the environment*». Визначення перекладається як: «Екологічний стандарт якості означає концентрацію конкретної забруднювальної речовини або групи забруднювальних речовин у воді, осадах або біоті, яку не можна перевищувати з метою захисту здоров'я людини та навколишнього середовища» [*переклад авторів*: – У.В., В.Л.]). Другий складник цього визначення «*group of pollutants*» стосується ЗР, які позначаються спільною (збиральною груповою) назвою щодо їх складу або властивостей. Прикладом такої групи може слугувати визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я [19]: «Діоксини є забруднювальними речовинами навколишнього середовища. Вони належать до <…> групи небезпечних хімічних речовин, відомих як стійкі органічні забруднювачі (СОЗ)» [*переклад авторів*: – У.В., В.Л.]. Термін «*Environmental quality standard*», використаний в англомовному оригіналі має різні українські переклади й наразі залишаються неуніфікованим. Найбільш досконалим, на наш погляд, є перший переклад ВРД, виконаний В.Р. Лозанським у 2006 р., де використано термін «екологічний стандарт якості». У тексті цього не затвердженого перекладу європейського джерела [11] йдеться про «стандарт якості довкілля». Ще один переклад, виконаний колективом науковців та профільних фахівців [20], майже збігається з першим. Про відмінність між категоріями лексичних інструментів «стандарт» та «норматив» зазначено вище. Дана стаття базується на європейському визначенні: «***Екологічний норматив якості – це концентрація окремої забруднювальної речовини або групи забруднювальних речовин у воді, осаді чи біоті, яку не можна перевищувати з метою охорони здоров'я людини і довкілля***». З наведеного визначення випливає, що європейський ЕСЯ є значенням концентрації ОКРЕМОЇ ЗР або групи ЗР зі спільною збиральною назвою, тобто дійсної позитивної величини.

На шляху наближення до *acquis* ЄС в Україні нещодавно розроблено і викладено у підзаконному нормативно-правовому акті (ПНПА) [21] сукупність речовинних нормативів, яку названо «Екологічні нормативи якості води для визначення екологічного стану масиву поверхневих вод» і які (за ст. 35 ВКУ) повинні належати категорії нормативів «в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів» та стати відповідником окремого «екологічного нормативу якості води масивів поверхневих … » (за ст. 37 ВКУ). Відповідні нормативи далі позначаються абревіатурою ЕНЯВС. У наказі про затвердження зазначено, що наказ затверджено відповідно до статей 21-1, 35, 37 ВКУ, але навіть назва цього документа не відповідає визначенню ВКУ. З тексту зазначеного ПНПА випливає, що наразі ЕНЯВС встановлено для 48-и хімічних речовин (або груп хімічних речовин): синтетичних – 41, та несинтетичних – 7. Для кожної речовини у стовпчику для значень (у мкг/дм$^{-3}$) може міститися два види концентрації певної ЗР: відповідне

«ЕНЯ» та «*PNEC* – прогнозована концентрація без ефекту». Друге значення для кожної з 48 речовини відсутнє, що не дозволяє зрозуміти зміст ПНПА. Ця обставина, а також те що ЕНЯВС у [21] вочевидь не є інтегрованим показником, змушує визнати ***невідповідність ЕНЯВС, наведених у [21], вимогам ВКУ.***

Майже у той же час внаслідок великої й плідної роботи з метою введення в українське водне законодавство європейської системи оцінювання стану якості вод наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів № 332 від 01.04.2024 внесені зміни у ПНПА (Методика) [22]. У наказі про затвердження визначено, що наказ розроблено відповідно до п. 10-5 ст. 15 та ст. 21-1 ВКУ. Слід зазначити, що в Методиці використовуються два терміни: законодавчий термін ЕНЯВ із ВКУ та новий законодавчо невизначений термін «екологічний норматив якості» (ЕНЯ), що створює значні перешкоди й викликає непорозуміння. Зокрема, у п. 9 розділу ІІ Методики визначено, що на основі ЕНЯВ (можливо тут йдеться про ЕНЯС, а не про ЕНЯВ із ВКУ) «встановлюються граничні значення для класів екологічного стану масиву поверхневих вод: для біологічних показників – для п'яти класів, що відповідають екологічним станам «відмінний», «добрий», «задовільний», «поганий» та «дуже поганий»; для хімічних та фізико-хімічних показників – для трьох класів, що відповідають екологічним станам «відмінний», «добрий» та «задовільний»; для специфічних синтетичних та несинтетичних забруднюючих речовин у межах хімічних та фізико-хімічних показників – для двох класів, що відповідають екологічним станам «добрий» та «задовільний»». Але треба зауважити, що ***ОДИН інтегрований показник ЕНЯВ не може КОРЕКТНИМ ЧИНОМ забезпечити виконання зазначеного встановлення. Можна лише припустити, що у Методиці європейський термін ЕСЯ помилково вважається відповідником українського ЕНЯВ.***

Механізм європейського РСЗР насправді реалізується шляхом комбінованого підходу до точкових джерел надходження ЗР у поверхневі води [11, art. 10 (3)], а також шляхом обмеження скидання (емісії) пріоритетних ЗР [11, art. 1 (30)(40)] за значеннями ЕСЯ, який є європейським відповідником ЕНЯВ у ВКУ. У наказі про затвердження Методики зазначено, що ЕНЯВ стосується не тільки сфери нормування в галузі використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів, а й сфери контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів, а саме моніторингу вод.

Невідповідність терміну ЕНЯВ у ВКУ терміну ЕСЯ у ВРД впливає не тільки на РСЗР, а й на визначення екологічного стану вод в ОЯВР. У ВРД [11, art. 2 (22)] визначено, що «*«Good ecological status» is the status of a body of surface water, so classified in accordance with Annex V*», тобто «Добрий екологічний стан є станом масиву поверхневих вод, так класифікованому за Додатком V» [*переклад авторів*: – У.В., В.Л.]. Додаток V, який зокрема стосується стану поверхневих вод, містить численні посилання на ЕСЯ та вказівки щодо їх визначення та використання. У ВРД [11, art. 2 (24)] визначено, що саме за певною СУКУПНІСТЮ ЕСЯ щодо окремих ЗР визначається «добрий хімічний стан поверхневої води» масиву поверхневих вод. Ця вимога і її українські відповідники реалізовані у Методиці та у тридцяти одному додатку до неї. Серед іншого у додатку 28 наведено ЕНЯ для визначення хімічного стану масиву поверхневих вод. Цей додаток до Методики включає 51 хімічну речовину (групи хімічних речовин). З тексту випливає, що ЕНЯВС в частині хімічних речовин мав би містити ТРИ, а не один, нормативи (критерії) для кожної ЗР, які у загальному випадку визначаються як: середньорічна концентрація (ЕНЯСР), мкг/дм^3; максимально допустима концентрація (ЕНЯМАХ), мкг/дм^3; концентрація у біоті (живі водні організми). Сукупність таких речовинних нормативів (критеріїв) ані за їх номенклатурою, ані за критеріальними значеннями не збігається з наведеним у переліку хімічних речовин [21]. Інтеграція нормативів (критеріїв) та їх перетворення у класи для визначення стану води відбувається на подальших етапах виходячи з первинних критеріїв і здійснюється відповідно до простих статистичних (максимум або мінімум) та логічних операцій. Перехід від сукупностей окремих ЕСЯ до вербальних оцінок стану води здійснюється за інтервальними класифікаціями та відповідними встановленим інтервалам граничними значеннями речовинних показників, без додаткових розрахунків. Отже, порівняння двох важливих документів [21] і [22] свідчить, що змістовна невідповідність європейського терміну ***ЕСЯ українському законодавчому терміну ЕНЯВ впливає на реалізацію в Україні європейської системи ОЯРВ та РСЗР***.

За Методикою головною еколого-правовою особливістю сучасних українських ЕНЯВС є їх типоспецифічність. Це означає, що «Класифікація екологічного стану розробляється для кожного типу масиву поверхневих вод окремо … » [22, р. ІІ, п. 9], а саме, для різних типів водних об'єктів

категорій «річки», «озера», «перехідні води», «прибережні води». До типів масивів належать, наприклад, т. зв. екорегіони за встановленим поділом української території. Найбільша кількість різних типів масивів вод належить категорії «річки» – 55 типів. З політичного погляду це означає, що ***загальнодержавна уніфікація екологічної політики щодо господарського користування водними екосистемами та їх властивостями на базі прийнятої у [22] екологічної класифікації є практично неможливою***. Протилежним цьому є організація української природоохоронної політики у сферах, які ґрунтуються на нормативах екологічної безпеки користування водними об'єктами людиною. Показовим прикладом може бути ЗУПОНПС [16, ч. 4 ст. 33], де серед вимог до екологічних нормативів визначено: «Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього є єдиними для всієї території України». ***Саме ця еколого-політична вимога спрямована на забезпечення однакових умов екологічної безпеки в межах держави й забезпечує рівність відповідних прав для всіх водокористувачів.*** На відміну від цього зазначена ***специфічність сприяє дезінтеграції державної політики екологічної безпеки водокористування***.

Використання ЕНЯВ як відповідника європейського поняття ЕСЯ в українському механізмі РСЗР викликає значні проблеми через законодавчі неузгодженості. У головному нормативно-правовому акті щодо розроблення нормативів ГДС (Порядок) [23] зроблено спробу поєднати цільові вимоги до мети ЕНЯВ, визначені у ВКУ та у ЗУППВТПВ. У п. 3 Переліку вимагається: «Нормативи ГДС забруднюючих речовин встановлюються з метою поетапного досягнення екологічного нормативу якості води водних об'єктів, тобто науково обґрунтованих значень концентрації забруднюючих речовин та показників якості води (загальнофізичні, біологічні, хімічні, радіаційні) і санітарно-гігієнічних норм у місцях розташування джерел водопостачання та водокористування, для забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини та водних екосистем, досягнення / підтримання «доброго» екологічного та хімічного стану масивів поверхневих вод, а також «доброго» екологічного потенціалу штучних або істотно змінених масивів поверхневих вод». Така надмірно складна й еклектична мета є компіляцією вимог ст. 21-1, ч. 1 ст. 38, ч. 1 ст. 37 ВКУ, ч. 3 ст. 33 ЗУПОНПС та ч. 2 ст. 29 ЗУППВТПВ. У зв'язку з цим виникають питання про можливість досягнення логічного змістовного поєднання зазначених цілей та одночасного дотримання відповідних критеріїв шляхом використання одного правового інструменту – нормативів ГДС. Можна припустити, що відповіді будуть негативними.

В українському нормативному документі охорони вод [24, п. 8] визначено: «Контрольний створ, у якому мають дотримуватися санітарно-гігієнічний та рибогосподарський нормативи якості води, визначається <…> не нижче 500 метрів від місця скидання зворотних вод на ділянках водних об'єктів, які використовуються для задоволення питних і господарсько-побутових потреб, на відстані одного кілометра вище від найближчого за течією пункту водокористування, а на водоймах – в радіусі одного кілометра від пункту водокористування». Це означає, що у загальному випадку санітарно-гігієнічні та рибогосподарські нормативи ГДК в контрольних створах можуть не відповідати ЕНЯВ, які визначаються за вимогами Методики [22]. Зазначена розбіжність ***створює колізії між двома видами цільових екологічних та господарських вимог*** для визначення нормативів ГДС, а отже, перешкоджає реалізації українського РСЗР. Також слід взяти до уваги, що українське законодавче визначення терміну «забруднення» принципово відрізняється від європейського, що визначено авторами даної статті [25].

Висновки й перспективи подальших досліджень. У 2024 р. в українському водному законодавстві закінчено створення відповідної нормативно-методичної бази й повинна здійснюватися оцінка стану якості вод та регулювальний вплив на її якість за екосистемним підходом, подібно європейському законодавству. Головні еколого-правові механізми й інструменти реалізації відповідних правовідносин належать еколого-правовому інституту ОЯВР і його підінституту РСЗР. Таке наближення до європейського водного законодавства вимагає термінологічної коректності й поняттєвої відповідності зазначеного інституту. Ключовими елементами екосистемного підходу є його головні інструменти – нормативи ЕНЯВ у ВКУ та ЕСЯ у ВРД відповідно.

Український ЕНЯВ є поняттєво обмеженим лише водою та формально відмінним від ЕСЯ (норматив *vs* стандарт), що може породжувати певну плутанину у плануванні та реалізації заходів ПУРБ. Найголовнішою змістовною відмінністю ЕНЯВ від ЕСЯ є інтегрований (комплексний) характер першого терміну стосовно хімічних та інших показників стану води, що вимагає наявності лише одного нормативу ЕНЯВ для певного масиву вод. Тобто український ЕНЯВ за визначенням

ВКУ спрямовано одразу на загальну характеристику стану води в цілому, а не на окремі компоненти та показники її стану і якості. За цією ознакою українське законодавче визначення ЕНЯВ не відповідає європейському визначенню ЕСЯ і не дозволяє імплементувати європейське регулювання скидання пріоритетних ЗР. Позбавитися зазначених невідповідностей можна шляхом внесення змін у ВКУ. Термін ЕНЯВ також використовується в ЗУППВТПВ, де його невідповідність ЕСЯ збільшується порівняно з ВКУ через додаткову вимогу урахування «державних гігієнічних та протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів».

В українських ПНПА, змінених лише у 2024 р., зроблено спробу виправити наслідки зазначеної змістовної невідповідності у практичній діяльності шляхом застосування нормативів, подібних до європейських ЕСЯ. Внаслідок цього без внесення змін у ВКУ методичними документами було затверджено ЕНЯВС, зміст яких не відповідає законодавчим визначенням ВКУ та ЗУППВТПВ. Крім того, типоспецифічність затверджених ЕНЯВС стосовно характеристик масивів вод, на які здійснено поділ водних об'єктів, перешкоджає загальнодержавній уніфікації екологічної політики у сферах екологічної безпеки та господарського користування водними екосистемами і їх властивостями.

Перспективними напрямами подальших досліджень є визначення в українському водному законодавстві правових особливостей поділення ЗР на європейські категорії основні, пріоритетні (включаючи небезпечні) та специфічні, а також імплементація європейського поняття «захищених зон», особливо для умов повоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Водна стратегія України на період до 2050 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9.12.2022 р. № 1134-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-%D1%80#Text (дата звернення: 22.08.2024).
2. Водний кодекс України: від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. *ВВР*. 1995. № 24. Станом на 19.04.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2% D1%80#Text (дата звернення: 22.08.2024).
3. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року (затв. Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text (дата звернення: 22.08.2024).
4. Уберман В., Васьковець Л. 2023. Поняття «забруднення» у водному законодавстві України і ЄС та вимоги повоєнної екологічної безпеки. *Law. State. Technology*, 2, С. 16–24. DOI: https://doi.org/10.32782/LST/2023-2-3 (дата звернення: 22.08.2024).
5. Уберман В.І., Васьковець Л.А. 2024. Принципи і механізми європейського й українського правового регулювання скидання пріоритетних забруднювальних речовин. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* Том 35 (74). № 3. С. 82–90. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/13 (дата звернення: 22.08.2024).
6. Чопко Х.І. 2019. Окремі правові аспекти екологічного нормування в Україні та шляхи його вдосконалення. *Право і суспільство.* № 6. С. 184–189. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-1-31 (дата звернення: 22.08.2024).
7. Суєтнов Є.П. 2020. До питання про визнання екосистемного підходу квінтесенціальним принципом екологічного права. *Проблеми законності*. Вип. 149. С. 92–113. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.201995 (дата звернення: 22.08.2024).
8. Cherkashyna, M. 2024. Ecosystem Approach as the Basis of Water Legal Relations in Ukraine. In: The Palgrave Handbook of Environmental Policy and Law. Palgrave Studies in Sustainable Futures. Palgrave Macmillan, Cham. Living reference work entry. First Online: 13 June 2024. Pp. 1–9. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-30231-2_14-1 (дата звернення: 22.08.2024).
9. Cherkashyna, M. 2024. Environmental Policy of Ukraine in the Field of Water Legal Relations. In: The Palgrave Handbook of Environmental Policy and Law. Palgrave Studies in Sustainable Futures. Palgrave Macmillan, Cham. Pp. 1–12. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-30231-2_15-1 (дата звернення: 22.08.2024).
10. Антонюк У.В. Захист екологічних прав в Україні в умовах військової агресії. 2022. *Право та державне управління*. №3. С. 42 – 47. DOI https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.6 (дата звернення: 22.08.2024).

11. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/60/oj (дата звернення: 22.08.2024).
12. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Вид-во «Юр. думка». 2005. 848 с.
13. Кобецька Н. Р. Екологічне право України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер. 2008. 352 с.
14. V.J. Inglezakis, S.G. Poulopoulos, E. Arkhangelsky, A.A. Zorpas, A.N. Menegaki. Chap. 3 Aquatic Environment. 2016. In: Environment and Development. Basic Principles, Human Activities, and Environmental Implications. Elsevier B.V. Pages 137–212. URL: https://doi.org/10.1016/B978-0-444-62733-9.00003-4 (дата звернення: 22.08.2024).
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
16. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України № 1264-XII від 25 червня 1991 року. Станом на 29.06.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (дата звернення: 22.08.2024).
17. Про питну воду та питне водокористування: Закон України № 2918-III від 10 січня 2002 року. Станом на 01.10.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text (дата звернення: 22.08.2024).
18. Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» від 23 жовтня 2000 року: станом на 31.10.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962#Text (дата звернення: 22.08.2024).
19. World Health Organization. Dioxins. 29 Nov. 2023. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/dioxins-and-their-effects-on-human-health (дата звернення: 22.08.2024).
20. Терміни та визначення водних Директив Європейського Союзу / С.О. Афанасьєв, В.С. Бабчук, О.В. Бонь та ін. К.: Інтерсервіс, 2015. 32 с. DOI: https://doi.org/10.13140/RG.2.1.1604.2969 (дата звернення: 22.08.2024).
21. Екологічні нормативи якості води для визначення екологічного стану масиву поверхневих вод. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 01 квітня 2024 року № 332. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z0789-24#Text (дата звернення: 22.08.2024).
22. Методика віднесення масиву поверхневих вод до одного з класів екологічного та хімічного станів масиву поверхневих вод, а також віднесення штучного або істотно зміненого масиву поверхневих вод до одного з класів екологічного потенціалу штучного або істотно зміненого масиву поверхневих вод. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 14 січня 2019 року № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-19#n115 (дата звернення: 22.08.2024).
23. Порядок розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та Перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.09.1996 р. № 1100, із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ від 13.12.2017 № 1091. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1100-96-%D0%BF#Text (дата звернення: 22.08.2024).
24. Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 1999 р. № 465. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/465-99-%D0%BF#Text (дата звернення: 24.06.2024).
25. Уберман В., Васьковець Л. 2020. Проблеми імплементації базових європейських екологічних понять у водне законодавство України. *Юридичний вісник*, № 1. С. 237–245. DOI https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1617 (дата звернення: 24.06.2024).

УДК 349.4:332.27 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.29

ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Федчишин Д.В.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права,
Запорізький національний університет
ORCID: 0000-0002-1565-8150

Федчишин Д.В. Земельно-правові аспекти застосування медіації в Україні.

У статті досліджуються земельно-правові аспекти застосування в Україні такого виду альтернативних способів вирішення спорів, як медіації. Визначено, що медіація має глибокі історичні корені та еволюціонувала протягом століть, перетворившись на сучасний інструмент для врегулювання спорів. Приділено увагу розгляду ролі посередників для вирішення спорів в різних культурах і суспільствах протягом багатьох тисяч років. Констатується, що сучасна медіація як інституціоналізований процес виникла в XX столітті, особливо після Другої світової війни. Вона стала інструментом для вирішення не лише міжособистісних або громадських конфліктів, але й бізнесових, трудових, міжнародних і навіть правових суперечок.

Встановлено, що в Україні медіація почала активно розвиватися на початку 2000-х років, коли зростала потреба в альтернативних методах вирішення спорів, які б допомагали знизити навантаження на судову систему та вирішувати конфлікти швидше і дешевше. Прийняття Закону України «Про медіацію» у листопаді 2021 року стало важливим кроком для визнання цього процесу на державному рівні. У статті приділено увагу аналізу його положень. Акцентовано увагу на тому, що цей закон все ще потребує адаптації до специфіки земельних відносин.

Відзначається, що медіація в земельних спорах може застосовуватися в різних ситуаціях, що виникають у зв'язку з володінням, використанням або управлінням земельними ділянками. Автором також визначено перспективні сфери застосування медіації у земельних правовідносинах, а саме: 1) визначення меж земельних ділянок; 2) порядок користування землею; 3) порушення екологічних норм. Наголошується, що медіація в земельних спорах в Україні має великі перспективи, особливо з огляду на потребу в прискоренні вирішення конфліктів та розвантаженні судової системи. Встановлено, що сьогодні багато землевласників і учасників земельних відносин не мають достатньої інформації про медіацію як інструмент для вирішення спорів або не довіряють його ефективності. Стверджується, що медіація потребує належної підтримки та співпраці з державними інституціями, що також сприятиме більшій ефективності вирішення спорів.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, земельні спори, позасудовий спосіб, медіація, землекористування, земельні правовідносини, земельне право, права на землю.

Fedchyshyn D.V. Land-legal aspects of applying of mediation in Ukraine.

This article explores the land-legal aspects of applying mediation, a form of alternative dispute resolution, in Ukraine. It is established that mediation has deep historical roots and has evolved over the centuries into a modern tool for conflict resolution. Attention is given to the role of mediators in resolving disputes across various cultures and societies for thousands of years. It is noted that contemporary mediation, as an institutionalized process, emerged in the 20th century, particularly after World War II, becoming a tool not only for resolving interpersonal or community conflicts but also for business, labor, international, and even legal disputes.

In Ukraine, it has been found that mediation began to actively develop in the early 2000s, when the need for alternative dispute resolution methods grew. These methods were aimed at reducing the burden on the judicial system and providing faster, more cost-effective conflict resolution. The adoption of the Law of Ukraine «On Mediation» in November 2021 marked an important step toward recognizing this

process at the state level. The article provides an analysis of its provisions, emphasizing that this law still requires adaptation to the specificities of land relations.

It is highlighted that mediation in land disputes can be applied in various situations related to the ownership, use, or management of land plots. The author identifies several prospective areas for the application of mediation in land legal relations, specifically: 1) boundary disputes over land plots; 2) land use procedures; and 3) violations of environmental regulations. The article stresses that mediation in land disputes in Ukraine has significant potential, particularly given the need to expedite conflict resolution and alleviate the pressure on the judicial system. It is established that many landowners and participants in land relations currently lack sufficient information about mediation as a dispute resolution tool or do not trust its effectiveness. The article asserts that mediation requires adequate support and cooperation with state institutions, which will also contribute to more effective dispute resolution.

Key words: alternative dispute resolution, land disputes, extrajudicial method, mediation, land use, land relations, land law, land rights.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку правової системи України медіація набуває все більшої актуальності як інструмент альтернативного вирішення спорів. Зважаючи на перевантаженість судової системи та тривалість розгляду справ, особливо у сфері земельних відносин, медіація стає важливим механізмом для швидкого, ефективного і мирного вирішення конфліктів. Цей процес дозволяє сторонам досягти взаємовигідних домовленостей, уникаючи тривалих судових процедур, значних витрат та погіршення відносин.

Особливо важливою медіація є для вирішення земельних спорів, оскільки такі конфлікти мають комплексний характер і можуть стосуватися як приватних інтересів, так і суспільних потреб. Земельні спори часто виникають між сусідами, членами родин або громадами, що робить збереження позитивних взаємин між сторонами критично важливим. Медіація в таких випадках дає змогу сторонам знайти компромісне рішення, яке враховує інтереси всіх учасників, зберігаючи соціальний мир та уникаючи ескалації конфлікту.

На тлі сучасних реформ у сфері земельних відносин в Україні, зокрема відкриття ринку землі та активізації земельних угод, потреба у швидкому і справедливому вирішенні конфліктів зростає. Медіація стає одним із ключових способів забезпечення стабільності у земельних правовідносинах, допомагаючи сторонам конфлікту швидко досягати згоди і уникати тривалих судових процесів. Це підкреслює її важливу роль у правовій системі та актуальність в умовах сьогодення.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового забезпечення вирішення земельних спорів, включно із застосуванням медіації, було детально вивчене багатьма вітчизняними науковцями-правознавцями. Серед них особливо варто відзначити таких дослідників, як О.Г. Бондар, Д.В. Бусуйок, Т.П. Валянська, В.А. Духневич, І.В. Ігнатенко, Н.В. Карпінська, Т.О. Коваленко, І.В. Костяшкін, П.Ф. Кулинич, Т.В. Курман, Л.В. Лейба, Т.В. Лісова, В.В. Носік, А.М. Мірошниченко, В. Ю. Уркевич, М.В. Шульга та інші. Їхні роботи значно сприяли розвитку правових підходів до вирішення земельних конфліктів і впровадженню медіації як ефективного інструменту в цій сфері.

Метою статті є дослідження земельно-правових аспектів застосування медіації в України.

Виклад основного матеріалу. Медіація як спосіб вирішення конфліктів та спорів має глибокі історичні корені та еволюціонувала протягом століть, перетворившись на сучасний інструмент для врегулювання спорів. Медіація не є сучасним винаходом, адже вона використовувалася в різних культурах і суспільствах протягом багатьох тисяч років.

Роль посередників у вирішенні конфліктів була поширеною ще в античні часи. У Стародавній Греції процес медіації існував як частина системи вирішення спорів між полісами та окремими громадянами. Важливість особистих стосунків і репутації була вагомим мотивом для примирення. У Стародавньому Римі також використовувалися посередники (звані «intermediarii»), щоб допомогти сторонам вирішити спори мирним шляхом без залучення суду.

Одним із найдавніших свідчень застосування медіації є практика конфуціанської філософії в Китаї. Конфуціанські вчення підкреслювали гармонію у суспільстві, а також важливість примирення і врегулювання конфліктів через діалог. Посередники допомагали сторонам досягти згоди, щоб уникнути відкритої ворожнечі. В Індії система «панчаят» передбачала залучення ради старійшин для вирішення конфліктів у громадах. Ця практика залишалася поширеною століттями і зберігається в деяких регіонах донині. Її мета – вирішити конфлікти шляхом порад і домовленостей.

У багатьох африканських традиційних суспільствах також існували практики медіації. Лідери племен або старійшини діяли як посередники, допомагаючи сторонам дійти згоди. Мета полягала в тому, щоб не тільки вирішити конфлікт, а й відновити мир і гармонію в громаді.

Медіація також відігравала важливу роль у ранньохристиянській громаді, де духовні лідери або єпископи допомагали вирішувати конфлікти між членами громади, зберігаючи мир і співпрацю.

Незважаючи на те, що практика медіації існує тисячоліттями, сучасна медіація як інституціоналізований процес виникла в XX столітті, особливо після Другої світової війни. Вона стала інструментом для вирішення не лише міжособистісних або громадських конфліктів, але й бізнесових, трудових, міжнародних і навіть правових суперечок.

Перш за все, вона набула поширення в країнах англо-саксонського права – США, Австралії, Великій Британії, а вже пізніше стала поступово поширюватися і в Європі [1, с. 171].

Одним із перших випадків інституційного впровадження медіації стала її практика в трудових спорах у США. У 1926 році в Сполучених Штатах був створений Національний рада по трудових відносинах (National Labor Relations Board), де впроваджувалися методи медіації для вирішення конфліктів між роботодавцями та працівниками. Ця практика швидко довела свою ефективність. У 1960–1970-х роках в США виникло багато громадських рухів, пов'язаних з громадянськими правами, екологічними проблемами та антиколоніальними настроями. Медіація почала використовуватися для врегулювання соціальних конфліктів та спорів між державою і громадами, оскільки влада шукала способи уникнення насильства.

У 1970–1980-х роках медіація почала поширюватися в країнах Європи та світу як ефективний спосіб вирішення цивільних і комерційних спорів. Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (ООН) і Європейський Союз, активно заохочували її застосування для мирного врегулювання конфліктів на різних рівнях.

З розвитком медіації багато країн почали впроваджувати законодавчі норми, що регулюють цей процес. У 1996 році був прийнятий перший важливий міжнародний документ – Закон про медіацію в США, який став моделлю для багатьох країн. У 2008 році Європейський Союз прийняв Директиву про медіацію, яка встановила загальні принципи та стандарти для медіації в країнах-членах ЄС. Це сприяло активному розвитку медіації в комерційних та цивільних спорах у Європі.

ООН та інші міжнародні організації активно підтримують медіацію як інструмент для мирного врегулювання конфліктів. Медіація використовується у вирішенні міжнародних суперечок, конфліктів між державами, а також під час мирних переговорів у постконфліктних зонах.

Загальним для всіх напрямків застосування медіації є те, що вона базується на кількох ключових принципах, що роблять її унікальним процесом:

1) добровільність. Участь у медіації є добровільною для обох сторін. Жодна зі сторін не може бути примушена до участі або до прийняття якогось рішення. Це сприяє тому, що сторони більш відкрито йдуть на діалог і шукають взаємовигідні рішення;

2) нейтральність медіатора. Медіатор повинен залишатися нейтральним і неупередженим. Його завдання – сприяти діалогу, але не впливати на рішення. Медіатор не може ухвалювати рішення або схиляти сторони до певного результату;

3) конфіденційність. Усе, що відбувається під час медіації, є конфіденційним і не може бути розкрито стороннім особам без згоди обох сторін. Це особливо важливо для збереження довіри між сторонами та для того, щоб вони могли вільно висловлювати свої думки та інтереси.

4) контроль сторін над процесом. На відміну від суду, де суддя приймає остаточне рішення, в медіації сторони мають повний контроль над процесом і кінцевим результатом. Вони самі визначають, як має бути вирішений конфлікт, а медіатор лише допомагає їм у цьому.

На думку Н.А. Мазаракі, медіація є альтернативним способом вирішення спорів, що, з одного боку, відображає високий рівень розвитку правової культури суспільства, а з іншого – дозволяє сторонам обирати найефективніший і прийнятний для них варіант спору на основі фундаментальних принципів права, які відображають визначні цінності суспільного розвитку, такі як добросовісність, розумність, справедливість [2, с. 5].

Л.В. Лейба, наголошуючи на високій ефективності використання юрисдикційного та неюрисдикційного захисту земельних прав, зазначає, що неюрисдикційний підхід передбачає захист суб'єктивного земельного права шляхом самостійних дій конкретної особи, не залучаючи державні або інші уповноважені органи [3, с. 7]. Це ж стосується і медіації.

В Україні медіація почала активно розвиватися на початку 2000-х років, коли зростала потреба в альтернативних методах вирішення спорів, які б допомагали знизити навантаження на судову систему та вирішувати конфлікти швидше і дешевше. Прийняття Закону України «Про медіацію» [4] у листопаді 2021 року стало важливим кроком для визнання цього процесу на державному рівні. Закон визначив правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Проте, як стверджує М.Б. Кравчик, у порівнянні з європейськими країнами процес впровадження медіації в правовий простір України здійснюється повільними темпами [5, с. 120].

З огляду на особливості розвитку в минулому та перспективи в майбутньому, актуалізується необхідність застосування медіації в земельно-правовій сфері. Зокрема, медіація в земельних спорах може застосовуватися в різних ситуаціях, що виникають у зв'язку з володінням, використанням або управлінням земельними ділянками.

До перспективних сфер застосування можна віднести:

- визначення меж земельних ділянок. Часто сусіди або власники суміжних ділянок стикаються з питаннями точного встановлення меж. Це може виникнути через невірно проведену геодезичну зйомку, неточності в кадастрових документах або через фізичне перенесення меж. В умовах проведення земельного реформування питома вага межових спорів суттєво зросла [6, с. 78]. Як вказує О.І. Настіна, сьогодні межові спори є найпоширенішими в Україні серед інших земельних спорів. Однак судові способи їх вирішення переважно неефективні, такі, що не задовольняють сторін спору, адже не вирішують конфлікт, що виник між сторонами [7, с. 131]. Більш того, судовий розгляд таких питань може затягнутися, а медіація дозволяє сторонам самостійно домовитися про точку розмежування, спираючись на реальні потреби та обставини. Медіатор допоможе їм знайти рішення, що враховує їхні потреби та запобігає ескалації конфлікту;

– порядок користування землею. Конфлікти часто виникають між власниками земельних ділянок та орендарями, коли сторони не можуть узгодити умови оренди, терміни, орендну плату або спосіб використання земель. Медіатор допомагає сторонам знайти компроміс, який враховуватиме інтереси обох сторін та запобігає розірванню відносин;

– порушення екологічних норм. Спори можуть виникати через неправомірне використання земель, що призводить до забруднення або інших негативних екологічних наслідків. Наприклад, якщо одна зі сторін вирубує ліс на своїй ділянці або використовує хімікати, які забруднюють ґрунти сусідньої ділянки. Медіація може допомогти сторонам знайти рішення, що мінімізує шкоду і відновить баланс.

Медіація можлива у спорах, що виникають із земельних правовідносин щодо: визначення меж земельної ділянки; надання або передачі земельної ділянки; усунення порушення прав власника земельної ділянки чи землекористувача; усунення перешкод в користуванні земельною ділянкою; встановлення сервітуту; визначення порядку користування земельною ділянкою тощо [8, с. 215].

Як наголошується в земельно-правовій літературі, важливо враховувати законодавче забезпечення медіації у сфері земельних відносин. Наявність чіткої правової бази та підтримки державних органів сприяє успішному впровадженню медіаційних процедур та забезпечує легітимність ухвалених рішень [9, с. 89].

В той же час, незважаючи на численні переваги, медіація не завжди є найкращим варіантом вирішення конфлікту. Вона може бути недоцільною у таких випадках:

– одна зі сторін відмовляється від переговорів. Якщо одна зі сторін категорично не бажає йти на компроміс або навіть брати участь у діалозі, медіація втрачає свій сенс;

– спір має виключно юридичний характер. Якщо питання стосується чітко правових аспектів (наприклад, коли потрібно підтвердити правовий статус документів або вирішити питання правової інтерпретації), медіація може бути недостатньою і краще звернутися до суду.

ƨ нерівність сторін. Якщо одна зі сторін значно сильніша за іншу (наприклад, великий землевласник і дрібний фермер), існує ризик, що слабша сторона не зможе захистити свої інтереси в повній мірі. У таких випадках суд може надати більше захисту слабшій стороні.

Хоча закон «Про медіацію» прийнятий, він все ще потребує адаптації до специфіки земельних відносин. Особливо важливим є питання про те, як забезпечити дотримання досягнутих угод і їх виконання у випадках, коли одна зі сторін може не виконувати домовленості. Для ефективного використання медіації необхідні висококваліфіковані медіатори, особливо у специфічних сферах,

таких як земельні відносини. Наразі в Україні ще не сформована широка мережа медіаторів з досвідом роботи у таких складних конфліктах.

Крім того, незважаючи на потенціал медіації, сьогодні багато землевласників і учасників земельних відносин не мають достатньої інформації про цей інструмент або не довіряють його ефективності. Багато людей все ще вважають судовий процес єдиним легітимним способом вирішення спорів. Тому медіація потребує належної підтримки та співпраці з державними інституціями, що також сприятиме більшій ефективності. Успіх медіації залежить від готовності державних і судових органів підтримувати та визнавати рішення, досягнуті через медіацію.

Висновок. Медіація як метод вирішення конфліктів має довгу історію, що сягає тисячоліть. Вона розвивалася в різних культурах і періодах, еволюціонуючи від неформальних практик до інституціоналізованого правового процесу. Сьогодні медіація є універсальним інструментом, що дозволяє сторонам знаходити взаємовигідні рішення, зберігаючи стосунки і уникати тривалих судових процесів.

Медіація в земельних спорах в Україні має великі перспективи, особливо з огляду на потребу в прискоренні вирішення конфліктів та розвантаженні судової системи. Проте для повноцінного розкриття потенціалу медіації необхідні додаткові зусилля з боку держави, юридичної спільноти та громадянського суспільства щодо інформування, навчання та забезпечення справедливості у цьому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Федчишин Д.В. Практика медіації за законодавством зарубіжних країн як спосіб захисту прав на землю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2018. Вип. 51. Том 1. С. 170–173. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.51-1.pdf.
2. Мазаракі Н.А. *Медіація в Україні: теорія та практика*: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 276 с.
3. Лейба Л.В. Правове регулювання вирішення земельних спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 18 с.
4. Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2022. № 7. Ст. 51. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.
5. Кравчик М.Б. Світовий досвід функціонування медіації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 10. С. 119–123.
6. Шульга М.В., Ігнатенко І.В., Федчишин Д.В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. № 1 (42). С. 75–81.
7. Настіна О.І. Медіація як альтернативний та ефективний спосіб вирішення межових земельних спорів. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2014. № 3. С. 129–134.
8. Федчишин Д.В. Медіація як альтернативний спосіб захисту прав на землю. *Публічне право.* 2018. № 3. С. 211–218. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/31/25.pdf.
9. Валянська Т.П. Альтернативне вирішення конфліктів у сфері земельних відносин: правові аспекти: *дис. ... канд. юрид. наук*: Волинський національний університет імені Лесі Українки. Одеса, 2024. 199 с.

УДК 349.42
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.30

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ КООПЕРАЦІЮ

Хріщева О.Г.,
аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
e-mail: Neykova@i.ua

Хріщева О.Г. Теоретико-правові засади ґендерної рівності у законодавстві про сільськогосподарську кооперацію.

Статтю присвячено дослідженню теоретико-правових засад ґендерної рівності у законодавстві про сільськогосподарську кооперацію. Ґендерна рівність, яка є однією із цілей сталого розвитку, що були проголошені у 2015 році резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй № 70/1, – це запорука демократичного розвитку держав, високого рівня продуктивності праці у сільському господарстві, забезпечення продовольчої безпеки тощо. В умовах сьогодення у сільському господарстві, яке є однією із провідних сфер економіки України, зокрема у сфері сільськогосподарської кооперації, між жінками та чоловіками спостерігається значний ґендерний розрив, жінки, що мешкають у сільській місцевості, стикаються з рядом проблем та зазнають різних форм дискримінації, що є недопустимим. У статті розглянуто історичну ретроспективу участі жінок у кооперативному русі крізь призму діяльності Міжнародного кооперативного альянсу. Визначено, що в рамках європейської інтеграції, всебічна промоція ґендерної рівності у кооперативному секторі економіки України має стати однією із ключових рис національного кооперативного руху. У статті сформовано авторську періодизацію розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її законодавчого забезпечення та виокремлено шість періодів. Встановлено, що різні періоди розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні, зокрема в контексті її законодавчого забезпечення, характеризуються приділенням недостатньої уваги питанню ґендерної рівності між жінками та чоловіками у сільськогосподарських кооперативах. Зроблено висновок, що законодавство України про сільськогосподарську кооперацію залишається неповноцінно ґендерно-орієнтованим та ґендерно-чутливим, оскільки досі не містить окремого принципу ґендерної рівності у кооперативах, сільськогосподарських кооперативах, закріплення якого є вкрай важливим для підкреслення значущості та пріоритетності питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у кооперативному секторі економіки України. У статті наголошено на необхідності доповнення законодавства про сільськогосподарську кооперацію окремим принципом ґендерної рівності.

Ключові слова: ґендерна рівність, сільськогосподарська кооперація, сільськогосподарський кооператив, кооператив, законодавство про сільськогосподарську кооперацію.

Khrishcheva O.G. Theoretical and legal foundations of gender equality in legislation on agricultural cooperation.

The article is dedicated to the investigation of theoretical and legal foundations of gender equality in legislation on agricultural cooperation. Gender equality is one of the sustainable development goals. In today's conditions in agriculture, which is one of the leading spheres of the Ukrainian economy, including the sphere of agricultural cooperation, there is a significant gender gap between women and men, women, who live in rural areas, face a number of problems and various forms of discrimination, that is unacceptable. The article considers the historical retrospective of the women's participation in cooperative movement through the prism of the ICA activities. It is determined that within the framework of European integration, the comprehensive promotion of gender equality in the cooperative sector of the economy of Ukraine should become one of the key factors of the national cooperative movement. In the article the author's periodization of the development of agricultural cooperation in independent

Ukraine in the context of its legislative support, which is divided into six periods, is formed. It has been established that different periods of development of agricultural cooperation in independent Ukraine, in particular in the context of legislative support, are characterized by insufficient attention to gender equality between women and men in agricultural cooperatives. It has been concluded that the legislation of Ukraine on agricultural cooperation remains incompletely gender-oriented and gender-sensitive, since it still does not contain a separate principle of gender equality in cooperatives, agricultural cooperatives, the consolidation of which is extremely important to emphasize the significance and priority of the ensuring equal rights and opportunities for women and men in the cooperative sector of the Ukrainian economy. The article emphasizes the need to supplement legislation on agricultural cooperation with the separate principle of gender equality.

Key words: gender equality, agricultural cooperation, agricultural cooperative, cooperative, legislation on agricultural cooperation.

Постановка проблеми. Питання забезпечення ґендерної рівності у всіх сферах життя, зокрема сільському господарстві, є одним із ключових для всього цивілізованого світу, оскільки ґендерна рівність є запорукою сталого та демократичного розвитку держав, високого рівня продуктивності праці у сільському господарстві, забезпечення продовольчої безпеки тощо. Втім, Європейська комісія підкреслює, що «…жодна країна світу наразі не знаходиться на шляху до повного досягнення ґендерної рівності та розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчат до 2030 року» [1]. Україна не є винятком. В умовах сьогодення у сільському господарстві, яке є однією із провідних сфер економіки України, зокрема у сфері сільськогосподарської кооперації, між жінками та чоловіками спостерігається значний ґендерний розрив, наявність якого обумовлюється багатьма чинниками. Різні періоди розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні, зокрема в контексті її *законодавчого забезпечення,* характеризуються приділенням недостатньої уваги питанню ґендерної рівності між жінками та чоловіками у сільськогосподарських кооперативах. Не зважаючи на прийняття 21 липня 2020 року Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції, законодавство України про сільськогосподарську кооперацію залишається неповноцінно ґендерно-орієнтованим та ґендерно-чутливим, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета дослідження. Мета статті полягає у дослідженні теоретико-правових засад ґендерної рівності у законодавстві про сільськогосподарську кооперацію, окресленні періодизації розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її *законодавчого забезпечення*, виявленні прогалин у законодавстві про сільськогосподарську кооперацію, які перешкоджають повноцінному забезпеченню ґендерної рівності у кооперативах, та пошуку шляхів для їх нівелювання.

Стан опрацювання проблематики. Різні аспекти участі жінок у кооперативному русі, як на міжнародному, так і на національному рівні, досліджувалися у працях Н.І. Земзюліної, О. Медвідь, Г. Гриценко, С. Буртак, Л. Нечипоренко, М. Руденко та інших науковців. Разом з тим, у науковій літературі залишається малодослідженим питання розвитку кооперативного законодавства України, зокрема законодавства про сільськогосподарську кооперацію, в контексті ґендерних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Якщо звернутись до історичної ретроспективи участі жінок у кооперативному русі, можна відзначити, що на міжнародному рівні тривалий час приділяється увага питанню забезпечення ґендерної рівності у кооперативах.

Так, в рамках Міжнародного кооперативного альянсу з 1921 по 1966 роки функціонувала Міжнародна кооперативна жіноча гільдія («у 1963 р. вона поєднувала понад 27 млн. жінок – кооператорів з 30 країн» [2, с. 69]), яка у 1966 році трансформувалась у Жіночу кооперативну консультативну раду, що «…консультувала МКА з проблем жіночого кооперативного руху, проводила освітню й дослідницьку діяльність, встановлювала контакти з жінками-кооператорами та національними жіночими організаціями, вела боротьбу за рівні права жінок та чоловіків в освіті, професійному навчанні, оплаті праці, в висуванні на керівні посади, а також співпрацювала з ООН та її спеціалізованими установами, іншими міжнародними організаціями» [3, с. 158].

У 1974 році реорганізовано Жіночу кооперативну консультативну раду та створено Комітет жінок-кооператорів. Варто підкреслити, що цей допоміжний комітет МКА об'єднав «…представників споживчих, сільськогосподарських, виробничих і житлових кооперативів» [3, с. 158].

Наразі у складі Міжнародного кооперативного альянсу діє Комітет з ґендерної рівності (The Gender Equality Committee), діяльність якого сприяє ґендерній інтеграції та ґендерній рівності у кооперативах.

У своїй заяві «Accelerating progress in gender equality through cooperatives», присвяченій святкуванню Міжнародного жіночого дня у 2024 році, Комітет з ґендерної рівності Міжнародного кооперативного альянсу підкреслив, що «кооперативи є цінним рушієм ґендерної рівності. Пропонуючи можливості для економічної незалежності та участі в колективних діях, кооперативи приносять користь не лише жінкам, а й усій громаді – ця динаміка може змінити колективне мислення таким чином, щоб вплинути на наступні покоління» [4].

Важливо відзначити, що ґендерна рівність є однією із цілей сталого розвитку, які були проголошені у 2015 році резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй № 70/1 та які розглядаються як «…універсальний заклик до дій щодо скорочення бідності, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 року усі люди жили в мирі і достатку» [5].

У свою чергу забезпечення ґендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат передбачено Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

Станом на сьогодні відзначається, що в Україні «ґендерна рівність залишається одним із основних пріоритетів уряду України» [6]. При цьому на практиці, на жаль, у сільському господарстві, зокрема у сфері сільськогосподарської кооперації, спостерігається значний ґендерний розрив між жінками та чоловіками, жінки, що мешкають у сільській місцевості, стикаються з рядом проблем та зазнають різних форм дискримінації, що є недопустимим.

Так, С. Буртак, Л. Нечипоренко, М. Руденко та інші автори праці «Розширення прав та можливостей сільських жінок: розробка ґендерно чутливого законодавства та національних програм», опублікованої у 2013 році, окреслюють доволі широкий спектр проблемних питань, з якими стикаються жінки, що мешкають у сільській місцевості, та які продовжують залишатися актуальними станом на сьогодні: «…обмежений доступ сільських жінок до ресурсів та користування ними, відсутність сучасних умов для цивілізованого побуту, важкі немеханізовані умови праці, обмежений доступ до навчання новим технологіям та неможливість придбати технічні засоби для ведення господарства, обмежений доступ до кредитів, до участі в прийняття рішень, плануванні та контролюванні процесом створення та розвитку кооперативів» [7, с. 8].

Звертаємо увагу, що Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року містить окремий розділ «Множинна дискримінація та права жінок», який встановлює, що «результати дослідження «Ґендерні аспекти, розвиток сільського господарства та сільських територій – Україна», проведеного у 2021 році Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН, свідчать про обмежену доступність багатьох послуг, зайнятості та правосуддя для жінок, які проживають у сільській місцевості» [8].

Людмила Шемелинець, заступниця міністра аграрної політики та продовольства України, підкреслила, що «в сільській місцевості є актуальною проблема нерівності зарплат жінок та чоловіків» [9].

Також доцільно відзначається, що «…війна привнесла численні складнощі, які поглибили вже наявну ґендерну нерівність в українському суспільстві» [6].

На наше переконання, у реаліях сьогодення, в рамках європейської інтеграції, всебічна промоція ґендерної рівності у кооперативному секторі економіки має стати однією із ключових рис національного кооперативного руху.

Національне законодавство представлено значним масивом нормативно-правових актів, які регламентують різні аспекти діяльності сільськогосподарських кооперативів.

На окрему увагу заслуговує спеціальне кооперативне законодавство, провідними елементами якого є Закон України «Про кооперацію», Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» та Закон України «Про споживчу кооперацію», які не містять *дискримінаційних норм* за ознакою статі, проте які, на наш погляд, є неповноцінно ґендерно орієнтованими та ґендерно чутливими, оскільки досі не містять окремого принципу ґендерної рівності у кооперативах, сільськогосподарських кооперативах, закріплення якого є вкрай важливим та необхідним для підкреслення значущості та пріоритетності питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у кооперативному секторі економіки України, а також усунення існуючого на практиці дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків, що проживають у сільській місцевості, реалізовувати рівні права.

Ми пропонуємо розглянути авторську періодизацію розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її *законодавчого забезпечення*.

У хронологічному порядку виокремлюємо такі періоди: І період: 1992–1997 роки; ІІ період: 1997–2003 роки; ІІІ період: 2003–2009 роки; ІV період: 2009–2013 роки; V період: 2013–2020 роки; VI період: з 2020 року – до сьогодення.

Так, І період (1992–1997 роки) розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її *законодавчого забезпечення* ми пов'язуємо із прийняттям першого законодавчого акта у сфері кооперації незалежної України – Закону України «Про споживчу кооперацію», який визначив, що «діяльність споживчої кооперації будується на принципах добровільності членства, демократизму, соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва, вільного господарського функціонування на основі ринкових відносин» [10].

Зазначений закон, на жаль, не розкриває зміст окреслених принципів.

Відзначимо, що тогочасне національне законодавство не оперувало категорією «ґендерна рівність», втім станом на сьогодні чинна редакція Закону України «Про споживчу кооперацію» досі не передбачає поняття «ґендерна рівність», що, на нашу думку, є суттєвим упущенням, з урахуванням сучасних реалій, коли ґендерна рівність «…відіграє ключову роль у справі забезпечення миру та згоди у суспільстві, а також повноцінної реалізації людського потенціалу на основі сталого розвитку» [11].

ІІ період (1997–2003 роки) характеризується прийняттям профільного нормативно-правового акта – Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який закріплював принципи діяльності кооперативів у загальному вигляді, проте не містив положень, які б повноцінно вказували на орієнтованість цього нормативно-правового акта на забезпечення рівності між жінками та чоловіками-кооператорами, недопущення дискримінації за ознакою статі тощо.

ІІІ період: 2003–2009 роки: 10 липня 2003 року прийнято Закон України «Про кооперацію», який заклав основи функціонування *кооперації* в Україні та визначив основні принципи кооперації, серед яких принципи «добровільності вступу та безперешкодного виходу з кооперативної організації», «соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва» тощо, без розкриття їхнього змісту.

На наш погляд, цього недостатньо, враховуючи те, що в Україні все більшої г*остроти* набувають проблеми *ґендерної* нерівності.

Підкреслимо, що 08 вересня 2005 року було прийнято спеціальний Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який вперше закріпив дефініцію терміна «ґендерна рівність» на законодавчому рівні.

ІV період: 2009–2013 роки. У 2009 році було затверджено «Державну цільову економічну програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року», яка передбачала значну фінансову підтримку кооперативів.

Метою вказаної програми було визначено «удосконалення правових, соціально-економічних та організаційних умов для створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, формування їх інфраструктури, зняття перешкод на шляху до організованого аграрного ринку особистим селянським, фермерським господарствам та фізичним особам – сільськогосподарським товаровиробникам, підвищення рівня добробуту і зайнятості сільського населення» [12].

На жаль, вказана програма не зосереджувала уваги на стимулюванні просування ґендерної рівності у сільськогосподарських кооперативах, незважаючи на те, що в Україні проблема ґендерної нерівності у сільському господарстві вкрай актуальна та вже декілька років діяв Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

06 вересня 2012 року було прийнято ще один важливий з точки зору ґендерної проблематики нормативно-правовий акт – Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

V період: 2013–2020 роки. 19 січня 2013 року набула чинності нова редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який визначив, що «загальні принципи, поняття та норми утворення, забезпечення функціонування, управління та ліквідації сільськогосподарського кооперативу і кооперативних об'єднань, контроль за їх діяльністю, права та обов'язки їх членів … у таких кооперативах та об'єднаннях регулюються Законом України «Про кооперацію»» [13], який досі, на жаль, не оперує поняттям «ґендерна рівність».

VI період: з 2020 року – до сьогодення. 21 липня 2020 року прийнято Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції, який передбачив в рамках принципу добровільності та відкритості членства у сільськогосподарському кооперативі, сільськогосподарському коопера-

тивному об'єднанні «право вільного вступу до сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського кооперативного об'єднання будь-якої особи, яка … готова взяти на себе всі пов'язані з членством у такому кооперативі, кооперативному об'єднанні обов'язки, недискримінаційні за гендерною, соціальною, расовою, політичною, релігійною або іншими ознаками…» [14].

Вказаний нормативно-правовий акт, на відміну від Закону України «Про кооперацію» та Закону України «Про споживчу кооперацію», є більш спрямованим на включення основ ґендерної політики у кооперативні відносини, оскільки закріплює положення про «недискримінаційні за гендерною ознакою обов'язки», що відповідає принципу відкритості членства Міжнародного кооперативного альянсу. Втім, на наше переконання, цього недостатньо для повноцінного утвердження курсу на забезпечення ґендерної рівності у сільськогосподарській кооперації. Вкрай нагальним є закріплення окремого принципу ґендерної рівності у законодавстві про сільськогосподарську кооперацію, а саме Законі України «Про кооперацію» та Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», що сприятиме забезпеченню рівних прав та можливостей жінок і чоловіків-кооператорів.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що ґендерна рівність є запорукою сталого розвитку держав. При цьому, в умовах сьогодення у сільському господарстві, яке є однією із провідних сфер економіки України, зокрема у сфері сільськогосподарської кооперації, між жінками та чоловіками спостерігається значний ґендерний розрив, жінки, що мешкають у сільській місцевості, стикаються з рядом проблем та зазнають різних форм дискримінації. В рамках європейської інтеграції всебічна промоція ґендерної рівності у кооперативному секторі економіки України має стати однією із ключових рис національного кооперативного руху. У статті наведено авторську періодизацію розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні в контексті її *законодавчого забезпечення*. На жаль, різні періоди розвитку сільськогосподарської кооперації у незалежній Україні, зокрема в контексті її *законодавчого забезпечення,* характеризуються приділенням недостатньої уваги питанню ґендерної рівності у сільськогосподарських кооперативах. Визначено, що законодавство України про сільськогосподарську кооперацію залишається неповноцінно ґендерно орієнтованим та ґендерно чутливим, оскільки досі не містить окремого принципу ґендерної рівності у кооперативах, сільськогосподарських кооперативах, закріплення якого є вкрай важливим та необхідним для підкреслення значущості та пріоритетності питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у кооперативному секторі економіки України, а також усунення існуючого на практиці дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків, що проживають у сільській місцевості, реалізовувати рівні права. Наголошуємо на необхідності доповнення законодавства про сільськогосподарську кооперацію окремим принципом ґендерної рівності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. План дій із гендерної рівності: права жінок та дівчат є основою глобальної стратегії для гендерної рівності. Представництво Європейського Союзу в Україні: веб-сайт. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine (дата звернення: 02.10.2024).
2. Каран В. Міжнародний кооперативний альянс та провідні тенденції розвитку кооперативного руху в Східноєвропейському регіоні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. *Серія «Історичні науки».* 2008. Вип. 5. С. 164–169.
3. Земзюліна М.І. Становлення світового жіночого кооперативного руху (перша третина XX ст.). *Збірник наукових праць* «*Український селянин*». 2012. Вип. 13. С. 158–161.
4. ICA GEC's statement on the International Women's Day. International Cooperative Alliance: website. URL: https://ica.coop/en/media/library/statement/ica-gecs-statement-international-womens-day (дата звернення: 02.10.2024).
5. Що таке Цілі сталого розвитку? United Nations Development Programme. Ukraine: веб-сайт. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku (дата звернення: 02.10.2024).
6. Ґендерний профіль країни Україна. ЄС за ґендерну рівність: служба допомоги реформам. Липень 2023 року. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/ 03/ eu4genderhelpdesk_ukrainegenderprofile_2023-cgp_ukr_v5.pdf (дата звернення: 02.10.2024).
7. Розширення прав та можливостей сільських жінок: розробка ґендерно чутливого законодавства та національних програм. Інформаційно-консультативний жіночий центр. Київ: ФОП Москаленко О.М., 2013. 64 с.

8. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р.
9. Жінки у сільській місцевості отримують на 15% меншу зарплатню ніж чоловіки, – Людмила Шемелинець. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/zhinky-u-silskii-mistsevosti-otrymuiut-na-15-menshu-zarplatniu-nizh-choloviky-liudmyla-shemelynets (дата звернення: 02.10.2024).
10. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.1992 р. № 2265-XII. Дата оновлення: 01.01.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-12#Text (дата звернення: 02.10.2024).
11. Gender Equality. The unfinished business of our time. United Nations : website. URL: https://www.un.org/en/global-issues/gender-equality (дата звернення: 02.10.2024).
12. Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р. № 557. Втрата чинності: 07.07.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/557-2009-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.10.2024).
13. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР. Редакція від 19.01.2013 р. Втрата чинності: 15.11.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80/ed20130119#Text (дата звернення: 02.10.2024).
14. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX. Дата оновлення: 24.07.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/819-20#Text (дата звернення: 02.10.2024).

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 305
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.31

GENDER SYSTEM IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Anisimov D.,
associate professor of the department
of special physical training of the
Dnipro State University of Internal Affairs
doctor of philosophy in law
ORCID: 0000-0003-2893-8343

Anisimov D.O. Gender system in the National Police of Ukraine.

The article offers a thorough analysis of the influence of a gender approach on special physical training within the National Police of Ukraine, highlighting its significance as a crucial component of law enforcement officers' professional development. The author underscores the necessity of integrating gender equality principles into physical training processes, aligning with international standards to enhance the effectiveness of police officers.

Key aspects of developing tailored curricula that consider the physical and psychophysiological traits of different genders are examined. The analysis also emphasizes the importance of gender-oriented approaches, including mentoring initiatives and the establishment of an educational environment that ensures equal opportunities for both men and women.

Special focus is given to exploring international best practices in gender mainstreaming within police training and the potential for adapting successful strategies from other countries to the Ukrainian context, while being mindful of national and cultural specificities.

Additionally, the author evaluates the role of innovative technologies and psychological support in optimizing special physical training. Modern methodologies aimed at enhancing the quality of education and training for police officers, particularly in high-stress situations and under significant physical demands, are discussed.

Furthermore, the article identifies the main challenges the National Police of Ukraine faces in implementing gender approaches in the special physical training system, along with the future prospects for this initiative, particularly regarding the enhancement of police officers' professional competencies and the strengthening of the National Police's image as a modern and effective organization.

Key words: gender equality, gender system, special physical training, psychological support, training effectiveness.

Анісімов Д.О. Гендерна система в Національній поліції України.

У статті досліджується вплив гендерного підходу на спеціальну фізичну підготовку в Національній поліції України, що є ключовим елементом професійної підготовки правоохоронців. Підкреслюється важливість впровадження принципів гендерної рівності в процес фізичної підготовки, що відповідає міжнародним стандартам і підвищує ефективність роботи поліцейських. Розглядаються основні аспекти створення адаптованих навчальних програм, які враховують фізичні та психофізіологічні характеристики різних статей. Аналізується значення гендерно-орієнтованих підходів, зокрема через наставницькі ініціативи та формування освітнього середовища, яке забезпечує рівні можливості для чоловіків і жінок. Особлива увага приділяється вивченню міжнародного досвіду гендерного мейнстримінгу у підготовці поліцейських, а також можливостям адаптації успішних практик з інших країн до українських умов, з урахуванням національних і культурних аспектів.

Також було досліджено роль інноваційних технологій та психологічного супроводу в оптимізації спеціальної фізичної підготовки. Розглянуто сучасні методики, які сприяють підвищенню якості навчання та підготовки поліцейських до виконання службових обов'язків, зокрема в стресових ситуаціях і за умов високих фізичних навантажень. Виявлено основні виклики, що постають перед Національною поліцією України під час впровадження гендерних підходів у систему спеціальної фізичної підготовки, а також перспективи розвитку цього напряму, зокрема щодо підвищення професійних навичок поліцейських і зміцнення іміджу Національної поліції як сучасної, інклюзивної та ефективної організації.

Наголошується, що інтеграція гендерного підходу в систему спеціальної фізичної підготовки Національної поліції України є складним і необхідним процесом, який охоплює не лише фізичні, а й психологічні та соціальні аспекти підготовки. Цей процес вимагає координації на всіх рівнях організації та тісної співпраці між різними підрозділами для розробки ефективних навчальних програм, що враховують фізіологічні та психологічні відмінності між чоловіками та жінками. Гендерна рівність у цьому контексті не лише забезпечує справедливі умови для всіх поліцейських, але й сприяє підвищенню загальної ефективності роботи правоохоронних органів. Впровадження адаптованих навчальних програм створює умови, в яких кожен поліцейський, незалежно від статі, може реалізувати свій професійний потенціал.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерна система, спеціальна фізична підготовка, психологічна підтримка, ефективність підготовки.

Introduction. Gender equality in the National Police of Ukraine (hereinafter referred to as the NPU) is an important aspect that determines the effectiveness of law enforcement and ensures equality of all employees regardless of gender. In the context of special physical training, the issue of gender is of particular relevance, as this aspect determines the physical readiness of police officers to perform complex and often dangerous tasks. Traditionally, physical fitness standards have been focused mainly on male physiology, which has created certain challenges for women working in law enforcement. For example, physical training standards that do not take into account biological differences between men and women can lead to unequal conditions for physical training, which in turn affects the future career and professional development opportunities for women in the police. This is a serious challenge that requires in-depth analysis and revision of existing approaches to physical fitness assessment in the NPU system.

The purpose of the study is to systematically analyze and highlight the role of gender policy in the process of special physical training for the National Police of Ukraine.

Analysis of recent research and publications. While researching this topic, we used the scientific works of such scientists as D.O. Anisimov, V.V. Boguslavsky, V.I. Boyko, L.S. Hnatiuk, O.M. Ivanov, M.P. Kuzmenko, O.A. Lysenko, V.S. Petrov, N.Y. Sydorenko and others.

Results and discussion. In general, empirical research shows that women often face prejudice against their physical abilities, which limits their opportunities for professional growth and participation in specialized units where a high level of physical fitness is mandatory. In this context, statistics show that women are underrepresented in such units, which indicates the need for changes in approaches to physical training, including by adapting standards and developing individual training programs that take into account the physiological characteristics of each employee. This will create more equal conditions for women in the police and increase the overall effectiveness of their work [1, p. 16].

One of the promising ways to solve this problem is to introduce innovative approaches to physical training, including the use of the latest training methods, modern equipment and technologies. The development of individual training programs that take into account the needs and capabilities of each employee can significantly improve their level of training and provide more equal conditions for passing physical standards [2, p. 35]. This will create more equal conditions for all employees, regardless of gender, and ensure a higher level of physical fitness. Innovative approaches can include not only physical training but also psychological support, which are important components of police training, as they often work in extremely difficult conditions, requiring a high level of psychological stability and readiness to act in critical situations. The introduction of innovative training methods is an important aspect of improving the effectiveness of physical training. According to I. Boguslavsky, it is necessary to introduce the use of adapted physical training programs that take into account gender differences [3].

The advancement of gender equality within the NPU system also necessitates a reevaluation of the approaches to recruiting and training new employees. A key focus should be on ensuring equal

opportunities for both men and women to enter the police force, along with creating conditions that support their ongoing professional development. In this regard, it is essential to consider selection processes that account for the distinct physical and psychological attributes of both genders, while avoiding any form of discrimination. This entails adapting physical tests and standards to align with the capabilities of both sexes, thereby ensuring a fair and equitable assessment of all candidates. Specialized training courses should include programs that develop both the physical and psychological qualities needed to perform their duties. For example, female police officers may benefit from training in techniques that increase endurance and strength, as well as the development of self-defense skills that may be more effective given their physiological characteristics. At the same time, men may benefit from an emphasis on developing flexibility, coordination, and psycho-emotional resilience. This approach will ensure a more balanced training and allow each employee to maximize their abilities [4, p. 47].

It should be emphasized that from the legislative point of view, at the national level, the legislator needs to highlight changes in approaches to special physical training, which should be accompanied by relevant legislative and regulatory acts that would enshrine the principles of gender equality and establish clear mechanisms for their implementation. The development and adoption of such documents requires close cooperation between law enforcement agencies and analysis of their practical activities. One of the key steps in this direction could be the development and implementation of specialized training programs that would take into account the needs and capabilities of different gender groups. Involvement of gender experts and specialists in the field of physical training will help to create balanced and effective training methods aimed at developing the necessary skills and competencies of all police officers. It is worth noting that integration of gender equality into all aspects of police activities will not only provide fairer working conditions for all employees, but will also increase the overall efficiency of the law enforcement system, contributing to greater security and stability in the country [5, p. 30]

Implementing gender equality in the NPU also requires systemic changes at the level of management and organization of the service. This includes the establishment of control and monitoring mechanisms that will allow for the timely detection of cases of discrimination or inequality and the development of measures to overcome them. This requires establishing appropriate institutional structures or appointing responsible persons to deal with gender equality issues and ensure fair conditions for all employees. It is important that these mechanisms work effectively and are backed by support at the highest level of the NPU leadership to ensure their implementation and compliance in practice [6, p. 58].

In order to achieve effective gender mainstreaming, it is proposed to introduce mentoring programs where experienced officers will provide support and mentoring to younger colleagues regardless of their gender. This approach will not only promote professional development, but also foster a culture of mutual respect and cooperation within the organization. In addition, mentoring will help to identify and overcome hidden biases and stereotypes that may hinder the effective work of the team [7, p. 42].

An equally important aspect is the creation of supportive environment during training and exercises. Ensuring equal access to resources, equipment and opportunities for all employees will help to increase staff motivation and engagement. Organizing joint trainings and classes where men and women work together will improve teamwork and mutual understanding between colleagues, which is critical in the performance of official duties [8, p. 20].

To assess the effectiveness of the implemented changes, it is essential to establish a monitoring and evaluation system that enables the tracking of progress and identification of areas needing further enhancement. Gathering and analyzing data on physical test results, employee satisfaction, and other relevant metrics will facilitate real-time adjustments to approaches and methodologies, ensuring the ongoing improvement of training quality. This systematic evaluation will provide valuable insights that can guide future decisions and foster a culture of continuous development within the organization. In the context of globalization and Ukraine's integration into the international community, adherence to the principles of gender equality is becoming not only an internal need, but also a requirement of international partners and organizations. Compliance with international standards in this area opens up new opportunities for cooperation, exchange of experience and resources, which is an important factor in the development and modernization of national law enforcement structures [9, p. 40].

The importance of cooperation with international organizations and partners that have significant experience in implementing gender approaches in law enforcement is also an important step towards improving the gender system at the legislative level. It may include exchange of experience, joint trainings and exercises, as well as participation in international projects aimed at promoting gender

equality in the police system. In his works, Y. Shevchenko noted that the involvement of international experience and partnerships with other countries allows to use best practices and adapt them to Ukrainian realities, ensuring the continuous development and improvement of the national police [10, p. 55].

It is also important to consider the potential for implementing international standards and recommendations related to gender equality and physical fitness. Drawing on the experiences of other countries that have successfully navigated this area can help avoid common pitfalls and expedite the reform process. Collaborating with international organizations, such as the UN or the OSCE, can offer additional resources and expertise essential for the successful execution of the proposed initiatives.

Beyond internal reforms, there should be a focus on public education aimed at dismantling stereotypes regarding the roles of women and men in law enforcement. Information campaigns, participation in community events, and partnerships with the media can help cultivate a positive image of the police as a modern and progressive institution of all citizens, regardless of gender. When citizens recognize the police's commitment to justice and equality, they are more likely to engage and support law enforcement initiatives, ultimately contributing to improved public order and safety [11, p. 22].

It is important to highlight that enhancing gender equality and improving the physical fitness of officers can boost the competitiveness and appeal of the police profession among young people. This is crucial for securing the human resources needed in the law enforcement system to address current challenges. This is particularly relevant given the increasing demand for highly qualified personnel capable of effectively responding to modern threats. By creating an environment where everyone can realize their potential and achieve professional success, regardless of gender, we can attract talented and motivated individuals to the police force [12].

Additionally, special attention must be given to ensuring the safety and protection of police officers' rights while they perform their duties. Considering gender aspects in this context will provide a better understanding of and response to the specific risks and threats faced by different groups of officers. The development and implementation of appropriate policies and procedures will enhance personnel security and create comfortable working conditions [12–15].

Conclusions. Integrating a gender approach into the special physical training system of the National Police of Ukraine is a complex yet essential process that encompasses not just the physical aspects of training, but also psychological and social elements. This integration necessitates coordination across all organizational levels and close collaboration among various departments to create effective training programs that consider the physiological and psychological differences between men and women. In this context, gender equality not only ensures equitable conditions for all officers but also enhances the overall effectiveness of the police force. By implementing tailored training programs, we can establish an environment where every police officer, regardless of gender, has the opportunity to realize their professional potential. This, in turn, aids in developing a more effective law enforcement system that is equipped to tackle contemporary challenges. Such initiatives will positively influence not only the internal dynamics of the police but also the overall security situation in the country, fostering a more equitable.

REFERENCES:

1. Boyko V.I. Gender approach in police training: theoretical and practical aspects. *Scientific Bulletin of the DSUIA*, 2023. № 1. C. 15–21 [in Ukraine].
2. Gnatyk L.S. Features of gender equality in law enforcement: the experience of Ukraine and the world. *Problems of legality*. 2024. № 2. C. 33–42 [in Ukraine].
3. Boguslavsky I.O. Integration of gender approaches into the police training system: theoretical aspect // *Bulletin of the National Pedagogical Dragomanov University.* Series 15: Scientific journal. Kyiv, 2022. C. 50–53. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/40389/Bachynska_040-044.pdf?sequence=1 [in Ukraine].
4. State Standard of Ukraine on Gender Equality in Internal Affairs. Collection of normative acts. 2023. C. 45–50 [in Ukraine].
5. Kuzmenko M.P. Gender stereotypes and their overcoming in law enforcement agencies. *Legal Journal*. 2024. № 3. C. 29–35 [in Ukraine].
6. Ivanov O.M. The impact of gender policy on the training of police officers. *Bulletin of the Drahomanov National Pedagogical University*. 2024. № 4. C. 56–63 [in Ukraine].

7. Lysenko O.A. Integration of gender approach into the system of special physical training of the NPU. *Physical education, sport and health culture*. 2023. № 6. С. 40–47 [in Ukraine].
8. Petrov V.S. Using international experience in the implementation of gender equality in the police. *European perspectives*. 2023. № 5. С. 18–26 [in Ukraine].
9. Tkachenko I.O. The role of mentoring in the formation of gender equality in the internal affairs bodies. *Bulletin of the Academy of Internal Affairs of Ukraine*. 2024. № 7. С. 38–45 [in Ukraine].
10. Shevchenko Y.V. Problems and prospects of implementing a gender approach in the law enforcement system of Ukraine. 2023. № 8. С. 51–59 [in Ukraine].
11. Sydorenko N.Y. Gender aspects of physical training of police officers: Ukrainian and world experience. *Scientific Notes of the State University of Internal Affairs*. 2024. № 1. С. 22–30 [in Ukraine].
12. Anisimov, D., Petrushin, D., Boguslavsky, V. Improvement of physical training of first-year cadets of Dnipropetrovsk state university of internal affairs. *Scientific space in the condition of global transformations of the modern world*: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2020. Pp. 1–20. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-255-5-1 [in Ukraine].
13. Anisimov, D., & Antipova A. (2022) Gender aspects of physical training of law enforcement officers. *Young scientist*. № 10 (110). С. 14–16. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-10-110-3 [in Ukraine].
14. Anisimov, D., Petrushin, D., & Pozhidayev, M. (2019) Methods of development of special physical qualities of cadets of higher educational institutions of the National Police of Ukraine using the cross-fit system. *Young scientist*. № 2 (66). С. 345–348. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-75 [in Ukraine].
15. Chobotko, M., Chobotko, I., Lastovkin, V., & Schastlyvets, V. (2022). Evaluation of the Performances of Judoists (Cadets) of One Weight Category at Competitions of Different Levels for Five Years. *Grail of Science*, (12-13), pp. 670–675 [in Ukraine].

UDK 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.32

LIABILITY OF LEGAL ENTITIES FOR TAX OFFENSES: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Balyshev M.,
holder of the third (educational and scientific) level of higher education,
Penitentiary Academy of Ukraine
ORCID: 0009-0000-6880-0205

Balyshev M. Liability of legal entities for tax offenses: experience of foreign countries.

The article is devoted to highlighting the experience of foreign countries regarding responsibility for tax offenses. It is noted that since the filling of the budget of any state depends on establishing a mechanism of control over the implementation of tax revenues from large taxpayers, namely from legal entities, the question arises of introducing legal responsibility for such entities for violation of established prescriptions. One of the tools to combat tax evasion in Europe is the standard tax justice model, which introduces several sanctions for legal entities that violate tax legislation.

The existence of two approaches is emphasized: American and European. The first is characterized by harsh sanctions for committing tax offenses and the application of combined fines, while the second is more democratic, preventive in nature and establishes fixed amounts of fines depending on the magnitude of the violation and the presence of intent. The main attention is paid to the characteristics of liability that applies to legal entities in Italy and France. It was established that there were indicators for each country separately. The main attention is paid to the characteristics of liability that applies to legal entities in Italy and France. It was established that in 2020, the 'Maturity Model', a set of indicators developed for each country separately as a diagnostic tool for self-assessment, measures the maturity of the investigation of tax crimes, taking into account factors such as the efficiency of law enforcement, the level of cooperation between tax authorities and other law enforcement agencies, and the effectiveness of legal measures against tax offenders.

The conducted study of applying the liability of legal entities of foreign countries for tax offenses gave grounds to conclude that its main types are administrative liability (including 'quasi-criminal') and criminal liability. The following prerequisites for the commission of tax offenses by legal entities are highlighted: imperfect policy on fighting corruption and fraud at the state level, which may include inadequate resources for enforcement, lack of transparency in government operations, or ineffective anti-corruption measures; loopholes in tax legislation, which became the impetus for the development of the shadow economy and, accordingly, the concealment of profits by legal entities, often by prior agreement; lack of a joint financial register of illegal financial flows; an inadequate system of sanctions against intermediaries who help legal entities avoid paying taxes and commit tax fraud.

Key words: liability of legal entities, tax offense, foreign experience, tax evasion, offense, administrative liability, criminal liability

Балишев М.В. Відповідальність юридичних осіб за податкові правопорушення: досвід зарубіжних держав.

Стаття присвячена висвітленню досвіду зарубіжних країн щодо відповідальності за податкові правопорушення. Зазначено, що оскільки наповнення бюджету будь-якої держави залежить від налагодження механізму контролю за здійсненням податкових надходжень від великих платників податків, а саме від юридичних осіб, постає питання запровадження юридичної відповідальності для таких осіб за порушення встановлених приписів. Одним із інструментів боротьби із ухиленням від сплати податків в Європі є спільна модель податкової справедливості, якою запроваджено низку санкцій до юридичних осіб, що порушують податкове законодавство. Наголошено на існуванні двох підходів: американського та європейського. Перший характеризуються жорсткістю санкцій за вчинення податкових правопорушень та застосуванням комбінованих штрафних санк-

ції, а другий - носить більш демократичний, превентивний характер та встановлює фіксовані суми штрафів залежно від величини порушення і наявності наміру. Основна увага приділена характеристиці відповідальності, яка застосовується до юридичних осіб в Італії, та Франції. Встановлено, що для кожної країни окремо у 2020 році було розроблено показники «Моделі зрілості» як інструменту діагностики самооцінки, зрілості розслідування податкових злочинів.

Проведене дослідження практики застосування відповідальності юридичних осіб зарубіжних країн за податкові правопорушення, дало підстави зробити висновок про те, що основними її видами є адміністративна відповідальність (у тому числі «квазікримінальна») та кримінальна відповідальність. Виділено такі передумови вчинення податкових правопорушень юридичними особами: недосконала політика щодо боротьби з корупцією та шахрайством на державному рівні; прогалини податкового законодавства, які стали поштовхом до розвитку тіньової економіки і, відповідно, приховування прибутків юридичними особами, часто за попередньою домовленістю; відсутність спільного фінансового реєстру незаконних фінансових потоків; неналежна система санкцій щодо посередників, які допомагають юридичним особам уникати сплати податків та вчиняти податкове шахрайство.

Ключові слова: відповідальність юридичних осіб, податкове правопорушення, зарубіжний досвід, ухилення від сплати податків, правопорушення, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність

Problem setting. Tax systems of the countries of the world are formed under the influence of various economic, political and social conditions. At the same time, the efficiency of filling the budget of any state depends on the establishment of a control mechanism in the tax sphere.

Rational ideas, approaches, methods of tax control to prevent such negative phenomena as offenses in the tax sphere are implemented, first of all, thanks to the use of the experience of foreign countries. It should be noted here that a significant percentage of taxpayers, as practical experience shows, are legal entities and the legislative regulation of the institution of responsibility for tax offenses is one of the priority tasks of the tax policy of foreign countries.

According to O. Pugachenko [1, p. 4], the judicial practice of Western countries testifies to the «consensus nature» of tax offenses, i.e., the implementation of the latter by prior agreement of the parties. At the same time, both the imperfection of legislative acts and traditional methods of tax evasion by hiding profits, carrying out complex interbank combinations and multi-channel «promotion» of money to various areas of the shadow economy are used.

Therefore, a necessary feature of any highly developed system of control over compliance with tax legislation is the presence of a comprehensive standard procedure for organizing control checks and a strong legal framework, which provides tax authorities with broad powers in the field of tax control to influence unscrupulous taxpayers [2].

The purpose of the study. The purpose of the article is to highlight the issues of liability of legal entities of foreign states for tax offenses.

The state of problem solving. The foreign experience of liability of legal entities for tax offenses is the subject of active scientific discussions and research. Among the national and foreign authors of works in which the indicated problems are revealed, we can mention such as: M. Bodnarsii, T. Bui, R. Voloshchuk, I. Kovalenko, Yu. Maidan, S. Manacorda, A. Macpherson, O. Pugachenko, S. Vassalli, M. Wilke and others.

Presentation of the main material. Analyzing the problem of tax evasion, a number of European scientists recognized it as a serious problem worldwide. In particular, statistical estimates of the tax deficit of the EU back in 2015 amounted to approximately 825 billion euros per year. And this became the impetus for governments to create a number of tools to combat tax evasion at the national and global levels [3, p. 236].

One of these tools was the introduction of a new common model of tax justice in Europe and, accordingly, the fight against tax evasion, such problems in the tax field as: undermining social policy; tax debt; lack of a joint financial register and monitoring of illegal financial flows by financial control units; an imperfect system of sanctions against intermediaries who help large corporations avoid paying taxes, etc. For example, companies, financial institutions and their intermediaries, which contributed to the avoidance of transparent taxation by the latter, should be threatened with punishment, in the form of exclusion from public procurement, EU investment programs, etc. [4, p. 12].

So, as M. Bodnarsky emphasizes, taking into account the existing problems, today the main tasks related to the tax policy of the EU countries are the fight against tax evasion and tax fraud [5, p. 24].

The formation of the system of liability of legal entities for tax offenses is due to the need for a constructive solution to problems in the field of taxation.

Having studied the practice of foreign countries, we came to the conclusion that the main types of legal liability of legal entities for tax offenses are: administrative (including «quasi-criminal») and criminal liability.

According to Chapter 4 «Administrative approaches to the prevention and resolution of disputes related to transfer pricing» of the OECD Guidelines in the 2010 edition, which contain an overview of the practices of member countries of the world international organization OECD regarding measures to ensure the proper payment of taxes [6, p. 23], administrative responsibility was named as one of the most common tools of this mechanism.

The Western (American) approach [2] is characterized by the harshness of sanctions for tax offenses and involves the application of combined penalties. Thus, providing incorrect tax information entails a fine of 500,000 dollars for legal entities. USA.

The European approach to determining administrative responsibility is more democratic and preventive in nature. For example, Switzerland, Germany and Great Britain set fixed amounts of fines depending on the magnitude of the violation and the presence of intent [7, p. 234]. In the Netherlands, the highest fine for tax evasion is 79,000 euros, while in Ukraine this figure for 2018 was only about 15,000 euros [6, p. 24], which speaks for itself.

In France and Italy, fines are set as a percentage of the amount of underpaid or unpaid tax. At the same time, the amount of sanctions also depends on the presence of intent when committing tax offenses. The maximum amount of the fine in France is 80%, in Italy – 240% [7, p. 234].

In general, the tax legislation of France [2] provides the necessary mechanisms to combat tax evasion based on the study of taxpayers' tax returns or received external information. For large enterprises, general verification and verification of the correctness of accounting systems are used, and small enterprises are provided with assistance in drawing up a balance sheet.

In Italy, the administrative liability of a business entity can coincide with the liability of the same entity for the collection of tax sanctions in the framework of criminal proceedings, because, usually, the latter takes place years after the non-criminal tax proceedings, there is no coherence between these two proceedings in terms of evidence. We are talking about the so-called administrative-criminal («quasi-criminal») liability of legal entities.

Decree № 231/2001 establishes and regulates the sphere of responsibility of entities in connection with a group of administrative offenses that are part of a larger crime when they are committed in the interests of the entity by managers and subordinates. In this case, monetary fines are applied only to the business entity that benefits from the offense [8].

Therefore, in Italy, administrative responsibility consists in the application of monetary sanctions. In particular, administrative fines for tax payments payable by a company or legal entity shall be paid exclusively by the relevant legal entity. From a legal point of view, there is a structural differentiation between – on the one hand – companies and legal entities (as the only parties responsible for administrative tax penalties) and – on the other hand – all other collective entities (eg partnerships). In any case, the responsibility for the amounts payable as a fine is jointly borne by the party that committed the offense and the business entity [8].

Thus, Decree № 231/2001 [9] introduced into Italian law a system of administrative liability (essentially comparable to criminal liability) for legal entities, which is added to the liability of the legal entity that committed the crime, and aims to impose sanctions on legal entities (enterprises and institutions). The administrative responsibility of legal entities for committing any of the crimes provided for by the Decree is added to and does not replace the criminal or administrative responsibility of the person who is the offender, and remains even if the perpetrator of the crime was not identified or if the same crime was extinguished for another reason, than amnesty.

A key aspect of the German model of administration of mandatory tax payments and fees is a rather high and severe financial penalty for tax offenses [10, p. 56].

German law can serve as an example of how a jurisdiction without corporate criminal liability can use functionally equivalent administrative sanctions to combat tax evasion by banks [11]. Such trends in the predominance of administrative sanctions over criminal ones are intended to persuade companies

to implement organizational structures designed to prevent the commission of corporate wrongdoing, as potential sanctions encourage companies to improve their compliance structures to avoid the imposition of these sanctions.

In Sweden, in the case of non-payment or underpayment of taxes, such an act is usually punished by the imposition of a fine in the amount, a multiple of the amount hidden from taxation, and is qualified by the fiscal service as an administrative offense, the statute of limitations for which is four years [12, p. 964].

In the context of the implementation of Directive (EU) № 2017/1371 of the European Parliament and of the Council on the fight against fraud directed against the financial interests of the Union, by criminal law means and Decree No 231/2001 [13], the administrative (quasi-criminal) liability of companies is extended to certain criminal tax offences. The court may levy a monetary fine, which depends on: the severity of the behavior (level of participation of the subject, actions taken by the subject to eliminate or mitigate the consequences of the offense and prevent the commission of criminal offenses); economic and financial condition of the business entity. The maximum fine units for criminal tax offenses range from 400 to 500 units, resulting in maximum fines of between €619,600 and €774,500. However, the amount of the fine can be increased to one-third (maximum amount, respectively, EUR 815,333 and EUR 1,032,666) if the benefit received by the economic entity is of «relevant value».

Sanctions are almost always imposed on particularly large tax evasion cases, and they usually involve a heavy burden of proof on the party alleging such evasion. For example, if a company committed tax evasion, but there may not be an identified person responsible for the crime, but the criminal actions may have occurred as a result of the joint actions of persons representing the company, then by law it is possible to bring the legal entity to criminal responsibility for the crime [6, p. 23].

In order to resolve the issue for each individual country regarding the readiness to implement the OECD document «Fighting Tax Crimes: Ten Global Principles», the «Maturity Model» was developed in 2020 as a diagnostic tool for self-assessment, the maturity of the investigation of tax crimes, based on a set of empirical indicators [15].

At the same time, it is necessary to single out the importance of the PIF Directive (No 231/2001) [16], which remains an up-to-date legislative act taking into account its main purpose: to ensure the liability of legal entities within the framework of criminal law for the most serious crimes against the general system of value added tax and corresponding damages, caused to the financial interests of the EU.

The fact that some countries, including Italy, did not provide for the liability of business entities for tax crimes before the EU adopted the PFI Directive, which introduces the liability of legal entities for serious VAT fraud, became important. Considering that the majority of cases of tax crimes in Italy concern legal entities, the problems of criminalization related, first of all, to the absence of tax crimes as predicate crimes for corporate criminal liability [17, p. 27].

Indeed, before the enactment of Law 157/2019, the tax crimes established by Decree 74/2000 [9] were not directly included in the list of predicate offenses of Decree 231/2001, which may cause corporate liability. Consequently, companies could only be subject to sanctions issued by the tax administration for fiscal violations, or to deal with the consequences of arrests and confiscations arising from offenses committed by their legal representatives.

As a result, in the Italian legal system, issues related to the inclusion of tax offenses as predicate crimes for corporate liability have come to the fore. The 2018 Law on European Representation, which entered into force in 2019, implemented 26 EU directives into Italian law, including the PIF Directive [9].

According to Italian Legislative Decree No 74/2000 [8], among the widespread criminal offenses committed by legal entities, the following stood out: submission of false tax returns based on non-existent invoices, tax evasion, illegal compensation of tax credits, etc.

Sanctions for such crimes consisted of fines of €1.5 million, disqualification measures and confiscation. Forfeiture refers to any amount of money, goods or other goods equal to the value or proceeds of crime. Disqualifications as penalties applicable to companies in addition to monetary sanctions include: a ban on entering into contracts with the public administration; deprivation of benefits, loans, grants or subsidies, etc. These measures can be from three months to two years and are applied if the organization received significant profits and the crime was committed by persons holding a high position or persons with managerial functions; in case of repeated offenses [9].

Conclusions. Studying the experience of certain foreign countries in the field of legal responsibility of legal entities for tax offenses allowed us to make the following generalizations:

1. For the vast majority of the analyzed countries, the common prerequisites for the commission of tax offenses by legal entities were:

1) imperfect policy on fighting corruption and fraud at the state level;

2) loopholes in the tax legislation, which became the impetus for the development of the shadow economy and, accordingly, the concealment of profits by legal entities, often by prior agreement;

3) lack of a joint financial register of illegal financial flows;

4) an improper system of sanctions against intermediaries who help legal entities avoid paying taxes and commit tax fraud.

2. Features of applying administrative liability to legal entities for tax offenses are:

1) the preventive nature of determining the liability of legal entities, which is implemented through the establishment of fixed amounts of fines depending on the amount;

2) establishment of fines as a percentage of the amount of underpaid or unpaid tax;

3) undisputed collections from the taxpayer's accounts in the event of a regular decrease in income;

4) the predominance of administrative sanctions (imposing regulatory fines on a legal entity) over criminal ones, in order to prevent the commission of corporate offenses.

REFERENCES:

1. Pugachenko O.B. Activities of tax authorities in foreign countries. Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. *Economic sciences*. 2012. Issue 22. Part 2. Pp. 169–176. URL: https://dspace.kntu.kr.ua/server/api/core/bitstreams/89fd599c-4480-4c1e-a615-2d28f97c3028/ conten (date of application: 07.08.2024 p.).
2. Maidan Yu.A. Foreign experience of the organization of control in the field of taxation and assessment of the possibility of its application in the conditions of the economy of Ukraine. Strategic guidelines. 2018. URL: http://libfor.com/ index.php?newsid=3407 (date of application: 07.08.2024 p.).
3. Lucia Rossel, Brigitte Unger, Jason Batchelor, and Jan van Koningsveld, The Implications of Making Tax Crimes a Predicate Crime for Money Laundering in the EU: Building a Legal Dataset of Tax Crimes and Money Laundering in the European Union. Oxford University Press (2021). C. 236–271. URL: https://academic.oup.com/ book/39754/chapter/33981850(date of application: 01.06.2024 p.).
4. A New Model for Tax Justice in Europe: A shift to ensure fairness and sustainability. Belgium. 72 p. URL: https://pes.eu/wp-content/uploads/2022/09/A-New-Model-for-Tax-Justice-in-Europe-A-shift-to-ensure-fairness-and-sustainability_EN.pdf(date of application: 01.06.2024 p.).
5. Bodnarskyi M. Peculiarities of formation and development of the institute of tax systems in the countries of the European Union. Transformation of tax and accounting and analytical systems in modern crisis phenomena: materials of the International Scientific and Practical Conference, Chernivtsi (Ukraine, May 20, 2021): Technoprint, 2021. 379 p. P. 21–24.
6. Bui T. Tax evasion in Ukraine: corporate and personal liability. Scientific notes of NaUKMA. *Economic sciences*. 2018. Volume 3. Issue 1. P. 21–27. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/05630bcf-c643-4da6-9c25-bc98784240b1/content (date of application: 07.08.2024 p.).
7. Melnyk M.I., Leschuh I.V. Tax control in Ukraine: problems and priorities for improving efficiency: a monograph. Lviv: State University "Institute of Regional Studies named after E. Dolishniy of the National Academy of Sciences of Ukraine", 2015. 330 p. URL: http://ird.gov.ua/irdp/p20150301.pdf (date of application: 08.7.2024 p.).
8. Corporations, associations, and partnerships (collective entities) liability for tax crimes. 2022. URL: https://arlettipartners.com/liability-of-corporations-associations-and-partnerships-collective-entities-for-tax-crimes/(date of application: 01.06.2024 p.).
9. Manacorda S., Vassalli C. Tax offences: the new field for corporate criminal liability in Italy. URL: https://www.ibanet.org/article/C4B0E91E-3472-409C-97EF-46332DA64A4F (date of application: 07.08.2024 p.).
10. Kovalenko I.A. Comparative analysis of Ukraine's foreign and national experience in the administration of value-added tax. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian Uni-*

versity. Ser.: Jurisprudence. 2021. № 49. P. 53–58. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/17778/1/20210614_301.pdf (date of application: 07.08.2024 p.).
11. Wilke M., Macpherson A. Liability of Banks for Aiding Tax Evasion: A Comparative Analysis of German and UK Law. Cambridge University Press: May 24, 2019. *European Journal of Risk Management*, Volume 10. Issue 1: Symposium on Risk Management of Disruptive Technologies. March 2019. P. 148–163. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/european-journal-of-risk-regulation/article/liability-of-banks-for-aiding-tax-evasion-a-comparative-analysis-of-german-and-uk-law/6E99CE0E02E64BD04CDCD024BF9F8378 (date of application: 07.08.2024 p.).
12. Voloshchuk R.E. Foreign experience of tax debt management and its adaptation in Ukraine. *Economy and society*. Mukachevo State University. Issue 9. 2017. P. 961–967. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/166.pdf (date of application: 01.08.2024 p.).
13. Italy: Administrative (Quasi-Criminal) Liability for Employee Actions Extended to Tax Offenses. White paper. June 2020. 5 p. URL: https://www.google.com/search?q=13.+Italy% 3A+Administrative+(Quasi-Criminal)+Liability+for+Employee+Actions+Extended+to+Tax+Offenses.+ White+paper.+June+ 2020.+5+ %D1%80.&oq= 13.%09Italy%3A+ Administrative+(Quasi-Criminal)+ Liability+for+ Employee+Actions+ Extended+to+Tax+ Offenses.+ +paper.+June+2020.+5+%D1%80.+&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOdIBCTE0MjdqMGoxNagCALACAA&sourceid=chrome&ie=UTF-8 (date of application: 07.06.2024 p.).
14. Fighting Tax Crime – The Ten Global Principles, Second Edition, OECD Publishing, 2021. Paris, URL: https://doi.org/10.1787/006a6512-en (date of application: 07.08.2024 p.).
15. About tax and crime. The OECD Oslo Dialogue. OECD. URL: https://www.oecd.org/ tax/crime/about-tax-and-crime.htm (date of application: 02.08.2024 p.).
16. Tax crimes, criminal liability of legal entities, and other changes in criminal legislation by the implementing decree of the PIF Directive. 2020. URL: https://blog.pwc-tls.it/en/2020/07/17/tax-crimes-criminal-liability-of-legal-entities-and-other-changes-in-criminal-law-by-the-implementing-decree-of-the-pif-directive (date of application: 01.06.2024 p.).
17. Approaches to tax crimes in the European Union. PROTAX, 2018-2021. 100 p. URL: https://ec.europa.eu/research/participants/documents/downloadPublic?documentIds=080166e5c8c7ea6a&appId=PPGMS (date of application: 02.08.2024 p.).

УДК 342.951:351.74(100+477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.33

ФУНКЦІЇ ПОЛІЦІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД НАЛАГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ З ГРОМАДЯНАМИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Бисага Ю.М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-8797-5665

Бєлова М.В.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0003-2077-2342

Фрідманський Р.М.,
кандидат юридичних наук, професор,
заступник декана юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0003-4213-8449

Бисага Ю.М., Бєлова М.В., Фрідманський Р.М. Функції поліції: міжнародний досвід налагодження взаємодії з громадянами та шляхи його адаптації в Україні.

Вказується, досвід демократичних європейських країн за останнє десятиліття показав, що ключовим фактором підвищення ефективності поліції у забезпеченні безпеки є тісна взаємодія з населенням, заснована на високому рівні довіри.

У статті досліджується міжнародний досвід налагодження взаємодії поліції з громадянами та перспективи його адаптації в Україні. Особлива увага приділяється вивченню скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки під час масових заходів, яка базується на принципах превентивних дій, постійної комунікації з учасниками, ефективного управління ризиками та диференційованого підходу.

Аналіз показує, що впровадження скандинавської моделі в Україні є складним процесом, який потребує комплексного підходу. Це включає чітке законодавче врегулювання статусу «поліції діалогу», підвищення вимог до особистих та професійних якостей керівного складу Національної поліції, вдосконалення системи кадрового забезпечення.

Крім того, розглядається питання реформування інституту служби в поліції, яке наразі характеризується відсутністю чіткого концептуального бачення та перевагою локальних змін над системними підходами. Для вирішення цієї проблеми необхідний комплексний підхід, що включає визначення критеріїв ефективності, перегляд кадрової політики, покращення матеріально-соціального забезпечення, вдосконалення управління та налагодження тісніших зв'язків поліції з громадськістю.

Досвід країн Східної Європи показує перспективність розвитку місцевої моделі забезпечення правопорядку, яка дозволяє збалансувати місцеву автономію у питаннях безпеки та інтеграцію в загальнодержавну систему. Водночас існують суттєві відмінності у взаємодії місцевих правоохоронних формувань з органами державної влади в різних країнах.

Загалом, стаття наголошує на необхідності комплексного підходу до реформування системи поліції в Україні з урахуванням передового європейського досвіду. Ключовим є поєднання централізованих та децентралізованих підходів, удосконалення кадрової політики та налагодження тісної взаємодії поліції з громадськістю.

Ключові слова: поліція, функції поліції, взаємодія з громадськістю, реформування правоохоронних органів, Національна поліція України.

Bysaga Yu.M., Bielova M.V., Fridmanskyi R.M. Police functions: international experience of establishing interaction with citizens and ways of its adaptation in Ukraine.

It is indicated that the experience of democratic European countries over the last decade has shown that a key factor in increasing the effectiveness of the police in ensuring security is close interaction with the population, based on a high level of trust.

The article examines the international experience of establishing police interaction with citizens and the prospects for its adaptation in Ukraine. Special attention is paid to the study of the Scandinavian model of ensuring public safety during mass events, which is based on the principles of preventive actions, constant communication with participants, effective risk management and a differentiated approach.

The analysis shows that the implementation of the Scandinavian model in Ukraine is a complex process that requires an integrated approach. This includes a clear legislative regulation of the status of the "dialogue police", raising the requirements for personal and professional qualities of the National Police's leadership team, and improving the staffing system.

In addition, the issue of reforming the institution of police service is considered, which is currently characterized by the lack of a clear conceptual vision and the preference for local changes over systemic approaches. To solve this problem, a comprehensive approach is needed, which includes the definition of efficiency criteria, revision of personnel policy, improvement of material and social security, improvement of management and establishment of closer relations between the police and the public.

The experience of Eastern European countries shows the prospects for the development of a local model of law enforcement, which allows balancing local autonomy in security matters and integration into the national system. At the same time, there are significant differences in the interaction of local law enforcement with state authorities in different countries.

In general, the article emphasizes the need for a comprehensive approach to reforming the police system in Ukraine, taking into account the best European experience. The key is a combination of centralized and decentralized approaches, improvement of personnel policy and establishment of close interaction between the police and the public.

Key words: police, police functions, interaction with the public, law enforcement reform, National Police of Ukraine.

Постановка питання. Досвід демократичних європейських країн за останнє десятиліття показав, що ключовим фактором підвищення ефективності поліції у забезпеченні безпеки є тісна взаємодія з населенням, заснована на високому рівні довіри. Для ефективного контролю ситуації поліція повинна враховувати потреби місцевих жителів, застосовуючи індивідуальний підхід. Це передбачає партнерські відносини, де громадськість бере на себе частину відповідальності за якість життя в громаді, а поліція діє відповідно до вимог та інтересів спільноти. Ключовою умовою успіху цих процесів є взаємна довіра.

Україна, впроваджуючи високі стандарти захисту прав людини, розглядала різні моделі, але найефективніший процес розпочався з прийняттям Закону «Про Національну поліцію» в 2015 році. Цей закон вважається одним з найсучасніших, що регламентує діяльність поліції щодо захисту прав людини на належному рівні. Однак, в умовах воєнного стану деякі положення закону, зокрема щодо громадського контролю за діяльністю поліції, були призупинені.

У контексті майбутньої повоєнної відбудови важливо передбачити виклики, з якими зіткнеться правоохоронна система та суспільство. Особливу увагу слід приділити відновленню та посиленню механізмів громадського контролю, які були обмежені під час військового стану. Це включає не лише повернення до попередніх практик, але й розробку нових, більш ефективних форм взаємодії між поліцією та громадськістю, які враховуватимуть досвід воєнного періоду та нові реалії post-конфліктного суспільства. Важливо також розробити стратегії подолання можливої

недовіри, яка могла виникнути внаслідок обмежень воєнного часу, та створити нові платформи для діалогу між правоохоронними органами та громадянами.

Стан опрацювання проблематики. Досліджувана проблематика є предметом широкого наукового інтересу в Україні. Значний внесок у дослідження цієї теми зробили такі вчені та експерти як Д. Бєлов, О. Банчук, К. Бугайчук, І. Власенко, О. Камишанський, Б. Ліщук, К. Нестеренко, Л. Попова, Ю. Троцай, В. Троян, Х. Солнцева, Ю. Хатнюк, Д. Швець та О. Юшкевич. Однак, варто відзначити, що більшість досліджень зосереджується на окремих аспектах поліцейської діяльності. У той же час, існує потреба в більш комплексному, концептуальному підході до переосмислення функціонального спрямування сучасної поліції, що вимагає подальшого грунтовного вивчення та розробки.

Виклад матеріалу дослідження. З 2015 року, після ухвалення Закону України «Про Національну поліцію», в нашій державі розпочався процес модернізації діяльності правоохоронних органів у різних сферах. Одним з важливих кроків у цьому напрямку стало впровадження «Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів», затвердженої Наказом МВС України від 23.08.2018 № 706. Ця ініціатива демонструє прагнення України адаптувати передові європейські практики до вітчизняних реалій у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки [1].

За твердженням дослідника І. Власенка, ключова особливість «скандинавської моделі» полягає у її подвійному фокусі. З одного боку, вона спрямована на гарантування прав і свобод громадян під час масових заходів. З іншого - модель приділяє значну увагу забезпеченню особистої безпеки самих правоохоронців при врегулюванні масових заворушень. Таким чином, ця модель прагне досягти балансу між захистом громадських інтересів та безпекою працівників поліції в потенційно небезпечних ситуаціях [2, с. 33]. «Скандинавська модель» поведінки правоохоронців впроваджується для забезпечення конституційних прав і свобод громадян, мінімізації фізичних контактів між поліцією та учасниками масових заходів, а також для запобігання травмуванню людей та пошкодженню майна. Ця модель включає ряд специфічних заходів: використання системи «Золотого», «Срібного» та «Бронзового» керівництва та залучення «Поліції діалогу»; застосування методів впливу на натовп, заохочуючи добровільний вихід громадян з зони конфлікту; використання спеціальної техніки для стримування та розділення натовпу; розміщення поліцейських за спеціальною технікою для їх захисту; включення оператора до кожної групи поліцейських для фіксації дій усіх сторін; початкове залучення поліцейських без захисного спорядження; постійний моніторинг рівня агресії натовпу з безпечної відстані; використання захисного спорядження поліцейськими лише в крайніх випадках; застосування фізичного впливу виключно проти осіб, які вчиняють правопорушення; використання спеціальної техніки для ефективного управління великими групами людей, розділяючи їх на менші групи для запобігання можливим правопорушенням. Ця стратегія спрямована на деескалацію напруження та мінімізацію конфліктів під час масових заходів [1].

Варто погодитися з дослідниками, які розглядають скандинавську модель забезпечення громадського порядку під час масових заходів як ефективний інструмент впровадження демократичних принципів у роботу Національної поліції України. Ключовою особливістю цього підходу є пріоритет запобігання насильству над реактивними діями. Це досягається через постійну комунікацію з учасниками зібрань та застосування ефективних стратегій управління ризиками. Така модель підкреслює важливість превентивних заходів та діалогу, що відповідає сучасним демократичним стандартам поліцейської діяльності. Вона спрямована на зниження напруженості та мінімізацію потенційних конфліктів шляхом активної взаємодії між правоохоронцями та громадянами, що сприяє побудові довіри та взаєморозуміння між поліцією та суспільством [3].

В Україні активно дискутується питання структурної реорганізації поліцейської системи. Одним з ключових напрямків обговорення є модель децентралізації органів поліції, яка передбачає передачу частини повноважень місцевим органам самоврядування, що може призвести до створення місцевої поліції. Ця концепція базується на досвіді таких країн як Латвія, Чехія та Словаччина. Паралельно розглядається можливість більш активного залучення добровільних громадських формувань до забезпечення правопорядку, спираючись на практики, успішно реалізовані в Литві, Естонії та Польщі. Ці ініціативи спрямовані на підвищення ефективності роботи поліції на місцях, посилення взаємодії з громадою та оптимізацію використання ресурсів правоохоронної

системи. Такі зміни потенційно можуть сприяти більш гнучкому реагуванню на локальні проблеми безпеки та посиленню довіри між поліцією та населенням.

У своєму дослідженні Л. Попова виокремлює дві основні моделі організації поліцейської діяльності в сучасних демократичних державах: «континентально-європейську» та «англосаксонську» (або «британську»). Перша модель, характерна для таких країн як Австрія, Німеччина, Італія, Іспанія та Франція, відзначається жорстким централізованим управлінням поліцейськими відомствами з боку держави, чіткою владною вертикаллю та широким обсягом повноважень поліції. Натомість, друга модель, притаманна Великобританії та США, характеризується децентралізацією управління, горизонтальною структурою влади, підвищенням ролі місцевих органів влади та більш обмеженими функціями поліції. Цей поділ демонструє різні підходи до організації правоохоронної діяльності, що відображають особливості державного устрою та правові традиції різних країн [4, с. 200].

О. Банчук, на основі досліджень систем безпеки в країнах Східної Європи, виділив два типи країн за правовим статусом місцевих правоохоронних формувань: країни з місцевою поліцією (Латвія, Чехія, Словаччина) та країни з альтернативними формуваннями забезпечення правопорядку (Литва, Естонія, Польща). Попри відмінності, обидві моделі мають спільні риси: функціонування як органів місцевого самоврядування, фінансування з місцевого бюджету, повноваження місцевих рад щодо їх створення та ліквідації, статус працівників як службовців органів самоврядування та підпорядкування загальним вимогам законодавства про місцеве самоврядування. Така організація забезпечує баланс між місцевою автономією в питаннях безпеки та інтеграцією в загальнодержавну систему правопорядку [5].

Місцеві формування із забезпечення правопорядку, незалежно від їхнього правового статусу, мають спільні ключові завдання: підтримка публічного порядку, запобігання правопорушенням, охорона муніципального майна, контроль за дотриманням місцевих нормативних актів та допомога національній поліції. Крім того, в різних країнах Східної Європи ці формування виконують специфічні функції: в Латвії - конвоювання та соціальна реабілітація, в Чехії, Словаччині та Польщі - контроль безпеки дорожнього руху, в Чехії та Словаччині - нагляд за чистотою та розгляд адміністративних справ, в Таллінні - забезпечення порядку під час масових заходів та ведення баз даних. Попри схожість завдань, існують суттєві відмінності у взаємодії цих підрозділів з органами державної влади в різних країнах, що відображає різноманітність підходів до організації місцевої безпеки в регіоні [5].

Міністерства внутрішніх справ та поліція Литви й Естонії не мають жодних контрольних або дозвільних функцій щодо діяльності місцевих формувань, які займаються питаннями правопорядку. Це пов'язано з тим, що в цих країнах немає місцевої поліції, а місцеві організації з підтримання правопорядку є підрозділами органів місцевого самоврядування. У Польщі, Чехії, Латвії та Словаччині, навпаки, взаємодія між місцевою поліцією і державними органами влади суттєво відрізняється. Міністерства внутрішніх справ цих країн мають значний вплив на діяльність місцевих структур з підтримання правопорядку, що проявляється в можливості прийняття нормативних актів для регулювання їхньої діяльності, а також у впливі на кадрові питання, наприклад, затвердження кандидатур при призначеннях або оцінка професійної кваліфікації працівників. Цікавим прикладом є Польща, де хоча місцева поліція і не була створена, держава зберігає значний контроль над процесом створення та функціонування громадських варт, які не мають офіційного поліцейського статусу [6, с. 6-7].

Скандинавська модель забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів передбачає відхід від традиційної реактивної поведінки правоохоронців до проактивної моделі. Ключовими принципами є постійне спілкування та взаємодія правоохоронців з учасниками, ефективне управління ризиками на основі актуальної інформації, диференційований підхід до мирних учасників та агресивно налаштованих осіб, а також сприяння реалізації конституційних прав на мирні зібрання. Впровадження такої моделі дозволяє досягти деескалації конфліктів та забезпечити публічну безпеку і порядок під час масових заходів [7].

Скандинавська модель забезпечення публічної безпеки також передбачає застосування диференційованого підходу до розміщення правоохоронців під час масових заходів. Кількість задіяних співробітників поліції варіюється залежно від поточної ситуації та рівня ризиків. Така гнучкість дозволяє підвищити ефективність роботи правоохоронців та оптимально розподілити ресурси відповідно до реальних потреб. Диференційований підхід до забезпечення правопорядку є важли-

вою складовою скандинавської моделі, що доповнює інші принципи, такі як постійна комунікація з учасниками та управління ризиками [8; 9; с. 140]. Наукові дослідники А. Аносєнков та Р. Мукоіда підкреслюють, що для повноцінного впровадження скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки під час масових заходів, необхідно чітко врегулювати статус «поліції діалогу». Така законодавча регламентація сприятиме підвищенню прозорості у взаємодії правоохоронців з організаторами та учасниками масових заходів. Це, в свою чергу, дозволить підвищити ефективність забезпечення публічного порядку та безпеки під час проведення масових заходів відповідно до принципів скандинавської моделі [10, с. 142].

Дослідники також приділяють значну увагу питанню кадрового добору для органів поліції при впровадженні скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки. Науковець Ю. Хатнюк наголошує, що реформування системи МВС України та виконання покладених на поліцію завдань вимагають підвищення вимог до особистих і професійних якостей керівного складу Національної поліції. Зокрема, необхідно підвищити вагомість особистісних характеристик керівників у системі управління, а також їхньої управлінської компетентності. Це зумовлює необхідність забезпечення державою якісного та прозорого відбору кандидатів до резерву керівних кадрів Національної поліції. Таким чином, питання кадрового забезпечення є важливим аспектом повноцінного впровадження скандинавської моделі [11, с. 151].

О. Камишанський слушно зазначає, що вдосконалення інституту служби в поліції нині є надскладною проблемою. Це проявляється у відсутності чіткого концептуального бачення реальних кроків для підвищення ефективності роботи Національної поліції як цілісної системи. Натомість пріоритет надається локальним змінам та трансформаціям, які видаються за успішні реформи, тоді як загальна модель поліцейської діяльності залишається недосконалою. Для виправлення цієї ситуації науковець наголошує на необхідності комплексного підходу до розробки, нормативного закріплення та досягнення конкретних показників за окремими напрямами вдосконалення служби в поліції. Зокрема, він пропонує такі основні напрями:

1. Чітке визначення критеріїв ефективності діяльності поліції та моніторинг їх досягнення.

2. Перегляд підходів до розстановки кадрів, вдосконалення процесів добору, підготовки та підвищення кваліфікації поліцейських.

3. Підвищення матеріального та соціального забезпечення працівників поліції.

4. Вдосконалення системи управління та внутрішньоорганізаційної взаємодії в органах Національної поліції.

5. Посилення зв'язків поліції з населенням та врахування громадської думки при прийнятті управлінських рішень.

Такий комплексний підхід до реформування інституту служби в поліції, на думку автора, дозволить досягти відчутних результатів у підвищенні ефективності роботи Національної поліції України [12].

На основі вищенаведеного можна зробити такі основні **висновки**:

1. Скандинавська модель забезпечення публічної безпеки та порядку під час масових заходів являє собою ефективний інструмент впровадження демократичних принципів у діяльність Національної поліції України. Ключові аспекти цієї моделі - пріоритет превентивних дій, постійна комунікація з учасниками заходів, ефективне управління ризиками та диференційований підхід до учасників.

2. Впровадження скандинавської моделі в Україні є складним процесом, який потребує комплексного підходу. Це включає чітке законодавче врегулювання статусу «поліції діалогу», підвищення вимог до особистих та професійних якостей керівного складу поліції, вдосконалення системи кадрового забезпечення.

3. Питання реформування інституту служби в поліції є надскладною проблемою, яка проявляється у відсутності чіткого концептуального бачення та перевазі локальних змін над системними підходами. Для вирішення цієї проблеми необхідний комплексний підхід, що включає визначення критеріїв ефективності, перегляд кадрової політики, покращення матеріально-соціального забезпечення, вдосконалення управління та налагодження зв'язків поліції з громадськістю.

4. Розвиток місцевої моделі забезпечення правопорядку на основі досвіду країн Східної Європи є перспективним напрямком для України. Це дозволяє збалансувати місцеву автономію у питаннях безпеки та інтеграцію в загальнодержавну систему. Водночас існують суттєві відмінності у взаємодії місцевих правоохоронних формувань з органами державної влади в різних країнах.

В цілому, можемо підкреслити необхідність комплексного підходу до реформування системи поліції в Україні з урахуванням передового європейського досвіду, зокрема скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки. Ключовим є поєднання централізованих та децентралізованих підходів, удосконалення кадрової політики та налагодження тісної взаємодії поліції з громадськістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наказ МВС України від 23.08.2018 № 706 «Про затвердження Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/ link1/MVS873.html.
2. Власенко І. В. Основні особливості «скандинавської моделі» забезпечення публічної безпеки. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2019. С. 33-34 https://univd.edu.ua/general/publishing/ konf/06_12_2019/pdf/6.pdf.
3. Аносєнков А.А., Мукоід Р.В. Скандинавська моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів як ефективний засіб втілення демократичних принципів у діяльності Національної поліції України *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XVI міжнар. наук.-практ. інтернетконф., м. Одеса, 29 березня 2024 р. Одеса: ОДУВС, 2024. 538 с. URL: https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/26cbbe26-a71c-4b8d-9d39-27779a3802de/ content
4. Попова Л.М. Діяльність поліції зарубіжних країн і можливість використання їх досвіду в Україні. Сучасна європейська поліцеїстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України. Харків. 2019. С. 200–202. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/11_04_2019/pdf/102.pdf.
5. Банчук О.А. Децентралізація повноважень органів публічної адміністрації у сфері забезпечення правопорядку: досвід країн Східної Європи. *Правова держава*. Випуск 29. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2018. С. 236–243.
6. Банчук О., Колохіна А., Крапивін Є., Крупник А., Малишев Б., Рогальська В., Сердюк О., Тибінка Х. Участь громад у забезпеченні правопорядку в Україні: звіт за результатами дослідження. Київ: ФОП Москаленко, 2019. 124 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/98c21a90-52ca-47de-8869-8519e02eb7b2/content.
7. Українські правоохоронці вивчають скандинавську модель забезпечення публічної безпеки. Єдиний портал органів системи МВС України. Департамент комунікації МВС України. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/10826_Ukrainski_pravoohoronci_vivchayut_skandinavsku_model_zabezpechennya_publichnoi_bezpeki_FOTO.htm/.
8. Про скандинавський підхід до охорони громадського порядку і налагодження діалогу працівниками поліції, про «Євробачення» та інше – інтерв'ю з Патріком Йохансеном, провідним радником КМЄС з питань охорони громадського порядку. URL: https://www.euamukraine.eu/ua/news/opinion/the-scandinavianapproach-to-public-order-policing-dialogueeurovisionandmore-interview-with-patrik-johansen-euam-leadadviser-in-public-order/.
9. Про затвердження Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 23 серпня 2018 року № 706. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MVS873.
10. Аносєнков А.А., Мукоіда Р.В. Впровадження скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів в аспекті вдосконалення національного законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. Вип. 3. 2023. С. 138–143. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/ archive/2023/3/23.pdf.
11. Хатнюк Ю.А. Шляхи вдосконалення управлінської діяльності керівників органів і підрозділів національної поліції україни. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 2. 2019. С. 149–152. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/36.pdf.
12. Камишанський О.Ю. Характеристика пріоритетних напрямів удосконалення інституту служби в Національній поліції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 5. 2023. С. 78–83. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2023/15.pdf.

13. Бєлов Д.М., Швед І.І., Бєлова М.В. Правоохоронна функція держави: роль та місце органів прокуратури. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 76(2). Ч. 2. 2023. С. 13–20.
14. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.
15. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: *монографія*. К.: Четверта хвиля. 2010. 240 с.
16. Бєлов Д., Громовчук М., Правовий простір держави: конституційно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 66. С. 46–50.

УДК 347.73:336.22
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.34

ВИКОРИСТАННЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ З МЕТОЮ ОПТИМІЗАЦІЇ ОПОДАТКУВАННЯ

Бишовець Ю.П.,
аспірант кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0000-5234-4049

Бишковець Ю.П. Використання податкових пільг з метою оптимізації оподаткування.
У статті, на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, розкрито специфіку використання податкових пільг з метою оптимізації оподаткування.

Встановлено, що серед законних методів податкової оптимізації ключовими є: вибір найбільш оптимальної для ведення бізнесу системи оподаткування, яка має бути ретельно проаналізована з урахуванням специфіки діяльності суб'єкта господарювання, його масштабів і структури; побудова бізнес-моделі з вбудовуванням в організаційний процес суб'єкта господарювання – юридичної особи фізичних осіб-підприємців, які перебувають на спрощеній системі; використання суб'єктом господарювання передбачених у законодавстві пільг. Пільги можуть включати як повне звільнення від сплати деяких податків, так і зниження податкових ставок, що сприяє значному скороченню податкового тягаря суб'єкта господарювання.

Серед найбільш дієвих схем оптимізації оподаткування завдяки пільгам виділено наступні: 1. Працевлаштування осіб з інвалідністю з метою використання пільг. Схема передбачає зниження податкового тягаря й отримання фінансової вигоди від працевлаштування осіб з інвалідністю. Реалізувати її можна у двох варіантах, простому і складному. Водночас суть обох варіантів полягає в отриманні платником податків низки пільг, передбачених податковим і трудовим законодавством, спрямованих державою на стимулювання зайнятості людей з інвалідністю та одночасно на зниження податкового навантаження для роботодавців; 2. Використання спрощеної системи оподаткування. Використати переваги спрощеної системи для оптимізації оподаткування можна двома способами: простим і складним. У простому варіанті, діючий суб'єкт господарювання, намагаючись оптимізувати оподаткування, приймає рішення про перехід на спрощену систему оподаткування. По суті, сам по собі перехід суб'єкта господарювання на спрощену систему оподаткування є податковою оптимізацією, оскільки дає мікро- та малому підприємництву можливість використовувати більш м'які податкові умови, порівняно із загальною системою оподаткування. Що стосується складного варіанта, то він за оптимізаційною результативністю є набагато привабливішим, але водночас пов'язаним, в окремих випадках із певними ризиками. Суть схеми полягає у використанні переваг системи шляхом «дроблення бізнесу» на кількох фізичних осіб-підприємців – платників єдиного податку другої групи. Однак центральний контроль над бізнесом зберігається в руках одного керуючого суб'єкта – юридичної особи, найчастіше ним виступає юридична особа – платник єдиного податку третьої групи.

Ключові слова: податки, податкова оптимізація, зменшення бази оподаткування, податкове навантаження, пільги, система оподаткування, спрощена система, «дроблення бізнесу».

Byshovets Y.P. Use of tax benefits to optimize taxation.
Based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodological sources, the article reveals the specifics of using tax benefits with a view to optimizing taxation.

It is established that among the legal methods of tax optimization, the key ones are as follows: selection of the most optimal taxation system for doing business, which should be carefully analyzed taking into account the specifics of the business entity's activities, its scale and structure; building a business model with integration of individual entrepreneurs under the simplified taxation system into

the organizational process of a business entity - a legal entity; use of tax benefits provided for in the legislation by a business entity. The benefits may include both full exemption from certain taxes and reduction of tax rates, which contributes to a significant reduction in the tax burden of the business entity.

Among the most effective schemes of tax optimization through privileges are the following: 1. Employment of persons with disabilities in order to use benefits. The scheme involves reducing the tax burden and obtaining financial benefits from the employment of persons with disabilities. It can be implemented in two ways, simple and complex. At the same time, the essence of both options is that the taxpayer receives a number of benefits provided by tax and labor legislation aimed at stimulating the employment of people with disabilities and at the same time reducing the tax burden on employers; 2. Use of the simplified taxation system. There are two ways to take advantage of the simplified taxation system to optimize taxation: simple and complex. In the simple version, an existing business entity, trying to optimize taxation, decides to switch to the simplified taxation system. In essence, the transition of a business entity to the simplified taxation system is itself a tax optimization, as it gives micro and small businesses the opportunity to use more lenient tax conditions compared to the general taxation system. As for the complicated option, it is much more attractive in terms of optimization results, but at the same time it is associated, in some cases, with certain risks. The essence of the scheme is to take advantage of the system by "splitting the business" into several individual entrepreneurs - single tax payers of the second group. However, the central control over the business is retained in the hands of a single managing entity - a legal entity, most often a legal entity - a single tax payer of the third group.

Key words: taxes, tax optimization, reduction of the tax base, tax burden, benefits, taxation system, simplified system, «business splitting».

Постановка проблеми. Оптимізація оподаткування є важливим процесом, спрямованим на адаптацію платника податків до особливостей чинної податкової системи. Метою оптимізації є вибір таких методів ведення діяльності, які будуть мінімізувати податкові зобов'язання, зберігаючи при цьому правомірність дій платника податків у межах чинного законодавства. Ключовий метод ефективної податкової оптимізації пов'язаний з наданою державою можливістю щодо використання податкових пільг.

Пільги є найбільш дієвим і найменш дратівливим для податкових органів інструментом податкової оптимізації. Компетентне застосування пільг дає змогу платнику суттєво зменшити податкове навантаження, що зрештою сприяє поліпшенню фінансового становища суб'єкта господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою оптимізації оподаткування та шляхів зменшення податкового навантаження займались: С. Баранов, А. Височина, П. Говорова, Я. Греца, Ю. Гринчук, В. Карауш, Е. Ковтун, Н. Кучерявенко, С. Луговий, Т. Моряк, М. Нашкерська, В. Опарін, О. Осадча, Я. Самусевич, Дж. Сандерленд, В. Ткаченко, Е. Чупрова та ін. Однак, незважаючи на велику кількість публікацій в цій сфері, украй мало робіт присвячено саме конкретними методам оптимізації оподаткування.

Метою статті є розкриття специфіки використання податкових пільг з метою оптимізації оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Держава, законодавчо закріплюючи в пп. 17.1.4 п. 17.1 ст. 17 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [1] право платника податків на користування податковими пільгами за наявності підстав у порядку, встановленому ПК України, тим самим визнає за ним право вести свою господарську діяльність з максимальним використанням таких пільг з метою обчислення оптимальної суми податків в конкретних умовах господарювання згідно з діючим законодавством.

Попри проголошену в Податковому кодексі України формальну рівність усіх платників податків, застосування його норм демонструє значні відмінності в правовому становищі суб'єктів, що вступають в податкові правовідносини. Слід акцентувати увагу на тому, що такі відмінності є характерними не лише для фінансового права, а й для інших галузей права, де правове регулювання не завжди враховує фактичне становища суб'єктів. Це створює умови, за яких окремі категорії осіб не можуть повною мірою реалізувати свої законні інтереси в рамках стандартної моделі правового регулювання. Отже, виникає необхідність запровадження спеціальних механізмів правового регулювання, які компенсують наявну нерівність.

Для вирівнювання правового становища законодавець надає окремим суб'єктам певні винятки, забезпечуючи їм додаткові права або звільнення (повне чи часткове) від виконання певних обов'язків. Винятки, які надає законодавець, є відображенням правової диференціації, що дає змогу враховувати особливості економіко-соціального становища різних категорій осіб і забезпечити справедливість у регулюванні суспільних відносин. Зокрема, надання податкових пільг є яскравим прикладом такого підходу. Ці пільги не тільки сприяють зниженню податкового навантаження для окремих груп платників податків (фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб), а й визнають важливість їхнього внеску в розвиток економіки або суспільства загалом. Таким чином, законодавець, застосовуючи пільги, зокрема й податкові, створює особливі умови для тих категорій осіб, чиї соціально-економічні обставини вимагають гнучкішого і справедливішого підходу. Стосовно сфери податкових правовідносин прояв гарантійної функції пільг може мати місце в найрізноманітніших аспектах. Так, держава, надаючи пільги роботодавцям при працевлаштуванні осіб з інвалідністю, дає змогу цим особам не тільки реалізувати своє конституційно закріплене право на працю, а й соціально адаптуватися в суспільстві. Коли роботодавець створює достойні умови праці для людини з інвалідністю, її концентрація опиняється не на власній ваді, а на тих якостях, якими вона володіє. Така людина проявляє більшу соціальну активність, вона прагне займатись суспільно значущою працею, комфортно почуває себе в колективі, здатна до саморозвитку та самореалізації [2]. Що стосується роботодавця, то він у вигляді податкових пільг фактично отримує від держави компенсацію. Ба більше, пільга виступає різновидом правового стимулу.

У процесі забезпечення своєї життєдіяльності учасник суспільних відносин неминуче прагне до досягнення певного набору благ, як матеріального, так і правового характеру, що й формує його інтереси, потреби та загалом мотивацію. Такі інтереси відображають не тільки індивідуальні, а й соціальні потреби, зумовлені становищем суб'єкта в суспільстві та його роллю в економічній і правовій системі. Інтереси учасників правовідносин безпосередньо залежать від можливостей їх реалізації, що, зі свого боку, визначається доступом до відповідних ресурсів, пільг і правових гарантій. Важливість інтересу для індивіда значно зростає, коли існують реальні можливості його задоволення, особливо якщо ці можливості підкріплені нормативно-правовим приписом з боку держави. Надання державою різноманітних пільг, спрямованих на задоволення таких інтересів, є дієвим механізмом формування поведінки індивідів та їхньої економічної активності. Пільги, що ґрунтуються на правовому регулюванні, особливо у сфері соціально корисної діяльності, чинять не тільки економічний, а й психологічний вплив, спонукаючи індивіда діяти в межах встановлених державою і суспільством норм. Таким способом, пільги слугують свого роду стимулом для того, щоб суб'єкт суспільних відносин ухвалював рішення, що відповідають інтересам держави. Надання пільг можна розглядати як один з ефективних способів державно-правового впливу на поведінку суб'єктів, спрямованого на досягнення соціальних, економічних та інших суспільно значущих цілей.

У сфері оподаткування пільги відіграють особливу роль як інструмент економічної політики, що стимулює певні види діяльності, які держава вважає пріоритетними. Ст. 30 ПК України визначає податкову пільгу як передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності відповідних підстав. Водночас підставами для надання податкових пільг є особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат [1]. Основна мета податкових пільг – спонукати платників податків до розширення обсягів виробництва, підвищення ефективності їхньої діяльності, модернізації виробничих фондів, поліпшення умов праці тощо. Такі заходи не тільки стимулюють розвиток окремих галузей економіки, а й загалом сприяють сталому економічному зростанню, створенню робочих місць і поліпшенню соціального благополуччя населення. З юридичного погляду, податкова пільга є універсальним правовим засобом, який виконує три ключові функції: компенсаційну, стимулюючу та гарантуючу. Компенсаційна функція дає змогу державі нівелювати фактичні відмінності в становищі різних категорій платників податків, надаючи їм більш сприятливі умови для ведення господарської діяльності. Стимулюючу функцію спрямовано на підтримку та заохочення соціально значущих видів діяльності, тоді як гарантуюча функція забезпечує платнику податків певний рівень правової захищеності та передбачуваності в процесі реалізації своїх прав та обов'язків. Отже, податкова пільга є

ефективним правовим засобом, що забезпечує баланс інтересів держави і платників податків, а також сприяє реалізації економічної та соціальної політики держави.

Податкове законодавство України, що діяло до ухвалення Податкового кодексу України, налічувало понад 350 видів різноманітних податкових пільг, більша частина з яких припадала на податок на додану вартість – 116 пільг та податок на прибуток підприємств – 94 пільги[1]. Той чи інший закон, що регулював порядок обчислення і сплати відповідного податку, передбачав право платника податків зменшити обсяг своїх податкових зобов'язань, як за рахунок скорочення податкової бази, так і за рахунок прямого звільнення від оподаткування. З прийняттям Податкового кодексу України в 2010 році законодавець врахував негативний вплив застосування пільг на загальні підсумки виконання доходів зведеного бюджету. При проведені податкової реформи було встановлено, що наданням податкових пільг за окремими видами податків, зборів (обов'язкових платежів) держава не дораховує значних сум коштів. Це аж ніяк не сприяє стабілізації економіки країни у цілому й виконанню прогнозованої дохідної частини бюджетів усіх рівнів зокрема. Для розв'язання цієї проблеми законодавець: переглянув перелік і кількість податкових пільг у розрізі окремих видів податків, зборів (обов'язкових платежів) і скасував ті з них, які призводили до значних втрат бюджету (значною мірою це стосувалось пільг із ПДВ); сформував пільгові механізми оподаткування на підставі методики аналізу підсумків виконання доходів бюджету; запровадив у фіскальну практику ефективне прогнозування податкового потенціалу країни, що дало можливість досконаліше визначати необхідність використання тих чи інших податкових пільг [3, с. 62]. Аналіз сучасної податкової політики свідчить про чітко виражене прагнення законодавця продовжити зводити до мінімуму кількість і підстави надання суб'єктам господарювання податкових пільг. На 2024 рік податкове законодавство налічувало менше 250 видів різних податкових пільг, чимала частина з яких все ще належить до чинних воєнних податкових пільг – пільг, які були запроваджені на період воєнного стану. Податкові пільги збереглися у вигляді:

а) податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору. Їх можна поділити на: виключення з податкової бази певних сум; виключення фактично понесених платником певних витрат; встановлення граничної суми, з якої утримуються податки;

б) зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору. Пільги пов'язані з порядком визначення суми податку, що перераховується до бюджету. Їх можна поділити на: виключення з обчисленої суми податку певної частини; надання права на податковий кредит у вигляді зменшення суми податку на величину понесених платником цільових витрат;

в) встановлення зниженої ставки податку та збору. Пільга надається для підтримки певних податкових режимів;

г) звільнення від сплати податку та збору. Пільга надається певним категоріям платників податків та має широку сферу застосування [4, с. 174-175].

Аналіз податкових пільг, що надаються в розрізі окремих податків, показав, що їх найширший спектр все ще перепадає на ПДВ. Одержувачами пільг виступають: суб'єкти господарювання – організації, що здійснюють для держави соціально значущі або такі, що мають пріоритетне значення, види діяльності; суб'єкти господарювання – фізичні особи-підприємці, які не перейшли на використання спеціальних податкових режимів. Щодо податку на прибуток підприємств (ПнП), як і по відношенню до податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), перелік податкових пільг також є доволі великим. Пільги щодо ПнП поширюються лише на організації, які не перейшли на спрощену систему оподаткування. Очевидно, що вони є або проявом податкової політики держави в соціальній сфері, або звільняють від обов'язку сплати бюджетоотримувачів з метою не перенавантажувати фінансові потоки країни, або виводять з-під оподаткування найбільш фондомісткі та дороговартісні основні засоби. Усі ці напрямки, як очевидно, враховують не стільки державні інтереси, скільки приватні інтереси платників податків. Що ж до ПДФО, то пільги з цього податку цікаві тим, що вони поширюються тільки на фізичних осіб поза зв'язком з їхньою професійною підприємницькою діяльністю. Чинне законодавство все ще передбачає досить широкий спектр податкових пільг, належне застосування яких необхідно і можливо використовувати з метою податкової оптимізації. Ми виходимо з того, що одним із ключових чинників, які впливають на ефективність податкової оптимізації за допомогою використання податкових пільг, є врахування їх усіх, навіть найнезначніших, передбачених чинним законодавством. Підкреслимо, що навіть на

[1] За даними Довідника № 20 станом на 01.01.2002 р.

перший погляд незначні пільги, у всій своїй сукупності, можуть суттєво вплинути на рівень податкового навантаження. Правильне їх використання сприятиме не тільки ефективній оптимізації податкових зобов'язань, а й надасть суб'єкту господарювання додаткові можливості для інвестування в розвиток бізнесу, підвищить його конкурентоспроможність тощо.

Найчастіше платники фокусуються тільки на великих пільгах і не беруть до уваги дрібні податкові послаблення, які, будучи зібрані воєдино, можуть значно поліпшити фінансовий стан суб'єкта господарювання. Проте саме детальне вивчення всіх доступних пільг, що періодично публікуються в «Довідниках пільг, наданих чинним законодавством по сплаті податків, зборів, інших обов'язкових платежів», їх подальше застосування, може забезпечити комплексну оптимізацію. Такий підхід вимагає високого ступеня професіоналізму та уважності до деталей, що, в кінцевому підсумку, дозволяє максимально ефективно реалізувати законодавчо передбачені можливості для законної мінімізації податків. Серед найбільш дієвих схем оптимізації оподаткування завдяки пільгам можна виділити наступні:

Працевлаштування осіб з інвалідністю з метою використання пільг.

Ця схема передбачає зниження податкового тягаря й отримання фінансової вигоди від працевлаштування осіб з інвалідністю. Реалізувати її можна у двох варіантах, простому і складному. Водночас суть обох варіантів полягає в отриманні платником податків низки пільг, передбачених податковим і трудовим законодавством. Ці пільги спрямовані на стимулювання зайнятості людей з інвалідністю та одночасно на зниження податкового навантаження для роботодавців.

У простому варіанті, діючий суб'єкт господарювання, приймаючи на роботу осіб з інвалідністю, отримує за кожного працівника наступні переваги:

1. Пільгу з єдиного соціального внеску. Однією зі значущих пільг для роботодавців при працевлаштуванні осіб з інвалідністю є зниження ставки єдиного соціального внеску. Згідно з ч. 13 ст. 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464-VI, єдиний внесок для підприємств, установ і організацій, фізичних осіб-підприємців, у тому числі тих, які обрали спрощену систему оподаткування, в яких працюють особи з інвалідністю, встановлюється у розмірі 8,41 % бази нарахування єдиного внеску для працюючих осіб з інвалідністю [5]. Знижений єдиний соціальний внесок (8,41 % замість 22 %) дає змогу роботодавцю суттєво скоротити витрати на оплату праці.

2. Компенсацію витрат на працевлаштування. Роботодавці, які працевлаштовують осіб з інвалідністю, можуть отримати від держави відповідну фінансову компенсацію. Отримані таким чином кошти можна врахувати під час формування загальної фінансової стратегії суб'єкта господарювання, що дасть змогу зменшити витрати та перерозподілити їх на інші потреби. Компенсація включає в себе цільову позику, дотацію та безповоротну фінансову допомогу на створення і переоснащення робочих місць для осіб з інвалідністю.

Працедавець може отримати від держави дотацію у розмірі 40 мінімальних заробітних плат (320 000 грн.[1]), якщо він створює спеціальне робоче місце для особи з інвалідністю, зареєстрованої у державній службі зайнятості в якості безробітної. Таке робоче місце передбачає пристосування устаткування і технічного обладнання під людину з інвалідністю або пристосування обладнання на ділянці виробничої площі. Також роботодавець може розраховувати на дотацію у розмірі 100 мінімальних заробітних плат (800000 грн.), якщо робоче місце створюється шляхом встановлення основного і додаткового устаткування, технічного обладнання для особи з інвалідністю. Фінансова допомога компаніям та фізичним-особам-підприємцям, які використовують найману працю і наймають людей з інвалідністю, надається державою як на поворотній, так і безповоротній основі. Що стосується цільових позик на створення робочих місць для інвалідів, то їх держава надає безвідсотково [6]. Згідно Порядку надання роботодавцям компенсації фактичних витрат за облаштування робочих місць працевлаштованих осіб з інвалідністю, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2023 р. № 893, компенсація виплачується в розмірі фактичних витрат роботодавця за облаштування робочого місця працевлаштованої особи з інвалідністю, але не вище граничного розміру. Граничний розмір компенсації не може перевищувати 15 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому приймається рішення про її надання, для осіб з інвалідністю I групи, 10 розмірів мінімальної заробітної плати – для осіб з

[1] Тут і далі розраховано станом на 15.10.2024 р.

інвалідністю II групи. Компенсація надається регіональним центром зайнятості за зверненням роботодавця (п.п. 5, 6) [7].

3. Компенсацію витрат на оплату праці. Протягом першого року після працевлаштування особи з інвалідністю роботодавець, подавши заявку до центру зайнятості, може отримати повну компенсацію витрат на оплату праці такої особи. В розмірі 50 % фактичних витрат на оплату праці, але не більше розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством на момент виплати (до 8000 грн.). Тривалість виплати компенсації становить 6 місяців за кожен непарний місяць роботи працівника. Слід акцентувати увагу на тому, що наведену компенсацію роботодавець зможе отримати лише за ту особу з інвалідністю, яка була офіційно зареєстрована в центрі зайнятості в якості безробітної.

Варто зазначити, що трудове законодавство України, як і законодавство багатьох інших розвинених країн, містить обов'язкові норми щодо працевлаштування осіб з обмеженими можливостями. Зокрема, для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських об'єднань осіб з інвалідністю, фізичних осіб, які використовують найману працю, установлюється норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю у розмірі 4 відсотки середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, – у кількості одного робочого місця (ст. 19) [8]. Квотування спрямоване на підвищення рівня зайнятості осіб з обмеженими можливостями та забезпечення їхніх прав на працю. Їх наявність створює рівні можливості для людей з інвалідністю та сприяє їхній інтеграції в суспільстві. Невиконання встановлених у законі вимог тягне за собою накладення штрафних санкції, які стимулюють роботодавців до виконання соціальних зобов'язань. Отже, можна підкреслити, що зменшення податкових витрат шляхом прийняття на роботу осіб з інвалідністю не просто заохочується державою, а виступає одним з елементів політики держави на ринку праці. У цьому випадку, суб'єкту господарювання потрібно правильно реалізовувати своє право на компенсацію витрат на працевлаштування та оплату праці осіб з інвалідністю.

Що стосується складного варіанта розглянутої нами схеми податкової оптимізації, то він за оптимізаційною результативністю є набагато привабливішим. Складний варіант передбачає виплату пільг не окремо для кожного працевлаштованого інваліда, а загалом для суб'єкта господарювання. У цьому разі пільги надаються в рамках ширшої системи підтримки бізнесу, яка активно інтегрує осіб з обмеженими можливостями у свою трудову діяльність. Суб'єкт господарювання може скористатися низкою істотних переваг, які можуть бути застосовані до всієї його господарської діяльності, включно зі зниженням загального податкового навантаження, отриманням субсидій і дотацій, а також звільненням від наступних видів податків та зборів (обов'язкових платежів): від оподаткування податку на прибуток підприємств, отриманого від реалізації товарів (робіт, послуг), крім підакцизних (п. 142.1 ст. 142 ПК України); від оподаткування ПДВ операцій з продажу товарів і послуг власного виробництва (за винятком підакцизних) (п. 197.6 ст. 197 ПК України); від внесення плати за землю (п.п. 282.1.2 п. 282.1 ст. 282 ПК України) [1]. Ба більше, для такого суб'єкта господарювання ставка ЄСВ встановлюється на рівні 5,5 % (ч. 14 ст. 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування») [5]. Надані пільги поширюються на всю діяльність суб'єкта господарювання, що повинно стимулювати роботодавців впроваджувати інклюзивну політику на рівні всієї компанії, а не тільки щодо окремих співробітників. Отже, складний варіант оптимізації передбачає не лише суттєву економічну вигоду, а й формує суб'єкту господарювання позитивну репутацію в бізнес середовищі.

Діючий суб'єкт господарювання реалізувати складну схему податкової оптимізації, пов'язаної з працевлаштуванням осіб з інвалідністю з метою використання пільг, з низки об'єктивних причин не в змозі. На податкові пільги претендувати може тільки підприємство: а) засноване громадською організацією інвалідів; б) яке отримало спеціальний дозвіл. З огляду на наведене, зацікавленій особі для реалізації аналізованої нами схеми необхідно:

1) зареєструвати громадську організацію інвалідів, яка є організаційно-правовою формою громадського об'єднання. Державна реєстрація громадської організації зі статусом юридичної особи є безкоштовною та повинна тривати не більше 3 робочих днів з дати подання документів для державної реєстрації. Реєстрація громадської організації інвалідів не становить складності, загалом вона базується на правильній підготовці основних документів громадської організації, як-от статут, протокол, реєстр учасників, відомостей про склад органів управління тощо. Громадська організація інвалідів створюється в тому ж порядку, що і будь-яка громадська організація;

2) після реєстрації громадської організації інвалідів вона, на підставі ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI, має право створити в порядку передбаченому законом юридичні особи (товариства, підприємства) [9]. Підприємство, засноване громадською організацією інвалідів створюється в тому ж порядку, що і будь-яке інше підприємство, що також не становить жодної складності;

3) засноване громадською організацією інвалідів підприємство для отримання податкових пільг повинно отримати відповідний дозвіл. Рішення про надання дозволу підприємствам та організаціям громадських об'єднань осіб з інвалідністю на право користування пільгами з оподаткування, отримання позик, фінансової допомоги, дотацій приймаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, ветеранів війни, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань соціальної політики, виходячи з техніко-економічного та соціального обґрунтування заходів, для здійснення яких використовуватимуться ці кошти (ст. 14-2) [8]. Дозвіл підприємствам, які засновані громадськими організаціями осіб з інвалідністю та звернулися вперше, надається за умови їх відповідності критеріям зазначеним в п. 2 Порядку надання дозволу на право користування пільгами з оподаткування для підприємств та організацій громадських організацій осіб з інвалідністю, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 08.08.2007 р. № 1010: 1) кількість осіб з інвалідністю, які мають на підприємствах, в організаціях основне місце роботи, становить протягом попереднього звітного (податкового) періоду не менш як 50 відсотків середньооблікової кількості штатних працівників облікового складу; 2) фонд оплати праці осіб з інвалідністю, які мають на підприємствах, в організаціях основне місце роботи, становить протягом звітного періоду не менш як 25 відсотків суми загальних витрат на оплату праці, що належать до складу витрат згідно з правилами оподаткування податком на прибуток підприємств; 3) сума витрат підприємства, організації з переробки (обробки, інших видів перетворення) сировини, комплектувальних виробів, складових частин, інших покупних товарів (послуг), які використовуються для виготовлення товарів (надання послуг) безпосередньо підприємствами, організаціями, становить не менш як 8 відсотків ціни постачання таких виготовлених товарів (надання послуг); 4) розмір середньомісячної заробітної плати в еквіваленті повної зайнятості осіб з інвалідністю, які мають на підприємствах, в організаціях основне місце роботи, повинен бути не менше законодавчо встановленого розміру мінімальної заробітної плати [10]. Дозвіл на застосування податкових пільг видається на квартал, півріччя, три квартали або рік. Після закінчення терміну дозволу процедура повторюється заново. Виходячи з вимог, які пред'являються до пакету документів (п. 3 Порядку), необхідних для отримання дозволу, можна зробити висновок про те, що підприємство як мінімум квартал має пропрацювати на загальній системі оподаткування (тобто без застосування пільг). Застосовуючи представлену схему, підприємство може не тільки істотно знизити податковий тягар, а й знизити витрати на ведення бізнесу, оскільки за ним також зберігається право на компенсацію витрат на працевлаштування та оплату праці осіб з інвалідністю.

Варто підкреслити, що популярність цієї схеми стає дедалі більшою, адже крім фінансових вигод, роботодавець отримує й інші вигоди, які сприяють стабільному функціонуванню бізнесу. Нагадаємо, що особи з інвалідністю I, II, III групи не підлягають загальній мобілізації, вони можуть бути прийняті на військову службу лише за контрактом. Отже, роботодавець економить не лише фінансові ресурси, а й часові, які він витратив би на пошук, навчання, підвищення кваліфікації або перекваліфікацію особи на заміну мобілізованому працівнику.

Використання спрощеної системи оподаткування.

Спрощена система оподаткування являє собою спеціальний, за своєю суттю пільговий податковий режим, який призначений для стимулювання і полегшення ведення малого бізнесу. По суті, сам по собі перехід суб'єкта господарювання на спрощену систему оподаткування є податковою оптимізацією, оскільки дає мікро- та малому підприємництву можливість використовувати більш м'які податкові умови, порівняно із загальною системою оподаткування.

Як і в попередньому, розглянутому нами варіанті, використати переваги спрощеної системи для оптимізації оподаткування можна двома способами: простим і складним. У простому варіанті, діючий суб'єкт господарювання, намагаючись оптимізувати оподаткування, приймає рішення про перехід на спрощену систему оподаткування. Юридична особа чи фізична особа-підприємець (ФОП) може самостійно обрати спрощену систему оподаткування, якщо вона відповідає вимо-

гам, встановленим главою І Розділу XIV Податкового кодексу України, та реєструється платником єдиного податку у визначеному порядку. У 2024 році в країні дії чотири групи платників єдиного податку:

1) Перша група призначена для ФОП без працівників, з річним обсягом доходів не вище 167 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року (1 336 000 грн.), які задіяні виключно в роздрібній продажі товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню. Ставка для ФОП першої групи: єдиний податок – у межах до 10 % розміру прожиткового мінімуму (302,80 грн.); єдиний соціальний внесок для пенсійного стажу – 22 % від мінімальної заробітної плати (1760 грн.); військовий збір – 10 % від мінімальної зарплати (800 грн.);

2) Друга група призначена для ФОП з кількістю працівників до 10 осіб, з річним обсягом доходів не вище 834 розмірів мінімальної заробітної плати (6 672 000 грн.). Господарська діяльність для ФОП цієї групи полягає в наданні послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництві та/або продажу товарів, діяльності у сфері ресторанного господарства. Ставка для ФОП другої групи: єдиний податок – у межах до 20 % розміру мінімальної заробітної плати (1600 грн.); єдиний соціальний внесок для пенсійного стажу – 22 % від мінімальної заробітної плати (1760 грн.); військовий збір – 10 % від мінімальної зарплати (800 грн.)

3) Третя група призначена для юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, з необмеженою кількістю працівників, з річним обсягом доходів не вище 1167 розмірів мінімальної заробітної плати (9 336 000 грн.). Не можуть бути платниками єдиного податку першої – третьої груп суб'єкти господарювання, які здійснюють: діяльність у сфері організації та проведення азартних ігор, діяльність з випуску та проведення лотерей; обмін іноземної валюти; виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів; видобуток, виробництво, реалізацію дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, у тому числі органогенного утворення; видобуток, реалізацію корисних копалин, крім реалізації корисних копалин місцевого значення; діяльність у сфері фінансового посередництва; діяльність з управління підприємствами тощо [1]. Ставка: єдиний податок – 3 % доходу при сплаті ПДВ або 5 % доходу у разі включення ПДВ до складу єдиного податку; єдиний соціальний внесок для пенсійного стажу – 22 % від мінімальної заробітної плати (1760 грн.); військовий збір у розмірі 1 % від доходу;

4) Що стосується четвертої групи, то вона призначена для юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців сільськогосподарських товаровиробників, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973-IV [11]. З усіх представлених груп, друга і третя є основою для побудови схем, які використовують суб'єкти господарювання, що прагнуть максимізувати свій прибуток і знизити податкове навантаження шляхом оптимізації оподаткування.

Під час запровадження спрощеної системи оподаткування законодавець розумів, що її використовуватимуть для оптимізації оподаткування, тому ввів низку суттєвих обмежень на право вибору спрощеної системи. Основні з них ми представили, вони загалом стосуються видів діяльності, форм розрахунків та окремих операцій. Суттєвим позитивним моментом є те, що міри покарання, передбачені за порушення правил ведення обліку на спрощеній системі, лояльні до порушника. Основні ризики пов'язані з несвоєчасною оплатою податків і неналежним веденням обліку доходів і витрат. Залежно від характеру порушення можуть бути застосовані адміністративні штрафи. У деяких випадках податкові органи можуть застосовувати інші санкції, такі як анулювання реєстрації платника єдиного податку або переведення на загальну систему оподаткування. Однак через простоту системи суб'єкти господарювання рідко стикаються із серйозними проблемами, якщо дотримуються встановлених правил.

Що стосується складного варіанта розглянутої нами схеми податкової оптимізації, то він за оптимізаційною результативністю є набагато привабливішим, але водночас пов'язаним, в окремих випадках із певними ризиками. Суть схеми полягає у використанні переваг системи шляхом «дроблення бізнесу» на кількох фізичних осіб-підприємців – платників єдиного податку другої групи. Однак центральний контроль над бізнесом зберігається в руках одного керуючого суб'єкта – юридичної особи, найчастіше ним виступає юридична особа – платник єдиного податку третьої групи. Сума податку, розрахована виходячи зі ставки 3 % від доходів при сплаті ПДВ, з погляду сукупного податкового навантаження не надто обтяжлива, тим паче вона дає суб'єкту господарювання працювати з контрагентами, які є платниками ПДВ, і отримувати бюджетне відшкодуван-

ня податку на додану вартість. Наприклад, на виробничому підприємстві технологічні процеси розділяються між кількома «незалежними» суб'єктами господарювання. Один суб'єкт займається переробкою, другий – пакуванням продукції, третій – логістикою або маркетингом. Усі суб'єкти функціонують у межах одного бізнес-процесу, але при цьому є окремими, незалежними один від одного платниками податків. Такий підхід дає змогу кожному з них залишатися в межах спрощеної системи, що передбачає зниження податкових витрат.

Схема широко використовується малим і середнім бізнесом у різних секторах економіки, особливо у сфері громадського харчування, роздрібної торгівлі, сфері послуг тощо. Варто акцентувати увагу на тому, що схема може включати в себе не тільки використання ФОП для розділення технологічних процесів, коли фізичні особи-підприємці фактично виступають підрядниками компанії, але контракти укладаються основною компанією, а також використовувати ФОП в якості продавців послуг клієнтам. Крім зменшення податкового навантаження та ефективнішого управління витратами, схема знижує ймовірність занесення керуючого суб'єкта до плану податкових перевірок, оскільки податкові органи частіше орієнтуються на суб'єкти господарювання з великими оборотами. Ба більше, «дроблення бізнесу» слугує механізмом захисту власника від тиску з боку податкових органів, тому що процес виробництва або надання послуг є розосередженим і податкові органи не здатні його заблокувати, наприклад, проведенням систематичних перевірок, «спамінгом» керуючого суб'єкта вимогами надати копії первинних фінансово-господарських, бухгалтерських та інших документів, що, на їх думку, свідчать про приховування (заниження) об'єктів оподаткування, несплату податків та зборів (обов'язкових платежів), порушення вимог іншого законодавства. Зазвичай заради більшого ефекту копії наведених документів податківці вимагають надати за значний період часу (приміром, копії накладних та дат постачання товарів за останні 3 календарні роки).

Важливо зазначити, що податкові органи України, як правило, не розглядають «дроблення бізнесу» як «сіру» схему, що дає змогу її використовувати для оптимізації оподаткування. Практика переслідування суб'єктів господарювання, які їх використовують, з боку органів Державної податкової служби України має скоріше винятковий характер, ніж систематичний, що робить використання проаналізованої схеми потенційно безпечною для бізнесу. Водночас ми згодні з тим, що схема суперечить окремим принципам оподаткування, зокрема принципу горизонтальної рівності, згідно з яким суб'єкти з однаковими економічними можливостями мають нести однаковий податковий тягар. «Дроблення бізнесу» та використання спрощеної системи в рамках одного й того самого виробничого циклу «de facto» порушують цей принцип, оскільки суб'єкти, які користуються цією схемою, отримують значні конкурентні переваги, в той час як інші, які перебувають на загальній системі оподаткування, – залишаються без них. Щодо «de iure», то керуючий суб'єкт – юридична особа є законослухняним платником податків, який оптимізує свої зобов'язання зі сплати податків шляхом поліпшення управлінської складової бізнес-процесу.

Загалом у вітчизняному правовому полі, «дроблення бізнесу» є інструментом фінансового та управлінського планування, який може бути використаний для оптимізації податкового навантаження і зниження операційних ризиків. Водночас у європейських країнах подібні дії визнаються як незаконні схеми мінімізації податків. Так, Директива ЄС «Про спільну систему податку на додану вартість» від 28.11.2006 р. № 2006/112/ЄС відзначає, що кожна держава-член може вважати єдиною оподатковуваною особою будь-яких осіб, що мають осідок на території цієї держави-члена, які, будучи юридично самостійними, тісно пов'язані одна з одною фінансовими, економічними та організаційними зв'язками (ст. 11) [12]. Наведені в Директиві зв'язки можуть характеризуватись на практиці різноманітними ознаками: дроблення одного бізнесу (виробничого процесу) відбувається між декількома особами, що застосовують спрощену систему оподаткування замість сплати ПДВ, податку на прибуток організацій і податку на майно організацій основним учасником, що здійснює реальну діяльність; застосування схеми дроблення бізнесу вплинуло на умови і економічні результати діяльності всіх учасників даної схеми, в тому числі на їх податкові зобов'язання, які зменшилися або практично не змінилися при розширенні в цілому всієї господарської діяльності; особи, які здійснюють фактичне управління діяльністю схеми, є вигодо набувачами від використання схеми дроблення бізнесу; учасники схеми здійснюють аналогічний вид економічної діяльності; реєстрація учасників схеми протягом невеликого проміжку часу безпосередньо перед розширенням виробничих потужностей і/або збільшенням чисельності персоналу; несення витрат учасниками схеми один за одного; пряма або непряма взаємозалежність

учасників схеми дроблення бізнесу (родинні стосунки, участь в органах управління, службова підконтрольність тощо); формальний перерозподіл персоналу між учасниками схеми без зміни їх посадових обов'язків; відсутність у підконтрольних осіб основних і оборотних коштів, кадрових ресурсів що належать їм; використання учасниками схеми тих самих вивісок, позначень, контактів, сайту в мережі «Інтернет», адрес фактичного місцезнаходження, приміщень (офісів, складських і виробничих баз і т.п.), банків, в яких відкриваються і обслуговуються розрахункові рахунки, контрольно-касової техніки, терміналів тощо; єдиним постачальником або покупцем для одного учасника схеми дроблення бізнесу може бути інший її учасник, або постачальники і покупці у всіх учасників схеми є загальними; фактичне управління діяльністю учасників схеми одними особами; єдині для учасників схеми служби, які здійснюють ведення бухгалтерського обліку, кадрового діловодства, підбір персоналу, пошук і роботу з постачальниками і покупцями, юридичний супровід, логістику тощо; представлення інтересів із взаємин з державними органами та іншими контрагентами (що не входять в схему дроблення бізнесу) здійснюється одними і тими ж особами; показники діяльності (чисельність персоналу і розмір одержуваного доходу) близькі до граничних значень, які обмежують право на застосування спеціальної системи оподаткування; дані бухгалтерського обліку платника податків з урахуванням новостворених організацій можуть вказувати на зниження рентабельності виробництва та прибутку; розподіл між учасниками схеми постачальників і покупців, виходячи з застосовуваної ними системи оподаткування [13, с. 30-31] та ін. Сама по собі кожна з наведених ознак не є чимось незаконним і не свідчить про те, що суб'єкт господарювання займається діяльністю, яка порушує законодавство. Однак коли одночасно присутні кілька таких ознак, то у своїй сукупності вони вказують на використання платником податків незаконної схеми спрямованої на зменшення податкових зобов'язань. З урахуванням обраного Україною шляху на вступ до Європейського Союзу цілком логічним буде припустити, що в найближчому майбутньому вітчизняний законодавець кардинально змінить свою позицію щодо схем з оптимізації оподаткування, які базуються на використанні переваг спрощеної системи оподаткування.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, можна сказати, що серед законних методів податкової оптимізації ключовими є: вибір найбільш оптимальної для ведення бізнесу системи оподаткування, яка має бути ретельно проаналізована з урахуванням специфіки діяльності суб'єкта господарювання, його масштабів і структури; побудова бізнес-моделі з вбудовуванням в організаційний процес суб'єкта господарювання – юридичної особи фізичних осіб-підприємців, які перебувають на спрощеній системі; використання суб'єктом господарювання передбачених у законодавстві пільг. Вибір системи оподаткування визначає не тільки порядок сплати податків, а й види податків, ставки, а також строки та обсяги звітності, що в кінцевому підсумку впливає на фінансову стійкість і конкурентоспроможність суб'єкта господарювання. Під час побудови оптимізаційних схем з акцентом на спрощену систему важливо враховувати не тільки поточні податкові зобов'язання, а й перспективи зміни законодавства, що вимагає постійного моніторингу не тільки законодавчих ініціатив, а й загального вектора розвитку податкової політики країни. Крім вибору системи оподаткування, ефективним інструментом податкової оптимізації залишається використання спеціалізованих податкових пільг і преференцій, передбачених законодавством для певних категорій платників податків або видів діяльності. Пільги можуть включати як повне звільнення від сплати деяких податків, так і зниження податкових ставок, що сприяє значному скороченню податкового тягаря суб'єкта господарювання. Отже, зважений підхід до вибору системи оподаткування та застосування пільг дає змогу оптимізувати податкові зобов'язання без порушення законодавства, сприяючи сталому розвитку бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. Ст. 112.
2. Пільги роботодавцям при працевлаштуванні осіб з інвалідністю. URL: https://smu.dsp.gov.ua/news/pilhy-robotodavtsiam-pry-pratsevlashtuvanni-osib-z-invalidnistiu/ (дата звернення: 15.10.2024).
3. Юрій С.І., Таранов І.М. Оцінка ефективності наданих пільг з оподаткування. *Фінанси України*, 2002. № 12. С. 55–63.

4. Дубовик О.Ю. Розділ 7. Податки та податкова система. URL: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4932/1 (дата звернення: 15.10.2024).
5. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011. № 2-3. Ст. 11.
6. Переваги працевлаштування осіб з інвалідністю для роботодавців. URL: https://www.ispf.gov.ua/news/perevagi-pracevlashtuvannya240425 (дата звернення: 15.10.2024).
7. Порядок надання роботодавцям компенсації фактичних витрат за облаштування робочих місць працевлаштованих осіб з інвалідністю, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2023 р. № 893. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2023-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.10.2024).
8. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні від 21.03.1991 р. № 875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 1991. № 21. Ст. 252.
9. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013. № 1. Ст. 1.
10. Порядок надання дозволу на право користування пільгами з оподаткування для підприємств та організацій громадських організацій осіб з інвалідністю, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 08.08.2007 р. № 1010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1010-2007-% D0%BF#Text (дата звернення: 15.10.2024).
11. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003. № 45. Ст. 363.
12. Про спільну систему податку на додану вартість: Директива Ради ЄС від 28.11.2006 р. № 2006/112/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/994_928#Text (дата звернення: 15.10.2024).
13. Яворський П. Інструменти попередження зловживання спрощеною системою оподаткування в Україні: міжнародний досвід та рекомендації. Центр досліджень міжнародної торгівлі Trade+, 2020. 37 с.
14. Боднарчук О.В., Габрелян А.Ю. Розвиток системи страхування банківських вкладів України. *Економіка. Фінанси. Право*, 2023. № 6. С. 50–55.
15. Колесник М.І., Габрелян А.Ю. Аналіз доходів та витрат домогосподарств України. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту,* 2019. № 1(26). С. 59–70.
16. Kreminskyi O., Omelchuk L., Habrelian A., Matsiuk A., Diakovskyi O. Legal regime of virtual currency in Ukraine: current state, problems and prospects of regulation. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*, 2024. Vol. 1. № 43. P. 21–24.

УДК 342.6
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.35

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Бігун В.М.,
старший викладач
Національної академії Служби безпеки України,
ORCID: 0009-0006-5629-6295

Бігун В.М. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України в системі суб'єктів захисту національних інтересів в інформаційній сфері.

У статті досліджено діяльність Міністерства культури та стратегічних комунікацій України у контексті забезпечення національних інтересів і інформаційної безпеки держави. На третьому році повномасштабної, поєднаної з гібридною компонентою, війни російської федерації проти України питання інформаційного суверенітету стає критичним елементом загальної безпеки країни. Акцентовано увагу на ролі Міністерства культури та стратегічних комунікацій України як ключового органу, відповідального за формування та реалізацію державної політики у сферах культури, інформаційної політики та національної спадщини.

У статті аналізуються організаційно-правові засади діяльності Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, його функції та завдання.

Особливу увагу приділено правовим та нормативним аспектам функціонування Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, його еволюції, а також взаємодії з іншими органами державної влади, зокрема Радою національної безпеки і оборони України, Службою безпеки України та Національною радою з питань телебачення і радіомовлення. Оскільки Конституція України не передбачає конкретного відомства, відповідального за інформаційну безпеку, функції Міністерства культури та стратегічних комунікацій України регулюються підзаконними актами та профільними законами, такими як Закон України «Про національну безпеку України» та Закон України «Про медіа».

Дослідження підкреслює, що Стратегія інформаційної безпеки України, затверджена у 2021 році, визначає ключові загрози та завдання у сфері інформаційного суверенітету. Вона також закладає основу для скоординованих дій усіх суб'єктів державної політики у протидії деструктивним інформаційним впливам. Окреслено значення Стратегії інформаційної безпеки як важливого нормативного документа, що визначає основи захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України, серед інших завдань, формує та оприлюднює перелік осіб, що створюють загрози національній безпеці.

Проаналізовано проблематику розмежування повноважень у сфері інформаційної безпеки. Водночас, підкреслюється, що інформаційна безпека залишається одним із ключових пріоритетів національної безпеки, зокрема в контексті протидії дезінформації та інших негативних інформаційних впливів. Наголошується, що посилення співпраці між органами влади та громадянським суспільством є ключовим для забезпечення стабільного інформаційного простору та формування сприятливого середовища для захисту національних інтересів України.

Результати дослідження спрямовані на пошук шляхів підвищення ефективності діяльності Міністерства культури та стратегічних комунікацій України у контексті протидії сучасним загрозам та забезпечення інформаційного суверенітету.

Ключові слова: національні інтереси, інформаційний суверенітет, національна безпека, інформаційна безпека, державна інформаційна політика, медіа, інформаційна сфера, інформаційний простір.

Bihun V.M. The Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine in the system of entities protecting national interests in the information sphere.

The article examines the activities of the Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine in the context of ensuring national interests and information security of the state. In the third year of the full-scale, combined with a hybrid component, the war of the Russian Federation against Ukraine, the issue of information sovereignty becomes a critical element of the country's overall security. Attention is focused on the role of the Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine as a key body responsible for the formation and implementation of state policy in the fields of culture, information policy, and national heritage.

The article analyzes the organizational and legal foundations of the Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine, its functions and tasks.

Special attention is paid to the legal and regulatory aspects of the functioning of the Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine, its evolution, as well as interaction with other state authorities, in particular the National Security and Defense Council of Ukraine, the Security Service of Ukraine, and the National Council on Television and Radio Broadcasting. Since the Constitution of Ukraine does not provide for a specific department responsible for information security, the functions of the Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine are regulated by secondary legislation and specific laws, such as the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" and the Law of Ukraine "On Media".

The study emphasizes that the Information Security Strategy of Ukraine, approved in 2021, defines key threats and tasks in the field of information sovereignty. It also lays the foundation for coordinated actions of all subjects of state policy in countering destructive informational influences. The significance of the Information Security Strategy as an important regulatory document defining the basics of protection against external and internal threats is outlined. The Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine, among other tasks, forms and publishes a list of persons who pose threats to national security.

The problem of separation of powers in the field of information security is analyzed. At the same time, it is emphasized that information security remains one of the key priorities of national security, particularly in the context of countering disinformation and other negative informational influences. It is emphasized that strengthening cooperation between authorities and civil society is key to ensuring a stable information space and forming a favorable environment for the protection of Ukraine's national interests.

The results of the study are aimed at finding ways to increase the effectiveness of the Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine in the context of countering modern threats and ensuring information sovereignty.

Key words: national interests, information sovereignty, national security, information security, state information policy, media, information sphere, information space.

Постановка проблеми. На третьому році повномасштабної, поєднаної з гібридною компонентою, війни російської федерації проти України усім стає зрозумілим, що питання захисту інформаційного суверенітету як складової частини державного суверенітету України є чи не найважливішим обов'язком держави, її інститутів та громадян. Адже інформаційна і ментальна стійкість громадян, суспільства і держави є запорукою успішної протидії гібридній, а значить і збройній, економічній, політичній та інформаційній агресії російської федерації проти України.

Одним із ключових органів виконавчої влади, що формує та реалізує державну політику із захисту національних інтересів України в інформаційній сфері є Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (далі – МКСК), на яке законодавцем покладені функції регулювання та контролю у таких важливих сферах, як культура, інформаційна політика, медіа, а також національна спадщина.

Від здатності МКСК професійно, з урахуванням історичних, національних, культурних, етнічних та релігійних традицій, суспільно-політичної ситуації в Україні і процесів, що відбуваються у світі загалом, сформувати і реалізувати ефективну державну інформаційну політику залежить, чи вистоїть наша країна у протистоянні з російською федерацією, негативним зовнішнім інформаційним загрозам.

Мета дослідження – вивчити та розкрити організаційно-правові засади діяльності Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, як ключового суб'єкта захисту національних

інтересів в інформаційній сфері, його функції й завдання для вироблення шляхів підвищення ефективності під час виконання завдань із захисту національних інтересів країни в інформаційній сфері.

Стан опрацювання проблематики. Свого часу питання ролі та участі Міністерства інформаційної політики, на зміну якого створено Міністерство культури та стратегічних комунікацій України, у контексті забезпечення інформаційної безпеки досліджували Є. Большешапов, О. Хмельовський, А. Чупіс.

Напрями правового забезпечення державної інформаційної політики та державної інформаційної політики у сфері телебачення і радіомовлення вивчала фахівець Г. Красноступ.

Проблематику інформаційної безпеки як стану досліджували науковці В. Кононенко, С. Здоровко, А. Корольова, Г. Гончаренко та В. Липкан.

Проте, організаційно-правові засади діяльності Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, як ключового суб'єкта захисту національних інтересів в інформаційній сфері, його функції й завдання раніше не були предметом наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України займає важливе місце в системі державного управління і відіграє одну з ключових ролей у захисті національних інтересів нашої країни в інформаційній сфері. В умовах збройної агресії російської федерації, питання інформаційної безпеки набуває особливої ваги. Як зазначалося вище, на МКСК законодавцем покладені функції регулювання та контролю у таких важливих сферах, як культура, інформаційна політика, медіа, а також національна спадщина.

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Воно створене 2 вересня 2019 року Постановою Кабінету Міністрів України № 829 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» [1] шляхом реорганізації Міністерства культури і Міністерства молоді та спорту в Міністерство культури, молоді та спорту України. Теперішню назву відомство має з 06 вересня 2024 року, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 1028 «Про перейменування Міністерства культури та інформаційної політики України і Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України» [2]. МКСК є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, власні бланки, самостійний баланс та рахунки в органах Державної казначейської служби України.

В рамках даної статті ми розглянемо окремі функції МКСК, що відносяться до сфери інформаційної політики та захисту національних інтересів України в інформаційній сфері, або іншими словами — до сфери інформаційної безпеки.

Тож, розглядаючи функції і повноваження МКСК, процитуємо положення Основного Закону України – Конституції, згідно статті 17 якої захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [3].

Якщо оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України, то забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Звернемо увагу, що відомства, яке б відповідало за забезпечення інформаційної безпеки держави Конституція України не визначає.

Загалом, нормативно-правове визначення поняття «інформаційної безпеки» на законодавчому рівні відсутнє. Однак, беззаперечно, інформаційна безпека держави є складовою національної безпеки. Саме Закон України «Про національну безпеку України» визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз [4].

Зазначений Закон визначає та розмежовує повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створює основу для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначає систему командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджує всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи при цьому демократичний цивільний контроль над органами

та формуваннями сектору безпеки і оборони. А функції із забезпечення національної безпеки і оборони України здійснюють органи державної влади, інші державні органи, повноваження яких стосуються національної безпеки і оборони. Знову ж таки, цей Закон прямо не визначає, на яке відомство чи міністерство покладені функції із забезпечення національної чи інформаційної безпеки держави, зокрема.

Питання забезпечення інформаційної безпеки України та шляхи досягнення її мети визначені підзаконним нормативно-правовим актом — Стратегією інформаційної безпеки, прийнятою шляхом ухвалення рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року, що затверджене Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 [5].

Саме Стратегія містить визначення терміну «інформаційна безпека України», що означає складову частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [5]. У цьому ж нормативно-правовому акті підкреслено, що забезпечення інформаційної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави.

В працях українських вчених поняття «інформаційна безпека» розглядається в різних контекстах, в широкому і вузькому, зокрема, професор Г. Гончаренко вважає інформаційну безпеку станом захищеності інформаційного середовища, що забезпечує конфіденційність, цілісність та доступність інформації незалежно від її форми (цифрової, паперової, усної), при цьому вона охоплює широкий спектр заходів, включаючи технічні, організаційні та правові, які спрямовані на захист інформаційних ресурсів від внутрішніх і зовнішніх загроз, таких як несанкціонований доступ, викривлення інформації, а також навмисне або випадкове порушення її цілісності, й особлива увага приділяється управлінню ризиками та створенню політик, що спрямовані на збереження інформаційної безпеки на всіх рівнях. А вчений В. Липкан розкривав інформаційну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави в інформаційній сфері, який забезпечує запобігання нанесенню шкоди через несанкціоноване використання, розповсюдження та викривлення інформації [6].

Повернемося до Стратегії інформаційної безпеки, яка визначає також й актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних.

Зауважимо, що функції із забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері в межах, визначених чинним законодавством повноважень, виконують Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, Міністерство культури та стратегічних комунікацій України, підпорядковані МКСК Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ», ДП «Мультимедійна платформа іномовлення України» і Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, Центральна виборча комісія України, Антимонопольний комітет України, Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Національна поліція, Служба безпеки України, Прокуратура України, інші центральні органи виконавчої влади, їх територіальні органи, інші державні та колегіальні органи.

У свою чергу, поняття національних інтересів та національної безпеки України в інформаційній сфері тісно пов'язані з діяльністю у сфері медіа. А діяльність у сфері медіа регулюється Законом України «Про медіа». Державна політика та регулювання у сфері медіа визначені статтею 6 цього Закону, зокрема, Верховна Рада України визначає засади державної політики у сфері медіа та законодавчі основи її реалізації; Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, їх територіальні органи, інші державні та колегіальні органи в межах своєї компетенції забезпечують реалізацію засад державної політики у сфері медіа; забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері медіа, у тому числі з питань медіаграмотності, покладається на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в інформаційній сфері; органом державного регулювання діяльності у сфері медіа, а

також органом нагляду (контролю) у цій сфері є Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення (далі – Національна рада); повноваження інших державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері медіа визначаються виключно законами України [7].

Саме Міністерство культури та стратегічних комунікацій України, відповідно до Положення про Міністерство культури та стратегічних комунікацій України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885, є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури, державної мовної політики, популяризації України у світі, державного іномовлення, інформаційного суверенітету України (у частині повноважень з управління цілісними майновими комплексами державного підприємства «Мультимедійна платформа іномовлення України» та Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ») та інформаційної безпеки, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах відновлення та збереження національної пам'яті, мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей [8].

МКСК є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері медіа, інформаційній та видавничій сфері.

Водночас, у даному контексті слід звернути увагу на те, що повноваження Міністерства культури та стратегічних комунікацій України визначені лише підзаконним нормативно-правовим актом – Постановою Кабінету Міністрів України, що не повною мірою відповідає положенням пункту 5 статті 6 Закону України «Про медіа». Разом з тим, цей же Закон і визначає окремі функції Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, як головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері медіа, інформаційній та видавничій сфері.

Зокрема, згідно зі статтею 126 Закону, МКСК складає перелік осіб, які створюють загрозу національній безпеці. Перелік складається на підставі відповідних звернень Ради національної безпеки і оборони України, Служби безпеки України та Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. У свою чергу, підстави для звернень і прийняття відповідних рішень визначені частиною другої цієї ж статті. МКСК оприлюднює зазначений Перелік на своєму офіційному веб-сайті і забезпечує своєчасне його оновлення.

Детальніше зупинитись на цих питаннях, з огляду на їх актуальність, важливість і новизну. Так, згідно з частиною другою статті 126 Закону України «Про медіа» [7], до Переліку включаються фізичні особи (крім осіб, які мають виключно українське громадянство), в тому числі після їх смерті або оголошення померлими, які: будь-якими заявами та/або іншими діями підтримали агресію (акти агресії) проти України, окупацію українських територій державою-агресором (державою-окупантом); належать до вищого керівництва збройних сил, інших збройних формувань держави-агресора (держави-окупанта), військових, воєнізованих, парамілітарних або інших силових формувань держави-агресора (держави-окупанта), їх складових або структурних підрозділів, у тому числі формувань, найменування яких не відповідають офіційним назвам, прийнятим у державі-агресорі (державі-окупанті), але які за здійснюваними функціями належать до зазначених органів чи формувань, керівництва органів, відповідальних за державну безпеку, або безпеку вищого керівництва держави-агресора (держави-окупанта), їхніх радників, інструкторів; здійснили в'їзд на тимчасово окуповану територію України та/або виїзд з неї з порушенням встановленого законом порядку в'їзду та/або виїзду; заперечують або ставлять під сумнів існування українського народу (нації) та/або української державності, та/або української мови, суверенітет або територіальну цілісність України, визнаний факт агресії проти України чи факти вчинення воєнних злочинів на території України службовцями збройних сил, інших органів та формувань, визначених пунктом 2 цієї частини; є особами, щодо яких запроваджені персональні спеціальні економічні чи інші обмежувальні заходи, передбачені Законом України «Про санкції»; одноразово або неодноразово поширювали інформацію, заборонену до поширення пунктами 1–4, 10–13 частини першої статті 36, пунктами 1-2 частини першої статті 119 цього Закону, брали участь у створенні інформаційної продукції, яка містить таку інформацію; брали активну участь у антиукраїнських заходах держави-агресора (держави-окупанта), спрямованих, зокрема, на виправдання та легітимізацію агресії і окупації українських територій, популяризацію вищого керівництва та органів держави-агресора, їх посадових осіб, осіб та організацій, що контролюються державою-агресором (державою-окупантом); є представниками суб'єктів у сфері медіа, професійними

творчими працівниками, працівниками закладів культури, фізичними особами, які провадить діяльність у сфері культури, фахівцями зі створення інформаційної продукції та іншими публічними діячами, яким було заборонено в'їзд на територію України відповідно до законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства; засуджені судом за вчинення злочину, передбаченого статтями 109, 110, 110-2, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2, 161, 258-258-5, 300, 332-1, 332-2, 435-1, 436, 436-1, 436-2, 437, 442 Кримінального кодексу України [7].

Таким чином, з огляду на викладене, можна дійти висновку, що під час виконання функцій із забезпечення формування та реалізації державної політики у сферах інформаційного суверенітету України, інформаційної безпеки, забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері медіа, інформаційній та видавничій сфері Міністерство культури та стратегічних комунікацій України тісно взаємодіє з Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення, Радою національної безпеки і оборони України та Службою безпеки України.

У свою чергу, робота представників МКСК безпосередньо пов'язана з розумінням та використанням і застосуванням визначень наступних понять, викладених у Стратегії інформаційної безпеки [5]:

інформаційна загроза – потенційно або реально негативні явища, тенденції і чинники інформаційного впливу на людину, суспільство і державу, що застосовуються в інформаційній сфері з метою унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів та збереження національних цінностей України і можуть прямо чи опосередковано завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці та обороні;

інформаційні заходи оборони держави – сукупність скоординованих дій, які готуються та здійснюються суб'єктами забезпечення національної безпеки і оборони України в мирний час, в особливий період, в умовах воєнного або надзвичайного стану щодо прогнозування та виявлення інформаційних загроз у воєнній сфері, запобігання, стримування та відсічі збройній агресії проти України, протидії інформаційним загрозам з боку держави-агресора, а також здійснення інших необхідних дій в інформаційному протиборстві;

антикризові комунікації – комплекс інформаційних заходів, що реалізуються державними органами України з метою запобігання виникненню кризової ситуації і передбачають їх діалог із цільовою аудиторією з питань, що стосуються загрози виникнення кризової ситуації і протидії їй;

кризові комунікації – комплекс заходів, що реалізуються державними органами України у кризовій ситуації і передбачають їх діалог із цільовою аудиторією з питань, що стосуються кризової ситуації і протидії їй;

стратегічні комунікації – скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави - публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави;

стратегічний наратив – спеціально підготовлений текст, призначений для вербального викладення у процесі стратегічних комунікацій з метою інформаційного впливу на цільову аудиторію;

урядові комунікації – комплекс заходів, що передбачають діалог уповноважених представників Кабінету Міністрів України з цільовою аудиторією з метою роз'яснення урядової позиції та/або політики з певних проблемних питань [5].

Особливої важливості та необхідності розуміння і використання згаданих визначень у роботі із захисту національних інтересів держави в інформаційній сфері набули з початком повномасштабного збройного вторгнення російської федерації на територію України.

Розглянувши згадані нормативно-правові акти, що стосуються діяльності Міністерства культури і стратегічних комунікацій України, та підсумовуючи викладене, коротко зазначимо, що основними завданнями відомства у сфері захисту національних інтересів України в інформаційній сфери є:

– забезпечення формування та реалізація: державної політики у сферах культури та державної мовної політики; державної політики у сферах інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки України; державної політики у сфері державного іномовлення; державної політики у сферах популяризації України в світі, стратегічних комунікацій, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами;

– забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері медіа, зокрема з питань медіаграмотності, інформаційній та видавничій сфері;

– участь у формуванні та реалізації державної політики з питань тимчасово окупованих територій України у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі

та населення, що на них проживає, з метою їх реінтеграції в єдиний культурний та інформаційний простір України [8].

Висновки і пропозиції. Один із головних викликів, з якими стикається Міністерство культури та стратегічних комунікацій України, – це інформаційна війна, що ведеться проти України російською федерацією, а також підтримка такої політики окремими іноземними державами, міжнародними організаціями, об'єднаннями та громадянами. Поширення фейкових новин, маніпуляцій та пропаганди вимагає від МКСК оперативної реакції та впровадження нових інструментів захисту національних інтересів в інформаційній сфері.

Ще одним з викликів є необхідність адаптації українського інформаційного законодавства до вимог сучасності.

Водночас, розвиток технологій, таких як соціальні мережі, створює нові загрози, на які потрібно відповідати швидко і ефективно.

Таким чином, Міністерство культури та стратегічних комунікацій України відіграє одну з ключових ролей у захисті національних інтересів в інформаційній сфері. Його діяльність спрямована на забезпечення інформаційної безпеки, протидію дезінформації, популяризацію української культури та розвиток медіаграмотності. У сучасному світі, де інформаційна війна стає однією з головних форм агресії, роль МКСК стає ще більш важливою для збереження суверенітету та національної ідентичності України.

При цьому, важливим залишається необхідність швидкої та ефективної роботи МКСК в питанні розробки нового або внесення змін до чинного законодавства щодо захисту національних інтересів держави в інформаційній сфері в умовах правового режиму воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Постановою Кабінету Міністрів України № 829 від 02 вересня 2019 року, «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019#Text.
2. Постанова Кабінету Міністрів України № 1028 від 06 вересня 2024 року, «Про перейменування Міністерства культури та інформаційної політики України і Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1028-2024#Text.
3. Конституція України, Закон України від 28.06.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/254/96-80#Text.
4. Закон України «Про національну безпеку України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/254/96#Text.
5. Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021, Про затвердження рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегією інформаційної безпеки». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text.
6. Гончаренко Г.А. До проблеми визначення та розмежування дефініцій «інформаційна безпека» і «кібербезпека». *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»* URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/75.pdf.
7. Закон України «Про медіа» від 13.12.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2849-20#Text.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885, Про затвердження Положення «Про Міністерство культури та інформаційної політики України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019#Text

УДК 351.86:355.27](477)»2014/2024»
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.36

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ: ҐЕНЕЗА ДОКТРИНАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ В 2014-2024 РР.

Бойко Б.В.,
аспірант кафедри адміністративного,
кримінального права і процесу
Інституту права Закладу вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права»
ORCID: 0009-0002-2058-8406

Бойко Б.В. Публічне адміністрування у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації: ґенеза доктринального дослідження та нормативно-правового регулювання в Україні в 2014-2024 рр.

У статті на підставі узагальненого огляду ґенези доктринального дослідження та нормативно-правового регулювання публічного адміністрування у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації в 2014–2024 рр. в Україні, відзначено, що період часу з моменту анексії АРК, початку гібридної війни на Донбасі й до 23 лютого 2022 р., охарактеризувався значною трансформацією нормативно-правових актів та модернізацією порядку формування ЗСУ. У цей період яскраво простежується тенденція активізації доктринальних досліджень у цій сфері та спеціалізації наукового пошуку. Цей етап характеризується появою перших комплексних досліджень безпосередньо присвячених адміністративно-правовим засадам мобілізації та мобілізаційної підготовки. У поле зору дослідників також потрапляють окремі питання забезпечення правопорядку в ЗСУ, кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, особливостей адміністрування проходження військової служби у ЗСУ, адміністративної відповідальності за порушення законодавства України про військовий обов'язок і військову службу тощо.

Встановлено, що після 24 лютого й до сьогодні було прийнято низку важливих нормативно-правових актів, у тому числі спрямованих на оперативне розгортання та запровадження механізму реалізації мобілізаційних заходів, а також удосконалення вказаного процесу та підвищення його ефективності у подальшому. Трансформації стосувалася: удосконалення процедури військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів; призовного віку (його зменшення з 27 до 25 років); уточнення переліку осіб, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації; уточнення підстав відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян; бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час, унормування окремих питань військово-транспортного обов'язку; вирішення спорів, що виникають у цій сфері у порядку адміністративного судочинства; соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей тощо. Відносно аналізу наукових розвідок у цій сфері зауважено що активні бойові дії фактично поставили на паузу фундаментальні дослідження у цій сфері, оскільки жодних робіт монографічного рівня, безпосередньо присвячених порушеній проблематиці, за цей період опубліковано не було.

Ключові слова: війна, доктрина, законодавство, збройна агресія, Збройні Сили України, мобілізація, мобілізаційна підготовка, публічне адміністрування.

Boyko B.V. Public administration in the field of mobilization training and mobilization: the genesis of doctrinal research and legal regulation in Ukraine in 2014-2024.

In the article, based on a generalized review of the genesis of doctrinal research and legal regulation of public administration in the field of mobilization training and mobilization in 2014–2024 in Ukraine,

it is noted that the time period from the annexation of the ARC, the beginning of the hybrid war in Donbas and until February 23 2022, was characterized by a significant transformation of regulatory and legal acts and modernization of the order of formation of the Armed Forces. In this period, the trend of intensification of doctrinal research in this area and specialization of scientific research is clearly visible. This stage is characterized by the appearance of the first complex studies directly devoted to the administrative and legal principles of mobilization and mobilization training. The researchers also focus on separate issues of law enforcement in the Armed Forces, criminal liability for evasion of the draft for mobilization, features of the administration of military service in the Armed Forces, administrative liability for violations of Ukrainian legislation on military duty and military service, etc.

It was established that after February 24 and until today, a number of important legal acts were adopted, including those aimed at the prompt deployment and implementation of the mechanism for the implementation of mobilization measures, as well as the improvement of the specified process and increasing its efficiency in the future. The transformation concerned: improvement of the procedure for military registration of conscripts, conscripts and reservists; conscription age (its reduction from 27 to 25); clarification of the list of persons who are not subject to conscription for military service during mobilization; clarifying the reasons for postponement of conscription for military service during the mobilization of certain categories of citizens; reservation of conscripts for the period of mobilization and wartime, normalization of certain issues of military transport duty; resolution of disputes arising in this area in the order of administrative proceedings; social and legal protection of servicemen and their family members, etc. Regarding the analysis of scientific intelligence in this area, it was noted that active hostilities actually put a pause on fundamental research in this area, since no works of a monographic level, directly devoted to the raised issues, were published during this period.

Key words: war, doctrine, legislation, armed aggression, Armed Forces of Ukraine, mobilization, mobilization training, public administration.

Постановка проблеми. Основною тенденцією законотворчої роботи в перші роки незалежності було створення вітчизняної нормативно-правової бази для регулювання правовідносин, що виникали у сфері забезпечення національної безпеки та оборони, формування та функціонування ЗСУ й у тому числі й питань мобілізації та мобілізаційної підготовки. Характерними особливостями законодавства у той період було його тяжіння до радянських стандартів у формуванні особового складу ЗСУ, організації призову та мобілізаційної підготовки; перенесення на підзаконний рівень правового регулювання важливих питань, що потребували свого регулювання саме на рівні закону; як наслідок – відсутність у законах детальних нормативних приписів щодо повноважень органів публічної адміністрації у сфері мобілізаційної підгортки та мобілізації, неврегульованість окремих інститутів (відстрочка від призову військову службу під час мобілізації, бронювання військовозобов'язаних тощо). Пізніше, вже у XXI ст., постало питання в оновленні вже існуючих правових положень та організаційних механізмів мобілізації, доповнення та деталізація повноважень органів публічної влади у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації, а також формування нових інститутів (відстрочка, бронювання, стимулювання тощо), спрямованих на удосконалення вказаної діяльності. У цей період (початок XXI ст. – 2013 рр.) з'являються перші фундаментальні дослідження, присвячені окремим аспектам формування особового складу ЗСУ, соціального забезпечення воїнів та інші питання проходження служби в лавах вітчизняної армії. Проте як і у попередні роки раніше поза увагою вчених-адміністративістів залишався вектор наукових досліджень спрямований на детальний аналіз правових основ мобілізації та мобілізаційної підготовки.

Гостра необхідність у трансформації нормативно-правових актів та порядку організації ЗСУ з'явилася з початком агресії росії та її анексією Автономної Республіки Крим та вторгненням на Донбас. Фактично до того моменту до 2014 року Українська армія загалом розвивалася за стандартами СССР, але в умовах антитерористичної операції та операції об'єднаних сил наша держава перейшла на набагато більш активну стадію розвитку інституту мобілізаційної підготовки і мобілізації з акцентом на стандарти НАТО. В таких складних умовах й розпочався сучасний період доктринального дослідження та нормативно-правового регулювання публічного адміністрування у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Мета статті – дослідити ґенезу доктринального дослідження та нормативно-правового регулювання в Україні публічного адміністрування у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації в 2014–2024 рр.

Виклад основного матеріалу. У 2014–2021 рр. було змінено та доповнено переважну більшість нормативно-правових актів у цій сфері, а найголовніше внесено зміни до Конституції України, які стосувалися у тому числі незворотності європейського та євроатлантичного курсу України, що фактично означало остаточну зміну вектору (принаймні офіційно) у підходах до формування ЗСУ.

Так, наприклад, у 2014 рр. було уточнено положення законів України у цій сфері, спрямовані на удосконалення механізмів реалізації військово-транспортного обов'язку, уточнення видів військової служби (зокрема, додано такий її різновид як військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період, встановлено особливості проходження служби в особливий період для «строковиків», уточнення підстав звільнення зі служби достроково військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом і т.д.

Окремо варто виділити прийняття Закону України від 20 травня 2014 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення оборонно-мобілізаційних питань під час проведення мобілізації». Прийняття вказаного Закону України уможливило забезпечення мобілізаційної готовності, обороноздатність держави та боєздатність ЗСУ до виконання конституційного обов'язку щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Вказаним актом було внесено зміни до Законів України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про гуманітарну допомогу», «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Ключові зміни, запроваджені вказаним законом, стосувалися можливості фінансування ЗСУ, мобілізаційної підготовки та/або заходів з мобілізації, потреб національної оборони не тільки за рахунок державного бюджету, але й додатково за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [1].

У 2015 році було прийнято у новій редакції Закон України «Про правовий режим воєнного стану», яким було збільшено перелік та деталізовано зміст заходів воєнного стану, запроваджено гарантії діяльності Президента України, Верховної Ради України, більш чітко врегульовано порядок введення та скасування правового режиму воєнного стану, унормовано порядок діяльності та повноваження військового командування, органів державної влади в умовах дії воєнного стану, військових адміністрацій – тимчасових державних органів, що створюються Президентом України на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, громадського порядку та безпеки, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, а також ефективної організації процесів мобілізаційної підготовки та мобілізації [2].

У цьому ж році ВРУ шляхом внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» було передбачено підстави для звільнення від призову на військову службу під час мобілізації окремих категорій педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників [3]. Пізніше (наприкінці травня 2016 року) зміст ст. 23 вказаного закону було уточнено та доповнено[1].

На цьому етапі публічною владою було також реформовано організаційні аспекти мобілізаційної підготовки та мобілізації. Зокрема, слід згадати про прийняття Закону України від 16 березня 2017 року «Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних», назву якого у 2021 році було уточнено. Вказаним законом було врегульовано відносини у сфері державної реєстрації громадян України, які перебувають у запасі для комплектування ЗСУ та інших утворених відповідно до законів України військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави, та осіб, приписаних до призовних дільниць.

Стаття 2 вказаного закону закріпила, що основними завданнями Реєстру є: 1) ведення військового обліку громадян України – військовозобов'язаних (призовників); 2) планування та виконання заходів з мобілізації, призову на строкову військову службу, прийняття на військову службу за контрактом; 3) інформаційне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, які мають право на пенсію, та членів сімей загиблих військовослужбовців відомостями щодо військового обліку [4].

Окремо, звісно ж, варто зупинити увагу на реформі військкоматів, яка була започаткована у той період. Так Законом України від 30 березня 2021 року «Про внесення змін до деяких законодавчих

[1] Подібні зміни та доповнення вносилися у 2018–2022 рр.

актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» [5] окрім удосконалення правових засад ведення реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів, упорядкування питань військового обліку, засад притягнення до юридичної відповідності за порушення законодавства про оборону, військовий обов'язок і військову службу, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, забезпечення гарантій захисту прав та інтересів мобілізованих працівників, соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей і т.д., законом було урегульовано реформу військкоматів, а точніше створення на базі військових комісаріатів територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі за текстом – ТЦК та СП).

Слід зауважити, що реформування вказаного суб'єкту публічного адміністрування мало свою передісторію. 19 липня 2017 року Кабінетом Міністрів України було видано розпорядження щодо погодження з запропонованим Міністерством оборони України пілотним проєктом щодо утворення ТЦК з 01 серпня по 31 грудня 2017 року на базі Чернігівського обласного військового комісаріату (нині – Чернігівський обласний ТЦК та СП). 02 серпня 2017 року стало відомо, що цей пілотний проєкт з 01 серпня 2017 року було запроваджено не лише у Чернігові, а й в Козельці Чернігівської області – долучився ще й Козелецький районний військовий комісаріат (нині – Друге відділення Чернігівського РТЦК та СП). 01 листопада 2017 року представником Генерального штабу Збройних сил України на брифінгу, де були присутні, зокрема, фахівці відділу оборонного співробітництва Посольства США в України, було оприлюднено інформацію про проведення у цих двох військкоматах Чернігівської області експерименту з реформування військових комісаріатів у ТЦК [6].

12 січня 2018 року було оголошено про плани вже у березні 2018 року наслідувати цей приклад на Волині. 22 березня 2018 року було оприлюднено плани з розширення проєкту на ще 4 області. 25 квітня 2018 року стало відомо про затвердження міністром оборони України плану щодо створення на базі військових комісаріатів ТЦК на всій території України. Станом на 17 вересня 2018 року такий план передбачав реформувати у ТЦК 111 військових комісаріатів у Чернігівській, Рівненській, Дніпропетровській та Одеській областях до кінця 2018 року та надалі у всіх інших областях України [6].

28 травня 2020 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроєкт щодо, зокрема, перейменування військкоматів України у ТЦК та СП, але процес його розгляду вкрай затягнувся у часі. 01 листопада 2020 року Міністерство оборони України в односторонньому порядку перейменувала усі військкомати України у територіальні центри, таким чином створивши прецедент їх подальшого функціонування поза правовим полем України, втім фактично назавжди викресливши термін «військовий комісаріат» з назв підпорядкованих йому структур по всій території України. 30 березня 2021 року на базі вищезазначеного законопроєкту Верховною Радою України таки було прийнято відповідний закон, що у квітні 2021 року був підписаний Президентом України. Попри це окрім косметичних змін у назві він не змінював взагалі нічого у функціонуванні колишніх військкоматів, що негативно впливало на імідж усієї реформи, залишаючи такі чинники, як то паперовий облік військовозобов'язаних громадян і призовників на додаток до ведення єдиного державного реєстру військовозобов'язаних, що доти для новоназваних територіальних центрів підтримки та соціального захисту вважалося додатковою опцією у функціонуванні, а не навпаки чи замість [6].

У 2016 р. на зміну діючому ще з 1994 р було прийнято новий Порядок організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 921, яким було передбачено, що з метою ведення військового обліку в державі утворюється система військового обліку призовників і військовозобов'язаних. Вказана система військового обліку є визначеною законодавством сукупністю узгоджених за метою та завданнями державних органів, підприємств, установ та організацій, які ведуть військовий облік та забезпечують її функціонування із застосуванням засобів автоматизації процесів та використанням необхідних баз даних (реєстрів), визначених законодавством [7].

Поряд з іншими змінами та доповненнями законодавства України про військову службу, мобілізацію та мобілізаційну підготовку, безумовно слід окремо наголосити на вже згаданому нами вище внесенні змін до Основного Закону України. У 2019 Парламентом України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноат-

лантичного договору)», яким було доповнено преамбулу словами «…та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України»; уточнено повноваження ВРУ у частині визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; доповнено правовий статус Президента України, а саме те, що він «…є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; доповнено зміст повноважень Кабінету Міністрів України («забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору») [8].

У 2014–2021 рр. з'являється доволі значна кількість наукових робіт присвячених не тільки загальним питанням обороноздатності України, різним різновидам правовідносин у ЗСУ, але й безпосередньо правовим засадам мобілізаційної підготовки та мобілізації. Зокрема В.Л. Бабич присвятив своє дослідження встановленню сутності та особливостей адміністративної відповідальності за порушення законодавства України про військовий обов'язок і військову службу військовозобов'язаними і призовниками», у тому числі сформулювавши пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у цій сфері [9].

І.М. Коропатнік у своїй дисертації на тему «Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України» проаналізував концептуальні підходи до категорії «громадянське суспільство» у правовій науці, дослідив розвиток громадянського суспільства як детермінанту формування демократичної держави. Вчений дослідив особливості Збройних Сил України як соціального та державного інституту, а також їх адміністративно-правовий статус в аспекті взаємодії з громадянським суспільством [10]. У свою чергу дисертація О.П Котляренка була присвячена комплексному дослідженню правоохоронної діяльності у Збройних Силах України, її адміністративно-правових та організаційних аспектів. В роботі вченим було з'ясовано особливості правоохоронної діяльності у Збройних Силах України, висвітлено проблемні аспекти державно-управлінських рішень у цій сфері [11].

Натомість А.Ю. Александрова зосередила свою увагу на науковому обґрунтуванні кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, запропонувала на цій основі удосконалену конструкцію ст. 336 Кримінального Кодексу України та розробила рекомендації з вдосконалення відповідних законодавчих положень та практики їх застосування [12]. Я.Ф. Фокін у своєму дослідженні виклав процесуальні і тактичні особливості розслідування ухилень від призову на строкову військову службу, призову осіб офіцерського складу та мобілізації. Дослідник здійснив спробу розкрити поняття криміналістичної характеристики даних злочинів та їх елементи [13].

О.В. Нестеренко здійснив спробу комплексно, з урахуванням аналізу наукових праць та чинного законодавства України визначити сутність та розкрити особливості адміністративно-правових засад забезпечення національної безпеки і оборони Збройними Силами України та можливостей їх вдосконалення з урахуванням вітчизняної практики та зарубіжного досвіду [14].

Безумовно окремої уваги заслуговують дослідження, які прямо пов'язані із обраним нами предметом наукового пошуку. Так, В.А. Іванченко здійснюючи аналіз системи нормативно-правових актів, якими регулюється мобілізаційна підготовка і мобілізація вчений довів, що адміністративно-правове регулювання сфери мобілізації – це спрямований вплив на відносини, що виникають у сфері мобілізації, який здійснюється публічною адміністрацією шляхом застосування юридичних норм та індивідуальних приписів, що визначають права та обов'язки суб'єктів мобілізаційних відносин [15, с. 5].

Розглянувши сутність та особливості елементів механізму адміністративно-правового регулювання мобілізації, запропонував його дефініцію як спрямованого впливу на відносини, що виникають у сфері мобілізації, який здійснюється публічною адміністрацією шляхом застосування юридичних норм та індивідуальних приписів, що визначають права та обов'язки суб'єктів мобілізаційних відносин. Також В.А. Іванченко обґрунтував, що адміністративно-правові відносини в сфері мобілізації – це врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини в сфері мобілізації, суб'єкти яких взаємодіють на підставі встановлених власних прав і обов'язків [15, с. 5].

Зауважимо, що заслуговує на підтримку ідея вченого про необхідність запровадження інспекції з оцінки якості роботи військових комісаріатів, до функціональних обов'язків якої будуть належа-

ти функції щодо перевірки всіх напрямків роботи даного органу й фінансової звітності за всіма видами фінансування [15, с. 19]. Разом з тим, окремо слід звернути увагу на те, що В.А. Іванченко спробував дослідити ефективність адміністративно-правового регулювання мобілізації. На думку вченого, така ефективність представляє собою результат, що виникає від застосування заходів, що затверджені нормативно-правовими актами, у зв'язку з введенням надзвичайного чи військового стану всередині країни або за її межами, для переведення економіки, Збройних сил України, військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України [16, с. 14].

Відзначимо, що з такою думкою погодитися важко, оскільки навряд чи зміст ефективності слід розглядати через категорію «результат». По-перше, такий підхід призводить до ототожнення ефективності з іншою суміжною категорією – «результативність». По-друге, сам факт досягнення певного результату не є мірилом оцінювання. Оцінці, саме з точки зору ефективності, підлягає не скільки сам результат, а скільки його співвідношення з рівнем використаних ресурсів (людських, матеріальних, часових тощо) на його досягнення. По-третє, такий підхід виключає багатоаспектність оцінювання та не враховує комплексний характер ефективності.

Ще одним дослідженням, безпосередньо присвяченим порушеній нами проблематиці, є дисертація О.Ю. Савинець, яка стосується сутності та особливостей адміністративно-правового забезпечення мобілізації ЗСУ та визначенню напрямів його удосконалення. В цій науковій роботі здійснено історико-правовий аналіз становлення та розвитку мобілізаційної підготовки та мобілізації протягом новітнього періоду існування української держави; проаналізовано поняття, зміст та особливості мобілізаційної підготовки, мобілізації та адміністративно-правового забезпечення мобілізації ЗСУ; встановлено поняття та сутність заходів адміністративно-правового забезпечення мобілізації, компетенцію та особливості реалізації повноважень суб'єктами адміністративно-правового забезпечення мобілізації ЗСУ; проаналізовано особливості адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері оборони, мобілізаційної підготовки та мобілізації та зарубіжний досвід у сфері мобілізації; охарактеризовано сучасний стан правового регулювання мобілізації ЗСУ та окреслено напрями його оптимізації та вдосконалення [17].

З початком широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року фактично розпочався новий етап доктринального дослідження та нормативно-правового регулювання публічного адміністрування у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні. Неспровокована агресія росії, відсутність злагодженої та системної підготовки нашої держави до оборони та ігнорування явних військових загроз з боку ворога обумовили необхідність логічних та оперативних рішень щодо оголошення правового режиму військового стану, оголошення загальної мобілізації, прийняття низки необхідних нормативно-правових актів, у тому числі спрямованих на розгортання та запровадження механізму реалізації мобілізаційних заходів, їх подальше удосконалення та ефективність. Так, у 2022–2024 було внесено численні зміни до Законів України «Про військовий обов'язок та військову службу», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про правовий режим воєнного стану» та ін., прийнято низку важливих підзаконних нормативно-правових актів, внесено зміни до чинних актів Уряду України, Міністерства оборони України й інших органів публічної влади. То ж сконцентруємо свою увагу на тих актах, що безпосередньо стосуються мобілізації.

Протягом широкомасштабної війни до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» Верховною Радою України зміни та доповнення вносилися 13 разів. Переважна більшість змін стосувалася уточнення переліку осіб, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації, уточнення підстав відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян, окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового облік, а також бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час. Окремі зміни та доповнення також стосувалися унормування окремих питань військово-транспортного обов'язку; вирішення спорів, що виникають у цій сфері у порядку адміністративного судочинства; розмежування повноважень між центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері цивільного захисту, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту; соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей тощо.

Найбільш суттєві зміни до законодавства у цій сфері було внесено Законом України від 11 року 2024 року 3633-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку». Зокрема, вказаним законом передбачено:

- удосконалення процедури військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів;
- зміна призовного віку з 27 до 25 років;
- залучення органів місцевого самоврядування, місцевих державних адміністрацій, військово-цивільних та військових адміністрацій, підприємств, установ і організацій до активної участі у заходах проведення мобілізації, зокрема до оповіщення та забезпечення прибуття громадян, які залучаються до виконання обов'язку щодо мобілізації, до збірних пунктів та військових частин;
- уточнення норм щодо виконання військово-транспортного обов'язку;
- уточнення повноважень Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та розвідувальних органів України щодо ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, проведення заходів мобілізації та бронювання;
- уточнення обов'язків громадян України щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації, зокрема, щодо встановлення обов'язку проходити медичний огляд, обов'язкової явки до ТЦК та СП і військових частин після оголошення мобілізації, наявності при собі військово-облікового документу разом з документом, що посвідчує особу, які пред'являються за вимогою згідно закону;
- встановлення вимог до повісток про виклик до ТЦК та СП, а також порядок їх вручення громадянам України;
- уточнення підстав для надання відстрочки та звільнення від призову на військову службу під час мобілізації, а також синхронізація норм із підставами для звільнення з військової служби;
- виключення строкової військової служби – як виду військової служби та звільнення зі служби у запас всіх військовослужбовців строкової військової служби;
- уточнення підстав для звільнення з військової служби, а також підстав для звільнення від призову на військову службу під час мобілізації;
- уточнення порядку бронювання для військовозобов'язаних, які працюють в органах державної влади, інших державних органах;
- виключення з переліку висновків військово-лікарських комісій висновку про обмежену придатність до військової служби;
- запровадження для громадян України базової загальновійськової підготовки при закладах вищої освіти всіх форм власності;
- запровадження з базової загальновійськової підготовки для громадян, які планують вступити: на державну службу, зайняти посади в органах прокуратури, а також інших громадян (за бажанням), на службу в поліцію тощо;
- запровадження базової військової служби для громадян чоловічої статі (жіночої статі – за бажанням) віком до 25 років, якщо вони не проходили базову загальновійськову підготовку після припинення чи скасування правового режиму воєнного стану;
- запровадження додаткових заходів впливу щодо громадян, які не виконують обов'язки щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації, передбачених частиною 3 статті 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», встановлення процедури винесення судових рішень та їх примусового виконання;
- надання права засудженим особам, які звільнені від відбування покарання з випробуванням, за бажанням бути призваними на військову службу за призовом під час мобілізації;
- надання повноважень Національній поліції України щодо участі у заходах мобілізації; залучення до заходів рекрутингу на військову службу центрів надання адміністративних послуг, центрів зайнятості та центрів рекрутингу;
- тощо [18].

Одночасно з набранням чинності вказаним законом (18 травня 2024 року), вступив у дію й Порядок проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560 [19].

Окремо варто виділити й Закон України від 16 січня 2024 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення порядку обробки та використання даних у державних реєстрах для військового обліку та набуття статусу ветерана війни під час дії воєнного стану», який мав на меті удосконалення процедур проведення заходів мобілізації, удосконалення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, соціального захисту військовослужбовців, а також окремих питань проходження військової служби для покращення якості підбору особового складу під час доукомплектування бойових підрозділів для відсічі збройної агресії проти України [20].

На підзаконному рівні вказані законодавчі положення знайшли своє втілення у Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1487. До нього, на підставі нововведених законом положень, були внесені зміни, спрямовані на удосконалення вказаних процедур. В цілому ж цей Порядок визначає механізм організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів центральними і місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, органами військового управління, військовими частинами (підрозділами) Збройних Сил та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, ТЦК та СП, підприємствами, установами та організаціями, закладами освіти, закладами охорони здоров'я незалежно від підпорядкування і форми власності, а також визначає особливості ведення військового обліку громадян України, які постійно або тимчасово перебувають за кордоном [21].

Також на виконання Закону України від 16 січня 2024 року № 3549-IX, Кабінет Міністрів України 10 травня 2024 року затвердив Порядок ведення Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів «Оберіг», а також врегулював статус мобільного застосунку Резерв+. Однак ознайомитися з відповідною постановою наразі неможливо, оскільки вона є документом з обмеженим доступом. Також функціонування застосунку регулюється наказом Міністра оборони від 29 квітня 2024 року про створення інформаційно-комунікаційної системи для доступу до електронного кабінету військовозобов'язаного». Слід звернути увагу, що обидва акти не опубліковані, хоча за практикою Уряду, навіть для документів з обмеженим доступом – нормативно-правовий акт публікується в частині назви, номеру, дати прийняття, а сам додаток до постанови іменується «документ з обмеженим доступом» [22].

Висновок. Підсумовуючи в цілому узагальнений огляд ґенези доктринального дослідження та нормативно-правового регулювання публічного адміністрування у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації в 2014–2024 рр. в Україні, відзначимо, що період часу з моменту анексії АРК, початку гібридної війни на Донбасі й до 23 лютого 2022 р., охарактеризувався значною трансформацією нормативно-правових актів та модернізацією порядку формування ЗСУ. У цей період яскраво простежується тенденція активізації доктринальних досліджень у цій сфері та спеціалізації наукового пошуку. Цей етап характеризується появою перших комплексних досліджень безпосередньо присвячених адміністративно-правовим засадам мобілізації та мобілізаційної підготовки. У поле зору дослідників також потрапляють окремі питання забезпечення правопорядку в ЗСУ, кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, особливостей адміністрування проходження військової служби у ЗСУ, адміністративної відповідальності за порушення законодавства України про військовий обов'язок і військову службу тощо.

Натомість після 24 лютого й до сьогодні було прийнято низку важливих нормативно-правових актів, у тому числі спрямованих на оперативне розгортання та запровадження механізму реалізації мобілізаційних заходів, а також удосконалення вказаного процесу та підвищення його ефективності у подальшому. Трансформації стосувалася: удосконалення процедури військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів; призовного віку (його зменшення з 27 до 25 років); уточнення переліку осіб, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації; уточнення підстав відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян; бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час, унормування окремих питань військово-транспортного обов'язку; вирішення спорів, що виникають у цій сфері у порядку адміністративного судочинства; соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей тощо. Відносно аналізу наукових розвідок у цій сфері варто зауважити, що активні бойові дії фактично поставили на паузу фундаментальні дослідження у

ції сфері, оскільки жодних робіт монографічного рівня, безпосередньо присвячених порушеній проблематиці, за цей період опубліковано не було.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення оборонно-мобілізаційних питань під час проведення мобілізації: Закон України від 20 травня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1190-18#Text.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
3. Про внесення зміни до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо звільнення від призову на військову службу під час мобілізації окремих категорій педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників: Закон України від 01 липня 2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/570-19#Text.
4. Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних Закон України від 16 березня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19/ed20170316#Text (станом на 16.03.2017 року).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку: Закон України від 30 березня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#Text.
6. Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/.
7. Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних: постанова Кабінету Міністрів України від 07 грудня 2016 року № 921. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921-2016-%D0%BF#Text (станом на 07 грудня 2016 р. року).
8. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 07 лютого 2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text.
9. Бабич В.Л. «Адміністративна відповідальність за порушення законодавства України про військовий обов'язок і військову службу військовозобов'язаними і призовниками»: автореф. дис. канд. юрид. наук. Ірпінь, 2024. 20 с.
10. Коропатнік І.М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України: автореф. дис. доктора юрид. наук. Дніпро, 2016. 40 с.
11. Котляренко О.П. Правоохоронна діяльність у Збройних Силах України: організаційно-правові аспекти: автореф. дис. канд. юрид. наук. Тернопіль, 2017. 20 с.
12. Александрова А.Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією: автореф. дис. канд. юрид. наук. Дніпро, 2018. 16 с.
13. Фокін Я.Ф. Розслідування злочинів у сфері забезпечення призову та мобілізації: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2019. 20 с.
14. Нестеренко О.В. Адміністративно-правові засади забезпечення національної безпеки і оборони Збройними Силами України: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2020. 24 с.
15. Іванченко В.А. Адміністративно-правове регулювання мобілізації в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 229 с.
16. Іванченко В.А. Адміністративно-правове регулювання мобілізації в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2019. 19 с.
17. Савинець О.Ю. Адміністративно-правове забезпечення мобілізації Збройних Сил України: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2019. 21 с.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11 року 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/3633-20#Text.
19. Порядок проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період: постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 року № 560. URL: .https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#n9.

20. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення порядку обробки та використання даних у державних реєстрах для військового обліку та набуття статусу ветерана війни під час дії воєнного стану: Закон України від 16 січня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3549-20#Text.
21. Порядок організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів: постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 року № 1487. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#Text.
22. Постанова Кабміну про застосунок Резерв+ існує, але опублікована не буде, що залишає під питанням його правовий статус. *Судово-юридична газета*. 03 червня 2024. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/302339-postanovlenie-kabmina-o-prilozhenii-rezerv-suschestvuet-no-opublikovano-ne-budet-chto-ostavlyaet-pod-voprosom-ego-pravovoy-status.
23. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: монографія. К.: Четверта хвиля. 2010. 240 с.
24. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.
25. Рогач О.Я., Бєлов Д.М. Зміна сучасної парадигми українського права в умовах військової агресії з боку РФ. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 70(2). 2022. С. 136–141.

УДК 340.12.342(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.37

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ СУБ'ЄКТІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Бондаренко В.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
та культури фахового мовлення
факультету № 2 ІПФПНП?
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2326-4394

Вербицька Х.І.,
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
та культури фахового мовлення
факультету № 2 ІПФПНП?
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7951-0964

Бондаренко В.А., Вербицька Х.І. Теоретичні підходи до поняття та сутності неповнолітніх суб'єктів інформаційних відносин у контексті правової комунікації.

У статті розглянуто теоретичні підходи до поняття та сутності неповнолітніх суб'єктів інформаційних відносин у контексті правової комунікації. Мета статті полягає у системному аналізі правового забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх та формуванні комплексного підходу до його розвитку в умовах цифрової трансформації суспільства. Об'єктом є суспільні відносини, спрямовані на правове забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх. Предметом дослідження є сукупність нормативно-правових актів України, міжнародно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в галузі забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх під час використання інформаційних технологій. Проведене дослідження ґрунтується на комплексному підході до моделі правового забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх з урахуванням їхнього особливого статусу на основі міждисциплінарного підходу. Системний аналіз розширює уявлення про особливості суб'єктів та об'єктів інформаційних відносин, пов'язаних із правовим забезпеченням інформаційної безпеки неповнолітніх, та понятійно-категоріальний апарат у цій галузі. Правові норми, що стосуються інформаційної безпеки неповнолітніх як суб'єктів інформаційного права, мають однорідний характер. Вони широко використовуються різними галузями права. Зазначено, що система інформаційних прав неповнолітніх повинна містити елемент розвитку та формування неповнолітніх у сучасному цифровому просторі, розглядати неповнолітнього як сформовану особу, яка досягла певного рівня цифрової зрілості. Другим важливим елементом системи інформаційних прав визначено право на застосування безпечних інформаційних технологій в освітньому процесі, виходячи із права на безпечну інформаційну взаємодію, яка виражається у відсутності деструктивного впливу як елемента піклування про інформаційну та психологічну безпеку дітей. Це створює субінститут інформаційної безпеки неповнолітнього як складової інституту правового забезпечення інформаційної безпеки особи, розширює теоретико-інформаційні уявлення щодо змісту особливостей інформаційних прав неповнолітніх як самостійних суб'єктів інформаційних відносин.

Ключові слова: діти, підлітки, неповнолітні, малолітні, норма права, цифрова трансформація, інформаційна безпека.

Bondarenko V.A., Verbytska Kh.I. Theoretical approaches to the concept and essence of underage subjects of information relations in the context of legal communication.

The article deals with theoretical approaches to the concept and essence of underage subjects of information relations in the context of legal communication. The article aims to provide a systemic analysis of the legal framework for minors' information security and formulate a comprehensive approach to its development in the context of the digital transformation of society. The object is social relations aimed at legal support of information security of minors. The subject of the study is a set of legal acts of Ukraine and international legal acts regulating public relations in the field of ensuring the information security of minors when using information technologies. The study is based on a comprehensive approach to the model of legal support for the information security of minors, taking into account their special status, based on an interdisciplinary approach. The systemic analysis expands the understanding of the peculiarities of subjects and objects of information relations related to the legal provision of information security of minors, and the conceptual and categorical apparatus in this area. The legal provisions relating to the information security of minors as subjects of information law are homogeneous in nature. They are widely used by various branches of law. It is noted that the system of information rights of minors should contain an element of development and formation of minors in the modern digital space and should consider a minor as a person who has reached a certain level of digital maturity. The second important element of the system of information rights is the right to use secure information technologies in the educational process, based on the right to secure information interaction, expressed in the absence of destructive influence as an element of care for children's information and psychological safety. It creates a sub-institution of information security of a minor as a component of the institution of legal support for the information security of a person. It expands theoretical and informational concepts regarding the content of the specific features of information rights of minors as independent subjects of information relations.

Key words: children, adolescents, minors, infants, legal provision, digital transformation, information security.

Постановка проблеми. Одним із головних напрямів державної політики, закріпленим у Конституції України, є захист дітей. У Законі «Про охорону дитинства» наголошено на реалізації та зміцненні прав дітей, недопущенні їхньої дискримінації [1]. Зміни, що відбуваються в державі, вносять корективи в основні стратегічні завдання розвитку інформаційного суспільства. Пандемія коронавірусної інфекції, військова агресія росії, переведення освітніх процесів у дистанційний та електронний формат впливають на реалізацію прав дітей на інформацію та забезпечення інформаційної безпеки, захист від інформації, що завдає шкоди здоров'ю та розвитку дитини. З урахуванням динаміки і характеру цифровізації відносин, у яких беруть участь неповнолітні, науковий інтерес представляють неповнолітні як суб'єкти інформаційних відносин з урахуванням специфічних особливостей їх прав, змісту та правового регулювання.

Мета дослідження – визначення теоретичних підходів до поняття та сутності неповнолітніх суб'єктів інформаційних відносин у контексті правової комунікації в умовах цифрової трансформації.

Стан опрацювання проблематики. Правову комунікацію досліджували такі науковці, як: В. Кульман, А. Макінтайр, Д. Пітерс, Дж. Роулз, Р. Рорті, К. Ясперс. Окремі аспекти комунікативної концепції права розглядаються у працях Ю. Ґабермаса, Н. Лумана, М. ван Хука, І. Ситара, О. Геселева, О. Макеєва, А. Токарської, П. Рабіновича. Розвиток інформаційних технологій впливає на форми правової комунікації, що вимагає проведення наукових досліджень у цій сфері з врахуванням адаптації законодавства до вимог Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація суспільних відносин має фундаментальний вплив на суб'єкти відносин. Моделі поведінки дітей 2000-х помітно відрізняються від поведінки дітей, народжених після 2010 року. Інтернет надає дітям безліч можливостей для проведення дозвілля, навчання, самовираження, впливає на прийняття рішень як користуватися правом на активну участь у житті суспільства. Проте це також простір, де діти легше зазнають насильства, жорстокого поводження або експлуатації, наражаються на ризик порушення їхніх прав, зокрема права на захист і життя в безпечному середовищі [2]. Забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх відіграє суттєву роль у державній політиці, житті суспільства, батьків та дитини зокрема.

Вплив сучасних технологій на неповнолітніх суб'єктів права носить суперечливий характер. Взаємодія людей і технологій сьогодні настільки багатогранна, що інформаційне суспільство не

тільки генерує нові знання та інформацію, а й збільшує споживання кожною людиною інформації. «Інформаційний шум», якому можуть частково протистояти дорослі, для дитини фільтрувати набагато складніше через відсутність механізмів фільтрації, сортування та систематизації для відсіювання негативної інформації.

Розвиток теоретичних уявлень про суб'єктів права є важливим науковим напрямом в інформаційному праві, оскільки всебічне вивчення суб'єктів права дозволяє глибше зрозуміти правовідносини та покращити правозастосовну практику, правове регулювання суспільних відносин, особливо в умовах цифровізації.

Цифровий вплив на систему суб'єктів інформаційного права виявляється у появі особливих цифрових прав і нових суб'єктів цифрових прав, у спробах переосмислення зміни змісту таких базових правових категорій, як суб'єкт права та правосуб'єктність. Неповнолітній є не лише спеціальним суб'єктом завдяки віку, а й однією з найбільш вразливих категорій суб'єктів в інформаційному просторі, враховуючи швидкість розвитку інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ) та цифрових технологій, їхній ступінь впливу на дитину та впровадження у процес взаємодії з навколишнім світом.

І.Г. Лубенець вказує, що психологи, педагоги, соціологи активно вивчають роль Інтернету у формуванні особистості, мають багато напрацювань з цього питання. Своєю чергою, юристи повинні допомогти розробити рекомендації для законодавчої влади, щоб обмежити вплив негативних Інтернет-ресурсів на формування підростаючого покоління [3, с. 28-29].

Висновки вчених зводяться до того, що Інтернет для молоді замінює живе спілкування і є одним із основних способів уникнення повсякденних проблем. Сучасні діти все більше йдуть у віртуальну реальність, зокрема в ігри та контакти, що заміняють реальне спілкування. Суспільству та державі необхідно ретельніше підходити до питання забезпечення безпечного інформаційного середовища для дітей, вільного від насильства, але при цьому не бути «інформаційною теплицею».

З метою вивчення поняття, сутності та змісту інформаційної безпеки неповнолітніх необхідно розглянути підходи до розуміння понять «діти», «неповнолітні», «дитина», «малолітній», «підліток». Аналіз нормативно-правових актів не дає однозначної правової позиції щодо застосування цих понять у законодавстві України.

У Конвенції ООН дитиною є «будь-яка людська істота до досягнення нею 18-річного віку» [4]. Конституція України щодо суб'єкта, що розглядається, використовує термін «діти» 2 рази (ст. 51, 52), поряд з терміном «повнолітні діти» (ч. 2 ст. 51 Конституції України) [5].

Сімейний кодекс України (далі – СК України) у ч. 1 ст. 6 визначає дитину як особу, яка не досягла повноліття (віку вісімнадцяти років). У СК України також використовуються різні терміни «діти», «неповнолітні», «повнолітні діти», залежно від кореспондуючого обов'язку суб'єкта сімейних відносин [6].

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не визначає термін «неповнолітній», хоча використовує його у ст. 105. Так, наприклад, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Особи, що вчинили кримінальні правопорушення у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності за ч. 2 ст. 22 КК України [7].

Найбільш поширений термін «неповнолітні». Але використання терміна «неповнолітні» так само, як і в СК України, прив'язане до наявності кореспондуючих обов'язків батьків та інших суб'єктів стосовно цієї категорії.

Психологи розрізняють періоди розвитку психіки дитини: період новонародженої дитини (перші чотири тижні життя – 28 днів); грудний вік (з 29 дня життя до 1 року); ясельний або передшкільний період (від 1 до 3 років); дошкільний період (від 3 до 7 років); молодший шкільний вік (від 7 до 12 років); підлітковий вік (від 13-14 до 17–18 років).

Стаття 42 «Захист дітей» Закону «Про медіа» встановлює класифікацію інформаційної продукції залежно від віку дитини [8]. Норми закону виходять із медичних критеріїв вікових особливостей дітей. Додаткова диференціація підліткового віку у КК України відбувається на підставі кримінально-правових критеріїв розвитку. Кримінальна відповідальність настає, за загальним правилом, з 16 років, але за багато діянь, які є злочинами підвищеної суспільної небезпеки, з 14 років.

Наприклад, з 14 років настає кримінальна відповідальність за вбивство, навмисне заподіяння тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю (у тому числі, наприклад, у бійці), зґвалтування,

крадіжку, грабіж, здирство, свідомо хибне повідомлення про акт тероризму, викрадення транспортного засобу, хуліганство за обтяжуючих обставин, розкрадання чи вимагання наркотичних засобів та інші. У коло обставин, що підлягають встановленню на стадіях досудового та судового слідства, входить питання про те, чи міг неповнолітній повною мірою усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними. Кримінальний закон ставить у залежність можливість звільнення від кримінального покарання від ступеня психічного розвитку суб'єкта і встановлює, що навіть досягнувши певного віку біологічно, деякі суб'єкти не можуть досягти його психологічно.

Аналогічно розкривається цей термін у Кодексі України про адміністративні правопорушення України (далі – КУпАП). Ключовою є категорія «діти», але також зустрічається категорія «неповнолітні» (наприклад, адміністративне правопорушення щодо невиконання обов'язків батьків та інших суб'єктів сімейних відносин до дітей, які не досягли повнолітнього віку).

Проаналізувавши конституційно-правову термінологію, кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративні підходи, можна дійти таких висновків: використання розглянутих термінів у законодавстві залежить від конкретних елементів норми права та застосовуваної галузі права; термін неповнолітні застосовується за наявності (або вказівці) в нормі права на обов'язки батьків та інших суб'єктів сімейних відносин до дітей, які не досягли повнолітнього віку, або відповідальності за певні правопорушення та злочини; вікове категорування дітей впливає на застосовувану термінологію; відсутність загальних (міжгалузевих) критеріїв застосування термінології, що розглядається.

У науковій літературі поняття «дитина» і «неповнолітній» – родові поняття, які мають застосовуватися щодо осіб, які не досягли 18-річного віку.

Відповідно, категорії «неповнолітній», «малолітній», «підліток» повинні охоплюватися єдиним поняттям, а в окремих випадках можуть бути використані як основа для формування самостійних видів правового статусу дитини.

Термін «діти» має кровну ознаку, а не лише вікову. У ст. 1261 Цивільного кодексу України встановлено спадкоємці першої черги за принципом спорідненості до померлого: діти, подружжя та батьки. У цій нормі до дітей належать як неповнолітні, так і повнолітні діти померлого, тобто в нормі термін «діти» не має вікової ознаки, а виключно застосовується до дітей як «дітей своїх батьків» незалежно від віку [9].

У Методичних рекомендаціях щодо реалізації заходів, спрямованих на безпеку дітей у мережі Інтернет, використовується термін «діти» як основний. Заслуговує на окрему згадку термін «дитинство», хоча й не належить до правових термінів, але широко застосовується в значній кількості нормативно- правових актів [10].

Певну закономірність щодо використання термінів зустрічається у дисертаційних роботах, присвячених інформаційній безпеці дітей. В дисертаціях з права для позначення суб'єкта використовується термін «неповнолітні», а у дисертаціях з педагогіки та психології використовуються терміни «діти» або «дитина».

В умовах нової цифрової реальності захист дитинства як періоду життя дітей повинен включати певний інформаційний компонент, а саме інформаційну безпеку неповнолітніх як складову їх розвитку відповідно до конституційних засад, що має відобразитися в контексті інформаційних прав неповнолітнього, у правозастосовчій практиці [11].

Необхідно розглянути законодавчий підхід до зазначених термінів у межах інформаційного права. У ст. 42 «Захист дітей» Закону України «Про медіа» центральним терміном є «діти», що, наприклад, відрізняється від термінології ЦК України, КУпАП, КАС України, КК України та КПК України, проте близький за концепцією з термінологією, що застосовується в СК України. Цей термін використовується там без додаткових словосполучень чи слів.

У Законі «Про медіа» мається на увазі поняття, запропоноване в Сімейному кодексі України, тобто дана категорія суб'єктів охоплюється найбільш широко, виходячи з предмета правового регулювання, а також цілей та завдань щодо захисту максимально широкої категорії осіб, які не досягли 18 років. Важливо відзначити, що на сьогодні в інформаційному праві не вироблено спеціальних критеріїв, які дозволяли б однаково підійти до питання використання терміна у галузі, як це зроблено, наприклад, у кримінальному чи адміністративному праві.

Правовим критерієм, що дозволяє будь-яким чином вказувати на вік спеціального суб'єкта, є вказівка на категорію інформаційної продукції для певного віку неповнолітніх, але за цією гра-

дацією за віком не слідують особливості, пов'язані з розумінням суб'єкта, його класифікацією, оскільки суб'єкт єдиний. Слід зазначити, що неповнолітні одного віку можуть відрізнятися за рівнем правової та соціальної усвідомленості, інтелектуального та духовного розвитку, наявності або відсутності навичок забезпечення безпеки в мережі Інтернет.

Неповнолітні (діти, підлітки, дитина, неповнолітні діти) є самостійними суб'єктами інформаційно-правових відносин. У зв'язку з цим правове забезпечення інформаційної безпеки визначається підвищеною чутливістю до впливу інформаційних технологій та необхідністю захисту від інформації, що завдає шкоди здоров'ю та розвитку.

Суб'єкти інформаційних відносин розвиваються динамічно відповідно до розвитку інформаційних технологій. Це стосується розвитку неповнолітніх. Чим частіше і глибше дитина занурюється у віртуальну реальність, тим швидше відбувається адаптація до цього світу, і завдання батьків та суспільства полягає в тому, щоб забезпечити безпечну адаптацію у віртуальному світі дитини та впровадження інформаційних технологій у повсякденне життя дитини не на шкоду основним інтересам та завданням.

Проблемним питанням теоретичного характеру для інформаційного права є необхідність класифікації з метою уточнення статусу та особливостей, прив'язаних або до віку, або до особливостей взаємодії з іншим суб'єктом, відповідальності або наявності взаємних інформаційних прав та обов'язків.

Закон «Про охорону дитинства» застосовує термін «діти» у контексті інформації про неповнолітнього, що постраждав внаслідок протиправних дій (бездіяльності). Зважаючи на те, що інформаційне законодавство пов'язане з іншими галузями права, на підставі проведеного дослідження вважаємо, що найвиразніше простежується його взаємозв'язок з КК України та КУпАП.

Виходить за межі інформаційного права, будучи скоріше предметом теорії права та конституційного права, питання – чи необхідний єдиний термін стосовно такої категорії суб'єктів. Застосовувати термін «неповнолітні» у контексті інформаційних відносин припустимо, однак такий підхід є дискусійним через відсутність наповнення цього терміна специфікою інформаційних відносин [12, с. 53]. Зважаючи на правову логіку стосовно питання, що розглядається, у галузях необхідно виробити єдиний принцип застосування того чи іншого терміна, як це зроблено в ЦК України (про спадкування) або в КК України або КУпАП, хоча в даних кодифікованих актах присутні різні терміни.

Водночас з урахуванням швидкості поширення інформаційних технологій серед неповнолітніх користувачів не виключаємо можливості появи таких самостійних категорій, як «малолітній користувач мережі Інтернет» або «підлітковий користувач мережі Інтернет», причому з наповненням інформаційно-правовою специфікою відносин чи статусу суб'єкта, а не лише у частині вказівки на певний період дитинства дитини та її вік.

Стратегія національної безпеки України у статті 1 розділу I проголошує дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина як таке, що має найвище значення та закріплене Конституцією [13]. З огляду на те, що Стратегія спрямована на забезпечення інтересів національної безпеки та пріоритетність прав людини та громадянина, слід враховувати, що неповнолітні користувачі інформаційних технологій, які перебувають на території України, можуть не мати громадянства України, а бути іноземними громадянами, особами без громадянства, біженцями, причому ці особи можуть постійно проживати на території України, тобто складати соціальну групу школярів, а також взаємодіяти з неповнолітніми, які є громадянами України, утворювати стійкі соціальні зв'язки, розвиватися та дорослішати всередині суспільства.

На переконання авторів, неповнолітні мають стати пріоритетним об'єктом державно-правового захисту від деструктивного інформаційно-психологічного впливу, а забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх – одним із стратегічних національних пріоритетів. При формуванні правового забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх законодавці та особи, які застосовують право, повинні виходити з інтересів неповнолітніх в інформаційній сфері, які пропонується розглядати як об'єктивно значущі потреби у забезпеченні фізичної, психологічної, моральної, духовної цілісності та їх недоторканності, пов'язані з реалізацією інформаційних прав і обов'язків неповнолітніх. Забезпечення зазначених інтересів неповнолітніх здійснюється з метою виконання стратегічних завдань щодо реалізації державної політики, спрямованої на протидію загрозам інформаційно-комунікаційного технологічного середовища, на основі дотримання балансу інтересів неповнолітніх як суб'єктів інформаційно-правових відносин з інтересами держави та суспільства.

Висновки. Інформаційна безпека неповнолітніх обумовлюється станом захищеності неповнолітніх від деструктивного впливу ІКТ-середовища та інформаційних технологій з метою нейтралізації їх потенційного негативного впливу на поведінку, психічне здоров'я, а також попередження ризиків заподіяння шкоди фізичному, духовному, моральному розвитку неповнолітніх. З метою вдосконалення системи правового регулювання та в умовах активного розвитку цифрових технологій, що впливають на неповнолітніх, у роботі обґрунтовано критерії типології неповнолітніх (дітей, підлітків, дитини, неповнолітніх дітей) як суб'єктів інформаційно-правових відносин. Такими критеріями виступають: вік неповнолітніх, зміст інформаційних прав та обов'язків, які збільшується з віком неповнолітніх, рівень їх «цифрової зрілості» та «інформаційної вразливості». Інформаційна вразливість неповнолітніх є важливою ознакою неповнолітнього як особливого суб'єкта інформаційних відносин. У зв'язку з цим розвиток системи правового забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх розглядається одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень у контексті правової комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14.
2. Онуфрик М., Солодухіна Л. Дорожня карта у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини. Київ: Фонд Відродження, 2024. 175 с.
3. Лубенець І.Г. Міжнародні стандарти забезпечення безпеки дитини в цифровому середовищі та перспективи їх використання в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022, № 4. Ч. 2. С. 25–33.
4. Конвенція про права дитини. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр#Text.
6. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2947-14.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
8. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/conv#n607.
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15.
10. Безпека дітей в інтернеті: рекомендації для вчителів та батьків, Методичні рекомендації. URL: https://osvita.ua/school/81372.
11. Yesimov S., & Borovikova V. (2023). Methodological foundations of information security research. Social and Legal Studios, 6 (1), 49–55.
12. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Ярема О.Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/392/2020#Text.

УДК 347.961
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.38

ПРАВОВА ПРИРОДА НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЇ: ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

Вдовічена Л.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет
імені Ю.Федьковича
ORCID: 0000-0002-2184-0119
e-mail: l.vdovichena@chnu.edu.ua

Вдовічена Л.І. Правова природа нотаріальної дії: питання нормативного врегулювання.
В статті проведено дослідження правової природа та змісту нотаріальної дії через призму її нормативного врегулювання. Встановлено, що юридичний термін «нотаріальна дія» є чи не найбільш вживаним у актах законодавства з питань нотаріату. Але незважаючи на довготривале застосування цього терміну та його безспірне значення у нотаріальній діяльності, законодавець не вдається до його визначення ні на конституційному рівні, ні на законодавчому рівні, ні на підзаконному рівні.

Визначено, що ознаки нотаріальних дій – це сукупність властивостей, які роблять їх відмінними та за допомогою яких можна виокремити їх з великого об'єму юридичної діяльності. До таких ознак-властивостей віднесено: визначеність законодавством переліку нотаріальних дій; нормативне закріплення суб'єктного складу вчинення нотаріальних дій; безспірність нотаріальної дії; процесуальна форма вчинення нотаріальної дії; платність нотаріальної дії. Законодавчо встановлений перелік нотаріальних дій можна розділити на наступні види: посвідчення факту перебування громадянина в певному місці, тотожності громадянина з особою, зображеною на фотокартці, передачі заяв фізичних і юридичних осіб іншим фізичним і юридичним особам; посвідчення правочинів, завдання яких полягає в засвідченні нотаріусом їх законності, перевірці правоздатності; посвідчення безспірних фактів. Враховуючи територіальну компетенцію органів, які уповноважені на вчинення нотаріальних дій, їх можна класифікувати: дії, які вчиняють державні і приватні нотаріуси; дії, які вчиняють посадові і службові особи, уповноважені на вчинення нотаріальних дій; дії, які вчиняють посадові особи органів місцевого самоврядування; дії, які вчиняють консульські установи і дипломатичні представництва України.

Доведено, що безспірність нотаріальної дії – це одна з основних засад нотаріальної діяльності, яка означає, що нотаріус може вчинити нотаріальну дію лише за умови, якщо: не існує спору між заінтересованими особами щодо прав та обов'язків, які випливають з нотаріальної дії; права та обов'язки заінтересованих осіб ґрунтуються на законних підставах; документи, що надаються для вчинення нотаріальної дії, є дійсними. Нотаріальні дії вчиняють з дотриманням процесуальної форми. Порушення цієї процедури буде позначатися на законності нотаріальної дії, а відтак стане приводом її оскарження до суду і, навпаки, її не порушення буде підтверджувати законність нотаріальної дії нотаріуса.

Визначено, що нотаріальна дія – це функціонально-структурована система дій процесуального характеру, що здійснюється у встановленому законом порядку уповноваженою державою фізичною особою, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші дії, передбачені законодавством про нотаріат, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Ключові слова: нотаріальна дія, нотаріат, нотаріус, нотаріальна компетенція, безспірність, платність нотаріальної дії.

Vdovichena L.I. Legal nature of notarial act: issues of normative regulation.

In this article, the author examines the legal nature and content of a notarial act through the prism of its normative regulation. The author establishes that the legal term «notarial act» is perhaps the most commonly used in the acts of legislation on notary issues. However, despite the long-term use of this term and its indisputable importance in notarial activities, the legislator does not define it either at the constitutional level, or at the legislative level, or at the subordinate legislation level. It is determined that the features of notarial acts are a set of properties which make them distinctive and which can be used to distinguish them from a large volume of legal activities. These features include: the list of notarial acts defined by law; statutory consolidation of the subjective composition of notarial acts; indisputability of a notarial act; procedural form of a notarial act; and payment for a notarial act. The legislatively established list of notarial acts can be divided into the following types: certification of the fact of a citizen's presence in a certain place, the identity of a citizen with the person depicted in a photograph, transfer of applications of individuals and legal entities to other individuals and legal entities; certification of transactions, the task of which is to certify their legality by a notary, verification of legal capacity; certification of indisputable facts. According to the territorial competence of the bodies authorised to perform notarial acts, they can be classified as follows: acts performed by public and private notaries; acts performed by officials and officers authorised to perform notarial acts; acts performed by officials of local self-government bodies; acts performed by consular offices and diplomatic missions of Ukraine.

The indisputability of a notarial act is one of the main principles of notarial activity, which means that a notary may perform a notarial act only if: there is no dispute between the parties concerned regarding the rights and obligations arising from the notarial act; the rights and obligations of the parties concerned are based on legal grounds; and the documents submitted for the performance of the notarial act are valid. Notarial acts are performed in compliance with the procedural form. Violation of this procedure will affect the legality of the notarial act and, therefore, will be a reason for its appeal to the court, and, conversely, its non-violation will confirm the legality of the notarial act.

A notarial act is a functionally structured system of procedural actions performed in accordance with the procedure established by law by an individual authorised by the state who carries out notarial activities in a state notary office, state notary archive or independent professional notarial activity, in particular, certifies rights and facts of legal significance and performs other actions provided for by the legislation on notaries in order to give them legal validity.

Key words: notarial act, notary, notary public, notarial competence, indisputability, notarial fee.

Постановка проблеми. Поняття «нотаріальної дії» є підпорядкованим за своїм змістом та функціональною спрямованістю правовій природі інституту нотаріату. Тому складність з'ясування самої ж правової природи нотаріальної дії виражається у неоднозначності поглядів щодо місця правового інституту нотаріату в правовій системі держави. Адже ключовим завданням кожного створеного державою органу є системне виконання поставлених завдань з метою забезпечення реалізації захисту законних прав, інтересів і свобод людини та, відповідно, виконання покладених на неї обов'язків. В той же час, правова природа інституту нотаріату зумовлена особливостями законодавчо визначених повноважень нотаріусів, їх статусом і характером правовідносин, які виникають між ними та особами, на користь яких вчиняються нотаріальні дії. Незважаючи на неоднозначність поглядів щодо місця нотаріату в системі права, їх об'єднує критерій, що характеризує основне призначення нотаріату: метою включення державами інституту нотаріату в свої правові системи є підвищення надійності вчинення правочинів та зниження ступеня схильності до кризових явищ [1, с. 62]. Часте використання терміну «нотаріальна дія» в законодавстві не спонукало законодавця до самого визначення даного терміну, звідси – і в науковій літературі немає єдиного підходу до розуміння даної категорії. Перш за все, законодавець оперує даною категорією при встановленні видів нотаріальних дій в Законі України «Про нотаріат» [2] та при затвердженні уніфікованих стандартів здійснення нотаріальних дій в «Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» затвердженому Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р.[3]. Тому логічно, що такий стан речей виступає, з одного боку стимулом для науковців в дослідженні даної категорії, а з іншого боку – створює перешкоди в правозастосуванні, адже чіткість позиції законодавця в практично-прикладному аспекті завжди пов'язується із нормативною визначеністю, законністю та обмеженням свавільних дій зі сторони правозастосовчих органів.

Метою дослідження є аналіз особливостей нормативного врегулювання нотаріальних дій, та з'ясування їх правової природи та змісту.

Ступінь наукової розробки дослідження. Визначення категорії «нотаріальної дії» безпосередньо пов'язане із правовим статусом нотаріуса, із нотаріально-процесуальними відносинами. Тому питанням правової природи нотаріальної дії цікавилося чимало науковців, роботи яких мають надзвичайно важливе та аксіологічне значення. Варто відзначити праці таких вчених: С.Я. Фурси, В.В. Баранкової, В.В. Комарова, В.М. Черниш, У.О. Палієнко, К.І. Чижмарь, О.В. Коротюк, Л.В. Єфіменко, М.М. Дякович, М. С. Долинської та інші.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі при дослідженні інституту нотаріату доволі часто відзначають, що юридичний термін «нотаріальна дія» є чи не найбільш вживаним у актах законодавства з питань нотаріату. Однак, незважаючи на довготривале застосування цього терміну та його безспірне значення у нотаріальній діяльності, законодавець не вдається до його визначення ні на конституційному рівні, ні на законодавчому рівні, ні на підзаконому рівні.

Згідно чинного законодавства, нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом України «Про нотаріат», з метою надання їм юридичної вірогідності [2]. Розглядати дану дефініцію можливо як із суб'єктивної сторони, так і з об'єктивної. Зокрема, перша вказує на розгалужену систему нотаріальних органів, до якої належать державні нотаріальні контори, приватні нотаріуси, державні нотаріальні архіви, у населених пунктах, де немає нотаріусів, уповноважені особи місцевих рад, а також консульські установи. А от з об'єктивної сторони – поняття нотаріату позначає повноваження нотаріальних органів та посадових осіб щодо кола тих дій, що відповідно до Закону України «Про нотаріат» вони можуть вчиняти [4, с. 225]. При цьому вчинення передбачених законом нотаріальних дій не повинно викликати спору, бо предметом нотаріальної діяльності є справи, в яких відсутній спір про право цивільне і якщо в процесі вчинення нотаріальної дії такий спір виникає, то він підлягає вирішенню в судових органах, а сама нотаріальна дія, в такому разі, зупиняється до набуття рішення законної сили [5, с. 21].

Звичайно, що широке коло повноважень нотаріусів України, а також тенденція до їх розширення, високі вимоги до посади нотаріуса і рівень відповідальності нотаріуса дозволяють на сьогодні поставити питання щодо можливості і доцільності включення до Конституції України окремого положення, яке б виділяло особливий статус і роль органів нотаріату як незалежних і самостійних органів у державі [6, с. 69]. Адже той правовий масив нормативних актів, що формують нотаріальну архітектоніку безсумнівно вимагає конституційного врегулювання. І такий підхід законодавця цілком відповідав би правовому статусу нотаріуса, відповідно до якого нотаріус є представником держави і діє від її імені, але, як відзначають науковці, не має владних повноважень. А з іншої сторони, не можна погодитися і з твердженням про те, що «нотаріальні органи не є безпосередніми суб'єктами нотаріальних процесуальних відносин, оскільки нотаріальні дії має право вчиняти лише нотаріус чи особа, уповноважена на вчинення нотаріальної дії, наприклад, особи, зазначені у ст. 40 Закону України «Про нотаріат» [2]. Також Ю.П. Ільїна відзначає, що нотаріальні дії завжди вчинюються від імені держави і мають державно-публічний характер. Тільки цим забезпечується виконання нотаріальних функцій, і тільки це є гарантом доказової сили нотаріальних документів. Для того, щоб акти приватно практикуючого нотаріуса мали силу офіційних, держава повинна наділити його певними повноваженнями, що в сукупності складають компетенцію нотаріуса [7, с. 107]. Саме тому правосуб'єктність нотаріуса володіє своєрідним змістом і проявляється у компетенції, оскільки нотаріальні органи наділяються державою не право- та дієздатністю, а самими правами та обов'язками, сукупність яких і складає компетенцію нотаріальних органів на вчинення нотаріальних дій [8, с. 128]. І визначальними ознаками, що свідчать про важливість і доцільність передбачення конституційно-правового статусу нотаріуса в Конституції України є те, що: нотаріус поєднує в собі публічні і приватні начала, є представником держави і діє від її імені, проте не має владних повноважень; при цьому в Україні наявна стійка тенденція до розширення повноважень нотаріусів і, в тому числі, уповноваження нотаріусів у перспективі на виконання нових функцій, що не притаманні нотаріусу взагалі (реєстрація шлюбів тощо) [6, с. 70].

В науковій літературі підходи до визначення категорії «нотаріальна дія» отримують свою прив'язку переважно через дослідження суміжних об'єктів нотаріально-правової дійсності. На-

приклад, Ю.В. Нікітін при дослідженні нотаріату в Україні визначає нотаріальну дію як посвідчення безспірних прав та фактів, що мають юридичне значення, а також вчинення інших дій, спрямованих на позасудовий захист прав та інтересів людей, які входять до компетенції нотаріальних органів [9, с. 89]. С.Я. Фурса при дослідженні актуальних питань теорії і практики нотаріальних правових відносин трактує нотаріальну дію як окрему дію нотаріуса або іншої уповноваженої особи, що має чітко визначений зміст і є складовою провадження або процесу оформлення провадження [10, с. 27]. Л.В. Єфіменко при дослідженні особливостей правової природи нотаріальних дій розглядає нотаріальну дію як інструмент правової безпеки у сфері цивільного обороту, який реалізується через посвідчення юридичних фактів з метою надання їм вірогідності, а отже, юридичної безсумнівності цивільних прав та обов'язків, що виникають з юридичних фактів, посвідчених нотаріусом [1, с. 66]. М.С. Долинська при дослідженні нотаріального процесу визначає нотаріальну дію як комплекс процесуальних дій, що вчиняються уповноваженими особами з метою досягнення певного результату [9, с. 357]. М.В. Джуга, при дослідженні нотаріальної дії як об'єкта оскарження до суду за правилами цивільного процесу, зазначає, що нотаріальна дія – це передбачена законом безспірна дія, яка здійснюється нотаріусом або іншим уповноваженим державою суб'єктом з метою надання юридичної сили правомірним правовим діям. При цьому відсутність хоча б однієї з яких дає можливість оскаржити нотаріальну дію в суді [11, с. 27]. І як відзначає Л.В. Єфіменко, що незважаючи на відсутність законодавчого визначення нотаріальної дії, її юридичний зміст та спрямованість знаходять своє відображення і закріплення у приписах норм, що характеризують таку дію, зокрема у Законі України «Про нотаріат» [2].

Ознаки нотаріальних дій – це сукупність властивостей, які роблять їх відмінними та за допомогою яких можна виокремити їх з великого об'єму юридичної діяльності. До таких ознак-властивостей варто віднести наступні: визначеність законодавством переліку нотаріальних дій; нормативне закріплення суб'єктного складу вчинення нотаріальних дій; безспірність нотаріальної дії; процесуальна форма вчинення нотаріальної дії; платність нотаріальної дії.

Визначений законодавством перелік нотаріальних дій. Законом України «Про нотаріат» передбачено перелік нотаріальних дій, які може вчиняти нотаріус. Їх можна розділити на наступні види: посвідчення факту перебування громадянина в певному місці, тотожності громадянина з особою, зображеною на фотокартці, передачі заяв фізичних і юридичних осіб іншим фізичним і юридичним особам; посвідчення правочинів, завдання яких полягає в засвідченні нотаріусом їх законності, перевірці правоздатності; посвідчення безспірних фактів (засвідчення копій документів, справжності підпису на документах, видача дублікатів документів) [12, с. 11]. Взагалі, перелік нотаріальних дій визначений статтею 34 Закону України «Про нотаріат», однак вказано, що «нотаріуси можуть вчиняти інші нотаріальні дії відповідно до закону» (ч. 2 ст. 34 Закону). Саме тому, вимога законодавчого переліку нотаріальних дій завжди носить беззаперечний характер [13, с. 8].

Нормативне закріплення суб'єктного складу вчинення нотаріальних дій. Враховуючи всю сукупність органів, які уповноважені на вчинення нотаріальних дій, можна виокремити наступні групи, зважаючи на їх територіальну компетенцію: дії, які вчиняють державні і приватні нотаріуси; дії, які вчиняють посадові і службові особи, уповноважені на вчинення нотаріальних дій, передбачених Законом України «Про нотаріат»; дії, які вчиняють посадові особи органів місцевого самоврядування; дії, які вчиняють консульські установи і дипломатичні представництва України.

Безспірність нотаріальної дії. Для сфери реалізації нотаріусом професійної компетенції важливою є така ознака нотаріальної дії як безспірність. Особливістю нотаріальної дії є те, що вона доводить безспірні факти та права. Адже як відзначає І. Череватенко, що визначальною умовою реалізації нотаріальних повноважень щодо посвідчення прав є їх безспірність [14, с. 368]. Незаперечність означає, що перед нотаріусом відбувається факт, що люди висловлюють намір отримати певні права та обов'язки (люди дійсно мають намір підписати договір певного змісту та знають про свої права на певні права та обов'язки та обов'язки) один одному і готові підписати) [15, с. 325]. Безспірність нотаріальної дії – це одна з основних засад нотаріальної діяльності, яка означає, що нотаріус може вчинити нотаріальну дію лише за умови, якщо: не існує спору між заінтересованими особами щодо прав та обов'язків, які випливають з нотаріальної дії; права та обов'язки заінтересованих осіб ґрунтуються на законних підставах; документи, що надаються для вчинення нотаріальної дії, є дійсними. У разі виникнення спору щодо прав та обов'язків, які випливають з нотаріальної дії, заінтересовані особи мають право звернутися до суду.

Процесуальна форма вчинення нотаріальної дії. Згідно законодавства України, нотаріальні дії вчиняють з дотриманням процесуальної форми. Зокрема, Закон України «Про нотаріат» визначає загальний порядок вчинення нотаріальних дій та спеціальний порядок, залежно від нотаріальної дії, яка має місце. Крім того, процесуальна форма визначена і на підзаконному рівні, зокрема в «Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» затвердженому Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р.[3]. Тому, законодавець визначив наперед, якої процедури нотаріус повинен дотримуватися задля вчинення нотаріальної дії, який алгоритм поведінки має здійснюватися. Порушення цієї процедури буде позначатися на законності нотаріальної дії, а відтак стане приводом її оскарження до суду і, навпаки, її не порушення буде підтверджувати законність нотаріальної дії нотаріуса.

Платність нотаріальної дії. Згідно Закону України «Про нотаріат» – нотаріальні дії вчиняються після їх оплати, а також у передбачених законом випадках після сплати до бюджету податку з доходів фізичних осіб та в день подачі всіх необхідних документів [2]. Крім того, законодавчо встановлено уточнення щодо оплатності послуг державного нотаріуса. Зокрема, за вчинення нотаріальних дій державні нотаріуси справляють державне мито у розмірах, встановлених чинним законодавством. А от за надання державними нотаріусами додаткових послуг правового характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, а також діями технічного характеру справляється окрема плата у розмірах, що встановлюються територіальними органами Міністерства юстиції України. Кошти, одержані від надання таких додаткових послуг, спрямовуються до Державного бюджету України.

В результаті здійснення нотаріальних дій юридичні права та обов'язки осіб, щодо яких ці дії були вчинені, санкціонуються державою, а нотаріальним документам надається офіційного значення, що дає змогу вказаним особам набувати чіткого статусу і здійснювати належні дії. І як умова законності провадження нотаріальної діяльності – це вчинення нотаріальних дій здійснюється суворо встановленим законом переліком осіб, обсяг компетенції яких також встановлено законодавством. Порушення правил, які визначають компетенцію осіб, на які покладено здійснювати нотаріальні дії, спричиняє настання негативних процесуальних наслідків – визнання недійсними нотаріальних дій [16, с. 189].

Висновки. Отже, вітчизняне чинне законодавство не містить визначення поняття «нотаріальна дія». В силу цього і на доктринальному рівні ця категорія отримала чимало підходів до розуміння, зокрема науковці розглядають «нотаріальну дію» і як спосіб охорони та захисту прав та інтересів осіб, зазначаючи, що нотаріальною дією вважається посвідчення безспірних прав та фактів, що мають юридичне значення; і як інструмент правової безпеки у сфері цивільного обороту, який реалізується через посвідчення юридичних фактів з метою надання їм вірогідності; і як результат нотаріальної діяльності; і як процес, процедуру реалізації нотаріусом власної компетенції. Тому, враховуючи підходи до розуміння даної категорії, а також властивості, які розкривають її правову природу, нотаріальна дія – це функціонально-структурована система дій процесуального характеру, що здійснюється у встановленому законом порядку уповноваженою державою фізичною особою, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші дії, передбачені законодавством про нотаріат, з метою надання їм юридичної вірогідності. Також, враховуючи викладене, можна стверджувати, що правова природа нотаріальної дії кореляційно залежна від юридичної сутності інституту нотаріату в правовій системі держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єфіменко Л. Особливості правової природи нотаріальних дій. *Юридична Україна.* 2013. № 3. С. 61ҁ-67 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ urykr_2013_3_13.
2. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. В редакції від 30.01.2024 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12/page.
3. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України; Порядок від 22.02.2012 № 296/5 Редакція від 30.09.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ z0282-12#Text.
4. Строкач І.І. Виконавчий напис нотаріуса як нотаріальна дія та підстави його вчинення. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 2. С. 224–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2016_2_53.

5. Павлик П.М. Нотаріат України : навч. посіб. для дистанційного навчання. К.: Університет «Україна», 2007.
6. Коротюк О. Конституційно-правовий статус нотаріуса: порівняльно-правове дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 С. 66–72. URL: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-4-66-72.
7. Ільїна Ю.П. Деякі питання, що виникають при визначенні правового статуса нотаріуса в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2011. № 1. С. 105–108. URL: https://vestnik-pravo.mgu. od.ua/archive/juspradenc1/24.pdf.
8. Баранкова В.В. Нотаріус як суб'єкт нотаріального процесу. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 76 (1). 2023. С. 127–134. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.19.
9. Нотаріат в Україні: навчальний посібник. Ю.В. Нікітін, С.С. Бичкова, А.Г. Чубенко, В.К. Матвійчук, Е.О. Гіда, Т.П. Устименко, Н.О. Чучкова. 4-те вид., доп. і перероб. За заг. ред. докт. юрид. наук, професора Ю.В. Нікітіна. Київ: ВНЗ «Національна академія аправління», 2016. 586 с.
10. Теорія нотаріального процесу: наук.-практ. посіб. за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
11. Джуга М. В. Нотаріальна дія як об'єкт оскарження до суду за правилами цивільного процесу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 4. 2023. С. 26–31. URL: https://doi.org/10.32782/39221514.
12. Фурса С.Я. Актуальні питання теорії і практики нотаріальних правових відносин. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки».* 2011. Вип. 87. С. 7–12.
13. Gaudio, Arthur R, Revised Uniform Law on Notarial Acts (November 15, 2010). Available at SSRN: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1975331.
14. Череватенко І. Безспірність права як умова реалізації повноважень нотаріальних органів. *Юридичний вісник*. № 4. 2014. С. 368–374. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/urid_2014_4_80.
15. Cox, Noel S.B., The Notary Public - the Third Arm of the Legal Profession. *New Zealand Business Law Quarterly*, Vol. 6, 2000, p. 321–335. URL: https://ssrn.com/ abstract=420749 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.420749.
16. Діденко Л.В. Нотаріальний процес як один із видів юридичного процесу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Випуск 79. С. 187–191. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.39

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ НОРМИ ТА СТАНДАРТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ІНДИВІДУАЛЬНОГО БРОНЕЗАХИСТУ

Воронятніков О.О.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри публічного та міжнародного права,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0002-3761-698X
email: voronyatnikov@gmail.com

Воронятніков О.О. Адміністративно-правові норми та стандарти використання засобів індивідуального бронезахисту.

У статті автором розглядаються питання адміністративно-правових норм та стандартів використання засобів індивідуального бронезахисту. Досліджується історія становлення та розвитку засобів балістичного захисту таких як бронежилети та шоломи. Бронежилет забезпечує захист торсу, плечей, шиї і паху людини від куль та осколків. Бронешолом забезпечує захист голови при падіннях, ударах, від впливу вибухової хвилі, дрібних осколків, пістолетних куль і куль легкої стрілецької зброї. Крім того, до засобів індивідуального захисту відносять також протикульові щити, протиударні щити, комплекти для захисту рук і ніг, балістичні (тактичні) окуляри, що мають балістичні стандарти безпеки. Встановлено, що сьогодні існує багато типів жилетів з різними характеристиками, які впливають на експлуатацію: розмір; тип; призначення, матеріал. Головним показником є клас захисту – саме він визначає, від яких загроз здатен захистити бронежилет. Клас визначається захисними властивостями проти різних боєприпасів стрілецької зброї.

Аналізуються національні та міжнародні стандарти засобів індивідуального захисту. Українські національні стандарти на засоби індивідуального бронезахисту співставні з міжнародними (модифікуються відповідно до стандартів США, Німеччини та Великої Британії). Згідно з чинним українським стандартом ДСТУ 8782:2018 за конструктивним виконанням бронежилети поділяють на три типи: тип А – м'які (гнучкі); тип Б – напівжорсткі і тип В – жорсткі бронежилети із захисною структурою на основі різних захисних елементів, а також мають 6 класів захисту.

В процесі дослідження вивчено адміністративно-правові норми використання засобів індивідуального бронезахисту Національною поліцією України, Національною гвардією України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Адміністрацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України. Зроблено висновки, що адміністративно-правові норми використання таких засобів встановлюються нормативними документами органів, які наділені відповідними повноваженнями та переважно входять до складу сектору безпеки і оборони України.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правові норми, публічне управління та адміністрування, засоби індивідуального захисту, засоби індивідуального бронезахисту, стандарти.

Voroniatnikov O. Administrative and legal regulations and standards for the use of individual armor protection.

The article examines the issues of administrative and legal norms and standards for the use of personal body armor. The study explores the history of the development and evolution of ballistic protection equipment such as bulletproof vests and helmets. Body armor protects a person's torso, shoulders, neck and groin from bullets and shrapnel. The helmet protects the head from falls, blows, blast waves, small shrapnel, pistol bullets, and small arms bullets. In addition, personal protective equipment includes bulletproof shields, impact shields, arm and leg protection kits, ballistic (tactical)

glasses with ballistic safety standards. It has been established that today there are many types of vests with different characteristics that affect their usage, such as size, type, purpose, and material. The main indicator is the protection class, which determines the threats the vest can protect against. The class is defined by protective properties against various small arms ammunition.

National and international standards for personal protective equipment are analyzed. Ukrainian national standards for personal body armor are comparable to international standards (modified according to the standards of the United States, Germany, and the United Kingdom). According to the current Ukrainian standard DSTU 8782:2018, body armor is classified into three types by structural design: Type A – soft (flexible); Type B – semi-rigid; and Type C – rigid body armor with protective structures based on various protective elements, and there are six protection classes.

The study examines the administrative and legal norms for the use of personal body armor by the National Police of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the State Emergency Service of Ukraine, the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine, and the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine. It concludes that administrative and legal norms for the use of such equipment are established by regulatory documents of the agencies vested with the relevant powers, which primarily belong to Ukraine's security and defense sector.

Key words: administrative and legal regulation, administrative and legal support, administrative and legal norms, public management and administration, personal protective equipment, individual armor protection, standards.

Постановка проблеми. Триваюча збройна агресія росії проти України, масовані артилерійські та авіаційні ракетні обстріли, активне використання ворогом різноманітних засобів ураження, необхідність збереження життя та здоров'я військовослужбовців, поліцейських, рятувальників, лікарів та багатьох інших категорій громадян нашої держави, всі ці і багато інших факторів роблять вкрай важливим використання засобів індивідуального бронезахисту. Стрімкий розвиток технологій, удосконалення засобів ураження, вогнепальної зброї та боєприпасів, зумовлює еволюцію і різних елементів індивідуального бронезахисту. Використовуючи затверджені стандарти і специфікації, національні та іноземні виробники виготовляють різні засоби екіпірування, що застосовуються в будь-яких ситуаціях та захищають від куль, уламків, холодної зброї тощо.

Ураховуючи широке коло суб'єктів використання засобів індивідуального бронезахисту та різноманітність їх видів, типів, класів, виникла необхідність дослідження адміністративно-правових норм та стандартів їх використання.

Таким чином, аналіз зазначених питань дослідження є актуальною задачею, оскільки охоплює важливі аспекти функціонування державних органів в умовах сучасних викликів безпеки та сприяє розвитку теоретичних і практичних засад публічного управління.

Метою статті є дослідження адміністративно-правових норм використання засобів індивідуального захисту, а також особливостей національних та міжнародних стандартів і специфікацій, що регламентують вимоги до таких засобів.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального захисту, а також питання відмінності національних та міжнародних стандартів і специфікацій, що регламентують вимоги використання таких засобів в своїх роботах досліджували: О. Алексеєнко, С. Боброва, З. Болоташвілі, Л. Галавська, Т. Вайда, О. Кузнєцов, В. Мелькін, В. Сахно, А. Стрельченко, О. Стрельченко, Ю. Тимченко, Т. Шатило та інші.

Виклад основного матеріалу. При виконанні бойових завдань у сучасних умовах обов'язковим елементом екіпірування бійця, що забезпечує його захист від уражень осколками снарядів, мін, гранат, а також від впливу холодної та вогнепальної зброї, є засоби індивідуального броньованого захисту (далі – ЗІБЗ), до яких переважно належать бронежилет та бронекаска. Історія створення та розвитку ЗІБЗ сягає не одну сотню років, однак доцільно розглянути період «сучасного» бронезахисту.

До Першої світової війни європейські військові підійшли майже без особистого бронезахисту. До 1915 року усім воюючим державам стало очевидно, що необхідно якось захистити голову солдата, бо саме вона стає мішенню для куль та шрапнелі, оскільки переважно велася окопна війна. Першими розробили каску французи. Кількість поранень в голову одразу впала в чотири рази. Вражаючі результати отримали й британці, коли теж ввели каски Mk.I – відсоток поранень голо-

ви серед усіх поранених впав з 25% до 3%. Довше за інших розробляли свій шолом німці. Вони проводили випробування майже до 1916 року, коли почали виробляти для армії каску М1916, або Stahlhelm. Конструкція виявилася настільки вдалою, що німецька армія використовувала модифікації Stahlhelm до 1945 року.

Коли каски повернулися, країни-учасниці Першої світової замислилися і над тим, щоб повернути нагрудну броню. Але в жодній з країн масово її не застосовували. В Британії трохи передбачили принцип сучасних плитоносок – легкий жилет Chemico Body Shield складався з чохла, який одягався на груди, та чотирьох бронепластин, які вставлялися в його кишені. Але якість пластин була такою, що жилет захищав лише від невеликих осколків чи удару штиком, а от кулі його пробивали. Далі всіх пішли німці, які розробили важку 10-кілограмову броню Sappenpanzer, яка не лише захищала від осколків, але й зупиняла кулю з рушниці на відстані не ближче 500 м, а ще захищала пах. Але й тоді бронежилети не носили масово – вони все ще були або занадто важкі, або захищали лише у специфічних ситуаціях. До розробки якісно нових бронежилетів підштовхнула Корейська війна 1950-1953 років, в якій узяли участь і СРСР, і США. До цього часу американські розробки жилетів з нейлонової тканини часів Другої світової вийшли на новий рівень. У 1951 році жилети з 12 шарів нейлонової тканини у віниловому чохлі почав використовувати Корпус морської піхоти США. Виявилося, що вони на 70% знизили кількість поранень у груди та живіт. З 1955 року і під час війни у В'єтнамі американські морпіхи використовували міцнішу модифікацію цього жилета. Але на початку 1970-х почалася нова революція бронезахисту. Хімік Стефані Кволек синтезувала нове синтетичне волокно арамід, яке стало відомим під комерційною назвою «кевлар». Воно виявилося у п'ять разів міцніше за сталь, а важило набагато менше. У 1976 році Річард Девіс розробив перший повністю кевларовий жилет. Але у кевлару залишався недолік – енергія від осколків та куль спричиняла тупі травми тіла під жилетом, іноді доволі важкі.

З того часу і до сьогодні з'явилося дуже багато варіантів особистого захисту. Запатентовано безліч різних матеріалів, з яких роблять як легку, так і важку броню. Захист може бути керамічним, сталевим чи на основі твердих синтетичних волокон. Головною ознакою сучасної особистої броні стала модульність – бронепластини змінні, різні частини захисту можна носити окремо, а різні ділянки тіла можуть мати різні ступені захисту [1].

Сьогодні існує багато типів жилетів з різними характеристиками, які впливають на експлуатацію: розмір; тип; призначення, матеріал. Головним показником при виборі є клас захисту – саме він визначає, від яких загроз здатен захистити бронежилет. Клас визначається захисними властивостями жилета проти різних боєприпасів стрілецької зброї. У світі є багато стандартів, але в Україні головним є ДСТУ 8782:2018. Відповідно до пункту 5.2 ГОСТ 8782:2018 бронежилет має основний та додатковий класи захисту до різних засобів ураження [2]. Основний клас визначає приналежність жилета до того чи іншого стандарту. Українські стандарти мають багато спільного з класифікаціями інших країн. Перш за все, це DIN Поліцейського управління Німеччини та NIJ США. Розглянемо ці стандарти детальніше:

1 клас (Україна)/L (Німеччина). Український 1 клас гарантує захист від 9×18 мм, 9 мм Makarov, 9×19 мм, 9 мм Luger, 9 мм Parabellum. Клас L Німеччини гарантує захист від набоїв 9 мм Parabellum.

I (США). Захист від набоїв 9 мм, патрона 380 ACP, гвинтівки калібру 5,6 мм, патрону 22.

2 клас (Україна)/I (Німеччина). Жилети класу 2 захищають від набоїв калібру 7,62×25 мм, (Tokarev), куль Пст 57-Н-134с. Клас I DIN гарантує захист від набоїв 9 мм Parabellum.

IIA-II (США). Жилети класів IIA-II NIJ захищають від таких набоїв: пістолет 9 мм, патрон 9х19 Parabellum, пістолет 10 мм, патрон .40 S&W, пістолет 11,43 мм, патрон 45 ACP, револьвер 9,07 мм, патрон Магнум .357 Ці два класи близькі до класу 2 ДСТУ України.

3 клас (Україна). Броня класу 3 захищає від 5,45×39 мм ПС, куль 7Н6 та 57-Н-231.

4 клас (Україна)/III (Німеччина). Жилет класу 4 здатен захистити від 5,45×39 мм, куль ПП 7Н10, також від калібру 7,62×54 мм (7,62×54 R), куль ЛПС 57-Н-323с. Німецький клас III захищає від куль калібру .223 Remington, куль .308 Winchester.

III (США). Бронезахист цього класу рятує від пострілу з гвинтівки 7,62 мм, патрону 7,62 мм НАТО.

5 клас (Україна). Броня 5 класу рятує від набоїв 7,62×39 мм, куль БЗ (57- БЗ-231) бронебійно-запалювальних, також від 7,62×54 мм (7,62×54 R), куль ЛПС (57-Н-323с).

6 клас (Україна)/ IV (США). Бронежилети класу 6 захищають від калібру 7,62×54 мм (7,62×54 R), куль Б-32 (7-БЗ-3, 7-БЗ-323) бронебійнозапалювальних.

IV (Німеччина). Згідно з класом IV броня стійка до куль .308 Winchester.

Індивідуальні бронежилети призначені для покриття тулуба, захищаючи життєво важливі органи. При попаданні кулі або осколка переплетені волокна поглинають та розсіюють енергію на великій площі, зменшуючи тяжкість травм. Але жоден бронежилет не здатен повністю розсіяти енергію кулі, особливо великого калібру. Отримані травми тулуба можуть включати переломи та навіть пошкодження внутрішніх органів. Енергія кулі може спричинити рвані рани та розриви, пошкодження диска хребта в місці контакту з жилетом, можливість спінального шоку і перфорації шкіри. Ушкодження можуть навіть призвести до смерті, якщо медичний догляд не надано вчасно, однак бронежилет відповідного класу підвищує шанси вижити. Вірогідність отримати травму залежить від багатьох чинників, включаючи відстань пострілу, кут, масу та швидкість кулі. Попри ризик, бронежилети значно підвищують шанси на виживання під час бойових дій. За оцінками експертів НАТО, бронежилет знижує ризик ураження на 60% [3].

Крім зазначеного вище потрібно відмітити, що прийняті українські національні стандарти співставні з міжнародними, оскільки стандарт на засоби індивідуального захисту модифіковано відповідно до стандартів США, Німеччини та Великої Британії, у т.ч. щодо вимог визначення рівня заборонної травми та методик випробувань.

Згідно з чинним українським стандартом ДСТУ 8782:2018 за конструктивним виконанням бронежилети поділяють на три типи: тип А – м'які (гнучкі); тип Б – напівжорсткі і тип В – жорсткі бронежилети із захисною структурою на основі різних захисних елементів [4].

Як зазначалося раніше, до ЗІБЗ належать не лише бронежилет, а й бронекаска/бронешолом. При виготовленні спеціальних шоломів 1 класу захисту використовуються титанові сплави або високотривкі сталі. У шоломах 2 класу захисту використовується сталевий сферичний елемент з амортизуючою системою і системою кріплення шолома на голові та прозорим кулестійким забралом. Перспективним є також використання в шоломах захисних елементів із балістичних тканин кевлар або тварон.

У підрозділах Національної поліції України найбільш широко знаходять застосування такі: 1) сталевий армійський шолом, який призначений для захисту від ударів палицями, камінням та осколків; 2) каска захисна пластмасова із забралом та амортизуючим пристроєм, яка захищає від ударів палицями, камінням і т. ін.; 3) протиударний захисний шолом, який призначений для використання працівниками Національної поліції України з метою припинення протиправних дій громадян; забезпечує захист голови від ударів палицями, камінням та іншими предметами; 4) спеціальний титановий шолом «Сфера» і СТШ-81 (4 титанові пластини у чохлі) призначений для захисту від куль ПМ, ТТ з відстані 25 м (1-й клас захисту), від свинцевих куль АКМ з відстані 400 м; 5) кулестійкий шолом із забралом, що знімається, котрий призначений для використання працівниками Національної поліції України при проведенні заходів по затриманню озброєних злочинців. Забезпечує захист голови від куль пістолетів усіх типів (2-й клас захисту) [5].

Відповідно до «Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Військової служби правопорядку у Збройних Силах України під час здійснення службових обов'язків», до спеціальних засобів, які мають право застосовувати військовослужбовці Служби правопорядку під час здійснення службових обов'язків належать у тому числі засоби індивідуального бронезахисту: шоломи ударостійкі, сталеві армійські кулезахисні; бронежилети; щити протиударні та кулезахисні [6].

Чинними нормативними документами встановлено, що в Національній гвардії України до засобів індивідуального бронезахисту та активної оборони належать: захисні жилети (за класами захисту) «спеціального» класу; 1, 1-А класів; 2, 2-А класів; 3-6 класів; протикульові щити, протиударні щити, комплекти для захисту рук і ніг, шоломи армійські, протиударні шоломи із забралом, протикульові шоломи, кийки гумові (пластикові) та наручники [7].

Наказом Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 08.12.2017 № 673 «Про речове забезпечення військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України в мирний час та особливий період» затверджені норми забезпечення предметами бойового обмундирування та екіпірування військовослужбовців Держспецзв'язку, до яких належать бронежилет модульний або бронежилет полегшений та шолом бойовий балістичний. Крім того, на час виконання завдань у районі ведення бойових дій (у тому числі під час проведення антитерористичної операції) та проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федера-

ції цивільним особам керівного складу Держспецзв'язку, які обіймають посади від начальника структурного підрозділу Адміністрації Держспецзв'язку до заступника Голови Держспецзв'язку, видаються такі інвентарні предмети: сумка транспортна індивідуальна, мішок спальний, килим спальний польовий ізоляційний, шолом бойовий балістичний, бронежилет модульний або бронежилет полегшений [8].

Також, згідно з Рекомендаціями про особливості виконання органами управління та підрозділами ДСНС завдань за призначенням у населених пунктах і на територіях під час збройної агресії, затвердженими наказом Державної служби України з надзвичайних ситуацій від 02.04.2024 № 375, особовий склад органів і підрозділів ДСНС, який залучається до виконання завдань за призначенням у зонах можливого ураження вогнепальною та холодною зброєю чи осколковими частками вибухових пристроїв, забезпечується бронежилетими із класом захисту 6 або IV рівнем захисту та бронешоломами із класом захисту 1А або ІІІ-А рівнем захисту. Бронежилет забезпечує захист торсу, плечей, шиї і паху людини від куль та осколків. Бронешолом забезпечує захист голови при падіннях, ударах, від впливу вибухової хвилі, дрібних осколків, пістолетних куль і куль легкої стрілецької зброї. Враховуючи, що бронешолом не призначений для захисту голови, органів дихання і зору від впливу полум'я та високих температур, слід в обов'язковому порядку використовувати термостійкі підшоломники для зменшення ризику отримання опіків обличчя під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Разом з цим працівники ДСНС використовують балістичні (тактичні) окуляри – це маска або окуляри закритого типу (можливі змішані варіанти), що мають балістичні стандарти безпеки. Такі окуляри не використовують для повсякденного носіння через великий розмір, а надягають безпосередньо перед початком роботи. Вони щільно прилягають до обличчя або закріплюються поверх бронешолома і захищають очі та обличчя від дрібних осколків, пилу, вітру та полум'я [9].

Висновки. За результатами проведеного аналізу можна зробити наступні узагальнення:

1. Засоби індивідуального бронезахисту повинні слугувати надійним захистом військовослужбовцям, поліцейським, рятувальникам, лікарям та іншим категоріям громадян від зовнішніх небезпек (ураження вогнепальною та холодною зброєю, осколковими частками вибухових пристроїв тощо).

2. Ураховуючи постійне удосконалення засобів ураження, вогнепальної зброї та боєприпасів, в свою чергу розвиваються стандарти балістичного захисту.

3. Українські національні стандарти на засоби індивідуального бронезахисту співставні з міжнародними (модифікуються відповідно до стандартів США, Німеччини та Великої Британії), однак враховуються і сучасні особливості використання зброї у нашому регіоні.

4. Адміністративно-правові норми використання засобів індивідуального бронезахисту встановлюються нормативними документами органів, які наділені відповідними повноваженнями та переважно входять до складу сектору безпеки і оборони України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дмитро Раєвський, Тетяна Логвиненко. Червоні рейтузи — це Франція! Розповідаємо історію засобів індивідуального захисту від ренесансу важких лат до кевлару і змінних бронепластин, у яких воюють зараз. URL: https://babel.ua/texts/82487-chervoni-reytuzi-ce-franciya-rozpovidayemo-istoriyu-zasobiv-individualnogo-zahistu-vid-renesansu-vazhkih-lat-do-kevlaru-i-zminnih-broneplastin-u-yakih-voyuyut-zaraz.
2. Класифікація бронежилетів за ДСТУ 8782:2018, NIJ 0101.06. URL: https://velmet.ua/klasifikatsiya-bronejiletiv-standart-dstu-8782-2018-nij-0101-06.html.
3. Уляна Радостіна. Клас захисту бронежилета. Стандарти ДСТУ і НАТО. URL: https://arp.co.ua/klas-zakhystu-bronezhyleta.-standarty-dstu-i-nato.
4. Боброва Світлана, Сергієнко Любов, Галавська Людмила, Шатило Тетяна. Аналіз національних та міжнародних стандартів, що регламентують вимоги до засобів індивідуального бронезахисту. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2024/01/329-ts-2023-n6-64-69.pdf.
5. Вайда Т.С., Кузнєцов О.С. Індивідуальні засоби бронезахисту правоохоронців: деякі аспекти класифікації та категорування. Службово-бойова підготовка як основа професійної діяльності поліцейських: матеріали круглого столу (м. Одеса, 27 листопада 2020 року). Одеса: ОДУВС, 2020. – 194 с.

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 року № 83 «Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Військової служби правопорядку у Збройних Силах України під час здійснення службових обов'язків». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp030083?an=819744&ed=2020_02_26.
7. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.06.2015 № 643 «Про затвердження Положення про службу озброєння Національної гвардії України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0733-15#Text.
8. Наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 08.12.2017 № 673 «Про речове забезпечення військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України в мирний час та особливий період». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0013-18#Text.
9. Наказ ДСНС України від 02.04.2024 № 375 «Про затвердження Рекомендацій про особливості виконання органами управління та підрозділами ДСНС завдань за призначенням у населених пунктах і на територіях під час збройної агресії» URL: https://dsns.gov.ua/upload/2/0/8/0/8/1/6/rekom.pdf.

УДК 351.74
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.40

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ, ЯКІ НЕСУТЬ СЛУЖБУ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Глян Т.Д.,
курсант Навчально-наукового інституту права
та підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
e-mail: tatyana.glyan@gmail.com

Зеленський Є.С.,
старший викладач кафедри вогневої підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
майор поліції

Глян Т.Д., Зеленський Є.С. Принципи та методика проведення занять з вогневої підготовки для працівників поліції, які несуть службу на деокупованих територіях.

У статті розглянуто специфіку викликів, з якими стикаються поліцейські на деокупованих територіях, включаючи залишки боєприпасів, діяльність диверсійно-розвідувальних груп та нелегальний обіг зброї. Основна увага приділяється тому, як підвищити ефективність вогневої підготовки поліцейських в умовах підвищеного ризику. Вказується на важливість адаптації тренувальних програм до реальних загроз та специфічних бойових умов на деокупованих територіях. Особливо наголошується на необхідності інтеграції тактичних елементів, що моделюють бойові ситуації, зокрема зачистку будівель і патрулювання, а також роботу поліцейських підрозділів у міських умовах.

В статті проаналізовано важливість психологічної стійкості правоохоронців, необхідної для дій у стресових та небезпечних ситуаціях. Розглянуто техніки управління стресом та емоційною регуляцією, що є ключовими для ефективної роботи в екстремальних умовах. Пропонуються підходи до координації між різними силовими структурами, що діють на деокупованих територіях, підкреслюючи важливість командної взаємодії та злагодженості під час виконання завдань. Окрема увага приділяється питанням безпеки під час навчань, що проводяться у зоні підвищеного ризику через наявність вибухонебезпечних предметів.

Визначено, що тренування правоохоронців повинні максимально наближатися до реальних умов, з якими поліцейські можуть стикатися під час служби. Це означає, що навчання не може обмежуватися стандартними вправами зі стрільби на полігонах. Необхідно моделювати різні сценарії, які ймовірно можуть виникнути на деокупованих територіях.

Робиться акцент на вдосконаленні методик вогневої підготовки є необхідною умовою для підвищення ефективності правоохоронців у виконанні службових обов'язків на звільнених територіях, а також пропонує рекомендації щодо інтеграції сучасних технологій і постійного моніторингу ефективності навчальних програм.

У висновках зазначається, що для вдосконалення принципів та методики проведення занять з вогневої підготовки для працівників поліції, які несуть службу на деокупованих територіях, необхідно враховувати низку важливих аспектів. Вони спрямовані на підвищення ефективності підготовки правоохоронців та адаптацію навчальних програм до специфічних умов постконфліктних територій.

Ключові слова: вогнева підготовка, поліцейські, деокуповані території, Національна поліція, бойові умови, тактична підготовка, управління стресом.

Glyan T.D., Zelenskyi E. Principles and methods of conducting firearms training for police officers serving in the de-occupied territories.

The article examines the specific challenges faced by police officers in the de-occupied territories, including the remnants of ammunition, the activities of sabotage and reconnaissance groups, and illegal arms trafficking. The focus is on how to improve the effectiveness of police firearms training in a high-risk environment. The importance of adapting training programmes to real threats and specific combat conditions in the de-occupied territories is emphasized. Emphasis is placed on the need to integrate tactical elements that simulate combat situations, including building clearance and patrolling, as well as the work of police units in urban environments.

The article analyses the importance of psychological resilience of law enforcement officers, which is necessary for actions in stressful and dangerous situations. The author discusses techniques of stress management and emotional regulation, which are key to effective work in extreme conditions. Approaches to coordination between different security forces operating in the de-occupied territories are proposed, emphasizing the importance of teamwork and coherence in the performance of tasks. Particular attention is paid to security issues during exercises conducted in high-risk areas due to the presence of explosive devices.

It is determined that law enforcement training should be as close as possible to the real conditions that police officers may encounter during their service. This means that training cannot be limited to standard shooting exercises at training ranges. It is necessary to simulate various scenarios that are likely to occur in the de-occupied territories.

The article emphasizes that improving firearms training methods is a prerequisite for increasing the effectiveness of law enforcement officers in performing their duties in the liberated territories and offers recommendations for integrating modern technologies and continuously monitoring the effectiveness of training programmes.

The conclusions state that to improve the principles and methods of conducting firearms training for police officers serving in the de-occupied territories, several important aspects should be taken into account. They are aimed at increasing the effectiveness of law enforcement training and adapting the curriculum to the specific conditions of post-war territories.

Key words: firearms training, de-occupied territories, National Police, combat conditions, tactical training, stress management.

Постановка проблеми. В умовах сучасної війни в Україні, яка супроводжується активними бойовими діями та масштабними операціями з деокупації захоплених територій, перед працівниками Національної поліції постає низка нових викликів. На деокупованих територіях, де лише нещодавно припинилися бойові дії, ситуація залишається напруженою та нестабільною. В таких умовах забезпечення правопорядку та безпеки вимагає від поліцейських високого рівня професійної підготовки, зокрема у володінні вогнепальною зброєю. Вогнева підготовка стає критично важливим елементом для ефективного виконання службових обов'язків, оскільки дозволяє працівникам поліції швидко та адекватно реагувати на потенційні загрози.

Принципи та методика проведення занять з вогневої підготовки для поліцейських на деокупованих територіях мають бути адаптовані до особливих умов, що склалися внаслідок ведення бойових дій. Це включає підвищену небезпеку від залишених боєприпасів, можливу діяльність диверсійно-розвідувальних груп та нелегальний обіг зброї. Поліцейські повинні бути готові не тільки до забезпечення громадського порядку, але й до виконання бойових завдань у складних та небезпечних умовах. Тому, вогнева підготовка повинна включати не лише класичні вправи зі стрільби, але й тактичні тренування, наближені до реальних бойових ситуацій.

Стан опрацювання цієї проблематики. На теперішній час проблемним аспектам принципів та методик проведення занять з вогневої підготовки в площині наукових розробок присвячені праці С.В. Албула, Є.Ф. Бахчевана, Т.С. Вайди, Ю.Р. Йосипіва, О.Т. Ніколаєва, В.Є. Рудницького, В.М. Синенького, О.І. Тьорло, О.М. Цільмак, Г.Х. Яворської та ін., але в їх працях не розглядалися питання принципів та методик проведення занять з вогневої підготовки для працівників поліції, які несуть службу на деокупованих територіях.

Метою статті є аналіз принципів та методик проведення занять з вогневої підготовки для працівників поліції, які несуть службу на деокупованих територіях.

Виклад основного матеріалу. Вогнева підготовка поліцейських органів Національної поліції України, які виконують свої обов'язки на деокупованих територіях, є важливим елементом

забезпечення правопорядку та безпеки в умовах нестабільної ситуації, що склалася в результаті бойових дій. Збройна агресія Російської Федерації проти України кардинально змінила характер загроз, з якими стикаються поліцейські на деокупованих територіях. Це потребує від правоохоронців особливих знань, навичок і швидкої адаптації до нових умов.

По-перше, вогнева підготовка спрямована на забезпечення належного рівня готовності поліцейських до збройного протистояння, що є особливо актуальним на територіях, де нещодавно відбувалися бойові дії. Ризик залишених ворожих диверсійно-розвідувальних груп, незаконних озброєних формувань і розповсюдження зброї вимагає від поліції оперативного реагування та вміння застосовувати вогнепальну зброю не лише як засіб самооборони, але й для нейтралізації загроз.

Методика проведення занять з вогневої підготовки для поліцейських, які працюють на деокупованих територіях, повинна бути орієнтована на специфіку цих умов, оскільки тут поєднуються цивільні та бойові аспекти безпеки. Деокуповані території часто залишаються зонами підвищеного ризику: там можуть діяти диверсійні групи, залишатися нерозірвані боєприпаси, а також активні учасники незаконних збройних формувань. Поліцейські в цих умовах мають діяти не лише як правоохоронці, але й як потенційні учасники бойових дій. Це вимагає від них чітких навичок стрільби, тактичного мислення та психологічної стійкості [1, с. 87].

Тренування повинні максимально наближатися до реальних умов, з якими поліцейські можуть стикатися під час служби. Це означає, що навчання не може обмежуватися стандартними вправами зі стрільби на полігонах. Необхідно моделювати різні сценарії, які ймовірно можуть виникнути на деокупованих територіях. Наприклад, тренування з патрулювання повинні включати ситуації, коли потрібно швидко оцінити загрозу від підозрілих транспортних засобів або осіб, зупинити їх, провести огляд та прийняти рішення щодо подальших дій, враховуючи можливу небезпеку.

Більш складні сценарії мають відображати типові бойові ситуації, зокрема зачистку будівель, що залишається ключовою складовою операцій на звільнених територіях. Ці тренування повинні навчати поліцейських взаємодії у командах, коли необхідно оцінити ситуацію всередині будівлі, визначити потенційні загрози та нейтралізувати озброєних злочинців. Важливим є формування вмінь швидко адаптуватися до складних та непередбачуваних умов, коли ситуація може змінитися за секунди [2, с. 216].

Тактична підготовка також повинна враховувати особливості ведення бою в урбанізованій місцевості. Міста і села на деокупованих територіях часто містять зруйновану інфраструктуру, що може використовуватися як укриття або пастка для ворога. Навчання повинні включати роботу з укриттями, пересування між будівлями, підготовку до можливого обстрілу та вміння швидко реагувати на раптові напади. Поліцейські повинні вміти орієнтуватися у цих умовах, працювати з розвідувальними даними та діяти максимально ефективно, щоб забезпечити безпеку цивільного населення.

Вартим уваги є те, що підготовка до дій у стресових ситуаціях є одним з ключових аспектів підготовки поліцейських, особливо на деокупованих територіях, де постійно зберігається загроза несподіваних і небезпечних інцидентів. Наслідки війни тут відчуваються повсюдно: нерідко можна зустріти заміновані будівлі або дороги, зруйновану інфраструктуру, а також поранених цивільних, що потребують невідкладної допомоги. В таких умовах поліцейські повинні вміти швидко адаптуватися до мінливих обставин, зберігаючи при цьому повний контроль над ситуацією. Це вимагає не лише професійних знань і навичок, а й високого рівня емоційної стійкості та психологічної готовності до екстремальних викликів [3].

Зазначимо, що окрім фізичних навичок, важливо також розвивати у поліцейських здатність до контролю своїх емоцій і стресових реакцій. Навички самоволодання, вміння швидко зосереджуватися і переключатися між завданнями, а також підтримка командної взаємодії є ключовими для виживання і ефективної роботи в екстремальних умовах. Тому програми підготовки повинні включати не тільки фізичні вправи, але й спеціальні тренінги з управління стресом, розвитком стресостійкості та роботи у важких морально-психологічних ситуаціях.

Регулярні тренування в умовах обмеженого часу і підвищеного психологічного тиску дозволяють поліцейським відточувати свої навички до автоматизму. Вони навчаються миттєво реагувати на загрози, приймати оптимальні рішення та діяти злагоджено навіть у найбільш хаотичних ситуаціях. Це не тільки підвищує їхню професійну ефективність, але й значно збільшує шанси на збереження життя як самих поліцейських, так і цивільного населення [4].

Специфіка взаємодії поліцейських з іншими силовими структурами на деокупованих територіях є важливим компонентом забезпечення безпеки та правопорядку. В цих умовах, паралельно з правоохоронцями, активно діють військові підрозділи, сили територіальної оборони, а також інші спеціалізовані формування, що беруть участь у стабілізації ситуації після звільнення території від окупантів. Спільні завдання, як-от патрулювання, протидія диверсійним групам, охорона стратегічних об'єктів та евакуація цивільних, вимагають від усіх учасників процесу чіткої координації і злагодженості дій.

Оскільки кожна з цих структур виконує свої специфічні завдання, важливо, щоб поліцейські розуміли роль та функції своїх колег із військових формувань і територіальної оборони. Це передбачає вміння швидко і чітко передавати інформацію, координацію в рамках операцій та уникнення дублювання функцій. Поліцейські, працюючи в таких умовах, мають бути готовими до взаємодії з військовими, наприклад, під час операцій із зачистки будівель або контролю за дотриманням комендантської години. Успішна співпраця можлива лише за умов, коли чітко визначені зони відповідальності кожної з силових структур, а також створені канали зв'язку і механізми швидкого обміну інформацією [5, с. 9].

Вогнева підготовка має враховувати ці особливості, оскільки поліцейські можуть опинитися в ситуаціях, де потрібно діяти спільно з іншими підрозділами. Тому до програми тренувань необхідно включати спільні навчання із військовими та представниками територіальної оборони, щоб підвищити рівень злагодженості дій та навчитися взаємодіяти в екстремальних умовах. Такі тренування дозволяють відпрацьовувати сценарії, де необхідна не тільки індивідуальна стрілецька підготовка, але й комплексна робота в складі міжвідомчих підрозділів.

Спільні навчання допомагають створити чіткі алгоритми дій під час критичних ситуацій. Поліцейські повинні розуміти, як координуватися з військовими у випадках збройних зіткнень або проведення спецоперацій, коли важлива кожна секунда і від ефективної взаємодії залежить успіх операції. Така підготовка зміцнює відчуття єдиної команди, підвищує рівень довіри та сприяє швидшій реакції на загрози.

Окремої уваги заслуговує робота з місцевим населенням. На деокупованих територіях поліцейські часто стикаються з недовірою або, навпаки, занадто високими очікуваннями громадян. Важливо вміти швидко оцінювати ситуацію, встановлювати контакт з місцевими мешканцями та при цьому бути готовими до можливих провокацій або небезпек. Поліцейські повинні вміти вирішувати конфлікти без застосування сили, але водночас залишатися готовими до використання зброї в разі загрози [6, с. 88].

Психологічна підготовка є критично важливою частиною вогневої підготовки для поліцейських, які працюють на деокупованих територіях. В умовах, коли вони постійно стикаються з морально важкими ситуаціями – від наслідків обстрілів і руйнувань до поранених або загиблих серед цивільного населення – надзвичайно важливо мати не лише фізичну, але й психологічну готовність. Емоційне навантаження, яке накопичується під час виконання службових обов'язків, може призводити до стресових розладів або емоційного вигорання. Тому програми навчань повинні включати елементи психологічної підтримки та розвитку стресостійкості, що допомагає працівникам зберігати здатність діяти чітко й ефективно навіть у критичних умовах.

Такі елементи навчання можуть включати психологічні тренінги, спрямовані на розвиток навичок управління стресом, емоційної регуляції та технік самообладання. Важливими є також колективні вправи, які допомагають зміцнити командний дух і підтримку серед поліцейських, оскільки на деокупованих територіях співпраця та взаємна підтримка в колективі значно знижують рівень психологічного напруження. Регулярне обговорення морально складних ситуацій, аналіз можливих рішень у важких умовах і робота з психологом можуть значно підвищити рівень моральної стійкості працівників поліції, що підвищує їхню готовність до дій у будь-яких ситуаціях [7].

Забезпечення безпеки під час навчань є особливо актуальним на деокупованих територіях через ризики, пов'язані з наявністю залишених небезпечних боєприпасів, мін та інших вибухонебезпечних предметів. Вибір місця проведення занять з вогневої підготовки повинен здійснюватися з урахуванням можливих загроз. Перш ніж розпочати навчання, територію необхідно детально обстежити, щоб виключити наявність небезпечних предметів, які можуть загрожувати життю або здоров'ю учасників. Це обстеження повинно проводитися фахівцями-саперами або іншими кваліфікованими підрозділами, здатними забезпечити повне очищення місцевості [8].

Крім того, під час занять важливо забезпечити учасників детальними інструкціями щодо поведінки у випадку непередбачуваних обставин, таких як виявлення боєприпасів або раптовий обстріл. Навчання повинні включати евакуаційні плани, правила дотримання дистанції та захисту від можливих вибухів. Ці заходи допоможуть мінімізувати ризики та гарантувати безпечне проведення тренувань, що особливо важливо в умовах роботи на деокупованих територіях, де завжди є загроза раптових небезпек [9, с. 68].

Окрім традиційних вправ зі стрільби, важливо приділяти увагу техніці тактичної стрільби. Це включає вміння швидко змінювати положення, стріляти з-за укриттів, вести вогонь у русі. Поліцейські повинні вміти швидко оцінювати обстановку, знаходити найбільш вигідні позиції та адаптувати свою тактику залежно від ситуації [10, с. 355].

Методика проведення навчань повинна передбачати як індивідуальні тренування, так і роботу в групах. Це дозволить не лише відточити особисті навички кожного поліцейського, але й покращити злагодженість дій у колективі. Важливо, щоб кожен працівник поліції чітко розумів свою роль у складі підрозділу та вмів діяти злагоджено з колегами [11, с. 290].

Особлива увага має приділятися підготовці командирів підрозділів, оскільки вони відповідають за прийняття рішень у критичних ситуаціях. Командири повинні вміти швидко оцінювати обстановку, розподіляти завдання між підлеглими та приймати відповідальні рішення, що можуть врятувати життя як їхніх підлеглих, так і цивільних громадян.

На заняттях також важливо вивчати досвід бойових дій, які мали місце на цих територіях. Аналіз помилок та успіхів, з якими стикалися підрозділи під час операцій на деокупованих територіях, може допомогти покращити підготовку поліцейських та уникнути повторення негативних сценаріїв у майбутньому [12, с. 41].

Висновки. Отже, для вдосконалення принципів та методики проведення занять з вогневої підготовки для працівників поліції, які несуть службу на деокупованих територіях, необхідно враховувати низку важливих аспектів. Вони спрямовані на підвищення ефективності підготовки правоохоронців та адаптацію навчальних програм до специфічних умов постконфліктних територій. На основі аналізу існуючих підходів можна запропонувати такі рекомендації:

1) адаптація навчальних програм до реальних загроз (методики вогневої підготовки повинні бути орієнтовані на конкретні виклики, з якими стикаються поліцейські на деокупованих територіях. Це включає моделювання реалістичних сценаріїв, таких як зачистка будівель, робота в умовах урбанізованої місцевості, нейтралізація озброєних злочинців та оперативна реакція на виявлення вибухових пристроїв);

2) інтеграція психологічної підготовки (поліцейські повинні проходити тренінги з управління стресом та психологічної стійкості. Навчання повинні включати елементи роботи з кризовими ситуаціями, морально важкими моментами та навчання реагуванню на непередбачувані обставини. Важливо також проводити регулярну психологічну підтримку під час занять);

3) забезпечення координації з іншими силовими структурами (вогнева підготовка має передбачати проведення спільних тренувань з військовими підрозділами, територіальною обороною та іншими правоохоронними органами. Це дозволить покращити злагодженість дій між різними структурами та забезпечити ефективну взаємодію під час реальних операцій);

4) регулярне відпрацювання сценаріїв дій у стресових умовах (навчальні програми повинні включати вправи, що імітують екстремальні ситуації: робота в умовах обмеженого часу, складних погодних умов та підвищеного психологічного навантаження. Це дозволить підготувати поліцейських до дій у непередбачуваних ситуаціях, з якими вони можуть зіткнутися під час служби);

5) забезпечення безпеки під час навчань (важливо дотримуватися високих стандартів безпеки при виборі місць для проведення занять. Місцевість повинна бути попередньо обстежена та очищена від мін та інших вибухонебезпечних предметів. Учасники навчань повинні отримати чіткі інструкції щодо дій у разі виникнення небезпечних ситуацій);

6) розвиток командної роботи (окрему увагу слід приділити вправам з командної взаємодії, де поліцейські вчаться діяти злагоджено, підтримувати один одного та обмінюватися інформацією в режимі реального часу. Це сприяє не лише кращому виконанню завдань, але й підвищує рівень довіри та координації в колективі);

7) впровадження сучасних технологій (для вдосконалення методик тренувань слід використовувати сучасні симулятори, віртуальну реальність та інші технології, що дозволяють від-

творювати реальні бойові умови без ризику для учасників. Такі інструменти допоможуть поліцейським отримати цінний досвід у безпечних умовах);

8) аналіз та корекція навчальних програм (важливо постійно аналізувати ефективність існуючих програм підготовки та вносити корективи на основі отриманих результатів та змін у тактиці ворога. Моніторинг реальних операцій та зворотній зв'язок від поліцейських повинні бути невід'ємною частиною процесу вдосконалення навчання).

Таким чином, впровадження цих рекомендацій дозволить підвищити рівень вогневої підготовки працівників поліції на деокупованих територіях, забезпечуючи їхню готовність до виконання службових обов'язків в умовах підвищеної небезпеки та непередбачуваних ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Основи вогневої підготовки: навч. посіб. / М.М. Удянський, І.О. Толкунов, О.О. Бондаренко, В.В. Матухно, В.М. Олекса. Харків: НУЦЗУ, 2020. 147 с.
2. Вогнева підготовка працівника Національної поліції України: навчальний посібник. С.М. Банах, І.С. Винярчук, Ю.Р. Йосипів, М.Д. Курляк, К.О. Маліновська та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 408 с.
3. Семенюк В.І. Удосконалення системи навчання курсантів вищих військових навчальних закладів з вогневої підготовки. Сучасна парадигма формування професіоналізму майбутніх фахівців: науково-теоретичний збірник. П-Хм.: ДПУ, 2011. URL: irbis-nbuv.gov.ua›cgi-bin›irbis_nbuv›cgiirbis_64.
4. Тробюк В.І. Використання інтерактивних методів навчання на заняттях з вогневої підготовки, *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогіка. 2015. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2015_5_20.
5. Албул С.В. До питання імплементації у національне законодавство міжнародних стандартів застосування сили та вогнепальної зброї поліцією. *Актуальні проблеми професійної підготовки поліцейського*: матеріали круглого столу (26 жовтня 2016 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 5–11.
6. Волков Ю.М., Поливанюк В.Д. Проблемні питання застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції під час виконання службових обов'язків. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 86–89.
7. Зеленський Є.С. Вогнева підготовка – складова професійної підготовки майбутніх офіцерів поліції. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*. Харків. 2019. URL: https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/ 31_05_2019/pdf/29.pdf.
8. Іщенко Ю., Марченко Н. Національна поліція в умовах воєнного стану: зміни в законодавстві. *Право в умовах війни*. URL: https://law-in-war.org/naczionalna-policziya-v-umovahvoyennogo-stanu-zminy-v-zakonodavstvi.
9. Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану: монографія / С.В. Албул, А.М. Бабенко, П.М. Балтаджи та ін.; за заг. ред. Д.В. Швеця, М.О. Семенишина. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 540 с.
10. Тимофєєв В.П., Гунько К.О. Актуальні питання застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство: Електронне наукове видання.* 2023. № 3. С. 352–356.
11. Біліченко В., Толмачева Ю. Особливості тактичної та організаційної діяльності Національної поліції України на територіях звільнених від окупації. VIII Міжнародна науково-практична конференція The 8th International scientific and practical conference «Current challenges of science and education». MDPS Publishing, Berlin, Germany. 2024. С. 289–293.
12. Казначеєв Д.Г. Шляхи удосконалення рівня тактико-спеціальної підготовки кадрів сил безпеки і оборони України. *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України*: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 квітня 2024 р. м. Дніпро, ДДУВС). С. 40-41.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.41

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Глян Т.Д.,
курсант Навчально-наукового інституту права
та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
e-mail: tatyana.glyan@gmail.com

Плахотний А.П.,
старший викладач
кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2700-0214
e-mail: Artemplax@gmail.com

Глян Т.Д., Плахотний А.П. Нормативно-правові засади запобігання корупційним проявам у діяльності Національної поліції України.

Проаналізовано правові механізми та інструменти протидії корупції в системі правоохоронних органів України, зокрема в Національній поліції. Визначено, що корупція залишається серйозною проблемою для демократичного розвитку України та підриває довіру суспільства до державних інституцій. Особливо це стосується правоохоронних органів, від діяльності яких залежить публічний правопорядок і безпека. Автор наголошує, що важливими є нормативно-правові акти, що регулюють роботу поліції та впроваджують антикорупційні заходи.

Окреслено ключові проблеми в антикорупційній діяльності, включаючи недостатність внутрішнього контролю, недосконаліть законодавчої бази та необхідність її гармонізації з європейськими стандартами. Особливу увагу приділено ролі таких документів, як Закон України «Про запобігання корупції» та етичні правила поведінки поліцейських, які закладають правові підвалини боротьби з корупцією. Впровадження системи електронного декларування майна і доходів, контроль за конфліктом інтересів, а також етична поведінка працівників поліції є важливими інструментами для запобігання зловживанням.

Акцентовано увагу на ролі громадських організацій та засобів масової інформації у формуванні суспільного контролю за діяльністю правоохоронних органів. Громадський нагляд і відкритість поліції є критично важливими для підвищення довіри населення та зменшення корупційних ризиків.

Визначено, що основою для формування антикорупційної політики в Національній поліції є міжнародні стандарти, а також закони України, що визначають принципи запобігання корупції. Зокрема, важливою є роль спеціальних антикорупційних органів, які контролюють виконання норм законодавства, а також проводять розслідування випадків корупції. Така співпраця між державними установами дозволяє створити більш ефективну і скоординовану систему протидії корупційним діям.

Зроблено висновок про те, що для ефективної боротьби з корупцією необхідно не лише вдосконалювати законодавчу базу, але й забезпечити її належну імплементацію, зокрема через навчання та підвищення правової культури працівників поліції. Тільки через комплексний підхід можна досягти суттєвого зниження рівня корупції в правоохоронній системі та підвищити її ефективність.

Ключові слова: корупція, Національна поліція, нормативно-правові засади, антикорупційна політика, громадський контроль, прозорість.

Glyan T.D., Plakhotnyi A.P. Regulatory and legal framework for the prevention of corruption in the activities of the National Police of Ukraine.

The article analyses the legal mechanisms and tools for combating corruption in the system of law enforcement agencies of Ukraine in the National Police. It is determined that corruption remains a serious problem for the democratic development of Ukraine and undermines public confidence in state institutions. This is especially true of law enforcement agencies, on whose activities public order and security depend. The author emphasises the importance of legal acts regulating the work of the police and implementing anti-corruption measures.

The author outlines the key problems in anti-corruption activities, including insufficient internal control, imperfect legislative framework and the need to harmonise it with European standards. Particular attention is paid to the role of such documents as the Law of Ukraine 'On Prevention of Corruption' and the ethical rules of conduct for police officers, which lay the legal basis for the fight against corruption. The introduction of an electronic asset and income declaration system, control over conflicts of interest, and ethical behaviour of police officers are important tools for preventing abuse.

Attention is focused on the role of civil society organizations and the media in shaping public control over the activities of law enforcement agencies. Public oversight and openness of the police are critical for increasing public trust and reducing corruption risks.

It was determined that the basis for the formation of anti-corruption policy in the National Police is international standards, as well as laws of Ukraine, which determine the principles of corruption prevention. In particular, the role of special anti-corruption bodies that monitor the implementation of legislation and investigate corruption cases is important. Such cooperation between state institutions allows us to create a more effective and coordinated system of combating corruption.

The author concludes that to effectively combat corruption, it is necessary not only to improve the legislative framework, but also to ensure its proper implementation, through training and raising the legal culture of police officers. Only through a comprehensive approach can we achieve a significant reduction in the level of corruption in the law enforcement system and increase its efficiency.

Key words: corruption, National Police, legal framework, anti-corruption policy, public control, transparency.

Постановка проблеми. В умовах сучасного суспільства корупція залишається однією з найбільших загроз для демократичного розвитку України, що значно ускладнює ефективність діяльності державних інститутів, зокрема Національної поліції. Запобігання корупційним проявам у діяльності правоохоронних органів є надзвичайно актуальним завданням, оскільки довіра населення до поліції безпосередньо залежить від її здатності діяти прозоро і підзвітно. У цьому контексті важливими є нормативно-правові засади, які забезпечують реалізацію антикорупційних стратегій на рівні правоохоронних органів.

Нормативно-правові акти, які регулюють діяльність Національної поліції, покликані створити умови для виявлення, запобігання та протидії корупційним правопорушенням. Це передбачає не лише запровадження чітких процедур і механізмів контролю, але й активну участь громадськості у формуванні політики щодо боротьби з корупцією. Успішна реалізація цих засад дозволяє забезпечити належний рівень професіоналізму серед поліцейських, а також підвищити ефективність їхньої роботи.

Законодавство України в цій сфері пройшло значні зміни за останні роки, зокрема через інтеграцію міжнародних стандартів у вітчизняну правову систему. Основними напрямками цієї роботи є вдосконалення системи електронного декларування, створення механізмів внутрішнього контролю, а також забезпечення відповідальності посадових осіб за корупційні правопорушення. Однак, незважаючи на значні зусилля, проблема корупції в правоохоронних органах залишається актуальною, що вимагає постійного моніторингу і вдосконалення існуючих нормативних актів.

Отже, дослідження нормативно-правових засад запобігання корупційним проявам у діяльності Національної поліції України є важливим кроком у напрямку покращення ефективності роботи цього інституту. Визначення основних проблем і викликів, які постають перед поліцією, а також розробка рекомендацій щодо їх подолання допоможе не лише знизити рівень корупції, але й підвищити довіру суспільства до правоохоронних органів, що є критично важливим для стабільності та розвитку демократичних інститутів в Україні.

Стан опрацювання цієї проблематики. Дослідження правової природи запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції буде неповним без ґрунтовного аналізу результатів пра-

ці вчених, які вивчали ці питання. Серед них варто відзначити таких науковців, як В.Б. Авер'янов, С.М. Алфьоров, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, М.Ю. Бездольний, Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.В. Галунько, О.В. Джафарова, І.А. Дьомін, В.А. Завгородній, Д.І. Йосифович, М.І. Мельник, О.І. Миколенко, Т.П. Мінка, О.М. Музичук, Є.В. Невмержицький, В.І. Олефір, О.М. Охотнікова, О.Я. Прохоренко, С.С. Рогульський, О.П. Рябченко, А.О. Селіванов, С.С. Серьогін, В.П. Тимощук, М.М. Тищенко, О.В. Ткаченко, Р.М. Тучак, Ю.С. Шемшученко, І.І. Яцків, А.О. Яфонкін та багато інших. Їхні напрацювання слугують важливим внеском у формування наукової бази для розуміння та подолання корупційних проявів у правоохоронній системі.

Метою статті є аналіз нормативно-правових засад запобігання корупційним проявам у діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Стабільне та ефективне функціонування органів Національної поліції України є фундаментом для захисту конституційного ладу країни та підтримки правопорядку. Поліція виконує важливу роль у забезпеченні законності та дотриманні прав і свобод громадян, що робить її роботу надзвичайно важливою для національної безпеки та стабільності. Ефективність діяльності Національної поліції тісно пов'язана з можливістю держави реалізовувати свої національні інтереси, а також забезпечувати стабільний розвиток суспільства. Це включає підтримку внутрішньої дисципліни, яка прямо впливає на публічну безпеку, одночасно з дотриманням прав людини, що є одним з основних завдань будь-якого демократичного уряду.

Проте, навіть з постійними зусиллями в антикорупційній реформі, залишаються відкритими питання вдосконалення системи запобігання корупції всередині самої Національної поліції. Для цього необхідно не лише удосконалювати внутрішні механізми контролю, але й приводити адміністративне законодавство України у відповідність до європейських стандартів. Збереження балансу між ефективністю поліції як органу, що відповідає за підтримання правопорядку, і дотриманням європейських норм, зокрема в контексті прав людини, є критично важливим для розвитку інституту Національної поліції.

Сутність та зміст категорії «запобігання корупції в органах Національної поліції» можна розкрити через аналіз загальніших понять, таких як «корупція», «запобігання корупції», «профілактика корупції» та «протидія корупції». Корупція, як зазначає С.М. Алфьоров, є комплексним явищем, яке проникає в різні сфери суспільного життя та охоплює різні правопорушення. Її небезпека полягає в тому, що певні форми корупційної поведінки можуть поступово інтегруватися в суспільну свідомість як нормальні явища, що знижує чутливість до правопорушень та ускладнює боротьбу з ними. Така характеристика корупції вказує на її системний характер і необхідність розробки багатогранних підходів до її запобігання [1, с. 152].

Визначення, запропоноване С.С. Рогульським, підкреслює персональний вимір корупції, акцентуючи увагу на незаконному використанні особами, уповноваженими на виконання державних функцій, свого статусу для отримання матеріальних чи нематеріальних вигод. Корупційні дії можуть включати як отримання неправомірних благ, так і надання їх, що створює складні мережі взаємної вигоди, засновані на підкупі та зловживанні владою. Це визначення акцентує увагу на взаємодії між державними службовцями та представниками приватного сектора, що ускладнює боротьбу з корупцією через її проникнення у правові й економічні стосунки [2, с. 15].

Отже, запобігання корупції в органах Національної поліції полягає не лише у виявленні та покаранні конкретних правопорушень, але й у глибокій реформі системи, яка б дозволила викорінити корупційні практики на всіх рівнях. Це вимагає як правових заходів, так і виховання громадської свідомості, аби руйнувати сприйняття корупції як норми та зміцнювати довіру до державних інституцій.

Запобігання корупції є важливим компонентом загальнодержавної антикорупційної політики, яка втілює національну ідею подолання цього руйнівного явища. Основною метою такої політики є недопущення проявів корупції та її розповсюдження, а також вжиття ефективних заходів для її відвернення. У рамках цієї політики розробляється стратегія розвитку публічно-правових відносин, спрямована на усунення чи нейтралізацію тих осіб, які мають змогу використовувати своє становище в державних чи місцевих органах для корупційної діяльності. Ця стратегія базується на використанні комплексу заходів, що мають на меті зменшення корупції та обмеження впливу корупціонерів на державні процеси [3, с. 125].

Одним з ключових завдань запобігання корупції є зменшення фінансових втрат державного бюджету та бізнесу, які виникають внаслідок корупційної діяльності. Такі втрати часто є значни-

ми і становлять загрозу економічному розвитку країни. Запобігання корупції також спрямоване на покращення позицій України в міжнародних рейтингах, що оцінюють рівень корупції. Поліпшення цих показників не лише підвищує міжнародний імідж держави, але й сприяє залученню іноземних інвестицій, що є важливим фактором для економічного зростання [4, с. 12].

Саме тому, корупція залишається одним із найгостріших викликів, що стоїть перед Україною на шляху до побудови ефективної системи державного управління та правопорядку. Діяльність Національної поліції України, яка виконує важливу роль у забезпеченні правопорядку та захисту громадянських прав, безпосередньо залежить від рівня довіри суспільства. Відповідно, боротьба з корупційними проявами в цій структурі є ключовим напрямом у реформуванні правоохоронної системи України. Запобігання корупції в поліції регулюється численними нормативно-правовими актами, що мають на меті зменшити можливості для зловживань і забезпечити прозорість та підзвітність діяльності поліції [5, с. 139].

Основним документом, що закладає правові засади боротьби з корупцією в Україні, є Закон України «Про запобігання корупції». Цей закон визначає загальні принципи, правила та механізми протидії корупції, у тому числі й у правоохоронних органах. Закон закріплює положення про доброчесність працівників державних установ та механізми їхньої перевірки на предмет конфлікту інтересів. Важливо, що цей закон передбачає обов'язок Національної поліції впроваджувати конкретні механізми запобігання корупційним діям, що включають прозорість у кадрових питаннях, фінансову прозорість та контроль за доходами і витратами працівників поліції [6].

Одним із важливих елементів боротьби з корупцією в поліції є впровадження системи декларування майна та доходів. Законодавство зобов'язує всіх поліцейських подавати щорічні електронні декларації про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру. Така прозорість сприяє мінімізації корупційних ризиків, адже будь-які невідповідності між задекларованим майном та фактичними доходами працівника можуть бути приводом для відповідного розслідування. Водночас, цей механізм вимагає постійного вдосконалення, щоб уникнути можливості обходу норм, зокрема шляхом приховування майна [7, с. 138].

Не менш важливим інструментом запобігання корупції є механізм запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Закон «Про запобігання корупції» визначає конфлікт інтересів як ситуацію, коли приватні інтереси поліцейського можуть впливати на виконання ним службових обов'язків. Наявність конфлікту інтересів може призводити до прийняття рішень в інтересах окремих осіб чи груп на шкоду суспільству. Поліцейські зобов'язані негайно повідомляти про наявність конфлікту інтересів та вживати заходів для його врегулювання. У разі невиконання цих зобов'язань, на працівників можуть бути накладені дисциплінарні санкції або навіть застосовані кримінальні покарання.

Ще одним нормативним актом, який регулює боротьбу з корупцією в Національній поліції, є Правила етичної поведінки поліцейських, які затверджені Наказом МВС № 1179 від 09.11.2016 року. Цей документ встановлює високі стандарти етичної поведінки, яких мають дотримуватися всі працівники поліції, зокрема чесність, неупередженість, об'єктивність і повага до прав людини. Кодекс чітко визначає недопустимість прийняття подарунків, фінансових чи інших вигод, що можуть бути розцінені як хабар. Крім того, він закріплює механізми внутрішнього контролю за дотриманням етичних стандартів, що включає регулярні оцінки та атестації поліцейських [8].

Важливу роль у боротьбі з корупцією в поліції відіграє Національне агентство з питань запобігання корупції (далі-НАЗК). Це центральний орган виконавчої влади, що здійснює координацію політики у сфері запобігання корупції. НАЗК здійснює перевірку декларацій поліцейських, проводить моніторинг їхнього способу життя та ініціює розслідування щодо можливих корупційних правопорушень. Важливо зазначити, що НАЗК не тільки виконує наглядові функції, але й займається розробкою антикорупційних програм та навчанням працівників поліції, що сприяє підвищенню рівня їхньої правосвідомості [9, с. 184].

Також суттєву роль у боротьбі з корупцією відіграє Вищий антикорупційний суд України, що був створений для розгляду справ щодо високопосадових корупціонерів. Поліцейські, як частина державного апарату, також можуть бути притягнуті до відповідальності через цей суд, якщо буде виявлено їхні корупційні дії. Створення цього суду є важливим кроком до забезпечення невідворотності покарання за корупційні злочини, оскільки він спеціалізується на боротьбі з високорівневою корупцією, яка часто залишається безкарною в інших судових інстанціях.

Однією з важливих новел в антикорупційній політиці щодо Національної поліції стало впровадження інституту захисту викривачів корупції. Законодавство гарантує захист осіб, які пові-

домляють про корупційні правопорушення в правоохоронних органах. Викривачі мають право на анонімність, а також на отримання винагороди у разі, якщо їхнє повідомлення призвело до розкриття серйозного корупційного правопорушення. Такий інструмент допомагає викорінити «культуру мовчання» в органах поліції та стимулює співробітників до активної боротьби з корупцією всередині системи [10, с. 219].

На додаток до державних інститутів контролю, важливу роль у запобіганні корупційним проявам відіграють громадські організації та ЗМІ. Законодавство України закріплює право громадян на інформацію щодо діяльності державних органів, включаючи поліцію. Відповідно, журналістські розслідування та громадські ініціативи часто стають каталізаторами для розслідування корупційних випадків у поліції. Публічний контроль, підзвітність та відкритість дій поліції є важливими елементами у запобіганні корупційним проявам.

Незважаючи на те, що нормативно-правова база для запобігання корупції в Національній поліції є достатньо розвинутою, проблеми з її імплементацією залишаються. Недосконалість контролюючих органів, інституційна слабкість та недовіра суспільства до правоохоронної системи є факторами, що ускладнюють боротьбу з корупцією. Тому подальше вдосконалення нормативно-правових засад і підвищення рівня їхньої імплементації є необхідними для досягнення відчутних результатів у боротьбі з корупцією.

Аналіз нормативно-правових актів, які регулюють питання запобігання корупції, дає можливість визначити низку заходів, що спрямовані на мінімізацію цього негативного явища. У першу чергу, цей комплекс заходів ґрунтується на створенні правових механізмів, які унеможливлюють корупційну поведінку через встановлення обмежень, забезпечення прозорості та підзвітності, а також впровадження спеціальних інструментів контролю. Запобігання корупції не зводиться до однієї ініціативи або програми, а охоплює різноманітні сфери діяльності державних і приватних структур, надаючи їм чіткі рамки, у межах яких має відбуватися виконання функцій та обов'язків [11, с. 116].

Важливо зазначити, що запобігання корупції є не лише формальною вимогою, а реальним механізмом покращення ефективності поліції. Відкритість діяльності поліції для громадськості та наявність чітко визначених цілей і завдань у сфері боротьби з корупцією формують довіру до органів правопорядку. Створення стимулів до правомірної поведінки та впровадження заходів щодо обмеження зловживань сприяють побудові нової системи, де корупційні ризики є мінімальними, а права громадян максимально захищені.

Запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції спрямоване на створення умов, за яких службовці матимуть можливість чесно та законно виконувати свої обов'язки, а будь-які зловживання владою будуть максимально ускладнені або взагалі неможливі. Важливу роль відіграє створення прозорої системи прийняття на службу до поліції, яка забезпечить рівні можливості для всіх кандидатів і дозволить відбирати найбільш кваліфікованих та доброчесних службовців. Ця політика є важливою частиною загальної національної стратегії боротьби з корупцією, оскільки діяльність поліції безпосередньо впливає на суспільний правопорядок та довіру до державних інституцій.

Одним із ключових аспектів запобігання корупції є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, що дозволяє використовувати найкращі світові практики в боротьбі з корупційними проявами. Це також включає проведення широкого комплексу інформаційних заходів, спрямованих на підвищення обізнаності громадськості щодо заходів боротьби з корупцією. Така діяльність не лише сприяє прозорості роботи поліції, але й формує довіру населення до правоохоронних органів, підкреслюючи їхню готовність працювати відповідно до принципів законності та прав людини [12, с. 341].

Серед основних напрямків, де корупційні ризики є найбільшими, важливим є питання підбору та підготовки кадрів. Впровадження чітких та прозорих процедур у цій сфері значно зменшує можливості для зловживань. Також особливу увагу необхідно приділяти контролю за наданням адміністративних послуг та здійсненням юрисдикційних і наглядових функцій. Ці сфери часто стають полем для корупційних дій, і тому їхній контроль і прозорість є пріоритетом у боротьбі з корупцією в Національній поліції.

Висновки. Дослідження показало, що законодавче забезпечення, яке регулює антикорупційну діяльність, повинно мати чіткі, зрозумілі й дієві механізми, що гарантують прозорість і підзвітність у роботі поліції.

На сьогодні, основою для формування антикорупційної політики в Національній поліції є міжнародні стандарти, а також закони України, що визначають принципи запобігання корупції. Зокрема, важливою є роль спеціальних антикорупційних органів, які контролюють виконання норм законодавства, а також проводять розслідування випадків корупції. Така співпраця між державними установами дозволяє створити більш ефективну і скоординовану систему протидії корупційним діям.

Водночас, незважаючи на існуючі нормативно-правові акти, практика їх застосування часто викриває недоліки, такі як недостатня мотивація до дотримання антикорупційних норм та відсутність належного контролю за їх реалізацією. Для подолання цих викликів необхідно не лише вдосконалювати законодавство, але й забезпечити належну освіту й тренінги для поліцейських, що сприятиме формуванню антикорупційної свідомості серед правоохоронців.

Значну роль у запобіганні корупційним проявам у діяльності Національної поліції також відіграє громадський контроль. Сприяння активній участі суспільства у процесах моніторингу дій поліції, а також забезпечення відкритості та доступності інформації про діяльність правоохоронних органів можуть стати дієвими інструментами у боротьбі з корупцією. Лише шляхом комплексного підходу, що поєднує законодавчі, організаційні та суспільні заходи, можливо суттєво знизити рівень корупційних проявів у правоохоронній системі України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алфьоров С.М. Адміністративно-правова діяльність щодо протидії корупції в органах внутрішніх справ: моногр. Х.: Золота Миля, 2011. 372 с.
2. Рогульський С.С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2005. 19 с.
3. Гвоздецький В.Д. Корупція як правове явище. *Право та державне управління.* 2011. № 1. С. 123–126.
4. Яцків І.І. Адміністративно-правові засади протидії корупції в Україні: автореф. дис. å канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 18 с.
5. Плахотний А.П., Козирь В.І. Нормативно-правові засади запобігання корупційним проявам у діяльності Національної поліції України. *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану*: Матеріали Регіональної науково-практичної конференції (ДДУВС, 30.06.2022). С. 139-140.
6. Про запобігання корупції. Закон України № 1700-VII від 14.10.2024. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1700-18#Text (дата звернення 05.10.2024).
7. Плахотний А.П., Покайчук В.Я. Проблемні питання реалізації антикорупційних заходів в Національній поліції. *Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства:* Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 17.11.2020). С. 146–150.
8. Правила етичної поведінки поліцейських. Наказ МВС № 1179 від 09.11.2016 року. URL: https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/zapobigannya-i-protidiya-korupciyi/pravila-etichnoyi-povedinki (дата звернення 05.10.2024).
9. Трепак В.М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні: дис. доктор юридичних наук: 12.00.08; Львівський національний університет імені І. Франка Міністерство освіти і науки України Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національна академія наук України. Львів, 2020. 481 с.
10. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О.А. Банчука. Київ: Москаленко О.М., 2013. 588 с.
11. Березняк В.С. Особливості нормативно-правового забезпечення профілактики корупції в органах поліції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 1. 2020. С. 112–117.
12. Шатрава С.О. Теорія і практика запобігання корупції в органах Національної поліції України: адміністративно-правове дослідження: монографія. Харків: Діса плюс, 2016. 439 с.

УДК 342.721:004.738.5].009.1(4-672ЄС+73+71+477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.42

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: GDPR ТА ЗАКОНОДАВСТВО США, КАНАДИ Й УКРАЇНИ

Головацький Н.Т.,
старший викладач
кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»

Головацький Н.Т. Правове регулювання захисту персональних даних: GDPR та законодавство США, Канади й України.

У статті проведено детальний аналіз правового регулювання захисту персональних даних у різних юрисдикціях, зокрема в Європейському Союзі, США, Канаді та Україні. Особливу увагу приділено Загальному регламенту захисту даних (GDPR), який є одним із найсуворіших міжнародних стандартів у цій сфері. Розглянуто основні положення GDPR, такі як принципи законності, чесності, прозорості, обмеження мети та мінімізації даних, а також права суб'єктів даних, включно з правом на доступ, виправлення та видалення даних. Проаналізовано вплив GDPR на міжнародний бізнес, що змусило компанії по всьому світу адаптувати свої системи обробки даних для дотримання вимог європейського законодавства.

У розділі про США акцент зроблено на законодавстві штату Каліфорнія, зокрема на California Consumer Privacy Act (CCPA), який надає громадянам права на контроль над їхніми персональними даними. Хоча законодавча база в США є фрагментарною, порівняно з GDPR, CCPA є важливим кроком у захисті приватності американських громадян.

Канадське законодавство представлено через Personal Information Protection and Electronic Documents Act (PIPEDA), який забезпечує захист персональних даних у комерційних відносинах. PIPEDA передбачає збалансованість між інтересами бізнесу та правами громадян, забезпечуючи гнучкість у використанні персональних даних, з одночасним дотриманням принципів прозорості та згоди.

Окремо проаналізовано процес гармонізації законодавства України із GDPR, що є важливим етапом у контексті інтеграції країни до європейського правового простору. Реформування українського законодавства зосереджено на посиленні захисту прав громадян та вдосконаленні механізмів контролю за обробкою персональних даних.

Стаття пропонує порівняльний аналіз розглянутих законодавств, виявляючи ключові відмінності у підходах до захисту даних. На відміну від ЄС, де регулювання є всеохоплюючим і суворим, у США спостерігається фрагментація законів. У Канаді, завдяки PIPEDA, існує більш гнучка система, орієнтована на комерційний сектор. Україна, натомість, знаходиться на шляху до повної гармонізації з європейськими стандартами, що дозволить зміцнити правовий захист громадян в умовах цифрової економіки.

Ключові слова: захист персональних даних, GDPR, CCPA, PIPEDA, законодавство України, конфіденційність, права суб'єктів даних, порівняльне право.

Holovatskiy N.T. Legal regulation of personal data protection: GDPR and the legislation of the USA, Canada, and Ukraine.

The article provides a detailed analysis of the legal regulation of personal data protection in various jurisdictions, including the European Union, the United States, Canada, and Ukraine. Special attention is given to the General Data Protection Regulation (GDPR), which is one of the strictest international standards in this field. The main provisions of the GDPR are examined, such as the principles of lawfulness, fairness, transparency, purpose limitation, and data minimization, as well as the rights of data subjects, including the right to access, rectification, and erasure of data. The impact of GDPR on

international businesses is analyzed, showing how it has forced companies worldwide to adapt their data processing systems to comply with European legal requirements.

The section on the United States focuses on California state law, particularly the California Consumer Privacy Act (CCPA), which grants citizens rights over their personal data. Although the U.S. legislative framework is fragmented compared to GDPR, the CCPA is a significant step toward protecting the privacy of American citizens.

Canadian legislation is represented by the Personal Information Protection and Electronic Documents Act (PIPEDA), which ensures the protection of personal data in commercial relationships. PIPEDA strikes a balance between business interests and citizens' rights, providing flexibility in the use of personal data while adhering to principles of transparency and consent.

The article also analyzes the process of harmonizing Ukraine's legislation with the GDPR, which is a crucial step in the context of the country's integration into the European legal space. Ukrainian legal reforms focus on strengthening citizens' rights and improving mechanisms for controlling personal data processing.

The article offers a comparative analysis of the discussed legal systems, highlighting key differences in data protection approaches. Unlike the EU, where regulation is comprehensive and stringent, U.S. laws are fragmented. In Canada, PIPEDA creates a more flexible system oriented toward the commercial sector. Ukraine, meanwhile, is on its way to full harmonization with European standards, which will enhance the legal protection of citizens in the digital economy.

Key words: personal data protection, GDPR, CCPA, PIPEDA, Ukrainian legislation, privacy, data subject rights, comparative law.

Постановка проблеми. Захист персональних даних став однією з ключових тем сучасної правової системи у зв'язку з глобалізацією, цифровізацією та розвитком новітніх технологій. У багатьох країнах приймаються нові закони або адаптуються існуючі для захисту персональних даних громадян. Зокрема, Європейський Союз ухвалив Загальний регламент захисту даних (GDPR), який встановлює жорсткі стандарти для захисту персональних даних, не лише в межах ЄС, але й для інших держав, що обробляють персональні дані громадян ЄС. Водночас такі країни, як США, Канада та Україна, мають різні підходи до регулювання цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правового регулювання захисту персональних даних сьогодні приділяється багато уваги, адже вони носять значущий характер як із теоретичної, так і з практичної точки зору для суб'єктів, які беруть участь в обробці персональних даних. Тому, багато науковців приділяють значну увагу визначеним питанням.

До висвітлення окресленої проблематики варто відзначити таких науковців, як: І.С. Похиленко, К.М. Врублевська-Місюна, В.П. Тичина, М.В. Бем, В.М. Брижко, Т.О. Гуржій, А.Л. Петрицький, В.Л. Костюк, С.С. Лукаш, Н.О. Мельничук, М.О. Міщук, О.В. Москаленко, О.М. Обушенко та багато інших.

У наукових працях зазначених науковців приділено значну увагу правового регулювання захисту персональних даних. Проте, існує проблема відсутності механізму, який дав би змогу виключити оприлюднення конфіденційної інформації в джерелах, не передбачених чинними законодавчими нормами.

Мета статті. Порівняння підходів до захисту персональних даних в Європейському Союзі (на основі GDPR), США (включно з California Consumer Privacy Act – CCPA), Канаді (Personal Information Protection and Electronic Documents Act – PIPEDA) та Україні (законодавство щодо персональних даних та гармонізація із GDPR).

Виклад основного матеріалу. Для початку проведення дослідження варто окреслити структуру та ключові положення Загального регламенту захисту даних (GDPR). GDPR був ухвалений Європейським Союзом та набув чинності у 2016 році та повноцінно почав застосовуватись лише у травні 2018 року. Його метою є посилення прав громадян на захист своїх даних та встановлення суворих вимог при опрацюванні їх персональних даних. Основними принципами GDPR є:

– Законність, правомірність і прозорість;
– Цільове обмеження;
– Мінімізація даних;
– Точність;
– Обмеження зберігання;

– Цілісність і конфіденційність;
– Підзвітність.

Ці принципи є основоположними для будь-якої організації, що обробляє персональні дані громадян ЄС, незалежно від її географічного розташування.

В розумінні Загального регламенту захисту даних (GDPR) «персональні дані» це будь-яка інформація, яка стосується фізичної особи, яку ідентифіковано чи можна ідентифікувати («суб'єкт даних»); фізична особа, яку можна ідентифікувати, є такою особою, яку можна ідентифікувати, прямо чи опосередковано, зокрема, за такими ідентифікаторами як ім'я, ідентифікаційний номер, дані про місцеперебування, онлайн-ідентифікатор або за одним чи декількома факторами, що є визначальними для фізичної, фізіологічної, генетичної, розумової, економічної, культурної чи соціальної сутності такої фізичної особи. Тут варто відзначити, що на відміну від Закону України «Про захист персональних даних», перераховані чіткі критерії, які визначають дані, що віднесені до конкретної ідентифікації особи.

А опрацюванням персональних даних GDPR розуміє будь-яку операцію або низку операцій з персональними даними або наборами персональних даних з використанням автоматизованих засобів або без них, такі як збирання, реєстрація, організація, структурування, зберігання, адаптація чи зміна, пошук, ознайомлення, використання, розкриття через передавання, розповсюдження чи надання іншим чином, упорядкування чи комбінування, обмеження, стирання чи знищення [1].

GDPR має глобальний вплив на міжнародний бізнес, оскільки він зобов'язує компанії з інших країн, які працюють із громадянами ЄС, дотримуватися його норм. Після його впровадження багато великих корпорацій, таких як Google і Facebook, зіткнулися зі значними штрафами за порушення цих норм. GDPR встановив високі стандарти щодо обробки даних і відповідальності за порушення, що сприяло активній адаптації компаній до нових вимог.

В перший же день після набрання чинності нормами Регламенту, надійшли перші ж скарги за порушення GDPR. Необхідність чіткого правового регулювання питань щодо порушення права особи на конфіденційність показує не лише теорія, а й судова практика. Контролери та процесори несуть відповідальність не лише за витік даних, але і за будь-яку невідповідність стандартам GDPR. В історії GDPR.

Два з п'яти найбільших штрафів було накладено за невідповідність положенням GDPR. 1) у «Справі Google LLC» французький DPA (CNIL) за скаргами приватних позивачів (суб'єктів даних) наклав штраф у розмірі 50 млн євро за невиконання зобов'язання щодо прозорості та поінформованості і нездатність отримати дійсну правову основу для обробки даних. Штраф у «Справі Google LLC» є найбільшим штрафом GDPR із досі накладених; та 2) у «Справі Deutsche Wohnen SE» німецький DPA наклав штраф у розмірі 14,5 млн євро за неможливість встановити систему зберігання даних, яка б могла стерти дані, які вже не потрібні для цілей обробки. Такий значний штраф був зменшений (DPA міг накласти до 28 млн євро), тому що порушник намагався виправити порушення і DPA не зміг довести, що порушення призвело до витоку чи іншого несанкціонованого розголошення. «Справа Deutsche Wohnen SE» залишається четвертим за величиною штрафом в історії GDPR [7].

У США немає єдиного національного закону щодо захисту персональних даних, подібного до GDPR. Проте на штатному рівні діють різні акти, найвідомішим з яких є California Consumer Privacy Act (CCPA), ухвалений у 2018 році. CCPA надає жителям Каліфорнії право знати, які їхні дані збирають компанії, вимагати видалення цих даних та забороняти їх продаж [2].

Основними характеристиками CCPA можна відзначити:

1. Право на доступ до інформації: Споживачі мають право дізнатися, які саме їхні персональні дані збираються компаніями, як вони використовуються і кому передаються.
2. Право на видалення даних: Споживачі можуть вимагати від компаній видалити їхні персональні дані, якщо ці дані більше не потрібні для бізнесових цілей.
3. Право на відмову від продажу даних: Закон дає можливість споживачам забороняти продаж їхніх персональних даних третім сторонам. Компанії повинні надавати легкий доступ до цієї функції, часто через посилання «Do Not Sell My Personal Information» на своїх сайтах.
4. Захист неповнолітніх: CCPA забороняє компаніям продавати персональні дані осіб молодших 16 років без явної згоди, причому для дітей молодших 13 років потрібна згода батьків.
5. Зобов'язання компаній: Компанії, що обробляють дані більш ніж 50 000 користувачів на рік або мають річний дохід більше ніж $25 мільйонів, зобов'язані дотримуватися цього закону.

6. Штрафи та відповідальність: CCPA передбачає штрафи за порушення закону, а також можливість подачі позовів від споживачів у разі витоку даних. Штрафи можуть досягати $7,500 за умисні порушення.

CCPA став першим значним кроком у США для посилення захисту приватності та даних, подібно до європейського GDPR, і надав резидентам Каліфорнії нові можливості для захисту своїх цифрових прав.

Окрім CCPA, у США діють також інші закони, що регулюють обробку персональних даних у певних секторах, такі як Health Insurance Portability and Accountability Act (HIPAA), що регулює медичні дані, та Gramm-Leach-Bliley Act (GLBA), який регулює дані у фінансовому секторі.

Канада регулює захист персональних даних через Personal Information Protection and Electronic Documents Act (PIPEDA), який був ухвалений у 2000 році. PIPEDA стосується захисту персональних даних, зібраних комерційними організаціями, і надає громадянам Канади право доступу до своїх даних та їх корекції.[3]

Personal Information Protection and Electronic Documents Act (PIPEDA), ухвалений у 2000 році, є основним канадським законом, що регулює захист персональних даних у комерційних відносинах. Він застосовується до приватного сектору, забезпечуючи баланс між правами громадян на захист своїх даних і потребами бізнесу. Ось головні характеристики цього закону:

1. Згода на обробку даних: PIPEDA вимагає, щоб компанії отримували явну або неявну згоду на збір, використання та розкриття персональних даних. Споживачі повинні бути чітко поінформовані про те, як будуть використовуватись їхні дані.

2. Прозорість: Компанії зобов'язані повідомляти громадянам про цілі збору даних і про те, як ці дані будуть використовуватись. Споживачі мають право знати, хто володіє їхніми даними і як вони будуть оброблятись.

3. Право на доступ і корекцію: PIPEDA надає громадянам право доступу до своїх персональних даних, які зберігаються компаніями, та можливість виправити неточності у своїй інформації.

4. Обмеження збирання даних: Закон зобов'язує компанії збирати лише необхідні персональні дані для виконання конкретних цілей, які визначаються на етапі отримання згоди.

5. Відповідальність компаній: PIPEDA зобов'язує компанії відповідально поводитися з даними та забезпечувати належний рівень захисту під час їх зберігання, передачі та використання.

6. Комісар з питань конфіденційності: Закон забезпечує нагляд за його виконанням через Офіс комісара з питань конфіденційності Канади. Комісар може розглядати скарги та проводити розслідування щодо можливих порушень закону.

7. Електронні документи: Окрім захисту персональних даних, PIPEDA також регулює використання електронних документів у комерційних операціях, підтримуючи перехід бізнесу на цифрові технології.

PIPEDA спрямований на створення справедливого і прозорого процесу обробки даних, дозволяючи підприємствам працювати ефективно, з одночасним захистом прав споживачів. Закон надає гнучкість у використанні даних, проте під суворим наглядом і контролем за дотриманням згоди та прозорості.

На відміну від GDPR, PIPEDA більше зосереджується на балансі між захистом персональних даних і свободою бізнесу, надаючи більше гнучкості у використанні даних. Водночас PIPEDA також підкреслює важливість згоди громадян на обробку їхніх даних.

Україна активно працює над гармонізацією свого законодавства щодо захисту персональних даних із європейськими стандартами. Основним нормативно-правовим актом є Закон України «Про захист персональних даних», який був прийнятий у 2010 році [4]. У 2021 році розпочалася активна робота над приведенням цього закону у відповідність до GDPR. Так, 25 жовтня 2022 року у Верховній Раді України було зареєстровано Проект Закону про захист персональних даних [5]. У пояснювальній записці цього законопроекту визначено, що необхідність прийняття цього проекту Закону обумовлена тим, що стан законодавства не в повній мірі забезпечує захист персональних даних в Україні, що зумовлено значним розвитком міжнародних стандартів у цій сфері, та постійне впровадження європейських стандартів і процес до повного членства в ЄС вимагають оновлення українського регулювання захисту персональних даних до європейських стандартів. Такої ж думки притримується і науковець Похиленко І.С. [6].

Останні наукові праці, свідчать про важливість гармонізації українського законодавства із європейськими стандартами. Це дозволяє Україні інтегруватися в європейський правовий простір і забезпечити належний захист даних громадян.

Незважаючи на різницю у правових системах, усі розглянуті юрисдикції мають на меті забезпечення базових прав громадян щодо обробки їхніх персональних даних. Усі системи передбачають право на доступ до даних, їх виправлення та видалення.

Висновки. Отже, основною відмінністю між GDPR та іншими юрисдикціями є суворість санкцій та контроль за дотриманням законодавства. Водночас, у США, окрім CCPA, немає єдиного загального закону, що регулює персональні дані на федеральному рівні. У Канаді ж відсутня сувора регламентація щодо згоди на обробку даних, порівняно з GDPR.

Захист персональних даних є надзвичайно важливою частиною сучасного правового регулювання. Порівняльний аналіз різних підходів показує, що GDPR став глобальним стандартом, на який орієнтуються багато країн. У той же час США та Канада розробляють власні моделі, що більше враховують інтереси бізнесу. Україна ж продовжує гармонізувати своє законодавство з європейськими стандартами, що відкриває нові можливості для захисту прав громадян та розвитку цифрової економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/984_008-16#Text.
2. California Consumer Privacy Act (CCPA), 2018. URL: https://cdp.cooley.com/ccpa-2018.
3. Personal Information Protection and Electronic Documents Act (PIPEDA), Canada, 2000. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/p-8.6/index.html.
4. Закон України «Про захист персональних даних». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.
5. Проект Закону про захист персональних даних. URL: https://itd.rada.gov.ua/ billInfo/Bills/Card/40707.
6. Похиленко І.С. Правове регулювання захисту персональних даних/ *Юридичний вісник*, № 4 (69), 2023. URL: https://repositary.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8d1205c-81c6-4eb9-b57d-e5b6fd363a43/content.
7. Врублевська-Місюна К.М., Тичина В.П. Міжнародно-правові стандарти захисту інформації про особу. *Науковий вісник УжНУ*. Серія: Право. Том 2. № 74 (2022). URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/28-1.pdf.
8. Бєлова М.В., Бєлов Д.М., Виклики та загрози захисту персональних даних у ро- боті зі штучним інтелектом. *Науковий віс- ник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 79(5). 2023. С. 289–294.
9. Бєлов Д.М., Бєлова М.В., Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 78(4). Ч. 3. 2023. С. 122–129.
10. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: монографія. К.: Четверта хвиля. 2010. 240 с.
11. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.

УДК 346.7:004.738.5:339.1+004.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.43

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ ТА ЇЇ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Гомонай В.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
юридичний факультет,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
ORCID: 0000-0002-1479-4329

Гомонай В.В. Вплив цифровізації на розвиток електронної комерції та її правове регулювання.
Дана наукова стаття присвячена аналізу ключових аспектів, які виникають у зв'язку з цифровізацією економіки та зростанням електронної комерції. Досліджується вплив технологій на бізнес-моделі, правове регулювання електронних транзакцій, захист прав споживачів та питання кібербезпеки. У статті підкреслюється, що цифровізація відкриває нові можливості для бізнесу, зокрема через впровадження цифрових платформ, омніканальних стратегій та автоматизацію процесів. Цифрові платформи, такі як Amazon і Alibaba, стають важливими інструментами глобалізації бізнесу, оскільки спрощують доступ до міжнародних ринків, зменшують необхідність у фізичній інфраструктурі та забезпечують інтеграцію бізнес-процесів.

Досліджено правове регулювання електронних транзакцій і контрактів. Зазначено, що розвиток електронної комерції вимагає правової визначеності, зокрема щодо електронних підписів, електронних документів та цифрових ідентифікаторів. У різних країнах спостерігаються відмінності в підходах до цих питань, що створює виклики для транскордонної торгівлі. Зокрема, в Україні дане питання регулюється Законом «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», який відповідає стандартам ЄС, зокрема Регламенту eIDAS.

Проаналізовано виклики, пов'язані із захистом прав споживачів у цифровій економіці. Споживачі стикаються з новими ризиками, такими як порушення конфіденційності та шахрайство в онлайн-середовищі. Міжнародні стандарти, такі як GDPR, забезпечують високий рівень захисту персональних даних, тоді як українське законодавство потребує подальшої гармонізації з міжнародними нормами для підвищення рівня захисту прав споживачів.

Досліджено політику кібербезпеки у сфері реалізації правовідносин з електронної комерції. Захист даних, запобігання кіберзлочинам та забезпечення інформаційної безпеки стають ключовими викликами для національних урядів і міжнародних організацій. Важливим є впровадження міжнародних стандартів, таких як PCI DSS, що гарантують безпеку даних платіжних карток під час їх обробки та зберігання.

Підсумовано той факт, що цифровізація, з одного боку, вимагає адаптації правового регулювання до нових умов, але з іншого боку, створює нові можливості для удосконалення правових механізмів. Вивчення цих аспектів дозволяє глибше зрозуміти, як адаптувати правові системи для подальшого розвитку електронної комерції та забезпечення балансу між інноваціями та захистом прав учасників цифрової економіки.

Ключові слова: електронна комерція, цифрові технології, правове регулювання, інформаційно-комунікаційні технології, глобалізація, цифровізація, національні стандарти, міжнародні стандарти, національний досвід, зарубіжний досвід, економічний розвиток, цифрова економіка, захист прав споживачів, кібербезпека, моделі електронної комерції.

Homonai V.V. The impact of digitalization on the development of e-commerce and its legal regulation.
This scientific article is devoted to the analysis of key aspects that arise in connection with the digitalization of the economy and the growth of electronic commerce. The impact of technology on

business models, legal regulation of electronic transactions, protection of consumer rights and cyber security issues are investigated. The article emphasizes that digitization opens new opportunities for business, in particular through the implementation of digital platforms, omnichannel strategies and process automation. Digital platforms such as Amazon and Alibaba are becoming important tools for business globalization as they facilitate access to international markets, reduce the need for physical infrastructure, and enable the integration of business processes.

The legal regulation of electronic transactions and contracts has been studied. It is noted that the development of e-commerce requires legal certainty, regarding electronic signatures, electronic documents and digital identifiers. There are differences in approaches to these issues in different countries, which creates challenges for cross-border trade. In Ukraine, this issue is regulated by the Law «On electronic identification and electronic trust services», which meets EU standards, particularly the eIDAS Regulation.

Challenges related to the protection of consumer rights in the digital economy are analyzed. Consumers face new risks such as privacy breaches and fraud in the online environment. International standards, such as GDPR, ensure a high level of personal data protection, while Ukrainian legislation needs further harmonization with international norms to increase the level of consumer rights protection.

The policy of cyber security in the field of implementation of legal relations in electronic commerce was studied. Data protection, cybercrime prevention and information security are becoming key challenges for national governments and international organizations. It is important to implement international standards, such as PCI DSS, which guarantee the security of payment card data during their processing and storage.

The fact that digitalization, on the one hand, requires adaptation of legal regulation to new conditions, but on the other hand, creates new opportunities for improving legal mechanisms, is summarized. Studying these aspects allows for a deeper understanding of how to adapt legal systems to further the development of e-commerce and ensure a balance between innovation and the protection of the rights of participants in the digital economy.

Key words: e-commerce, digital technologies, legal regulation, information and communication technologies, globalization, digitalization, national standards, international standards, national experience, foreign experience, economic development, digital economy, consumer rights protection, cyber security, e-commerce models.

Постановка проблеми. Електронна комерція в сучасному світі стрімко розвивається завдяки активній цифровізації різних сфер економічної діяльності. Швидкий розвиток інформаційних технологій призводить до змін у традиційних моделях ведення бізнесу, спонукаючи підприємців шукати нові канали продажів, комунікацій зі споживачами та управління фінансовими потоками. Проте, разом із новими можливостями, цифровізація ставить перед законодавством нові виклики. Зокрема, виникає необхідність у належному правовому регулюванні відносин у сфері електронної комерції, захисті прав споживачів та забезпеченні кібербезпеки в умовах цифрових технологій.

Актуальність дослідження даної тематики зумовлена тим, що законодавство часто не «встигає» за динамікою технологічних змін, створюючи правові прогалини. Зазначене, у свою чергу, може негативно вплинути на учасників ринку, обмежуючи їх можливості або не забезпечуючи належного рівня правової захищеності. Крім того, питання гармонізації національних правових норм із міжнародними стандартами стає важливим у контексті глобалізації електронної комерції. Відтак, вивчення впливу цифровізації на розвиток електронної комерції та її правове регулювання є необхідним для вдосконалення правової системи, створення умов для безпечної та ефективної діяльності суб'єктів господарювання в цифровому просторі.

Стан опрацювання. Питання електронної комерції у науковій літературі досліджували такі вчені, як: О. Андронік, А. Воронін, І. Балабанов, Д. Белл, Л. Герстнер, Г. Дункан, Д. Еймор, В. Звасс, М. Кастельс, Л. Клімченя, О. Кобелев, Д. Козьє, А. Саммер, І. Стрелєц, Л. Пономаренко, О. Сазонець, І. Свидрук, В. Христіановський, О. Шалева, І. Верес, Г. Ярега, А. Іванов, Л. Березовська, А. Кириченко та інші науковці.

Метою статті є аналіз впливу цифровізації на розвиток електронної комерції.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація економіки значно вплинула на розвиток електронної комерції, створюючи нові можливості для бізнесу, споживачів та урядів. Однак, даний процес також породжує низку правових викликів, пов'язаних із адаптацією нормативної бази

до швидко змінюваних технологій і нових моделей бізнесу. Зокрема, задля повнішого розуміння впливу цифровізації на електронну комерцію вважаємо за доцільне виокремити кілька ключових аспектів.

Перший аспект полягає в зміні бізнес-моделей, що виникають під впливом цифрових технологій. З розвитком Інтернету, зокрема, омніканальних стратегій, з'являються нові підходи у сфері взаємодії зі споживачами. Продавці відтепер мають можливість пропонувати свої товари й послуги на багатьох платформах одночасно, що робить ринок більш доступним і конкурентним.

Другий аспект стосується правового регулювання електронних транзакцій і контрактів. З поширенням електронної комерції збільшується кількість угод, що укладаються в цифровому середовищі. Вказане вимагає забезпечення правової визначеності та надійності таких угод. Відтак, в даному контексті важливу роль відіграють норми щодо електронних підписів, електронних документів та цифрових ідентифікаторів. Законодавство багатьох країн адаптується до таких модифікацій, проте у міжнародній практиці спостерігаються відмінності, що ускладнює транскордонну торгівлю.

Третій аспект пов'язаний із захистом прав споживачів в умовах цифрової економіки. Споживачі стикаються з новими ризиками, зокрема з порушенням конфіденційності, використанням їхніх персональних даних без згоди, а також із шахрайством у цифровому середовищі.

Четвертий аспект – це кібербезпека. Збільшення кількості електронних транзакцій супроводжується зростанням кіберзагроз. Питання захисту даних, запобігання кіберзлочинам та захисту інформації стають ключовими для ефективного функціонування електронної комерції. Національні уряди та міжнародні організації продовжують розробляти законодавчі ініціативи для забезпечення кібербезпеки, однак ці зусилля часто стикаються з проблемами впровадження та дотримання в різних юрисдикціях.

Таким чином, як бачимо, цифровізація диктує нові умови для правового регулювання електронної комерції, але вона також відкриває нові можливості для вдосконалення правових механізмів і створення більш ефективного нормативного середовища. Вивчення кожного з цих аспектів дає змогу зрозуміти, як адаптувати правові системи для подальшого розвитку електронної комерції та забезпечити баланс між інноваціями і захистом прав усіх учасників процесу.

Так, розглядаючи перший аспект, а саме: зміну бізнес-моделей під впливом цифрових технологій – доцільно проаналізувати працю «Digital Marketing: A Framework, Review and Research Agenda». Зокрема, у праці висвітлюються кілька ключових напрямів трансформації бізнес-моделей, а саме:

- *інтеграція цифрових платформ*. Праця акцентує увагу на тому, що цифрові платформи, такі як Amazon та Alibaba, сприяють глобалізації бізнесу і спрощують доступ компаній до міжнародних ринків. Платформи зменшують необхідність у фізичній інфраструктурі та дозволяють швидко масштабувати бізнес. Вони також забезпечують інтеграцію бізнес-процесів на єдиній цифровій платформі, що зменшує витрати та покращує ефективність;
- *омніканальні стратегії*. Авторами підкреслюється значення омніканальних стратегій у сучасних бізнес-моделях. Дані стратегії дозволяють підприємствам працювати з клієнтами через кілька каналів одночасно, зокрема онлайн-магазини, мобільні додатки та інші цифрові платформи. Вказане, підвищує рівень залученості споживачів і створює безперервний досвід для клієнтів, що важливо для утримання клієнтської бази;
- *автоматизація бізнес-процесів*. Штучний інтелект (AI) та Big Data відіграють ключову роль у персоналізації та автоматизації процесів, таких як управління запасами, обробка замовлень і маркетингові кампанії. Науковцями підкреслюється, що завдяки використанню даних про поведінку споживачів компанії можуть точніше прогнозувати попит і ефективніше керувати ресурсами, що особливо важливо в умовах високої конкуренції на ринку;
- *соціальні медіа та взаємодія з клієнтами*. Соціальні платформи виступають потужним інструментом для створення та підтримки взаємодії з клієнтами. Авторами розглядаються дані платформи як спосіб не лише просувати товари та послуги, але й збирати зворотний зв'язок від клієнтів, залучаючи їх до процесу створення нових продуктів. Вказане дозволяє компаніям будувати лояльність до бренду та краще реагувати на змінні потреби ринку [1].

Зауважимо також, що український досвід трансформації бізнес-моделей під впливом цифрових технологій є важливим аспектом даного дослідження. Суттєву роль у цьому процесі відіграли провідні маркетплейси країни, такі як «Rozetka», «Prom.ua», «Епіцентр», «АЛЛО», «F.ua» та інші.

Дані платформи сприяли цифровізації малих і середніх підприємств, що дозволило підприємцям працювати на національному та міжнародному рівнях без необхідності великих інвестицій у фізичну інфраструктуру. «Rozetka» починала як онлайн-супермаркет електроніки, але з часом перетворилася на один із найбільших маркетплейсів України. Вона дозволяє іншим продавцям використовувати її платформу для реалізації своїх товарів, надаючи їм інфраструктуру для управління продажами та логістикою. Вказане, допомогло тисячам українських підприємств перейти до онлайн-продажів, особливо під час пандемії COVID-19, коли фізичні точки продажу були закриті або обмежені. Також важливим став приклад «Prom.ua», який із самого початку був створений як маркетплейс для малого та середнього бізнесу. «Prom.ua» пропонує підприємцям готові цифрові рішення для управління інтернет-магазинами, включаючи мобільні додатки та інструменти оптимізації роботи з клієнтами. Зазначене дозволяє підприємцям зосередитися на продажах, не турбуючись про технічні аспекти створення інфраструктури. Отже, успіх цих платформ також показав, що цифрові рішення, зокрема маркетплейси, дозволяють адаптуватися до глобальних викликів та підвищити конкурентоспроможність українських компаній на міжнародних ринках, що стало особливо важливим у воєнний час, коли логістичні та торгові ланцюги були порушені [2].

Варто підкреслити, що другий названий нами аспект, а саме – правове регулювання електронних транзакцій та контрактів став невід'ємною частиною сучасної цивільно-правової комерційної діяльності, особливо з огляду на динамічні процеси цифровізації. Дана сфера охоплює кілька важливих правових питань, а саме:

1. *Електронні підписи*. В Україні проблематика електронних підписів регулюються Законом України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», який визнає юридичну силу електронних підписів та дозволяє використовувати їх у більшості комерційних угод. Дане положення відповідає європейським стандартам, зокрема Регламенту ЄС № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС (далі – eIDAS), який стандартизує використання електронних підписів у транскордонних угодах. Зокрема, основними положеннями eIDAS є:

- *юридичне визнання електронних підписів*. Регламент встановлює правову силу електронних підписів на рівні з традиційними підписами в усіх країнах-членах ЄС, що забезпечує можливість укладати юридично обов'язкові договори в електронній формі;
- *єдина рамка для довірчих послуг*. eIDAS регулює не тільки електронні підписи, але й електронні штампи, позначки часу та автентифікацію документів, що підвищує безпеку і надійність електронних транзакцій. Кожна країна-член зобов'язана визнавати електронні сертифікати та ідентифікаційні рішення, видані іншими країнами ЄС;
- *сприяння транскордонним транзакціям*. Регламент створює умови для безпечної ідентифікації осіб та організацій у межах ЄС, спрощуючи транскордонні бізнес-операції та державні послуги, що дозволяє взаємне визнання електронних ідентифікацій, наданих однією країною-членом, у всіх інших країнах ЄС;
- *безпека ідентифікаційних систем*. Актом впроваджуються вимоги до безпеки систем електронної ідентифікації, що знижує ризик шахрайства та забезпечує високу надійність цифрових транзакцій [3, 4].

2. *Захист прав споживачів*. Українське законодавство зобов'язує забезпечувати споживачам доступ до чіткої інформації про товари та послуги, що продаються в інтернеті, включаючи права на повернення та обмін. Такі вимоги є стандартними в електронній торгівлі й базуються на європейських директивах, зокрема Директиві 2011/83/ЄС, що захищає права споживачів у цифровому середовищі [5].

3. *Безпека електронних платежів*. В даному випадку доцільно згадати Payment Card Industry Data Security Standard (далі – PCI DSS). Як справедливо наголошує М. Боєв, PCI DSS розроблений Радою зі стандартів безпеки платіжних карток, яку заснували глобальні платіжні системи Visa, MasterCard, American Express, JCB та Discover є міжнародним стандартом безпеки даних платіжних карток, що встановлює вимоги для забезпечення захисту даних власників карток під час їх передачі, зберігання та обробки. Стандарт охоплює підприємства, які працюють із платіжними даними, зокрема торгові компанії, процесингові центри, банки-еквайри, емітенти карток та постачальники послуг, а також інші організації, що мають справу з даними карток. Хоча, Стандарт не є частиною національного або міжнародного законодавства України, і його норми

не імплементовані у правові системи країн, автор позитивно відноситься до Акту, підкреслюючи його важливість у сфері забезпечення захисту даних платіжних карток на високому рівні. На його думку, міжнародні стандарти PCI DSS підтримують надійний захист даних користувачів під час обробки транзакцій, однак необхідність їхнього дотримання в Україні залежить лише від вимог міжнародних платіжних систем, таких як Visa і Mastercard. Таким чином, автор вказує на доцільність посилення українського законодавства для офіційного зобов'язання банківських установ дотримуватися цих стандартів. Він пропонує, щоб вітчизняний законодавець офіційно визнав PCI DSS як частину національної нормативної бази, що дозволило б захистити дані платіжних карток відповідно до міжнародних стандартів. Окрім цього, автор робить висновок про те, що така інтеграція сприятиме зміцненню довіри з боку споживачів до електронних платежів в Україні та дозволить мінімізувати ризики шахрайства та втрати даних [6].

4. *Міжнародна гармонізація*, яка проявляється у плідній роботі України над гармонізацією свого законодавства з міжнародними стандартами в електронній комерції в рамках Угоди про асоціацію з ЄС, що дозволяє створити умови для безперешкодної транскордонної торгівлі та більшої захищеності учасників електронної комерції.

Третій та четвертий аспекти роботи стосуються забезпечення захисту прав споживачів у цифровій економіці, зокрема в контексті кібербезпеки та захисту персональних даних. Споживачі стикаються з ризиками порушення конфіденційності та несанкціонованого використання їхніх даних, що стає поширеним через збір та обробку інформації без належної згоди. Захист прав споживачів у цифровій економіці, зокрема в контексті використання їхніх персональних даних, регулюється низкою міжнародних та національних нормативно-правових актів. Одним із ключових міжнародних документів є Загальний регламент захисту даних (General Data Protection Regulation, далі - GDPR), який прийнятий у 2016 році. GDPR встановлює жорсткі вимоги щодо збору, обробки та зберігання персональних даних. Він забезпечує споживачам право на інформованість щодо використання їхніх даних, можливість контролювати їхнє використання, а також право вимагати видалення або виправлення персональної інформації. GDPR зобов'язує організації дотримуватись принципу мінімізації обробки даних, гарантувати прозорість процесів і забезпечувати безпеку інформації.

Вітчизняне законодавство, зокрема Закон України «Про захист персональних даних», також встановлює основні правила щодо обробки та захисту персональних даних. Закон передбачає, що суб'єкти даних мають право на доступ до своїх персональних даних, право вимагати виправлення або видалення некоректної інформації, а також обов'язок операторів даних дотримуватися правил конфіденційності. Проте, незважаючи на схожість із міжнародними стандартами, українська правова система все ще потребує подальшої гармонізації з нормами ЄС, зокрема із GDPR, з метою забезпечення ефективнішого захисту прав споживачів у цифровій сфері [7,8].

Висновки. Отже, цифровізація економіки не лише відкриває нові можливості для бізнесу та споживачів, але й ставить перед правовими системами нові виклики, серед яких трансформація бізнес-моделей, регулювання електронних транзакцій, захист прав споживачів та політика кібербезпеки. У зв'язку з цим, виникає потреба в оновленні законодавства в цих сферах. Гармонізація національних нормативних актів із міжнародними стандартами, в першу чергу, такими як GDPR і PCI DSS, є важливою умовою для забезпечення сталого розвитку електронної комерції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kannan P.K., Hongshuang Li. Digital Marketing: A Framework, Review and Research Agenda (March 1, 2017). *International Journal of Research in Marketing*. № 34(1). Pp. 22–45.
2. Маркетплейси в Україні – як продавати товари, не маючи власного інтернет-магазину. URL: https://cityhost.ua/uk/blog/marketpleysi-yak-prodavati-tovari-ne-mayuchi-vlasnogo-internet-magazinu.html.
3. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017 р. № 45. Ст. 5.
4. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. *Офіційний вісник Європейського Союзу.* 2014 р. Ст. 73.

5. Директива Європейського Парламенту і Ради 2011/83/ЄС від 25 жовтня 2011 року про права споживачів, про внесення змін до Директиви Ради 93/13/ЄЕС та Директиви Європейського Парламенту і Ради 1999/44/ЄС, а також про скасування Директиви Ради 85/577/ЄЕС і Директиви Європейського Парламенту і Ради 97/7/ЄС. *Офіційний вісник Європейського Союзу.* 2011 р. Ст. 64.
6. Боєв М. PCI DSS – міжнародні стандарти безпеки даних індустрії платіжних карток vs національне законодавство. *Юридична газета*. № 1 (779). 2024. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/pci-dss--mizhnarodni-standarti-bezpeki-danih-industriyi-platizhnih-kartok-vs-nacionalne-zakonodavstv.html.
7. Regulation (Eu) 2016/679 Of The European Parliament And Of The Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union.* 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/ PDF/?uri=CELEX:32016R0679.
8. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2020. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010 р. № 34. Ст. 1188.
9. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян України у сфері публічного управління: адміністративно-правовий механізм: монографія. К.: Четверта хвиля. 2010. 240 с.
10. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права.* 2009. № 3. С. 392–398.
11. Бєлов Д.М., Бєлова М.В., Палапа Б.Б. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 75(1). Ч. 1. 2023. С. 149–155.
12. Бисага Ю.М., Бєлов Д.М., Заборовський В.В. Штучний інтелект та авторські і суміжні права. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 76(2). Ч. 2. 2023. С. 299–304.

УДК 342.9(477):355
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.44

ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ, РОЗПОДІЛУ ТА ОБЛІКУ МІЖНАРОДНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ДОПОМОГИ ДЛЯ СИЛ БЕЗПЕКИ І СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ[1]

Горобець Н.С.,
доктор філософії в галузі права,
старша викладачка кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0002-0282-2775
e-mail: ns.andriychenko@yur.sumdu.edu.ua

Горобець Н.С. Особливості отримання, розподілу та обліку міжнародної військової допомоги для сил безпеки й оборони України.

Стаття присвячена дослідженню особливостей отримання, розподілу та обліку міжнародної військової допомоги для сил безпеки і оборони України з урахуванням внесених змін до законодавства. Розкрито зміст термінів «військове майно», «майно Збройних Сил України», «міжнародна військова допомога» закріплених в чинному законодавстві України. Наголошується, що незважаючи на визначення поняття «міжнародна військова допомога» на підзаконному рівні, вказівка в його змісті на «інші ресурси, не заборонені законом», не дає вичерпної відповіді на питання, що включає у себе міжнародна військова допомога. Визначено, що органи військового управління Збройних Сил України є основними суб'єктами організації отримання та передачі міжнародної військової допомоги силами безпеки і оборони, а Генеральний штаб Збройних Сил України забезпечує її розподіл між військовими частинами, які відповідають за облік такого майна. З'ясовано, що питання обліку міжнародної військової допомоги врегульовано актом, який регулює питання обліку військового майна загалом. Звернено увагу, що у разі отримання міжнародної військової допомоги, яка не може бути віднесена до військового майна в розумінні законодавця, виникає питання, на підставі якого нормативного акту здійснювати її облік. Наголошено на доцільності використання цифрових технологій для забезпечення ефективного, раціонального та прозорого використання міжнародної військової допомоги. Встановлено, що в Україні фактично запущено три рівні обліку постачання та використання озброєння: програма LOGFAS, нова програма обліку та логістики військової техніки «Коровай» та модуль на базі програми «COTA» і стан обліку міжнародної військової допомоги за допомогою цифрових технологій все ще удосконалюється. Зазначається, що програма LOGFAS стає одним із основних інструментів оцифрування переліку наявних у Збройних Силах України ресурсів, зокрема тих, що надаються як міжнародна військова допомога, що сприяє ефективному матеріально-технічному плануванню. Зроблено висновок, що подальший аналіз юридичних аспектів отримання, розподілу та обліку міжнародної військової допомоги для забезпечення ефективності процесів надання та використання міжнародної військової допомоги Україні є актуальним напрямком наукових досліджень.

Ключові слова: військове майно, майно Збройних Сил України, міжнародна військова допомога, облік, органи військового управління.

Horobets N.S. Peculiarities of receiving, distributing and accounting of international military aid for the security forces and defense forces of Ukraine.

The article is devoted to the study of the peculiarities of receiving, distributing and accounting for international military aid for the security and defense forces of Ukraine, taking into account the changes

[1] Дослідження виконане в рамках держбюджетної науково-дослідної роботи № 0123U1945 «Національна безпека України через запобігання фінансовим шахрайствам та легалізації брудних грошей: воєнні та післявоєнні виклики».

made to the legislation. The meaning of the terms «military property», «property of the Armed Forces of Ukraine», «international military aid» enshrined in the current legislation of Ukraine is disclosed. It is emphasized that despite the definition of the concept of «international military aid» at the sub-legal level, the indication in its content of «other resources not prohibited by law» does not provide a comprehensive answer to the question of what is included in international military aid. It was determined that the military management bodies of the Armed Forces of Ukraine are key entities that organize the receipt and transfer of international military aid by the security and defense forces, while the General Staff of the Armed Forces of Ukraine ensures its distribution among military units that are responsible for accounting for such property. It was found that the issue of accounting for international military aid is regulated by an act that regulates the issue of accounting for military property in general. Attention has been drawn to the fact that in the case of receiving international military aid, which cannot be classified as military property in the sense of the legislator, the question of which regulatory act to perform its accounting should be recommended. The expediency of using digital technologies to ensure effective, rational and transparent use of international military aid was emphasized. It was established that three levels of accounting for the supply and use of weapons have actually been launched in Ukraine: the LOGFAS program, the new program for accounting and logistics of military equipment «Korovai» and a module based on the «SOTA» program, and the state of accounting for international military aid with the help of digital technologies is still being improved. It is noted that the LOGFAS program is becoming one of the main tools for digitizing the list of resources available in the Armed Forces of Ukraine, in particular those provided as international military aid, which contributes to effective logistics planning. It was concluded that further analysis of the legal aspects of receiving, distributing and accounting for international military aid to ensure the effectiveness of the processes of providing and using international military aid to Ukraine is an actual direction of scientific research.

Key words: military property, property of the Armed Forces of Ukraine, international military aid, accounting, military management bodies.

Постановка проблеми. Питання правового закріплення механізму отримання, розподілу, обліку та інших дій щодо міжнародної військової допомоги для сил безпеки й оборони України з початком повномасштабної військової агресії рф стало одним із актуальних. Це обумовлено як необхідністю побудови в країні такого механізму, що дозволив би на всіх рівнях влади усвідомлювати нагальні потреби сил безпеки й оборони країни, мінімізувати корупційні ризики, оптимізувати адміністративні та законодавчі процедури в цих питань, так і доцільністю створення «єдиного вікна» для спілкування з країнами-партнерами, які надають міжнародну військову допомогу. На досягнення цієї мети Кабінет Міністрів України 13.02.2024 р. затвердив постанову № 168. Наведені у вказаному підзаконному акті положення є критично важливим для зміцнення обороноздатності країни, поліпшення міжнародної допомоги та потребують подальшої наукової розробки для їх правильного практичного застосування.

Мета дослідження. З урахуванням наведеного метою дослідження є з'ясування особливостей отримання, передачі та обліку міжнародної військової допомоги для сил безпеки й оборони України зважаючи на внесені в законодавство зміни.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз та узагальнення публікацій та досліджень свідчить про те, що питання отримання, розподілу та обліку міжнародної військової допомоги, зважаючи на його новизну, ще не було належним чином науково розроблениим. Водночас на окремі аспекти отримання, передачі та обліку військового майна у своїх працях звертали увагу Бугайова О.О., Ганненко Ю.О., Кивлюк С.К., Козадаєв В.С., Лаврук М.П., Лазоренко В.І., Щербина В.С., а на особливості використання інформаційних систем для цих процесів – Купрієнко Д.А., Саган В.В., Фролов О.С. та ін.

Виклад основного матеріалу. У лютому 2024 року Кабінетом Міністрів України було визначено механізм взаємодії державних органів щодо залучення, отримання, передачі, обліку, моніторингу та контролю за використанням міжнародної військової допомоги. Відповідно до постанови уряду організація ведення обліку міжнародної військової допомоги здійснюється відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» і Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04.08.2000 р. № 1225 [1]. В зазначеному акті поняття «військове майно» використовується у розумінні наведеному в Законі України «Про пра-

вовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999 р. як державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями ЗСУ (ст. 1) [2]. П.М. Кондик також зауважує, що з наведеної дефініції, очевидно, що, по-перше, військове майно – це майно державної форми власності, по-друге, це майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами, організаціями. Отже, будь-яке майно, закріплене за військовими частинами, має статус військового [3, с. 69]. Водночас необхідно зауважити, що коли мова йде про міжнародну військову допомогу, то вона є державною власністю на момент її передачі країнами-партнерами України.

Науковці також звертають увагу, що потребує уніфікації термінологія в частині розмежування понять «військове майно» та «майно Збройних Сил України». Майно ЗСУ включає, крім військового майна й інші види майна. Але у Законі України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» наведено визначення лише військового майна. Зі змісту статей закону неможливо виокремити у складі майна ЗСУ «невійськове майно», то правильно використовувати поняття «майно Збройних Сил України» [4]. Зважаючи на організаційну структуру ЗСУ можна припустити, що майном ЗСУ є майно закріплене за органами військового управління, з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами, організаціями [5, с. 54]. А весь комплекс майна, яке знаходиться у ЗСУ можна класифікувати на військове майно, яке призначене для використання виключно з військової метою (озброєння, військова техніка, боєприпаси) та майно подвійного призначення [6]. Аналіз поняття «військове майно» показує, що необхідно розрізняти: 1) нерухоме військове майно: будинки, споруди, різні об'єкти розміщені на землі; 2) рухоме військове майно здатне переміщуватися (перевозитись): матеріальні засоби (боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, медичне, побутове, хімічне майно, майно зв'язку тощо), які підвозяться (подаються) військам (силам) [7, с. 112]. Майно подвійного призначення крім використання військовими організаціями, може також бути товаром на цивільному ринку (продовольство, речове майно, автомобільна техніка, казармено-житловий фонд тощо) [6, с. 61]. І така позиція відповідає Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20.02.2003 р. Більше того визначення міжнародної військової допомоги запропоноване Постановою Кабінету Міністрів України від 13.02.2024 р. також охоплює озброєння, військову та спеціальну техніку, матеріально-технічні засоби, роботи і послуги, інші не заборонені законодавством ресурси [1]. Але згадані урядом «інші не заборонені законодавством ресурси» не дають вичерпної відповіді на питання, що є міжнародною військовою допомогою. Оскільки такими ресурсами можуть бути і товари подвійного призначення, які одночасно використовуються військовими та є товаром на цивільному ринку.

Оскільки облік та інші дії щодо міжнародної військової допомоги здійснюються відповідно до Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04.08.2000 р. № 1225 необхідно зауважити, що він визначає порядок дій щодо військового майна. Тому у разі надання країнами-партнерами ресурсів, які не охоплюються поняттям «військове майно» виникає питання на підставі яких норм здійснювати облік та інші дії щодо такого майна.

Майно набуває статусу військового з моменту його надходження до ЗСУ і закріплення його за відповідною військовою частиною. Вказане є важливим для з'ясування моменту з якого міжнародна військова допомога, яка надається у натуральній формі перестає бути такою та набуває статусу військового майна і на таке майно вже поширюється дія норм законодавства України, яке визначає правовий режим майна, закріпленого за військовими частинами, закладами, установами та організаціями ЗСУ. С.О. Іванов вважає, що законодавче визначення моменту набуття майном характеру військового невизначене і пов'язується з розділеними у часі діями: надходженням майна до ЗСУ і закріпленням його за військовою частиною. Тобто майно, що надійшло до ЗСУ, стає військовим з моменту прийняття органом військового управління відповідного рішення про його закріплення [8, с. 118]. Але необхідно зауважити, що рішення про закріплення військового майна за військовими частинами (у разі формування / переформування), його перерозподілу між військовими частинами (у разі розформування), приймає Міноборони (ч. 2 ст. 2 Закону України «Про правовий режим майна в Збройних Силах України»). Тобто ключовий суб'єкт від рішення якого залежить, яке військове майно буде закріплено за військовою частиною ЗСУ це Міноборони. Але очевидно, що рішення приймається не щодо будь-якого майна, а до майна, яке вже має військо-

вий характер, оскільки вказується на «військове майно». На думку В.С. Щербини, із наведених норм випливає наступне: майно набуває статусу військового з моменту його надходження до ЗСУ, а закріплення його за конкретною військовою частиною визначає суб'єкта права оперативного управління зазначеним майном [4, с. 148].

Отримання міжнародної військової допомоги є процесом, за яким держава або міжнародна організація надає іншій державі або організації ресурси, зокрема озброєння, техніку, боєприпаси, логістичну підтримку та навчання персоналу тощо, необхідні для підвищення обороноздатності, забезпечення безпеки та стабільності країни. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 13.02.2024 р. № 168 отримання міжнародної військової допомоги на території логістичних пунктів та передачу силам безпеки і оборони організовують органи військового управління ЗСУ. Міжнародну військову допомогу між силами безпеки і оборони розподіляє Генеральний штаб ЗСУ зважаючи на найбільш ефективне і раціональне його використання [1]. Генеральний штаб ЗСУ є головним органом військового управління з планування оборони держави, стратегічного планування застосування ЗСУ та визначених сил і засобів інших складових сил оборони, координації і контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та силами оборони у межах, визначених законодавством [9]. Водночас у Положенні про Генеральний штаб Збройних Сил України затвердженого Указом Президента України від 30.01.2019 р. не закріплено це повноваження.

Військові частини зобов'язані використовувати закріплене за ними військове майно лише за його цільовим та функціональним призначенням, але відповідальні за його облік незалежно від призначення та походження [2].

Оскільки відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 13.02.2024 р. № 168 організація ведення обліку міжнародної військової допомоги регламентовано Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», то необхідно звернути увагу, що бухгалтерський облік є процесом виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством [10].

Облік військового майна ведеться з метою отримання даних про його наявність, втрату, нестачу, рух, вартість, якісний (технічний) стан для організації матеріально-технічного забезпечення військових частин, встановлення належного контролю за умовами зберігання, доцільністю та ефективністю його використання (витрачання), а також з метою підготовки даних для складення облікових документів та державної статистичної звітності. Формою обліку військового майна є запис (відображення) в книгах (картках) обліку, інших матеріальних носіях інформації даних про кількість, якісний (технічний) стан, облікові та заводські номери, вартість (ціну) військового майна, а також про його рух, втрату та нестачу з метою [11].

З метою обліку військового майна почали використовувати програмне забезпечення. Так, у лютому 2024 року п. 9 Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України було викладено у такій редакції: «Облік військового майна ведеться в паперовій формі або з використанням комп'ютерних програм, інформаційно-комунікаційних систем, комп'ютерів, кінцевого (термінального) обладнання» [12]. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.02.2024 р. № 168 не посилається на цей акт, а закріплює, що організація обліку міжнародної військової допомоги здійснюється відповідно до Порядку обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах від 04.08.2000 р., хоча він не передбачає облік міжнародної військової допомоги в паперовій формі та з використанням сучасних технологій. Втім в умовах необхідності забезпечення найбільш ефективного, раціонального, прозорого використання міжнародної військової допомоги використання сучасних технологій є доцільним.

Сьогодні в Україні вже запущено три цифрові рівні обліку постачання та використання зброї: програма LOGFAS, нова програма обліку та логістики військової техніки «Коравай» та модуль на базі програми «СОТА» [13].

Ще у 2019 році Україна почала впровадження системи обліку і контролю логістики країн НАТО – LOGFAS. Впровадження цього програмного забезпечення з обліку міжнародної допомоги мало на меті забезпечити прозорість та високу ефективність її використання, підвищити взаємосумісність з НАТО на рівні стандартів обліку та планування. З початком повномасштабної військової агресії використання системи LOGFAS для обліку міжнародної допомоги було врегульовано Наказом Міноборони від 18.08.2022 р. № 242/нм «Про впровадження у дослідну експлуатацію ін-

формаційно-комунікаційної системи планування та управління логістичним забезпеченням з використанням спеціалізованого програмного забезпечення НАТО LOGFAS». У підсумку програма LOGFAS є одним з головних інструментів цифровізації логістики у ЗСУ і забезпечує логістичне планування не лише міжнародної допомоги, а і всіх ресурсів ЗСУ.

Висновки. Отримання, розподіл та облік міжнародної військової допомоги є важливими елементами підтримки безпеки та обороноздатності країни, особливо під час війни чи військових конфліктів. Поняття «міжнародна військова допомога» сьогодні нерозривно пов'язане зі змістом таких понять як «військове майно», «майно Збройних Сил України».

Отримання, розподіл та облік міжнародної військової допомоги є цілісним процесом, що охоплює прийняття військових ресурсів від іноземних держав або міжнародних організацій, їх подальший розподіл між військовими підрозділами згідно з національними оборонними потребами, а також ведення системного обліку для забезпечення прозорості, ефективного використання та контролю. Вказаний процес характеризуються певними особливостями: міжнародна військова допомога, отримується на території логістичних пунктів; розподіл такої допомоги між військовими частинами здійснюється під контролем Генерального штабу ЗСУ зважаючи на найбільш ефективне і раціональне його використання; міжнародна військова допомога після її отримання Україною набуває статусу військового майна, майна Збройних Сил України; облік такої допомоги здійснюється відповідно до законодавства, яке визначає порядок обліку військового майна; для забезпечення контролю над міжнародною військовою допомогою застосовуються сучасні цифрові системи обліку, які дозволяють відстежувати кожну одиницю техніки чи зброї з моменту її доставки до конкретного підрозділу. Зокрема, сьогодні в Україні запущено три рівні обліку постачання та використання зброї, що є важливим для забезпечення ефективного використання ресурсів та запобігання втратам. Але стан обліку міжнародної військової допомоги за допомогою цифрових програм все ще удосконалюється. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що подальший аналіз юридичних аспектів отримання, розподілу та обліку міжнародної військової допомоги для забезпечення ефективності процесів надання та використання міжнародної військової допомоги Україні є актуальним напрямком наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Порядок організації взаємодії центральних органів виконавчої влади, інших державних органів щодо залучення, отримання, передачі, обліку, моніторингу та контролю за використанням міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.02.2024 р. № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2024-%D0%BF#Text.
2. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 407.
3. Кондик П.М. Правові аспекти визначення статусу військового майна. *Правова держава*. 2002. № 5. С. 68–74.
4. Щербина В.С. Правовий режим майна у Збройних Силах України. *Приватне право і підприємництво*. 2012. № 11. С. 148–153.
5. Бугайова О.О. Нормативне визначення поняття майна Збройних Сил України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2020. Вип. 60. С. 53–56.
6. Кисіль В.Й. Поняття та правовий режим військового майна: цивільно-правовий аспект. *Юридична Україна*. 2006. № 2. С. 59–63.
7. Кивлюк С.К., Лазоренко В.І., Ганненко Ю.О., Лаврук М.П. Проблеми управління системою забезпечення військовим майном військ (сил) Збройних Сил України та шляхом їх вирішення. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони.* 2021. № 1 (40). С. 111–116.
8. Іванов С.О. Правовий режим майна, закріпленого за військовими частинами. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 118-119.
9. Про Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України: Указ Президента України від 30.01.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019#Text.
10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 40. Ст. 356.

11. Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2000 р. № 1225. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1225-2000-% D0%BF#Text.
12. Про затвердження Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 17.08.2017 р. № 440. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1192-17#Text.
13. Україна успішно інтегрується в НАТО на рівні логістики. URL: https://www.mil.gov.ua/news/2022/10/21/ukraina-uspishno-integrue tsya-v-nato-na-rivni-logistiki.

УДК 378:005.853
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.45

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ І ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПОДОЛАННЯ ВИКЛИКІВ У ОСВІТНЬО-НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

Гришко В.І.,
кандидат педагогічних наук, доцентка,
в.о. завідувача кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування,
ORCID: 0000-0001-7512-0005
e-mail: v.i.grichko@nuwm.edu.ua

Киричук Б.С.,
здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня
5-го року навчання
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0000-0002-0898-0504
e-mail: kyrychuk_p20@nuwm.edu.ua

Гришко В.І., Киричук Б.С. Академічна доброчесність і штучний інтелект: подолання викликів у освітньо-науковій діяльності України та зарубіжних держав.

У статті наведено результати наукових досліджень щодо комплексного аналізу проблеми дотримання принципів академічної доброчесності за умов активного використання інструментів штучного інтелекту в освітньо-науковій діяльності України й зарубіжних держав. Акцентовано увагу на тому, що сучасний вектор освіти декларує концепт академічної доброчесності як запоруку для формування ефективної системи освіти й науки, вільної від виявів академічного шахрайства й інших видів суміжних порушень.

Встановлено, що надзвичайно швидкий розвиток технологій штучного інтелекту суттєво впливає на всі сфери людської діяльності, створюючи унікальні можливості для навчання і проведення досліджень, але водночас породжуючи нові етичні дилеми. Аналіз літературних джерел з цієї тематики демонструє, що глобальні проблеми використання штучного інтелекту в освіті й науці є об'єктом вивчення й активного обговорення багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Водночас особливості дотримання і забезпечення академічної доброчесності здобувачами освіти, педагогічними й науково-педагогічними працівниками в контексті запобігання порушенням, пов'язаних зі зловживанням технологіями штучного інтелекту, залишається недостатньо дослідженою.

Авторами стаття проаналізовано процес імплементації положень міжнародних актів, зокрема, Великої Хартії університетів (1988) й Бухарестської декларації етичних цінностей і принципів вищої освіти Європи (2004) в національне законодавство України, а також вплив Болонського процесу на реформування освітньо-наукового середовища нашої держави. Встановлено, що прагнення України відповідати загальновизнаним європейським принципам розвитку системи освіти й науки висуває підвищені вимоги до реалізації концепту академічної доброчесності задля зниження ризиків вчинення порушень у такі сфері. Акцентовано увагу на необхідності якнайшвидше прийняти спеціальне законодавство про академічну доброчесність, зважаючи на актуальність і важливість досліджуваного авторами статті питання. Ухвалення відповідного закону дозволить

чітко регламентувати процедуру притягнення до відповідальності за допущення випадків академічної недоброчесності в освітньо-науковому середовищі України.

Ключові слова: концепт академічної доброчесності, академічна спільнота, освітньо-науковий простір, технології штучного інтелекту, цифровізація, освітній процес, етична дискусія, заклади вищої освіти.

Gryshko V.I., Kyrychuk B.S. Academic integrity and artificial intelligence: overcoming challenges in the educational and scientific activities of Ukraine and foreign countries.

The article presents the results of scientific research on a comprehensive analysis of the problem of compliance with the principles of academic integrity in the context of active use of artificial intelligence tools in the educational and scientific activities of Ukraine and foreign countries. The author emphasizes that the modern vector of education declares the concept of academic integrity as a prerequisite for the formation of an effective system of education and science free from academic fraud and other types of related violations.

It is established that the extremely rapid development of artificial intelligence technologies significantly affects all spheres of human activity, creating unique opportunities for learning and research, but at the same time giving rise to new ethical dilemmas. An analysis of the literature on this topic shows that global issues of using artificial intelligence in education and science are the subject of study and active discussion by many domestic and foreign scholars. At the same time, the peculiarities of observing and ensuring academic integrity by students, teachers and researchers in the context of preventing violations related to the misuse of artificial intelligence technologies remain insufficiently studied.

The article analyzes the process of implementation of the provisions of international acts, in particular, the Magna Carta of Universities (1988) and the Bucharest Declaration of Ethical Values and Principles of European Higher Education (2004) into the national legislation of Ukraine, as well as the impact of the Bologna Process on the reform of the educational and scientific environment of our country. It is established that Ukraine's desire to comply with the generally recognized European principles of development of the education and science system places increased demands on the implementation of the concept of academic integrity in order to reduce the risks of violations in this area. The author emphasizes the need to adopt special legislation on academic integrity as soon as possible, given the relevance and importance of the issue under study.

Key words: concept of academic integrity, academic community, educational and scientific space, artificial intelligence technologies, digitalization, educational process, ethical discussion, higher education institutions.

Постановка проблеми. Швидка еволюція новітніх технологічних платформ, яка колись розпочиналася із застосування примітивних інтернет-пошукових систем, а сьогодні розгортається в руслі технологій так званого «штучного інтелекту», продовжує відігравати ключову роль у трансформації звичних підходів до проведення наукових досліджень та організації освітнього процесу. Перші пошукові системи глобального характеру, такі як сервіси Google та Internet Explorer, безсумнівно, значно полегшили процес отримання миттєвого доступу до інформації, тим самим революціонізувавши способи пошуку різноманітних даних. Втім, прогресивний розвиток штучного інтелекту, сьогодні представлений такими інструментами, як ChatGPT, Compose AI, Gemini, Search Microsoft Copilot та Adobe Podcast, здійснили значно більший стрибок від нескладного пошуку інформації до її комплексного аналізу, до миттєвої генерації нового контенту й адаптації до унікальних вимог зацікавлених користувачів. У розрізі цього питання не можна не погодитися з В. Тимохіною, В. Юрченко й О. Наливайко, які влучно відзначають, що вищезгаданий процес, реалізований від статичного веб-пошуку до динамічної взаємодії з інформаційним простором, розкриває фундаментальну еволюцію у сфері цифрових технологій, а також у їх здатності до самоптимізації та самоадаптивності [6, с. 203].

Поряд з цим, у сучасному суспільстві як ніколи раніше актуалізувалося питання співмірності провадження освітньої та наукової діяльності з дотриманням концепту академічної доброчесності як сукупності особливих етичних принципів навчання, викладання, провадження наукової (творчої) діяльності й забезпечення довіри до отриманих академічних результатів. Безсумнівно, активне використання інструментів штучного інтелекту демонструє значний потенціал у забезпеченні деталізованого аналізу даних й оптимізації алгоритмів вирішення різноманітних завдань, однак

і такий, на перший погляд перспективний вимір, має ряд суттєвих недоліків. Найважливіший серед них – надмірне зловживання інструментами штучного інтелекту науково-педагогічними працівниками й самим студентами в корисливих цілях, що, закономірно, нівелює основоположні цінності концепту академічної доброчесності.

З огляду на актуальність досліджуваного питання, **мета статті –** здійснити комплексний аналіз проблеми дотримання принципів академічної доброчесності в освітньо-науковому просторі України й зарубіжних держав за умови активного використання новітніх інструментів штучного інтелекту.

Стан опрацювання проблематики засвідчує багатовимірність векторів осмислення сутності принципів академічної доброчесності в контексті сучасної освіти й науки, що вдало демонструють праці таких вітчизняних вчених, як Н. Боргюк, Г. Варіної, І. Горбенко, О. Задоріної, І. Мамаєва, Л. Міронця, М. Софілканич, О. Сухомлинової, С. Толочко, О. Уманець та С. Шестакової. Механізми дотримання принципів академічної доброчесності в сучасних умовах реформування освіти й науки також висвітлювали такі зарубіжні вчені, як С. Вокер, А. Келлі, Д. Коттон, А. Левене, Дж. Роє та Р. Сантос. Поряд з цим, віддаючи належне напрацюванням дослідників, зазначимо, що концепт академічної доброчесності крізь призму надзвичайно активної та швидкої інкорпорації штучного інтелекту у сферу вітчизняної освіти й науки залишається не повністю дослідженим, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах реформування суспільних відносин не викликає сумнівів той факт, що транснаціоналізація, інноваційність і поступове перетворення закладів вищої освіти на провідні центри формування України як взірця європейської держави є тими чинниками, що значно актуалізують поняття академічних цінностей як простору для формування інтелектуально зацікавленої молоді. Як слушно зазначають з цього приводу С. Шестакова, О. Сухомлинова й О. Задоріна, академічну доброчесність без перебільшень варто розглядати як основоположний принцип в освітньому процесі, який обумовлює суворе дотримання етичних стандартів в освітній, науковій діяльності та інших сферах академічного життя людини. Принцип слугує фундаментом для підтримки довіри, високого рівня якості та цілісності академічного виробництва, а також спонукає до культивування відповідального й незалежного мислення серед представників студентської спільноти [9, с. 88].

На сучасному етапі правотворення України поняття академічної доброчесності знайшло своє закріплення в Законі України «Про освіту» від 05.09.2017, відповідно до якого цей термін тлумачиться законодавцем як сукупність етичних принципів та визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами України правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [4]. Важливо зазначити, що 08.01.2024 група народних депутатів на чолі з Головою Верховної Ради України подала на розгляд законопроект «Про академічну доброчесність», згідно з яким базове поняття академічної доброчесності пояснюється як сукупність цінностей, принципів і заснованих на них правил, якими мають керуватися суб'єкти академічної діяльності під час провадження такої діяльності [5]. Погодьмося з О. Уманець про те, що важливість прийняття цього законопроекту вкрай важко переоцінити в сучасних умовах розвитку суспільства, водночас, тлумачення поняття академічної доброчесності, у порівнянні з визначенням, поданим у Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 є значно ширшим, що певною мірою може призвести до «розбалансування» понять у єдиній системі нормативно-правових актів України [8, с. 91]. Перевагою попереднього тлумачення є те, що в ньому законодавець більш конкретно визначив сфери діяльності людини, яким варто надати особливого захисту, теоретично охопивши не лише процес навчання й викладання, але й власне наукову (творчу) діяльність людини, що, у свою чергу, робить тлумачення актуальним для широкого кола освітян і вчених.

Поділяючи позицію вищезгаданих вчених, також зазначимо, що наразі питання академічної доброчесності й справді врегульовано в законодавстві України лише частково, без розкриття глибинного змісту й забезпечення правової визначеності в розумінні принципів академічної доброчесності, а також без розкриття основних правил і процедур притягнення до академічної відповідальності. Нині викладачами університетів і спеціально запрошеними фахівцями у сфері якості освіти проводиться чимало зустрічей зі студентами й науковцями для роз'яснення суті принципів академічної доброчесності, однак реальне забезпечення дії такого механізму

неможливе без прийняття спеціалізованого законодавства. З цього приводу цікаво пише І. Тодорова, яка відзначає, що ефективно сформована академічна доброчесність має здатність задавати такий алгоритм поведінки, який законодавчо окреслює домовленість (пряму чи приховану) між усіма суб'єктами академічної спільноти – студентами, викладачами та керівництвом кафедри, факультету чи університету в цілому про недопустимість заборонених законом та совістю вчинків, прямо чи побічно спрямованих на отримання неправомірних переваг чи вигод в освітньому процесі [7, с. 202]. Так, зокрема, ще у Великій Хартії університетів від 18.09.1988 акцентується увага на інтелектуальній та моральній незалежності освіти від політики й економіки, а також на гострій потребі залучити студентів як молоде покоління новаторів до процесу пошуку «одвічної істини» (іншими словами – теоретичних і практичних знань). Сутнісною детермінантою розвитку освіти у Хартії проголошується принцип відкритості вільних досліджень і дискусій у наукових колах, які розгортаються на основі довіри суспільства до результатів таких пошуків і на основі моральності власне академічної спільноти [2]. При цьому своєрідним маркером осягнення глобальної ролі університетів та інших закладів вищої освіти як основи для формування відповідального й свідомого суспільства стала Бухарестська декларація етичних цінностей і принципів вищої освіти в Європі (2004), яка нині покладена в основу більшості європейських законодавчих актів й етичних кодексів, що стосуються сфери освіти й науки [3]. Важливо відзначити, що Декларація не є міжнародною угодою, яка підлягає ратифікації у встановленому порядку, однак, це не перешкодило принципам, закріпленим у цьому фундаментальному документі, лягти в основу для написання Законів України «Про освіту» від 05.09.2017, «Про вищу освіту» від 01.07.2014, а також в основу вищезгаданого Проекту Закону України «Про академічну доброчесність» від 08.01.2024.

Визначені у Бухарестській декларації цінності академічної спільноти – чесність, довіра, справедливість, повага, надійність і відповідальність тривалий час перебувають у фокусі уваги багатьох освітянських інституцій, зокрема, Європейської університетської асоціації, Ради міжнародних вищих шкіл, Європейської асоціації забезпечення якості вищої освіти, а також Європейської мережі офісів наукової чесності. Зокрема, у 2023 році був організований 2-й Конгрес Європейської мережі офісів наукової чесності за активної участі Французького офісу наукової доброчесності, під час якого була актуалізована загальна проблема вивчення концепції академічної доброчесності та її взаємодії з технологіями штучного інтелекту зокрема. Варто погодитися з доповідачами Конгресу про те, що швидкість, з якою розвиваються інструменти так званого «штучного інтелекту» випереджає процес створення ефективної інституційної політики академічної доброчесності та керівних принципів щодо її використання. Це призводить до появи «сірих зон», тобто недостатньої обізнаності з такими інструментами й особливостями легального використання серед викладачів, студентів та інших осіб, залучених до освітньо-наукової сфери діяльності [1].

Закономірно, що законодавче й інституційне регулювання питань, пов'язаних з концепцією академічної доброчесності й технологіями штучного інтелекту, регламентується по-різному в кожній з європейських держав. Для прикладу, у Великій Британії основою дотримання вищезгаданих принципів є Кодекс якості вищої освіти, відповідно до якого надається спільне для освітнього простору держави визначення «неетичних практик» – плагіату, змови, академічних порушень та шахрайства на основі нелегально укладених контрактів, що тим самим забезпечує уніфікацію механізмів щодо реалізації академічної доброчесності. У закладах вищої освіти передбачається перевірка майже всіх студентських робіт на наявність плагіату (а віднедавна – на наявність тексту, згенерованого штучним інтелектом), впровадження онлайн курсів, семінарів і тренінгів для студентів, а також робота спеціально створеного Комітету науки й технологій Палати громад Британського парламенту, у фокусі уваги якого перебувають питання дотримання концепту академічної доброчесності. У Польщі діє практика, багато в чому аналогічна Великій Британії, однак її особливістю є те, що при кожному з університеті діє Комісія з професійної етики, на розгляд якої виносяться питання порушення академічної доброчесності студентами й викладачами. Цікавою також є практика Музичної академії ім. Кароля Липинського в м. Вроцлав, згідно з якою прагнення бути чесним і старанним студентом підтверджується складенням усної присяги, при цьому обов'язковою умовою є детальне ознайомлення студентом вимог Закону про вищу освіту, Статуту й власне Регламенту Академії [8, с. 92].

У розрізі вивчення даної тематики, важливо також зазначити про роль Болонського процесу в реформуванні освітньо-наукового середовища України, зокрема, про його вплив на сучасні тенденції в змінах до чинного законодавства.

Болонський процес – це масштабна ініціатива, яка розпочалася 1999 року з метою створення єдиного європейського простору вищої освіти та яка передбачає у своїх програмних межах зближення і гармонізацію систем освіти різних європейських країн, аби забезпечити їхню сумісність для поглиблення мобільності студентів та викладачів. Приєднання України до Болонської системи в 2005 році ознаменувало собою не лише появу новацій у системі освіти України, зокрема, оцінювання досягнень студентів за кількістю кредитів ECTS, а також можливістю використання індивідуальних навчальних планів, однак і внесенням змін до чинного законодавства. Закономірно, що з такими аксіологічними процесами пов'язана тенденція з внесення до Верховної Ради України законопроектів «Про академічну доброчесність» від 30.08.2022 і 08.01.2024. Перевагою останнього законопроекту є те, що в ньому відображено останні тенденції у зміні освітньо-наукового середовища України й світу: особа не може вважатися автором академічного твору (частини академічного твору), якщо він сформований (згенерований) за запитом особи комп'ютерною програмою в автоматичному режимі. При використанні в академічному творі частин, сформованих (згенерованих) комп'ютерними програмами, цей факт має бути зазначений автором (авторами) із зазначенням методики формування (генерування) або посиланням на відповідну комп'ютерну програму чи її опис [5]. Позитивним вбачається також те, що законопроект, на відміну від інших національних нормативно-правових актів, передбачає вичерпний перелік санкцій у разі виявлення випадків академічної доброчесності.

Висновки. Таким чином, незважаючи на зростання кількості досліджень, присвячених детальному аналізу проблеми формування концепту академічної доброчесності й технологій штучного інтелекту, необхідно відзначити, що уже тривалий час держава вагається в прийнятті справді ефективного законодавства, що спеціалізувалося б винятково на сфері нашого дослідження. Сучасні швидкозмінні умови розвитку цифрового суспільства диктують необхідність реформувати застарілі підходи держави у освітньо-науковій сфері, що вже спостерігалося на прикладі європейських держав. Інкорпорація штучного інтелекту в освітні процеси може позитивно вплинути на рівень здобуття знань студентами, однак сьогодні фіксується більше академічних порушень, аніж випадків боротьби з ними.

З огляду на це, перспектива подальшого проведення досліджень розкривається в необхідності виявлення й інших особливостей належної взаємодії концепту академічної доброчесності з новітніми технологіями штучного інтелекту в освітньо-науковій діяльності України й зарубіжних держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ENRIO 2023 Congress on Research Integrity Practice. *Office français de l'intégrité scientifique*: веб-сайт. URL: https://www.ofis-france.fr/colloque/congres-enrio-2023/ (дата звернення: 23.09.2024).
2. Magna Charta 1988. *Magna Charta Universitatum*: веб-сайт. URL: https://www.magna-charta.org/magna-charta/en/magna-charta-universitatum/mcu-1988 (дата звернення: 23.09.2024).
3. The Bucharest Declaration concerning Ethical Values and Principles for Higher Education in Europe. *UNESCO*: веб-сайт. URL: https://unesdoc.unesco.org/ ark:/48223/pf0000139478 (дата звернення: 23.09.2024).
4. Про освіту: Закон України від 05 вер. 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 38-39.
5. Проект Закону України «Про академічну доброчесність» від 08.01.2024. *Верховна Рада України*: веб-сайт. URL: https://itd.rada.gov.ua/ billInfo/Bills/Card/43481 (дата звернення: 23.09.2024).
6. Тимохіна В.О., Юрченко В.С., Наливайко О.О. Академічна доброчесність VS штучний інтелект: етична дискусія в освітньому просторі. *Цифрова трансформація освіти й науки*: зб. матеріалів доп. учасн. ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. С. 202–207.

7. Тодорова І.С. Компоненти академічної доброчесності студентів та умови її формування. *Витоки педагогічної майстерності.* 2019. Вип. 24. С. 199–205.
8. Уманець О.В. Академічна доброчесність як маркер сучасної освіти: світовий та національний виміри. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія «Мистецтвознавство».* 2024. Вип. 71, том 3. С. 89–96.
9. Шестакова С.О., Сухомлинова О.В., Задоріна О.М. Академічна доброчесність: практика дотримання у зарубіжних країнах. *Молодь і ринок.* 2023. № 9(217). С. 87–91.

UDC 349.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.46

THE LEGAL GROUNDS OF TARIFF REGULATION FOR RAILWAY TRANSPORTATION OF GOODS IN THE REPUBLIC OF POLAND

Gurzhii T.,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head of the Department of Administrative,
Financial and Information Law
of the State University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0002-3348-8298

Mushenok V.,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Department of Theory of Law,
International Law and Private Law
of Kyiv International University
ORCID: 0000-0003-0411-7567

Gurzhii A.,
Candidate of Juridical Sciences, Docent,
Docent of the Department of Administrative,
Financial and Information Law
of the State University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0001-5757-592X

Gurzhii T., Mushenok V., Gurzhii A. The legal grounds of tariff regulation for railway transportation of goods in the Republic of Poland.

The article revolves around legal and organizational aspects of tariff regulation for freight rail transport in the Republic of Poland. A detailed characterization of the Polish legislation on tariff regulation of freight transportation by rail was carried out. Its correlation with the requirements of the Directive 2012/34/EU of the European Parliament and of the Council of 21 November 2012 Establishing a single European railway area is highlighted.

The main provisions of the Law of the Republic of Poland "On Railway Transport" in the part of the tariff regulation of railway freight transportation has been analysed. It has been stated, that this Law ensures the flexibility of railway transport tariffs and significantly contributes to liberalization of the national market of transport services in Poland.

On the example of Poland, it has been proven that the liberalization of the tariff regulation of railway transportation ensures a reasonable balance between the economic interests of the state and private business. In general tariff regulation of railway transportation of goods in the Republic of Poland is characterized by high efficiency.

It has been established that the development of the legal basis for the tariff regulation of rail freight transportation in the Republic of Poland is dominated by the trends towards the creation of a competitive rail freight transportation market; liberalization of tariff regulation of railway transportation; ensuring non-discriminatory access to railway transport infrastructure; inclusion of an investment component in tariffs for mandatory infrastructure access services.

It was concluded that the outlined trends serve as a reliable reference point for the development of the legal basis for the tariff regulation of rail freight transportation in Ukraine, which is confidently moving towards integration into the EU economic system. Their consideration is an important step on the way of regulatory adaptation to the acquis communautaire of the European Union. Systematic

consideration of these trends when updating industry legislation will significantly contribute to ensuring the stability, safety and economic return of rail freight transportation.

Key words: legal regulation, railway transport, railway transportation of goods, transportation, tariff regulation.

Гуржій Т.О., Мушенок В.В., Гуржій А.В. Правові засади тарифного регулювання залізничних перевезень вантажів у Республіці Польща.

У статті досліджуються правові та організаційні аспекти тарифного регулювання залізничних перевезень вантажів у Республіці Польща. Здійснено детальну характеристику польського законодавства про тарифне регулювання перевезень вантажів залізничним транспортом. Висвітлено питання його кореляції з вимогами Директиви Європейського Парламенту і Ради Європи від 21.11.2012р. №2001/14/ЄС "Створення єдиного європейського залізничного простору".

Розкрито зміст основних положень Закону Республіки Польща "Про залізничний транспорт" в частині тарифного регулювання залізничних перевезень вантажів. Констатовано, що цей Закон забезпечує гнучкість тарифів на залізничному транспорті та є важливим інструментом лібералізації національного ринку транспортних послуг у Польщі та Європейському Союзі.

На прикладі Польщі продемонстровано, що лібералізація тарифного регулювання залізничних перевезень забезпечує розумний баланс між економічними інтересами держави та приватного бізнесу. Доведено, що в цілому тарифне регулювання залізничних перевезень вантажів у Республіці Польща характеризується високою ефективністю.

Встановлено, що у розвитку правових засад тарифного регулювання залізничних перевезень вантажів у Республіці Польща домінують тенденції щодо створення конкурентного ринку вантажних перевезень на залізничному транспорті; лібералізації тарифного регулювання залізничних перевезень; забезпечення недискримінаційного доступу до інфраструктури залізничного транспорту; включення інвестиційної складової у тарифи на обов'язкові послуги з доступу до інфраструктури.

Зроблено висновок про те, що окреслені тенденції слугують надійним орієнтиром для розбудови правових засад тарифного регулювання залізничних вантажоперевезень в Україні, яка впевнено рухається шляхом інтеграції до економічної системи ЄС. Їх урахування є важливим кроком на шляху регуляторної адаптації до acquis communautaire Європейського Союзу. Системне урахування цих тенденцій при оновленні галузевого законодавства істотно сприятиме забезпеченню стабільності, безпеки та економічної віддачі залізничних вантажоперевезень.

Ключові слова: правове регулювання, залізничний транспорт, залізничні перевезення, перевезення вантажів, тарифне регулювання.

Problem Statement. An important prerequisite for the progressive development of tariff regulation in railway transportation is a thorough study of foreign experience. Analyzing international practices allows for the assessment of the prospects for implementing the most effective tariff regulation models in Ukraine, identifying key trends and patterns in the development of railway transport legislation in various countries, and tracing their correlation with the processes of European integration and the Europeanization of national legal systems.

This will facilitate a smooth transition for Ukraine to international standards of state regulation of freight transportation, unify the conceptual and categorical apparatus of legislation, optimize the content and structure of normative legal acts concerning railway transport, identify the most vulnerable links in sectoral regulation, clarify the origins of existing problems, find optimal ways to resolve them, avoid common mistakes, borrow proven practices, and ultimately ensure maximum socio-economic "return" from the railway transport sector.

In this context, the legislation on tariff regulation for railway transportation in Eastern European countries, particularly the geographical neighbors of Ukraine, is of particular interest. Since the second half of the 20th century, the development of legal regulation in railway transport in these countries and Ukraine has occurred under very similar socio-economic and political-legal conditions. Until the 1990s, this development took place within a framework of state ownership of the means of production, centralized economic planning, the dominance of communist doctrine which tabooed ideas of personal enrichment, strict state control over all spheres of economic activity (including transport), and a rigid system of penalties for offenses against state property.

The aim of the article is to analyze the legislation on tariff regulation of railway transport in the Republic of Poland and to identify the main trends in its development.

State of scientific research on problematic. The issues of legal regulation of transportation were widely covered in the scientific works of O.V. Zits, H. Eitutis, O. Krivopyshyn, I. Fedorko, V. Osovyk, and others [1; 2; 3]. At the same time, we must state that the foreign experience of tariff regulation of transport transportation has not been reasonably studied.

Main material. Starting from the 1990s, almost all Eastern European countries (with Belarus being a notable exception) abandoned communist ideology and made a rapid transition from a centrally planned to a market economic system through the liberalization of the economy, deregulation of pricing, and privatization of state enterprises and resources. As a result, a market economic system based on the principles of free entrepreneurship, fair competition, and entrepreneurial initiative as a key factor in business development prevailed in their territories.

Influenced by these processes, the national systems of tariff regulation for railway transportation in Eastern European countries have developed along similar trajectories and have ultimately acquired many common features. On the other hand, unlike Ukraine, Eastern European states have made significantly greater progress toward the Europeanization of national legislation (particularly in railway transport and tariff regulation for railway services), encountering numerous challenges along the way and making considerable efforts to overcome them. In this regard, it is impossible to overestimate their experience (both negative and positive). Therefore, let us examine the current state of tariff regulation for railway transportation in Eastern European countries, using the example of the Republic of Poland.

The Polish railway freight transport market is highly liberalized. As of 2024, more than 100 licenses for freight transportation have been issued here. In this regard, as well as in terms of transport volumes, Poland ranks second in the European Union after Germany.The railway transport reform was actively carried out in the early 2000s. In 2001, through the restructuring of the state enterprise Polskie Koleje Państwowe (PKP), the PKP SA Holding was established. The main objective of this step was to separate various service provision areas. More than 10 separate companies were created based on a single enterprise, each with its own balance sheet and reporting. The opening of access to railway infrastructure in Poland practically coincided with the country's accession to the European Union. A year prior to this event (in 2003) the Polish Sejm approved the Railway Transport Law, which replaced the relevant transitional law adopted in 1997 [4].

The Railway Transport Law of 2003 provides a comprehensive framework for the regulation of railway transportation, including specific provisions concerning tariff regulation for freight transport. This law is pivotal in shaping the operational landscape of railway services in Poland, particularly in the context of liberalization and competition within the European Union [5].

The Law promotes a competitive environment by facilitating access to railway infrastructure for various operators. It mandates that all entities wishing to operate railway services must obtain appropriate licenses and comply with safety and operational standards. This liberalization aligns with EU directives aimed at enhancing competition in the railway sector.

The tariff regulation framework established under the law includes several critical components:

Track Access Charges (TAC): The law stipulates that railway infrastructure users must pay direct charges for using the infrastructure. These charges are crucial for ensuring the financial sustainability of railway operations and are typically included in the overall transport tariffs charged to customers. The TAC is designed to reflect the costs associated with maintaining and operating the railway infrastructure.

Cost Recovery Principles: Article 6 of the law emphasizes that infrastructure managers must ensure that their income from infrastructure charges balances with their expenditures over time. This provision is intended to prevent persistent cash flow deficits that could undermine service quality and investment in infrastructure.

Non-Discriminatory Access: The law mandates that all operators have equal access to railway infrastructure without discrimination. This principle is essential for fostering a competitive market, as it allows new entrants to compete fairly with established operators [5].

The Office of Rail Transport (UTK) is tasked with overseeing compliance with the provisions of the Railway Transport Law. The UTK has the authority to monitor market practices, enforce competition rules, and address complaints related to unfair practices among operators.

While the Law provides a framework for tariff regulation, it also allows for flexibility in setting tariffs based on market conditions. Operators can propose tariff adjustments, which must be justified

and submitted for regulatory approval. This process ensures that tariffs remain competitive while also allowing operators to cover their operational costs effectively.

As well, the Law includes provisions for supplementary fees related to specific services, such as terminal access or additional handling requirements. These fees are clearly outlined in individual operator tariffs, ensuring transparency for customers regarding pricing structures [5].

It should be noted, that The Railway Transport Law of 2003 aligns closely with EU directives, particularly Directive 2001/14/EC, which governs access to railway infrastructure and sets out rules for charging practices [6]. This alignment helps ensure that Poland's regulatory framework is consistent with broader European standards, facilitating cross-border rail transport and integration into European logistics networks.

The governmental body responsible for regulating access to infrastructure in Poland is the Office of Rail Transport (Urząd Transportu Kolejowego – UTK). UTK is endowed with very broad powers. The Railway Transport Act stipulates that the main functions of the President of UTK include making decisions regarding the provision of railway infrastructure and charging fees for its use, including the determination of such fees.

The agency is tasked with overseeing fair and non-discriminatory treatment of all applicants regarding open access. Decisions on granting open access are made for a period not exceeding five years, and this right cannot be transferred to another applicant. The President of UTK has the power to revoke the permit in several cases, such as gross violations of access usage conditions or the cessation of transport operations for more than six months [4].

A necessary condition for obtaining access is the possession of a transport license. In Poland licenses are provided for conducting passenger and freight transport, as well as for offering traction services separately. Valid permits from other EU member states are also recognized. The requirements for obtaining a license are quite high. For instance, an entrepreneur must demonstrate the ability to fulfill financial obligations within 12 months from the date of issuance of the permit. They must also not have any tax or social payment debts. Additionally, documents certifying the qualifications of employees responsible for safety in operations are required.

The fees for access to infrastructure for freight carriers in Poland are among the highest in Europe. Notably, rates in mainline freight traffic are significantly higher than those in passenger or shunting services. Their levels are periodically reviewed, both downward and upward.

The infrastructure manager may charge the carrier a reservation fee if they do not utilize the allocated capacity. In addition to open access and mainline and shunting traction services, other services are also provided (access to facilities, fuel supply, repairs, technical inspections, communication, etc.) [4].

Conclusion. Overall, the tariff regulation of railway transportation of goods in the Republic of Poland is characterized by high efficiency. It correlates well with the requirements of EU legislation and is marked by flexibility, variability, economic justification, and fairness towards all participants in the railway transport market. In the context of the potential impact on the development of tariff regulation for railway transport in contemporary Ukraine, significant interest arises from the steps taken by Polish legislators aimed at:

creating a competitive market for freight railway transport;

liberalizing tariff regulation for freight railway transport;

ensuring non-discriminatory access to railway transport infrastructure;

facilitating the development of public infrastructure through the investment component in tariffs for mandatory services related to access to infrastructure.

REFERENCES:

1. Theoretical and applied foundations of reforming the railway transport of Ukraine: monograph / O. Zits, H. Eitutis, O. Krivopyshyn, I. Fedorko, V. Osovyk, et al. Nizhyn: Aspect-Polygraph Publishing House, 2016. C. 160–171.
2. General trends and factors of influence on the volume of freight traffic in modern conditions / R. Vepritsky, G. Eitutis, S. Artemieva. Bulletin of Economics of *Transport and Industry*. 2017. № 60. C. 78–86.
3. Kovaliv M.V. Legal and organisational principles of ensuring the safety of goods on the railway transport of Ukraine: Monograph. Lviv: LIVS, 2003. 179 p.

4. Kopylov M. Open access to railway infrastructure – the experience of Poland. *Rail.insider.* URL: https://www.railinsider.com.ua/vidkrytyj-dostup/.
5. O transporcie kolejowym: Ustawa z dnia 28 marca 2003 r. *Dziennik Ustaw*. 2003. Nr 86. Poz. 789.
6. Directive 2012/34/EU of the European Parliament and of the Council of 21 November 2012 establishing a single European railway area. *Official Journal.* 2012. L. 343. P. 32–77.

УДК: 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.47

ПРАВОВІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО АГЕНТСТВА ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Діордіца І.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного та публічного права,
Київський національний університет
технологій та дизайну

Циганин Я.М.,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права,
Академія праці, соціальних відносин і туризму

Діордіца І.В., Циганин Я.М. Правові напрями удосконалення діяльності Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України.

У статті автори здійснили системне дослідження правових напрямів удосконалення діяльності Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України. Актуальність дослідження обумовлена тим, що на даному етапі діяльності Державного агентства виникає низка невирішених питань правового характеру, які потребують нормативного врегулювання, зокрема, встановлення «законодавчої рамки» щодо процесів відновлення, розподілу повноважень між ним, органами державної та місцевої влади й іншими учасниками у сфері відновлення, запровадження системи електронного документообігу від підрядника до казначейства, уніфікації процедури прийняття рішень в регіональних Службах відновлення і т. ін. З'ясовано, що компетенція Державного агентства була суттєво змінена після повномасштабного вторгнення російської федерації, зокрема у частині забезпечення ліквідації наслідків збройної агресії та відновлення інфраструктури. Державне агентство отримало та реалізує в умовах воєнного стану невластиві йому унікальні та особливі функції, що обумовлюють виконання державними службовцями нових завдань та функцій із суттєвим зростанням навантаження на них. Саме тому, зважаючи на нетривалий період функціонування Державного агентства, авторами проведено аналіз ключових нормативно-правових актів щодо відбудови та безпосередньої діяльності цього органу, залучення міжнародної технічної допомоги до процесів відновлення в Україні та визначено напрямки удосконалення його діяльності відповідно до провідних міжнародних практик та стандартів. На підставі такого аналізу сфокусовано увагу на необхідності прийняття окремого закону щодо визначення статуту Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України. Обґрунтовано, що стратегічно виваженим буде прийняття Закону України «Про основні засади відновлення України» (робоча назва), у якому передбачалося б надання спеціального статусу Державному агентству відновлення та розвитку інфраструктури України. Висновується, що Кабінету Міністрів України необхідно прийняти рішення щодо збільшення штатної чисельність працівників Державного агентства до 190 та закріпити план спроможності та трансформації Державного агентства в програмних документах Уряду. Державному агентству рекомендується розробити цільову операційну модель ІТ стратегії Агентства та автоматизації бізнес-процесів Служб відновлення (зокрема ERP системи), системи документообігу.

Ключові слова: Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України, відновлення, критична інфраструктура, національна безпека, міжнародні стандарти, електронний документообіг, бюджет.

Diorditsa I.V., Tsyhanyn Y.M. Legal directions for improving the activities of the State Agency for the Reconstruction and Development of Infrastructure of Ukraine.

In this article, the authors conducted a systematic research of the legal areas of improvement of the State Agency for Reconstruction and Development of Infrastructure of Ukraine. The relevance of the research is due to the fact that at this stage of the State Agency's activities there are a number of unresolved legal issues that require regulatory regulation, in particular, the establishment of a «legislative framework» for the reconstruction processes, distribution of powers between it, state and local authorities and other participants in the reconstruction process, introduction of an electronic document flow system from the contractor to the Treasury, unification of decision-making procedures in regional reconstruction services, etc. It is established that the competence of the State Agency was significantly changed after the full-scale invasion of the russian federation, in particular, in terms of ensuring the elimination of the consequences of armed aggression and reconstruction of infrastructure. That is why, given the short period of the State Agency's functioning, the authors have analysed the key legal acts on the reconstruction and direct activities of this body, the involvement of international technical assistance in the reconstruction processes in Ukraine, and identified areas for improving its activities in accordance with the leading international practices and standards. On the basis of this analysis, the authors focus on the need to adopt a separate law to define the charter of the State Agency for the Reconstruction and Development of Infrastructure of Ukraine. It is substantiated that it would be strategically prudent to adopt the Law of Ukraine «On the Basic Principles of Reconstruction of Ukraine» (working title), which would provide for a special status for the State Agency for Reconstruction and Development of Infrastructure of Ukraine. It is concluded that the Cabinet of Ministers of Ukraine should decide to increase the number of employees of the State Agency to 190 and to enshrine the plan for the State Agency's capacity and transformation in the Government's programme documents. The State Agency is recommended to develop a target operating model of the Agency's IT strategy and automation of business processes of the Reconstruction Services (in particular, ERP systems), and document management systems.

Key words: State Agency for the Reconstruction and Development of Infrastructure of Ukraine, reconstruction, critical infrastructure, national security, international standards, document management system, budget.

Постановка проблеми. Державним агентством відновлення та розвитку інфраструктури України (далі – Державне агентство) успішно реалізуються функції з будівництва, реконструкції, ремонту об'єктів дорожньої галузі. Починаючи з січня 2023 року Державне агентство наділено завданнями із здійснення заходів з будівництва (нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту), ремонту, модернізації інфраструктури, об'єктів житлової нерухомості, громадського призначення, виробничого комплексу, соціальної сфери, сфери житлово-комунального господарства, благоустрою населених пунктів, управління побутовими відходами (об'єктів оброблення відходів, полігонів), інженерно-транспортної, енергетичної інфраструктури, захисних споруд цивільного захисту, інших об'єктів, що мають вплив на життєдіяльність населення, військових об'єктів та майна, у сферах авіаційного, залізничного (крім утримання), морського та внутрішнього водного транспорту, автомобільного транспорту загального користування, міського електричного транспорту, у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель, а також щодо об'єктів і споруд оборонного та спеціального призначення, а також функції та завдання з розвитку, будівництва, ремонту, облаштування, модернізації та утримання пунктів пропуску через державний кордон для автомобільного та залізничного сполучення

Своєчасне та якісне виконання таких робіт дозволяє забезпечувати життєдіяльність населення, логістичні зв'язки в інтересах економіки та обороноздатності держави.

З метою забезпечення стійкого функціонування дорожньої галузі під час воєнного стану, в тому числі проведення ремонтів та експлуатаційного утримання автомобільних доріг загального користування державного та оборонного значення, штучних споруд на них після значних руйнувань, спричинених збройною агресією, а також забезпечення своєчасних військових перевезень для задоволення потреб сектору безпеки і оборони, Державним агентством з перших днів широкомасштабного вторгнення російської федерації забезпечується виконання робіт на об'єктах дорожньої інфраструктури з метою їх функціонування в особливий період.

Однак, на даному етапі діяльності Державного агентства виникає низка невирішених питань правового характеру, які потребують нормативного врегулювання, зокрема, встановлення

«законодавчої рамки» щодо процесів відновлення, розподілу повноважень між ним, органами державної та місцевої влади й іншими учасниками у сфері відновлення, запровадження системи електронного документообігу від підрядника до казначейства, уніфікації процедури прийняття рішень в регіональних Службах відновлення і т. ін.

Стан опрацювання проблематики. Відмічаємо значний пласт українських науковців та експертів, які займалися дослідженням окремих аспектів правового забезпечення державної інфраструктурної політики. Зокрема, на рівні наукових робіт можемо відмітити праці В. Ліпкана [1; 2], Г. Зубка [3; 4], С. Теленика [5], Ю. Крихтіної [6], І. Поліщук та С. Ткачук [7] та ін. Проте, проблематика правових напрямів удосконалення діяльності Державного агентства не стали предметом окремих наукових досліджень.

Метою статті є системне дослідження правових напрямів діяльності Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України і вироблення практичних рекомендацій щодо удосконалення законодавства у даному сегменті.

Виклад основного матеріалу. Наразі Державним агентством у межах його компетенції реалізуються актуальні та важливі для питань національної, в тому числі й воєнної безпеки України, експериментальні та інші інфраструктурні проєкти:

● щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації, у межах якого розпочато виконання робіт з комплексного відновлення населених пунктів у Чернігівській, Київській, Херсонській та Харківській областях;

● щодо будівництва, ремонту та інших інженерно-технічних заходів із захисту об'єктів критичної інфраструктури паливно-енергетичного сектору критичної інфраструктури, у межах якого забезпечується виконання робіт з захисту від ракетних та дронових атак 22 найбільших електричних підстанцій в межах 14 областей України;

● із будівництва магістральних водогонів, у межах якого, у зв'язку з необхідністю ліквідації негативних наслідків, пов'язаних зі знищенням Каховської гідроелектростанції, забезпечується будівництво магістральних водогонів у Дніпропетровській області загальною протяжністю 154,2 км, в тому числі влаштування трубопроводів 143,6 км (329,06 км в одну нитку). Реалізація цього проєкту дозволить забезпечити постійним якісним водопостачанням понад 1 млн. жителів Дніпропетровської області;

● із будівництва та відновлення об'єктів інфраструктури, житлового та громадського призначення, громадських будинків та споруд, у межах якого здійснюється відновлення пошкодженої внаслідок військової агресії житлової, соціальної, медичної та освітньої інфраструктури у дев'яти найбільш постраждалих областях України;

Державне агентство на сьогодні здійснює:

– функції технічного адміністратора Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури (пункт 5 Порядку реалізації експериментального проекту із створення, впровадження та забезпечення функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15.11.2022 № 1286) [8];

– технічного адміністратора електронної системи, що забезпечує технічне функціонування електронної системи «Електронна черга перетину кордону» (абзац п'ятий пункту 4 Порядку реалізації експериментального проекту з організації управління чергами автомобільних транспортних засобів перед міжнародними пунктами пропуску через державний кордон України для автомобільного сполучення за допомогою електронної системи «Електронна черга перетину кордону», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.12.2022 № 1349) [9].

До сфери управління Державного агентства передано об'єкти державної власності пунктів пропуску через державний кордон для автомобільного сполучення (постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2023 № 280 «Деякі питання управління пунктами пропуску через державний кордон для автомобільного сполучення») [10]. Для забезпечення безперебійної роботи зазначених пунктів пропуску Державним агентством здійснюються заходи з їх утримання.

Окрім зазначеного, у зв'язку з закриттям повітряного простору та неможливістю авіаперевезень на сьогодні Державним агентством вживаються заходи щодо розширення та реконструкції портової інфраструктури на територіях існуючих портів та будівництва нових портів та портової інфраструктури.

З метою реалізації зазначених завдань та повноважень Державне агентство є головним розпорядником бюджетних коштів, зважаючи на що видатки йому визначаються у законі України про Державний бюджет України на відповідний рік за кодом відомчої класифікації КВК 311 «Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України» за рядом бюджетних програм, а у попередніх роках ще і за КВК 313 «Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (загальнодержавні видатки та кредитування)». Як головний розпорядник бюджетних коштів Державне агентство, відповідно до статей 22 та 28 Бюджетного кодексу України, реалізує, зокрема, такі функції:

1) розробляє план діяльності на середньостроковий період (включаючи заходи щодо реалізації інвестиційних проектів) з урахуванням Бюджетної декларації, закону про Державний бюджет України, прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку;

2) організовує та забезпечує складання бюджетної пропозиції з урахуванням Бюджетної декларації, схваленої у попередньому бюджетному періоді, і подає її Міністерству фінансів України;

3) організовує та забезпечує на підставі Бюджетної декларації та плану діяльності на середньостроковий період складання бюджетного запиту і подає його Міністерству фінансів України;

4) отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у законі про Державний бюджет України; приймає рішення щодо делегування повноважень на виконання бюджетної програми розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня, розподіляє та доводить до них у встановленому порядку обсяги бюджетних асигнувань;

5) затверджує кошториси розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня, якщо інше не передбачено законодавством;

6) розробляє проекти порядків використання коштів державного бюджету за бюджетними програмами;

7) розробляє та затверджує паспорти бюджетних програм і складає звіти про їх виконання;

8) організовує та здійснює моніторинг виконання бюджетних програм, здійснює оцінку їх ефективності;

9) здійснює управління бюджетними коштами у межах встановлених йому бюджетних повноважень, забезпечуючи ефективне, результативне і цільове використання бюджетних коштів, організацію та координацію роботи розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів у бюджетному процесі;

10) здійснює контроль за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів і витрачанням ними бюджетних коштів;

11) забезпечує організацію та ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової і бюджетної звітності у порядку, встановленому законодавством;

12) здійснює публічне представлення інформації про виконання бюджетних програм, у тому числі досягнення цілей державної політики у відповідній сфері діяльності.

Відповідно, компетенція Державного агентства була суттєво змінена після повномасштабного вторгнення російської федерації, зокрема у частині забезпечення ліквідації наслідків збройної агресії та відновлення інфраструктури. Державне агентство отримало та реалізує в умовах воєнного стану невластиві йому унікальні та особливі функції, що обумовлюють виконання державними службовцями нових завдань та функцій із суттєвим зростанням навантаження на них.

Окремим блоком *виокремлюємо проблематику, яка виникає під час реалізації Державним агентством проєктів міжнародної технічної допомоги*. Проаналізувавши та узагальнивши дану проблематику можемо сформувати правові напрями її вирішення відповідно до провідних міжнародних практик та стандартів *(Таблиця 1)*.

Таблиця 1

Проблема	Рішення
1.Відсутність загальнодержавної «законодавчої рамки» щодо процесів відновлення	▪ чіткий перелік повноважень відмінний від інших учасників у сфері відновлення; ▪ спеціальна конкурсна процедура відбору Голови із можливістю залучення до конкурсної комісії представників донорів ; ▪ спеціальні механізми оплати праці працівників Державного агентства; ▪ вдосконалення системи внутрішнього контролю і аудиту, здійснення зовнішнього моніторингу діяльності Державного агентства та регіональних служб відновлення, створення незалежної Ради прозорості та підзвітності; ▪ вдосконалення механізму координації та контролю за Службами; ▪ впровадження гнучких та оперативних механізмів залучення технічної та фінансової міжнародної підтримки у відбудову
2. Нечіткий розподіл повноважень між Державним агентством, органами державної та місцевої влади й іншими учасниками у сфері відновлення	▪ чіткий перелік повноважень відмінний від інших учасників у сфері відновлення
3. Неможливість залучення зовнішнього незалежного аудиту для підвищення рівня управління ризиками та функцій внутрішнього контролю	▪ вдосконалення системи внутрішнього контролю і аудиту, здійснення зовнішнього моніторингу Державного агентства та регіональних служб відновлення; ▪ створення незалежної Ради прозорості та підзвітності
4. Нестача кваліфікованих кадрів через низькі заробітні плати для такого рівня відповідальності, що створює додаткові корупційні ризики	▪ Прийняття спеціального законодавства щодо надання Державному агентству спеціального статусу, по аналогії з НАЗК, НАБУ АРМА, Держспецзв'язку і т. ін., які мають окремі спеціальні закони, яке зокрема встановлюватиме: спеціальні механізми оплати праці його працівників; ▪ Прийняття Урядом рішення щодо повернення чисельності працівників Агентства до рівня, який існував до проведення реформи державного управління, а саме до 190 працівників
5. Потреба у наскрізній ІТ-стратегії Державного агентства та автоматизації бізнес-процесів Служб відновлення, відсутність системи електронного документообігу від підрядника до казначейства	▪ Розробка і реалізація цільової наскрізної ІТ стратегії Державного агентства, управління даними та автоматизації бізнес-процесів Служб відновлення
6. Недосконалі процеси та функції в регіональних Службах відновлення: ▪ процедури прийняття рішень не є уніфікованими та стандартизованими; ▪ наявність законодавчих обмежень щодо координації та контролю Служб в частині реалізації проєктів відновлення	▪ Сформувати спроможні регіональні Служби відновлення, що ефективно управляють проєктами та дорогами відповідно до провідних міжнародних практик та стандартів (вимоги EU Pillars); ▪ Встановити прозорі та врегульовані процеси/процедури з урахуванням трансформацій на рівні регіональних Служб щодо управління проєктами, зокрема закупівлі із залученням МФО та іноземних підрядників; ▪ Вдосконалити механізм координації та контролю за Службами; ▪ Розробити регіональну модель Служби з оглядом на доступ до матеріалів та ланцюгів постачання та їхнього укрупнення за регіональною ознакою; ▪ Впровадити систему електронного документообігу від підрядника до казначейства

Висновки. На наше переконання, зазначені вище функції та особливості діяльності Державного агентства обумовлюють необхідність прийняття окремого закону щодо визначення статуту Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України.

Зауважимо, що стратегічно виваженим буде прийняття Закону України «Про основні засади відновлення України» (робоча назва), у якому передбачалося б надання спеціального статусу Державному агентству відновлення та розвитку інфраструктури України.

Кабінету Міністрів України рекомендується: 1) прийняти рішення щодо збільшення штатної чисельність працівників Державного агентства до 190; 2) закріпити план спроможності та трансформації Державного агентства в програмних документах Уряду.

Державному агентству рекомендується розробити цільову операційну модель ІТ стратегії Агентства та автоматизації бізнес-процесів Служб відновлення (зокрема ERP системи), системи документообігу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ліпкан В.А. Понятійно-категорійний апарат стратегії державної інфраструктурної політики України. *Регіональні студії*. 2021. Вип. 27. С. 55–62. DOI: https://doi.org/ 10.32782/2663-6170/2021.27.9.
2. Ліпкан В.А. Стратегія держаної інфраструктурної політики в Україні з позицій нормативізму. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 32. С. 149–157. DOI: https://doi.org/10.32837/apfs.v0i32.1039.
3. Зубко, Георгій Юрійович. Адміністративно-правові засади державної інфраструктурної політики України : дис. ... докт. наук: 12.00.07 (081 – Право). Запоріжжя, 2021. 488 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/07_2021/Zubko.pdf.
4. Зубко Г.Ю. Державна інфраструктурна політика України: адміністративно-правові засади регулювання: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 412 с.
5. Теленик, Сергій Сергійович. Адміністративно-правове регулювання державної системи захисту критичної інфраструктури України: дис. ... докт. наук: 12.00.07 (081 – Право). Запоріжжя, 2021. 467 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/ page/dis/07_2021/Telenyk.pdf.
6. Крихтіна Ю.О. Механізми формування та реалізації державної політики розвитку транспортної інфраструктури. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління*. 2022. № 1. С. 83–89. DOI: 10.52363/2414-5866-2022-1-10.
7. Поліщук І., & Ткачук С. (2023). Інтеграція глобальних транспортних тенденцій ЄС в Україні: актуалізація нормативно-правової бази. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*, 3(68), 44–50. https://doi.org/10.18372/2307-9061.68.17972.
8. Порядок реалізації експериментального проекту із створення, впровадження та забезпечення функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об’єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2022 № 1286. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1286-2022-%D0%BF#Text.
9. Порядок реалізації експериментального проекту з організації управління чергами автомобільних транспортних засобів перед міжнародними пунктами пропуску через державний кордон України для автомобільного сполучення за допомогою електронної системи «Електронна черга перетину кордону»: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2022 № 1349. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1349-2022-%D0%BF#Text.
10. Деякі питання управління пунктами пропуску через державний кордон для автомобільного сполучення: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2023 № 280. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2023-% D0%BF#Text.

УДК 342.35
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.48

ВЗАЄМОДІЯ МИТНИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПИТАННЯХ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ

Дорофеєва Л.М.,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0002-0585-5927

Дорофеєва Л.М. Взаємодія митних та правоохоронних органів у питаннях протидії контрабанді.

У статті розглядається пошук шляхів поєднання зусиль митних та правоохоронних органів у боротьбі із протиправними намаганнями незаконно перемістити товари, предмети або речовини через митний кордон країни. Вивчено поняття та основні засади діяльності правоохоронних органів, а також критерії включення до такої системи. Через аналіз повноважень ряду державних органів сформовано перелік правоохоронних органів, задіяних у боротьбі з контрабандою. Наголошено, що митні органи сьогодні у повній мірі можуть бути віднесені до правоохоронних.

Детально розглянуто підходи до розуміння взаємодії правоохоронних органів, її принципи, напрями реалізації. Критично оцінена відсутність нормативно-правового акту щодо унормування порядку взаємодії органів у боротьбі із злочинністю. При тому, що потреба в цьому однозначно є, хоча питання взаємодії локально окреслюються у спеціальних законах про окремі державні (правоохоронні) органи. Визнано доцільним сучасне унормування питань взаємодії правоохоронних органів, при цьому їх перелік має бути актуалізований з урахуванням проведених реформ таких органів, і обов'язково включати митні органи.

Акцентовано увагу, що проблематика дублювання завдань і функцій, гонитви за показниками та створення ілюзії активної боротьби із злочинністю, актуальна вже більше двох десятиліть. Попри зміни законодавства, ліквідацію або реорганізацію попередніх та створення нових органів, оновлення кадрового складу служб та підрозділів, недостатньо чітке розмежування повноважень правоохоронних органів, а подекуди подвійна компетенція або відомчі амбіції, призводять до спотворення фактичної картини організації протидії контрабанді. Окреслено окремі ризики втручання в організацію та здійснення митного контролю, які виникають із деструктивного сприйняття взаємодії.

Розглянуто інституційну спроможність митних органів як важіль удосконалення механізму взаємодії Держмитслужби з правоохоронними органами. Обґрунтовано доцільність включення оперативних підрозділів з протидії контрабанді митних органів до переліку суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Додатково аргументовано перспективу надання митним органам права проводити досудове розслідування, та запропоновано розмежувати повноваження органів, що його проводять, для чого визначити підслідність злочину «Контрабанда товарів» за органами митної служби.

Ключові слова: протидія контрабанді, взаємодія митних і правоохоронних органів, оперативно-розшукова діяльність, розслідування контрабанди, координація, розмежування повноважень, інституційна спроможність митного органу.

Dorofeieva L.M. Interaction of customs and law enforcement agencies in the issues of combating smuggling.

The article deals with the search for ways to combine the efforts of customs and law enforcement agencies in the fight against illegal attempts to move goods, objects or substances across the customs border of a country. The concept and basic principles of law enforcement activities are studied, as well as the criteria for inclusion in such a system. By analyzing the powers of a number ofstate bodies, the author has compiled a list of law enforcement agencies involved in the fight against smuggling. It is emphasized that customs authorities today can be fully attributed to law enforcement agencies.

Approaches to understanding the interaction of law enforcement agencies, its principles and directions of implementation are considered in detail. The author critically assesses the absence of a legal act regulating the procedure for interaction of bodies in in the fight against crime. While there is definitely a need for this, although the issues of interaction are locally outlined in special laws on individual state (law enforcement) agencies. It is recognized that modern regulation of issues of interaction between law enforcement agencies, and their list should be updated in the light of the reforms of such bodies, and must necessarily include customs authorities.

It is emphasized that the problem of duplication of tasks and functions, chasing indicators and creating the illusion of an active fight against crime, has been relevant for more than two decades. Despite changes in legislation, liquidation or reorganization of previous bodies and the creation of new ones, renewal of personnel and units, the lack of clear delineation of powers of law enforcement agencies, and sometimes of law enforcement agencies, and sometimes dual competence or departmental ambitions, lead to a distortion of the actual picture of the organization of countering smuggling. The author outlines certain risks of interference with the organization and implementation of customs control that arise from a destructive perception of interaction.

The institutional capacity of customs authorities as a lever is considered for improving the mechanism of interaction between the State Customs Service and law enforcement agencies. The author substantiates the expediency of including operational units to the list of subjects of operational and investigative activities. The author additionally argues that the prospect of granting customs authorities to conduct pre-trial investigations, and it is proposed to to delimit the powers of the authorities conducting it, for which purpose to determine the jurisdiction of the crime of "Smuggling of goods" for the bodies of the State Customs Service of Ukraine.

Key words: countering smuggling, interaction of customs and law enforcement agencies, operational and investigative activities, investigation smuggling, coordination, division of powers, institutional capacity of the customs authority.

Постановка проблеми. Контрабанда – давно відоме і представлене практично у всьому світі соціально-економічне явище, руйнівний вплив якого оцінюють не лише через суми несплачених платежів, а й через розповсюдження предметів та речовин заборонених, небезпечних, шкідливих або руйнівних для людей, тварин та навколишнього середовища. Протидія контрабанді, як актуальний напрям сучасної державної політики, об'єднує цілу систему інституцій, до функцій яких більшою або меншою мірою віднесено профілактику, виявлення, припинення та розслідування цього злочину. Це ряд правоохоронних органів, а також митні органи, які у теперішніх реаліях дедалі частіше сприймаються як регуляторний та безпековий інструмент держави, який у повній мірі також має бути наділений правоохоронними повноваженнями. Об'єднання зусиль таких органів у боротьбі із злочинами, пов'язаними із незаконним переміщенням товарів через митний кордон, дозволить підвищити ефективність протидії контрабанді.

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних аспектів взаємодії митних та правоохоронних органів у питаннях протидії контрабанді, виявлення недоліків та пошук шляхів удосконалення її механізмів, у тому числі через підвищення інституційної спроможності митної служби.

Стан опрацювання матеріалу. Проблеми протидії контрабанді досліджувались науковцями різних галузей: економічної безпеки, кримінального права та процесу, адміністративного та міжнародного права. Аналізу повноважень правоохоронних та митних органів у сфері боротьби із незаконним переміщенням різного роду об'єктів через митний кордон присвятили чимало праць О.Р. Авдєєв, Т.В. Білоус, Є.В. Гармаш, М.М. Дорош, Я.М. Кістанова, В.Я. Настюк, В.В. Ортинський, Д.В. Приймаченко, О.П. Рябченко, А.В. Тимошенко, О.І. Хараберюш, О.П. Федотов, В.Х. Ярмакі, а проблематика розширення правоохоронних повноважень митниць упродовж двох десятиліть досліджувалась у доробках вчених, серед яких К.В. Антонов, В.В. Варава, В.В. Заяц, І.П. Кекіш, О.О. Пунда, А.П. Місяць, Е.С. Молдаван, В.Й. Титор, В.О. Хома та інші. Однак, сучасні запити уряду та суспільства на ефективні заходи протидії контрабанді вимагають нових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Академік В.Я. Тацій визнавав, що «поняття «правоохоронні органи» є одним із найбільш невизначених в українському правознавстві, внутрішньо суперечливим і надмірним за обсягом», а «унаслідок широкого тлумачення правоохоронної функції до правоохоронних органів включаються майже всі органи виконавчої влади, які тією чи іншою мірою зай-

маються виконанням правоохоронних функцій, тобто так чи інакше правоохоронною діяльністю» [1, с. 3-4].

У сучасних наукових розвідках підтверджується ця теза і наголошується, що незважаючи на безліч законодавчих актів, юридичної літератури і наукових досліджень у сфері системи правоохоронних органів, в Україні виникають суперечності щодо застосування законодавцем терміну «правоохоронні органи» і щодо усвідомлення їхніх завдань, функцій, обов'язків тощо. У зв'язку з чим відсутнє чітке розуміння того, які органи державної влади утворюють систему правоохоронних органів [2, с. 66].

Практично єдиним Законом України, який містить поняття таких органів, є Закон «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» 1994 року (далі – Закон), у статті 2 якого знаходимо визначення та перелік правоохоронних органів. Серед інших у їх числі бачимо і органи, посадові особи яких беруть безпосередню участь у контролі за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон України [3]. Ґрунтовно аналізує цей нормативно-правовий акт Хлистік М.А.: по-перше, до правоохоронних органів законодавець відносить насамперед органи, перераховані у статті 2 вказаного Закону, хоча перелік цей не є вичерпним; по-друге, критерії віднесення тих чи інших органів до правоохоронних чітко невизначені, оскільки, крім конкретно зазначених у Законі, до правоохоронних органів також відносяться й «інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції»; по-третє, хоч у тексті статті 2 зазначено «інші органи», а не «інші державні органи», вбачається, що законодавець відносить до правоохоронних органів лише державні органи. Отже, нині для того, щоб мати усі юридичні підстави назвати той чи інший орган правоохоронним, необхідно або відшукати його в переліку, зазначеному у статті 2 Закону, або з'ясувати, чи закріплено за ним на законодавчому рівні виконання правозастосовної або правоохоронної функції. Тобто правоохоронні органи України – це державні органи, визначені у законах України як правоохоронні чи такі, що здійснюють правоохоронні чи правозастосовні функції [4, с. 52-53]. Відтак, митні органи мають всі підстави бути віднесені до переліку правоохоронних.

За різними підходами і критеріями науковці виділяють до 80 органів, які можуть бути віднесені до правоохоронних, але нам видається більш обґрунтованим висновок, що у сучасній Україні повноваженнями з виконання правоохоронної функції наділені понад тридцять органів [5, с. 14].

Слушними вважаємо й думки О.І. Харабер'юша та О.Р. Авдєєва, що протидія контрабанді вимагає насамперед кардинального удосконалення системи координації діяльності усіх силових структур, зокрема СБУ, органів внутрішніх справ, Держприкордонслужби, митної служби, наділених правом здійснення оперативно-розшукової діяльності [6, с. 47; 7, с. 144].

Враховуючи повноваження, що містяться у Кримінальному процесуальному кодексі України та спеціальних законах, можемо виділити значно обмеженіший перелік правоохоронних органів, що безпосередньо дотичні до питання протидії контрабанді. Це – Служба безпеки України, Національна поліція, Бюро економічної безпеки, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро, органи прокуратури, і – митні органи.

Поняття взаємодія є зовнішньо схожим з такими поняттями, як «співробітництво», «координація», «узгодження», «сприяння» [8, с. 82].

У ході дослідження взаємодії правоохоронних органів науковці:

– вважають її формою прояву цілеспрямованого впливу, що передбачає забезпечення необхідної узгодженості дій відповідних суб'єктів, як елемент процесу реалізації поставлених цілей по захисту прав та свобод громадян та інших осіб, охорони громадського порядку та громадської безпеки, попередження і припинення правопорушень, усунення умов, які сприяють їх скоєнню [9, с. 68];

– зводять до погодженої дії нормативно визначених рівноправних, адміністративно незалежних суб'єктів запобігання за цілями, часом та місцем на основі спільної керованої діяльності, які функціонально забезпечують виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням на відповідній території обслуговування з визначенням форм та напрямів взаємодії [10, с. 47];

– бачать як узгоджену за метою, місцем та часом, врегульовану кримінальним процесуальним законодавством України і відомчими (міжвідомчими) нормативно-правовими актами спільну діяльність незалежних один від одного підрозділів, щодо поєднання наявних можливостей, сил, методів і засобів для успішного проведення комплексу взаємопов'язаних і взаємообумовлених кримінологічних заходів та процесуальних дій [11, с. 56].

Через призму спеціальних компетенцій на розслідування контрабанди наркотичних речовин під взаємодією підрозділів СБУ з правоохоронними органами у сфері протидії контрабанді наркотичних засобів вчені пропонують розуміти спільну, основану на чіткому дотриманні правових норм, діяльність СБУ та інших правоохоронних органів, яка проводиться у конкретних формах, за допомогою спеціально визначених методів, узгоджених за місцем і часом, з метою протидії контрабанді наркотичних засобів [2, с. 7].

Розглядаючи систему принципів взаємодії правоохоронних органів Рекуненко Т.О. відзначає, що основоположними виступають правові, а серед спеціальних принципів такої взаємодії вчений виділяє принципи предметності, системності, плановості, професіоналізму, оперативності, оптимальності, законності. Ще один виокремлений ним принцип – відповідальності, який є не менш важливим у процесі побудови взаємодії правоохоронних органів. Це дійсно актуально через відсутність надійних критеріїв оцінки діяльності практичних підрозділів та служб правоохоронних органів, оскільки не запроваджено чіткої системи обліку результатів роботи. Погоджуємось із висновком науковців, що проблемні питання відповідальності можна вирішити шляхом встановлення солідарної відповідальності для усіх суб'єктів у разі виконання ними спільного завдання. Заслуговує на увагу й думка, що ефективність взаємодії правоохоронних органів у боротьбі із злочинністю прямо залежить від правильності використання потенціалу кожного органу (підрозділу) окремо, залежно від його компетенції, спираючись на вищезазначені принципи, що своєю чергою дозволить під час побудови завдань виключити фактор дублювання дії, а також впливати на мотивуючий складник такого процесу [13, с. 30-31].

Надзвичайно актуальне дослідження концепції та змісту взаємодії правоохоронних органів у протидії контрабанді товарів наркотичних засобів провів В.В. Ортинський. Результатом роботи став аналіз особливостей та сучасних тенденцій злочинності, що спонукають правоохоронні органи до здійснення співпраці. Визначено основні принципи та форми взаємодії правоохоронних органів у протидії такій контрабанді, а також було запропоновано прийняття Закону України "Про організацію взаємодії правоохоронних органів у протидії злочинності", в якому планувалось: передбачити основні принципи, завдання та форми взаємодії правоохоронних органів у протидії злочинності, створити міжвідомчий орган із взаємодії правоохоронних органів у протидії злочинності, окреслити права і обов'язки взаємодіючих правоохоронних органів у протидії, врегулювати порядок розділення результатів взаємодії правоохоронних органів у протидії злочинності, створити Єдину інформаційно-пошукову систему з питань взаємодії правоохоронних органів, а також встановити відповідальність посадових осіб за неналежне виконання форм взаємодії [12, с. 8].

Нажаль, за сім років пропозиція щодо нормативного врегулювання порядку взаємодії так і не була реалізована, хоча потреба в цьому однозначно є, і питання взаємодії локально окреслюються у спеціальних законах про окремі державні (правоохоронні органи). При цьому, двадцять років (з 1994 по 2014 р.) діяла Інструкція про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю [14]. Вона визначала основні напрями та форми взаємодії у вирішенні питань боротьби із злочинністю МВС України, СБУ, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Державного митного комітету України, Національної гвардії України, Міністерства оборони України, Міністерства юстиції України. Враховуючи форму нормативного акту, до нього складно було вносити зміни викликані трансформаціями центральних органів виконавчої влади та впливом інших факторів, відтак, у 2014 році Інструкція втратила чинність.

Вважаємо доцільним сучасне унормування питань взаємодії правоохоронних органів у протидії злочинності, при цьому їх перелік має бути актуалізований з урахуванням проведених реформ таких органів, і обов'язково включати митні органи та будуватись на компетентнісному підході.

Основна норма митного законодавства, що регулює питання взаємодії – це стаття 558 МКУ, яка регламентує, що митні органи при виконанні покладених на них завдань взаємодіють, у тому числі шляхом обміну інформацією, з правоохоронними органами в порядку, встановленому законодавством. У разі виявлення під час здійснення митного контролю та інших заходів, що здійснюються митними органами, ознак правопорушень, розслідування яких не належить до повноважень митних органів, митні органи зобов'язані письмово повідомляти про це відповідні правоохоронні органи. У свою чергу, правоохоронні органи зобов'язані письмово повідомляти митні органи про виявлені ними порушення митних правил або контрабанду. Крім того, правоохоронні

органи зобов'язані письмово повідомляти митні органи про наявність оперативної інформації щодо можливих випадків переміщення товарів, у тому числі транспортних засобів особистого користування, транспортних засобів комерційного призначення з порушенням норм законодавства України [15].

Спеціальні закони, які регламентують повноваження окремих правоохоронних органів, також частково врегульовують питання взаємодії, зокрема такі норми містять: стаття 7 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України»[16]; стаття 5 Закону України «Про національну поліцію» [17]; стаття 17 Закону України «Про Службу безпеки України» [18]. Окреслено питання взаємодії, координації діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України, і в законах «Про прикордонний контроль» [19] та «Про державний кордон» [20]. Враховуючи, що метою прикордонного контролю закон, окрім протидії незаконному переміщенню осіб через державний кордон, незаконній міграції, торгівлі людьми, визначає також протидію незаконному переміщенню зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, матеріалів і предметів, заборонених до переміщення через державний кордон, вважаємо, що має місце конкуренція правових норм, а повноваження з протидії переміщенню товарів, вилучених з легального обігу, фактично дублюють завдання митних органів з протидії контрабанді та митними правопорушеннями.

Ризики втручання в організацію та здійснення митної справи з боку посадових осіб прикордонної служби містять і законопроекти № 10129 та 10129, подані у жовтні 2023 року. Так, Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законів України щодо удосконалення законодавства з питань прикордонного контролю (реєстр. № 10129) включав пропозиції щодо: розширення умов обов'язкового проведення митного огляду за ініціативою службових осіб прикордонної служби; отримання інформації з інформаційного веб-порталу «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» та автоматизованої системи управління ризиками; взаємного делегування функції здійснення огляду транспортних засобів та вантажів між органом державного кордону і митним органом та ще ряд положень, які не узгоджувались із вимогами митного законодавства та міжнародними стандартами митної діяльності [21]. У вересні 2024 року цей законопроект був відкликаний.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань прикордонного контролю (реєстр. № 10128) пропонує: доповнити повноваження прикордонників правом ініціювати огляд і переогляд осіб, їх ручної поклажі та багажу, транспортних засобів, товарів і контейнерів, які переміщуються під митним забезпеченням, та оглядати їх спільно з представниками митного органу, а також можливістю доступу до автоматизованих, інформаційних, пошукових, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних, довідкових систем, електронних інформаційних ресурсів (реєстрів, банків, баз даних), власником (адміністратором) яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації всіх форм власності; здійснення переважно одночасного (спільного) прикордонного та митного огляду транспортних засобів та вантажів в пунктах пропуску через державний кордон; а також інші зміни, що не узгоджуються із правилами здійснення митного контролю або змінюють встановлений законодавством порядок його проведення.

Підтримуємо застереження, що положення законопроекту щодо спільного використання органами охорони державного кордону та митними органами електронних даних у пунктах пропуску через державний кордон, надання доступу до відомчих електронних систем митних органів органам охорони державного кордону, делегування окремих функцій контрольних служб (прикордонного контролю митним органам, митного контролю органам охорони державного кордону), визначення форм та обсягів митного контролю органами охорони державного кордону суперечать вимогам acquis ЄС у сфері митного права та європейським практикам у здійсненні митної справи [22].

На нашу думку, ініціативи відкоригувати встановлений порядок організації та здійснення митного контролю, отримати право на перебування в зонах митного контролю та участь у його здійсненні, перебрати на себе повноваження митних органів по безпосередньому здійсненню митної справи, час від часу виникають у окремих представників правоохоронних органів через деструктивне сприйняття поняття взаємодії та нечітке розмежування функцій різних державних органів.

Розмежування внесе однозначність в питання, що становлять спільний інтерес для двох або більше правоохоронних органів, дозволить підвищити рівень координації спільних зусиль з ура-

хуванням інституційної спроможності кожного з них. Така спроможність розглядається, як здатність інституцій виконувати свої функції через цільове забезпечення належного рівня нормативно-правового регулювання, системно-структурної і функціональної організації правоохоронних органів, організації фінансування та залучення ресурсів для протидії організованій злочинності. Визначають її такі основні елементи: нормативно правове забезпечення; система спеціальних суб'єктів (правоохоронних органів); фінансове та матеріально-технічне забезпечення [23, с. 689].

Планом реформування Держмитслужби, який базується на Національній стратегії доходів до 2030 року, передбачено у продовж 2024–2027 років надання митним органам права здійснювати оперативно-розшукову діяльність та проводити досудове розслідування у справах про контрабанду товарів. Таке поєднання повноважень вивчалось фахівцями митної справи з огляду на Стандарт 12 Митних прототипів, який відносить слідчу і оперативно-розшукову діяльність до компетенції митних адміністрацій. За результатами таких досліджень група науковців дійшла висновку, що з погляду інтересів митної безпеки, наділення митної служби одночасно оперативними і слідчими повноваженнями, покликане забезпечити цілісність та ефективність правоохоронної місії державної митної служби [24, с. 261].

Висновки. Вважаємо обґрунтованим та реалістичним внесення змін в Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», якими передбачити включення оперативних підрозділів з протидії контрабанді митних органів до переліку суб'єктів ОРД. Що стосується розподілу повноважень органів в питаннях протидії контрабанді, враховуючи перспективу надання митним органам права проводити досудове розслідування, пропонуємо за органами Державної митної служби визначити підслідність злочину, визначеного ст. 201-3 «Контрабанда товарів», для чого внести зміни у Кримінальний процесуальний кодекс України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Таційй В. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Загальні проблеми правової науки.* 2012. № 4[71]. С. 3–17.
2. Фаріон-Мельник А., Яремко О. Правоохоронні органи: питання термінології та системи. *Актуальні проблеми правознавства.*2(22)/2020, с. 65–70.
3. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/3781-12.
4. Хлистік М.А. Визначення поняття правоохоронного органу в законодавстві України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* Том 32 (71). № 4 2021, с. 49–54.
5. Судові та правоохоронні органи України: навчальний посібник / М.А. Макаров, А.С. Симчук, М.Й. Кулик, Ю.В. Терещенко, С.В. Харченко. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 656 с.
6. Хараберюш О.І. Протидія контрабанді в Україні: оперативно-розшуковий аспект: монографія. К.: ВД «Дакор», 2015. 416 с.
7. Авдєєв О.Р. Взаємодія органів доходів і зборів з правоохоронними та контролюючими органами у протидії контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин та фальсифікованих ліків. *Lex Portus.* 2016. № 2. С. 124–149. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/LP_2016_2_13.
8. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред.: В.В. Коваленко, Є.М. Моісєєв, В.Я. Таційй, Ю.С. Шемшученко. Т. 6. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). Київ: Атіка, 2009. 1128 с.
9. Ярмакі В.Х. Взаємодія як функція державного управління в правоохоронній сфері. *Південноукраїнський правничий часопис,* № 1. 2014 р., с. 66–68.
10. Однолько І.В. Взаємодія правоохоронних органів у сфері запобігання кримінальним правопорушенням. *Наукові дослідження.* Випуск 34'2017, с. 41–51.
11. Єпринцев П.С. Взаємодія правоохоронних органів з іншими органами у запобіганні організованій злочинності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2022, № 59, с. 55–59.
12. Ортинський В.В. Взаємодія підрозділів правоохоронних органів України у протидії контрабанді товарів наркотичних засобів: теоретичні та прикладні аспекти. *Вісник національного університету «Львівська політехніка», Серія: Юридичні науки.* 2017 рік; Том 884, номер 1, с. 4–10.

13. Рекуненко Т.О., Щодо питання спеціальних принципів взаємодії правоохоронних органів у боротьбі із фінансовими злочинами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2020, Серія ПРАВО.* Випуск 61, том 2. С. 29–31.
14. Інструкція про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю від 10 серпня 1994 р. № 4348/138/151/11-2-2870/172/148-407/2-90-442. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0225-94#Text.
15. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text.
16. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 р. № 1150-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20? find=1&text.
17. Про національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19?find=1&text.
18. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text.
19. Про прикордонний контроль: Закон України від 5 листопада 2009 року № 1710-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17?find=1&text.
20. Про державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1991 року № 1777-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text.
21. Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законів України щодо удосконалення законодавства з питань прикордонного контролю. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42868.
22. Висновок на проект закону України про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення законодавства з питань прикордонного контролю. URL: https://itd.rada.gov.ua/15e08700-1537-442d-99f1-9bccec39c80c.
23. Тундаєв С.М. Поняття та сутність інституційної спроможності правоохоронних органів України щодо протидії діяльності злочинних спільнот та осіб, що перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 11/2022, с. 684–689.
24. Титор В., Заяц В., Кекіш І. Організаційно-структурне забезпечення оперативно-розшукової діяльності митних органів. *Світ фінансів.* 1(66), 2021. С. 249–263. URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1432/1438.

УДК 355.4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.49

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Жданова К.В.,
курсантка факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ

Плахотний А.П.,
старший викладач
кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2700-0214
e-mail: Artemplax@gmail.com

Жданова К.В., Плахотний А.П. Організація та нормативно-правові засади професійного навчання поліцейських.

У статті розглянуті актуальні питання організації та нормативно-правового унормування професійного навчання поліцейських, безпосереднього проведення функціональної, вогневої, тактичної, фізичної підготовки, зокрема в рамках навчання у вищих навчальних закладах системи Міністерства внутрішніх справ України, що здійснюють підготовку фахівців для підрозділів Національної поліції України, установах та закладах, що спеціалізуються та уповноваженні на проведення занять по спеціалізації, перепідготовки та підвищенню кваліфікації поліцейських, досліджено питання особливостей взаємодії викладачів, інструкторів та інших осіб, які здійснюють професійне навчання поліцейських, методики та підходи підготовки, організації та проведення відповідних занять з використанням інтерактивних технологій, що надають змогу практично відпрацьовувати всі опановані знання.

Окремо акцентована увага на тих підходах та принципах до професійного навчання поліцейських, які здійснюють свої службові повноваження в умовах воєнного стану, та тих поліцейських, які несуть службу в складі груп швидкого реагування, зведених загонах Національної поліції України (на територіях адміністративно-юрисдикційних одиниць, де у зв'язку з безпековою ситуацією неможливе функціонування постійних територіальних органів поліції з визначеним особовим складом), а також професійного навчання тих поліцейських, що здійснюють свої повноваження у складі воєнізованих підрозділів поліції (стрілецькі батальйони поліції у складі корпусу оперативно-раптової дії та об'єднаної штурмової бригади «Лють», зведений батальйон Національної поліції України «Воля»).

Додаткового досліджено питання необхідності диференціації професійного навчання поліцейських в залежності від специфіки, повноважень та напряму службової діяльності підрозділів поліції (громадська безпека та превентивна діяльність; оперативно-розшукова діяльність з урахуванням спеціалізації підрозділу кримінальної поліції; досудове розслідування кримінальних проваджень за окремими напрямами: злочини у сфері господарської та службової діяльності, загально-кримінальна спрямованість, обіг наркотичних та психотропних речовин, засобів та прекурсорів, організована злочинність тощо). Зокрема, в контексті потреби розмежування окремих критеріїв службової відповідності при здачі підсумкової підготовки.

Ключові слова: професійне навчання, поліцейські, організація, службова діяльність.

Zhdanova K.V., Plakhotnyi A.P. Organization and regulatory and legal basis of professional training of police officers.

The article deals with topical issues of organisation and regulatory and legal framework for professional training of police officers, and direct functional, firearms, tactical and physical training, in particular, within the framework of training in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine which provide training for the National Police of Ukraine institutions and establishments that specialise and are authorised to conduct specialisation, retraining and advanced training classes, the study examines the peculiarities of interaction between teachers, instructors and other persons engaged in professional training of police officers, methods and approaches to training, organisation and conduct of relevant classes using interactive technologies that allow for practical application of all acquired knowledge.

Special attention is paid to the approaches and principles to professional training of police officers who exercise their official powers under martial law, and those police officers who serve in rapid response teams, consolidated units of the National Police of Ukraine (in the territories of administrative jurisdictional units where, due to the security situation, it is impossible to function as permanent territorial police bodies with certain personnel) as well as professional training of police officers who exercise their powers as part of paramilitary police units (police rifle battalions within the Rapid Action Corps and the joint assault brigade «Rage», the consolidated battalion of the National Police of Ukraine «Volya»).

The author additionally investigates the issue of the need to differentiate professional training of police officers depending on the specifics, powers and areas of service of police units (public safety and preventive activities; operational and investigative activities, taking into account the specialization of the criminal police unit; pre-trial investigation of criminal proceedings in certain areas: crimes in the field of economic and official activities, general criminal orientation, trafficking in narcotic and psychotropic substances, drugs and precursors). In particular, in the context of the need to distinguish between certain criteria of service compliance during the final training. Translated with DeepL.com (free version)

Key words: professional training, police officers, organisation, service activities.

Постановка проблеми. Діяльність органів Національної поліції України (далі – НПУ) першочергово регламентована Законом України «Про Національну поліцію» (далі – ЗУ «Про НП»), відповідно до змісту ст. 2 ЗУ «Про НП» на органи НПУ покладають завдання щодо:

1) забезпечення публічної безпеки і порядку;

2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;

3) протидії злочинності;

4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1]; вимагає від поліцейських НПУ не лише обмеженого обсягу знань та навичків, що опановують при проходженні первинної професійної підготовки, або навчання в закладах вищої освіти системи Міністерства внутрішніх справ України), але й систематичної актуалізації знань, їх опануванню та володінню відповідно до тенденцій суспільного розвитку, потреб, що покладаються на органи НПУ, завдань та оперативної обстановки на тий чи іншій території обслуговування. У зв'язку з вищевикладеним, виникає необхідність належного функціонування інституції професійного навчання поліцейських, яка за своєю структурою буде диференційована та спрямована на опанування тих знань та навичок, що будуть необхідні поліцейському в залежності від місця проходження його служби та напрямів професійної діяльності, що ним здійснюються.

Метою дослідження є окреслення нормативних рамок, якими унормовано професійне навчання поліцейських (зокрема, в межах ЗУ «Про НП», а також відомчими підзаконними актами), встановлення особливостей організації професійного навчання поліцейських, та необхідність формування диференційованого підходу до процесу професійного навчання поліцейських, в залежності від їх фаху, підрозділу де поліцейський проходить службу, а також сучасних реалій, безпосередньо тих, що зумовлені повномасштабною війною на території нашої держави, та впровадження правового режиму воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Враховуючи специфічність досліджуваної тематики, зазначимо, що дослідження предмету роботи є напрямом, наукові розробки щодо якого здійсню-

ються у переважній більшості науковцями відповідних кафедр вищих навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС України), що здійснюють підготовку фахівців для органів НПУ, зокрема: Цуркан О.П., Мердова А.М., Бахчев К.В., Покайчук В.Я., Бондаренко В.В., Чєрнєй В.В., Сокуренко В.В.

Виклад основного матеріалу. Належне функціонування правоохоронних інституцій є важливим критерієм оцінки забезпечення добробуту та рівню життя в державі, адже стан охорони прав, рівень безпеки на вулицях, стан злочинності, загальний стан безпеки та правопорядку – важливий елемент суспільного добробуту та рівню довіри населення до держави.

Органи НПУ – є «авангардом» правоохоронної системи української держави загалом, адже переважна більшість всіх заяв та повідомлень, пов'язаних з протиправністю в діях населення, розглядається відповідними підрозділами поліції, однак, аби відповідне реагування було належним та компетентним – від поліцейського потребується фаховість та обізнаність у значній кількості питань, серед яких: кримінальне законодавства (норми матеріального та процесуального права), адміністративно-деліктне законодавство (Кодекс України про адміністративні правопорушення та його положення), психологія (встановлення психологічного контакту, вміння деескалувати конфлікт), цивільна юстиція (для відмежування окремих правочинів, що регулюються цивільним законодавством, від протиправних діянь, що переслідуються законом), тактико-спеціальна підготовка (вміння роботи в парі, усвідомлення можливих джерел загрози, вміння приймати виважені рішення в екстрених ситуаціях) тощо.

Проте, обсяг знань та навичок, що опановуються поліцейськими під час первинної-професійної підготовки або навчання у вищих навчальних закладах системи МВС України, що здійснюють підготовку фахівців для підрозділів НПУ – є недостатньою у повній мірі для того, аби при здійсненні своїх службових повноважень поліцейський міг зорієнтуватись у екстрених випадках, прийняти виважене рішення, яке не суперечить ані тактичним принципам, ані нормам закону, тому професійне навчання, у цьому випадку – є важливою складовою опанування необхідних знань та навичок поліцейського для ефективного здійснення ним своїх службових повноважень.

Окреслюючи нормативне унормування питань професійного навчання, закцентуємо увагу на діючих положеннях викладених у ЗУ «Про НП», зокрема, у розділі VII вказаного закону, у статті 72 викладена однойменна норма, в якій визначено, що до професійного навчання поліцейських належить:

1) первинна професійна підготовка;
2) підготовка у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання;
3) післядипломна освіта;
4) службова підготовка - системи заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки, специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності [1].

Відповідно до положень частини 2 вищевказаної статті: порядок, організацію та терміни проведення професійного навчання визначає Міністерство внутрішніх справ України [1]. В свою чергу, наказом МВС України від 26.01.2016 № 50 затверджено «Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» [2]. Частиною 6 розділу І вказаного наказу визначено, що видами службової підготовки є:

1) функціональна підготовка
2) загальнопрофільна підготовка
3) тактична підготовка
4) вогнева підготовка
5) фізична підготовка [2].

Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 24.12.2015 № 1625 визначені «Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції» [3]. Відповідно до ч. 1 розділу ІІІ вказаних положень, до видів післядипломної освіти належить:

1) спеціалізація
2) перепідготовка
3) підвищення кваліфікації
4) стажування [3].

Первинна професійна підготовка та підготовка у вищих навчальних закладах системи МВС України є початковою та за своєю сутністю фундаментальною (такою, що лише формує основні

та загальні поняття, знання та навички, які є базисними) формою професійної підготовки, а тому дослідження вказаних форм заслуговує окремих наукових досліджень у зв'язку зі своєю комплексністю, а тому вказаним формам професійної підготовки увага в нашій роботі присвячена меншим чином.

Бахчев К.В. у своїй науковій доробці визначає, що професійне навчання являє собою процес взаємодії викладача і слухача (того, хто навчається), у ході якого здійснюється професійна освіта. Професійне навчання спрямоване на стимулювання, вироблення у здобувачів вищої освіти психологічних якостей, необхідних для успішного проходження етапів професіоналізації (засвоєння професії, адаптації до професії, оволодіння майстерністю і творчістю в професії, підвищення кваліфікації тощо) [4, с. 217]. Береза Ю.М. у своїй роботі зауважив, що підготовку слід розглядати як певний проміжний процес, що не є самоціллю, а лише спрямований на досягнення конкретної мети та відбувається лише для її досягнення [5, с. 57].

Розглядаючи категорію «післядипломна освіта», що є складовою професійного навчання поліцейських, зазначимо, що МВС України у викладеному вище наказі визначило чотири форми такої освіти, а саме: спеціалізація, перепідготовка, підвищення кваліфікації та стажування. Досліджуючи спеціалізацію як форму післядипломної освіти, зазначимо, що вказана форма освіти поліцейського, спрямована на поглиблення та опанування тих тем, що є дотичними до його фаху та конкретно визначеної спеціалізації, до прикладу – опанування оперуповноваженими підрозділів стратегічних розслідувань, що спеціалізуються на викритті організованої злочинності в органах державної влади, навичок аналізу відкритих інтернет-джерел, дослідження декларацій чиновників, їх образу життя в повсякденності з використанням навичок соціальної інженерії та інших форм OSINT.

Перепідготовка поліцейського, як форма професійного навчання, є вичерпною формою опанування відповідних знань, що у переважній більшості, обмежується скороченим курсом тих дисциплін, що викладаються за новообраною спеціальністю в межах курсу первинної-професійної підготовки.

Підвищення кваліфікації – найбільш розповсюджена форма професійного навчання, що опановується поліцейськими в рамках післядипломної освіти, адже за своєю формою, таке навчання може полягати у короткочасних курсах, що зумовлені тематикою, яка стала актуальною у зв'язку із законодавчими новелами, тенденціями діяльності правоохоронних інституцій чи впровадженню нових підходів до здійснення усталених форм поліцейської діяльності.

До прикладу, край актуальним наразі є питання опанування поліцейськими територіальних підрозділів поліції навичок ефективної комунікації з особами, які мають посттравматичний синдром розладу, як зазначає Плахотний А.П. та Зікрач Д.О. у своїй праці, поліцейські, які мають навички ефективної комунікації, здатні швидше отримувати відомості, співпрацювати з свідками та зловмисниками, що покращує успішність розслідувань та реагування на злочини [6, с. 598].

Стажування, як форма післядипломного професійного навчання поліцейського є опанування нової посади (рівнозначної, але в іншій службі, чи вищезайманої посади) під керівництвом наставника-ментора, зазначимо, що край ефективно вказана форма професійного навчання виражається у проєкті «Поліцейський офіцер громади», де стажування на посаді під керівництвом досвідченого «шерифа» – є обов'язковою умовою призначення на посаду поліцейського офіцера громади.

Як зазначає Цуркан О.П., професійне навчання поліцейських і система відомчої освіти Міністерства внутрішніх справ України мають бути спрямовані на те, щоб отримані знання заклали підґрунтя формування власних поглядів, правової освіченості та належної етичної поведінки, а також сприяли розумінню поліцейським свого місця в суспільстві та обсягу відповідальності відповідно до займаної посади [7, с. 93].

Важливим, на нашу думку, є окреслення меж необхідності впровадження спеціалізованого підходу до професійного навчання поліцейських окремих підрозділів НПУ, адже аналізуючи зміст окремих програм, що викладаються при опануванні післядипломної освіти, то їх значна кількість формує поверхневе розуміння щодо певної кількості актуальних проблем професійної діяльності поліцейського, не концентруючись на окремих питаннях детально.

До прикладу, проходження курсу підвищення кваліфікації для органів досудового розслідування у значній мірі обмежується актуалізацією вже існуючих питань регламентації та правозастосування положень кримінально процесуального законодавства, що охоплює певну тематику обшир-

но, не концентруючись на існуючих проблемах у конкретно-визначеному інституті кримінального процесу, у зв'язку з чим не враховується напрям спеціалізації здійснення досудових розслідувань в окремих категоріях кримінальних проваджень.

Однак, ситуація ідентична й з іншими підрозділами НПУ, зокрема щодо кримінального блоку, де проходження курсів підвищення кваліфікації або інших форм професійного навчання здійснюються без урахування конкретних напрямів здійснення службової діяльності оперуповноваженими в своїх підрозділах, однак, вказана проблематика зумовлена й формальною визначеністю спеціалізацій оперативних працівників, що несуть службу у відділеннях поліції, на відміну від оперативників кримінального блоку районних управлінь поліції, управління карного розшуку, протидії кіберзлочинності або стратегічних розслідувань, де оперативні працівники закріплені за відповідним напрямом спеціалізації, що в свою чергу, надає змогу формувати програми професійного навчання у відповідності до їх спеціалізації, не «розпиляючи» освітні програми.

Досліджуючи питання проходження службової підготовки поліцейськими НПУ, то варто акцентувати увагу на існуванні ґрунтовної, на нашу думку, проблематики, яка полягає у відсутності диференціації до підходів службової підготовки поліцейських, в залежності від підрозділів, де вони здійснюють свої службові повноваження, таке розмежування відображене виключно у функціональній підготовці, де враховується специфіка професійної діяльності.

Однак, всупереч існуючій специфіці та особливостей тих чи інших підрозділів НПУ, відсутнє розмежування вимог до рівня службової підготовки працівників підрозділів превентивної діяльності (дільничні офіцери поліції, ювенальні поліцейські, поліцейські секторів реагування патрульної поліції та безпосередньо патрульні поліцейські), оперуповноважених кримінальної поліції, органів досудового розслідування.

Для вказаних категорій поліцейських встановлені однакові вимоги до фізичної, вогневої та тактичної підготовки, однак, не враховується специфіка здійснення поліцейськими своїх повноважень, що принципово відрізняються за своєю сутністю, зокрема щодо постійності у взаємодії з громадянами, правопорушниками та злочинцями, що є буденністю оперативних працівників та поліцейських підрозділів превентивної діяльності та значно відмінна робота слідчих та дізнавачів, що полягає у здійсненні досудового розслідування та проведенні слідчих (розшукових) дій, які у переважній більшості не передбачають наявності значних ризиків та ймовірності застосування фізичної сили, спеціальних прийомів боротьби, спеціальних поліцейських засобів, що не можна сказати про поліцейських превентивних підрозділів та оперативних працівників, буденність яких пов'язана з безпосередньою взаємодією з правопорушниками та ризиками, що пов'язані з такою взаємодією.

Важливим є доповнення щодо професійного навчання поліцейських, що здійснюють свої повноваження в складі груп швидкого реагування (альтернатива патрульного екіпажу підрозділу поліції особливого призначення, в тих регіонах, де такі підрозділи були розформовані, зокрема – Дніпропетровська область; далі – ГШР), навчання вказаних поліцейських пов'язане з покладанням на них додаткових обов'язків, що полягають у реагуванні на виклики категорії «Альфа», під час перебування в добовому наряді у складі ГШР.

Однак, навчання таких поліцейських відбувається у формі короткострокових курсів, в яких був викладений стислий зміст основних тактичних принципів та надання першої домедичної підготовки, однак важливим є визначити, що створення аналогічних поліції особливого призначення підрозділів, вимагає належного рівня підготовки, який має здійснюватися систематично, з урахуванням моделювання ситуацій, що належать до категорії «Альфа», зокрема: вчинення правопорушень із застосуванням вогнепальної зброї, збройного опору, використання вибухонебезпечних предметів тощо. Адже розповсюдженість саме таких форм правопорушень стає край систематичним у зв'язку з повномасштабною війною, наслідком якої є поширення в обігу нелегальної зброї, вибухових речовин та пристроїв.

Окремим предметом наукових пошуків є питання професійного навчання тих поліцейських, що здійснюють свої повноваження в складі воєнізованих підрозділах поліції (зведений батальйон НПУ «Воля», об'єднана штурмова бригада «Лють», стрілецькі батальйони НПУ, зведені загони НПУ). Специфіка вказаних підрозділів є край відмінною від тих підрозділів НПУ, що здійснюють свої повноваження у межах адміністративно-територіальних одиниць, які не перебувають у зонах, де точаться активні бойові дії, або є дотичними до них. Професійне навчання вказаних поліцейських, окрім початкових курсів, має містити систематичний характер та виокремлюватись за

спеціалізацією та фахом, який має відповідний поліцейський, зокрема з урахування аналогічних стандартів підготовки військовослужбовців за ідентичним фахом.

Висновки. Професійне навчання поліцейських, безумовно, є важливим елементом професійної підготовки правоохоронця, адже професійність правоохоронця не обмежується усталеним та обмеженим обсягом знань, навичок та вмінь, що опановуються під час первинної-професійної підготовки або навчання у ВНЗ системи МВС України, що здійснюють підготовку фахівців для підрозділів НПУ.

Підсумовуючи, наголосимо, що систематична актуалізація та отримання нових знань, що є необхідними для виконання поліцейськими своїх службових повноважень, в тому числі, в залежності від спеціалізації та визначеному напрямку службової діяльності поліцейського, є запорукою ефективної реалізації завдань, що покладаються на органи Національної поліції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII: станом на 16 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 06.10.2024).
2. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ М-ва внутр. справ України від 26.01.2016 р. № 50: станом на 16 серп. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z0260-16#Text (дата звернення: 06.10.2024).
3. Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції: Наказ М-ва внутр. справ України від 24.12.2015 р. № 1625. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16#Text (дата звернення: 06.10.2024).
4. Бахчев К.В. Щодо питання фахової підготовки поліцейських. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 березня 2020 р.). Дніпро: ДДУВС, 2020. С. 216-217.
5. Береза Ю.М. Поняття, сутність та зміст професійної підготовки працівників підрозділів поліції особливого призначення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 53–60.
6. Плахотний А., Зікрач Д. Роль ефективності комунікаційної тактики в поліцейській роботі: вплив та переваги. The 6 th International scientific and practical conference “Modern problems of science, education and society”(August 14–16, 2023) SPC “Sci-conf. com. ua”, Kyiv, Ukraine. 2023. 671 p., м. Київ, 16 серп. 2023 р. С. 597–599.
7. Tsurkan O.P. The purpose of professional training the police officers of Ukraine. *Legal position*. 2019. Vol. 3. P. 90–94. URL: https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-3-90-94 (date of access: 10.10.2024).

УДК 351.74
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.50

РОЛЬ СПОРТУ В ПІДВИЩЕННІ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА СТРЕСОСТІЙКОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Жданова К.В.,
курсантка 4-го курсу ФПФПОДР
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Порохнявий А.В.,
викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Жданова К.В., Порохнявий А.В. Роль спорту в підвищенні фізичної підготовки та стресостійкості співробітників Національної поліції України.

У статті наголошено на тому, що професійна діяльність співробітників Національної поліції вимагає високого рівня фізичної підготовки та стресостійкості, адже поліцейські регулярно стикаються з фізичними та психологічними викликами. Від їхньої готовності швидко реагувати на сигнали небезпеки залежить ефективність виконання службових завдань. Автор зазначає, що фізична активність є критично важливою складовою для підвищення витривалості, сили, швидкості, концентрації та координації, що дозволяє поліцейським діяти впевнено в екстремальних ситуаціях.

Окрім розвитку фізичних якостей, заняття спортом сприяють зниженню рівня стресу, покращенню психоемоційного здоров'я, позитивно впливає на навички роботи в команді та зменшують ризик появи професійного вигорання та депресивних станів. Автор підкреслює, що спортивні заняття сприяють виробленню ендорфінів, що позитивно впливають на настрій, а також можуть покращити якість сну, який є важливою складовою для відновлення після стресових ситуацій на роботі.

У статті детально аналізуються основні компоненти фізичної підготовки: сила, витривалість, швидкість, гнучкість і координація, які є ключовими у службовій діяльності поліцейських. Регулярні силові тренування, аеробні вправи та спортивні змагання допомагають зміцнювати тіло та покращувати психоемоційний стан співробітників поліції. Особливу увагу автор приділяє значенню індивідуального підходу до тренувань, оскільки кожен поліцейський має різний рівень підготовки, вік та досвід, що потребує адаптації фізичних навантажень.

Також у статті зазначені переваги командних видів спорту та їх вплив на підвищення комунікативних здібностей та розвиток командної роботи поліцейськими.

У висновках статті робиться наголос на тому, що спорт не лише підвищує фізичну готовність співробітників поліції, але й відіграє важливу роль у їхній психологічній стійкості, сприяє ефективному виконанню службових обов'язків та забезпеченню безпеки громадян. Спортивна підготовка є невід'ємною складовою частини професійної підготовки поліцейських, яка має бути інтегрована у навчальні програми на всіх етапах їхньої кар'єри.

Ключові слова: фізична підготовка, стресостійкість, Національна поліція, спорт, витривалість, психологічна стійкість.

Zhdanova K.V., Porokhniavyi A.V. The role of sport in improving physical fitness and stress resistance of the National Police of Ukraine.

The article emphasises that the professional activities of the National Police officers require a high level of physical fitness and stress resistance, as police officers regularly face physical and psychological challenges. The effectiveness of their performance of official tasks depends on their readiness to respond quickly to danger signals. The author notes that physical activity is a critical component for

increasing endurance, strength, speed, concentration and coordination, which allows police officers to act confidently in extreme situations.

In addition to the development of physical qualities, sports activities help to reduce stress, improve psycho-emotional health, have a positive impact on teamwork skills and reduce the risk of professional burnout and depression. The author emphasises that sports activities contribute to the production of endorphins, which have a positive effect on mood, and can also improve the quality of sleep, which is an important component for recovery from stressful situations at work.

The article analyses in detail the main components of physical fitness: strength, endurance, speed, flexibility and coordination, which are key to police officers' work. Regular strength training, aerobic exercises and sports competitions help to strengthen the body and improve the psycho-emotional state of police officers. The author pays special attention to the importance of an individual approach to training, since each police officer has a different level of training, age and experience, which requires adaptation of physical activity.

The article also outlines the benefits of team sports and their impact on improving communication skills and developing teamwork among police officers.

The article concludes by emphasising that sport not only improves the physical fitness of police officers, but also plays an important role in their psychological stability, contributes to the effective performance of duties and ensures the safety of citizens. Sports training is an integral part of police training and should be integrated into the curriculum at all stages of the police career.

Key words: physical fitness, stress resistance, National Police, sport, endurance, psychological stability.

Постановка проблеми. Роль спорту в підвищенні фізичної підготовки та стресостійкості співробітників Національної поліції України є надзвичайно важливою, особливо в умовах підвищених вимог до їхньої професійної діяльності. Поліцейські регулярно стикаються з фізичними і психологічними викликами, які вимагають від них не тільки витривалості та сили, але й здатності швидко та адекватно реагувати в стресових ситуаціях. Спортивні заняття допомагають підтримувати необхідний рівень фізичної форми, покращують загальний стан здоров'я та знижують ризик травматизму на роботі.

Фізична активність сприяє розвитку витривалості, координації рухів, реакції та силових показників. Для поліцейських ці навички є критичними, оскільки їхня робота часто пов'язана з необхідністю швидко пересуватися, реагувати на загрози та використовувати фізичну силу. Регулярні тренування зміцнюють серцево-судинну систему, що дозволяє витримувати інтенсивні фізичні навантаження, необхідні під час виконання службових обов'язків. Це особливо важливо в сучасних умовах, коли поліцейські часто залучаються до охорони громадського порядку під час масових заходів або ліквідації надзвичайних ситуацій.

Окрім фізичної підготовки, спорт відіграє ключову роль у зміцненні психоемоційного здоров'я поліцейських. Заняття спортом сприяють виробленню ендорфінів – гормонів, які знижують рівень стресу та покращують загальний емоційний фон. Психологічне здоров'я є не менш важливим аспектом у роботі поліцейського, адже постійна взаємодія з громадянами, робота в екстремальних умовах та конфліктних ситуаціях можуть призводити до емоційного вигорання. Регулярні тренування допомагають ефективно справлятися зі стресом, покращують сон та загальний психоемоційний стан.

Зважаючи на виклики, з якими щодня стикаються працівники Національної поліції, впровадження спортивних програм є стратегічно важливим кроком. Вони дозволяють не тільки підвищити фізичну витривалість, але й допомагають зміцнити командний дух, поліпшити моральний стан та загальну готовність до виконання службових обов'язків на високому рівні.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблема фізичної підготовки не є новою і постійно привертає увагу фахівців у галузі фізичного виховання та спорту. Особливу увагу на важливість спеціальної фізичної підготовки звертали такі дослідники, як І. Закорко, О. Журавель, Ю. Логвиненко, Є. Сверділа та інші. Окремий інтерес представляють роботи С. Бабовоза, Т. Водолазської, В. Гончарова, В. Даровського, Я. Кондратьєва, Г. Нікіфорова, М. Онуфрієва, В. Пліска та інших, які досліджують формування психологічної готовності поліцейських під час фізичної підготовки.

Метою статті є аналіз ролі спорту в підвищенні фізичної підготовки та стресостійкості співробітників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Роль спорту в підвищенні фізичної підготовки та стресостійкості співробітників Національної поліції України є надзвичайно важливою темою, яка потребує всебічного аналізу. Поліцейські зіштовхуються з великою кількістю фізичних та психологічних викликів у своїй роботі, що вимагає високого рівня витривалості, сили, швидкості та здатності до швидкого прийняття рішень в умовах стресу. Фізичне виховання через спорт стає ефективним інструментом для досягнення таких результатів, а системний підхід до тренувань може суттєво вплинути на готовність поліцейських до виконання службових обов'язків.

Фізична підготовка співробітників Національної поліції України повинна бути багатогранною та комплексною, з акцентом на розвиток базових фізичних якостей, які дозволяють поліцейським ефективно виконувати свої обов'язки в умовах високого навантаження. Основними складовими цієї підготовки є сила, витривалість, швидкість, гнучкість і координація. Важливо не лише розвивати ці якості окремо, але й інтегрувати їх у комплексні навички, що дозволяють діяти швидко і ефективно в різних ситуаціях [1, с. 31].

Сила є основою для багатьох завдань, з якими стикаються поліцейські під час виконання своїх обов'язків. Вона необхідна для фізичних втручань, таких як затримання злочинців або знешкодження агресивних осіб. Заняття силовими видами спорту, наприклад важкою атлетикою чи силовими тренуваннями з вагою власного тіла, допомагають поліцейським зміцнювати м'язи, розвивати функціональну силу та збільшувати витривалість у фізично важких умовах. Це забезпечує здатність до тривалого утримання контролю в ситуаціях, що вимагають фізичної сили, наприклад, під час тривалого патрулювання або затримання правопорушників.

Витривалість – це здатність поліцейського підтримувати фізичну та ментальну активність протягом тривалого часу, незважаючи на стомлення. Для поліцейських, які нерідко працюють в умовах високого стресу і навантаження, витривалість є критично важливою. Аеробні вправи, такі як біг або плавання, дозволяють зміцнити серцево-судинну систему, що є запорукою витривалості. Це, у свою чергу, допомагає підтримувати працездатність у тривалих операціях чи переслідуваннях, коли витривалість стає ключовим фактором успіху [2, с. 118].

Швидкість і координація тісно пов'язані з потребою в швидкому реагуванні на небезпечні ситуації. Поліцейським часто доводиться приймати рішення за долі секунди, тому здатність швидко рухатися і координувати свої дії має вирішальне значення. Розвиток цих якостей можливий через різні види спорту, які включають швидкісні та реактивні вправи. Швидкість в реакціях, рухах і ухваленні рішень дозволяє поліцейським діяти ефективно навіть у непередбачуваних і критичних умовах, що забезпечує їх безпеку і успішне виконання завдань.

Гнучкість і координація є необхідними для підтримки ефективності рухів та уникнення травм. Гнучкість забезпечує поліцейським можливість виконувати широкий діапазон рухів без обмежень, що особливо важливо під час фізичних втручань або патрулювань у складних умовах. Координація допомагає інтегрувати всі фізичні якості в єдиний механізм ефективної взаємодії тіла, дозволяючи швидко та точно реагувати на зміни в оточенні [2, с. 121].

Загалом, розвиток цих ключових фізичних якостей через заняття спортом дозволяє поліцейським бути готовими до виконання своїх обов'язків на високому рівні. Системний підхід до тренувань сприяє створенню надійної основи для успішного виконання складних службових завдань, що вимагають як фізичної витривалості, так і швидкої реакції та координації.

Окремо варто зазначити значення аеробних вправ, таких як біг, плавання або їзда на велосипеді, для розвитку витривалості. Витривалість дозволяє співробітникам поліції довгий час залишатися активними, не втрачаючи концентрації та працездатності. Здатність долати стомлення має критичне значення під час тривалих переслідувань, операцій або роботи в умовах підвищеної фізичної та емоційної напруги.

Ще одним важливим аспектом є стресостійкість. Робота в поліції передбачає постійні контакти з потенційно агресивними чи небезпечними особами, що може викликати високий рівень стресу. Заняття спортом допомагають поліцейським краще справлятися зі стресом завдяки виробленню ендорфінів – природних «гормонів щастя». Фізична активність також покращує сон, що є критично важливим для відновлення після емоційно напружених робочих змін [3, с. 96].

Психологічна стійкість, яку розвиває спорт, полягає не тільки в здатності подолати стрес, але й у формуванні дисципліни, концентрації та самоорганізації. Спортивні змагання, тренування і навіть індивідуальні заняття сприяють розвитку цих рис, що позитивно впливає на професійну діяльність поліцейських. В умовах складних ситуацій на службі ці якості дозволяють співробітникам ефективно управляти своїм часом, енергією та емоціями.

Не можна оминути увагою і командні види спорту. Вони сприяють розвитку навичок комунікації та взаємодії, що є надзвичайно важливими для успішної роботи у складі поліцейських підрозділів. Поліцейські мають працювати як єдина команда, підтримуючи один одного у складних ситуаціях. Спільні спортивні заходи, змагання та тренування допомагають поліпшити взаєморозуміння між співробітниками, підвищуючи рівень їхньої злагодженості та ефективності під час виконання службових завдань.

Спорт також сприяє підтримці здорового способу життя, що має велике значення для підтримання фізичної форми та запобігання професійним захворюванням. Регулярна фізична активність допомагає попереджати такі проблеми, як гіпертонія, ожиріння, проблеми з серцево-судинною системою, які часто виникають у людей, що працюють в умовах підвищеного стресу та нерегулярного режиму [4, с. 74].

Індивідуальний підхід до фізичної підготовки співробітників Національної поліції України є ключовим для забезпечення максимальних результатів та зниження ризиків травматизму. Розуміння того, що кожен поліцейський має різні фізичні можливості, рівень підготовки, вік та досвід, дозволяє будувати тренувальні програми, які найбільш точно відповідають індивідуальним потребам. Такий підхід забезпечує не тільки більш ефективний розвиток фізичних якостей, але й робить процес підготовки більш безпечним, адже навантаження розподіляються адекватно до можливостей організму [5, с. 227].

Врахування віку є важливим аспектом в індивідуальних програмах фізичної підготовки. Зі збільшенням віку фізіологічні можливості змінюються, тому тренування мають бути адаптовані для підтримання загального фізичного стану без перевантаження організму. Молодші поліцейські можуть зосереджуватися на розвитку швидкості та вибухової сили, тоді як для більш досвідчених колег можуть бути корисніші тренування на витривалість, гнучкість та функціональну силу, що допоможе запобігти травмам і підтримувати фізичну форму [6, с. 98].

Фізичний стан поліцейських також є важливим фактором. Люди з різними рівнями фізичної підготовки потребують індивідуальних програм, які будуть відповідати їхнім можливостям. Ті, хто має вищий рівень підготовки, можуть виконувати інтенсивніші програми, зокрема силові тренування з великими вагами або кардіо-тренування високої інтенсивності. Поліцейські з нижчим рівнем підготовки або ті, хто має певні обмеження через здоров'я, можуть потребувати менш інтенсивних навантажень, таких як вправи на стабільність або тренування з використанням ваги власного тіла [7, с. 152].

Досвід поліцейського також впливає на вибір методик тренування. Ті, хто має багаторічний досвід служби, можуть бути знайомі з певними техніками, які вони успішно використовували раніше. Для таких співробітників тренування можуть бути спрямовані на вдосконалення та підтримку навичок, які вже відпрацьовані. Новачки ж потребують більш детального вивчення основних технік та поступового збільшення інтенсивності тренувань, що дозволить їм уникнути перевантажень на початкових етапах підготовки.

Сучасні методики спортивної підготовки активно застосовують індивідуалізацію як один із основних принципів. Вони базуються на наукових даних та індивідуальному моніторингу фізичного стану кожного співробітника, включаючи використання новітніх технологій, таких як системи відстеження фізичної активності та програмне забезпечення для аналізу результатів тренувань. Такий підхід дозволяє максимально точно коригувати тренувальний процес, забезпечуючи поліцейських найкращими умовами для підтримання високого рівня фізичної підготовки, що напряму впливає на їхню професійну ефективність [8, с. 152].

Інтеграція спорту в щоденне життя співробітників Національної поліції України також повинна включати регулярні спортивні заходи, змагання та інші активності, які сприяють підтримці мотивації до тренувань. Мотивація є важливим елементом, оскільки саме вона забезпечує регулярність тренувань і бажання постійно вдосконалювати свої фізичні здібності [9, с. 49].

Систематичний підхід до фізичної підготовки через спорт може значно підвищити боєздатність поліцейських, їхню здатність до швидкої адаптації у стресових ситуаціях, а також покращити загальний рівень їхнього здоров'я. Це є не лише питанням особистої ефективності кожного окремого співробітника, але й питанням безпеки та захисту громадян, оскільки від фізичної та психологічної готовності поліцейських залежить їхня здатність ефективно виконувати свої обов'язки.

З огляду на це, одним із важливих завдань системи підготовки співробітників Національної поліції має стати включення спортивних програм до навчальних планів на всіх етапах кар'єри

поліцейського. Це може включати як базові спортивні тренування на етапі початкової підготовки, так і спеціалізовані програми для підвищення кваліфікації, що дозволить поліцейським постійно підтримувати високий рівень фізичної готовності [10, с. 27].

Висновки. Роль спорту в підвищенні фізичної підготовки та стресостійкості співробітників Національної поліції України є надзвичайно важливою. Поліцейська служба вимагає від працівників високого рівня фізичної витривалості, швидкої реакції та здатності приймати рішення в екстремальних ситуаціях. Заняття спортом забезпечують покращення фізичних параметрів, таких як сила, витривалість, гнучкість та координація, що дозволяє поліцейським ефективно виконувати службові обов'язки. Фізична підготовка є важливим елементом їхньої професійної готовності та успішного виконання завдань із захисту громадян.

Крім того, спорт грає значну роль у формуванні стресостійкості співробітників поліції. Робота в правоохоронних органах часто супроводжується ризиками, непередбачуваними ситуаціями та фізичною загрозою, що може викликати сильне емоційне та психічне напруження. Регулярні фізичні вправи допомагають зменшити рівень стресу, покращити настрій, а також знижують ймовірність професійного вигорання. Під час спортивних тренувань організм виробляє ендорфіни – природні антистресові речовини, які сприяють психологічному розвантаженню.

Фізична активність також розвиває психологічну витривалість, що дозволяє співробітникам поліції краще контролювати свої емоції в критичних ситуаціях. В умовах небезпеки чи конфліктів поліцейські повинні зберігати спокій та самовладання, щоб не допустити помилок і забезпечити безпеку громадян. Спортивна підготовка не лише зміцнює тіло, але й формує психічну стійкість, допомагаючи швидко адаптуватися до складних умов.

Крім індивідуальної користі, спорт сприяє розвитку командної роботи, що є важливим аспектом у діяльності поліції. Спільні тренування допомагають зміцнити колективний дух, покращують комунікацію та взаємодію між співробітниками, що позитивно впливає на їхню координацію під час виконання оперативних завдань. Вміння працювати у команді, довіряти та підтримувати один одного особливо важливі в критичних ситуаціях, коли від злагодженості дій залежить успіх операції.

Отже, спорт є потужним інструментом для підвищення фізичної підготовки та стресостійкості співробітників Національної поліції України. Він позитивно впливає на їхнє фізичне та психічне здоров'я, допомагає підготуватися до екстремальних умов роботи, зменшує рівень стресу та розвиває командні навички. У контексті служби в поліції фізична активність не лише підвищує ефективність виконання професійних обов'язків, але й сприяє загальному благополуччю співробітників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко В.В., Нікітенко О.В., Русанівський С.В., Слободянюк П.А. Мотивація до занять фізичною підготовкою здобувачів вищої освіти ЗВО МВС України під час позааудиторної роботи в умовах воєнного стану. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.* Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт), 11 (171). 2023. С. 29–33.
2. Бондаренко В.В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції : зміст і перспективні напрями: монографія. Київ, 2018. 524 с
3. Спеціальна фізична підготовка: навч. посіб. / [В. Бондаренко, С. Решко, В. Дідковський та ін.]; за заг. ред. В. Чернєя, Р. Сербина. Київ: Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т.П., 2021. 341 с.
4. Дідковський В.А., Бондаренко В.В., Кузенков О.В. Фізична підготовка працівників Національної поліції України: навч. посіб. Київ: Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т.П. 2019. 98 с.
5. Ануфрієв М.І., Бутов С.Є., Гіда О.Ф., Решко С.М. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ: навч. посіб. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2003. 336 с.
6. Мартишко А.Ю., Рябуха О.С. Особливості формування теоретичних і методичних знань із фізичної підготовки поліцейських. *Юридична психологія.* 2016. № 2. С. 91–99.
7. Бондаренко В.В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції: зміст і перспективні напрями: монографія. Київ: ФОП Кандиба Т.П., 2018. 524 с.

8. Криволапчук В.О, Кримська М.С., Решко С.М, Бутов С.Є. під заг. ред. проф. Є.М. Моісеєва та проф. О.Ф. Долженкова. Навчальний посібник для курсантів ВНЗ МВС України з навчальної дисципліни «Спеціальна фізична підготовка» Київ: Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. 209 с.
9. Бондаренко В.В., Магльований А.В. Фізична підготовка у вищих навчальних закладах МВС України як основа здоров'я курсантів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2015. Вип. 4 (59) 15. С. 47–50.
10. Спеціальна фізична підготовка працівників ОВС (матеріали для підготовки до державної атестації): навч. посіб. / [кол. авт.: В.А. Дідковський, О.В. Кузенков, С.В. Буряк та ін.]. Київ: НАВС, 2013. 108 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.51

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Йосифович Н.-Л.Д.,
аспірант кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
факультету № 3 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх прав
ORCID: 0009-0001-5013-9356

Йосифович Н.-Л.Д. Критерії оцінки електронних доказів в адміністративному судочинстві.

Поняття електронних доказів відноситься до числа фундаментальних категорій у адміністративному процесі. Адже від правильного розуміння цього поняття залежить вміння їх використовувати та оцінювати у процесі встановлення істини. Оцінка електронних доказів – це розумова і процесуальна діяльність суду та учасників адміністративної справи, спрямована на формування остаточного висновку щодо підтвердження або спростування фактів, які підлягають доказуванню за допомогою електронних доказів. Діяльність суду з оцінки електронних доказів включає в себе ряд конкретних кроків та дій, які спрямовані на вірне вирішення спору у відповідності до засад адміністративного судочинства.

Чинним Кодексом адміністративного судочинства України передбачено порядок оцінки доказів судом, проте на сьогоднішній день у науковій доктрині та на практиці невирішеним є питання про те, які критерії оцінки доказів повинні застосовуватися щодо електронних доказів. Керівництвом «Електронні докази в цивільному та адміністративному процесі», ухваленому Комітетом міністрів Ради Європи 30.01.2019 року зазначено, що електронні докази слід оцінювати так само, як і інші види доказів, зокрема щодо їх допустимості, автентичності, точності та цілісності. Автором статті, ґрунтуючись на аналізі чинного законодавства України, зазначеного Керівництва та судової практики розкрита сутність чотирьох ключових критерії електронних доказів: достовірність, належність, допустимість, достатність, а також додатково виокремлено такий критерій як забезпечення цілісності доказів, до складу якого входить збереження оригіналу електронного доказу та протоколювання.

Сформульовано визначення поняття критеріїв оцінки електронних доказів, яким вважається розумова і процесуальна діяльність суду та учасників адміністративної справи, спрямована на формування остаточного висновку щодо підтвердження або спростування фактів, які підлягають доказуванню за допомогою електронних доказів. Чітке окреслення сутності критеріїв оцінки електронних доказів є, на дуку автора, важливим для формування нової теорії оцінки електронних доказів та нової технології практичного впровадження положення цієї теорії.

Ключові слова: електроні докази, критерії оцінки, достовірність, належність, допустимість, достатність.

Yosyfovych N.-L.D. Criteria for evaluating electronic evidence in administrative proceedings.

The concept of electronic evidence is one of the most fundamental categories in the administrative process. After all, the ability to use and evaluate them in the process of establishing the truth depends on the correct understanding of this concept. Evaluation of electronic evidence is a mental and procedural activity of the court and participants in an administrative case aimed at forming a final conclusion on the confirmation or refutation of the facts to be proved with the help of electronic evidence. The court's activities in assessing electronic evidence include a number of specific steps and actions aimed at the correct resolution of the dispute in accordance with the principles of administrative proceedings.

The current Code of Administrative Procedure of Ukraine provides for the procedure for the evaluation of evidence by the court, but to date, the scientific doctrine and practice do not address the question of what criteria for evaluating evidence should be applied to electronic evidence. The Guidelines "Electronic Evidence in Civil and Administrative Proceedings" adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on January 30, 2019, state that electronic evidence should be evaluated in the same way as other types of evidence, in particular with regard to its admissibility, authenticity, accuracy and integrity. Based on the analysis of the current legislation of Ukraine, the said Guidelines and case law, the author of the article reveals the essence of four key criteria of electronic evidence: reliability, relevance, admissibility, sufficiency, and additionally identifies such a criterion as ensuring the integrity of evidence, which includes preservation of the original electronic evidence and recording.

The author formulates the definition of the concept of criteria for evaluation of electronic evidence, which is considered to be the mental and procedural activity of a court and participants to an administrative case aimed at forming a final conclusion on confirmation or refutation of the facts to be proved by means of electronic evidence. The author believes that a clear definition of the essence of the criteria for evaluation of electronic evidence is important for the formation of a new theory of electronic evidence evaluation and a new technology for practical implementation of the provisions of this theory.

Key words: electronic evidence, evaluation criteria, reliability, relevance, admissibility, sufficiency.

Постановка проблеми. Актуальність теми оцінки електронних доказів в адміністративному судочинстві зумовлена швидким розвитком цифрових технологій та зростанням обсягів інформації, що подається в електронній формі. У сучасних умовах, коли значна частина доказової інформації надається в цифровому вигляді, перед адміністративними судами постає завдання не лише визнання таких доказів, але й їх правильна оцінка. Це питання набуває особливої ваги, оскільки в адміністративному судочинстві надзвичайно важливо дотримуватись процесуальних норм і критеріїв оцінки доказів, таких як належність, допустимість, достовірність та достатність. На сьогоднішній день у науковій доктрині та на практиці невирішеним є питання про те, які критерії оцінки доказів повинні застосовуватися щодо електронних доказів. Від того, наскільки швидко і якісно буде вирішено зазначену прогалину, залежить ефективність та результативність діяльності уповноважених суб'єктів доказування. Актуальність теми також підкреслюється складністю уніфікації критеріїв оцінки різних видів електронних доказів, що мають різну природу та особливості. Розробка єдиних підходів до їх оцінки є важливим завданням для науковців та практиків, оскільки від цього залежить якість судочинства.

Мета дослідження полягає у розкритті поняття та сутності критеріїв оцінювання електронних доказів у адміністративному процесі та їх використання судами України в процесі встановлення обставин адміністративної справи.

Стан опрацювання проблематики. Вернидубов І. та Белікова С. у своїй статті «Електронні докази: поняття, особливості та проблеми щодо їх дослідження судом» зауважили на відсутності критеріїв, за якими можна відрізнити справжній електронний доказ від його підробки, оригінал – від копії. Однак жодного критерію оцінки електронних доказів не сформулювали. Інші вчені у своїх роботах взагалі оминули увагою проблему відсутності в адміністративному процесі критеріїв оцінки електронних доказів, що і спричинило проведення нами даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Стаття 90 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) закріплює порядок оцінки доказів судом. Зокрема, докази у справі суд оцінює за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні. Належність, допустимість, достовірність кожного доказу оцінюється окремо, а достатність і взаємний зв'язок доказів оцінюються у їх сукупності [1]. Зазначені критерії у теорії судового доказування та судовій практиці нерозривно пов'язані й постійно супроводжують діяльність учасників судового процесу на всіх етапах отримання, дослідження та оцінки доказів. Майже в кожному судовому рішенні згадуються ці категорії, або хоча б деякі з них, у контексті оцінки доказів і результатів доказової діяльності сторін.

Важливе значення у справі оцінки електронних доказів в адміністративному судочинстві відіграє судова практика та сформовані на її підставі правові позиції Верховного Суду України. Однак ситуацію ускладнює те, що на даний момент певні усталені підходи щодо оцінки всіх засобів доказування, окрім електронних доказів, вже сформовано. Так, у Керівництві «Електронні дока-

зи в цивільному та адміністративному процесі», ухваленому Комітетом міністрів Ради Європи 30.01.2019 року [2, с. 7] зазначено, що електронні докази слід оцінювати так само, як і інші види доказів, зокрема щодо їх допустимості, автентичності, точності та цілісності.

Перевірка належності електронних доказів передбачає ретельний аналіз їхнього змісту з метою виявлення інформації, яка безпосередньо стосується обставин справи, що потребують встановлення. Це означає, що кожен електронний доказ повинен бути досліджений на предмет того, чи містить він відомості, які можуть допомогти суду у визначенні важливих фактів справи. Лише ті докази, що мають прямий зв'язок з обставинами, які є предметом судового розгляду, можуть бути визнані належними та враховані при ухваленні рішення. Однак така перевірка може бути ускладнена, якщо доказова інформація зафіксована нечітко (наприклад, через неякісний звукозапис), що може завадити суду визначити зв'язок цієї інформації зі справою [3]. Прикладене до постанови неякісне фото, а саме відсутність чіткого зображення номерного знаку, може викликати у учасників справи сумніви стосовного того, що це зображення було зроблено сертифікованим технічним засобом, покликаним фіксувати в автоматичному режимі факти вчинення адміністративних правопорушень у сфері безпеки на автомобільному транспорті [4]. Як показує практика, неякісні та фрагментарні фото (якщо вони не дозволяють точно встановити обставини порушення або особу, яка його вчинила) можуть бути визнані недостовірними доказами і не прийняті до уваги під час вирішення справи про адміністративне правопорушення. А сама постанова про притягнення до адміністративної відповідальності завдяки цьому буде судом скасована [5; 6]. Якщо виникають сумніви щодо належності електронного доказу, наприклад, що певні зображені на фотографіях особи відвідали зображене на цьому ж фото приміщення – суд, як це зробив Шостий апеляційний адміністративний суд у справі № 826/17511/17, може призначити комп'ютерно-технічну експертизу [7]. Але у деяких випадках навіть експертиза не здатна допомогти. Наприклад, при розгляді справи № 346/6491/23 Коломийський міськрайонний суд Івано-Франківської області встановив відсутність належних доказів вчинення адміністративного правопорушення. Із змісту фактичних даних, які містяться у наданій відповідачем фотографії № 1 вбачається, що інспектор з паркування просто здійснив фото фіксацію зображення та місця встановлення знаку 3.34 «зупинка заборонена» без прив'язки до будь-якого нерухомого об'єкта або назви вулиці, аби суд міг, без будь-яких сумнівів вважати визначеним місце встановлення цього знаку у м. Коломия, зокрема на вулиці Січових Стрільців. Суд врахував напис на фото з назвою вулиці, але відзначив, що місце встановлення знаку для визначення меж його дії потребує визначення конкретного місця його розташування на вулиці [8].

Складовою частиною належності є, на нашу думку, такий елемент оцінки доказу як релевантність. Він покликаний допомогти розкрити чи стосується безпосередньо певний електронний доказ обставин справи. Наприклад, метадані, що підтверджують час та місце події, будуть належними лише у справах де ці аспекти є ключовими.

Наступною важливою властивістю доказів, яка свідчить про їх придатність для встановлення фактичних обставин справи, є допустимість. Законодавче закріплення вимог про допустимість доказів, що міститься у нормах процесуальних кодексів, свідчить про важливість процедури одержання доказу для визнання його допустимим. Така процедура буде вважатись належною, якщо вона проведена належним суб'єктом у належному процесуальному порядку.

Вагомою складовою інституту допустимості електронних доказів є дотримання та забезпечення «процесуального ланцюга доказів», що передбачає послідовність дій з виявлення, вилучення, фіксації, долучення та зберігання електронних доказів. Відсутність будь-якої зі складових цього ланцюга може призвести до визнання електронного доказу недопустимим. Допустимість є обов'язковою характеристикою доказу, що дозволяє суду використовувати його для встановлення фактичних обставин справи. Вона свідчить про здатність доказу бути джерелом доказової інформації при дотриманні необхідної форми та законної процедури, яка включає фіксацію доказу належним суб'єктом, відповідну процесуальну дію та законний порядок її проведення.

Електронний доказ повинен бути отриманий законним шляхом, без порушення прав осіб і вимог законодавства. Наприклад, якщо інформація з електронних пристроїв отримана незаконно, такий доказ може бути визнаний недопустимим. Так само аудіо- або відеозапис, зроблений прихованим способом, також не буде прийнятий судом як допустимий доказ. Адже як прямо випливає із змісту рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 р. у справі № 1-31/2011, фак-

тичні дані отримані в результаті проведення негласних дій особами, які не мають права здійснювати оперативно-розшукову діяльність не можуть використовуватися як докази [9].

Встановлення достовірності доказів має, безсумнівно, велике значення в процесі доказування. Відповідно до законодавства ЄС електронні дані повинні прийматися як автентичний доказ, якщо інша сторона не наведе відповідні обґрунтовані доводи на спростування цього. Достовірність електронних доказів презюмується до тих пір, поки немає розумних сумнівів у протилежному (п.п. 21, 22 Керівництва «Електронні докази в цивільному та адміністративному процесі») [2].

Найчастіша помилка учасників справи полягає у тому, що подані ними до суду електронні докази не завірені у встановленому законом порядку електронним цифровим підписом (далі – ЕЦП). За відсутності ЕЦП вони не відповідають вимогам ч. 2 ст. 99 КАС України, що в свою чергу позбавляє суд можливості оцінювати такі докази на предмет їх належності та достовірності, та взагалі брати їх до уваги під час вирішення справи по суті [10]. Достовірність електронних листів, які не підписані ЕЦП, перевіряється іншим чином. З урахуванням того, що надісланий електронний лист залишає сліди на комп'ютері одержувача, сервері поштової служби, комп'ютері інтернет-провайдера та відправника – встановити факт відправки листа, як правило, не викликає труднощів. Однак, якщо питання все ж виникають, закон дозволяє залучити спеціаліста або провести судову експертизу, висновок якої підтвердить факт надсилання електронного листа. Зокрема, експерт може дослідити комп'ютер і підтвердити наявність певних записів із відповідним змістом, датою створення та відсутністю змін у них.

Для оцінки достовірності будь-якого виду електронних доказів важливо підтвердити автентичність джерела інформації. Це передбачає перевірку надійності роботи цифрового пристрою та системи загалом. Надійність пристрою означає, що він забезпечує точність кінцевого результату. Іншими словами, потрібно впевнитися, що апаратура працює коректно та не генерує помилок. Якщо виникають сумніви щодо правильності роботи цифрового пристрою, суд може призначити інформаційно-комп'ютерну експертизу, яка встановлює факти та обставини, пов'язані з процесами створення, обробки та зберігання інформації на комп'ютерних і магнітних носіях. Основним завданням інформаційно-комп'ютерної експертизи є пошук, виявлення, відновлення та технічний аналіз інформації, що була створена користувачем або програмами в комп'ютерній системі.

Оцінюючи достовірність аудіо- та відеозаписів, необхідно перевірити технічні аспекти їх створення та переконатися у відсутності цифрової обробки звуко- або відеоряду. Зрозуміло, що для надання висновків із цих питань судді також знадобиться допомога спеціаліста або експерта. Примітно, що звуко- та відеозаписи, зроблені в автоматичному режимі, зазвичай мають вищий ступінь достовірності порівняно з записами, створеними у ручному режимі. Це пояснюється тим, що деякі спеціалізовані пристрої для фіксації інформації залишають у метаданих файлів дані про свою модель та серійний номер, що підвищує їхню надійність як доказу і прискорює процес їх перевірки на достовірність.

У окремих випадках, коли суд не має можливості встановити достовірність електронного доказу він вимушений вдаватися до додаткових процесуальних дій. Наприклад, «якщо сторона подає у якості електронного доказу фрагмент аудіозапису розмови з іншою стороною – суд витребовує оригінал аудіозапису (повну його версію), а особу, що записала розмову повторно викликає у якості свідка» [11]. Одразу варто зауважити, що не є порушенням норм процесуального права недослідження оригіналу електронного доказу за відсутності у учасників справи та суду обґрунтованих сумнівів щодо відповідності копії електронного доказу його оригіналу.

Для електронних доказів критерій достатності є якісною характеристикою, яку суд оцінює, щоб визначити, чи достатньо наявних доказів для вирішення справи. Під час оцінки достатності електронних доказів суд повинен встановити фактичні обставини, пов'язані з місцем, часом, причинами, метою, умовами та наслідками події. Критерій достатності електронного доказу тісно пов'язаний із критерієм його зв'язку з іншими доказами. Достатність означає, що суд має впевнитися, чи наявні електронні докази можуть забезпечити вирішення справи, а зв'язок із іншими доказами вказує на те, наскільки цей доказ інтегрований у загальну доказову базу. Взаємозв'язок між доказами підсилює їхню переконливість і дозволяє суду прийти до обґрунтованого рішення. Наприклад, матеріали справи № 160/16761/22, розглянутої Дніпропетровським окружним адміністративним судом, містять докази направлення поліцейському засобами електронної комунікації на мобільний номер телефону Номер_2 з використанням месенджерів «Telegram» та «WhatsApp» повідомлень про необхідність негайного прибуття до місця несення служби та для надання пояс-

нень щодо поважності причин невиходу на службу. Причому, суд не вважає порушенням Дисциплінарного статуту факт направлення цих повідомлень за допомогою засобів електронної комунікації за відсутності відомостей про інші способи сповіщення поліцейського [12]. В іншій справі позивач додав до матеріалів позовної заяви скріни переписки та голосове повідомлення, які на його думку, свідчать про те, що його рапорт про звільнення надійшов до командування частини на розгляд. Однак суд оцінивши ці докази зазначив, що з них не можливо встановити осіб, які листувались і розмовляли з позивачем, а також факт подання позивачем вищевказаного рапорту [13].

Окрім вищенаведених критеріїв оцінки, можна виокремити ще такий критерій як забезпечення цілісності доказів, до складу якого входить збереження оригіналу електронного доказу та протоколювання. Якщо можливо, оригінал електронного доказу має бути збережений у незмінному стані. Використання копій допустиме за умови підтвердження їх автентичності та відповідності оригіналу. Збереження оригіналу гарантує, що доказ залишається незмінним і автентичним протягом усього судового процесу. Протоколювання, у свою чергу, документує кожен етап роботи з електронним доказом, включаючи його створення, зберігання, передачу та доступ, що забезпечує контроль за цілісністю доказу. Ці два критерії працюють у комплексі, гарантуючи, що електронний доказ буде прийнятий до розгляду судом.

У підсумку, можна зробити висновок, що критерії оцінки електронних доказів – це сукупність правових вимог та стандартів, які застосовуються для перевірки належності, допустимості, достатності, достовірності електронних доказів та їх взаємозв'язку для прийняття справедливого судового рішення.

Доктринальна цінність сформульованого нами визначення полягає у тому, що воно розкриває сутність критеріїв оцінки електронних доказів. І цей факт, безсумнівно, важливий для формування нової теорії оцінки електронних доказів та нової технології практичного впровадження положення цієї теорії.

Висновки. Підводячи підсумки всього вищенаведеного варто зазначити, що оцінка електронних доказів – це розумова і процесуальна діяльність суду та учасників адміністративної справи, спрямована на формування остаточного висновку щодо підтвердження або спростування фактів, які підлягають доказуванню за допомогою електронних доказів. Електронні докази, як і інші види доказів, мають відповідати критеріям оцінки, що включають достатність, достовірність, належність та допустимість. Кожен із цих критеріїв відіграє важливу роль, оскільки від них залежить, чи буде суд враховувати такий доказ. Оцінка електронного доказу в контексті справи є комплексним процесом, який включає врахування його взаємозв'язку з іншими доказами, його місця в загальній картині доказів, а також відповідності правовим вимогам. Такий підхід дозволяє забезпечити об'єктивність та повноту судового розгляду, що є необхідним для прийняття справедливого судового рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. Редакція від 31.12.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2747-15/ed20050706#Text (дата звернення: 28.09.2024).
2. Council of Europe, Electronic Evidence in Civil and Administrative Proceedings. Guidelines and Explanatory Memorandum, Council of Europe, Strasbourg. 2019. 29 p.
3. Рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 12 червня 2023 р. у справі № 300/164/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/111656328 (дата звернення: 28.09.2024).
4. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 02 травня 2023 р. у справі № 686/18075/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/110786398 (дата звернення: 28.09.2024).
5. Рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 13 жовтня 2020 р. у справі № 201/4092/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 92327826 (дата звернення: 28.09.2024).
6. Рішення Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 17 вересня 2019 р. у справі № 709/1176/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/ 84500439 (дата звернення: 28.09.2024).

7. Рішення Шостого апеляційного адміністративного суду від 17 грудня 2018 р. у справі № 826/17511/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 78624880 (дата звернення: 28.09.2024).
8. Рішення Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 26 березня 2024 р. у справі № 346/6491/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118079958 (дата звернення: 28.09.2024).
9. Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 р. у справі № 1-31/2011. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11.
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 21 квітня 2019 р. у справі № 855/122/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81298805 (дата звернення: 28.09.2024).
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 червня 2019 р. у справі № 9901/644/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83000509 (дата звернення: 28.09.2024).
12. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 27 лютого 2023 р. у справі № 160/16761/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/109247463 (дата звернення: 28.09.2024).
13. Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 08 лютого 2023 р. у справі № 260/5073/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/108878320 (дата звернення: 28.09.2024).

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.52

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Коваленко В.В.,
кандидат юридичних наук,
докторант відділу проблем державного управління
та адміністративного права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
НАН України
ORCID: 0009-0009-8283-9267
e-mail: kovalenko.v.v@gmail.com

Коваленко В.В. Концептуалізація державної політики щодо економічної безпеки сталого розвитку економіки.

У статті з'ясовано, що державну політику у сфері економічної безпеки можна розглядати, як процес ухвалення законодавчих актів або управлінських рішень щодо стабільного і значного економічного зростання; ефективного задоволення економічних потреб; державного контролю за переміщенням і використанням національних ресурсів; захисту економічних інтересів країни як на національному, так і на міжнародному рівнях та подальший контроль за виконанням таких стратегічних напрямів, який визначений керівництвом держави й реалізується уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації, а також як організуючий цілеспрямований вплив уповноважених суб'єктів публічної адміністрації на суспільні відносини у сфері економічної безпеки за допомогою нормативно визначених форм та методів.

Метою державного регулювання є оптимізація рівня економічної безпеки, що передбачає досягнення балансу між заощадженнями та інвестиціями, а також забезпечення макроекономічної стабільності. Це включає підтримку сталого економічного зростання та створення сприятливих економічних і правових умов для діяльності суб'єктів господарювання. Відповідно до завдань державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, її підвидами є нормативно-інституційна політика, політика забезпечення економічних прав громадян, політика розвитку національної економіки та економічних відносин, політика цифровізації економічних відносин, забезпечення економічної та фінансової грамотності населення, а також правоохоронна політика у сфері економічної безпеки. Наголошено, що принципи державної політики сталого розвитку економіки поділяються на загальні принципи, які можуть бути застосовані до більшості сфер соціально-політичного та соціально-економічного життя держави, а також організаційні, які характеризують предметний та просторовий компоненти формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Констатовано, що перебування економіки України у кризовому стані вимагає реалізації на державному рівні системно-комплексної програми дій, інституційної концепції економічної безпеки в системі оновленої економічної стратегії України, спрямованої на сталий розвиток економіки держави, відродження економічного потенціалу, підвищення рівня забезпеченості національної безпеки та її економічної складової, визначення дестабілізуючих факторів, локалізації їх негативного впливу, проведення запобіжних заходів, своєчасної компенсації відхилень від нормального стану, що зумовлює необхідність проведення подальших наукових розробок у цьому напрямі.

Ключові слова: державна політика, сталий розвиток, економіка, правове регулювання, економічна безпека.

Kovalenko V.V. Conceptualization of state policy regarding economic security and sustainable development of the economy.

The article clarified that the state policy in the field of economic security can be considered as a process of adopting legislative acts or management decisions regarding stable and significant economic

growth; effective satisfaction of economic needs; state control over the movement and use of national resources; protection of the country's economic interests at both the national and international levels and further control over the implementation of such strategic directions, which is determined by the state leadership and implemented by the authorized subjects of the public administration, as well as organizing the purposeful influence of the authorized subjects of the public administration on public relations in the field of economic security with the help of normatively determined forms and methods.

The goal of state regulation is to optimize the level of economic security, which involves achieving a balance between savings and investments, as well as ensuring macroeconomic stability. This includes supporting sustainable economic growth and creating favorable economic and legal conditions for business entities. In accordance with the tasks of state policy in the field of ensuring the economic security of the state, its subspecies are regulatory and institutional policy, policy of ensuring the economic rights of citizens, policy of the development of the national economy and economic relations, policy of digitization of economic relations, ensuring economic and financial literacy of the population, as well as law enforcement policy in the field of economic security. It is emphasized that the principles of the state policy of sustainable development of the economy are divided into general principles that can be applied to most spheres of socio-political and socio-economic life of the state, as well as organizational principles that characterize the subject and spatial components of the formation and implementation of state policy in the sphere of ensuring economic state security.

It was established that the existence of the Ukrainian economy in a state of crisis requires the implementation at the state level of a system-complex program of actions, an institutional concept of economic security in the system of the updated economic strategy of Ukraine, aimed at the sustainable development of the state economy, revival of economic potential, increasing the level of national security and its economic component, determination of destabilizing factors, localization of their negative impact, implementation of preventive measures, timely compensation of deviations from the normal state, which necessitates further scientific developments in this direction.

Key words: state policy, sustainable development, economy, legal regulation, economic security.

Постановка проблеми. Розвиток економіки України, оздоровлення соціально-економічної сфери є основними цілями державної політики щодо забезпечення економічної безпеки макроекономічного характеру, яка є найважливішою якісною характеристикою економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення і стійке забезпечення ресурсами економіки, підтримку соціальної сфери, екології та обороноздатності країни.

Сучасне суспільство потребує нової наукової парадигми, яка у відповідності з викликами постіндустріальної економіки в умовах кризового розвитку, надасть якісно нові підходи до формування системи економічної безпеки. Наразі вплив різних інститутів на зміст та принципи функціонування системи економічної безпеки держави характеризується певним протиріччям: ринкові інститути одночасно можуть бути як засобом її забезпечення, так і фактором загрози. Характер впливу визначається змістом форм та методів інституційного забезпечення економічної безпеки, при цьому роль держави в реалізації позитивного потенціалу цих інститутів як джерела позитивної макроекономічної динаміки є першочерговою.

З огляду на політичні та соціально-економічні перетворення, що тривають в нашій державі протягом останніх років, спостерігається певна економічна нестабільність, яка здійснює негативний вплив на життєдіяльність країни та громадян, перешкоджає сталому та динамічному зростанню національної економіки, підживляє кримінальне середовище, що в результаті несе ризики для належного забезпечення національної безпеки в цілому та економічної безпеки зокрема, створює перешкоди для входження України до європейського економічного простору.

Особливої актуальності проблематика забезпечення правового регулювання та реалізації державної політики сталого розвитку почала набувати ще з 2020 року, у зв'язку з необхідністю подолання наслідків економічної кризи, спричиненої поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19. В умовах сьогодення – військового вторгнення рф в Україну, важливого значення набуває упорядкування національного законодавства у цій сфері, розширення форм взаємодії з міжнародними фінансовими та економічними структурами, а також оновлення правових інструментів, які використовують суб'єкти забезпечення економічної безпеки держави.

Мета дослідження. Розкрити особливості та сутність концептуалізації державної політики щодо економічної безпеки сталого розвитку економіки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Особливостям формування та реалізації державної політики у сфері економічної безпеки приділяли свою увагу такі вчені, як: Н.С. Андрійченко, М.С. Жуков, Г.Ю. Карпенко, І.В. Козачок, Д.О. Кошиков, В.І. Мельник, О.М. Рєзнік, Л.Г. Уртаєва, Н.О. Шмігельська та ін.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека є важливою складовою національної безпеки держави. Вона визначається станом суспільних відносин, пов'язаних з виробництвом, розподілом, обміном та споживанням матеріальних та нематеріальних благ і послуг. Економічна безпека забезпечує захищеність і стійкість цих відносин до зовнішніх і внутрішніх загроз, гарантує захист національних економічних інтересів, сприяє реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, а також сприяє розвитку національної економіки та забезпечує конкурентоспроможність держави у світовому економічному середовищі [1, с. 183-184].

Зокрема, від наявності дієвої системи забезпечення економічної безпеки держави безпосередньо залежить стан національної економіки, створення умов для демонополізації економіки та детінізації господарських відносин, ефективний захист права власності, стале функціонування фінансової системи, оптимізація процедур залучення інвестицій. Виокремлюють такі ознаки економічної безпеки, а саме: основу економічної безпеки складають економічні відносини, тобто суспільні відносини, що виникають між фізичними та юридичними особами з питань виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ та послуг; стан економічної безпеки залежить від стійкості економічних відносин, що являє собою їх міцність, надійність, передбачуваність, а також здатність протистояти зовнішнім та внутрішнім впливам, швидко адаптуватися до змін навколишнього середовища; економічна безпека створює умови для надійного захисту економічних інтересів держави, а громадяни можуть в повній мірі реалізувати надані їм права і свободи, які безпосередньо пов'язані зі сферою економіки, так і тих, що мають опосередковане відношення до неї; система економічних відносин сприяє розвитку національної економіки, що виражається у збільшенні показників добробуту населення, прибутку країни від торгівлі з іншими державами, збільшення обсягів вироблення продукції; економічна безпека сприяє тому, що держава здатна конкурувати з іншими країнами з позицій якості товарів, послуг, технологій виробництва, умов для розвитку економічних відносин та ін. [2, с. 276-277].

Відповідно до Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, вона визначає шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки. Національним інтересам України відповідає сталий розвиток національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами.

Забезпечення національних економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стале нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміцнення економічної стійкості та відповідно невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. Отже, стратегічний курс у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов'язаних напрями – напрям розвитку та безпековий.

Важливе місце в безпековому напрямі займають виклики, пов'язані із збройною агресією рф та тимчасовою окупацією частини території України. Руйнування економіки України є свідомою і цілеспрямованою дією Російської Федерації та одним з методів гібридної війни, оскільки зруйнована економіка продукує незадоволеність владою, трудову міграцію, соціальну напругу в суспільстві та підриває довіру до влади. При цьому широко використовуються економічні інструменти впливу, до яких, зокрема, відносяться санкції щодо українських товарів і послуг та використання впливу на інші держави з метою прийняття рішень, що суперечать основним національним економічним інтересам України [3].

Забезпечення економічної безпеки є органічною складовою процесу формування дієвої системи національної безпеки України, адже погіршення економічної ситуації може призвести до занепаду промислового виробництва, банкрутства банків, недоотримання державним бюджетом коштів, що спрямовуються на розвиток стратегічних галузей економіки, а також соціальну підтримку населення, що може викликати негативні наслідки у вигляді безробіття, зростання злочинності, загроз масових заворушень тощо.

Саме тому держава, у особі уповноважених органів, повинна визначити стратегічний курс розвитку усіх ключових галузей з метою впорядкування економічних відносин, забезпечення їх

стабільності та прогнозованості, виробляти адекватні заходи із зростання добробуту населення з урахуванням об'єктивних економічних законів. Такий курс в узагальненому вигляді має назву державна політика. Зокрема, політика визначається як процес, в ході якого група людей, чиї погляди або інтереси на початковій стадії різняться, приймає колективне рішення щодо згуртування групи загалом, що запроваджується як спільна лінія поведінки [4, с. 115-116].

На думку В.І. Мельник, політику можна розглядати, як прояв соціальної активності та виділити в ній такі елементи, як: розмаїття поглядів, механізм вироблення рішень та процедура прийняття рішень. Політикою передбачається, що існують різноманітні погляди на певні ситуації, події, явища тощо. Ці точки зору найчастіше пов'язані або з формулюванням кінцевої мети, або з розглядом тих чи інших способів досягнення мети. Саме політикою визначаються шляхи досягнення згоди стосовно прийняття колективних рішень. Вона передбачає, що прийняте рішення конкретна спільнота людей вважатиме авторитетним [5, с. 313-314].

Державна політика у сфері забезпечення економічної безпеки це діяльність держави та її інститутів, спрямована на забезпечення порядку у суспільстві, узгодження та підпорядкування різноманітних соціальних інтересів, досягнення суспільної злагоди та організації управління суспільним розвитком [6, с. 486-487]. Це свідома діяльність владних структур та інститутів державного управління різних рівнів, спрямована на регулювання суспільних відносин, забезпечення їх стабільності і розвитку відповідно до визначених цілей, а також це спосіб суспільного врядування, що передбачає розроблення і здійснення політичних програм економічного, соціального, культурного і політичного розвитку [7, с. 219-220].

Можна виокремити такі типові ознаки державної політики: пов'язується із певними діяннями держави в особі її органів та уповноважених посадових осіб; державна політика може виражатися як у діяльності так і бездіяльності уповноважених суб'єктів (публічної адміністрації, політичних партій тощо); метою державної політики слід визначити врегулювання певних суспільних відносин за окремими сферами діяльності держави з метою їх впорядкування, захисту та подальшого розвитку; ключовим аспектом державної політики є забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб, сприяння їх реалізації, а також захисту та відновлення у випадку порушень; державна політика з одного боку, має засновуватися на положеннях чинного законодавства, а з другого – сприяти створенню правових норм, що спрямовані на вирішення відповідних соціально-економічних проблем, врегулювання й охорону суспільних відносин; реалізація заходів державної політики забезпечується наявністю у певних суб'єктів адміністративно-владних повноважень, в т.ч. щодо застосування заходів адміністративного примусу; державна політика супроводжується ухваленням державно-владних управлінських рішень у вигляді нормативних та індивідуальних управлінських актів, а також програм соціально-економічного розвитку [8, с. 103-104].

Метою державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави є створення належних умов для впорядкування та розвитку суспільних економічних відносин, забезпечення реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, а також створення умов для подальшого розвитку і зростання національної економіки та забезпечення її конкурентоспроможності. Досягнення задекларованої мети насамперед забезпечується шляхом створення належної законодавчої бази з питань забезпечення економічної безпеки, а також формуванням дієвого адміністративно-правового механізму реалізації її положень та приписів.

Державну політику в сфері економічної безпеки можна розуміти у таких аспектах: як процес ухвалення законодавчих актів або управлінських рішень в сфері економічної безпеки та подальший контроль за їх виконанням; як певний курс в сфері економічної безпеки, який визначений керівництвом держави та реалізується уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації; як організуючий цілеспрямований вплив уповноважених суб'єктів публічної адміністрації на суспільні відносини у сфері економічної безпеки за допомогою нормативно визначених форм та методів [9, с. 98-99].

Розглядаючи структуру державної політики із забезпечення економічної безпеки держави можливо виділити декілька складових елементів: нормативно-правовий, до якого входять законодавчі та підзаконні акти з питань забезпечення економічної безпеки, а також регулювання економічних відносин; інституційний, який складають уповноважені органи публічної адміністрації та їх посадові особи, які мають нормативно закріплені повноваження щодо забезпечення економічної безпеки держави; організаційний, який, на нашу думку, містить принципи, форми та методи реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки [10, с. 101-102].

Підвидами державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки держави, виступають нормативно-інституційна політика в сфері економічної безпеки, політика забезпечення економічних прав громадян, політика розвитку національної економіки та економічних відносин, політика цифровізації економічних відносин, забезпечення економічної та фінансової грамотності населення, правоохоронна політика в сфері економічної безпеки.

Відповідно до Господарського кодексу України, до основних напрямів економічної політики України відносить: структурно-галузеву політику, спрямовану на здійснення державою прогресивних змін у структурі економіки, що забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення; інвестиційну політику, спрямовану на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва; політику інституційних перетворень, спрямовану на формування раціональної багатоукладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів; цінову політику, спрямовану на дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін; антимонопольно-конкурентну політику, спрямовану на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання; бюджетну політику, спрямовану на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку; податкову політику, спрямовану на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання; грошово-кредитну політику, спрямовану на забезпечення економіки економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу; валютну політику, спрямовану на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют; зовнішньоекономічну політику, спрямовану на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку [11].

Ключовими завданнями складових елементів системи державної політики в сфері економічної безпеки, на сучасному етапі розвитку України можемо визначити наступні: удосконалення положень чинного законодавства України в економічній сфері шляхом розробки ключових законів та ухвалення стратегічних програм в сфері економічної безпеки; формування дієвої інституційної системи із забезпечення реалізації стратегії економічної безпеки держави, визначення її ключових суб'єктів, межі їх повноважень, основи взаємодії та координації; залучення до розробки й реалізації економічних безпекових програм та заходів представників бізнес-середовища, профільних професійних союзів, представників малого підприємництва, економічної наукової спільноти тощо; підвищення стійкості економіки до впливу зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз, поліпшення інвестиційного клімату в країні, удосконалення процесів бюджетного планування, та соціально-економічного розвитку регіонів, удосконалення системи фінансової безпеки, оптимізація регулятивного та податкового навантаження; здійснення формування належної економічної культури та фінансової грамотності населення тощо [12, с. 116-117].

Висновки. Таким чином, державна політика в сфері забезпечення економічної безпеки держави являє собою закріплену чинним законодавством України систему законодавчих, організаційних, управлінських заходів, яка реалізується, в основному уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації при участі політичних партій, інститутів громадянського суспільства та представників бізнес- середовища з метою впорядкування та розвитку суспільних економічних відносин, забезпечення реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, а також створення умов для подальшого розвитку і зростання національної економіки та забезпечення конкурентоспроможність держави у світовому економічному середовищі.

Метою державного регулювання є оптимізація рівня економічної безпеки, що передбачає досягнення балансу між заощадженнями та інвестиціями, а також забезпечення макроекономічної стабільності. Це включає підтримку сталого економічного зростання та створення сприятливих економічних і правових умов для діяльності суб'єктів господарювання. Проте, вплив держави на економічні ризики є суперечливим, оскільки вона може як підвищувати, так і знижувати рівень безпеки економічних агентів. Максимізація безпеки окремих осіб і груп може вступати в конфлікт з національною безпекою. Держава, нейтралізуючи загрози та сприяючи підвищенню рівня економічної і національної безпеки в цілому, може обмежувати права та свободи домогосподарств і

підприємств. Іншими словами, забезпечуючи захист інтересів економічних агентів та їх безпеку, держава може стати джерелом певних загроз для них. У такій ситуації існує ризик виникнення нових інституційних ризиків, які можуть бути наслідком непродуманих дій держави.

До основних ознак державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави можна віднести такі: відповідає положенням чинного законодавства України та враховує об'єктивні закони економіки; спрямована на забезпечення реалізації соціально-економічних прав і свобод громадян, а також створення умов для подальшого розвитку і зростання національної економіки; реалізується спеціально визначеними суб'єктами публічної адміністрації та за допомогою спеціальних норм права, які мають здебільшого адміністративно-правову природу, оскільки приймаються уповноваженими органами публічної адміністрації на виконання законодавчих положень; багаторівневість реалізації (загальнодержавний, регіональний, місцевий рівень); багатовекторність політики, оскільки економічна безпека держави включає в себе фінансову, макроекономічну, виробничу, енергетичну, зовнішньоекономічну та інвестиційно-інноваційну безпеки; системність та наступність, які проявляються у створенні системи спеціально уповноважених органів її здійснення, наявності механізму ухвалення стратегічних та тактичних управлінських рішень, контролю за отриманим результатом та здійснення коригування у разі необхідності; критеріальність, яка полягає в тому, що держава в особі уповноважених органів виробляє систему критеріїв та показників ефективності політики у сфері забезпечення економічної безпеки.

Державна політика в галузі забезпечення економічної безпеки держави полягає в системі законодавчих, організаційних та управлінських заходів, які виконуються уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації за участю політичних партій, громадських організацій та представників бізнесу. Метою цієї політики є регулювання та розвиток економічних відносин, забезпечення соціально-економічних прав і свобод громадян, а також створення умов для подальшого зростання національної економіки та підвищення конкурентоспроможності держави на міжнародному ринку.

Державна політика в галузі економічної безпеки може бути розглянута з наступних точок зору: як процес ухвалення законодавчих актів або управлінських рішень в цій галузі та подальший контроль за їх виконанням; як певний курс (напрям) в галузі економічної безпеки, який визначений керівництвом держави та реалізується уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації; як організуючий цілеспрямований вплив уповноважених суб'єктів публічної адміністрації на суспільні відносини в галузі економічної безпеки за допомогою нормативно визначених форм та методів.

У структурі державної політики забезпечення економічної безпеки держави можна виділити кілька складових елементів: нормативно-правовий, який включає законодавчі та підзаконні акти з питань забезпечення економічної безпеки та регулювання економічних відносин; інституційний, що складають уповноважені органи публічної адміністрації та їх посадові особи з нормативно закріпленими повноваженнями щодо забезпечення економічної безпеки держави; організаційний, який включає принципи, форми та методи реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки.

Виходячи із завдань державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки держави, її підвидами виступають нормативно-інституційна політика в сфері економічної безпеки, політика забезпечення економічних прав громадян, політика розвитку національної економіки та економічних відносин, політика цифровізації економічних відносин, забезпечення економічної та фінансової грамотності населення, правоохоронна політика в сфері економічної безпеки.

Для забезпечення національних економічних інтересів необхідно розробити і впровадити стратегічний курс у сфері економічної безпеки. Цей курс повинен спрямовуватися на постійне зростання конкурентоспроможності економіки України та зміцнення її стійкості до зовнішніх та внутрішніх загроз. Таким чином, стратегічний курс у цій сфері має два основних напрями - розвиток та безпеку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кошиков Д.О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави: дис… докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків: 2021. 485 с.

2. Рєзнік О.М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2019. 509 с.
3. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text.
4. Андрійченко Н.С. Адміністративно-правові засади оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис…. докт. філос.: 081 – Право. Суми: 2020. 370 с.
5. Мельник В.І. Адміністративно-правові засади організації та функціонування системи економічної безпеки України: дис… докт. юрид. наук: 12.00.07. Суми: 2021. 485 с.
6. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: Перун, 2002. 1428 с.
7. Жуков М.С. Форми та методи адміністративно-правового регулювання чи інструменти діяльності публічної адміністрації: порівняльний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 2. С. 215–218.
8. Козачок І.В. Організаційно-правове забезпечення контрольної функції органу місцевого самоврядування в умовах сталого розвитку: дис…. докт. філос.: 081 – Право. Суми: 2023. 279 с.
9. Карпенко Г.Ю. Формування інноваційної моделі сталого розвитку регіонів в умовах глобальної турбулентності: дис… канд. економ. наук: 08.00.05. Одесса: 2022. 230 с.
10. Шмігельська Н.О. Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень у сфері економіки: дис… канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ: 2015. 173 с.
11. Господарський Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436/IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text.
12. Уртаєва Л.Г. Теоретико-правові засади фінансовим правопорушенням: дис… канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя: 2021. 198 с.

УДК 342.9:339
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.53

ЩОДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАХОДИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ЗМЕНШЕННЯ ВЖИВАННЯ ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ І ЇХ ШКІДЛИВОГО ВПЛИВУ НА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ» № 2899-IV

Ковач Я.В.,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу планування
та координації науково-правових досліджень
Національної академії правових наук України

Чапала Г.В.,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу планування
та координації науково-правових досліджень
Національної академії правових наук України

Ковач Я.В., Чапала Г.В. Щодо проблемних питань застосування окремих положень Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» № 2899-IV.

У статті розглядається проблемні аспекти практичної реалізації статей 16, 16[1] Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» у контексті розмежування понять реклами та стимулювання продажу тютюнових виробів, а також реклами та стимулювання продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння. На підставі аналізу чинного законодавства сформульовано відповіді на питання: по-перше, чи є стимулюванням продажу тютюнових виробів – розміщення у закладі ресторанного господарства на столах QR-коду, який містить посилання до мережі інтернет, в який вміщено меню закладу ресторанного господарства та інформацію про наявні в продажу тютюнові вироби, пристрій кальяну, послуги з приготування кальяну, пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, електронні сигарети (стаття 16 Закону № 2899-VI); по-друге, чи є рекламою та стимулюванням продажу тютюнових виробів, розміщення тютюнових виробів та/або інформації про них на видимих елементах обладнання або на вітринах суб'єктів господарювання у підсвічених боксах або на елементах, які містять зображення, малюнки, фонові вставки, колір яких відрізняється від кольору торгівельного обладнання (стаття 16 Закону № 2899-VI); по-третє, чи є рекламою та стимулюванням продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, розміщення пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та/або інформації про них (опис, ціни тощо) у місцях роздрібної торгівлі на зовнішніх елементах обладнання підсвічених рекламних конструкцій, фонових вставок, колір яких відрізняється від кольору торговельного обладнання, та в які вміщено пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та/або інформації про них (опис, ціни тощо) (стаття 16[1] Закону № 2899-VI); по-четверте, чи є рекламою та стимулюванням продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, розміщення інформації про виробника пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, а також розміщення пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння поза межами місць реалізації цих виробів (стаття 16[1] Закону № 2899-VI).

Ключові слова: реклама тютюнових виробів, стимулювання продажу тютюнових виробів, пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, місця реалізації тютюнових виробів, QR-коди на столах закладів ресторанного господарства з інформацією про наявні в продажу

тютюнові вироби, кальяни, пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, електронні сигарети.

Kovach Y.V., Chapala G.V. Regarding the problematic issues of the application of certain provisions of the Law of Ukraine «On measures to prevent and reduce the use of tobacco products and their harmful effects on the health of the population» No. 2899-IV.

The article examines the problematic aspects of the practical implementation of Articles 16, 16¹ of the Law of Ukraine «On measures to prevent and reduce the use of tobacco products and their harmful effects on the health of the population» in the context of distinguishing between the concepts of advertising and promotion of the sale of tobacco products, as well as advertising and promotion of sales devices for consuming tobacco products without burning them. On the basis of the analysis of current legislation, answers to the following questions were formulated: firstly, whether the promotion of the sale of tobacco products is the placement of a QR code on the tables of a restaurant, which contains a link to the Internet, which contains the menu of the restaurant and information about the available sale of tobacco products, hookah devices, hookah preparation services, devices for consumption of tobacco products without burning them, electronic cigarettes (Article 16 of Law No. 2899-VI); secondly, whether advertising and promoting the sale of tobacco products, placement of tobacco products and/or information about them on visible elements of equipment or on shop windows of business entities in illuminated boxes or on elements that contain images, drawings, background inserts, color which differs from the color of commercial equipment (Article 16 of Law No. 2899-VI); thirdly, whether advertising and promoting the sale of devices for consumption of tobacco products without burning them, placing devices for consumption of tobacco products without burning them and/or information about them (description, prices, etc.) in retail trade places on external elements of the equipment of illuminated advertising structures, background inserts, the color of which is different from the color of retail equipment, and which contain devices for consuming tobacco products without burning them and/or information about them (description, prices, etc.) (Article 16¹ of Law No. 2899-VI); fourth, whether it is advertising and promoting the sale of devices for consuming tobacco products without burning them, placing information about the manufacturer of devices for consuming tobacco products without burning them, as well as placing devices for consuming tobacco products without burning them outside the places of sale of these products (Article 16¹ of Law No. 2899-VI).

Key words: advertising of tobacco products, promoting the sale of tobacco products, devices for consuming tobacco products without burning them, places where tobacco products are sold, QR-codes on the tables of restaurants with information about tobacco products available for sale, hookahs, devices for consuming tobacco products without their combustion, electronic cigarettes.

Постановка проблеми. Згідно офіційних даних, у 2023 році надходження до державного бюджету України від акцизів на тютюнові та нікотинові вироби склали рекордні 80,3 млрд грн, що на 36% більше ніж у 2022 році та на 26,5% більше, ніж у 2021 році [1]. Подібна динаміка вражає навіть скептиків, враховуючи зокрема те, що у 2006 році за рівнем частки акцизного податку в ціні сигарет (14%), Україна посідала передостаннє з 45 країн Європи місце, випереджаючи лише Молдову. У 2000–2007 роках реальні (з урахуванням інфляції) ціни на тютюнові вироби в Україні зменшувалися [2, с. 429–435] і були одними з найнижчих серед європейських країн.

На той час державна політика не передбачала підвищення ставок тютюнових акцизів: зростання бюджетних надходжень відбувалось за рахунок зростання виробництва сигарет, що, у свою чергу, було зумовлено, по-перше, збільшенням споживання сигарет в Україні і, по-друге, різким збільшенням нелегального вивозу сигарет з України до інших країн [3]. У звіті Всесвітньої митної організації (ВМО) «Customs and Tobacco Report 2011» [4] зазначено, що за показником обсягів конфіскованих великих партій сигарет Україна п'ять років поспіль протягом 2006–2011 років посідала перше місце у світі. За даними звіту ВМО «Illicit Trade Report, 2012», Україна була світовим лідером як країна походження сигарет, які називають «cheap whites». Ці сигарети легально виробляють у країні та легально продають першому оптовому покупцеві, але далі такі сигарети нелегально вивозять до країн, в яких акцизи та ціни на тютюнові вироби є значно вищими.

Отже, можна вести мову про існування закономірного зв'язку між процесами акцизного регулювання, та обсягами виробництва і споживання тютюнових виробів. Те що в Україні протягом 2008–2013 років мінімальна ставка акцизу на сигарети з фільтром зросла з 18 до 218 гривень на

1000 сигарет, або в 12 разів, призвело до зростання доходів державного бюджету з 2,5 млрд грн у 2007 році до 16,6 млрд грн у 2012 році при сукупному зменшенні обсягів реалізації оподаткованих сигарет [5, с. 69].

Окрім суто тютюнових виробів, розвиток технологій обумовлює те, що сьогодні на ринку майже кожного року з'являються нові продукти, такі як електронні сигарети та системи для нагрівання тютюну, які виробники просувають як продукти «зниженого ризику». На фоні скорочення поширеності куріння звичайних сигарет, ці вироби набувають усе більшої популярності, зокрема, серед підлітків та молодих людей, і повертають куріння у статус норми [6, с. 4]. Згідно результатів Глобального опитування молоді щодо вживання тютюну (Global Youth Tobacco Survey – GYTS), в Україні майже кожен п'ятий підліток віком 13-15 років курить електронні сигарети [7].

Яскравою ілюстрацією зазначеної тенденції є успіх технології IQOS, для просування якої тютюновий гігант Philip Morris International (далі – PMI) через недостатнє законодавче регулювання тривалий час використовував агресивну рекламну кампанію із залученням засобів масової інформації. Свого часу журнал Vogue Ukraine публікував статтю, де йшлося, що остання модель IQOS – це «стильний і продуманий» подарунок, який можна піднести комусь у 2020 році. Подібні матеріали, що пропагували так званий стиль життя IQOS, публікувались у журналах L'Officiel і Marie Claire в Україні [8]. Згідно результатів спільного розслідування Kyiv Post і Бюро журналістських розслідувань у Лондоні, PMI у відповідний час був присутній під час усіх модних івентів в Україні. У 2019 компанія стала партнером Ukrainian Fashion Week, створивши дві інтерактивні зони, фірмовий подіум з необмеженою кількістю просекко і 3D-кінотеатр, що транслював в прямому ефірі шоу за лаштунками. У тому ж році IQOS також стала партнером Української кіноакадемії, де були відзначені кращі фільми, актори та режисери України [8].

Не меншої уваги також потребує використання кальянів, що стають все більш поширеними в Україні на фоні невисокого рівня обізнаності людей відносно пов'язаних із цим небезпек. Відповідно до даних ВООЗ, одна година куріння кальяну еквівалентна приблизно 100 викуреним сигаретам [9].

Підписання Україною Рамкової конвенції із боротьби проти тютюну (РКБТ) у 2004 році та її подальша ратифікація у 2006 році актуалізували процеси реалізації юридичних зобов'язань нашої держави щодо здійснення низки регуляторних заходів, покликаних зменшити обсяги виробництва та розповсюдження тютюнових виробів.

Із цією метою у 2005 року ухвалено первісну редакцію Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення», а дещо пізніше у 2012 році були прийняті Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення окремих положень про обмеження місць куріння тютюнових виробів» (відомий також як «закон про заборону куріння в громадських місцях»), а також Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони реклами, спонсорства та стимулювання продажу тютюнових виробів» (відомий як «закон про заборону реклами сигарет»), що у подальшому зазнавали істотних змін та доповнень. У грудні 2021 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 1978-IX, яким імплементувала положення Директиви 2014/40/ЄС від 03.04.2014 «Про наближення законів, підзаконних нормативно-правових актів та адміністративних положень держав-членів щодо виробництва, представлення та продажу тютюнових виробів та супутніх продуктів та про скасування Директиви 2001/37/ЄС». Відтак вимоги до суб'єктів господарювання у сфері законодавства про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення суттєво посилились.

Збільшення обсягів правового регулювання відповідних правовідносин, як це нерідко буває, обумовило виникнення низки проблем, пов'язаних із неоднозначністю термінології, використаної законодавцем. На практиці виникає чимало питань щодо реалізації статей 16, 16[1] Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» у контексті розмежування понять реклами та стимулювання продажу тютюнових виробів, а також реклами та стимулювання продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння.

Мета статті полягає у вирішенні низки проблемних питань розмежування понять реклами та стимулювання продажу тютюнових виробів, а також реклами та стимулювання продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння. Зокрема, по-перше, чи є стимулюванням продажу тютюнових виробів – розміщення у закладі ресторанного господарства на столах

QR-коду, який містить посилання до мережі Інтернет, в який вміщено меню закладу ресторанного господарства та інформацію про наявні в продажу тютюнові вироби, пристрій кальяну, послуги з приготування кальяну, пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, електронні сигарети (стаття 16 Закону № 2899-VI).

По-друге, чи є рекламою та стимулюванням продажу тютюнових виробів, розміщення тютюнових виробів та/або інформації про них на видимих елементах обладнання або на вітринах суб'єктів господарювання у підсвічених боксах або на елементах, які містять зображення, малюнки, фонові вставки, колір яких відрізняється від кольору торгівельного обладнання (стаття 16 Закону № 2899-VI).

По-третє, чи є рекламою та стимулюванням продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, розміщення пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та/або інформації про них (опис, ціни тощо) у місцях роздрібної торгівлі на зовнішніх елементах обладнання підсвічених рекламних конструкцій, фонових вставок, колір яких відрізняється від кольору торговельного обладнання, та в які вміщено пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та/або інформації про них (опис, ціни тощо) (стаття 16^1 Закону № 2899-VI).

По-четверте, чи є рекламою та стимулюванням продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, розміщення інформації про виробника пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, а також розміщення пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння поза межами місць реалізації цих виробів (стаття 16^1 Закону № 2899-VI).

Стан опрацювання проблематики. Стан наукового опрацювання проблематики застосування окремих положень Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» (№ 2899-IV) можна охарактеризувати як недостатній. Більшість публікацій з цього приводу орієнтована здебільшого на підвищення рівня обізнаності населення про шкоду тютюнопаління, та носить інформаційно-публіцистичний характер. Окремі доктринальні висновки можна знайти у тексті судових рішень щодо спорів суб'єктів господарювання із органами Держпродспоживслужби, зокрема у Постанові Верховного Суду від 19.01.2023 у справі № 420/2004/22. У той же час фахові юридичні дослідження проблематики фактично відсутні, що ускладнюється також істотною мінливістю зазначеного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи, що Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну» № 1978-IX розширено повноваження Держпродспоживслужби щодо накладення санкцій на суб'єктів господарювання за порушення вказаних норм, відповідно встановлення їх змісту, що складає предмет даної публікації, має не лише наукове, але і безпосередньо практичне значення.

Відповідь на вищезазначені питання перш за все потребує з'ясування змісту поняття стимулювання продажу та його співвідношення із поняттям реклами.

Визначення поняття реклами міститься у п. 15 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про рекламу» в редакції Закону № 1121-IV від 11.07.2003, згідно якого реклама – це інформація про особу, ідею та/або товар, розповсюджена за грошову чи іншу винагороду або з метою самореклами в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена, щоб сформувати або підтримати у прямий (пряма реклама, телепродаж) або непрямий (спонсорство, розміщення товару (продакт-плейсмент) спосіб обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес щодо таких особи, ідеї та/або товару.

На відміну від реклами, визначення поняття «стимулювання продажів», як на законодавчому, так і на доктринальному рівні – відсутнє. Через це слід звернутися до іншого близького за змістом поняття – «стимулювання збуту», яке економічна наука традиційно використовує як більш загальне поняття [10, с. 96]. Поняття «стимулювання збуту» (sales promotion), включає в себе не лише стимулювання продажів конкретній особі (спрямоване безпосередньо на кінцевого споживача), але і інші заходи, орієнтовані на просування товару на ринку, у відносинах виробника із оптовими посередниками, постачальниками, торговим персоналом тощо. Тобто поняття «стимулювання продажів» є більш вузьким за змістом, аніж поняття «стимулювання збуту».

У науковій літературі стимулювання збуту визначається як форма короткочасного інформаційного впливу на споживачів із метою їх спонукання до купівлі товару, а також конкретні заходи, спрямовані на збільшення продажів будь-якого товару серед споживачів [11, с. 95]. Стимулювання – це зазвичай різноманітні короткострокові заохочувальні акції, спрямовані на стимулювання покупки або апробацію товару або послуги. Стимулювання збуту – це різноманітні спонукальні

засоби (в основному, короткострокові), які мають на меті прискорення і/або збільшення продажу окремих товарів/послуг споживачам або дилерам. Згідно з визначенням Американської асоціації «під стимулюванням розуміють заходи, спрямовані на продаж товару (інші, аніж продаж і реклама), які стимулюють покупки споживачів і ефективність дистриб'юторів, а саме: прилавки-вітрини, ярмарки і виставки, показ і будь-які зусилля, що вживаються для реалізації товару» [12, с. 297]. Зазвичай виділяють такі форми стимулювання збуту: традиційні прийоми (скидки, сезонні розпродажі, лотереї, конкурси тощо); специфічні (миттєві розпродажі, «збитковий лідер» тощо). Більшість із таких заходів – це заходи в місцях продажу [12, с. 297].

Відповідно до Консолідованого Кодексу Міжнародної Торговельної Палати із практики реклами та маркетингових комунікацій, що є рамковим для більшості систем галузевого саморегулювання в країнах Європейського Союзу, стимулювання збуту спрямоване на додавання товарам більшої привабливості шляхом надання додаткової вигоди, у коштах, або в натуральному вираженні, або за допомогою очікування такої вигоди. Серед форм стимулювання збуту, зазначаються зокрема: преміальні пропозиції всіх видів; знижена ціна й безкоштовні пропозиції; поширення марок, купонів, ваучерів, і зразків; просування, пов'язане з добродійністю; призові просування всіх видів, включаючи програми заохочень (Розділ А «Стимулювання збуту») [13].

Порівняно із рекламою, стимулювання збуту інколи пропонують представити як діяльність, що відноситься до категорії BTL-комунікацій, яка спрямована як на кінцевих користувачів і посередників, так і на торгових представників самої організації і стосується переважно пізніших стадій комунікації, таких як покупка, в той час як реклама, як правило, торкається більш ранніх стадій (поінформованість, бажання, інтерес) [11, с. 93]. Одним із чинників, які обумовили популярність заходів зі стимулювання збуту, стала висока вартість реклами, що примушує менеджерів з маркетингу шукати можливості використання більш ефективних і економічно виправданих засобів маркетингу [12, с. 298].

Окремим різновидом заходів стимулювання продажу, спрямованих на споживача, що має на меті ознайомити споживача з новинкою, спонукати його до купівлі, є так зване стимулювання збуту в місцях торгівлі – розміщення прямо в магазинах плакатів, стендів, вивісок, зображень товарів, що пропонуються виробником [14, с. 189].

Відносно тютюнових виробів та пристроїв для їх споживання, законодавець не розмежовує окремі види заходів, які охоплюються поняттям реклами, та заходів, які можуть бути віднесені до стимулювання продажу, надаючи лише їх спільний перелік, шляхом встановлення заборони у ст. 16 Закону № 2899 та ст. 22 Закону України «Про рекламу».

Зокрема, ст. 16 Закону № 2899 забороняє будь-яку рекламу та стимулювання продажу тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби, шляхом надання відкритого переліку таких дій та заходів. Про відкритість цього переліку свідчить абз. 12 ч. 1, згідно якого під рекламою та стимулюванням продажу можуть розумітись будь-які інші заходи прямого та непрямого стимулювання продажу тютюнових виробів та вживання тютюну.

Як наслідок, оскільки даний перелік є відкритим, це надає суб'єкту правозастосування в кожному конкретному випадку дискреційне повноваження визначати, чи відноситься той чи інший конкретний захід до реклами або до стимулювання продажу тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби тощо.

Також ст. 22 Закону України «Про рекламу» забороняє будь-яку рекламу та стимулювання продажу тютюнових виробів, предметів, пов'язаних з їх вживанням, трав'яних виробів для куріння, електронних сигарет, заправних контейнерів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, тютюновмісних виробів для електричного нагрівання (ТВЕН) за допомогою підігрівача з електронним управлінням у мережі Інтернет, у тому числі на платформах спільного доступу до відео та на платформах спільного доступу до інформації.

Аналіз наведених нормативно-правових актів дозволяє зробити висновок, що попри недостатню визначеність поняття стимулювання продажу, фактично воно є близьким за змістом до реклами, та охоплює будь-які інші заходи, спрямовані на збільшення продажів товару, які безпосередньо не охоплюються поняттям реклами.

Невипадково Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну (ратифікована Законом України № 3534-IV (3534-15) від 15.03.2006) фактично об'єднує поняття реклами та стимулювання

продажу в одне, тобто розглядає їх як тотожні: п. (c) ст. 1 «Реклама й стимулювання продажу тютюну» означає будь-який вид передачі комерційної інформації, рекомендації або дії з метою, результатом або ймовірним результатом стимулювання продажу тютюнового виробу або вживання тютюну, прямо чи побічно.

З урахуванням викладеного, надаючи відповідь на запитання, чи є стимулюванням продажу тютюнових виробів – розміщення у закладі ресторанного господарства на столах QR-коду, який містить посилання до мережі інтернет, в який вміщено меню закладу ресторанного господарства та інформацію про наявні в продажу тютюнові вироби, пристрій кальяну, послуги з приготування кальяну, пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, електронні сигарети, – потрібно виходити з того, що у ч. 1 ст. 16 Закону № 2899 викладено заборону розміщення будь-якої інформації в мережі Інтернет, включаючи соціальні мережі чи інші цифрові мережі, з метою стимулювання продажу тютюнових виробів.

Враховуючи, що основним критерієм віднесення певних дій до заходу стимулювання продажу тютюнових виробів, як було з'ясовано вище, є спрямованість цих дій у самому широкому сенсі (шляхом надання невичерпного переліку) на сприяння продажу відповідних виробів, очевидно що розміщення на столах QR-кодів, які містять інтерактивні посилання, беззаперечно може мати ймовірним результатом стимулювання продажу тютюнового виробу або вживання тютюну, прямо чи побічно. Отже такі дії цілком підпадають під визначений законодавцем у ч. 1 ст. 16 Закону № 2899 перелік заборон.

Відносно другого питання, а саме – чи є рекламою та стимулюванням продажу тютюнових виробів, розміщення тютюнових виробів та/або інформації про них на видимих елементах обладнання або на вітринах суб'єктів господарювання у підсвічених боксах або на елементах, які містять зображення, малюнки, фонові вставки, колір яких відрізняється від кольору торгівельного обладнання? (Стаття 16 Закону № 2899-VI), то відповідаючи на нього, необхідно розрізняти розміщення самих виробів на видимих елементах обладнання або на вітринах суб'єктів господарювання у підсвічених боксах або на елементах, які містять зображення, малюнки, фонові вставки, колір яких відрізняється від кольору торгівельного обладнання, а також розміщення інформації про такі вироби, через відмінності у правовому режимі цих двох видів діяльності суб'єктів господарювання.

1) розміщення тютюнових виробів і реклама (стимулювання продажу)

Згідно п. 15 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про рекламу» в редакції Закону № 1121-IV від 11.07.2003, реклама – це інформація про особу, ідею та/або товар, розповсюджена за грошову чи іншу винагороду або з метою самореклами в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена, щоб сформувати або підтримати у прямий (пряма реклама, телепродаж) або непрямий (спонсорство, розміщення товару (продакт-плейсмент) спосіб обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес щодо таких особи, ідеї та/або товару. При цьому під розміщенням товару (продакт-плейсмент) законодавець розуміє суто аудіовізуальну форму розповсюдження інформації, яка полягає у включенні за грошову або іншу винагороду безпосередньо товару, послуги, торговельної марки, іншого об'єкта права інтелектуальної власності, під якими провадиться діяльність, або рекомендації щодо них до будь-якої відмінної від реклами програми аудіовізуального медіа, включаючи фільми, або користувацького контенту (п. 20 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про рекламу»).

Отже реклама, це інформація про певний об'єкт, а не сам цей об'єкт. Даний висновок кореспондує змісту норми ч. 5 ст. 2 ЗУ «Про рекламу», відповідно до якої на території України реклама здійснюється державною мовою.

Відповідно сам по собі товар (тютюновий виріб) та його розміщення на видимих елементах обладнання або на вітринах суб'єктів господарювання – фізично, а не шляхом аудіовізуального відтворення – не може вважатись рекламою у сенсі вимог профільного закону, який визначає засади рекламної діяльності в Україні та регулює відносини, що виникають у процесі виробництва, розповсюдження та споживання реклами.

Більш складним є визначення відповіді на питання про те, чи може розміщення тютюнових виробів на видимих елементах обладнання або на вітринах суб'єктів господарювання у підсвічених боксах або на елементах, які містять зображення, малюнки, фонові вставки, колір яких відрізняється від кольору торгівельного обладнання бути віднесено до заходів стимулювання продажу тютюнових виробів та вживання тютюну.

Враховуючи, що основним критерієм віднесення певних дій до заходу стимулювання продажу тютюнових виробів, як було з'ясовано вище, є спрямованість цих дій у самому широкому сенсі

(шляхом надання невичерпного переліку) на сприяння продажу відповідних виробів. Відповідно розміщення тютюнових виробів на видимих елементах обладнання або на вітринах суб'єктів господарювання у підсвічених боксах або на елементах, які містять зображення, малюнки, фонові вставки, колір яких відрізняється від кольору торгівельного обладнання, беззаперечно може мати ймовірним результатом стимулювання продажу тютюнового виробу або вживання тютюну, прямо чи побічно. Отже такі дії цілком підпадають під визначений законодавцем у ч. 1 ст. 16 Закону № 2899 перелік заборон, як «інші заходи прямого та непрямого стимулювання продажу тютюнових виробів та вживання тютюну».

Особливий правовий режим розміщення тютюнових виробів у місцях продажу забезпечується не лише опосередковано, шляхом заборони заходів стимулювання їх продажу, викладеної у ст. 16 ЗУ «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров`я населення», але і за допомогою інших засобів.

Зокрема, ст. 16 Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну (ратифікованої Законом України №3534-IV (3534-15) від 15.03.2006), що регулює питання недопущення продажу тютюнових виробів неповнолітнім, передбачає не лише пряму заборону продажу, але і низку побічних заходів, серед яких п. (b): заборона продажу тютюнових виробів будь-яким способом, що забезпечує прямий доступ до таких виробів, наприклад з полиць магазинів; (c) заборона виготовлення та продаж цукерок, закусок, іграшок чи інших предметів у формі тютюнових виробів, що привертають увагу неповнолітніх; (d) забезпечення такого положення, за якого автомати з продажу тютюнових виробів, що знаходяться під її юрисдикцією, були б недоступні для неповнолітніх і не стимулювали продаж тютюнових виробів неповнолітнім.

Таким чином, продаж тютюнових виробів передбачає встановлення низки обмежень прямого доступу пересічного покупця до таких виробів, що поміж іншим визначає специфіку їх розміщення на вітрині, на відміну від звичайних товарів, які є у вільному продажі. Невипадково, проведений у 2012–2013 роках моніторинг виконання законодавства щодо заборони тютюнової реклами виявив велику кількість прикладів стимулювання продажу тютюнових виробів за допомогою використання спеціальних викладок пачок тютюнових виробів у місцях продажу (кіоски, магазини, супермаркети, ресторани), а саме: розміщення пачки у спеціальній рамці або на дисплеї; підсвітлення окремих пачок; виставлення пачок на тлі особливих фонових малюнків; використання збільшеної пачки [5, с. 72].

2) розміщення інформації про товар (опису, ціни) у місцях роздрібної торгівлі і реклама (стимулювання продажу)

Перш ніж визначити специфіку нормативних вимог щодо розміщення інформації про тютюнові вироби на видимих елементах обладнання або на вітринах суб'єктів господарювання у підсвічених боксах або на елементах, які містять зображення, малюнки, фонові вставки, колір яких відрізняється від кольору торгівельного обладнання, необхідно визначити загальні вимоги до розміщення інформації про товар у місцях роздрібної торгівлі.

Згідно п. 7. ст. 8 ЗУ «Про рекламу» – «розміщення інформації про виробника товару та/або товар у місцях, в яких цей товар реалізується чи надається споживачам, у тому числі на елементах обладнання та/або оформлення місць торгівлі, а також безпосередньо на самому товарі та/або його упаковці не вважається рекламою. Не вважається рекламою показ інформації про виробника товару та/або товар у процесі оформлення споживачем придбання такого товару на веб-сайтах інтернет-магазинів у мережі Інтернет, через які цей товар реалізується чи надається споживачам».

Відповідна норма узгоджується із вимогами ЗУ «Про захист прав споживачів», у ст. 15 якого закріплено право споживача на інформацію про продукцію. Відповідно до положень цієї статті споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги).

Інформація про продукцію повинна містити зокрема: 1) назву товару, найменування або відтворення знака для товарів і послуг, за якими вони реалізуються; 2) найменування нормативних документів, вимогам яких повинна відповідати вітчизняна продукція; 3) дані про основні властивості продукції, а щодо продуктів харчування - про склад (включаючи перелік використаної у процесі їх виготовлення сировини, в тому числі харчових добавок), номінальну кількість (масу, об`єм тощо), харчову та енергетичну цінність, умови використання та застереження щодо вживання їх окремими категоріями споживачів, а також іншу інформацію, що поширюється на кон-

кретний продукт; 4) відомості про вміст шкідливих для здоров`я речовин, які встановлені нормативно-правовими актами, та застереження щодо застосування окремої продукції, якщо такі застереження встановлені нормативно-правовими актами; 5) позначку про наявність або відсутність у складі продуктів харчування генетично модифікованих компонентів; 6) дані про ціну (тариф), умови та правила придбання продукції; 6-1) виробник (продавець) у разі виявлення недостовірної інформації про продукцію (якщо вона не шкодить життю, здоров`ю або майну споживача) протягом тижня вилучає цю продукцію з продажу та приводить інформацію про неї до відповідності; 7) дату виготовлення; 8) відомості про умови зберігання; 9) гарантійні зобов`язання виробника (виконавця); 10) правила та умови ефективного і безпечного використання продукції; 11) строк придатності (строк служби) товару (наслідків роботи), відомості про необхідні дії споживача після їх закінчення, а також про можливі наслідки в разі невиконання цих дій; 12) найменування та місцезнаходження виробника (виконавця, продавця) і підприємства, яке здійснює його функції щодо прийняття претензій від споживача, а також проводить ремонт і технічне обслуговування.

Частиною другою ст. 15 ЗУ «Про захист прав споживачів» визначені також способи доведення вищезгаданої інформації до відома споживачів, а саме, у супровідній документації, що додається до продукції, на етикетці, а також у маркуванні чи іншим способом (у доступній наочній формі), прийнятим для окремих видів продукції або в окремих сферах обслуговування.

При цьому, у ч. 1 ст. 15 ЗУ «Про захист прав споживачів» також прямо визначено, що інформація про продукцію не вважається рекламою.

Таким чином, загальні норми встановлюють правило, що інформація про товар, яка надається споживачу у місці продажу, не є рекламою цього товару.

У той же час Законом України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров`я населення» запроваджено особливий правовий режим поширення інформації про тютюнові вироби.

Зокрема, згідно ч. 1 ст. 16 зазначеного Закону, заборонено розміщення інформації про виробника тютюнових виробів та/або тютюнові вироби у місцях, у яких такі вироби реалізуються чи надаються споживачеві, у тому числі на елементах обладнання та/або оформлення місць торгівлі, з використанням графічних зображень чи малюнків, кольорових елементів, фонових вставок, відмінних від кольору торговельного обладнання чи оформлення вітрини, рухомих світлових приладів, пристроїв для демонстрації відеороликів, крім одного плаката розміром не більше 40х30 см на одне місце торгівлі, в якому надається текстова інформація, надрукована шрифтом чорного кольору на білому фоні про наявні у продажу тютюнові вироби та ціни на них;

Третя Конференція Сторін Конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну, що відбулася у листопаді 2008 року за участі повноважних представників Сторін, включаючи Україну, ухвалила детальні Керівні принципи щодо втілення Статті 13 Конвенції. Пунктом 13 цих Керівних принципів передбачено: «для забезпечення такого стану, при якому в пунктах продажу тютюнових виробів не буде жодних елементів, що стимулюють продажі, сторони повинні заборонити будь-яке зображення та видимість тютюнових виробів в пунктах продажів. Дозволяється лише перелік виробів та цін на них у текстовому форматі» [15].

Серед інших заходів обмеження розміщення інформації про тютюнові вироби у місцях роздрібної торгівлі, передбачених Законом України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров`я населення», заборони щодо:

– розміщення інформації з метою стимулювання продажу тютюну безпосередньо на тютюнових виробах та/або на будь-якому їх упакуванні, у тому числі: малюнків та інших зображень, які не є частиною захищеної торгової марки; адрес веб-сайтів; листів-вкладок упакування тютюнових виробів; текстової або графічної інформації на прозорій обгортці упакування тютюнових виробів;

– розміщення інформації щодо тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об’єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби, у місцях проведення розважальних заходів, у місцях роздрібної торгівлі, на автотранспортних засобах та обладнанні тощо (ч. 1 ст. 16).

Зазначена норма є спеціальною, по відношенню до норм законодавства про захист прав споживачів, та норм, які визначають загальні засади рекламної діяльності в Україні, оскільки регулює безпосередньо питання розміщення інформації про тютюнові вироби у місці їх продажу.

Як наслідок, розміщення будь-якої інформації про тютюнові вироби на видимих елементах обладнання або на вітринах суб’єктів господарювання у підсвічених боксах або на елементах, які

містять зображення, малюнки, фонові вставки, колір яких відрізняється від кольору торгівельного обладнання у будь-яких інших формах, окрім одного плаката розміром не більше 40х30 см на одне місце торгівлі, в якому надається текстова інформація, надрукована шрифтом чорного кольору на білому фоні про наявні у продажу тютюнові вироби та ціни на них – фактично може бути віднесено до заходів стимулювання продажу тютюнових виробів та вживання тютюну.

Надаючи відповідь на питання 3 та 4 стосовно того, чи є рекламою та стимулюванням продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, розміщення пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та/або інформації про них (опис, ціни тощо) у місцях роздрібної торгівлі на зовнішніх елементах обладнання підсвічених рекламних конструкцій, фонових вставок, колір яких відрізняється від кольору торговельного обладнання, та в які вміщено пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та/або інформації про них (опис, ціни тощо) (стаття 16[1] Закону № 2899-VI), а також, чи є рекламою та стимулюванням продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, розміщення інформації про виробника пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, а також розміщення пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння поза межами місць реалізації цих виробів (стаття 16[1] Закону № 2899-VI), на нашу думку ці питання можуть бути об'єднані між собою, враховуючи фактичну однорідність режиму правового регулювання та відповіді на них.

Відносно розміщення пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння у місцях роздрібної торгівлі на зовнішніх елементах обладнання підсвічених рекламних конструкцій, фонових вставок, колір яких відрізняється від кольору торговельного обладнання, та в які вміщено пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, а також поза межами місць реалізації цих товарів, слід виходити з наступного.

Згідно п. 15 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про рекламу» в редакції Закону № 1121-IV від 11.07.2003, реклама – це інформація про особу, ідею та/або товар, розповсюджена за грошову чи іншу винагороду або з метою самореклами в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена, щоб сформувати або підтримати у прямий (пряма реклама, телепродаж) або непрямий (спонсорство, розміщення товару (продакт-плейсмент) спосіб обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес щодо таких особи, ідеї та/або товару. При цьому під розміщенням товару (продакт-плейсмент) законодавець розуміє суто аудіовізуальну форму розповсюдження інформації, яка полягає у включенні за грошову або іншу винагороду безпосередньо товару, послуги, торговельної марки, іншого об'єкта права інтелектуальної власності, під якими провадиться діяльність, або рекомендації щодо них до будь-якої відмінної від реклами програми аудіовізуального медіа, включаючи фільми, або користувацького контенту (п. 20 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про рекламу»).

Отже реклама, це інформація про певний об'єкт, а не сам цей об'єкт. Даний висновок відповідає змісту норми ч. 5 ст. 2 ЗУ «Про рекламу», відповідно до якої на території України реклама здійснюється державною мовою.

Відповідно сам по собі товар (пристрій для споживання тютюнових виробів без їх згоряння) та його розміщення на видимих елементах обладнання або на вітринах суб'єктів господарювання – фізично, а не шляхом аудіовізуального відтворення – не може вважатись рекламою у сенсі вимог профільного закону, який визначає засади рекламної діяльності в Україні та регулює відносини, що виникають у процесі виробництва, розповсюдження та споживання реклами.

Відносно того, чи може розміщення пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння у місцях роздрібної торгівлі на зовнішніх елементах обладнання підсвічених рекламних конструкцій, фонових вставок, колір яких відрізняється від кольору торговельного обладнання, та в які вміщено пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння бути віднесено до заходів стимулювання продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, потрібно зважати на наступне.

Як було з'ясовано вище, основним критерієм віднесення певних дій до заходів стимулювання продажу, є спрямованість цих дій у самому широкому сенсі (шляхом надання невичерпного переліку) на сприяння продажу відповідних виробів.

У той же час, необхідно враховувати відмінності у правовому регулюванні заходів стимулювання продажу тютюнових виробів та вживання тютюну, та заходів стимулювання продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння.

Так, при визначенні заходів прямого та непрямого стимулювання продажу тютюнових виробів та вживання тютюну у ст. 16 ЗУ «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров`я населення», законодавець окреслив їх коло

шляхом формулювання відкритого (незавершеного) переліку, що надає суб'єкту правозастосування в кожному конкретному випадку дискреційне повноваження визначати, чи відноситься той чи інший конкретний захід до реклами або до стимулювання продажу тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби тощо. На це вказує використання терміну «інші заходи прямого та непрямого стимулювання продажу тютюнових виробів та вживання тютюну» (ч. 1 ст. 16 Закону).

Натомість, відносно заходів стимулювання продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння у ст. 16[1] ЗУ «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров`я населення», законодавець використав більш імперативний спосіб формулювання правового припису, та сформулював закритий перелік таких заходів.

Отже якщо в першому випадку, коли надано незавершений перелік обставин та умов реалізації норми права, має бути застосоване розширювальне тлумачення, оскільки фактично зміст норми права є ширшим, ніж її текстуальне вираження, то відносно заходів стимулювання продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння у ст. 16[1] ЗУ «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров`я населення» має йтися про буквальне тлумачення, коли заходами стимулювання продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння можуть вважатись не будь-які заходи, ймовірним прямим чи побічним результатом яких може стати стимулювання продажу відповідних пристроїв, а лише ті з них, які прямо передбачені у ст. 16[1] ЗУ «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров`я населення».

Висновки. Таким чином, згідно вказаної норми у контексті поставленого запитання розміщення пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та/або інформації про них (опис, ціни тощо) у місцях роздрібної торгівлі на зовнішніх елементах обладнання підсвічених рекламних конструкцій, фонових вставок, колір яких відрізняється від кольору торговельного обладнання, та в які вміщено пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та/або інформації про них (опис, ціни тощо), а також розміщення інформації про виробника пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, розміщення пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння поза межами місць реалізації цих виробів – може вважатись рекламою та стимулюванням продажу пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння лише у випадках:

– розміщення інформації про виробника пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та/або пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння у місцях, у яких такі пристрої реалізуються чи надаються споживачеві, з використанням графічних зображень чи малюнків (крім знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються такі пристрої), кольорових елементів, фонових вставок, відмінних від кольору торговельного обладнання чи оформлення вітрини, рухомих світлових приладів, пристроїв для демонстрації відеороликів, а також розміщення поза межами місць реалізації пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння будь-якої інформації про виробника пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та/або пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння;

– розміщення інформації щодо тютюну з метою стимулювання його продажу на пристроях для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та/або на будь-якому їх упакуванні, у тому числі: малюнків та інших зображень, які не є частиною захищеної торгової марки; адрес веб-сайтів; листків-вкладок до упакування пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння; текстової або графічної інформації на прозорій обгортці упакування пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння;

– розміщення інформації щодо пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, у місцях проведення розважальних заходів, на транспортних засобах та обладнанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акциз на тютюн: чи вдасться повторити рекордні надходження до бюджету. *Економічна правда*. 06.02.2024 URL: https://www.epravda.com.ua/ columns/2024/02/6/709593.
2. Ross H. Economic and public health impact of 2007–2010 tobacco tax increases in Ukraine. *Tob Control*. 2012. 21. № 4. P. 429–435.

3. Krasovsky K.S. “The lobbying strategy is to keep excise as low as possible” – tobacco industry excise taxation policy in Ukraine. *Tob Induc Dis*. 2010. P. 8–10.
4. World Customs Organization. Illicit Trade Report. 2012 / World Customs Organization. Brussels, Belgium., 2013. 138 p. URL: http://www.wcoomd.org/en/ topics/enforcement-and-compliance/activities-and-programmes/~/media/WCO/Public/Global/PDF/Topics/Enforcement%20and%20Compliance/Activities%20and%20Programmes/Illicit%20Trade%20Report%202012/WCO%20REPORT%202013%20-%20BR.ashx.
5. Контроль над тютюном в Україні. Другий Національний звіт. К.: МОЗ України, ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України», 2014. 128 с.
6. Електронні сигарети, системи для нагрівання тютюну та кальяни: що варто знати? короткий огляд для медичних працівників. Київ: ТОВ «ГНОЗІС». 2019. 19 с.
7. Глобальне опитування молоді щодо вживання тютюну (Global Youth Tobacco Survey – GYTS). Київ, 2017. URL: https://is.gd/KNhtdC.
8. Розслідування: IQOS використовує інфлюенсерів Instagram для націлювання на молодь в Україні / *Kyiv Post* – 25.02.2020. URL: https://www.kyivpost.com/post/7746.
9. An Overview of Global Regulatory Practices in Controlling Waterpipe Tobacco Use. Prepared by the WHO FCTC Secretariat’s Knowledge Hub on Waterpipe Tobacco Smoking under the grant from the Convention Secretariat, WHO FCTC. July 2018. URL: https://is.gd/ltSdsJ.
10. Дубівка Д.В. Поняття «збут» в системі управління підприємством. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 93–96.
11. Майборода О.О. Маркетингова політика комунікацій: навчально-методичний посібник. Київ: КНЕУ, 2017. 256 с.
12. Сенишин О.С., Кривешко О.В. Маркетинг. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. 347 с.
13. Консолідований Кодекс Міжнародної Торговельної Палати із практики реклами та маркетингових комунікацій. URL: http://reklamspilka.in.ua/ukr/250.
14. Григорчук Т.В. «Маркетинг. Частина друга». Київ: Університет «Україна», 2007. 284 с.
15. Парламент мусить заборонити сигаретні викладки. *Українська правда*. 13.05.2019. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/lutsenko/5cd93764b9702.

УДК 351.82
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.54

РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ У ПОКРАЩЕННІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Когут В.М.,
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
відділу організації наукової роботи,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
ORCID: 0009-0000-3286-9016

Когут В.М. Роль міжнародної співпраці у покращенні безпеки дорожнього руху.

Стаття присвячена детальному аналізу впливу міжнародного співробітництва на підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. Автор акцентує увагу на тому, що щороку внаслідок дорожньо-транспортних пригод у світі гине близько 1,3 мільйона людей, а ще десятки мільйонів отримують травми різного ступеня важкості, що робить цю проблему однією з найбільш актуальних на міжнародному рівні. З огляду на це, міжнародна співпраця в галузі безпеки дорожнього руху набуває надзвичайно важливого значення.

Однією з основних тем статті є аналіз міжнародних угод, таких як Віденська конвенція про дорожній рух 1968 року, яка є ключовим документом у регулюванні дорожнього руху на міжнародному рівні. Конвенція встановлює єдині стандарти для країн-учасниць, сприяючи уніфікації правил дорожнього руху, що особливо важливо в умовах глобалізації транспортних систем. У статті розглядається, як Україна поступово імплементує положення цієї конвенції у своє національне законодавство, що є важливим кроком у гармонізації з міжнародними стандартами.

Окремо розглянуто такі глобальні ініціативи, як «Vision Zero», яка ставить за мету досягнення нульової смертності на дорогах. Ця ініціатива з'явилася у Швеції і набула поширення в багатьох країнах Європи та світу. У статті проаналізовано успішні кейси імплементації цієї ініціативи у країнах ЄС, що дозволило значно знизити рівень смертності на дорогах. Україна також прагне адаптувати ці стандарти, що може стати важливим фактором у зменшенні ДТП на її дорогах.

Методологія дослідження, викладена у статті, базується на глибокому аналізі нормативно-правових актів, порівняльному дослідженні міжнародних і національних стандартів безпеки дорожнього руху, а також на вивченні успішних міжнародних практик у цій сфері. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити роль міжнародної співпраці в удосконаленні національної політики безпеки дорожнього руху.

У висновках автор підкреслює, що міжнародна співпраця не лише сприяє покращенню інфраструктури і нормативного регулювання, але й стимулює подальший розвиток культури безпеки на дорогах. Для України надзвичайно важливо продовжувати співпрацю з міжнародними організаціями та адаптувати світові стандарти до своїх умов. Це дозволить не лише покращити безпеку дорожнього руху, але й знизити рівень аварійності та смертності на дорогах.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, міжнародне співробітництво, Віденська конвенція, Vision Zero, імплементація стандартів, дорожньо-транспортні пригоди, нормативно-правова база.

Kohut V.M. The role of international cooperation in improving road traffic safety.

The article is devoted to a detailed analysis of the impact of international cooperation on improving road traffic safety in Ukraine. The author emphasizes that every year, approximately 1.3 million people die worldwide as a result of road traffic accidents, with tens of millions more suffering injuries of varying severity. This makes the issue one of the most pressing on the international agenda. In this regard, international cooperation in the field of road traffic safety is of paramount importance.

One of the main topics of the article is the analysis of international agreements, such as the 1968 Vienna Convention on Road Traffic, which is a key document in regulating road traffic at the international level.

The Convention establishes uniform standards for the participating countries, promoting the unification of traffic rules, which is especially important in the context of the globalization of transport systems. The article examines how Ukraine is gradually implementing the provisions of this Convention into its national legislation, which is an important step toward harmonization with international standards.

The article also explores global initiatives such as «Vision Zero,» which aims to achieve zero road deaths. This initiative originated in Sweden and has spread to many countries in Europe and around the world. The article analyzes successful cases of this initiative's implementation in EU countries, which have significantly reduced road mortality rates. Ukraine is also striving to adapt these standards, which could become a key factor in reducing road accidents on its roads.

The research methodology outlined in the article is based on an in-depth analysis of legal acts, a comparative study of international and national road safety standards, and a review of successful international practices in this field. This approach allows for a comprehensive assessment of the role of international cooperation in improving national road traffic safety policies.

In conclusion, the author emphasizes that international cooperation not only contributes to improving infrastructure and regulatory frameworks but also stimulates the further development of a road safety culture. For Ukraine, it is crucial to continue cooperation with international organizations and adapt global standards to its conditions. This will not only improve road traffic safety but also reduce the accident rate on its roads.

Key words: road safety, international cooperation, Vienna Convention, Vision Zero, implementation of standards, road traffic accidents, regulatory and legal framework.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми безпеки дорожнього руху залишається надзвичайно високою, адже щорічно внаслідок дорожньо-транспортних пригод (ДТП) гинуть близько 1,3 мільйона людей, а ще більше отримують травми, що вимагає нових підходів до покращення безпеки на дорогах. У цьому контексті міжнародна співпраця набуває особливої ваги, дозволяючи країнам обмінюватися досвідом та гармонізувати національні нормативно-правові акти з міжнародними стандартами [1, с. 348]. Україна, як частина глобальної транспортної системи, активно впроваджує міжнародні стандарти, зокрема положення Віденської конвенції про дорожній рух 1968 року, що сприяє уніфікації правил між державами та підвищенню безпеки на дорогах. Важливим аспектом також є Закон України «Про дорожній рух», який визначає основні принципи регулювання дорожнього руху та акцентує на необхідності адаптації міжнародних стандартів. Окрім нормативно-правової бази, важливу роль відіграють глобальні ініціативи, такі як «Vision Zero», що спрямовані на досягнення нульового рівня смертності через покращення умов руху та модернізацію інфраструктури. Ця ініціатива успішно впроваджується в багатьох країнах, і Україна також намагається адаптувати цей досвід у своїй політиці, як зазначено в Указі Президента України «Про Стратегію підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року». Міжнародна співпраця залишається ключовим фактором покращення дорожньої безпеки, сприяючи впровадженню передових стандартів та зниженню рівня ДТП.

Метою даного дослідження є аналіз ролі міжнародної співпраці у покращенні безпеки дорожнього руху, а також визначення ефективних механізмів інтеграції міжнародних стандартів і практик у національну правову систему України.

Стан опрацювання проблематики щодо безпеки дорожнього руху базується на детальному аналізі нормативно-правових актів, зокрема міжнародних договорів, таких як Віденська конвенція 1968 року, та їх імплементації в українське законодавство. Порівняльний аналіз міжнародних стандартів і практик впровадження у країнах ЄС дозволяє оцінити їх адаптацію в Україні. Ключові ініціативи, як «Vision Zero», демонструють позитивний вплив на зниження смертності та аварійності на дорогах. Успішні кейси впровадження цих стандартів підкреслюють необхідність інтеграції міжнародних норм у національне законодавство для забезпечення підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні.

Виклад основного матеріалу. Історія міжнародного співробітництва у сфері безпеки дорожнього руху бере свій початок у 20 столітті, коли стрімке зростання кількості автомобілів призвело до збільшення аварійності на дорогах. Перші міжнародні угоди мали на меті створення спільних правил для підвищення безпеки на дорогах та сприяння стандартизації дорожнього руху між країнами. Одним з перших таких кроків стало ухвалення ***Женевської конвенції про дорожній рух 1949 року***, яка започаткувала процес гармонізації національних правил дорожнього руху на міжнародному рівні.

Наступним важливим етапом стало підписання ***Віденської конвенції про дорожній рух 1968 року***, яка закріпила основні принципи регулювання дорожнього руху та визначила спільні правила для всіх країн-учасниць. Цей документ став ключовим у стандартизації дорожнього руху, імплементації єдиних правил і забезпеченні взаємного визнання водійських посвідчень. Україна приєдналася до цієї конвенції, що стало важливим кроком у інтеграції міжнародних норм у національне законодавство [2, с. 110]. Ухвалення конвенції сприяло значному підвищенню ефективності міжнародного співробітництва та розвитку взаємодії між державами у сфері безпеки дорожнього руху.

Згодом міжнародне співробітництво розвивалося через створення глобальних ініціатив та організацій, таких як ***Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)***, яка почала активну діяльність у сфері безпеки дорожнього руху. ВООЗ спільно з іншими міжнародними організаціями розробила ***Глобальний план дій з безпеки дорожнього руху*** на 2011–2020 роки, що визначив стратегічні напрямки для зниження смертності та травматизму на дорогах у всьому світі. Зокрема, цей план передбачав впровадження принципу ***«Vision Zero»***, метою якого є досягнення нульової смертності на дорогах шляхом покращення інфраструктури та управління дорожнім рухом.

Таким чином, міжнародне співробітництво у сфері безпеки дорожнього руху пройшло кілька ключових етапів, кожен з яких сприяв уніфікації правил, створенню глобальних ініціатив та посиленню міжнародної координації зусиль щодо зниження аварійності на дорогах. Імплементація міжнародних норм, таких як положення Віденської конвенції та Глобального плану дій, відіграє важливу роль у покращенні ситуації з безпекою дорожнього руху в Україні та світі загалом.

Міжнародна співпраця у сфері безпеки дорожнього руху здійснюється через низку важливих організацій та глобальних ініціатив, які координують зусилля держав та сприяють впровадженню стандартів, що підвищують рівень безпеки на дорогах [3, с. 41].

Однією з провідних організацій, що займається безпекою дорожнього руху на міжнародному рівні, є *Організація Об'єднаних Націй*, зокрема її підрозділ – *Всесвітня організація охорони здоров'я*. ВООЗ відіграє ключову роль у формуванні глобальної політики щодо безпеки на дорогах, оскільки саме ця організація ініціювала кілька глобальних програм, спрямованих на зниження кількості смертей та травм від дорожньо-транспортних пригод. ВООЗ розробила *Глобальний план дій із безпеки дорожнього руху на 2011–2020 роки*, який визначав пріоритети для країн світу у вдосконаленні безпеки дорожньої інфраструктури та управління дорожнім рухом. Цей план став основою для багатьох національних програм, включаючи стратегії України у сфері дорожньої безпеки, зокрема *Указ Президента України «Про Стратегію підвищення рівня безпеки дорожнього руху на період до 2024 року»*.

Європейський Союз є ще однією вагомою платформою для розвитку міжнародної співпраці у сфері безпеки дорожнього руху. ЄС впроваджує кілька стратегічних програм, що спрямовані на підвищення безпеки на дорогах. Однією з найважливіших є *Європейська політика безпеки дорожнього руху на 2020–2030 роки*, яка має на меті зниження кількості смертей на дорогах Європи на 50% [4]. Програми ЄС зосереджуються на вдосконаленні дорожньої інфраструктури, розробці новітніх технологій для запобігання аваріям, а також обміні передовим досвідом між країнами-членами. Для України, яка активно співпрацює з ЄС, такі ініціативи є важливими, адже вони сприяють інтеграції міжнародних стандартів у національну систему безпеки дорожнього руху.

Однією з найбільш амбітних ініціатив у сфері безпеки дорожнього руху є шведська концепція *«Vision Zero»*, метою якої є досягнення нульового рівня смертності на дорогах. Ця глобальна ініціатива передбачає систематичне вдосконалення дорожньої інфраструктури, законодавства та культури водіння для мінімізації ризику ДТП. Ідея «Vision Zero» полягає у тому, що жодна людина не повинна гинути або отримувати серйозні травми внаслідок аварій на дорогах, що вимагає системного підходу до безпеки дорожнього руху, який включає всі аспекти – від технічних стандартів до відповідальної поведінки учасників дорожнього руху.

Інші глобальні ініціативи, такі як *Форум міжнародного транспорту*, також сприяють зміцненню міжнародної співпраці у сфері безпеки на дорогах. Вони допомагають країнам обмінюватися найкращими практиками, надаючи рекомендації щодо покращення транспортних систем та зменшення аварійності.

Таким чином, міжнародна співпраця через такі організації, як ООН, ВООЗ, ЄС та глобальні ініціативи, забезпечує ефективний обмін досвідом та впровадження передових рішень у сфері

безпеки дорожнього руху, що позитивно впливає на зниження кількості ДТП та покращення безпеки на дорогах у всьому світі, включаючи Україну.

Міжнародні угоди та конвенції відіграють вирішальну роль у формуванні єдиних правил і стандартів безпеки дорожнього руху, забезпечуючи їхнє уніфіковане застосування серед різних держав. Однією з найважливіших угод у цій сфері є ***Конвенція про дорожній рух 1968 року*** (Віденська конвенція), яка встановлює основні принципи та правила дорожнього руху для країн-учасниць. Її ключовою метою є сприяння міжнародній стандартизації дорожніх правил, що полегшує переміщення транспортних засобів між країнами і сприяє зменшенню кількості ДТП.

Конвенція 1968 року закріпила основні положення щодо поведінки учасників дорожнього руху, таких як право на пріоритет, швидкісні обмеження та вимоги до знаків дорожнього руху. Україна, будучи учасницею цієї конвенції, впровадила її положення у національне законодавство через ***Закон України «Про дорожній рух»***, який відображає міжнародні стандарти безпеки. Важливість цієї конвенції полягає у встановленні загальноприйнятих стандартів, що дозволяють знизити ризик аварійності та уніфікувати правила для всіх учасників дорожнього руху.

Окрім Віденської конвенції, важливу роль відіграють інші міжнародні документи, такі як ***Конвенція ООН про безпеку дорожнього руху (1985 рік)***, яка встановлює мінімальні вимоги до технічного стану транспортних засобів, що також є важливою складовою безпеки на дорогах. Ці документи регулюють не лише поведінку водіїв і пішоходів, але й технічні аспекти, такі як обов'язковий технічний огляд, стандарти дорожніх знаків та сигнальних пристроїв.

У додаток до цього, важливими є ***Європейські угоди та стандарти***, зокрема ***Директива ЄС щодо безпеки транспортної інфраструктури***, яка спрямована на підвищення безпеки дорожніх умов шляхом регулярного моніторингу та оцінки дорожньої інфраструктури. Це дозволяє знизити рівень аварійності через впровадження передових технологій та практик з інших країн.

Таким чином, міжнародні угоди та конвенції, такі як Віденська конвенція 1968 року, є основою для регулювання безпеки дорожнього руху на глобальному рівні [5]. Їх імплементація в національні законодавства країн, включаючи Україну, сприяє уніфікації правил дорожнього руху, що підвищує загальний рівень безпеки на дорогах.

Міжнародні організації, такі як ООН, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та Європейський Союз, відіграють ключову роль у формуванні рекомендацій і стандартів, спрямованих на підвищення безпеки дорожнього руху на глобальному рівні. Основними цілями таких рекомендацій є зменшення кількості ДТП та зниження рівня смертності на дорогах через впровадження уніфікованих міжнародних практик.

Всесвітня організація охорони здоров'я у своїй діяльності зосереджена на зниженні рівня смертності та травматизму внаслідок дорожньо-транспортних пригод. У рамках ***Глобального плану дій з безпеки дорожнього руху на 2011–2020 роки***, ВООЗ надала державам рекомендації щодо покращення інфраструктури, законодавства та безпеки транспортних засобів. Одним з основних елементів цих рекомендацій є впровадження більш суворих стандартів щодо безпеки пасажирів та водіїв, таких як використання ременів безпеки, дитячих крісел, а також запровадження обмежень швидкості на дорогах.

Європейський Союз також розробив низку директив, що визначають стандарти безпеки дорожньої інфраструктури та транспортних засобів. Наприклад, ***Директива ЄС щодо управління безпекою дорожньої інфраструктури*** (EU Directive 2008/96/EC) вимагає від держав-членів проводити регулярний аудит безпеки доріг, оцінку ризиків на магістралях та запровадження заходів щодо їх зниження. ЄС також підтримує ініціативи, спрямовані на впровадження інтелектуальних транспортних систем, що підвищують ефективність управління дорожнім рухом і сприяють зниженню аварійності.

Однією з найважливіших глобальних ініціатив є шведська концепція ***«Vision Zero»***, яка стала основою багатьох рекомендацій щодо безпеки дорожнього руху. Принцип цієї ініціативи полягає у досягненні нульового рівня смертності на дорогах шляхом систематичного вдосконалення дорожньої інфраструктури, підвищення відповідальності водіїв і впровадження безпечних технологій. Уряди багатьох країн, включаючи Україну, орієнтуються на цей підхід при розробці національних стратегій у сфері безпеки дорожнього руху, як зазначено в ***Указі Президента України «Про Стратегію підвищення рівня безпеки дорожнього руху на період до 2024 року»***.

Таким чином, міжнародні організації встановлюють стандарти і надають рекомендації, які спрямовані на зниження рівня аварійності та покращення загальної безпеки на дорогах. Імпле-

ментація цих стандартів у національне законодавство дозволяє Україні використовувати найкращі світові практики для забезпечення безпеки дорожнього руху.

Міжнародна співпраця в сфері безпеки дорожнього руху є критично важливою для підвищення ефективності заходів, спрямованих на зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод та покращення умов на дорогах. Обмін досвідом між країнами дозволяє впроваджувати найкращі практики та інноваційні рішення, що вже зарекомендували себе в інших регіонах [6].

Прикладом успішних міжнародних проектів є програма «Стійкі міста», що реалізується в рамках Європейського Союзу. Ця ініціатива об'єднує десятки міст з різних країн, які працюють над розробкою стратегії покращення безпеки дорожнього руху через впровадження розумних транспортних систем, безпечних пішохідних переходів та велосипедних доріжок. Завдяки спільним зусиллям учасників проекту було знижено рівень травматизму на дорогах на 25% у містах-учасниках у порівнянні з попередніми роками.

Ще одним вагомим прикладом є програма «Глобальна ініціатива з безпеки дорожнього руху», що фінансується Світовим банком. В рамках цієї програми країни отримують технічну та фінансову допомогу для модернізації дорожньої інфраструктури та впровадження ефективних заходів контролю за дотриманням правил дорожнього руху. За даними звітів, участь у цій ініціативі дозволила зменшити кількість аварій у національному масштабі на 15◘20%.

Наукові публікації підкреслюють, що обмін досвідом також включає проведення навчальних семінарів і конференцій, на яких експерти з різних країн діляться досягненнями та проблемами, що виникають у сфері безпеки дорожнього руху. Наприклад, звіт ООН «Безпека дорожнього руху в міжнародній політиці» наголошує на важливості навчальних програм для правоохоронних органів та інженерів дорожнього будівництва, які, отримуючи нові знання, можуть більш ефективно впроваджувати зміни на місцевому рівні.

Отже, міжнародне співробітництво та обмін досвідом є критичними для досягнення цілей у сфері безпеки дорожнього руху, оскільки дозволяють використовувати найкращі практики та адаптувати їх до локальних умов. Цей підхід не лише покращує безпеку на дорогах, а й сприяє розвитку культури безпеки серед усіх учасників дорожнього руху.

Міжнародна співпраця у сфері безпеки дорожнього руху набуває особливого значення завдяки успішному впровадженню практик з інших країн, що дозволяє знижувати рівень дорожньо-транспортних пригод та покращувати загальні умови на дорогах. Дослідження показують, що обмін досвідом може суттєво вплинути на ефективність національної політики у цій сфері [7].

Одним із вдалих прикладів є Швеція, яка впровадила концепцію Vision Zero –стратегію, що передбачає нульову толерантність до смертей і серйозних травм на дорогах. Ця ініціатива спирається на ретельний аналіз аварійності та дозволяє адаптувати політику безпеки відповідно до міжнародних стандартів, включаючи дорожню інфраструктуру, поведінку водіїв та навчання.

Інший приклад – Нова Зеландія, яка реалізувала програму Road to Zero, націлену на зменшення кількості загиблих на дорогах до 2050 року. Це досягається шляхом інтеграції даних, зібраних у рамках міжнародних проектів, таких як програма «Глобальна ініціатива з безпеки дорожнього руху», що дозволяє урядам вивчати і впроваджувати найкращі практики з інших країн.

Завдяки таким міжнародним ініціативам, як програми ВООЗ і Світового банку, країни мають можливість впроваджувати ефективні стратегії безпеки, що знижують травматизм і покращують стан дорожньої інфраструктури, забезпечуючи безпечніші умови для всіх учасників дорожнього руху.

У сфері безпеки дорожнього руху нормативно-правова база України складається з комплексу законодавчих актів, що регулюють порядок забезпечення безпеки для всіх учасників дорожнього руху. Ключовим документом є Закон України «Про дорожній рух», який визначає правові, економічні та організаційні засади безпеки на дорогах. Він регламентує експлуатацію транспортних засобів, а також права і обов'язки учасників дорожнього руху.

Крім того, Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за порушення правил дорожнього руху, включаючи санкції у вигляді штрафів і заборон на керування. Національна стратегія безпеки дорожнього руху окреслює цілі та заходи для зменшення аварійності, включаючи виконання міжнародних зобов'язань України, що підтверджує її інтеграцію в міжнародні правові норми.

Не менш важливими є Державні будівельні норми, що регулюють проектування та будівництво дорожньої інфраструктури, а також міжнародні угоди, зокрема Конвенція про дорожній рух

1968 року, які забезпечують відповідність українського законодавства світовим стандартам. Таким чином, законодавство України у сфері безпеки дорожнього руху спрямоване на забезпечення високих стандартів безпеки, що є основою для подальшої інтеграції з міжнародними нормами і практиками. Важливою складовою цього процесу є активна співпраця з міжнародними організаціями та обмін досвідом з іншими країнами для вдосконалення національної системи безпеки дорожнього руху.

Процес адаптації міжнародних стандартів до українського законодавства у сфері безпеки дорожнього руху є важливим кроком для покращення безпеки на дорогах. Україна активно інтегрує міжнародні норми, які регулюють безпеку дорожнього руху, в свої національні законодавчі акти, що дозволяє підвищити ефективність управління безпекою на транспорті.

Україна є учасником міжнародних угод, таких як Конвенція про дорожній рух 1968 року та Європейська хартія безпеки дорожнього руху. Ці документи встановлюють основні принципи, які країни повинні враховувати при формуванні своїх законодавчих актів. Важливим кроком стало прийняття змін до законодавства, що стосуються стандартів дорожньої інфраструктури, перевірки технічного стану транспортних засобів та навчання водіїв.

Відповідно до рекомендацій міжнародних організацій, таких як ВООЗ та ЮНЕСКО, в Україні було розроблено нові нормативно-правові акти, які відповідають міжнародним вимогам. Наприклад, запровадження програм з навчання водіїв та підвищення кваліфікації працівників дорожньої інфраструктури.

Важливим аспектом інтеграції міжнародних норм є постійний моніторинг та оцінка їх впливу на безпеку дорожнього руху в Україні. Включення механізмів оцінки дозволяє коригувати національні програми в залежності від результатів, що досягаються, а також від світових тенденцій у сфері безпеки дорожнього руху.

Таким чином, інтеграція міжнародних норм у національне законодавство є необхідною умовою для підвищення безпеки дорожнього руху в Україні, забезпечення відповідності міжнародним стандартам та зниження рівня дорожньо-транспортних пригод.

Вдосконалення адміністративного регулювання безпеки дорожнього руху в Україні потребує запозичення успішних практик з міжнародного досвіду [7]. Пропонуються такі ключові рекомендації.

Україні слід продовжувати впровадження міжнародних норм та стандартів, зокрема тих, що регулюють безпеку дорожнього руху. Це включає адаптацію законодавства відповідно до Конвенції про дорожній рух та інших міжнародних угод, що дозволить підвищити рівень безпеки на дорогах.

Необхідно розробити нові програми навчання водіїв, які враховують міжнародний досвід та інноваційні методи. Зокрема, це може включати навчання у сфері безпечного водіння, реакції на надзвичайні ситуації та правила поведінки на дорозі.

Використання технологій, таких як системи автоматизованого контролю за дотриманням правил дорожнього руху, може суттєво підвищити ефективність регулювання. Системи моніторингу та аналізу даних дозволять виявляти проблемні ділянки та оперативно реагувати на них.

Інвестиції в дорожню інфраструктуру та її модернізація є критично важливими. Необхідно впроваджувати стандарти, що забезпечують безпечний рух, включаючи належне освітлення, дорожню розмітку та знаки.

Розширення співпраці з міжнародними організаціями, такими як ВООЗ, ЮНЕСКО та Європейський Союз, дозволить отримувати підтримку в розробці та реалізації національних програм безпеки дорожнього руху.

Забезпечення високих стандартів безпеки дорожнього руху в Україні можливе лише через системний підхід, що включає інтеграцію міжнародних норм, сучасних технологій і ефективне управління дорожньою інфраструктурою.

Висновки. Дослідження ролі міжнародної співпраці у покращенні безпеки дорожнього руху в Україні підтвердило важливість інтеграції міжнародних норм та стандартів, зокрема Конвенції про дорожній рух, у національне законодавство. Це сприяє узгодженню українських правил з міжнародними практиками, що позитивно впливає на безпеку дорожнього руху. Важливим аспектом є обмін досвідом з іншими країнами, які успішно впровадили програми безпеки, що дозволяє адаптувати навчальні програми для водіїв, використовувати новітні технології та ефективніше контролювати дотримання правил дорожнього руху. Інвестиції в інфраструктуру, такі як освітлення та розмітка доріг, є необхідними для підвищення загального рівня безпеки.

Співпраця з міжнародними організаціями, такими як ВООЗ та ЄС, забезпечує доступ до експертизи, ресурсів та фінансування для реалізації національних програм з безпеки дорожнього руху. Для досягнення вагомих результатів потрібно продовжувати вдосконалювати законодавчу базу, покращувати навчання водіїв, інвестувати в інфраструктурні проекти та забезпечувати активну співпрацю з міжнародними партнерами. Важливо також розвивати платформи для обміну досвідом з країнами, які мають успішні практики у сфері безпеки дорожнього руху.

Залучення міжнародних фондів для фінансування інфраструктурних проектів, таких як освітлення та дорожні знаки, допоможе значно покращити безпеку на дорогах України. Реалізація цих рекомендацій сприятиме зниженню кількості ДТП та підвищенню загальної безпеки на дорогах. Міжнародна співпраця залишається ключовим фактором у впровадженні найкращих практик і підвищенні ефективності національних зусиль у сфері безпеки дорожнього руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ківалов С.В. Адміністративне право України: Європейський вектор розвитку: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 215 с.
2. Петренко О.В. Інтеграція європейських норм у національне законодавство України у сфері дорожньої безпеки. *Актуальні проблеми держави і права.* 2020. Вип. 7. С. 102–115.
3. Мороз І.І. Адміністративно-правові засади міжнародної співпраці в сфері транспортної безпеки. *Право і суспільство*. 2022. Вип. 5. С. 33–45.
4. Політика ЄС з безпеки дорожнього руху. ВР України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=50985&pf35401=311402.
5. Колодяжний М.Г. Система міжнародно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху. *Вісник Академії правознавства*. 2021. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/ article/view/243742.
6. Організація дорожнього руху в місті Луцьку. 2022. URL: https://lntu.edu.ua/uk/media/ orhanizatsiya-dorozhnoho-rukhu-v-misti-lutsku-efektyvnyy-shlyakh-do-mizhnarodnoho.
7. Рудик М.М. Міжнародний досвід у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автотранспорту. *Науково-практичний журнал*. 2022. URL: https://nzlubp.org.ua/ index.php/journal/article/download/715/652.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.55

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТА ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Лавренко А.І.,
аспірантка кафедри адміністративно-правових дисциплін
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-2973-1691
e-mail: anlavrenko@gmail.com

Лавренко А.І. Підходи до розуміння та зміст адміністративно-правового регулювання дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування в сфері земельних відносин.

Стаття присвячена детальному дослідженню дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин з урахуванням нових підходів, закріплених у Законі України «Про адміністративну процедуру» (далі – ЗАП) [1]. У ході дослідження розглянуто теоретичні аспекти дискреційних повноважень у вузькому та широкому розумінні.

Аналізуючи визначення, що встановлено у ЗАП, автор надає свої розуміння дискреційних повноважень «у вузькому сенсі», як можливості адміністративного органу обирати один із кількох варіантів рішень, які є правомірними і відповідають меті, з якою такі повноваження надано. Це створює простір для прийняття індивідуальних адміністративних актів в рамках адміністративних процедур. Такі повноваження обмежуються прийняттям актів індивідуальної дії, спрямованих на вирішення конкретних земельних питань.

Дискреційні повноваження у широкому розумінні, натомість, слід розуміти як правомочності, надані органам місцевого самоврядування на підставі закону або іншого нормативно-правового акта, що дозволяють зазначеним органам здійснювати самостійне правове регулювання у сфері земельних відносин. Такі повноваження передбачають можливість ухвалення рішень на власний розсуд, зокрема через видання актів нормативного характеру. Це регулювання має відповідати не лише вимогам загального законодавства, але й бути спрямованим на досягнення цілей, закріплених у спеціальних правових актах, а також у локальних нормативно-правових актах, ухвалених самими органами місцевого самоврядування.

Автор також акцентує на необхідності подальшого розвитку доктринальних підходів до дискреційних повноважень, що має сприяти не лише підвищенню ефективності правозастосування, але й створенню правових механізмів, які б забезпечили належний рівень контролю за їх реалізацією. У статті підкреслюється значення розвитку правових гарантій захисту інтересів громадян в умовах реалізації дискреційних повноважень місцевими органами влади у сфері земельних відносин. Автор вважає, що це сприятиме підвищенню прозорості та підзвітності органів місцевого самоврядування, а також забезпеченню справедливості та законності у прийнятті рішень.

Ключові слова: дискреція, розсуд, повноваження, органи місцевого самоврядування, земельні відносини, адміністративна процедура.

Lavrenko A.I. Approaches to understanding and ways of administrative and legal regulation of discretionary powers of local self-government bodies in the field of land relations.

The article is dedicated to a detailed study of the discretionary powers of local self-government bodies in the field of land relations, taking into account the new approaches enshrined in the Law of Ukraine “On Administrative Procedure. The study examines the theoretical aspects of discretionary powers in both narrow and broad senses.

Analyzing the definitions established in the Law of Ukraine «On Administrative Procedure», the author provides their understanding of discretionary powers “in the narrow sense” as the ability of an administrative body to choose one of several options for decisions that are lawful and meet the purpose for which such powers are granted. This creates space for making individual administrative acts within the framework of administrative procedures. Such powers are limited to the adoption of individual acts aimed at resolving specific land issues.

Discretionary powers in the broad sense, on the other hand, should be understood as the authority granted to local self-government bodies based on a law or other regulatory legal act, allowing these bodies to independently regulate legal relations in the field of land relations. These powers include the ability to make decisions at their own discretion, particularly through the issuance of normative acts. This regulation must comply not only with the requirements of general legislation but also be aimed at achieving the goals set out in special legal acts, as well as in local regulatory legal acts adopted by the local self-government bodies themselves.

The author also emphasizes the need for further development of doctrinal approaches to discretionary powers, which should contribute not only to improving the efficiency of law enforcement but also to creating legal mechanisms that ensure an adequate level of control over their implementation. The article highlights the importance of developing legal guarantees for the protection of citizens’ interests in the context of the exercise of discretionary powers by local authorities in the field of land relations. The author believes that this will contribute to increasing the transparency and accountability of local self-government bodies, as well as ensuring fairness and legality in decision-making.

Key words: discretion, discretion, powers, local governments, land relations, administrative procedure.

Постановка проблематики. Адміністративна дискреція (адміністративний розсуд) є ключовим компонентом діяльності суб’єктів владних повноважень різних рівнів та сфер. З огляду на актуальність питання розширення повноважень органів публічної влади на місцях та зміцнення засад місцевого самоврядування, особливої уваги потребує дослідження, об’єктивний аналіз ефективності та критерії реалізації адміністративної дискреції як основоположної гарантії права територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення.

Основною проблемою є забезпечення ефективного та законного використання дискреційних повноважень, що дозволяють органам місцевого самоврядування приймати рішення на власний розсуд. Це включає як прийняття індивідуальних адміністративних актів, так і видання нормативних актів, що регулюють земельні відносини. Також, наразі, існує потреба у створенні правових механізмів, які б забезпечили належний рівень контролю за реалізацією дискреційних повноважень. Це включає розробку критеріїв ефективності та прозорості, а також гарантій захисту інтересів громадян. Вирішення цих проблем сприятиме підвищенню прозорості та підзвітності органів місцевого самоврядування, а також забезпеченню справедливості та законності у прийнятті рішень у сфері земельних відносин.

Окреслене автором питання набуває особливої актуальності в контексті практичного застосування ЗАП та важливо зазначити, що дослідження адміністративної дискреції є важливим для забезпечення прозорості, підзвітності та законності у діяльності органів місцевого самоврядування, а також для захисту інтересів громадян у процесі прийняття рішень у сфері місцевого самоврядування.

Мета статті – збір та аналіз наукових поглядів та уявлень про підходи до розуміння та змісту поняття дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування в сфері земельних відносин, що застосовується у законодавстві зарубіжних країн. Завдання дослідження полягає у тому, щоб проаналізувати підходи до надання дефініції адміністративної дискреції органів муніципальної влади в сфері земельних відносин та підсумку із формуванням пропозицій щодо основних підходів їх правового регулювання.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження дискреційних повноважень органів публічної влади проводили такі науковці, як В. Авер’янов, О. Андрійко, В. Бевзенко, І. Бойко, В. Венгер, В. Галунько, Л. Савранчук, В. Тимощук, О. Тодощак, А. Школик та інші. В основному, їхні роботи зосереджувались на дослідженні понять «адміністративний розсуд» та «дискреційні повноваження».

Зокрема, В. Авер’янов вказує, що адміністративний розсуд (в контексті реалізації повноважень органів виконавчої влади) має місце тоді, коли правовий припис, не встановлюючи конкретного

варіанту дій, наділяє орган певним ступенем свободи у вирішенні конкретної справи і прийнятті відповідного рішення, тобто він означає можливість вибору в межах, встановлених правовими нормами [2, с. 256].

За думкою науковця, види адміністративного розсуду залежать від ступеня визначеності адміністративно-правової норми, а дискреційні повноваження В. Авер'янов визначає як повноваження щодо реалізації адміністративного розсуду, коли вони не передбачають обов'язків органу узгоджувати (в будь-якій формі) свої рішення з будь-яким іншим суб'єктом [2, с. 256].

О. Андрійко, В. Бевзенко та В. Тимощук зводять розуміння дискреційних повноважень лише до змісту, закладеного до Закону України «Про адміністративну процедуру», а саме до констатації принципів Резолюції (77) 31 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про захист особи відносно актів адміністративних органів від 28 вересня 1977 р., Рекомендації № R (80) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами від 11 березня 1980 р. та Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 20 червня (2007) 7 про добре адміністрування [3, с. 24]. Тобто, фактично, науковці говорять про те, що дискреційне повноваження – це повноваження, надане адміністративному органу законом, обирати один із можливих варіантів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано. Аналогічної думки й притримується І. Бойко, зводячи розуміння до питання реалізації адміністративної процедури.

В. Галунько, окрім іншого описує термін «дискреційне повноваження» як повноваження, яке адміністративний орган, ухвалюючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду – тобто коли такий орган може обирати з кількох юридично припустимих рішень, те, яке він уважає найбільш відповідним до таких обставин [4, с. 240].

І цілому, можна зробити висновок про існування у правовій доктрині двох підходів для визначення дискреційних повноважень: перший, що визначає дискреційні повноваження у широкому розумінні (В. Авер'янов, В. Галунько, тощо), та такий, що зводиться до реалізації повноважень із застосуванням адміністративного розсуду лише в рамках надання адміністративних процедур відповідно до положень Закону України «Про адміністративну процедуру» (О. Андрійко, В. Бевзенко, І. Бойко, В. Тимощук).

Окрім того, що адміністративно-правове регулювання дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування в сфері земельних відносин не розкривались жодним із вказаних вчених, наростає актуальність створення універсальної моделі, системи, конструкції, що достатній чином регламентувала би питання реалізації адміністративного розсуду та презюмувала законність його застосування з боку публічної адміністрації на місцях, даючи таким чином додаткові гарантії з боку закону задля сталого існування суспільних відносин у цій сфері.

Таким чином, пропонується розглянути авторське визначення підходів до розуміння та змісту адміністративно-правового регулювання дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування як в цілому, так і у сфері земельних відносин.

Виклад основного матеріалу. До прийняття ЗАП [1] поняття дискреційних повноважень не було закріплено у жодному нормативно-правовому акті України.

Визначення, запропоноване у ЗАП ототожнює адміністративну дискрецію із виданням актів індивідуальної дії в рамках адміністративних процедур. Так, відповідно до статті 2 ЗАП адміністративна процедура – це визначений законом порядок розгляду та вирішення справи, що стосується публічно-правових відносин щодо забезпечення реалізації права, свободи чи законного інтересу особи та/або виконання нею визначених законом обов'язків, захисту її права, свободи чи законного інтересу, розгляд якої здійснюється адміністративним органом. А дискреційне повноваження - повноваження, надане адміністративному органу законом, обирати один із можливих варіантів рішення відповідно до закону та мети, з якою таке повноваження надано [1]. Із цих визначень ми можемо підтвердити для себе те, що йдеться саме про той сегмент повноважень (зокрема, й органів місцевого самоврядування) покликаних на вирішення персоналізованих питань шляхом видання актів індивідуальної дії. Законодавець тісно пов'язує вирішення таких завдань із питанням законності, про що йдеться у статті 6 ЗАП [1]. Останнє поняття у частині першій цієї статті в цілому зводиться до буквального повтору ідеї частини другої статті 19 Конституції України. Далі закріплено правила реалізації дискреційного повноваження в рамках адміністративної процедури адміністративним органом.

З урахуванням власних переконань та наявності практичного досвіду в правозастосування в сфері публічного управління, цей вид дискреційних повноважень можна було би назвати дис-

креційними повноваженнями у вузькому розумінні, т.б. повноваженнями, наданими адміністративному органу законом або іншим нормативно-правовим актом щодо видання індивідуальних адміністративних актів, що здійснюються шляхом обрання одного із можливих варіантів рішення відповідно до вимог закону та мети, з якою таке повноваження надано.

Дискреційні ж повноваження органу місцевого самоврядування в сфері земельних відносин у вузькому розумінні, на думку автора - це повноваження, надані органу місцевого самоврядування законом або іншим нормативно-правовим актом щодо видання адміністративних актів в сфері земельних правовідносин, що здійснюються шляхом обрання одного із можливих варіантів рішення відповідно до вимог закону та мети, з якою таке повноваження надано.

На думку автора такий підхід є не зовсім виправданим та не охоплює всі галузі суспільних відносин, регулювання яких шляхом видання актів індивідуальної дії здійснюють ті самі органи місцевого самоврядування.

Оскільки за нашою концепцією, сутність суспільних відносин, регулювання яких належить до повноважень органу місцевого самоврядування в сфері земельних відносин зводиться до видання індивідуальних адміністративних актів відповідно до ЗАП. У більшості випадків це стосується вирішення питань безпосередньої реалізації прав Українського народу як власника землі в межах земель комунальної власності – правах, закріплених у статтях 13, 14 Конституції України (далі – КУ) [5], йдеться про реалізацію органами місцевого самоврядування правомочностей власника від імені Українського народу, а саме прийняття рішення про передачу земельних ділянок у власність або у користування із земель комунальної власності відповідних територіальних громад для всіх потреб за статтею 122 Земельного кодексу України [6].

Такої ж думки стосовно належності вказаних повноважень до фактичного здійснення органами місцевого самоврядування адміністративних процедур притримуються й експерти Проєкту USAID «ГОВЕРЛА», говорячи, що коли органи місцевого самоврядування/їхні посадові особи вирішують конкретні справи щодо конкретних громадян або суб'єктів господарювання у різних сферах відносин, вони виступають у ролі адміністративних органів, що приймають рішення, зокрема, стосовно виділення земельних ділянок, надання їх у користування тощо [7].

Крім того, у разі реалізації органом місцевого самоврядування повноважень, нормотворчої функції, що стосуються встановлення правил, положень для усіх фізичних та/чи юридичних осіб на території територіальної громади, ні сільська/селищна/міська рада, ні її виконавчий комітет (або інший виконавчий орган ради) не виступає в статусі адміністративного органу (зокрема, при затвердженні регламенту ради або виконавчого комітету, програм соціально-економічного розвитку, місцевого бюджету, правил благоустрою тощо) [7].

Виходячи із запропонованого автором визначення, пропонується виділити такі кваліфікаційні ознаки дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування у вузькому значенні:

1. Повноваження надані органом місцевого самоврядування законом або іншим нормативно-правовим актом;
2. Метою реалізації повноважень є регулювання конкретних земельних правовідносин між персоналізованими суб'єктами, регулювання яких віднесено до компетенції органу місцевого самоврядування;
3. Кінцевим результатом реалізації повноважень є видання адміністративного акту – рішення або вчинення юридично значущої дії індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб) [1];
4. Обрання способу реалізації повноважень органу місцевого самоврядування залежить від вимог закону та мети, з якою таке повноваження надано.

Наприклад, якщо йдеться про прийняття рішення про надання громадянину у власність земельної ділянки в порядку безоплатної приватизації, закон вказує на передумови звернення особи, передбачає форму та строк прийняття рішення, варіанти правомочностей, що можуть бути застосовані та підстави для обрання одного із запропонованих варіантів дій й можливі наслідки, тощо. Будемо вважати, що прогалина із впровадження цього сегменту повноважень законодавчо усунута через існування ЗАП. Питання, що будуть потребувати додаткового вирішення стануть відомі після фактичної реалізації положень цього законодавчого акта.

Однак, повернемось до тієї сфери, що потребує додаткової доктринальної уваги, та, відповідно й пильної уваги законодавця. Йдеться про дискреційні повноваження органу місцевого самоврядування в сфері земельних відносин в широкому розумінні (авт.).

Для вирішення цього питання пропонується звернутись до самої суті місцевого самоврядування, зокрема, до того визначення, що пропонує нам Основний Закон.

По-перше, зі змісту статей 5 та 7 КУ випливає часткове ототожнення поняття народовладдя із поняттям місцевого самоврядування як здатністю народу здійснювати владу як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Прямо визначається обов'язок держави гарантувати місцеве самоврядування [5]. За статтею 140 КУ місцеве самоврядування описується як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах КУ і законів України [5].

Ратифікована Законом України Європейська хартія місцевого самоврядування (далі – Хартія) (яка є частиною національного законодавства України – авт.) визначає, що: органи місцевого самоврядування є однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму; право громадян на участь в управлінні публічними справами найбільш безпосередньо може здійснюватися саме на місцевому рівні; існування органів місцевого самоврядування, наділених реальними повноваженнями, може забезпечити ефективне і близьке до громадянина управління (текст Преамбули) [8].

Відповідно до статті 4 Хартії компетенція органів місцевого самоврядування включає в себе повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції й вирішення якого не доручене жодному іншому органу в межах закону [8]. На думку автора, це твердження є ключовим для формування сучасної доктрини як компетенції органів місцевого самоврядування в цілому, так і для визначення, меж та принципів застосування дискреційних повноважень в широкому сенсі.

Тобто, за ідеальних умов, адміністративна дискреція має дорівнювати праву повно і вільно вирішувати будь-яке питання, не вилучене зі сфери компетенції органу місцевого самоврядування й вирішення якого не доручене жодному іншому органу в межах закону.

Зрозумілим є, що будь-яка публічна влада не може бути абсолютною, а тому і розсуд повинен мати розумні межі й механізми стримувань і противаг, однак вивчаючи далі положення статті 4 Хартії не можна позбавити уваги такі аспекти:

1. Повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом [8];

2. Якщо повноваження делегуються органам місцевого самоврядування центральним чи регіональним органом, органи місцевого самоврядування у міру можливості мають право пристосовувати свою діяльність до місцевих умов [8];

3. У процесі планування і прийняття рішень щодо всіх питань, які безпосередньо стосуються органів місцевого самоврядування, з останніми мають проводитися консультації, у міру можливості своєчасно і належним чином [8].

Пропонуємо детально сконцентруватись на першому елементі із числа трьох зазначених.

Окремі вчені акцентують увагу на важливості «виключності» права населення на надання повноважень органам місцевого самоврядування [9, с. 13]. І з цим варто погодитись, оскільки при вирішенні питань місцевого значення фактично йдеться про ототожнення волевиявлення жителів територіальної громади із прийняттям рішення органами місцевого самоврядування.

Мається на увазі те, що органи місцевого самоврядування, наділені повноваженнями щодо вирішення суспільно-важливих питань, як правило, по-перше, обираються безпосередньо населенням та із числа населення відповідної територіальної громади; по-друге, законодавство передбачає механізм впливу жителів на своїх обранців (наприклад, механізм відкликання депутата місцевої ради); по-третє, такі виборні посадові особи органів місцевого самоврядування мають можливість участі у всіх сферах суспільного життя і тим самим наочно бачать проблеми громади, тісно контактують із жителями, є носіями громадської та суспільної думки.

Для повного дослідження питання вказаної групи правомочностей пропонується звернутись до статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [10]. Говорячи про особливості актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування Закон застосовує таке поняття як акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування нормативно-правового характеру (частина 5 вказаної статті).

Офіційне тлумачення з цього приводу надав Конституційний суд України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 КУ, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті

59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування) (рішення від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009). До нормативних належать акти, які встановлюють, змінюють чи припиняють норми права, мають локальний характер, розраховані на широке коло осіб та застосовуються неодноразово, а ненормативні акти передбачають конкретні приписи, звернені до окремого суб'єкта чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію [11].

На думку автора, така ж диференціація допустима щодо прийняття рішень із вирішення земельних питань. Для визначення дискреційних повноважень цієї групи пропонуємо звернути увагу на такі законодавчі передумови.

По-перше, йдеться про положення статей 142–144 КУ [5], що регламентують питання матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування, управління комунальної власністю, соціально-економічного та культурного розвитку, бюджету, тощо, й, відповідно, передбачають право органів місцевого самоврядування в межах таких повноважень, приймати рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території. Ці рішення з мотивів їх невідповідності КУ чи законам України можуть зупинятися з одночасним зверненням до суду.

Аналізуючи повний спектр повноважень, якими законодавчо наділені органи місцевого самоврядування можна дійти висновку, що більшість із них для реалізації, як правило, вимагають або ж прийняття локального акту нормативного характеру або ж здійснюються вільно – повністю на власний розсуд органу місцевого самоврядування, звісно ж у межах чинного законодавства.

Автором пропонується називати дискреційні повноваження публічної адміністрації в широкому розумінні – повноваження, надані органу публічної влади законом або іншим нормативно-правовим актом, реалізацію яких вказаний орган має право здійснювати вільно, на власний розсуд, у тому числі шляхом видання актів нормативного характеру відповідно до вимог закону та мети, з якою таке повноваження надано.

Дискреційні ж повноваження органу місцевого самоврядування в сфері земельних відносин у широкому розумінні, на думку автора - це повноваження, надані органу місцевого самоврядування законом або іншим нормативно-правовим актом, направлені на право вказаного органу вільно, на власний розсуд, у тому числі шляхом видання актів нормативного характеру здійснити правове регулювання земельних відносин відповідно до вимог закону та мети, визначеної спеціальним законодавством та цілей, визначених локальними нормативно-правовими актами місцевого самоврядування.

Висновки. Підсумовуючи вказані відомості, можна зробити висновок про те, що дослідження досягнуло своєї мети в частині представлення аналізу наукових поглядів та стану нормативного регулювання дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування в сфері земельних відносин, а також надання пропозицій поліпшення механізму законодавчого їх закріплення та доктринального розуміння, а саме викладено доцільність диференціації таких двох груп дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування в сфері земельних відносин:

Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері земельних відносин у вузькому розумінні - це повноваження, надані органу місцевого самоврядування законом або іншим нормативно-правовим актом щодо видання адміністративних актів в сфері земельних правовідносин, що здійснюються шляхом обрання одного із можливих варіантів рішення відповідно до вимог закону та мети, з якою таке повноваження надано.

Дискреційні повноваження у широкому розумінні - це повноваження, надані органу місцевого самоврядування законом або іншим нормативно-правовим актом, направлені на право вказаного органу вільно, на власний розсуд, у тому числі шляхом видання актів нормативного характеру здійснити правове регулювання земельних відносин відповідно до вимог закону та мети, визначеної спеціальним законодавством та цілей, визначених локальними нормативно-правовими актами місцевого самоврядування.

Виходячи із запропонованого автором визначення, пропонується виділити такі кваліфікаційні ознаки дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування у широкому значенні:

1. Повноваження надані органом місцевого самоврядування законом або іншим нормативно-правовим актом, у тому числі й локальним нормативно-правовим актом;
2. Метою реалізації повноважень є визначення порядку нормативного регулювання земельних правовідносин для невизначеного кола осіб, реалізація регулювання яких віднесено до компетенції органу місцевого самоврядування. Таке регулювання визначається або шляхом видання локального акту нормативного характеру або ж шляхом регулювання правовідносин на власний розсуд у межах, визначених законодавством.

3. Кінцевим результатом реалізації повноважень є або ж фактична реалізація повноважень, що додатково буде супроводжуватись суто розпорядчими актами службового характеру для підтвердження їх фактичного виконання, або ж видання локального акту нормативного характеру, покликаного на нормативне регулювання правил поведінки в сфері земельних відносин відповідно до компетенції органів місцевого самоврядування;

4. Обрання способу реалізації повноважень органу місцевого самоврядування залежить від вимог закону та мети, з якою таке повноваження надано.

Автор переконаний, що законодавчого регулювання потребує, по-перше, нормативне закріплення дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування в його широкому розумінні; по-друге, існує потреба у внесенні змін до профільного спеціального Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо визначення універсальної моделі (алгоритму) дій органів місцевого самоврядування при прийняття рішень дискреційного характеру в широкому розумінні, додержання елементів якої було би додатковою гарантією для органу у разі виникнення спірних питань, до ЗК в частині закріплення відсилочної норми до положень профільного Закону та складання правил складання актів нормативного характеру, обов'язкових для всіх суб'єктів владних повноважень (у тому числі й для органів місцевого самоврядування).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.03.2022 р. № 2073-IX. Голос України, 2022, № 123. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2073-20#Text.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Рсд. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Averianov_Vadym/Administratyvne_pravo_Ukrainy_Tom_1_Zahalna_chastyna.doc.
3. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О.Ф., Бевзенко В.М. та ін.; за заг. ред. Тимощука В.П. Київ, 2023. 545 с. URL: https://adminprocedure.org.ua/ assets/docs/lap_commentary_web.pdf.
4. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/ handle/11300/15923/%D0%A5%D0%B0%D0%BC%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%20%D0%9E.%D0%9F.%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80% D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0% A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0% BD%D0%B8..pdf?sequence=4&isAllowed=y.
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002, № 3-4, ст. 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text.
7. Адміністративна процедура як спосіб забезпечення органами місцевого самоврядування прав та інтересів осіб. *Децентралізація.* URL: https://decentralization.gov.ua/news/16950.
8. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. (редакція від 16 листопада 2009 р.). *Офіційний вісник України.* 2015. № 39.
9. Лавриненко Г.А., Палінчак М.М. Універсальні аспекти децентралізації державної влади. *Регіональні студії*, 2022, № 31. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/31/2.pdf.
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 1997, № 24, ст. 170. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2% D1%80#Text.
11. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування) від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09#Text.

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.56

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Лиманюк А.А.,
аспірант відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Харківського національного університету внутрішніх справ

Лиманюк А.А. Система принципів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану.

У статті підкреслено важливість комплексного дослідження принципів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, що пов'язане, насамперед із воєнним станом на території України. За таких умов економічна стабільність держави не тільки гарантує стабільність в країні, а і забезпечує ефективну роботу національного оборонно-промислового комплексу, що дозволяє виробляти необхідну зброю для охорони державного суверенітету та територіальної цілісності держави.

З метою вироблення системи принципів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану, автором застосовано комплексний підхід щодо визначення принципів функціонування економічної сфери. Хоча остання і є основною сферою, уніфікація засад забезпечення її безпеки потребує виокремлення принципів інших супутніх сфер як от правова та сфера державного управління. Це обумовлено тим, що економіка держави не існує відокремлено від інших процесів, а її функціонування забезпечується юридичними нормами. Все вказане обумовило необхідність визначення конкретного переліку принципів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану в різних галузях (менеджмент, юриспруденція, публічне адміністрування, національна безпека), їх уніфікації та класифікації за відповідними сферами та напрямами.

У підсумку, автором запропоновано власне бачення системи принципів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану, яка складається з наступних елементів (груп принципів): 1) економічні принципи; 2) міжнародні економіко-правові засади; 3) принципи державного управління та діяльності держави; 4) принципи адміністративного права (загальні принципи права як от верховенство права, демократизм, законність і т.п. та спеціальні принципи (баланс повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, відкритість і прозорість діяльності державних інституцій, обмеженість повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування в приватній сфері, підзвітність і підконтрольність, професіоналізм, результативність діяльності державних інституцій, служіння державних інституцій інтересам громадян, спеціалізація тощо); 5) принципи національної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, державна політика, принципи, засади, воєнний стан.

Lymaniuk A.A. System of principles of state policy in the sphere of ensuring economic security of the state during martial law.

The article emphasizes the importance of a comprehensive study of the principles of state policy in the sphere of ensuring the economic security of the state, which is primarily related to the state of war on the territory of Ukraine. Under such conditions, the economic stability of the state not only guarantees stability in the country, but also ensures the effective operation of the national defense-industrial complex, which allows the production of the necessary weapons for the protection of state sovereignty and territorial integrity of the state.

In order to develop a system of principles of state policy in the sphere of ensuring the economic security of the state during martial law, the author applied a comprehensive approach to determining the principles of functioning of the economic sphere. Although the latter is the main field, the unification

of the principles of ensuring its security requires the separation of the principles of other related fields, such as legal and public administration. This is due to the fact that the economy of the state does not exist separately from other processes, and its functioning is ensured by legal norms. All of the above made it necessary to define a specific list of state policy principles in the field of ensuring the economic security of the state during martial law in various fields (management, jurisprudence, public administration, national security), their unification and classification according to the relevant areas and directions.

In conclusion, the author proposed his own vision of the system of state policy principles in the sphere of ensuring the economic security of the state during martial law, which consists of the following elements (groups of principles): 1) economic principles; 2) international economic and legal principles; 3) principles of state administration and state activity; 4) principles of administrative law (general principles of law, such as the rule of law, democracy, legality, etc. and special principles (balance of powers of state authorities and local self-government, openness and transparency of the activities of state institutions, limitation of powers of state authorities and local self-governance in the private sphere, accountability and control, professionalism, effectiveness of state institutions, service of state institutions to the interests of citizens, specialization, etc.); 5) principles of national security.

Key words: economic security, state policy, principles, principles, martial law.

Постановка проблеми. Державна політика в сфері забезпечення економічної політики держави не є чимось інноваційним, принаймні з огляду на те, що це явище «супроводжує» державу в тому чи іншому його прояві. В той же час, економічний сектор вкрай чутливий до впливу зовнішніх чинників, зокрема політичних, соціальних, технологічних революцій тощо. Пряма залежність економіки держави від множинності факторів, наявних людських і матеріальних ресурсів, обумовлює динамічну сутність першої. Настільки наскільки швидко розвивається світова економіка та економіка на рівні кожної окремої країни, настільки вона ж залишається вразливою, особливо коли ситуація загострюється внаслідок природних і техногенних надзвичайних ситуацій, збройних конфліктів, неефективної зовнішньої та внутрішньої політики країни. В такому контексті не аби якого значення набуває діяльність пов'язана з забезпеченням економічної безпеки держави, оскільки вона гарантує останній існування як суверенної країни. Очевидно, що довготривалий процес відновлення економіки держави, як і забезпечення її безпеки потребує конкретної стратегії з чітким розумінням і формулюванням її основоположних елементів: мети, завдань і засад. А враховуючи те, що чинна стратегія економічного розвитку держави була затверджена за рік до повномасштабного вторгнення росії, окремі елементи її основні елементи (засади) беззаперечно потребують актуалізації.

Мета дослідження полягає у виробленні цілісної системи принципів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Принципи державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави завжди були предметом наукового інтересу в різних сферах: економічній (І.В. Амеліна, О.В. Баула, Т.М. Вісина, С.В. Владимиров, А.П. Голікова, О.А. Довгаль, Д.А. Заверуха, О.М. Зелінська, М.І. Копитко, О.Я. Кравчук, О.М. Лютак, Т.О. Полянська, Т.Л. Попова, Л.В. Савош, Л.С. Шевченко), правовій (Ю.П. Битяк, В.В. Галунько, В.М. Гаращук, І.В. Гиренко, О.Ю. Дрозд, О.В. Дьяченко, О.М. Єщук, А.А. Іванищук, С.О. Короєд, В.І. Курило, І.М. Риженко, Р.Д. Саунін, І.М. Ямков), а також сфері державного управління (О.Ю. Амосов, В.Д. Бакуменко, В.Б. Дзюндзюк, Ю.В. Ковбасюк, В.Я. Малиновський, А.М. Михненко, Г.С. Одінцова, Ю.П. Сурмін, В.П. Трощинський). Разом із тим, в жодній галузі науки не було спроби вироблення комплексної системи принципів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, зокрема в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Принципи державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, зокрема під час дії режиму воєнного стану, на відміну від її мети та завдань є більш усталеної категорією, що обумовлюється сутністю перших. За допомогою принципів стає можливим консолідувати певні процеси навколо основоположних цінностей, соціальних правил і звичаїв протягом довготривалого періоду. Правильно сформульовані принципи безпосередньо впливають на ефективність роботи системи, здатні зменшити кількість негативних проявів в середині неї. В нашому дослідженні державна політика у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану теж є своєрідної системою, функціонування якої ґрунтується на низки утворюючих елементів цієї системи, серед яких особлива роль відводиться принципам як

фундаментальним основам. Зважаючи на глобальне значення принципів їх зміст не змінюється в залежності від сфері їх функціонування.

Так, державна політика у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану може розглядатись із різних точок зору: економічної, адже насамперед завданням цієї політики є забезпечення та удосконалення національної економіки; як зовнішньоекономічна (міжнародна) та внутрішня діяльність держави в розумінні ч. 4 ст. 13 Основного закону держави [1]; державного (публічного) управління, оскільки реалізація державної політики неможлива без управлінської діяльності; права, зокрема адміністративного права як «права управління» – законодавчої основи для здійснення державної політики та професійної діяльності державних інституцій; національної безпеки, оскільки вона певною мірою залежить від забезпечення економічної безпеки, а загроза, яка обумовила введення в дії режиму військового стану є найнебезпечнішим руйнівним фактором економіки. Будучи стабільним усталеним і змістовним явищем принципи мають не аби яке значення для побудови, функціонування та розвитку будь-якої системи в якій би площині вона не розглядалась. Тому очевидно, що система принципів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану повинно ґрунтуватись на консолідованих засадах економіки, державного управління, адміністративного права та сфери національної безпеки.

В економічній теорії існують різні погляди щодо змісту її засад, що пояснюється різними сферами у яких вони досліджуються. До загальних принципів економіки відносять: «альтернативність (наявність кількох варіантів використання ресурсів і споживання благ), заміщення (необхідність відмовлятися від використання ресурсів в якомусь напрямі для їх задіяння в інших), обмеженість (наявність певних перепон, бар'єрів для здійснення діяльності чи нестача необхідних ресурсів) і, нарешті, вибір (прийняття рішення з огляду на існуючі умови)» [2, с. 12]. Спираючись на вказані принципи автори навчального посібника з мікроекономіки, розглядаючи принципи ринкової економіки відносять до них також принципи раціональності та дохідності [3, с. 14].

Особливу цінність для нашого дослідження мають теоретичні положення вироблені М.І. Копитко та Д.А. Заверухою щодо системи засад забезпечення економічної безпеки держави, в основу якої покладено наступні принципи: верховенство права; системності (наявності взаємопов'язаних ієрархічних рівнів); оперативності (своєчасності); адекватності; кризової ситуації, відповідно до якого «навіть в умовах існування кризової ситуації, яка впливає на всі сфери життєдіяльності країни, пріоритетними напрямками системи забезпечення економічної безпеки держави в цьому випадку повинно стати стале дотримання норм безпеки, захист життя громадян в контексті впливу кризового чинника» [4, с. 158]; пріоритету економічних інтересів держави; варіативності (гнучкості заходів економічної безпеки); комплексності. Відмітимо, що окремі економічні принципи є ідентичними до традиційних юридичних засад як от верховенство права, законність, гласність тощо. Між тим, забезпечення економічної безпеки держави, це не якась окрема галузь економіки, а їх сукупність, звідси під час вироблення відповідної системи принципів державної політики в сфері забезпечення економічної системи доцільно враховувати всю їх сукупність.

Засади зовнішньоекономічної діяльності держави отримали законодавче закріплення в ст. 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»: «суверенітет народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; свобода зовнішньоекономічного підприємництва; юридична рівність і недискримінація; верховенства закону; захист інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; еквівалентність обміну, неприпустимість демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів» [5]. Зі свого боку зовнішньоекономічна діяльність держави значною мірою залежить від розвитку міжнародних економічних відносин, в основу яких покладено принципи: еволюційного розвитку; системності; еквівалентності; суверенітету, зокрема територіального; незалежності; рівності; взаємовигоди; соціальної справедливості; «мирного врегулювання суперечок; рівноправ'я і самовизначення народів; усунення несправедливості, що виникла внаслідок застосування сили і позбавляє націю можливостей її нормального розвитку; добросовісного виконання міжнародних зобов'язань; поваги до прав людини і основних свобод; відсутності прагнення і гегемонії до сфер впливу» [6, с. 16-17]; невтручання; свободи вибору; рівності тощо [7, с. 14-15].

Подібно до засад зовнішньоекономічної діяльності держави принципи її зовнішньої та внутрішньої політики також закріплені в профільному нормативно-правовому акті. Згідно з приписами ч.ч. 2 і 3 ст. 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики закон України» внутрішня політика держави спирається на: пріоритет захисту національних інтересів і конкурен-

ції; верховенство права; дотримання прав і свобод людини; рівність; поділу влади; відкритість; прозорість; «забезпечення сталого розвитку економіки на ринкових засадах та її соціальної спрямованості; забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; свобода, соціальна справедливість і творча самореалізація, участь громадян в управлінні державними і суспільними справами; соціальне партнерство та громадянська солідарність» [8].

Зовнішня політика країни реалізується на базі: рівності, поваги до суверенітету та територіальної цілісності інших держав, прав і свобод людини; врегулювання конфліктів мирними засобами та способами; взаємовигідного співробітництва; пріоритету норм міжнародного права над національним; «застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам» [8]. Ці принципи є нічим іншим як втіленням основ на підставі яких здійснюється діяльність держави, тобто можна припустити, що частково вони покладені в основу принципів державного управління, при тому, що більшість із них є суто юридичними.

Принципи державного управління являють собою провідні ідеї, вироблені закономірності, фундаментальні основи та цінності покладені в основу управлінських процесів державними справами та на підставі яких забезпечується функціонування державного апарату [9, с. 155]. А.О. Кузнецов до принципів державного управління відносить: об'єктивність, яка передбачає додержання закономірностей розвитку суспільства; демократизм; законність, у сенсі необхідності правової регламентації процесів управління; поділ влади та публічність [10, с. 561]. Діаметрально-протилежний підхід до осмислення системи принципів державного управління використовують О.Ю. Амосов і Н.М. Мельтюхова, вони пропонують поділяти ці принципи в межах загальної системи на п'ять блоків принципів: 1) адміністративно-правові (відкритість, законність, юридична відповідальність і т.д.); 2) системно-цільові (розподіл компетенції, ієрархія, узгодженість цілей між собою та їх відповідність спільній меті, послідовність); 3) системно-функціональні (диференціації функцій і їх розподіл за компетентними органами); 4) системно-організаційні (цілісність системи органів державної влади, територіальність, широке коло організаційно-управлінських зв'язків, делегування, юридичної відповідальності, єдиноначальність і колегіальність, штабна структура управління); 5) адаптивні (гнучкості мети, відповідність їй елементів, поновлення, деталізація, особиста відповідальність тощо) [11, с. 36–38].

Принципи в праві мають особливе значення, виступаючи постулатами, своєрідними стовбурами юридичної науки. Зі свого боку державна політика у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану регламентується, переважно нормами адміністративного права, відповідно до його юридичної природи [12, с. 29], а тому, в окресленій сфері принципи адміністративного права є пріоритетними. Більшість вчених адміністративістів в своїх дослідженнях концентрують увагу саме на спеціальних принципах адміністративного права. Зокрема, Ю.П. Битяк і В.В. Галунько відносять до них: несуперечність адміністративно-правових норм приписам Основного закону держави та міжнародним договорам ратифікованих ВР Україною; спеціалізація; наявність персональних джерел формування та розвитку; служіння органів державної влади та місцевого самоврядування суспільству; наявність меж компетенції державних інституцій у приватній сфері кожної людини; «повнота прав і свобод громадян у адміністративно-правовій сфері; взаємна відповідальність; визначення мінімально необхідних повноважень органів державної виконавчої влади; оптимальне доповнення й урівноваження державно владних повноважень органів виконавчої влади з повноваженнями органів самоврядування» [12, с. 34–37; 13, с. 54–57].

Здійснення державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, особливо під час воєнного стану, повинно гуртуватись на загальних засадах національної безпеки, в противному випадку система принципів першої буде вважались неповною, оскільки неправильно будувати сферу безпеки без необхідного фундаменту. Згідно з приписами ч. 2 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» державна політика в цій сфері грунтується на сукупності загально правових і спеціальних принципів, серед яких: «верховенство права, підзвітність, законність, прозорість

та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили; дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони» [14].

Висновки. У контексті зазначеного вище, на нашу думку, доцільно побудувати цілісну спільну систему принципів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану, шляхом консолідації та узагальнення засад близьких за своїм змістом у межах розглянутих вище систем їх існування (економічної, міжнародної, управлінської тощо). Отже, пропонуємо наступну систему принципів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану:

І. Економічні принципи: 1) варіативність; 2) гнучкість; 3) дотримання національних інтересів, передбачає відповідність функціонування економічної сфери держави у відповідності до загальнодержавних і регіональних програм із врахуванням необхідності забезпечення інтересів населення; 4) економічна доцільність зобов'язує в першу чергу організувати захист тих об'єктів, які потребують менших витрат, а ніж збиток від їх пошкодження; 5) розвиток і систематичне удосконалення; 6) самостійність, тобто можливість визначати пріоритети розвитку національної економіки, в залежності від умов і прийняття відповідних рішень; 7) централізація, що передбачає єдність управлінських процесів, відповідно до створених ієрархічних рівнів, а також високий рівень координації між ними та іншими суб'єктами економіки.

ІІ. Міжнародні економіко-правові засади: 1) антигегемонія – утримання від зайняття провідної ролі в окремих сферах; 2) взаємовигідне співробітництво за для спільного розвитку; 3) врегулювання конфліктів мирними способами; 4) економічний і територіальний суверенітет; 5) законність, що передбачає неухильне додержання приписів міжнародного законодавства і добросовісне виконання укладених угод і інших зобов'язань; 6) незалежності, що нівелює можливість втручання в діяльність суб'єктів міжнародної економічної діяльності та захисту їх інтересів; 7) рівність і відсутність будь-яких проявів дискримінації; 8) свобода здійснення підприємницької діяльності; 9) соціальна справедливість, яка полягає в повазі основоположних прав і свобод людини, а також усунення несправедливості, щодо неможливості нормального розвитку нації, внаслідок застосування агресії проти неї.

ІІІ. Принципи державного управління та діяльності держави:

1) цільові принципи: врегулювання конфліктів мирними засобами та способами, що передбачає застосування дипломатичного захисту (відповідних контрзаходів і санкцій)у випадку завдання шкоди національним інтересам, а також застосування ЗС України, виключно в разі збройної агресії; ефективність, прийняття рішень та здійснення заходів спрямованих на отримання позитивного результату, які відповідають поставленим завданням і загальній меті; забезпечення системного розвитку суспільства, тобто створення умов для його безперервного прогресу; захист національних і економічних інтересів; своєчасність, тобто оперативне реагування на реальне чи перспективне завдання шкоди правам, свободам осіб (фізичних і юридичних) та інтересам держави;

2) організаційні принципи: делегування, передбачає необхідність делегування окремих повноважень іншим суб'єктами у межах визначених законом; єдиноначальність, відповідно до якого конкретний суб'єкт уповноважений приймати рішення, що матимуть юридичні наслідки; колегіальність передбачає прийняття управлінських рішень і здійснення управлінських заходів не єдиною особою, а їх сукупністю; поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову; субсидіарність визначає побудову управлінського процесу «знизу в гору»;

3) функціональні принципи: диференціація, поділ сфер відання відповідно до компетентності професіоналізму кожного з суб'єктів; додержання балансу між державними та регіональними, державними інтересами та громадськими інтересами; публічність як засада передбачає доведення до суспільства прийнятих рішень, у тому числі залучення громадськості до обговорення останніх, а також здійснення своєї професійної діяльності відкрито; співробітництво між суб'єктами в державному апараті та поза його межами на основі партнерства.

IV. Принципи адміністративного права:

1) загальні принципи права: верховенство права, який утверджує абсолютне панування права в соціумі; гуманізм декларує безумовну цінність людини пріоритет забезпечення її інтересів і благ; демокра-

тизм, тобто уособлення інтересів суспільства в процесі правотворчості; законність, тобто додержання приписів законодавства в процесі нормотворення та правозастосування; рівності громадян перед законом, судом і усіх інших сферах; юридична відповідальність, яка настає за вчинення правопорушень;

2) спеціальні принципи (принципи адміністративного права): баланс повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування; відкритість і прозорість діяльності державних інституцій, передбачає інформування широкого кола осіб про їх роботу, а також можливість прийняття участі громадськістю в обговоренні державних питань і ухваленні рішень; обмеженість повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування в приватній сфері; підзвітність і підконтрольність, що забезпечується за допомогою зовнішнього на внутрішнього контролю, а також механізму демократичного цивільного контролю; прогресивність – позитивний розвиток державних інституцій та підвищення рівня ефективності їх роботи; професіоналізм передбачає якісне виконання службових обов'язків компетентними фахівцями; результативність діяльності державних інституцій; служіння державних інституцій інтересам громадян; спеціалізація передбачає необхідність застосування диференційованого підходу під час розподілу обов'язків відповідно до кваліфікації та компетенції суб'єктів; спеціальне регулювання компетенції та взаємовідносин органів управління (посадових осіб) між собою; сталий розвиток, тобто урахування актуальних і перспективних національних, у тому числі безпекових, потреб.

V. Принципи національної безпеки: 1) активна міжнародна діяльність з метою підтримання миру та (колективної) безпеки; 2) удосконалення функціонування сектору безпеки та оборони.

Поряд з концепцією державної політики завжди стоїть питання щодо її реалізації на підставі відповідного механізму. Тому, надалі доцільно приділити увагу адміністративно-правовому механізмі реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану та його складовим елементам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
2. Шевченко Л.С. Основи економічної теорії: підручник. Харків: Право, 2008. 448 с.
3. Баула О.В., Вісина Т.М., Лютак О.М., Савош Л.В., Кравчук О.Я., Зелінська О.М., Полянська Т.О. Мікроекономіка: навчальний посібник. Луцьк: «Волиньполіграф», 2021. 320 с.
4. Копитко М.І., Заверуха Д.А. Характеристика основних складових забезпечення економічної безпеки держави. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. № 3(63). С. 155–160. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-63-155-160.
5. Про зовнішньоекономічну діяльність: закон України від 16.04.1991 № 959-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text.
6. Міжнародні економічні відносини: підручник / за заг. ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. Харків, 2014. 602 с.
7. Амеліна І.В., Попова Т.Л., Владимиров С.В. Міжнародні економічні відносини: навчальний посібник. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 256 с.
8. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: закон України від 01.07.2010 № 2411-VI / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text.
9. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління. К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. 251 с.
10. Енциклопедичний словник з державного управління / Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко [та ін.]; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
11. Теорія та історія державного управління: навчальний посібник / Г.С. Одінцова, В.Б. Дзюндзюк, Н.М. Мельтюхова [та ін.]; за заг. ред. О.Ю. Амосова, Н.М. Мельтюхової. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2012. 252 с.
12. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко [та ін.]; за ред. Ю.П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.

13. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / В.В. Галунько, В.І. Курило, С.О. Короєд , О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова; за заг. ред. проф. В.В. Галунька. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 272 с.
14. Про національну безпеку: закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.57

ПОДАТКОВА ПРОЦЕДУРА: ВІД ДОКТРИНАЛЬНИХ НАПРАЦЮВАНЬ ДО ЗАКРІПЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДЕФІНІЦІЇ

Логвінова О.В.,
асистент кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
ORCID: 0009-0000-1422-3043,
e-mail: olga.logvinova2014@gmail.com

Логвінова О.В. Податкова процедура: від доктринальних напрацювань до закріплення законодавчої дефініції.

Реформування сфери оподаткування та податкового законодавства мають в Україні перманентний характер. Від поновлення незалежності нашої держави цей важливий соціальний процес і його нормативно-правова регламентація знаходяться у фокусі інтересів суспільства та держави. Водночас зазначена трансформаційна діяльність супроводжується численними проблемами, чи не найбільше їх коло належить до процедурного регулювання податкових відносин. Один із ключових факторів, який негативно впливає на загальний стан нормопроєктування та правозастосування в сфері оподаткування – це відсутність законодавчої дефініції такої системоутворюючої фінансово-правової категорії як податкова процедура. Окреслена прогалина провокує науковців до прийняття дискусійних рішень, збільшує рівень колізійності підгалузевого регулювання. Відтак, напрацювання та закріплення в чинному законодавстві дефініції податкової процедури дозволить мінімізувати наведені вади, слугуватиме конструктивним кроком у модернізації оподаткування.

У статті здійснено критичний науковий аналіз існуючих доктринальних варіантів визначення правової (юридичної) процедури та податкової процедури, розкрито сучасний стан нормативно-правового забезпечення зазначених категорій. Вказується на існування кількох підходів до наукового визначення податкової процедури, на різність у поглядах на її сутність та риси, пропозиції вчених щодо можливих варіантів законодавчого дефінітування аналізованої категорії також суттєво різняться. Пропонується відмінний від двох існуючих основних наукових підходів (модельно-програмного і діяльнісного) альтернативний підхід (синтезований) до змістовного розуміння податкової процедури та похідних від неї термінів. Аргументовано авторське бачення системи податкових процедур як системи процедур з виконання податкового обов'язку, вказано на місце процедури сплати податків і зборів як їх складової. Рекомендовані ефективні кроки для досягнення коректного визначення категорій «податкова процедура», «процедура виконання податкового обов'язку» та «процедура сплати податків і зборів». Обґрунтовано внесення змін та доповнень до Основного закону нашої держави та Податкового кодексу України. Аргументується доцільність прийняття у перспективі Податкового процедурного кодексу України.

Ключові слова: юридична процедура, податкова процедура, дефініція, система процедур виконання податкового обов'язку, процедура сплати податків і зборів, податкове законодавство.

Lohvinova O.V. Tax procedure: from doctrinal developments to consolidation of a legislative definition.

Reforms in the field of taxation and tax legislation are permanent in Ukraine. Since the restoration of the independence of our state, this important social process and its legal regulation have been focused on by both the society and the state. At the same time, the mentioned transformative activities have been accompanied with numerous problems, not least of which is related to the procedural regulation of tax relations. One of the key factors negatively affecting the general state of rulemaking and law

enforcement in the field of taxation is the lack of a legal definition of such a system-forming financial and legal category as a tax procedure. The outlined gap provokes scientists to make debatable decisions and increases the level of conflictedness of sub-sectoral regulation. Therefore, working out and consolidating the definition of tax procedure in the current legislation will allow to minimize the mentioned defects and will make a positive contribution to the modernization of taxation.

Critical scientific analysis of the existing doctrinal options for defining the legal (juridical) procedure and tax procedure has been carried out and the current state of regulatory and legal support of the specified categories has been revealed in the paper. It has been pointed out that the existence of several approaches to the scientific definition of the tax procedure, the difference in views on its essence and features, the scientists' proposals regarding possible options for the legislative definition of the analyzed category also differ significantly. Distinct from the two existing main scientific approaches (model-program and activity-based), an alternative (synthesized) approach to a meaningful understanding of the tax procedure and terms derived from it has been suggested. The author's vision of the system of tax procedures as a system of procedures for fulfilling tax obligations has been argued, the place of the procedure for paying taxes and fees as their component have been indicated. To arrive at the correct definition of the categories of 'tax procedure', 'procedure for fulfilling the tax obligation', and 'procedure for paying taxes and fees', we have recommended the effective steps. The amendments and supplements to both the Basic Law of our state and the Tax Code of Ukraine have been substantiated. The arguments for appropriateness of adopting the Tax Procedural Code of Ukraine in the future have been advanced.

Key words: Legal procedure, tax procedure, definition, system of tax compliance procedures, tax and fee payment procedure, tax legislation.

Постановка проблеми. Наразі у вітчизняній нормотворчій діяльності прослідковується чіткий тренд на відхід від точкового вкраплення процедурних приписів на користь сегментарного процедурного регулювання суспільних відносин, на перехід від використання окремих структурних одиниць нормативно-правового акту до прийняття спеціалізованих процедурних законів і навіть кодексів. Натомість дотепер не сформовано системного підходу до впровадження в чинне законодавство України терміну «процедура» та похідних від нього категорій. Отже, вітчизняний законотворець запізнюється з реакцією на потреби сьогодення, часто його рішення є сумнівними, викликають гостру дискусію. Окреслені позитивні та негативні аспекти у повній мірі стосуються і законодавчого регулювання суспільних відносин у сфері оподаткування. Водночас аналіз напрацювань вітчизняної фінансово-правової доктрини дає підстави стверджувати, що податково-процедурні правовідносини не знаходяться у фокусі наукових інтересів правознавців. Так, залишаються невирішеними питання про місце правової процедури в механізмі податково-правового регулювання, про її особливості та співвідношення зі змістовно близькими поняттями, серед правників відсутня єдність щодо дефінітування податкової процедури. Зусилля вчених щодо вдосконалення нормативно-правової бази часто залишаються без адекватного реагування парламентарів, зокрема, до цього часу відсутнє легальне визначення податкової процедури.

Стан опрацювання обраної проблематики. Вважаємо, що ключовими у контексті формування наукових підходів українських вчених до визначення податкової процедури є фундаментальні праці академіка Миколи Кучерявенка, які вийшли друком майже п'ятнадцять років тому (монографія «Податкові процедури: правова природа і класифікація» [1] та навчальний посібник «Податковий процес» [2]). Саме в них були запропоновані принципові підходи до вирішення аналізованої проблематики, що залишаються актуальними та затребуваними в українському науковому співтоваристві. Окремі аспекти специфіки податково-процедурного регулювання досліджувалися у низці дисертаційних досліджень як докторського (Ігор Криницький, Олександр Мамалуй, Ольга Мінаєва), так і кандидатського (Юрій Боднарчук, Ольга Ємельянова, Володимир Курило, Йорг Пуделька, Наталія Пудрик) рівня. До вивчення податкової процедури як правового феномену долучалися й такі вчені як Олександр Герасименко, Дмитро Коваль, Дар'я Кригіна, Ольга Лобач, Євген Смичок. Розбір наукового доробку наведених науковців дає підстави прийти до загального висновку про існування кількох підходів до наукового визначення податкової процедури, про різність у поглядах на її ознаки та сутність. Пропозиції, що висловлені правниками щодо можливих варіантів законодавчого дефінітування аналізованої категорії також суттєво різняться.

Мета статті – на основі аналізу викладених в юридичній літературі результатів наукового пошуку вітчизняних правознавців, вивчення досвіду законопроєктної діяльності запропонувати та аргументувати авторське бачення системи процедур з виконання податкового обов'язку, а також ефективних кроків задля досягнення коректного визначення категорій «податкова процедура», «процедура виконання податкового обов'язку» та «процедура сплати податків і зборів», щодо внесення відповідних змін та доповнень до чинного законодавства України.

Виклад основних положень. У сучасному європейському політичному та правовому просторі розуміння демократії та верховенства права передусім ґрунтується на органічно пов'язаних концепціях належного врядування (Good Governance) та належного управління (Good Administration). Їх можна вважати результатом послідовного еволюціонування класичної (Old Public Management) і нової (New Public Management) моделей публічного управління. Зважаючи на цивілізаційний вибір, що зробили наше суспільство і держава окреслений підхід знаходить все більше прихильників серед вітчизняних вчених-юристів. Водночас, спираючись на проголошене в преамбулі Конституції України підтвердження європейської ідентичності Українського народу і невідворотності європейського та євроатлантичного курсу нашої держави [3] наведена позиція починає системно реалізовуватися в чинному вітчизняному законодавстві. На наш погляд, буде цілком логічно продовжити зазначений концептуальний ряд і включити до нього належну процедуру (Good Procedure). Деніс Галліган при її дослідженні виходить з того, що поняття «процедура» – це кроки, які вживаються, або способи, які застосовуються для прийняття рішення та запроваджують дії або вирішують справу певним чином в юридичному або адміністративному контексті [4, с. 8]. Отже, належну процедуру можна характеризувати як своєрідну унормовану «дорожню карту», стандартизовану правову поведінку, визначений набір послідовних дій в конкретних життєвих сценаріях, що націлені на досягнення позитивного результату (зокрема, в сфері оподаткування). Водночас слід зауважити, що поняття «податкова процедура» було введено у вітчизняний науковий обіг зусиллями Миколи Кучерявенка майже п'ятнадцять років тому в зазначених вище роботах. Відповідно, як відносно нова податково-правова категорія, вона потребує формування виважених підходів до розуміння змісту та структури, підстав застосування, а також з'ясування інституційної специфіки, проведення відмежування від споріднених термінів. Ключовим початковим кроком у виконанні зазначених доктринальних завдань повинно було б стати визначення податкової процедури. До важливих і нагальних завдань української фінансово-правової науки належить і напрацювання пропозицій щодо формулювання її законодавчої дефініції.

Натомість вимушені зауважити, що нині наукова думка з окресленого питання розпорошена. Так, одні науковці при дослідженні податкового процесу і податкової процедури виходять з тотожності їх змісту [5, с. 19-20], інші вважають, що податкова процедура може бути прирівняна до податково-процесуального провадження [6, с. 166] або є складовою податкового провадження [7, с. 9]. Замість податкової процедури вчені інколи надають перевагу аналізу споріднених категорій (наприклад, «процедур, передбачених у податковому законодавстві» [8, с. 201]), при цьому часто взагалі уникають формулювання визначення податкової процедури. Про низький науковий інтерес до окресленого поняття свідчить і відсутність у спеціалізованому фінансово-правовому томі «Великої української юридичної енциклопедії» [9] окремої статті, присвяченої цьому терміну.

Наразі в юридичній літературі запропоновано незначну кількість визначень податкової процедури, при цьому більшість з них страждають на поверхневість і потребують уточнення або корекції. Зокрема, Ольга Лобач стверджує, що податкові процедури виражають порядок реалізації приписів матеріального податкового права у поведінці учасників податкових правовідносин [10, с. 9]. Вважаємо, що акценти, які робить автор віддаляють її від об'єктивного розуміння правової природи аналізованого поняття як передусім низки послідовних дій. При цьому вона зовсім невиправдано зосереджується на ролі процедури в реалізації виключно матеріальних податкових правових норм, адже податково-процедурний механізм не може залишитись осторонь реалізації іншого, не менш важливого сегменту податково-правових норм – процедурних норм. Нам більше імпонує визначення податкової процедури надане Юрієм Боднаруком. На його погляд податкова процедура – це система дій учасників податкових правовідносин, що спрямована на досягнення правового результату (найближчої цілі) у сфері оподаткування, модель якої (характер, послідовність дій, часові рамки, вимоги до фіксації, оформлення тощо) встановлена у нормативно-правовому акті [7, с. 10, 15]. Натомість у цьому аспекті більш виправдано вести мову про законодавчий

акт, оскільки статті 1, 2 та 5 Податкового кодексу України закріплюють саме його пріоритет у регулюванні податкових відносин.

Певна розпорошеність наукових думок щодо визначення податкової процедури є результатом трансляції на підгалузевий рівень проміжних результатів доволі тривалої дискусії щодо терміна «процедура», що має місце серед фахівців із загальної теорії права. Перш за все на формування позиції вчених впливає неоднозначність етимологічної сутності категорії «процедура». Розрізняється, як мінімум, два її змістовних аспекти: 1) процедура як ідеальна нормативна модель, як належна програма, нормативно встановлений особливий порядок здійснення необхідних дій (в якому формально визначені їх зміст, форми та послідовність); 2) процедура як діяльність (система послідовних юридично значимих дій), у межах якої вимоги такого порядку суб'єкти правореалізації втілюють у реальній поведінці [11, с. 885]. Отже, можна вести мову про два основних підходи, які умовно доцільно позначити як «модельно-програмний» та «діяльнісний». Як бачимо вони не є діаметрально протилежними, натомість суттєво різняться.

Прибічники першої наукової позиції переконані, що в широкому розумінні юридичні процедури варто розглядати у якості порядку здійснення конкретної юридичної дії [12, с. 133], як визначений правом порядок діяльності, що спрямована на досягнення певного юридичного результату [13, с. 105; 14, с. 6], як встановлений нормотворцем порядок здійснення суб'єктами права юридично значущих дій, який отримує свою формалізацію в рамках процедурних норм права та має своїм завданням забезпечити алгоритмізацію процедурних за своїм характером суспільних відносин [15, с. 86]. На їх думку, процедура не є рухом або діяльністю, процедура – це розташовані на часовому відтинку віхи, від яких і до яких здійснюється розвиток явища, його прогрес або регрес [16, с. 168]. Водночас прихильники іншого підходу схиляються до думки, що системна сутність юридичної процедури полягає не тільки в тому, що вона є елементом соціальних процедур і реалізується у сфері права, але й у тому, що вона складається із системи послідовних дій відповідних суб'єктів [17, с. 4], що процедура передбачає впорядковані, послідовні дії, спрямовані на досягнення певної мети (оформлення, виконання, здійснення, обговорення якої-небудь справи) [18, с. 182-183]. Стверджується, що у новітніх дослідженнях теоретики права під категорією юридичної процедури розуміють цілісну систему послідовних юридично значущих дій, які регламентовані процедурними нормами, здійснюються правомочними суб'єктами з використанням правових засобів і організовані з метою досягнення юридичного результату – належної реалізації правових норм [11, с. 884]. Отже, прибічники зазначеного ракурсу дослідження зосереджуються на праксеологічному комплексі, на свідомому та активному впливі компетентного суб'єкта на об'єкт, значною мірою абстрагуючись від нормативної моделі, спрямованої на досягнення бажаного чи припустимого правового результату.

Цілком логічно, що наведені загальнотеоретичні напрацювання транслюються на галузево-інституційний рівень, зокрема, знаходять сприйняття фахівців-фінансистів. Так, у науковій літературі з одного боку можна зустріти вказівку на те, що податкові процедури – це нормативно врегульована і закріплена поведінка, що поєднує нормативне регулювання (насамперед) і організаційне (у деяких випадках не врегульоване правовими нормами) [1, с. 114], з іншого боку, що податкова процедура – це впорядкована та структурована положеннями податкового законодавства діяльність учасників податкових відносин, яка має окреслену за посередництвом нормативних конструкцій систему та отримує свою перманентну алгоритмізовану реалізацію в процесі виконання учасниками податкових відносин належних їх обов'язків або ж в рамках діяльності з реалізації належних їм прав (повноважень) та інтересів [15, с. 87]. На наш погляд, намагання автора останнього визначення максимально охопити притаманні податковій процедурі риси, дати всебічну характеристику аналізованої правової категорії призвело до відходу від принципу термінологічної економії та зробило запропоновану дефініцію важкою для сприйняття. Звернемо увагу ще на два дискусійних аспекти. По-перше, навряд чи є вдалим вживання правником категорії «процес», адже такий крок вимагає висловлення авторської позиції щодо її співвідношення у податково-категоріальному апараті з терміном «процедура». По-друге, науковець певним чином дистанціюється від конфліктних ситуацій у сфері оподаткування, переважно зосереджується на конструктиві, на повному і добровільному виконанні податкового обов'язку. Втім податкові процедури мають своїм завданням забезпечити реалізацію не тільки регулятивної, але й охоронної функції [19, с. 15]. Вітчизняна система податкових процедур, як система процедур, пов'язаних з виконанням податкового обов'язку є досить розгалуженою, складається з різноманітних компо-

нентів, ігнорування будь-якого з яких порушить загальний баланс податково-процедурного регулювання.

Підсумовуючи наведені роздуми зауважимо, що, на нашу думку, як у загально-теоретичному, так і у галузево-інституційному аспектах варто вести мову про доцільність формування третього (альтернативного) підходу до визначення категорії «правова процедура» та похідних від неї термінів (зокрема «податкової процедури»). Його умовно можна назвати «синтезований». Якщо стисло, то сутність цього підходу, на наш погляд, полягає в тому, що при формулюванні визначення правової процедури доцільно виходити з її двокомпонентності. Перша складова – це нормативно встановлена модель, програма, порядок. Друга складова – це регламентована діяльність. Саме через їх взаємозв'язок, через їх поєднання може бути досягнута гармонійність податково-процедурного регулювання.

Зрозуміло, що погляди вчених значною мірою формуються та змінюються під впливом підходів, реалізованих вітчизняним законотворцем. За результатами наукового аналізу правниками аргументується і пропонується корекція чинного законодавства. Водночас зазначений процес є перманентним. З іншого боку, вказаний вплив має і зворотну дію. Отже звернемося до вивчення українського досвіду процедурного нормопроєктування, порівняння варіантів легального дефінітування правової категорії «процедура» взагалі і терміну «податкова процедура» зокрема. Розпочнемо наше дослідження вітчизняного законодавства з вивчення тексту Конституції України. Термін «процедура» ми можемо зустріти тільки в двох розділах чинного варіанту Основного Закону нашої держави (розділ XII. Конституційний Суд України, розділ XV. Перехідні положення [20]). Водночас слід зауважити, що практика оперування зазначеною категорією на найвищому законодавчому рівні дає підстави констатувати, що, по-перше, її введення до Конституції України є скоріше екстраординарною подією, виключенням із загального правила, адже цей термін вживається тільки в п'яти конституційних нормах; по-друге, залучення категорії «процедура» до тексту Основного Закону відбулося лише двома законами; по-третє, таке термінологічне запровадження відбулося досить давно (три норми включені в 1996 році, інші дві норми додані 15 років тому).

Термін «процедура» був вкраплений до тексту Конституції України вже у її першій редакції. Так, у частині 2 статті 151 зазначена категорія згадується у контексті додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (у чинній редакції – це частина 3 статті 151); у частині 1 статті 152 – у зв'язку з порушенням встановленої Конституцією України регламентації розгляду, ухвалення або набрання чинності законами та іншими актами; у статті 153 – у контексті розгляду Конституційним Судом України справ і виконання його рішень (у першій редакції йшлося виключно про процедуру розгляду справ цим органом конституційної юрисдикції). Розширення «зони застосування» цього терміну в Основному Законі нашої держави відбулося з набранням чинності положень Закону № 2952-VI від 1 лютого 2011 року [21]. Відповідно до окресленого законодавчого акту розділ XV Конституції України було доповнено пунктами 15 і 16. У них йшлося про чергові вибори до Верховної Ради України (п. 15) та Президента України (п.16) після відновлення положень Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року. Нібито кількість конституційних норм, що містять аналізовану категорію зросла майже удвічі, проте, навряд чи таке «розширення» можна вважати суттєвим. Частка таких специфічних (процедурних) норм у тексті Основного Закону України є фактично нікчемною настільки вона є малою у порівнянні із загальною кількістю конституційних приписів. До того ж, як бачимо, тривалий час будь-яких кроків у наведеному напрямку парламентарі більше не вчиняли.

На рівні законів України ситуація є іншою. Наразі ми є свідками зміни позиції парламентарів, категорія «процедура» все ширше застосовується у законопроєктній діяльності, в нормативно-правовому регулюванні. Ми можемо спостерігати перехід від її точкового використання до сегментарного застосування, замість прийняття окремих законодавчих приписів парламентарі починають зміщувати акценти на формування блоку процедурних («тематичних») законів. Важливий крок у цьому напрямку – прийняття довгоочікуваного Закону України «Про адміністративну процедуру» [22]. Він спрямований на регламентацію розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів. Закон не тільки містить у своїй назві термін «процедура», але й закріплює її визначення. Так, пункт 5 частини 1 статті 2 встановлює, що адміністративна процедура – це визначений законом порядок розгляду та вирішення справи. В окресленому контексті можна послатися і на Закон України «Про публічні закупівлі»

[23]. Він не містить у своїй назві категорію процедура, проте цей факт жодним чином не зменшує його «процедурність». Закон складає широка гама структурних компонентів, що не тільки присвячені регулюванню різноманітних процедурних аспектів публічних закупівель, але й містять у своїй назві і тексті термін «процедура». До них можна віднести як певні його розділи (наприклад, розділи VI, VII), так і низку статей (статті 8, 13, 16, 17, 18, 34, 36, 38, 40). Категорію «процедура» у своїй назві містить кожний третій розділ і кожна п'ята стаття цього закону, хоча визначення цього терміну не пропонується.

Подібні підходи реалізуються і в деяких вітчизняних кодифікованих актах, окремі з них у своїй назві містять термін «процедура». Як приклад можна навести Кодекс України з процедур банкрутства [24]. Аналізована категорія вживається не тільки у назві цього законодавчого акта, але й в назві розділів кодексу (розділи IV та VIII книги третьої, розділ IV книги четвертої) та його окремих статей (наприклад, статті 6, 44, 50). Загалом Кодекс містить двадцять одну статтю у назві якої є термін «процедура». При цьому слід вказати на той факт, що категорія «процедура» в його тексті вживається набагато частіше ніж у назві структурних частин. Кримінальний процесуальний кодекс України [25] також можна включити на зазначеного різновиду кодифікованих актів. Так, його стаття 2 включає до завдань кримінального провадження забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим щоб до кожного учасника кримінального провадження була б застосована належна правова процедура. Пошук спільного для вказаних кодексів дозволяє нам резюмувати, що одним із таких об'єднуючих факторів є відсутність у їх текстах дефініції процедури. У контексті теми нашого дослідження важливо також зауважити, що згадані конституційні норми, а також норми наведених законів України не стосуються регулювання сфери оподаткування.

На підзаконному рівні ми можемо спостерігати схожу картину. Зокрема, Кабінет Міністрів України не надає у своїх нормативно-правових актах визначення процедури, правової (юридичної) процедури або податкової процедури. Втім урядовці не можуть ігнорувати об'єктивну реальність і триматися осторонь процедурного регулювання. Так, у Преамбулі Регламенту Кабінету Міністрів України вказується, що цей акт, зокрема, визначає інші процедурні питання його діяльності [26]. Згадку про процедуру (процедурність) містять й нормативно-правові акти низки центральних органів виконавчої влади.

Доктрина «правової процедури» згадується у рішеннях судових органів нашої держави. Так, в постанові Верховного Суду від 25 липня 2019 року у справі № 826/13000/18 встановлено, що правова процедура (fair procedure – справедлива процедура) є складовою принципу законності та принципу верховенства права і передбачає правові вимоги до належного прийняття актів органами публічної влади. Правова процедура встановлює чітку послідовність дій проведення такої перевірки із зазначенням способів та методів її здійснення, підстав, порядку, форми та строків такої діяльності [27]. Отже, таким чином через своє рішення судді вищої судової установи держави намагаються компенсувати існуючі законодавчі прогалини, пропонують своє бачення сутності аналізованого поняття. Універсальний характер категорії «правова процедура» дозволяє використати її також у конституційному судочинстві. Водночас варто зауважити, що тотального застосування в судових актах категорії «процедура», а тим більше «податкова процедура» ми не спостерігаємо. Натомість, вважаємо, що цілком природним було б рішення щодо розширення периметру законодавчого застосування процедурної термінології на сферу оподаткування. На цьому аспекті ми і зосередимося в подальшому дослідженні.

Аналіз тексту ПК України дозволяє констатувати, що цей законодавчий акт не містить не тільки визначення, але й навіть згадки про податкову процедуру. На противагу такому терміну застосовуються різноманітні словосполучення, що містять ключове слово «процедура», напр.: процедура адміністративного оскарження (стаття 56), процедура оскарження рішення контролюючого органу (статті 56, 57), процедура взаємного узгодження (стаття 108[1]) [28]. Практично всі подібні випадки стосуються конфліктних ситуацій в сфері оподаткування. За всієї лаконічності, в умовах формування процедурного сегменту законодавства, потреби у розробці Податкового процедурного кодексу України базою дефінітування може слугувати згадане нами вище визначення адміністративної процедури, закріплене в Законі України «Про адміністративну процедуру». Проте воно, на нашу думку, потребує розширення. З одного боку, до програми, моделі доцільно додати дії, правову поведінку, з іншого боку, податкова процедура не обмежується неюрисдикційними діями. Обов'язково слід врахувати предметне спрямування регулюючого впливу. Отже, можна

дійти висновку, що податкова процедура – це законодавчо регламентована модель і відповідна система дій учасників податкових відносин, які спрямовані за досягнення передбачуваного правового результату.

Результати ретроспективного дослідження нормативно-правового використання категорії «процедура» є ще більш невтішними. Порівняємо два ключових закони докодексного періоду законодавчої регламентації відносин у сфері оподаткування. У Законі України «Про систему оподаткування» [29] термін «процедура» зустрічається тільки в частині 3 статті 9 в контексті специфіки сплати заборгованості з податків і зборів (обов'язкових платежів) у разі укладення мирової угоди у процедурі провадження у справі про банкрутство. Фактично застосування в цьому законодавчому акті аналізованої категорії є виключенням з правила, замість неї законодавець надає перевагу іншим термінам, зокрема, таким як: механізм (справляння, сплати), порядок (встановлений законом), правила (оподаткування), умови (що визначаються законом). Інший законодавчий акт – Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» [30], до набуття чинності ПК України виконував роль податково-процедурного регулятора. Його було прийнято майже через десять років після Закону України «Про систему оподаткування», тому цей законодавчий акт як новіший у хронологічній послідовності зазнав значно більшого впливу сучасної тенденції щодо впровадження процедурної термінології. Вже в преамбулі законотворець оперує терміносполуками «процедура оскарження дій органів стягнення» та «судові процедури, визначені Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Далі спектр категорій процедурного характеру значно розширюється. Зокрема, вживаються наступні формулювання: процедура адміністративного оскарження, процедури адміністративного або судового оскарження, процедура узгодження суми податкового зобов'язання з платником податків, апеляційна процедура, адміністративна апеляційна процедура, процедура апеляційного узгодження, процедура продажу активів платника податків, процедура затвердження рішень про розстрочення або відстрочення податкових зобов'язань. Низка процедурних термінів, похідних від категорії «процедура» мають опосередковане значення для оподаткування, безпосередньо вони пов'язані з неплатоспроможністю зобов'язаних осіб: процедура банкрутства, процедури, визначені законодавством з питань банкрутства, процедура відновлення платоспроможності боржника відповідно до законодавства з питань банкрутства, процедури санації або ліквідації внаслідок банкрутства. Окремо вказується на процедуру погашення заборгованості згідно із Законом України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу». Важливо зазначити, що поринаючи в термінологічну деталізацію, законотворець фактично уникає використання категорії «податкова процедура», безпосередньо на неї вказується тільки в одній нормі (підпункт 7.1.2 пункту 7.1 статті 7). Ще одна норма законодавчого акту містить терміносполуку абстрактного і загального характеру – «процедура, визначена цим Законом» (абзац 2 пункту 8.8 статті 8).

Задля виправлення наведеної ситуації пропонуємо запровадити системний підхід до застосування категорії «процедура» при законодавчій регламентації відносин у сфері оподаткування. Зважаючи, що ці відносини регулюються на трьох рівнях (Конституція України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти), відштовхуватися варто від позицій закріплених в Основному законі нашої держави. Вони з одного боку є нормами прямої дії, з іншого боку – мають найвищу юридичну силу. Водночас, ці нормативні приписи слугують орієнтирами для побудови та вдосконалення галузево-інституційного регулювання. На нашу думку, передусім потребують корекції обидві частини профільної «податкової» статті Конституції України. Так, частину 1 статті 67 Основного Закону нашої держави слід викласти у наступній редакції: «Кожен зобов'язаний сплачувати податків і збори в розмірах і за податковою процедурою, встановленими законом». Також доцільно здійснити текстуальну корекцію частини 2 статті 67 Конституції України: «Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік згідно до податкової процедури, встановленої законом». Реалізація наведеного рішення дозволить відійти від використання в Основному законі нашої держави категорії «порядок», яка має дещо загальний та абстрактний характер. Вона є відносно «застарілою» у порівнянні з терміном процедура, що набуває все більшого поширення у науковому обігу та у вітчизняному законодавстві.

Відповідних змін потребує й профільний кодифікований акт. Уважаємо, що в Податковому кодексі України доречно сформувати окрему складову частину (розділ або главу) присвячену по-

датковим процедурам. Вона повинна містити дефініцію податкової процедури, закріплювати систему податкових процедур тощо. Ймовірно, наразі законотворець може не погодитись на такий крок як на надзвичайно кардинальний, тому уведення до тексту статті 14 Податкового кодексу України дефініції податкової процедури, а також визначення системи податкових процедур та закріплення переліку її складових може слугувати тимчасовим компенсуючим рішенням. При цьому систему податкових процедур доцільно розглядати через призму виконання податкового обов'язку. До її складових, на наш погляд, належать: 1) реєстраційно-облікові податкові процедури. Така послідовність компонентів в її назві не є випадковою або довільною. Ми виходимо з тієї обставини, що реєстрація передує обліку, для того щоб обліковувати треба щоб особа або предмет були зареєстровані. Отже, формулювання назви цих процедур за абеткою не буде справедливим; 2) розрахункові податкові процедури. За замовчуванням їх часто включають до процедури сплати податку чи збору. Вважаємо, що це автономні податкові процедури за своєю сутністю. Додатковим аргументом на користь реалізації такої позиції слугує той факт, що розрахунок може покладатися не тільки на зобов'язаних осіб (платника, податкового агента, представника платника). Інколи за законом на владні органи покладається проведення розрахунку суми податкового платежу. До цієї ж процедури включаються дії з надання платнику чи податковому агенту розрахункового документу для сплати податкового платежу. Відповідно такий орган стає водночас і зобов'язаним, і контролюючим; 3) оплатна податкова процедура (процедура сплати податків і зборів); 4) звітні податкові процедури; 5) контрольні податкові процедури; 6) окремі юрисдикційні податкові процедури (зокрема, процедури пов'язані з притягненням особи до відповідальності). Визначальним для такої диференціації є класифікація податкового обов'язку. У цьому контексті існує не тільки пряма кореляція, але й первинність системи податкових обов'язків у її співвідношенні з системою податкових процедур. Найбільш яскраво і безальтернативно цей зв'язок проявляється при «вузькому» трактуванні податкового обов'язку (як обов'язку зі сплати податків і зборів). Його кореляція процедурі сплати податкових платежів є абсолютною.

Інший ракурс системності податкових процедур пов'язаний з системою податкового законодавства. Саме побудова оптимальної моделі податкового законодавства України, зважене вкраплення процедурної термінології на кожному її рівні дозволить досягнути ефективного законодавчого забезпечення податково-процедурної сфери. Прийняття з часом Податкового процедурного кодексу України за рахунок спеціалізації та чіткого структурування його нормативного матеріалу стане підсумковим кроком до побудови системи податкових процедур, її фахової законодавчої регламентації.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, слід, насамперед зазначити, що низка нормотворчих рішень у царині регулювання податково-процедурних відносин потребує суттєвої корекції. Наразі вітчизняний законотворець фактично ігнорує ту обставину, що податкове право є процедурно-матеріальною підгалуззю фінансово права. Таке ставлення парламентарів збільшує рівень суперечливості податкового законодавства, призводить до розбалансування податково-правового механізму, до обрання сумнівних векторів його подальшої модернізації. Розпочати рух у зазначеному трансформаційному напрямку варто із закріплення в Податковому кодексі України дефініції податкової процедури як водночас модельно-програмної та діяльнісної правової категорії. Такий синтезований підхід дозволить конструктивно поєднати природні складові цього унікального поняття. Водночас у профільному кодифікованому акті доцільно визначити систему податкових процедур та навести її елементи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кучерявенко М.П. Податкові процедури: правова природа і класифікація: монографія. Київ: Алерта, 2009. 460 с.
2. Кучерявенко М.П. Податковий процес: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2010. 392 с.
3. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору» від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII. *Голос України* від 20 лютого 2019 р. № 34.
4. D.J.Galligan. Due Process and Fair Procedures. A Study of Administrative Procedures. New York, Oxford University Press Inc. Reprinted, 2004. P. 8.

5. Криницький І.Є. Теоретичні проблеми податкового процесу: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2009. 433 с.
6. Коваль Д.О. Теоретико-правові проблеми податкового процесу. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2012. Випуск 2. С. 158–167.
7. Боднарук Ю.В. Податкові провадження в Україні: теоретико-правові засади: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2008. 19 с.
8. Герасименко О.О. Місце податкового процесу в податковому праві України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2018. № 6. С.200–205.
9. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах. Том 6: Фінансове право. Харків: Право, 2016. 616 с.
10. Лобач О.М. Податкові процедури та податкове адміністрування: навчально-методичний посібник. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2015. 34 с.
11. Олейников С.М. Юридична процедура. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах. Том 3: Загальна теорія права. Харків: Право, 2017. 952 с.
12. Іванський А.Й. Юридичний процес та юридична процедура в адміністративному і фінансовому праві України та ЄС. *Вороновські читання. Єдність адміністративних на фінансових процедур*: за матеріалами між нар. наук.-практ. конф. «Вороновські читання», 5-6 жовтня 2018 р. Харків: Асоц. фінанс. права України, 2019. С. 131–142.
13. Осадчий А. Правові процедури у публічному адмініструванні. *Юридичний вісник.* 2021. № 6. С. 103–106.
14. Закаленко О.В., Козачук Д.А., Осадчий А.Ю. Адміністративні процедури: навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). Одеса: Фенікс, 2019. 48 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/ 12117.
15. Мамалуй О.О. До питання визначення поняття «процедура» в податковому праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2018. № 35. Том 1. С. 85–87.
16. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу: Монографія. К.: Атіка, 2005. 352 с.
17. Николина К.В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 19 с.
18. Братель С.Г. Детермінація термінів «юридична процедура» та «адміністративна процедура». *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: за матеріалами XII Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2016. Ч. 1. С. 182–184.
19. Мінаєва О.М. Процедурне забезпечення виконання податкового обов'язку: монографія. Харків: Право, 2016. 272 с.
20. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 30. Ст. 141.
21. Закон України «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 19 листопада 2010 року № 2952-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2011. № 10. Ст. 68.
22. Закон України «Про адміністративну процедуру». *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2023. № 15. Ст. 50.
23. Закон України «Про публічні закупівлі». *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2016. № 9. Ст. 89.
24. Кодекс України з процедур банкрутства. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2019. № 19. Ст. 74.
25. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
26. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Регламенту Кабінету Міністрів України» від 9 листопада 2011 року № 1156. *Урядовий кур'єр* від 18 листопада 2011 року. № 215.
27. Постанова Верховного Суду від 25 липня 2019 року у справі № 826/13000/18. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83331117.

28. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року №2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.
29. Закон України «Про систему оподаткування» від 25 червня 1991 року № 1251-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1991. № 39. Ст. 510.
30. Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21 грудня 2000 року № 2181-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2001. № 10. Ст. 44.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.58

ПРОБЛЕМИ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Лугіна Н.А.,
канд.юрид. наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0001-6005-2943
e-mail: natali.lugina7@gmail.com

Покорська Я.І.,
студентка 6-го курсу
факультету правове забезпечення судової,
прокурорсько-слідчої та адвокатської діяльності
Державного податкового університету
ORCID: 0009-0001-6831-0131
e-mail: pokorska228@gmail.com

Лугіна Н.А., Покорська Я.І. Проблеми примусового виконання судових рішень під час дії воєнного стану.

У статті досліджується запровадження воєнного стану в Україні, який суттєво змінив ситуацію, зокрема і у системі з примусових виконань судових наказів, рішень, ухвал тощо. Проаналізовано, що примусове виконання виконавчих листів, наказів, судових рішень та постанов, написів нотаріусів здійснюють органи Державної виконавчої служби України та приватні виконавці. Зазначено, що за період воєнного стану було прийнято два основні законодавчі акти, які змінили процедуру введення виконавчого провадження. До прикладу, Закон України «Про внесення зміни до розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження»» від 15.03.2022 № 2129-IX та Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності з примусового виконання судових рішень, рішень інших органів та посадових осіб у період дії воєнного стану» від 11.04.2023.

З'ясовано, що система примусового виконання судових рішень державних органів, юридичних та фізичних осіб важлива для забезпечення реалізації функцій держави стосовно відновлення та захисту порушених прав. Також те, що існує безліч проблемних ситуацій, які необхідно врегульовувати, наприклад: технічні неполадки та недоліки системи чи реєстрів, більш вигідне становище боржників, а не стягувачів, звуження дій державних і приватних виконавців та їхньої винагороди. Інститут примусового виконання рішень зазнав змін, але вони були тимчасовими та допомогли нашій країні підтримувати життєдіяльність під час дії воєнного стану. У період дії воєнного стану судові рішення, накази, ухвали, розпорядження та постанови мають виконуватися і їх виконання повинні забезпечувати державні та приватні виконавці. Для якісного та ефективного здійснення своїх повноважень особи та органи, які здійснюють примусове виконання рішень, мають повноваження розпорядчого характеру, у свою чергу вони передбачають можливість підпорядкування певних суб'єктів та відповідають обов'язковим до виконання приписам або наказам.

Ключові слова: виконавче провадження, примусові виконавчі дії, державний примус, судове рішення, "воєнний стан", виконавча служба.

Luhina N.A., Pokorska Y.I. Problems of enforcement of court decisions during martial law.

The article examines the introduction of martial law in Ukraine, which significantly changed the situation, in particular, in the system of forced execution of court orders, decisions, resolutions, etc. It has been analyzed that enforcement of executive letters, orders, court decisions and resolutions, notary inscriptions is carried out by bodies of the State Executive Service of Ukraine and private executors. It

is noted that during the period of martial law, two main legislative acts were adopted, which changed the procedure for introducing executive proceedings. For example, the Law of Ukraine «On Amendments to Chapter XIII «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings» dated March 15, 2022 No. 2129-IX and the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Enforcement Activities court decisions, decisions of other bodies and officials during the period of martial law» dated 04/11/2023.

It was found that the system of enforcement of court decisions of state bodies, legal entities, and individuals is important for ensuring the implementation of state functions related to the restoration and protection of violated rights. Also, the fact that there are many problematic situations that need to be resolved, for example: technical problems and shortcomings of the system or registers, a more favorable position of debtors than collectors, narrowing of the actions of public and private executors and their remuneration. The enforcement institution underwent changes, but they were temporary and helped to keep our country afloat during martial law. During the period of martial law, court decisions, orders, decrees, orders and resolutions must be implemented and their implementation must be ensured by public and private executors. For the high-quality and effective exercise of their powers, persons and bodies that carry out the enforcement of decisions have administrative powers, in turn, they provide for the possibility of subordinating certain subjects and comply with mandatory prescriptions or orders.

Key words: executive proceedings, coercive executive actions, state coercion, court decision, «martial law», executive service.

Постановка проблеми. Існує ряд проблем з виконанням примусових рішень у період воєнного стану. Ось декілька актуальних прикладів:

1. У прифронтових областях, у межах територіальних громад, які розташовані у районах ведення активних бойових дій або ж на територіях які є тимчасово окупованими, згідно переліку, який затверджений центральним органом виконавчої влади, та реалізовує і забезпечує формування державної політики з питань тимчасової окупації країною-агресором на території України, забороняється відкривати виконавчі провадження та вживати заходи щодо примусового виконання судових рішень, тому що вжиття даних заходів державними виконавцем на даних територіях є з об'єктивної точки зору неможливим, Міністерство юстиції України має вживати конкретні заходи, спрямовані на визначення органів державної виконавчої служби, які будуть здійснювати примусове виконання рішень;

2. Заборонено здійснювати звернення стягнення на стипендію, пенсію, заробітну плату, та інші доходи боржника (окрім рішень, де стягуються аліментні платежі та рішень, де боржники це громадяни держави-агресора);

3. Проблематика щодо надання доступу державним і приватним виконавцям до автоматизованої системи виконавчого провадження – ключової системи для роботи з примусовим виконанням рішень в Україні, у якій здійснюється весь документ, закриття та зупинення виконавчих проваджень;

4. Громадяни можуть робити операції видаткового характеру із своїх рахунків, на які було здійснено арешт державним виконавцем, без урахування даного арешту, але за умови, що сума стягнення, яка вказана у виконавчому документі не перевищує сто тисяч гривень.

Інститут з примусового виконання рішень зазнає змін, проте вони є тимчасовими і допомагають державі оптимізовувати життя громадян у період дії воєнного стану. Навіть у такий спеціальний період судові рішення, ухвали, постанови, накази мають виконуватися, а їх виконання має забезпечувати Державна виконавча служба або приватні виконавці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання досліджували такі вчені, як: В.В.Комаров, А.М. Авторгов, С.О. Кравцов, О.М. Бандурка, І.В. Лимарь, С.М. Брайченко, О.Б. Верба-Сидор, К.О. Лагода. Їхні наукові роботи мають вагоме значення для дослідження сутності примусового виконання рішень органів владних повноважень в Україні, але, особливості щодо примусових виконань судових рішень залишаються малодослідженими, особливо у період воєнного стану. Керівник проекту «Захист прав власності та виконання судових рішень», Ірина Жаронкіна, досліджує сферу виконання примусових рішень державними та приватними виконавцями, та проблеми, з якими стикаються юридичні особи та громадяни, зокрема, у цих дослідженнях варто зрозуміти та з'ясувати, який саме вплив здійснює повномасштабна війна в Україні на сферу примусового виконання рішень.

Мета і завдання дослідження. Дана стаття має на меті на розкриття сутності та особливостей примусового виконання судових рішень та рішень інших органів в Україні під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Останнім етапом судового провадження є здійснення примусового виконання рішень, воно включає певну сукупність дій осіб та органів, які спрямовані на виконання рішень примусовим методом. Проводиться примусове виконання у межах, спосіб, підставах та повноваженнях які, визначені законодавством України [2, с. 1].

Державні виконавчі органи та приватні виконавці реалізовують примусове виконання судових рішень і рішень інших органів та посадових осіб [2, с. 5], саме вони реалізують функції та завдання держави у сфері виконавчого провадження.

У першу чергу слід потрібно проаналізувати правові та загальні теоретичні засади виконання рішень примусового характеру. Поняття «державний примус» у загальному розуміння являє собою певний засіб для впливу на поведінку громадян, який посідає конкретне місце у будь-якому суспільстві. Стимулювання громадян для вірної та якісної суспільної поведінки є метою для застосування примусових заходів виконання рішень. Правовий державний примус забезпечується перш за все нормами права, які врегульовують суспільні відносини [4, с. 667]. Отож, державний примус чинить правовий вплив на поведінку громадян, для того, щоб їх впорядкувати, регулювати, контролювати та стимулювати. Для якісного та ефективного здійснення своїх повноважень особи та органи, які здійснюють примусове виконання рішень, мають повноваження розпорядчого характеру, у свою чергу вони передбачають можливість підпорядкування певних суб'єктів та відповідають обов'язковим до виконання приписам або наказам. Такі акти прописують конкретні обов'язки, обмеження та права, які підлягають дотриманню і виконують суб'єкти, до яких вони звернені. В Україні прикладами актів з розпорядчим характером є постанови та розпорядження Кабінету міністрів, вказівки, постанови, ухвали, накази та рішення, які встановлюють юридичні зобов'язання для громадян. Тому, відносини, які складаються між сторонами виконавчого провадження є розпорядчими та субординаційними, тобто відносини між суб'єктами, які обґрунтовуються на принципах ієрархії та підпорядкування. У таких відносинах один суб'єкт має вищий статус і наділений владними повноваженнями щодо іншого суб'єкта, який зобов'язаний виконати накази та вказівки першими. Органи, котрі здійснюють функції примусового виконання рішень підконтрольні та підпорядковані певним державним інституціям. Міністерство юстиції України є головним державним органом, який здійснює контроль за законністю ведення виконавчого провадження [3].

Розглядаючи особливість примусового виконання судових рішень у період воєнного стану, слід зазначити що поняття «воєнний стан» - це режим, який вводиться на території України у разі збройного нападу чи агресії. У разі дії надзвичайного чи воєнного стану всі державні органи мають керуватись у першу чергу Конституцією України. Починаючи з 24 лютого 2022 року на території всієї України запроваджено воєнний стан, який діє наразі, тому Міністерство юстиції України запровадили оновлений список свобод та прав громадянина на основі яких, у спеціальний період, можуть вводитись тимчасові обмеження конституційних прав. Тому, пунктом 10^{-2} розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження» закріплено порядок дій державної виконавчої служби та приватних виконавців у період воєнного стану:

1. Строки, визначені цим Законом перериваються та встановлюються з дня скасування або припинення воєнного стану;

2. Боржники, на розрахункові рахунки яких здійснено арешт приватними виконавцями чи державними виконавцями, можуть робити видаткові операції лише з одного банківського рахунку на суму у розмірі двох мінімальних заробітних плат. Звернення стягнення до встановленої суми на поточному рахунку не здійснюється. Визначити поточний рахунок можна лише один раз, написавши заяву відповідного зразка;

3. Боржники, які є юридичними особами, на розрахункові рахунки яких здійснено арешт виконавцем, можуть проводити витратні операції з поточних рахунків лише для оплати заробітних коштів, не більше п'яти мінімальних заробітних плат на кожен місяць для одного працівника;

4. Заборонено здійснювати звернення стягнення на стипендії та пенсії, окрім рішень щодо стягнення аліментів чи відшкодування шкоди, яка заподіяна внаслідок каліцтва. Приймаючи це рішення, законодавець передбачає, оцінює, розуміє, при яких умовах може вести життя громадянин під час війни. Звичайно, може відбутись економічна криза чи соціальна, або ж погіршитись

якість життя людини. Тому держава має зберігати доходи боржників під час дії воєнного стану всупереч інтересам стягувачів. З позиції боржника таке рішення є гуманним;

5. Зупиняються постанови виконавців щодо встановлення тимчасових обмежень для боржника у праві користування вогнепальною, пневматичною мисливською, охолощеною зброєю, різними вітчизняними пристроями призначеними для того, щоб відстрілювати патрони, споряджених гумовими снарядами чи аналогічними по своїх властивостях, які мають не смертельну дію. Згідно п. 3 ч. 9 ст. 71 ЗУ «Про виконавче провадження» встановлюється додатковий стимулюючий захід для боржників по сплаті аліментів – це заборона у користуванні такою зброєю. Наразі, у період дії воєнного стану таким боржникам дозволяють користуватись зброєю, незалежно від того, чи виконують вони обов'язок зі сплати аліментів та утримання дітей;

6. Діє заборона по відкриттю виконавчих проваджень, де підставою слугують виконавчі написи нотаріусів, вчинені стосовно кредитних договорів, та які не нотаріально посвідчені. Дивлячись на те, що окремі території України знаходились під окупацією, або досі у такому стані, війська країни-агресора, користуючись важкою обстановкою, могли отримати нотаріальні бланки та використовувати їх для того, щоб вчиняти шахрайські дії, наприклад, підробити виконавчі написи, тому у період воєнного стану ввели заборону на виконання виконавчих написів нотаріусів;

7. На територіях громад, де проходять активні бойові дії, а також на територіях, які є тимчасово окупованими, забороняється відкривати виконавчі провадження та здійснювати примусове виконання рішень. Перелік цих територій затверджує центральний орган виконавчої влади, який відповідає за реалізацію та формування державної політики на тимчасово окупованих територіях України;

8. Слід призупиняти виконання виконавчих дій, включаючи накладення арешту на кошти та майно, якщо боржником є акціонерне товариство «Укрзалізниця». Також необхідно знімати арешти, накладені до набрання чинності Законом України «Про виконавче провадження» на кошти та майно акціонерного товариства «Укрзалізниця» у виконавчих провадженнях;

9. Забороняється здійснювати стягнення заборгованості з будь-якої фізичної особи щодо житлово-комунальних послуг у територіальних громадах, що знаходяться в районах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, відповідно до переліку, який затверджено Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, або якщо звернення стягнення за комунально-житлові послуги відбувається щодо нерухомого майна, яке є постійним місцем проживання фізичної особи і яке було знищено чи пошкоджено внаслідок бойових дій. Основна мета даної зміни - спроба зберегти людям житло, яке вціліло і зменшити на них фінансове навантаження.

Дані законодавчі акти:

– звужують дії державних та приватних виконавців щодо стягнення заборгованості із певної категорії боржників, тим самим обмежуючи права стягувачів та є задовільними для боржників, тому що ставлять їх у певне вигідне становище по відношенню до стягувачів;

– встановлюють певну заборону щодо здійснення приватними виконавцями виконання нотаріальних написів і заважають проведенню дій виконавчого характеру на благо російських компаній чи громадян, у тому числі іноземних та українських, які мають кінцевих бенефіціарних власників російських громадян та компаній;

– роблять неможливим відкриття нових проваджень на територіях, які є окупованими або в зонах активних бойових дій та здійснюють певні зміни в процесі отримання статусу, здійснення оскарження дій, діяльності та притягнення до відповідальності приватних виконавців.

Таким чином, в Україні після початку повномасштабного вторгнення, сфера примусового виконання рішень фактично зупинилася, а приватні виконавці зіткнулися з великою кількістю перешкод. на початку вторгнення Міністерство юстиції припинило на деякий час надавати доступ приватним і державним виконавцям до системи виконавчого провадження (АСВП) – яка є ключовою та базовою онлайн-системою для ефективного здійснення роботи з примусового виконанням рішень в Україні, у ній відбуваються всі процеси: документообіг, зупинення, зняття та накладення обтяжень та арештів, закриття та відкриття виконавчих проваджень, або ж їх зупинення. Варто зазначити, що також було заблоковано доступ до інших державних реєстрів, які знаходяться під адмініструванням Мін'юсту, це було зроблено з метою збереження та захисту конфіденційної та державної інформації, а також для захисту прав громадян [5, с. 79]. Наприкінці травня 2022 року майже всі державні структури виконавчої служби було підключено до роботи автоматизованої

системи виконавчого провадження. Проте, для приватних виконавців даний процес розпочався лише з початку літа - червня. Для деяких виконавців з окупованих територій та регіонів з активними бойовими діями питання щодо зміни виконавчого округу та відновлення доступу до системи до цього часу залишається невирішеним на законодавчому рівні. Після видання вказаного наказу Мін'юсту приватні виконавці надіслали сотні звернень до головного Департаменту виконавчої служби, але вони не призвели до позитивних результатів. Також не було результативних відгуків на звернення Асоціації приватних виконавців до державного регулятора, що призвело до того, що Рада приватних виконавців України в квітні 2022 року прийняла відповідний документ щодо блокування можливостей роботи приватних виконавців Міністерством юстиції України.

Тільки на початку літа ситуація покращилась, тому у результаті процес поновлення діяльності приватних виконавців в Україні розтягнувся на півроку, внаслідок чого, їхні офіси не могли стабільно працювати, а деякі фахівці просто звільнялись. Приватні виконавці з міста Харкова та інших населених пунктів, очікуючи на відновлення доступу до автоматизованої системи виконавчого провадження, були вимушені звернутися із позовами до суду щодо оскарження бездіяльності Міністерства юстиції та визнання їх дії протиправними. Обмеження доступу приватних виконавців до системи негативно вплинуло на звичайних громадян. На початку 2022 року у 300 приватних виконавців на розгляді було 624178 виконавчих проваджень, це сягає майже 624 тисяч стягувачів і боржників, справи яких є у статусі зупинених. Вони не могли скористатись своїми повноцінними правами. Боржники, які сплатили боргові зобов'язання, не могли зняти із себе арешти, обтяження та вилучити відповідні записи з державних реєстрів, а стягувачі не могли отримати належні їм кошти чи майно [1].

Також є проблема з примусовим виконанням судових рішень у прифронтових областях та населених пунктах, де ведуться або велись бойові дії. Заборонено ініціювати виконавчі провадження та застосовувати примусові заходи для виконання рішень на територіях громад, які розташовані у районах проведення бойових дій або які перебувають у тимчасовій окупації, відповідно до переліку, який затверджений центральним органом виконавчої влади. Вживати заходи примусового виконання рішень приватними і державними виконавцями на зазначених територіях є неможливим, тому Мін'юст повинен вживати заходи щодо призначення відповідних державних органів виконавчої служби, які будуть виконувати рішення примусового характеру. Ця інформація доступна на веб-сайті Міністерства юстиції України та на веб-сайтах міжрегіональних управлінь цього Міністерства. Слід зазначити, що абзацом 17 п. 10.2 розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження» зазначено, що у період воєнного стану постанови та процесуальні документи, які були винесені у межах виконавчого провадження виконавцем, і вони не відповідають вимогам законодавства щодо примусового виконання рішень, отже, вони можуть бути скасовані через звернення сторін або особи виконавчого провадження, права яких було порушено, постановою керівника підрозділу міністерства.

Висновки. Варто зазначити, що система примусового виконання судових рішень державних органів, юридичних та фізичних осіб необхідний та важливий для забезпечення реалізації функцій держави стосовно відновлення та захисту порушених інтересів та прав. Тому, законодавець намагається правильно розставляти акценти, захищаючи критичну інфраструктуру та зосереджуючись на правах громадян. Водночас є безліч проблемних ситуацій, які необхідно врегульовувати, наприклад: технічні неполадки та недоліки системи чи реєстрів, більш вигідне становище боржників, а не стягувачів, звуження дій державних і приватних виконавців та їхньої винагороди. У період дії воєнного стану судові рішення, накази, ухвали, розпорядження та постанови мають виконуватися і їх виконання повинні забезпечувати державні та приватні виконавці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційний веб-портал «Асоціація приватних виконавців України». URL: https://apvu.com.ua/ (дата звернення 12.06.2024 р.)
2. Про виконавче провадження: Закон України у поточній редакції від 18 травня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text (дата звернення 13.06.2024 р.)
3. Наказ № 512/15 від 02.04.2012 у поточній редакції від 26 квітня 2024 року про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text (дата звернення 13.06.2024 р.).

4. Педан А.І. Правова природа виконавчого провадження в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Вип. 41. Т. 3. С. 123–137.
5. Чеголя Є.О. Примусові заходи органів державної виконавчої служби у межах виконавчого провадження. *Південноукраїнський правничий часопис: Науковий журнал Одеського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 77–81.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія ПРАВО

Випуск 85

Частина 2

Коректура • авторська
Комп'ютерна верстка • Світлана Головченко
Дизайн обкладинки • Катерина Шанта

Підписано до друку 30.10.2024. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Умов.друк.арк. 23,36. Формат 60x84/8.

Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач ФОП «Ященко»